

Philol. 135 Bd. Aug., 1891.

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

JOHN AMORY LOWELL,

(Class of 1815).

This fund is \$20,000, and of its income three quarters
shall be spent for books and one quarter
be added to the principal.

11 Feb., 1889 - 15 April, 1890.

VER 17 1889
LIBRARY

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA

COLLEGERUNT

S. A. NABER, J. VAN LEEUWEN J. F., I. M. J. VALETON.

OPERAM SUAM POLLECITI SUNT

M. FRANCKEN, J. J. HARTMAN, H. VAN HERWERDEN, A. E. J. HOLWERDA,
H. T. KARSTEN, E. MEHLER, J. C. NABER, H. J. POLAK, K. G. P. SCHWARTZ,
M. C. VALETON, J. VAN DER VLIET, J. WOLTJER.

NOVA SERIES.

VOLUMEN SEPTIMUM DECIMUM. PARS I.

LUGDUNI-BATAVORUM

E. J. BRILL.

13 LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1889.

INDEX.

	Pag.
Suspiciones Livianae, scripsit I. C. G. BOOT	1— 11.
Varia ad varios, scripsit H. VAN HERWERDEN	12— 43.
Adversaria critica, scripsit J. J. CORNELISSEN	44— 55.
Ad Apuleium, scripsit J. J. C.	55.
Miscella, scripsit C. M. FRANCKEN	56— 63.
De pronominum personalium usu et collocatione apud Lucretium, scripsit J. WOLTJER	64— 76.
Ad Tacitum, scripsit J. J. C.	76.
Ad Tertullianum, scripsit J. VAN DER VLIET	76.
Adnotationes criticae ad L. Annaei Senecae dialogos, scripsit H. T. KARSTEN	77— 97.
Inter ambulandum decerpta, scripsit E. MEHLER	98—113.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA quater in anno prodibit Calendis
Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 5.25.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

SUSPICIONES LIVIANAE.

SCRIPSIT

I. C. G. BOOT.

I. 15, 1. *Belii Fidenatis contagione irritati Veientium animi et consanguinitate* — et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt. Ita hæc leguntur in editione Drakenborchii, qui tamen recte intellexit perperam dici: *irritati Veientium animi* — excucurrerunt. Ut hoc vitium tollerent, recentiores editores plene interpunxerunt post *stimulabat*. Manet tamen oratio durior, etiam si e codicibus Voss. 1 et Leid. 1 post *consanguinitate* addas sunt. Praestat scribere *irritatis Veientium animis* et servare veterem verborum distinctionem. C. F. Nagel in Actis Soc. Traiect. Vol. IV p. 280 frustra conatus est vulgarem huius loci scripturam defendere. Utile erit legere, quae Peerlkampius ad Horatii Carm. IV. 9, 37 adversus Benteium de hac re disputavit.

I. 42, 5. Servius hunc ordinem ex censu descripsit vel paci decorum vel bello. Quum decori saepe adiungatur vel opponatur praesidium, Peerlkampius ad Horatii Carm. I. 1, 2 post bello omissum putabat praesidium. Non cogitavit adi. decorum indicare id quod decet, quod aptum est, velut II. 13, 10: *quod et virginitati decorum et consensu obsidum ipsorum probabile erat*. Ita hoc nomen ad duas res diversas sibi oppositas refertur in Praefatione § 6: *poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumentis*.

II. 2, 3. Livius narrat quare nomen Tarquinium Romanis invisum fuerit et quid cogitaverint exponit. Postquam Servii Tullii mentionem fecit, addit: *ne intervallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse*. Interpretes, quos vidi, haec tacite praetereunt. Vellem docuissent quo iure Superbus oblitus tanquam alieni regni appelletur, qui vel scelere illud tanquam suum obtinere studuerit. Mihi scribendum videtur: „ne intervallo quidem facto *solum* *quanquam* alieni regni S. T. — repetisse”. Ille sciebat regnum non esse suum, tamen sellam regalem velut heredis iure repetiit.

II. 12, 11. *Uni tibi et cum singulis res erit*. Latinum est: *tecum mihi res est*, ut scripsit Cicero p. Rosc. Am. 84, et similia. Dele *et*, quod evertit sententiam. Male intrusae particulae *et* exemplum e Livii XLV. 19, 4 attulit Peerlkampius ad Hor. Sat. p. 178, plura interpretes in editione Drakenb. et Madvigius in Emend. Livianis.

III. 45, 9. *Huic si vis offeretur, ego praesentium Quiritium pro sponsa, Verginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem*. Ut tertium membrum huius sententiae duobus prioribus respondeat, addi debet pro qua omnes, qui aderant, deorum hominumque fidem implorarent. Itaque ante *implorabimus* suspicor intercidiisse *pro ingenua*.

III. 45, 11. *Verginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat; hoc tantum sciat sibi, si huius vindictis cesserit, conditionem filiae quaerendam esse*. Icilius negat se, si pater permiserit filiam a M. Claudio possideri, donec lis de eius statu diiudicata fuerit, eam ducturum esse uxorem. Ergo pater deberet alium sponsum quaerere. Hoc obtinebimus vocabulo post *filiae* nomen addito: — *conditionem filiae aliam quaerendam esse*.

III. 56, 4. Inter epistolas ad P. Wesselingium datas est aliqua quam vir doctus G. W. van Oosten de Bruyn a. d. III Id. Aug. 1750 scripsit, in eaque de hoc loco agitur his verbis: „Quaeso te, quid hic sit *unius criminis indicem dicere?* Aies,

ipse Livius explicat cap. seq., ubi Appio ad populum provocanti Verginium inter alia reposuisse scribit: *Proinde ut ille iterum ac saepius provocet, sic se iterum ac saepius iudicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit. Si ad iudicem non eat, pro damnato in vincla duci iubere. Igitur iudicem dicere idem hic erit quod ad iudicem ire, causam orare et obtinere se vindicias secundum servitutem contra leges non dedisse. At quis unquam ita dixit vel scripsit? quid est in toto ordine iudiciorum publicorum vel etiam criminalium, unde locutionis istius ratio vel peti potest vel reddi? Porro erat haec res publico iudicio peragenda, iudice pop. Romano, quaestoribus comitis habentibus, uti factum cum Volscius falsi testimonii damnaretur (II. 24), uti factum T. Marcio, T. Menenio, Sp. Servilio item a tribunis accusatis et damnatis (II. 35, 52). Nulla hic rei electio quem velit suae causae iudicem. Neque in iudicium venire detrectat Appius, sed stipatus patriciis iuvenibus in forum descendit, quemadmodum initio capitis narratum est. Quis igitur color iniuriae tribuni, nobilissimum civem pro damnato in vincula trahentis, nisi iudicem dicat vel ad iudicem eat, cum ipse reus venit die dicta, nec dicere iudicem, sed expectare iudicem et accusatorem debet? Magna quidem haec tribuni iniuria, sed pariter explodenda et ridenda, eoque ipso colore, qui hic quaeritur, destituta. Quare equidem haec non extrico."*

Quid Wesselingius responderit ignoramus. Ego nodum distinctione mutata solvi posse existimo. Tollo distinctionem levissimam post *dices*. Sic apparet iungenda esse *iudicem* — *te et dices te iudicem* — *vindicias non dedisse* est idem quod: negabis iudicem te — dedisse vindicias. Genetivus *unius criminis* non pendet ab acc. *iudicem*, sed ab omisso *nomine* vel *causa*, ut Dukerus recte vidit.

IV. 31, 6. *Veientes* — *missis circum Etruriae populos legatis iactando tres duces Romanos ab se uno proelio fusos, cum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem praedae adsciverunt*. Livius scripsit movere actionem, mentionem, consultationem (vid. Dukerus ad V. 24, 7), scriperitne societatem movere equidem dubito. Usitatus est: *societatem inivissent*, idque restituendum censeo.

V. 16, 5. Livius narrat A. Postumium et L. Iulium *non iusto dilectu, sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu* hostes praeda graves oppressisse. Adverbinum *prope* neque cum nomine *voluntariorum*, neque cum *coacta manu* iungi potest. Ut persaepe corrigendum est *propere* (vid. Drakenb. ad XXXI. 24, 2 et ad XXXIX. 31, 4 de permutatione horum vocc.). At nihil mutandum IX. 10, 6: *In civitate ira odioque ardente dilectus prope omnium voluntariorum fuit.* Ibi enim *prope* sequentem vocem circumscribit. Non omnes, sed prope omnes, voluntarii fuerunt.

V. 17, 8. In responso, quod datum est Capenatibus et Faliscis, qui volebant omnes Etruriae populos Veientibus auxilia ferre, legimus: *maxime in ea parte Etruriae gentem invisitatam novos accolos Gallos esse.* Operae pretium est legere quae Madvigius in Emend. Liv. p. 118 seq. editionis prioris — alteram non vidi — de his verbis scripsit. Locum turbatum hoc fere modo in integrum restitui posse coniecit: [*Imminere quum*] *maxime in eam partem Etruriae gentem invisitatam. Novos accolos Gallos esse.* Non credo audacem coniecturam multis probari, quam ipse auctor reiecit in secunda editione Livii verba sic corrigens: *Invasisse in eam partem Etruriae gentem invisitatam; novos cet.* Mihi verba sic emendanda videntur: *maxime* (o: praecipue *responsum est*, quod praecedit) *inexpertam Etruriae* (dativus) *gentem novos accolos Gallos esse.* Deleo *invisitatam* o: nunquam antea visam, quod depravatum, ut saepe alias, ex *invisitatam* in margine adscriptum puto ad explicandum *inexpertam*. Dativum adiectivo *inexpertus* iunxit quoque Tacitus Ann. I. 59: *Aliis gentibus — in experta esse supplicia.*

VIII. 31, 7. *Si possit, in omnes saevitum fuisse; quia id nequeat, in unum saevire — etiam invidiam tanquam ignem summa petere — in caput consilii, in ducem incurrere.* Offendit particula *etiam*, pro qua requiro etenim, quae vox in eiusmodi sententiis interpositis poni solet. Cf. Liv. III. 24, 9. VII. 5, 4 et exempla Tulliana in Handii Tursellino II p. 543.

IX. 18, 9 in comparatione Alexandri Macedonis et populi

Romani legimus: *Non intelligunt se hominis res gestas et eius iuvenis cum populi iam octingentesimum bellantis annum rebus conferre.* Si Livius ita scripsit, in tempore computando turpiter erravit suam aetatem pro Alexandri aevo cogitans. Nam quum res Romana, quo tempore Livius suas historias scripsit, ad DCCL annos stetisset, poterat ille rotundum numerum octingentorum annorum ponere, ut in eodem hoc libro, 3, 2 fecit Romanos gloriantes se iam *prope xxx annos* vincere Samnites, quum revera non plus quam XXII anni essent. Sed h. l. res gestae Alexandri cum rebus gestis populi Romani, qui tunc erat, comparantur. Ergo non *octingentesimum*, sed *quadringentesimum* annum scribere debuit, ut Tanaq. Faber merito correxit. Si haec olim per notas scripta sunt, facile librariorum negligentia cccc in xccc mutari potuit. Fabri coniecturam editores spreverunt. Eam tamen quae sequuntur commendant. *Miremur si*, sic pergit Livius, *quum ex hac parte saecula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio quam in aetate tredecim annorum fortuna variaverit?* Livius itaque populo Romano tempore Alexandri, qui paulo plus quam tredecim annos regnavit, tribuit plura quam tredecim saecula. Vere, si saecula dicit aetates hominum, quarum tres efficere saeculum civile c annorum notum est. Nam anno ab urbe condita ccccxviii saeculum decimum tertium impletum est, et tertius consulatus L. Papirii Cursoris, in quo narrando Livius nunc versatur, ad saeculum decimum quartum pertinet.

IX. 37, 7. *Curati cibo corpora quieti dant.* Livius, qui frequenter scripsit *curare corpora* de militibus cibum sumentibus, vel etiam *corpora cibo curare* (cf. Drakenb. ad XXI. 54, 2), h. l. scripsisse videtur: *curata cibo corpora quieti dant.* Alioqui puto eum scripturum fuisse: *Curati cibo se quieti dant.*

IX. 41, 1. *Valerius praetor quartum creatus.* Quum M. Valerius Maximus et P. Decius Mus, qui a. 442 consules fuerant et propterea in cap. 40, 12 *ambo consulares* appellantur, in bello Samnitico legati dictatori Papirio Cursori egregiam operam praestitissent, populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alterum, alterum praetorem declaravit, ut legimus in

capite praecedenti. Q. Fabio, cui ob domitam Etruriam consulatus continuabatur, Decius collega datus est. Valerius *iterum* praetor factus est, non *quartum*. Nam quis credet eum sine nullo exemplo ter ante consulatum praetorem fuisse? Praeturae *iteratae* exempla collegit Mommsenus, Römische Staatsrecht I p. 426 in adn. 5, nullum praeturae tertium quartumve gestae. Error natus est e nota numerali vitiose scripta, ut saepius factum esse interpretes Livii docuerunt; eff. loci laudati a Drakenborchio ad XXXVII. 22, 4. Ego vero credo haec verba *Valerius praetor iterum creatus* non a Livio profecta esse, sed a glossatore in margine adscripta ad ultima vocabula cap. 40 *alterum praetorem declaravit*.

XXI. De pluribus locis huius libri olim in Academia disciplinarum Regia disputavi, eique disputationi editae in Vol. IX Actorum a. 1865, p. 23—32 nec quod addam habeo nec quod demam.

XXIV. 20, 10. Poeni cum maxima omnium clade progrediuntur, sed in agro Tarentino pacatum incedere agmen coepit, *apparebatque non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos fieri*. Hannibal volebat sibi conciliare Tarentinorum animos, itaque eius iussu milites nihil in eorum agro violarunt. Id melius quam vulgo fit enuntiabitur verbis ita correctis: *apparebatque non id modestia militum, at ducis iussu ad conciliandos T. animos fieri*. De aut et at permittatis vide Gronovii et Drakenborchii adnotationes ad II. 45, 5 et III. 56, 12. In codice Puteano non *nisi*, sed *usi* scriptum est.

XXIV. 25, 8. In nobili sententia „*Haec natura multitudinis est, aut servit humiliter aut superbe dominatur; libertatem, quae media est, nec stupere modice nec habere sciunt, verbum stupere, quod in optimo codice Puteano scriptum est, probari non potest. In aliquo deteriorum librorum pro eo legitur spernere, quod multi editores receperunt docteqque explicuit Io. Frid. Gronovius, in alio cupere. Viri docti his non contenti coniecerunt sperare, usurpare, struere, sumere, exuere. Facilius est ea refutare, quam aliquid proferre quod melius sit. Proferam tamen, quod mihi in mentem venit. Recordatus versum ex Attii Bruto, quem*

laudavit Cicero in oratione pro P. Sestio, *Tullius, qui libertatem civibus stabiliverat* o: qui libertatis fundamenta posuerat, scribendum puto *stabilire*. Minus a scriptura optimi codicis recedunt *statuere et struere*, sed libertatem statuere aut struere nemo dixisse videtur, certe non ea vi, quae hic requiritur.

XXIV. 26, 10. *Aversis auribus animisque cassae tempus tererentur ferrum quosdam expedites cernebat*. Sic in cod. P. scriptum est. In antiquis editionibus inde factum est: — *casse ne tempus tereretur* —, quod merito a criticis explosum est. I. F. Gronovius coniecit: *nam ne tempus tereretur — cernebat*, eaque a reliqua oratione seiunxit, Ruhnkenius in praef. Lexici Schelleriani: *quasi tempus tereret*, Weissenbornius: *questa, ne tempus tereretur*, Madvigius: *astare, ne tempus tererent*, Al. Harant in Emend. et adnot. ad T. Livium p. 105: *Aversis auribus animisque ii recusare, ne tempus tererent*. In tanta opinionum varietate mihi liceat meam quoque suspicionem prodere: *Aversis auribus animisque ea iacta. Ne tempus tererent ut ferrum quosdam expedites cernebat, tum omissis pro se precibus, puellis ut saltem parcerent, orare institit*.

XXV. 31, 7. In Marcelli ad Syracusanos urbem dedentes oratione codices praebent: *sibi omnium laborum periculorumque circa moenia Syracusana terra marique tamdiu exhaustorum nequaquam tantum fructum esse, quod capere Syracusas potuisset*. Drakenborchius merito reiecit Gronovii et Douiatii coniecturas et confessus est se non invenisse, quod loci obscuritatem tolleret. Madvigium plura hic intercidisse suspicantem eaque suppletentem recte impugnavit Harantius l. l. p. 118, idemque locum sanasse sibi visus est scribendo *tanti cum pro tantum*. De vitii sede assentior, correctionem improbo. Omnia recte procedunt, si pro *tantum* reposueris *tenuem*. Fructum exiguum, vilem posse vocari tenuem ostendit Tacitus Ann. 71. 20, et *tenuis praemium* apud Quintilianum I. O. VIII. 3, 1.

XXVIII. 42, 1. *Externa et nimis antiqua repeto*. Q. Fabius Maximus unum attulit exemplum Atheniensium, qui bello domi relicto temere in Siciliam classem miserant. Non vult alia ex-

terna et nimis antiqua exempla citare, sed affert deinde exemplum eiusdem temeritatis e priore bello Punico petitum. Ergo non repetit externa et nimis antiqua, sed ea praeterit. Itaque Livius debuit eum facere dicentem: (*Sed*) *externa et nimis antiqua (non) repeto*, aut scripsit: (*Sed*) *externa et nimis antiqua respuo*.

XXIX. 25, 9. Scipio in Africam traiecturus Lilybaei *edixit militibus, ut silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes praestarent*. Si quieti nautis obedire hisque silentium praestare debebant, inepte additur hoc faciendum esse *sine certamine*. Sed non inutile erat addi, hoc sine mora et tergiversatione fieri debere. Propterea suspicor Livium scripsisse *sine cunctatione*.

XXX. 30, 17. *Quem modo castris inter Anienem atque urbem vestram positis signa inferentem ac iam prope scandentem moenia Romana, hic cernas* cet. Antiqui editores in priore sententiae parte verbum desiderantes post *Romana* inculcarunt *videras*, quod reiecit Gronovius e sequenti *cernas* verbum intelligi posse monens. Ego malo duritiem abstergere addendo *vidisti* inter *positis* et *signa*, ubi facillime excidere potuit.

XXX. 30, 20. *Nusquam minus quam in bello eventus respondent*. Etsi paucis in locis, velut a Livio III. 70, 1, verbum *respondere* absolute ponitur, hic tamen sententia postulat ut scribatur: — *eventus spei respondent*. Facilius enim *spei* propter literarum et res similitudinem omitti potuit, quam *ad spem*, quod in hac locutione Livius posuit IX. 15, 3 et XXVIII. 6, 8.

XXXIX. 15. Sp. Postumius Albinus consul concione advocata de Bacchanalibus verba facit. Dicit ea celebrari magna hominum multitudine, sed levi et contemptu digna. Nam mulierum magna pars est, deinde simillimi feminis mares. Tum pergit: *Maiores vestri, ne vos quidem — forte temere coire voluerunt*. Haec probari posse fateor, sed Livium non *vos* scripsisse credo, verum *viros*, quod menti dicentis multo aptius est.

XLII. 12, 7. Eumenes queritur *suos honores — partim desertos*

per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublatos esse. Lachmannns ad Lucret. I 453 observavit eiusmodi nomina cum in negativo composita unum casum ablativum recipere, ut *iniussu*, *incultu*, *inconsultu*, *invocatu*, *intactu*. Propterea h. l. *per indultum* scribi iussit. Sed quum nomina *indultus* et *indultum* apud nullum bonum latini sermonis auctorem inveniantur, temere illud Livio tribuitur. Verisimilius est eum scripsisse: *incultu ac per negligentiam*, vitiumque ortum esse e transposito *per*. Conf. Drakenb. ad IV. 25, 4.

XLIII. 2. Hispanorum legati in senatu queruntur de magistratuum Romanorum avaritia superbiaque. Fit SCtum, quo L. Canuleio praetori mandatur „ut in singulos, a quibus illi pecunias peterent, quinos recipiendos ex ordine senatorio daret, patronosque quos vellent sumendi potestatem faceret.” Hispani quattuor patronos nominaverunt. Tum sequuntur haec: *Cum M. Titinio primum — recipiendos sumpserunt*, quae Madvigius in Praef. Vol. IV p. XVI adversus Vahlenum, qui cum delendum censuit, ita tenetur: „quoniam haec indicii privati forma est, cum aliquo sumere recipiendos eodem modo dicitur, quo agere cum aliquo”, comparatque etiam *bellum cum aliquo sumere*. Assentior Madvigio, sed alia argumentatione utor. Canuleius dedit quinque recipiendos. Ex his et reus et accusatores unum pluresve reicere poterant, vel omnes sumere, id est accipere; cf. Cicero Verr. act. sec. III. 32 et 140. Tam Titinius quam Hispanorum legati recipiendos a praetore datos sumpserunt. Hoc recte enuntiatur verbis: *Cum Titinio — sumpserunt*.

XLIV. 10, 3. Perseus perterritus gazam in mare deiici navaliaque incendi iusserat. Andronicus, cui hoc mandatum erat, tempus traxit: *incantior Nicias Pellae proiciendae pecuniae partem, quod fuerat natum; sed in rem emendabilem vius lapsus esse, quod per urinatores omnes ferme stractus est*. Ita haec in codice Vindobonensi scripta esse traduntur. Varie verba graviter corrupta Weissenbornius, Madvigius in Emendd. Livianis p. 563, Al. Harant II. p. 269 corrigere conati sunt. Miror *proiciendae pecuniae partem* nemini offensioni fuisse. Perseus enim iusserat gazam, non aliquam pecuniae partem in mare deiici. Ego partim

superiorum criticorum vestigia premens locum sic scribendum conicio: *incantior Nicias Pellae proicienda pecunia parata, quod fuerat mandatum <perfecit>; sed in errorem emendabilem visus <est> lapsus esse, quod per urinatores omnia ferme extracta est.*

XLIV. 36, 1 et 2. (*Tempus*) anni post circumactum solstitium erat, hora diei iam ad meridiem vergebat, iter multo pulvere et incalcescente sole factum erat. Lassitudo et sitis iam sentiebatur et meridie instante magis accessurum utrumque apparebat. Ita legitur in antiquioribus editionibus. Ex eo quod in codice Vindobonensi scriptum est *et meridie aestate magis adceserunt tum mox apparebat*, Kreyssigius in Annot. ad libros XLI—XLV effecit: *et meridiano aestu magis accreturum utrumque mox apparebat*, Madvigius in Emendd. Liv. p. 584: *et meridie aestum magis accessurum . . apparebat*, ex tum mox quid faciendum esset ignorans. In sua editione Livii pro *adceserunt* scripsit *adcesurum*, pro tum cum Grynaeo *utrumque* et *mox* omisit, sed in adnotatione rogavit scripseritne Livius *utramque* noram.

Ego verba corrupta sic corripo: *et meridie aestum malis accessurum cumulum apparebat. Malis* designari pulverem, lassitudinem, sitim vix est quod moneam.

XLV. 24, 14. In extrema Astymedis Rhodiorum legati oratione vulgo legebatur cum Grynaeo: *Hostes Rhodios esse Romani indicare possunt; est tamen et nostrum aliquod de nobis iudicium, quod nunquam indicavimus nos vestros hostes.* Sic enim ille corripuit ineptam scripturam codicis Vind. — *indicare possunt teste est enim et nostrum.* Madvigius pro *possunt* scripsit *potestis* et de Gronovii coniectura *quo nunquam indicabimus.* Al. Harant l. l. p. 292 multo magis codicis vestigia premens, censet Livium scribere potuisse: *Hostes Rhodios esse Romani indicare possunt, teste se; est enim et nostrum aliquod de nobis iudicium, quod nunquam indicavimus nos vestros hostes.* Sed neque ille ablativus sing. numeri *teste se* recte ad Romanos refertur, neque particulae enim in oppositione locus est. Ego in *teste est* e nihil nisi eadem litteras bis scriptas invenio, et verba sic corripo: *Hostes — possunt; at enim et nostrum aliquod de nobis <est> iudicium, quo nunquam indicabimus nos vestros hostes.* Saepissime Livius

in oppositione *at enim* posuit. Locos collegit Drakenborchius ad VI. 15, 11 et ad XLIII. 31, 6.

XLV. 25, 1. *Secundum talem orationem universi rursus pro-ciderunt, ramosque oleae supplices iactantes, tandem excitati, curia excesserunt.* Scabritiem orationis tollo transpositione vocis *suppli-ces* et mutata distinctione. Legatur: *Secundum talem orationem universi rursus pro-ciderunt supplices ramosque oleae iactantes. Tan-dem excitati curia excesserunt.*

XLV. 26, 15. *Hac formula dicta in Illyrico, ipse in Epiri Passaronem in hiberna rediit.* Nihil opus est Passaronem vocari Epiri urbem, quum id in hoc ipso capite § 3 et 4 iam dictum sit. Neque recte *in* additur nomini urbis, et dure iunguntur *in Passaronem* et *in hiberna*. In ante *Illyrico* recte deleendum iudicavit Kreyssigius, comparans id quod legitur 30, 1: *Macedoniae formula dicta*. Totum locum sic scribendum censeo: *Hac formula dicta Illyrico, ipse inde per Passaronem in hiberna rediit.*

XLV. 29, 2. *Adsueta regio imperio tamen novum formam terri-bilem prae-buit: tribunal, summoto aditus, praeco, accensus, insueta omnia oculis auribusque.* Ita haec edidit Madvigius. Duo incerta sunt, quum codex praebet *novi in* (non *novum*) et *summoto ad-ditu*. In illo latere *novi imperii* Harantius l. l. p. 295 seq. acute excogitavit. Quae suspicio si probatur *tribunal* subiectum est verbi *prae-buit*. Desideratur lictorum mentio, quam haberemus, si cum Grynaeo liceret scribere: *summotor aditus*. Sed summotor pro eo, qui submovet populum vel turbam nusquam memoratur. Propterea editores acquiescunt in verbis *summoto aditus*, quasi hoc dici possit pro: *aditus ad tribunal a lictoribus summoto populo patefactus, quemadmodum summoto incedere elliptice dicebatur*; cf. Gronovius ad XXVIII. 27, 15. At nimis durum est potiusque scribendum videtur *summotus aditu populus*, quod nomen per compendium *p.* scriptum ante vocem *praeco* male omissum est.

VARIA AD VARIOS.

SCRIPTSIT

H. VAN HERWERDEN.

I.

AD NICOLAI DAMASCENI ALIORUMQUE FRAGMENTA

(ed. Dindorf. Hist. min. Gr. vol. 1).

P. 1, 16 εἶπεν — ἀναβάντας πρὸς αὐτὴν (Semiramin) ἐπὶ κορυφὴν τοῦ ὄρους, ἐπειδὴν αὐτὸς κελεύσῃ, εἶχε δὲ ταύτην τὴν ἐπιμέλειαν, ὥθεῖν αὐτὴν — κάτω. Lege ταύτην, ἰδί, in monte. Cf. pag. 57, 8 ἦν γὰρ αὐτὸς ἐπιμελητής.

P. 3, 21 pro ἀστρονομώτατοι l. ἀστρονομικώτατοι.

P. 4, 2 ταῦτ' ἰδὼν τε καὶ ἀκούσας ὁ Βαβυλώνιος τὸν Μῆδον ἐγείρει καθεύδοντα [καὶ] εἰ δὴ τι πλέον τὰ θεῖα εἰδὼς συμβάλλει τὴν τοῦ δνειροῦ Φήμην κτέ. Scripserim καὶ ὡς δὴ τι πλέον εἰδὼς, delete interpretamento.

P. 4, 31 l. οὐ παύ<σ>ει Φλυαρῶν;

P. 6, 4 l. καὶ <ἀε> ταύτῃν ἤκουσεν.

P. 14, 19 Malim οὐ μέντοι <μόνοι> μόνῃ ἐδύναντο ἀφικέσθαι εἰς λόγους.

P. 15, 30 Oedipus τὰς ἡμιόνας τοῦ Λαῖου — ἀγαγὼν Πολύβῳ ἔδωκε καὶ λευκαδί συνῆν καὶ ὡς πάλαι πατέρα αὐτὸν ἐνόμιζεν, Vix aliud latet quam λοιπὸν δὲ vel τὰ λοιπὰ δέ.

P. 18, 6 ὥσασα ἐπὶ κεφαλῇς. Praecipitem Graeco est ἐπὶ κεφαλῇν.

P. 25, 2 οἱ καὶ τότε αὐτοῦ ἤχθοντο τῇ βίῃ. Aperte deprava-

tum βίη, quid lateat ignoro, expectatur διανομή. Nam aequalis illa divisio *violentia* dici non potuit.

P. 29, 18 καταθείς πρότερον τὴν κεφαλὴν ἐν οἰκίσκῳ. Requiro κίστει. Cf. p. 38, 19.

P. 32, 17 ἐπεικὲς δὲ ἤδη εἶναι σπένδεσθαι τοῖς Δασκυλίοις. Imo Δασκυλίδαίς.

P. 33, 3 ὑποτοπήσας τὸ γενναῖον τοῦ νεανίσκου. De hoc satis constabat. Cf. 32, 26. Quare malim ὑποπτεύσας. Saepe in libris utrumque vocabulum confundi constat.

P. 33, 28 Φασὶ δὲ τέρας αὐτοῖς τοῖνδε συνενεχθῆναι. L. αὐτῇ, scil. τῇ γυναικί.

P. 30 extg. "Ἀρδυῖ δὲ γηράσκοντι ἤδη προσφιλέστατος ἦν Δάσκυλος Γύγω γένος Μερμνάδης. οὗτος ἄπασαν ὡς εἰπεῖν τὴν Λυδῶν ἀρχὴν διὰ χειρὸς εἶχε. δέισας οὖν Σαδυάττης δ' Ἀρδυος μὴ τοῦ πατρὸς τελευτήσαντος ἐκείνος πᾶνθ' ὑφ' ἑαυτῷ ποιήσαιτο, ἀποκτείνει κρύφα τὸν Δάσκυλον. Ex subsequentibus luce clarius apparet non *Sadyallem*, qui non Ardyis sed Cadyis filius erat, sed *Melen* Ardyis f. Dascylum occidisse. Scribere ergo debuit δέισας οὖν Μήλης. Excerptoris errorem esse suspicor, qui cum verum nomen casu excidisset miro sane stupore e pag. 31 extrema Σαδυάττη suppleverit.

P. 35, 26 supple ἐνταῦθα δὴ <μέ> σε χορὴ — κατορύξαι.

P. 36, 4 μετὰ δὲ ταῦτα ἐπὶ δέπνον ἐκάλεσε χαμαὶ τε ἀνέκλινε καὶ τὰ δοτὰ παρτίθει φαῦλά τε σιτία, πίνειν τε βξος ἐνέχει· καὶ πῶς δειπνοῦντα ἤρετο πῶς τε δειπνοίη. Lege πῶς δὴ πίνοι τε.

P. 39, 2. δεῖν οὖν — θῆσαι τὰ νομιζόμενα αὐτοῖς. Malim αὐτούς.

P. 40, 20 lege προδιαβάλλειν πρὸς τὸν ἄνδρα ὡς <συν>ευνηθῆναι οἱ θέλοι. Mox l. ὑφίσας pro ὑφείσας.

P. 42, 19 ὅτι Κύψελος — πρῶτος κτείνας τὸν τελευταῖον Ἰπποκλείδην ἐβασίλευσεν ἀντ' αὐτοῦ. Imo πρῶτον.

P. 46, 5 narratur Myron, Sicyoniorum rex, eo processisse libidinis ut fratris sui Isodeimi uxorem per vim stupraret; δὲ δὲ ἡσθημένος πρότερον μὲν ἡσύχᾳζεν, ἐλθόντι δὲ ἐκ Λιβύης τῷ ἐτέρῳ ἀδελφῷ ἔφρασεν ἀδελμονῶν, ἦν δ' — αὐτὸς μὲν ἀπλοῦς τὸ ἥθος καὶ ἄκακος, δὲ Κλεισθένης (quocum rem communicavit) δόλιος. καὶ ποτε πυνθανομένου τί χρὴ ποιεῖν, αὐτὸς μὲν εἶπεν οὐδ' ἂν μίαν ἡμέραν

ἀνασχέσθαι τοιαῦτα παθών. Scripsit Nicolaus TOTE, nam procul dubio Isodemus id fratri re narrata statim rogavit.

P. 60, 12 αὐτὸς δὲ προεκάθητο ἀναβάς <ἐπὶ θρόνον> διςμυρίους ἔχων δορυφόρους περὶ αὐτόν. Ita supple coll. v. 18 sq.

P. 65, 7 οἱμοι πάτερ, ἔφη, ἢ σὴ εὐσέβεια. Nominativus iste pro genetivo magis sapit eclogarium quam scriptorem.

P. 66, 17 in oraculo v. 3 ἀλλὰ γ' ἐμῶν ἐπέων πείθεσθ' ἀψευδέσι χρησμοῖς. Imo ἀλλ' ἄγ' ἐμῶν κτέ.

P. 66, 22 ὁ δ' (Croesus) ἤδη ἐπὶ τῆς πυρᾶς καθῆτο καὶ <οἱ> σὺν αὐτῷ δις ἐπτά Λυδῶν. Ita supple, quia hi iam commemorati sunt p. 64, 17.

P. 66, 25 στενάξας μέγα εἰς τρις ἀνακαλεῖται [πάλιν] Σόλωνα. Natum fortasse πάλιν e praegressis ductibus ΚΛΑΕΙΤ. Quod utut est, delendum.

P. 67, 24 τὸν γε μὴν Ζωροάστρην Πέρσαι ἀπ' ἐκείνου διεῖπον μήτε νεκροὺς κᾶειν μήτ' ἄλλως μισαίνειν πῦρ, καὶ πάλαι τοῦτο καθεστὸς τὸ νόμιμον τότε βεβαιωσάμενοι. Intellegam: ἀπ' ἐκείνου δὴ εἶπον μήτε νεκροὺς κᾶειν <ἐᾶν> κτέ.

P. 100, 11 sq. verba supervacanea περὶ ὧν ἐνέτυχεν abesse malim.

P. 100, 27 supple οὔτε πλείω χρόνον συμποσίῳ παραγενέσθαι <ῆ> ἄχρι ἑσπέρας.

P. 102, 27 scribit N. de Caesare Octaviano: ἐπ' ἐνιαυτὸν γὰρ ὅλον ἐν τοιαύτῃ ἡλικίᾳ, ἐν ᾗ μάλιστα σφριγῶσιν οἱ νέοι καὶ τούτων δ' ἔτι μᾶλλον οἱ εὐτυχεῖς, ἀφροδισίων ἀπείχετο, φωνῆς ἅμα καὶ ἰσχύος προνοῶν. Non ignoro cantoribus antiquis ne voci suae nocerent moris fuisse ut Venere abstinerent. Utrum idem faciebat Octavianus eloquentiae studiosus, an potius N. scripserat φήμης? Ita censeo.

P. 107, 20 ὁ δὲ Καῖσαρ ἤδει μὲν ὑπ' εὐνοίας ταῦτα παραινοῦντα (vitricum Philippum), ἐγγίνωσκε δὲ τάναντία, μεγάλα ἐπινοῶν ἤδη καὶ φρονήματος μεστὸς ὧν, ποιούμενος δὲ ἸΔΙΑ πόνον καὶ κίνδυνον ἢ ἀνδρῶν ἀπείχθειαν, οἷς οὐκ ἔμελλεν ἀρεστὸς φανεῖσθαι εἰ τοσοῦδε ὀνόματος καὶ ἀρχῆς παραχωρήσειεν ὀφιοῦν, ἄλλως τε καὶ τῆς πατρίδος συμπεροθυμουμένης κτέ. Dici debuit Octavianus minus curasse laborem et pericula quam inimicitiam eorum qui divo Iulio succedere eum cuperent, quare corrigam ποιούμενος δὲ ἡδίωνα (s. ἡδίω) κτέ.

P. 108, 9 lege *ἐπειδὴν τοὺς <ἐπ>ηρημένους ἀριθμῆται κινδύνους κτλ.*

P. 111, 11 lege *ἃ κατὰ πολλὴν εὐμάρειαν <ἂν> κρατοῦσιν ὑπῆρχε.*

P. 121, 4 *διαδρομαὶ δ' εὐρεῖται ἦσαν ἐν τε ταῖς ὁδοῖς καὶ κατ' ἀγοράν κτέ.* Sententia postulat *συχνὰ* aut aliquid eiusmodi.

P. 140, 27 suppleo *ἐφ' οἷς ἐκεῖνος <πάσας> ἤφειε φωνᾶς.* Cf. p. 247, 21 sq.

P. 143, 7 *ἀναχωρεῖν ἤδη ὥς ἑαυτὸν ἐγνωκότα.* Mire dictum pro *εἰς ἑαυτοῦ.*

P. 184, 15. DEXIPPUS. *ὑπερφέροντες τῶν κεφαλῶν τὰς ἀσπίδας, ὥς τῶν μεθειμένων ἐν σκέπῃ εἶναι, κύκλῳ τῆς πόλεως περιήσαν.* Lege *μεθειμένων*, ut recte infra est v. 26. Cf. 186, 32.

P. 185, 30 *καθῆκαν ἀπὸ τοῦ τείχους νύκτωρ ἀπὸ κάλων ὑπ' αὐτό που τὸ ἡσυχάζον ἄνδρα εὐτολμον.* Transpone *νύκτωρ* post *κάλων.*

P. 186, 1 *σκεῦος ἵνα πίττα τε ἦν καὶ θεῖον.* Lege *τ' ἐν ἦν.*

P. 186, 9 *τὰ δὲ σώματα [ἄρτι] τριταῖα γενόμενα.* Dele ditto-graphiam.

P. 186, 29 supple *ταράσσονται <καὶ> οὐκ ἐν Ἰσῳ — πολεμήσουσι, aut οὐκ muta in οὐδ'.* Mox malim καὶ ὑφ' ἡμῶν (pro ὑμῶν) ἔτι μάλλον κακώσονται. Cf. sqq.

P. 188, 19 *σύνθημα δὴ τοῦ πολέμου [παῖδας καὶ] τὰ φίλτατα ποιησάμενοι.* Deleatur glossema.

P. 191, 10 *παρέστησαν — ἀφ' ἱππων.* L. *ἐφ' ἱππων.*

P. 192, 8 supple *εὐ παρασχὼν <ἐκ> τῆς πρόσθεν διαφορᾶς συμβῆναι.*

P. 193, 12 supple *τὰ τοῦ πολέμου πράγματα <εὐ> τίθεσθαι.*

P. 198, 7 supple *διαλιπὼν οὐ μάλα συχνῶν ἡμερῶν <χρόνον>.* Facile excidit notum compendium.

P. 220, 2 EUNAPIUS. *τούτων ἀκούων ὁ βασιλεὺς τὴν τε ψυχὴν ἔπαθε.* Nonne <τι> ἔπαθε?

P. 251, 5 *οὐδὲν ἀφίησι τῆς γῆς [τὸ dele] ἀνήκουσιν καὶ ἀδούλωτον.*

P. 280, 18 PRISCUS. — *ἐν τοῖς σφετέροις λόγοις τὸ πιστὸν οἱ βάρβαροι θέμενοι κρίσεως μὲν τῶν ἀμφιβόλων καταλιγώρουν, πρὸς πόλεμον δὲ ἐτράπησαν.* Corrige *ὅπλοις.*

P. 283, 15 *ὥστε μὴ μόνον σκύθαις ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῖς λοιποῖς βαρβάροις — ὑπακούειν.* Prave haec dicta, sed ex usu Byzantinorum. Cf. p. 298, 8. 319, 22. 343, 21. Etiam non prae-

gressa negatione, ut p. 348, 23. Vid. etiam Agathiam v. c. I 5 extr. II 6 med.

P. 311, 16 ἀπεκδεχόμενος ὅποτε ἐπεξέλθοι Ὀνηγήσιος. Corrigendum esse ὕπεξέλθοι docet constans Prisci usus, ut infra vs. 23 et 25 recte sequitur ὕπεξιόντος et ὕπεξελθών.

P. 341, 5 μετανάστασι γενόμενοι sermone Byzantino = μετανάστατοι. Cf. vs. 14.

P. 359 extr. μετὰ ἡμεδαπῆς τε καὶ ἀλλοδαποῦς. Melior forma hic suspectam reddit deteriore.

P. 390, 28 καὶ τὸ ἐμπλήκτως ὅξυ ἐν ἀνδρὶ μοῖρα ἐτίθετο. Sumsit haec MALCHUS e Thuc. III 82, 4 mutato προστετέθη in ἐτίθετο et addito ἐν.

P. 476. Non fabulosam esse NONNOSI de populo nano in Africa narrationem hodie viri fide dignissimi confirmant.

II.

AD AGATHIAE SCHOLASTICI HISTORIAS.

Pag. 19, 14 ed. Bonn. ἐν αὐτῷ δὴ τῷ πολέμῳ. Sententia postulat τοῦτῳ.

P. 21, 6 ἐβεβούλευτο [οἱ]. Dele voculam sine sensu additam.

P. 22, 16 de bubalo: ὃ δὲ ἐπειδὴ ἀγχοῦ ἐγγένοι τῇ βόπῃ τοῦ δρόμου φερόμενος ἐς δένδρον τι τῶν οὐ λίαν μεγάλων τῷ μετώπῳ κυρίττεται καὶ τὸ μὲν τι διεσείσθη τε ἅπαν καὶ ἐπὶ θατέρῳ κατεκλίθη, ξυμβέβηκε δὲ ἄθρόον ὄρπηκα μέγιστον τῶν ἐνθένδε κεκλασμένων βιαιότερον προσραχθέντα τὴν κεφαλὴν τοῦ Θεουβέρτου πατάξει. Requiro aut τῇ βύμῃ aut τῇ δρμῇ τοῦ δρόμου. Deinde κεκλασμένων legit vetus interpres vertens: maximus quidam ex iis qui inde confracti erant ramus. Sed l. κεκλασμένον?

P. 29, 11 ἀλλ' ἐμοιγε ἀρέσκει. Praeter h. l. ubique Agathias praelulit rariorem apud antiquos structuram huius verbi cum accusativo, ut supra p. 26, 16 τὸν βασιλέα — ἤρεσκεν.

P. 32, 11 μηχαναῖς τε ἐχρῶντο — καὶ οὐδὲν ὅτι παρεῖτο. L. παρίετο.

P. 39, 1 ἐπρασσεν. In hoc verbo et compositis saepius apud A. apparet ΣΣ, in ceteris paene constanter TT.

P. 42, 14 κατακηλοῦντες τοῦ πλήθους ὁπόσον Φίλερι καὶ παλίμ-
βοτον. Lege παλίμβολον, ut recte legitur p. 224 τὸ — πα-
λίμβολον τῆς τύχης, p. 208, 19 τὰ ἀνθρώπεια παλίμβολα,
p. 76, 2 ἐλπίς καὶ δέος καὶ παλιμβολία.

P. 43, 19 προΦανείς — καὶ προαλλόμενος. Revocetur an-
tiqua volgata προκλάμενος.

P. 46, 19 πλησιέστατα male ex Rhedigerano apographo re-
ceptum pro πλησιέτατα, i. e. πλησιαίτατα, qua forma constan-
ter utitur A. Cf. p. 82, 21. 151, 16. 189, 21. 244, 20, alibi.

P. 54, 19 εἰ καὶ τι νεωτερίσσειεν οἱ τῆδε βάρβαροι. Con-
stanter A. verbis in -ίζω tribnit futurum Atticum. Cnm tamen
optimus R. habeat νεωτερίσειεν, corrigendum νεωτερίσειαν
vel νεωτερίσαιεν.

P. 58, 19 προδότην ἐπεκάλουν. Recte R. ἀπεκάλουν. Ceterum
A. et Byzantini ἀποκαλεῖν tam in bonam quam in malam par-
tem adhibere solent.

P. 68, 4 ἐπῆρται γὰρ πῶς ἐνταῦθα ἡ ἀκτὴ — οὐδ' οἶον τοῖς
ἐπ' ἄκρου γιγνομένοις εὐκόλους παρέχειν τὰς ἀναβάσεις. L. κα-
ταβάσεις.

P. 70, 8 καὶ νῦν μὲν πρηνής, νῦν δὲ καὶ ἐπὶ θάτερα ἐν τῷ
ἐδάφει κατέπιπτεν. Noli conicere πρηνής, ineptissime enim
scriptor distinguere solet inter πρηνής, id est *praeceps*, quod
de loco, et πρηνής *propius*, quod de homine adhibet. Cf.
Index Gr.

P. 70, 18 νηΦαλλέοι. Melior forma νηφάλιοι est p. 114, 11.

P. 75, 1 εἰργουσι γὰρ αἱ ἀκίδες ἔνδον ἐνεχόμεναι τῇ σαρκί, καὶ
πικροτέρας ἐπάγουσαι τὰς ὁδύνας, ὥστε εἰ καὶ μὴ καίριαν
τὸν πολέμιον τρωθῆναι ξυνενεχθείη, ἀλλὰ ταύτῃ γε διεφθαρή-
ναι. Ineptissime vertunt *interire*, cum debnissent *corrupti*, i. e.
ἀπόμαχον γενέσθαι.

P. 82, 20 τὸ μὲν — πλησιαίτατον ὑπερβαίνειν τοῖς βέλεσι,
τοὺς δὲ ἀντικρὺ Φαινομένους τιτρώσκειν. Imo ὑπερβάλλειν.

P. 91, 1 τὰ πολεμικὰ ἡσκημένον. Iniuria haec lectio recepta
e margine Rhedigerani. Ad Herodoti et Thucydidis exemplum
constanter usurpat πολέμια, ut est in reliquis libris.

P. 91, 18 Ἀποδασμὸς δὲ τῶν Γότθων — λογιζόμενοι ὥς οὐκ
ἀνήσουσιν οἱ Ῥωμαῖοι, ἀλλ' ἔθνη καὶ τοῖς οὐκ ἐς μακρὰν ἐπι-
πεσοῦνται. Lege καὶ αὐτοῖς.

P. 95, 23 κατέρριπτο τὰ κλεινὰ ἐκεῖνα — τῆς οἰκοδομίας δαιδάλματα. L. κατερήριπτο. Cf. 249, 5.

P. 99, 18 τὰ ἐκ πλίνθου ἀπέφθου καὶ πηλοῦ ἀγροικότερον πεποιμμένου. Male coniectum ἀνέφθου, quod nusquam legitur. Posuisset videtur Agathias pro σπτῆς et coctos lateres intellexisse argilla iunctos.

P. 114, 20 πολλοὶ γὰρ ἤδη ἀναρρωσθέντες ἀπενόστησαν ἐς τὰ οἶκα, καθάπερ ἐν σκηνῇ καὶ τραγωδίᾳ ἐκ τῶν σκότου πυλῶν (cf. Eur. Hec. 1) ἀφιγμένοι, ἰσχυροὶ τινες καὶ ἐτερόχρωτες. Imo vero ἐτερόχρωτες.

P. 125, 2 ἐμοὶ δὲ τὸ ἀκριβὲς καὶ τούτων περί ἀναλέλεκται ἐκ τῶν παρὰ σφίσιν ἐγγεγραμμένων. Lege γεγραμμένων.

P. 139, 16 τὰ πράγματα τὸ μέρος καταπρόεμνοι τοῖς πολέμοις. Inutiliter Vulcanius coniecit τὸ αὐτῶν μέρος. Vide v. c. 220, 2 ubi τὸ μέρος valet τὸ ἡμέτερον μέρος, quantum in nobis, non ex parte, ut vertunt; et 290, 17, ubi recte interpres quantum poterat.

P. 162, 20 πλὴν ἀλλ' οὐκ, ἐπειδὴ ταῦτα γινώσκω, ἤδη που καὶ προσχωρεῖν τοῖς Πέρσαις συνοίσει. L. συνοίσειν et mento repete γινώσκω.

P. 167, 8 τὰς τῶν πολέμων τροπὰς οὐκ ἐπὶ ῥητοῖς ἀνάγκη συμβαίνειν. Corrige Ῥοπὰς, bellorum vicissitudines, momenta. Similiter male editur p. 268, 17 ὁ δὲ τὰς ἀτάκτους τροπὰς τῆς τύχης διανοησάμενος, licet iam ῥοπὰς olim emendatum exstet in editione Parisiensi a. 1660. Cf. p. 163, 13 σωφρόνων δὲ τὰς ἀτάκτους ῥοπὰς γινώσκειν τῆς τύχης, p. 315, 4 τὰς ἀτάκτους τῆς τύχης ῥοπὰς ἐν λόγῳ ποιῆσθαι, p. 7, 7 καὶ τύχης ἀτάκτους ἀντιρροπίας. Idem error castigandus p. 317, 6 οἷς δὲ μέτεστι καὶ τῆς πρὸς τάναντία τροπῆς καὶ ἐκνεύσεως. Supra p. 22, 16 ῥύμῃ in ῥοπῇ corruptum vidimus.

P. 176, 10 ἀνελογίζοντο — ὁποῖος αὐτοῖς ἀνέριπτο κύβος, ὅτι τε οὐκ ἐς μακρὰν ἤξουσιν οἱ Ῥωμαῖοι τιμωρησέοντες, καὶ ὅτι αὐτοὺς ἐκεῖνοι οὐχ ὑποστήσονται. Imo αὐτοὶ ἐκείνους.

P. 180, 10 ἤδη δὲ τοῦ ὄρθρου χαρασσομένου καὶ ἡμέρας ἐπιφανείσης. Non expedit.

P. 189, 10 οἱ δὲ ἐσιδόντες αὐτοὺς πολλῇ τῇ ῥύμῃ φερομένους καὶ οἷον ταῖς ἐλπίσιν ἀπειρηκότας, διέστησαν εὐθὺς ἀπ' ἀλλήλων, καὶ ἀπεκρίθησαν, οὐκ ἐνεγκόντες ἀνδρας δυσθανατῶντας.

Huius loci est θανατῶντας, cui δὺς e canda praegressi vocabuli dittographia quadam adhaesit.

P. 189, 15 λίθους γὰρ — καὶ χοῦν ἐμβάλλοντες οὐ βλάβει πρὸς τὰς συγκλείσεις ἐξέρκουν. Suspicio συμπληρώσεις et malim ἐμβάλλοντες.

P. 211, 21 εἰ — παρὰ τοὺς ἀγῶνας τοιαῦτα προσθεῖεν. L. προσθεῖεν et cf. p. 211, 7 sqq.

P. 251, 14 ἐφῆκε — τὸ ἐπίκλημα. L. ἀφῆκε.

P. 252, 16 ἐπηγγέλλετο — ἀποσώσειν τὸ χρυσίον ἅπαν καὶ ἀντικαθεῖναι, ὁπόσον ἂν λάβοι, ἐντελὲς καὶ ἀλώβητον, ὥσπερ ἐκδεδανισμένον. Imo ἀντικα<τα>θεῖναι.

P. 264, 13 ἄδειται γὰρ οὗτος ὁ λόγος ἐπὶ πλεῖστον ἐν ἡμῖν ἐκ παλαιοῦ τῇ γνώμῃ παραδοθείς τοῖς ἐφεξῆς καὶ μέχρι τοῦ παρὰ τε τοῖς λογίμοις καὶ τῷ δήμῳ περιεγόμενος. Imo λογίοις κτέ., i. e. παρὰ τε τοῖς πεπαιδευμένοις καὶ τοῖς ἰδιώταις.

P. 282, 18 ὃ τε περίγειος ἄηρ ὁμίχλη καπνώδει οὐκ οἶδα ὅθεν ἀναχθείη κατεμελαινέτο· καὶ ἦν ἅπας ζοφερὸς καὶ οἶον γεγανωμένος. Ultima vox depravata. Sententia suadet quod significet λιγνυώδης. Cf. 293, 10.

P. 291, 7 corruptum εἰθισμένον, quod emendare non possum.

P. 314, 9 οὐκ ἄλογον εἶναι τὸ δεῖν ἀναμνήσαι τῆς ἀρχαίας ὁμῶν εὐκοσμίας ψῆθην. Absurde δεῖν additum esse cadit in oculos.

P. 324, 7 καὶ πρῶτος ἦδη ὑπηνήτης. Imo πρῶτον ex noto loco Homérico de Mercurio.

Paucas his emendationibus subiungere libet de Agathiae elocutione observationes.

Est eius sermo satis ridicula farrago, quippe qui ab altera parte linguae popularis sordibus scateat, ab altera vocabulis ex antiquis tam poetis quam pedestribus operose collectis scriptoribus, nisi potius hic et alii Byzantini putandi sunt plerumque ex glossariis et chrestomathiis ista hausisse, siquidem certi quidam veterum loci iique haud ita multi in eorum scriptis ad satietatem usque exprimi solent. Ab ΗΟΜΕΡΟ sumsisit ἀστεμφής (5, 13 al.), ἡ πληθύς (18, 6 et saepe), ἀκείρεσθαι (19, 19), εὖ διαβάς (22, 5), ἐπατεῖν pro ἐπακούειν (34, 14 et saepe), ἐπιφράζομαι (34, 4 et saepe), δυσμενείς pro πολεμίους (37, 10 et saepe), ἀτάσθαλος (40, 10 al.), ἀτασθαλία (247, 3 al.), μελιχίος (42, 11), ἐπικερτο-

μεῖν (50, 18 et saepe), πελάζειν (53, 1 et saepe), περιωπή (59, 18), ἀγέρωχος (59, 21 et saepe), τρέσαντας ἀλεείνειν (61, 15 al.), παλίσωξις (61, 22 al.), τεθηπότες (62, 5), λύθρον (65, 12), ἰθὺ (constanter pro εὐθύ), παννύχιον adverbium (107, 16), πύθεται pro σήπεται (113, 16), ἀλύειν (132, 15 al.), ἐκολῶα (129, 4), ἐς ἥβης μέτρον (173, 5, al.), δροσούρης (167, 1), διαπρύσιον (179, 5. 230, 19), διεδάσαντο (184, 15), ἐπευφήμησαν (193, 2), ἀθέμιστος (239, 2), αἰπύς (239, 2 al.), ἀναυδος (245, 21), ἀπριάτην adv. (254, 20), διαθερομένου (292, 13), πρῶτον ὑπηγήτης (324, 6). Respicere videtur τ 250 ὁποῖόν κ' εἶπησθα ἔπος, τοῖόν κ' ἐπακούσαις scribens pag. 241, 20 ὁποῖα ἄττα τις φήσειεν τοιάδε καὶ ἐπαΐειν. Multorum autem epigrammatum auctorem Agathiam prae ceteris Homerum lectitasse nihil miramur. Ex aliis poetis multo pauciora sumsit. Notavi inter legendum p. 114, 21 ἐκ τῶν σκότου πυλῶν ἀφιγμένων ex EURIPIDIS Hecuba; p. 60, 18 et saepe κυρεῖν usurpatum more tragicorum pro τυγχάνειν; p. 68, 3 κατακάρῃ pro ἐπὶ κεφαλὴν ex PINDARO vel ARISTOPHANE, p. 83, 4 et saepe ἄτρακτος pro οἰστός aut e tragicis aut e Thuc. IV 40, qui Laconibus hunc usum tribuit, Φοράδην pro Φερόμενος p. 113, 7 et saepius, στενολεσχούντες p. 128, 14 ex Aristophane, ἔκατι p. 252, 11 e tragoedia. A poetis quoque sumsit morem usurpandi adi. N. Plur. pro adverbis, velut ἀνειμένα 52, 21, ἀπροσδόκητα 300, 11, ἐξαπινάτῃ 334, 6 et similia multa. Ex APOLLONIO RHODIO habere videtur ἀδήλητος p. 41, 14.

E pedestrium numero imprimis THUCYDIDEM trivisse videtur. Ex hoc notavi ἐνέρσει (20, 4), τεκμηριῶσαι (22, 4), ἐκνικήσει (28, 9 al.), ὁμαρχία (46, 1) ex Thuc. aut Herodoto, πρᾶσσειν ἐς τοὺς Ῥωμαίους (53, 6. Cf. Thuc. I 132, 4), ἐπέλαξε τοῖς τείχεσιν ἀφειδῶς (51, 1 al.; similis est usus adi. ἀφειδής Th. IV 26), ἀναμίξ (Thuc. et Her.) 59, 13 al. — Ἄπαντα δὲ εἰς ὄλεθρον ἀπεκρίνετο 70, 21. Cf. Thuc. II 49 πάντα ἐς τοῦτο ἀπεκρίθη. — Ἀποδασμός 91, 17 al. ex Th. I, 12. Suo sermone ubi utitur scribit ἀπόμοιρα. Porro ξυνενεχθῆναι pro συμβῆναι p. 102, 4 al. — τὸ περίορθρον e Th. II 3. Reliqui seniores τὸ περίορθριον dare solent. — Οἱ γὰρ ἀταλαιπώρως ἅπαντα προσιέμενοι. Cf. Th. I, 20. — Ad Th. (et Her.) exemplum saepe scribit τετάχεται et ἐτετάχαιτο, praeterea τετράφεται, ἐρρίφεται, ἐγγεγράφεται. Cf. 211, 5. 288, 3. 311, 3. — ἐγκαλλώπισμα 220, 21. 242, 5. —

ὄπη (ὄποι) παρείκοι 244, 8. 278, 12. 323, 13. — λώφης 246, 21 al. — ἀγχώμαλος 280, 9 al. — Imitationibus Thucydideis quas in indice Gr. notavit editor adde haec: Locnm Thuc. III 82 non tantum imitatur A. p. 15, 3 (quod vidit Niebuhr) sed tectius etiam p. 284, 9 γενόμενα μὲν πολλάκις πρότερον καὶ αἰεὶ ἰσόμενα ἔστ' ἂν γῇ τε ἤ καὶ φύσεως ἀμαρτήματα. Praeterea locns p. 18, 13 Φοιτήσεις τε παρ' ἀλλήλους ἀφύλακτοι καὶ ἐπιμιξίαι manifeste expressus e Thnc. I 146, ubi igitur Agathias iam legit verba καὶ et ἰφοίτων, quae tamen probabili coniectura deleri iussit Cobetns. Etiam quae Agathias scribit p. 254 τῷ τε γὰρ πυρὶ καταυγάζμενοι τοὺς ἐν τῷ σκότῳ ἰστώτας διορᾶν οὐκ ἠδύναντο in memoriam revocant Thnc. III 24, 3 et verba p. 288, 8 τὰ τε λόγῳ μὲν ἐπαινούμενα ἔργῳ δὲ σπανιώτερον βεβαιούμενα τότε δὲ προθυμότατα ἐπράττετο haud obscure expressa sunt e Thucyd. I 23.

Rariora sunt HERODOTI imitando expressi vestigia. Hunc tamen imitatur pag. 29, 20 τούτων μὲν οὖν περί ὡς πῃ ἐκάστῳ φίλον τῆδε οἰσθῶ, ἐμοὶ δὲ ἤπερ ὁ πρότερος ἐφέρετο λόγος, ταύτη ἰτέα et eandem sententiam expressam videbis p. 265, 16. 294, 20 et alibi. Notam Herodoti observationem snis verbis et suo modo reddit p. 115, 6 scribens καὶ εὐδαλῶν μὲν ὅτι δὴ τῶν ἀνθρωπείων ἔθνῶν ὡς ἕκαστοι, εἶγε ὁτῶδε οὖν νόμῳ ἐκ πλείστου νενικηκότι ἐμβιοτεύσαιεν, τοῦτον δὲ ἄριστον ἡγοῦνται καὶ θεσπέσιον, καὶ εἴ που τι παρ' ἐκείνων πράττειτο, Φευκτόν τε αὐτοῖς εἶναι δοκεῖ καὶ καταγέλαστον καὶ ὁποῖον ἤδη καὶ ἀπιστεῖσθαι. — Herodotea locutio est p. 37, 17 ὡς οὐδὲν ἄχαρι πείσονται, et scribens p. 76, 4 τὰ δὲ τῆς Ἰταλίας πόλίσματα μετέωρα ἦν ἅπαντα καὶ δεδονημένα profecissae videtur ex Herod. VII, 1, sed similiter alii recentiores scribunt, velnt Appianus et Herodianus. — P. 84, 18 et alibi saepe ἤθη vocans populi sedem, cum aliis aut Herodotum aut epicos secutus est, nec certius est utrum ex Herodoto an e tragoedia sumserit ἀνέκκεθεν 170, 18 et alibi. Illius usnm refert τὸ ἀτρεκέις 226, 1 al. pro τὸ ἀκριβές et Φρενήρης 168, 13 al. PLATONI Tim. 59 B scribenti τιμαλφέστατον κτῆμα debere videtur τῶν κτημάτων τὰ τιμαλφέστατα, et ex eodem fortasse sumsit notum proverbium, quo tam saepe utitur, ἐν πίθῳ τὴν κεραμεῖαν 138, 22 nec aliunde Φθέγμα διωλύγιον 40, 4. Hominem levem et mutabilem κόθορνον appellare (136, 1) docuit enim notus XENOPHONTIS de Theramene locus in Historia Graeca, scri-

bere ὥσπερ τινὶ ἐωλοκρασίᾳ τὸ πρόσωπον καταρραίνεσθαι p. 130, 1 DEMOSTHENES in Oratione de Corona. Xenophontis autem scribendi rationem redolet 246, 2 καὶ ἀγαμαὶ γε αὐτοὺς ἐγὼ τῆς εὐκοσμίας ὅτι κτέ.

Paene flebiliter queritur bonus Agathias Lib. III 1, p. 139 quod se forensibus negotiis, unde victum sibi paret, nimis occupatum tempus deficiat scriptorum antiquorum opera qua par sit diligentia perlegendi. Οὐκ ἔνεστί μοι ὥς ἡδίστα ἐμβιῶσαι τοῖς ποθουμένοις, δέον γὰρ τοὺς πάλαι σοφοὺς σχολαίτερον ἀναλέγεσθαι (i. e. ἀναγιγνώσκειν) μὴ μῆσεως ἕκαστι ἅπαντά τε τὰ ἐκασταχοῦ ξυμφερόμενα γνωμπεύειν ἐς τὸ ἀκριβὲς καὶ ἀναπνεύθαι ἀνειμένον τε ἀμφὶ τὰ ταῦτα ἔχει τὸν νοῦν καὶ ἐλεύθερον· ἀλλ' ἐγὼ γε ἡμενος ἐν τῇ βασιλείᾳ στοῦβ, βιβλίδια πολλὰ δικῶν ἀνάπλεα καὶ πρυγμάτων ἐξ ἐωθινοῦ μέχρι καὶ ἐς ἥλιον καταδύντα ἐκμελετῶ καὶ ἀνελίττω κτέ.

E sermonis vitiis, quae Agathias committit, ea tantum commemorabo de quibus silet Index Graecitatis. Huc pertinet praepositionum quarundam confusio. Nempe εἰς (ἐς) pro ἐν usurpatum videbis v. c. 30, 17 τὰ ἐς Θεουσκίαν πόλιν, et ratione inversa p. 57, 5 ἐν ἐτέροις πόλεσιν ἀναχωρεῖν, 298, 3 ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς εἰσῆρξεν οἰκουμένη, alibi. Saepe autem pro εἰς posuit ἀνά, velut p. 62, 3 ἀνά τὴν Ῥώμην ἐχώρει, p. 110, 5 ἐσπίπτουσιν ἀνά τὸ στρατόπεδον. Imprimis vero frequens est formula ἀνά τὸ πρόσω Φοιτᾶν sim. 37, 6. 108, 20, alibi. P. 26, 2 ἀνά τὰ πρότερα ἐπανήξω. Cf. 183, 13. 322, 20. Addo paene constanter eum usurpare καθορᾶν, ubi postulatur διορᾶν. Longius etiam in hac praepositionum confusione progressi sunt alii Byzantini, vix quisquam vero longius quam THEOPHYLACTUS SIMOCATTA, qui pessimi sermonis studiosis plenissime satisfaciet. — Saepe porro Agathias sequiorum more superlativos iungit cum voculis σφόδρα, μάλα, εὖ μάλα, λίαν et οὕτως, ubi logica ratio et usus antiquus positivos postulant. Quia silet index, notabo p. 4, 13 σφόδρα μέγιστα, 35, 9 εὖ μάλα βεβαιότατα, 113, 3 σφόδρα ἀνδρείοτατος, 114, 8 λίαν ἥριστος, 275, 12 σφόδρα λεγιμώτατον, 160, 9 οὕτως ἐπικαιρότατον.

Ignorat Index participii formam μεμυρμένον 15, 8, quam tamen non recte e cod. R. receptam puto pro antiqua vulgata μεμορμένον, forma satis nota sequiorum pro εἰμαρμένον. Non magis in

eo reperio frequentes apud A. formulas *μηδενότι* et *οὐδενότι* iuxta *μηδὲν ὀτιοῦν* et *οὐδὲν ὀτιοῦν*, pro quibus veteres *μηδοτιοῦν* et *οὐδοτιοῦν* usurpare solent, nec antiqui usus est formula nostro perfrequens: *ὅστις οὐδεὶς* pro *οὐδεὶς ὅστις* s. *οὐδεὶς*. Vide v. c. 130, 20. 322, 2. Animadvertendum quoque fuerat p. 40, 8 *ἐπικληρος* significare *προπαια*, cuius potestatis ego saltem antiquius exemplum ignoro, et *νηφάλιος* 70, 18 et 114, 11 significare *mentis compotem*. Nec *ἄφλει* pro *ἡφλει* legi p. 70, 18 ex indice discas aut *θυήσκειν* saepe poni pro *ἀποθυήσκειν*. Non magis neglegendum adverbiale *τυχόν* = *τάχα* permiror usu sic legi, ut sine ullo sententiae damno abesse possit, velut 74, 20. 117, 18. 124, 20. Perverse dictum est p. 73, 17 sq. *ὥδὲ μὲν* — *ὥδὲ δὲ* — *ἐνταῦθα δέ*, ubi *ὥδὲ* est pro *ὥδε*, hoc vero *hic* notat, non *huc*. Sequioris quoque usus est scribere *Σάμνιον τὴν χῶραν οὕτω καλουμένην*, ut legitur 64, 13. 112, 20 al. pro *τὴν Σάμνιον καλουμένην* χ. — Τὸ *κρείττον* Deum dici index non neglexit, qui usus repetendus ab antiqua consuetudine Deos vocandi *τοὺς κρείττους*. — Commemoro etiam structuram veteribus incognitam p. 185, 11 *τείχει* — *ξύλοις πεποιημένῳ* pro genetivo materiei, et formulam male graecam, quam bis legi apud Agathiam, *προσῆλθεν ἐννοεῖν* (*αὐτῷ*) p. 56, 6 et *προσῆλθεν διανοεῖσθαι* p. 106, 6, ubi veteres *ἐπελθεῖν* et *εἰσελθεῖν* usurpant. — Alia multa, quia ex Indice disci possunt, non tango: in quo pag. 419 B v. 14 errore scriptum est *ἐπαναστησεῖω*. Est enim in textu Agathiae *ἀναστυσεῖω*.

III.

CORRIGUNTUR DUO LOCI DEMOSTHENIS.

Legitur in tertia Olynthiaca III § 5: *ὥς γὰρ ἡγγέλθη Φίλιππος ἀσθενῶν ἢ τεθνεώς* — *οὐκέτι καιρὸν οὐδένα τοῦ βοηθεῖν νομίσαντες ἀφείτ'* (sic recte cod. Σ pro *ἀφίετε*), *ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὸν ἀπόστολον*. Minime vero neglexerunt Athenienses mittere classem; miserunt enim, sed non tantam, ut paullo ante dixit orator, quantam decreverant. Delenda igitur procul dubio vocabula *τὸν ἀπόστολον*, quae addidit qui non intellexit verbi *ἀφίεναι* obiectum *τὸν καιρὸν* efficiendum esse e praegressis *καιρὸν οὐδένα*,

et Demosthenem dicere „non amplius opitulandi tempus rati, occasionem praetermisistis.”

Alter locus legitur in eadem oratione § 27, quem statim ita ascribam, ut corrigendum esse mihi persuasi: νυνὶ δὲ πῶς ἡμῖν ὑπὸ τῶν χρηστῶν τῶν νῦν τὰ πράγματα ἔχει; ἀρὰ γε ὁμοίως καὶ παραπλησίως; τὰ μὲν ἄλλα σιωπῶ, πόλλ' ἂν ἔχων εἰπεῖν, ἀλλ' ὅσης ἅπαντες ὁρᾶτε ἐρημίας ἐπειλημμένοι, Λακεδαιμονίων μὲν ἀπολωλῶτων, Θηβαίων δ' ἀσχόλων ὄντων, τῶν δ' ἄλλων οὐδενὸς ὄντος ἀξιοχρεῶ περὶ τῶν πρωτείων ἡμῖν ἀντιτάξασθαι, ἐξὸν ἡμῖν καὶ τὰ ἡμέτερ' αὐτῶν ἀσφαλῶς ἔχειν καὶ τὰ τῶν ἄλλων δίκαια βραβεύειν, ἀπεστερήμεθα μὲν χώρας οἰκείας, πλείω δ' ἢ χίλια πεντακόσια τάλαντα ἀνηλώκαμεν εἰς οὐδὲν δέον κτέ. Sic demum aptissime locus decurrit, deleto οἷς dittographia nato e praegresso παραπλησίως et καί, quod post ἐπειλημμένοι ineptissime intulit aliquis non intellegens verba Λακεδαιμονίων — βραβεύειν ab oratore addita esse ad explicanda et illustranda verba ὅσης ἅπαντες ὁρᾶτε ἐρημίας ἐπειλημμένοι, quod participium iungendum cum verbo ἀπεστερήμεθα. Lectorum commodo editor consulere potest scribendo: ἐπειλημμένοι (Λακεδαιμονίων — βραβεύειν), ἀπεστερήμεθα κτέ.

IV.

AD THEOPHYLACTI SIMOCATTAE HISTORIAS
(ed. Car. de Boor 1887 ap. Teubnerum).

Refecto paullisper animo veterum sanitate et sermonis elegantia, revertor ad Byzantinorum ineptias, pauca scripturus de Theophylacto, qui libris VIII egit de rebus Mauricii Imperatoris (a. 586—602), cognatus, ut ipse scribit VIII 13, 12, Petro qui illa aetate fuit Aegypti praefectus, sed illis temporibus vixdum adultus, ut suspiceris e verbis § 16: μενοῦν γε λέγεται τὸν Μαυρίκιον φιλοτίμως ἔχειν περὶ τὴν τῶν λόγων μεγαλοπρέπειαν κτέ. Origine se Aegyptium esse dicit VII 16, 10. artemque rhetoricam profitentem prodit locus VIII 12, 3 sqq.

Einsdem extare *Quaestiones Physicas* et *Epistolas* notum est, sed solas *Historias* tangam.

Scribit de eo Photius cod. 65 p. 27 ed. B. 'Ανεγνώσθη Θεοφυλάκτου ἀπὸ ἐπάρχων καὶ ἀντιγραφῆως ἱστοριῶν λόγοι ὀκτώ. ἔστι δὲ οὗτος ὁ Θεοφύλακτος τῷ γένει Αἰγύπτιος. ἡ μέντοι φράσις αὐτῷ ἔχει μὲν τι χάριτος, πλὴν γε δὴ ἡ τῶν τροπικῶν λέξεων καὶ τῆς ἀλληγορικῆς ἐννοίας κατακορὴς χρήσις εἰς ψυχρολογίαν τινὰ καὶ νεανικὴν ἀπειροκαλίαν ἀποτελεῦται. οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς γνωμολογίας οὐκ ἐν καιρῷ παρενθήκη φιλοτιμίας ἐστὶ περιέργου καὶ περιττῆς.

Si Photio habere videtur τι χάριτος, id fortasse tribuendum luxurianti naturae descriptioni, quae legitur II 11, 4—19, quali seri Graecorum nepotes admodum delectabantur. Ubi agens de loco quodam in Haemi radicibus, dicto Sabulente Canalion, ita scribit: ἀλλὰ φέρε τοῦτον ὑπογράψωμεν τῷ λόγῳ καὶ φραστικῇ τινὶ δυνάμει διαμορφοῦν ἐγχειρήσωμεν. χῶρος δ' οὗτος πάγκαλος καὶ μετέωρος, ἀνὰ τὸ τοῦ ὕδρου μεσαίτατον ὕψις τὴν θέσιν, πεδῖον καθεμῖνον. ἀνθοφόροις προσαυλαῖς ἅπαν κατὰκομον. λειμῶνες δὲ τούτῳ χλοαῖζοντες ὀφθαλμῶν ἑορτὴ καὶ ἐστίασις. διατριβαὶ δὲ αὐτῷ κατάσκιαι, τῷ λασίῳ τῆς ὕλης τὸν ἐπιβάτην ἐγκρύπτουσαι καὶ πολλὴν σκιὰν μεσημβρίας ὥρα τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἀποτίκτουςαι, ὅποτε ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτίσι καὶ τὰ τῆς γῆς ἐνδόμυχα καταψάλλονται, καὶ ἔστιν ὁρᾶν μὲν ἡδὺ εἰπεῖν δ' οὐ ῥᾶδιον. περιρρεῖ δὲ τὸν τόπον ὕδατων ἀφθονία, μήτε τὸν πίνοντα παραλυποῦσα ταῖς ὑπερβολαῖς τῆς ψυχρότητος μήτε τὸν ψυχάζοντα ἀποκναίονσα διὰ τὸ τῆς ὀμιλίας ὡς ἔπος εἰπεῖν μαλθακώτερον. ξαναγωγούσι τε ὕρνιθες τοὺς θεατὰς τοῖς μέλεσι μουσικώτερον ἐν τοῖς νεοβλάστοις τῶν δένδρων ὀχρούμενοι, ἔδουσί τε αὐτοῖς „νηπενθῆς τε ἄχολόν τε κακῶν ἐπίληθον ἀπάντων", καὶ πολλὴν τὴν ἀλυπίαν τοῖς δδίσαις ταῖς ὥδαῖς παραπέμπουσιν. ὁ δὲ κιττὸς καὶ ἡ μυρρίνη καὶ ἡ σμίλαξ μετὰ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀνθῶν καλλίστῃ τινὶ συμφωνίᾳ αὐλὸν τινα ταῖς ὀσμαῖς τελεσφοροῦσι κομιδῇ ἀφθονάτατα, καὶ καταπλουτοῦσι ταῖς εὐωδίαις τὸν ἐνδημῆσοντα ὥσπερ τινὶ φιλοξενίας ἀρίστῳ θεσμῷ παρσκεινὴν θυμηδίας τινὰ τοῖς φοιτηταῖς προφερόμενοι.

Licet equidem hoc genere non valde delecter, contendo tamen in universo Theophylacti opere nullum extare locum qui non sit his multo deterior. Non potest enim cogitari rhetor ineptior quam est Simocatta, quem inflato ac tumido scribendi genere,

eoque saepe tam egregie absurdo et obscuro ut quid voluerit vix et ne vix quidem intellegas, a nullo umquam scriptore superatum esse crediderim. Modeste quidem scribere *videtur* iu praefatione § 16 se *ιστορίαν* suam *οἰκουμενικὴν* componere aggressum esse quamvis tanto operi prorsus imparem: *εἰ καὶ μεῖζον ἢ κατ' ἐμὲ τὸ ἐγχειρήμα διὰ τὸ τῆς λέξεως ἀγεννὲς τῶν τε νοημάτων τὸ ἀδρανέστατον τῆς τε τοῦ λόγου συνθήκης τὸ ἀκαλλὲς τὸ τε τῆς οἰκονομίας ἀτεχνότατον. εἰ δὲ τῷ εὐχαρὶ τι τῶν ἐκτεθημένων φανείη, τύχη τινὶ προσαπτόν· μὴ γὰρ ἐπιστήμη τὸ αἴτιον*, — sed, quamquam verissime haec dixit, fictam esse modestiam luculenter apparet inde quod fere ubique, imprimis vero in concionibus, venatur doctriinae speciem et flosculos oratorios, studiosus etiam figurarum, quales sunt parisa, homoeoteleuta, parouomasia, verborum lusus, δξυμωρία cett.. E multis exemplis cf. I 1, 7. II 14, 4. III 7, 18. 10, 8. 12, 8. 13, 10 sq. IV 7, 8. 10, 24. 16, 15 al.

Metaphoricae dictionis videsis haec exempla: *δίκης ὄμμα τυφλὸν καὶ πόδες (!) προνοίας χωλεύουσιν* (I 5, 5), *ἀνάξεις αἵματος μέγαν τῷ Χασγάνῳ θυμὸν ἐπεκύναινε* (I, 6, 1), *τῶν ὀφθαλμῶν ὑποκροκαينوμένων τῇ Φλογὶ τῆς ἀνίας τῶν τε ὀφρῶν ἐς μέγα ἐξανισταμένων καὶ μικροῦ δεῖν* (itane?!) *τῶν μετώπων ἀπειλουσῶν ὑπερ-ἵπτασθαι* (l. l.), *τὰς Περσικὰς πράξεις τῇ τῆς διηγήσεως ἀνατινάζωμεν Φόρμιγγι* (I 9, 1), *ὁ ποταμὸς τῶν θυμάτων — ἡ τῆς χάριτος πηγὴ* (ib. 8), *γεγηρακότα τὰ τεῖχη ἀνέρωσε* (I 13, 1. cf. II 9, 17), *δόρυ καὶ ξίφος ὥς γεγηρακότα χαιρέτωσαν καὶ στρατεύσατε σύριγγα πρῶον ὁμοῦ καὶ ποιμενικὸν περιλαλοῦσαν τερτίσμα* (I, 15, 1), *streuuus imperator* *οἷά τις λαῖλαψ ἐπιθαλάττιος ἢ ῥαγδαῖος σκηπτὸς ἐξαπιναιῶς πως ἐπεφοίτησε* (II 7, 1), *τοσοῦτο αὐτῷ κακὸν αἰ τῆς ἀβουλίας λαγόνες ὠδίνωσαν* (II 9, 8). *Tigris fluvius τὴν Ῥωμαίων γῆν διαχορεύει καὶ περιπτύσσεται ἀνακολοῦται τε καὶ περιάγεται καὶ οἷα διπλὴν τινὰ τῷ ἰλίγγῳ τῆς περιστροφῆς ἀπεργάζεται* (II 10, 1). Quae si longius persequi vellem, dimidiam paeue operis partem exscriberem. Putasne autem eum qui talia scribat serio dixisse se *διὰ τὸ τῆς λέξεως ἀγεννὲς καὶ ἀκαλλὲς* operi imparem esse?

Fastigium autem suae artis ridiculus sophista attigisse sibi videtur, ubi per plurima orationis membra eandem cogitationem aliis verbis repetit, velut I 11, 8 *ἐντεῦθεν ὁ ποταμὸς ἀποπαύεται*

τῶν θαυμάτων καὶ ἡ τῆς χάριτος πηγὴ κατακρύπτεται. οὐ στηλιτεύει τὰς δυνάμεις ὁ μάρτυς, συστέλλει τὸ χάρισμα, ἀφαιρεῖται τὸ δῶρημα, καὶ νομοθετεῖ διὰ τὸ μύσος μὴ πηγάζειν τὸ μύρον. Cf. mox § 9 et II. 14, 6. II 16, 6. 8. III 8, 9. 11, 6. 12, 7. 13, 9. 10. 11. 12 cett. In genus autem hic. ei mos est ut bis idem dicat, velut IV 6, 9 οὐ δὴ γεγενῶτος ἐκλυτος ἦν ἡ Φρουρά, τό τε σύντονον τῆς διαφυλακῆς ἐκεχαύνωτο. Quanti sunt cum isto comparati heroes Procopius et Agathias!

Nihil vero cogitari potest tam simplex et consuetum, quod non verbis amplificandum esse censeat. Mori, ut e plurimis pauca afferam, ei est τῆς ἐντεῦθεν μεταβαίνειν λήξεως καὶ τῷ κοινῷ ὑπείκειν νόμῳ τῆς φύσεως (I, 1, 1), aut τῷ κοινῷ τῆς φύσεως νόμῳ πειθαρχῆσαι ἀποστήναι τε τῶν τῆδε καὶ οἷα σκηνὴν τῆς ψυχῆς καταλύειν τὸ ἀχθοφόρον τοῦτ' καὶ γήινον χιτωνίσκιον (I 2, 3), aut πρὸς τὴν ἀκήρατον λῆξιν μεταχωρεῖν (III 9, 3), similia multa. De oriente sole scribit μετὰ τὸν ὄρθρον τὰς ἀκτῖνας προσβάλλοντος ἡλίου καὶ τὸ ὑπέργειον διατρέχοντος ἡμισφαίριον, deque gallicinio περὶ τοὺς ἐωθίνους τῶν ὀρνίθων κελεύθους (II 18, 9), de lieme et ipse vocat χειμῶνος ὥρας διαδεξαμένης τὸν πόλεμον τῇ ἀεικινήτῳ καὶ ἀμοιβαίᾳ τῶν τροπῶν μεταβάσει — ἐπιγενομένου δ' ἥρος καὶ προσσηῇ καὶ ἐπ' ἄχαριν ὅψιν παρεχομένου τῇ γῇ (III 4, 6).

Quod supra dixi Theophylactum venari doctrinae speciem, huc pertinent veterum loci, quos aut citavit aut respexit aut imitatus est. Quorum hunc feci catalogum: HOMERI *Il.* I 205 (VIII 7, 3), IV 43 (IV 15, 11), V 586 (II 17, 13), VI 463 (II 4, 9), VII 339 (II 17, 3), XI 547 (VII 4, 5), XIV 214 (praef. 11), et XVI, 111 (III 2, 10), qui locus latuit editorem. — *Odys.* IV 221 (II 11, 7) et XII 452 (I 3, 5). Vocabula HomERICA quibus utitur sunt fere: ἀλλοπρόσαλλος, περιωπή, ἡέρι (III 14, 6), συνέριθοι, ἀρχέκακος, ἀναλκής (sed pro ἀναλκας), πανημέριος, ἐντροπαλίζεσθαι, ἀπαναίνεσθαι, ἐξονομακλήδην, μαστιρίζειν, μετανάσσης, πληθύς, κερατίζειν, ἐκτανύειν, ἑτεραλλέειν, τεθηπέναι, δούλιον ἤμαρ, κραταίος, δεῖμασθαι, δεῦτε, ζωάγριον (sed in singulari), παλίνροτος, κύρμα, γεγωνὺς διαπρύσιον, ἀμογητί, διέπειν, ἐχέφρων, παρήρορος, τεύχειν, ἐχέτλη, ὁμφή. Quam autem male subinde sermonem Homericum intellexerit, apparet e ridiculis erroribus commissis in voce καπαλάροις III 14, 2 et ὁμεῖτο II 4, 9.

SOPHOCLIS *Aiac.* 685 citavit IV 13, 22.

EURIPIDIS *Orest.* 9 haud dubie respexit in Praefatione § 8 scribens ὅπῃν δ' αὐτῷ καὶ κοινὸν τῆς βασιλείας τραπέζης ἀξίωμα, quod editorem fefellisse miror. Sitne tamen inde corrigendum κοινῆς dubito. E tragoedia desumta vocabula γεννήτωρ, Φῦναι (pro εἶναι), τρανής et passim τρανῶς, ὁμορροθεῖν, ὑπερμαχεῖν, κορυφή pro κεφαλή, ἀκορέστατος (O. C. 120). — Comici praesertim usus sunt βρεθύεσθαι, ξυνωρικεύεσθαι, ἐρεβοδιφεῖν, ἐγκεκορδυλημένος, τονθορύζειν, ἀπεριμερίμῳς, ὠρικός, fortasse alia.

THUCYDIDIS I 9, 4 (quem locum certatim imitantur sequiores, Praef. § 7 et VIII 12, 12) I 2, 1 (βσὺν ἀποζῆν I 4, 2 et III 15, 4), II 1 (III 8, 2) II 12, 3 (ἥδε ἡ ἡμέρα τοῖς Ἑλλήσι μεγάλων κακῶν ἄρξει, VIII 7, 3). Thucydidea vocabula τεκμηριῶν, ἀπίσασμος, ἔνερσις, κωλύμη, ὄργᾶν, σιδηροφορεῖσθαι (med.), μετὰμελος, alia.

PLATONIS *Phaed.* p. 67 B citavit I 11, 8, ubi cf. Boorii annotatio.

Pessimam qui Theophylacti graecitatem cognoscere cupit, adeat Boorii Indicem Gr. Non tamen inutile erit nonnulla de quibusdam eius grammaticae capitibus afferre. Has igitur primum collegi formas partim deterrimas: ὁ δ' ἄτερος et τὸν δ' ἄτερον, ὕγεια, ταμεῖον, ἐνθους (II 14, 11, sed cf. I 2, 1), πεζικός (constanter), ταγματάρχης (pro -χος), ταξιάρχης, κλιματάρχης, Φρουράρχης, εἰρηνάρχης, ἡμιόνες (sed errore natum videtur e sequenti ἐλέφαντες I 12, 12) formae non contractae ἀργύρεος et χρύσεος et χρύσεια (I 11, 4. II 10. III 6, 4) iuxta contractas χαλκῆν ἀργυρᾶν, χρυσῆς, χρυσοῖ (I 11, 7. et 12. 12, 13. III 2, 4. 6, 14), et verborum καταχέειν (constanter in huius verbi compos., ut συνέχεεν Impf. II 4, 10 et διέχεεν III 15, 15), προθέειν III 7, 10, ἀποκνέω IV 8, 15, at τελεῖσθαι κατορχεῖσθαι, alia. — μεσώτατον et μεσώταται (I 9, 7. II 4, 6) iuxta μεσαίτατον (II 10, 9. 11. 5. III 7, 17) — σήμερον (forma Ion. constanter, ut solent Byzantini) — εὐγενὺς fem. I 8, 3. — πρέσβις pro πρεσβευτής. — κάλοις pro καλῶς (II 18, 25) — Φιλοφρονώτατα (IV 6, 10) — Φιλοκινδυνεύτης. — [οἰκτεῖρμός, οἰκτερίμων, ἑλλειπής fortasse sunt librariis potius tribuenda]. — Imprimis autem sequiores formae apparent in verbis, ut καθιστῶσα, διανιστᾶν, ἀφίστων, ἐξανιστᾶ, περιίπτανται, ὑπερίπτασθαι, ἀπημφίστο, ἀμφιασάμενος, ἀμφίσμα, (constanter Ionicum ἰδύνειν et comp.), διολισθαίνειν (semel

διολισθάνειν I 1, 11) οἰδαίνειν, (constanter Imperativorum forma Macedonica in -ωσαν), ἀπήεισαν II 17, 12 sed culpa librariorum, nam alibi semper ἤεσαν, ἐνεπίμπρων, ἐνεπίμπρα, κατενεπίμπρα, ἤε = ἤσθα, ἤμην = ἦν, futura cum Σ in verbis ὑβρίζω, γνωρίζω, ἀποκαλοῦμαι, ὑποστηρίζω, ὑποστορέννυμι, ληίζομαι, al., ἐξώθησεν, ἐξώθησαι, κατωθήσας, κατολισθήσας, ἀναθορήσαντες, οἰκτειρήσαι, ἐξηρεύατο, καταλείψαντες, ἐγενήθη, παραγεννηθέντες, ἐπιθήσωμεν, κατεστορέσθαι = κατεστρώσθαι, ἐγνώκεισαν, ἐχίθην = ἐχύθην (constanter), ὁμείτο pro ὤμοσε (II 4, 9 ubi cf. edit.) διέρρευσε, εἰσρεύσας συνέρρευσα sim. (nusquam ἐρρύην), εὐρήσειε (præf. 13, εὐρήσει?) ἐδεδίσαν (constanter), ἐπιτεύξασθαι (II 7, 10, sed recte Bekk. ἐπιτεύξεσθαι), ὀφισμένη sensu passivo (I 10, 7), ἤλω, ἤλωσαν (constanter forma Ionica), ἀνεισιν = ἀνέρχεται, sic ἐπάνεισιν (sed εἰσέρχεται II 2, 7) προερχόμενος = προϊών, ἔδυάμην = ἔδυν passim, ὤνισασθαι = πρίσασθαι, οἶδας, ἀνάλωτο, ἀποπειραθήσεται = -ράσεται (II, 2, 7), Perf. act. pro medio ab οἶχομαι ut διψήκασιν, παρήχκας, παρωχηκυίας, quæ prosa Attica repudiat. πέπηχα pro πέπηγα, (ἀξιῶντα = ἀξιοῦντα, sed vid. quæ annotabo ad IV 13, 20). Porro ἐνευφραίνειν in Activo veteribus aequè ignoto atque ἡδεῖν, quo similiter utuntur sequiores. De βιοῦν = ζῆν sequiorum more adhibito sileo. Hic catalogus e primis libris collectus facile augeri poterit.

Verbis mediis utitur sæpe pro activis: συναθροίζομαι, ἐγκταβάλλομαι, παρηγοροῦμαι (cum Herodoto), ἀναγράφομαι, ἀποδίδομαι, διατέμνομαι, ὑποτέμνομαι, περιτέμνομαι, διαρρήγνυμαι, περιβλέπομαι, ἐφέλλομαι, κατευνῶμαι, ἀποβάλλομαι (non sine veterum exemplis), διεξοδεύομαι, εὐρίσκομαι, καθομολογοῦμαι, λιμναζομένη νῆσος, ἀποστοματίζομαι, ποιοῦμαι, διαφθοноοῦμαι, ἀνερευνῶμαι, κεραΐζομαι, κατασκάπτομαι, καταβάλλομαι, ἀποκόπτομαι, ἀντρέπομαι, ἐπιτίθεμαι, ἀθυμοῦμαι, συνόμνυμαι, ἐπιδείκνυμαι, τιμῶμαι, κρύπτομαι (hoc iam apud Sophoclem), παραλύομαι, ὑψαυχνίζομαι, φενακίζομαι, alia.

Inversa ratione interdum activis utitur pro mediis: λυμαίνειν, στρατοπεδεύειν, διανοεῖν, ἀκροβολίζειν, ἀσχολεῖν; ξυνωρικεῖν autem sensu transitivo finxit e medio (I 4, 7), sensu intransitivo usurpavit εἰσφρεῖν, στρατεύειν pro στρατιώτας ποιεῖν ante eum iam dixit Appianus.

Omne verbum deponens etiam in praesenti passively usurpatur, ut

κατερράζεσθαι III 5, 11 λήζεται III, 6, 8 λογίζεται IV 16, 20 εισηγούμενα III 2, 7, alia. Veteres idem sibi interdum permittunt in verbo βιάζεσθαι.

Neutra pluralia non raro iungit cum verbo plurali cf. III 2, 5. 8, 4, 7. 5, 1. 11, 13 al., quod constanter fit in Chosroae epistula, quam laudabili consilio, ut plura alia documenta historica, αὐτολεξεί Simocatta cum lectoribus suis communicat. Vid. IV 8, 5 sqq.

Turpiter Theophylactus confundit tempora. Nam

- (1) saepius *futurum* infinitivi ponit post verba quae sana grammatica cum *praesenti* vel *aoristo* iungi iubet. Cf. Boorii Index s. v. *Infinitivus*. Contra subinde *praesens* vel *aoristus* apparet, ubi expectes *futurum* infinitivi, post ἀπειλῶ, ἐπικηρυκείομαι, ἐπαγγέλλομαι sim., velut I 6, 1, 8, 9 II, 16, 3. 4 III 3, 3 al. Etiam *praesens* Indicativi pro futuro legitur, ut III 2, 5. 11, 11.
- (2) persaepe *perfectum* Latinorum more ponit pro *aoristo*, ut saepe alii quoque Byzantini; exempla reperies I 8, 4. 13, 8. 84, 1. 4. 15, 12. II. 2, 5. 4, 3. 7, 11. 8, 5. 6. 9, 8. 10, 8. 15, 12. 16, 9. III 10, 5 15, 9, alibi saepe. In his post ἐπεί et δπην/κα iuxta cum aor. et plusqpf. — Nec ita raro ponit pro *plusquamperfecto*, ut I 1, 3. 3, 2. IV 4, 1; interdum pro *praesenti* est perf. ut δεδύνηται IV 5, 4 et οἱ δεδικασότες III 8, 7, contra vero τειχιζομένην I 12, 2 et κοσμούμενον II 6, 1 vi gaudent perfecti.
- (3) apparet *plusqpf.* pro *aoristo* I 8, 4. II 18, 11. III 5, 10. III 3, 3. 7, 2. 8, 2. 3 alibi, pro *perfecto* I 5, 4 (cf. 3) II 18, 15. III 18, 3, al. Hinc fit ut interdum incerta sit interpretatio, velut III 1, 1.
- (4) *perfecti imperativi* pro *praesentis* aut *aoristi* imp. reperitur I 1, 15.
- (5) *futuro optativi* saepius abutitur, velut I 5, 6. 6, 3. VII 10, 8. VIII 9, 15.
- (6) Hinc fit ut coniungantur tempora diversissima, ut *imperfectum* et *praesens* I 13, 2. II 9, 9. III 5, 14, *perfectum* et *imperfectum*, ut II 15, 10, *praesens*, *perfectum* et *plusqpf.* I 8, 4, *plusqpf.* et *imperfectum*, ut III 1, 9, *perf.* et *praes.*, ut I, 5, 10.

Confundit Th. etiam *modos*, nam *coniunctivo* subinde utitur

pro *optativo*, ut III 11, 13. IV 11, 11, *ἐπὶ* cum *optativo* iunctum videbis, ut II 16, 9, aut cum *indicativo* ut I 11, 4, *εἰ* cum coniunctivo saepissime, ut I 5, 14. 9, 2. 12, 3. 15, 3. 16, 9. II 14, 3. 16, 9, similiter *δὲ*, ut II 1, 7. III 1, 7. Omnino autem parum curiosus est in vocula *ἄν* aut addenda aut omit-tenda. Optativus cond. sine *ἄν* legitur v. c. praef. 13. II 10, 3. 14, 2. IV 13, 3. Contra vocula male abundat II 9, 5. 12, 10. IV 16, 10. In talibus quid librarii quid ipse scriptor peccaverit ancipitis est iudicii; velut II 9, 8, ubi fieri potest ut recte editor post *ἄπαν* eam voculam inseruerit. Sileo de vocula *ἄν* subinde futuro addita, ut V 15, 3. VII 16, 10. VIII 13, 7, quia non desunt qui quamvis iniuria istum usum ipsis veteribus tri-buant.

De articuli usu haec notavi: in eadem sententia modo ponitur modo neglegitur, ut I 11, 10 alibi, — pro pronomine demon-strativo est in formula τοῦ γε ἕνεκα I 9, 2. IV 12, 3. — usu Polybiano scribere solet ἃ μὲν — ἃ δὲ, οἷς μὲν, οὗς — οὗς (Praef. 4. III 1, 9. II 6, 11. 18, 25), neque usquam in talibus usurpat articulum. Magis mirum ὅ δ' ἦν οὐ τοῦτο III 9, 11. — Amat articulum plur. masc. enm subst. ἄνθρωποι ellipsi con-iungere genetivo, ut οἱ τῆς πόλεως I 11, 2 et passim. Cf. II 7, 2. 5. III 1, 6. 3, 2 al. Notam periphrasin τὰ τῆς ἀκοσμίας (II 4, 2) etiam subinde de concretis adhibet, ut τὰ τῆς ἀποσκευῆς II 9, 15. Loco II 16, 8 ἐλιπάρει τὸ βάρβαρον ἀνὰ βολὴν μικρὰν τὰ τοῦ θανάτου λαβεῖν commodius quidem τὰ abesset, sed amat noster hanc Acc. c. I. post verba precandi structuram.

De pronominiibus haec: ἐκεῖνος pro ὅδε positum ut I 13, 6: ἃ δ' εἶπεν ἐκεῖνά ἐστιν, αὐτὸν μὲν ἀλᾶσθαι κτέ.; ὅστις pro ὅς I 1, 2. 14, 6, al., qui abusus satis antiquus et inde a Polybio pervul-garis. Οὕτως II 9, 14. III 10, 5 non magis diversum ab οὕτως, quam ἐνθαδὶ ab ἐνθαδε II 19, 12 al. — ὑμῶν pro σοῦ in Barami epistola ad Chosroen IV 7, 8 (iuxta σῆς), et mox ὑμᾶς pro σέ. Similiter Chosroes ei respondet IV 8, 6. Qualem plur. veteres tantum in 1. persona admittere notum est. — Σφίσιν αὐτοῖς pro αὐτοῖς I 6, 3 alibi.

Longissime patet praepositionum confusio: εἰς pro ἐν, ut I 11, 6. 14, 1 al. Hinc ἐς τὸ πρότερον = πρῶτον III 8, 10, εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν = ἐν ἐ. τ. ἐ. IV 14, 3. Inversa ratione ἐν pro εἰς

II 4, 13. 8, 4 (ubi variat cum ἐπὶ et εἰς). Cf. III 15, 10. V 6, 9. 14, 10. VI 10, 6. VII 2, 10. 3, 7. VIII 3, 15. 6, 3. 9, 11. 10, 1 al. — Passim εἰς usurpatur in formulis γίγνεσθαι εἰς θέατρον (II 16, 2) χειροτονεῖν ἵππον εἰς λάτρευμα III 13, 14 et similibna. Ἐναθροῖζω ter, si loci sani (?), dixit pro συναθροῖζω. Vid. *Index*. — πρὸς c. *Dat.* pro εἰς, nt II 12, 9. 14, 9. III 1, 9. IV 10, 5 al. — πρὸς c. *Acc.* pro εἰς, ut III 13, 15. IV 10, 7. — ἐπὶ c. *Acc.* pro εἰς, ut I 10, 1. III 8, 3. 4. — ἐπὶ c. *Acc.* pro ἐπὶ c. *Gen.* ut VI 8, 8. 10, 3. Sic ἐπὶ c. *Dat.* VIII 14. 2. — ἐπὶ c. *A.* pro ἐπὶ c. *Dat.* in formula πέποιθα ἐπὶ I 1, 13. — παρὰ c. *G.* pro ὑπὸ saepissime, ut I 3, 2. 5, 10. III 5, 11. 11, 5 al. Vix quisquam crebrius utitur Zosimo. (Vett. Attici post verba dandi et dicendi). Contra ὑπὸ pro παρὰ post verba accipiendi, ut III 6, 5. VII 13, 5. IV 6, 11 al. — ὥς pro εἰς II 11, 14. III 1, 4. 6. IV, 9, 14, alibi. — ἀνὰ pro εἰς, ut II 6, 9. 9, 4. 10, 4. 18, 16. IV 14, 7 et passim, pro ἐν I 14, 3 II 6, 2. 7, 2. 8, 9. 11 al. — κατὰ c. *G.* pro ἐπὶ c. *A.* post verba mittendi, ut III 6, 7. — ἐκ constanter additur genetivo materieci. — ἀπὸ et ὑπὸ passim confusa, ut II 2, 6. 17, 5. III 6, 5 sive scriptoris sive librariornm culpa. — σὺν perraro legitur, ut III 12, 11. 7, 10, paene ubique μετά. — διὰ c. *G.* pro ὑπὸ c. *G.* I 5, 1, contra ὑπὸ pro διὰ III 6, 3. — εἰς vim suam plane amisit in εἰσαύριον, εἰς τὰ νῦν sim. (II 3, 4). Similiter κατὰ in κατασυστάδην, ἐξ in ἐξ ἐπὶ λοιποῦ. Cf. *Index*. — ἐν omissum in loci significatione I 13, 6, ut apud Zosimum II 45, 4, IV 16, 1. 23, 4, si loci sani, quo de valde dubito. — ἐν de tempore per quod aliquid fit I 10, 10. — μέλει c. *G.* postpositum I 7, 1. III 10, 9.

De particularum usu: τοίνυν subinde in principio sententiae, τοιγαροῦν saepe secundo aut tertio loco ponitur. Cf. *Index*. — δὲ omissum in formula ποτὲ μὲν — ἄλλοτε II 18, 11. Sic τῶν μὲν — ἄλλων — ἐτέρων III 2, 10. — μὲν οὖν perinepte abundat III 1, 8. — μενοῦν γε *quinimo*. Cf. *Index*. — ὥς more Polybiano passim pro ὥστε c. *Inf.* — καίτοι passim pro καίπερ, ut I 8, 11. — μὴ et οὐ cum compositis passim confusa. — Porro consulatur *index* sub καὶ δὴ (μὴν et δὴτα), καὶ οὖν ἧ = μᾶλλον ἧ, μῆτι δὲ pro μὴδὲ (sub μὴ). — ἀλλ' εἰ et ἀλλ' εἰ μὴ pleonastice, ut II 14, 1. IV 5, 2 al. et ἀλλὰ καὶ *quinimo* III 13, 16 al.

Devorato ingenti haec annotandi taedio, videamus an locis nonnullis Theophylacti coniectando prodesse possimus.

I 3, 9 ὁ βασιλεὺς — δίδωσιν εἰς θεωρίαν ἐλεφάντων γενέσθαι, πέμψας ὡς αὐτὸν ἐκ τῶν παρ' αὐτῷ τρεφομένων θηρίων τὸ ἐξοχώτατον, πηνίκα δ' εἶδεν τὸ Ἰνδικὸν ζῷον ὃ Χαγάνος [ἐλέφαντα], παραυτίκα καταλύει τὸ θέατρον κτῆ. Deleo manifestum interpretamentum.

I 5, 10 ἔασον ἡμᾶς ἡρεμεῖν. μὴ τὴν σὴν εὐκαιρίαν πρὸς κακὴν ἀδολεσχίαν μετάβαλε, καὶ τοὺς μὴδὲν ἡδίκηκόςτας, μόνον [δὲ recte del. editor] διὰ τὸ γέλτονας εἶναι, λυμαίνειν πειρώμενος. Onm sententia aperte postulet non *garrulitatis* sed *effrenatae* *licentiae* et *levitatis* notionem, conieci ἀκολασίαν.

I 10, 12 οἱ τε ἐπὶ σκηνῆς λουδουόμενοι οἷς ἂν ἐθέλοιεν μετὰ μεγίστης ἀμίλλης τὰς γελωτοποιοὺς δραματουργίας οἷα περὶ σπουδαίου τινὸς τοῦ πράγματος ἐπεδείκνυντο. Nescio an verius sit οἷα περὶ σπουδαίου τοῦ πράγματος, delete τινός.

I 11, 1 Locns, nisi omni sensu carebit, sic snpplendus: Ἐπεὶ δὲ <δεῖ> τὸν ἱστορίαν ἀναγραφόμενον τὰς ἐπισήμους τῶν πράξεων, <ὡς> παντὶ που προὔπτει, ἐς μέσον προτίθεσθαι, ἄγε δὴ Φέρε καὶ τὰς δυσχερεστέρας τύχας ταῖς Φαιδροτέραις ἐμμιζόμεν. Tum narrato vehementi incendio, quod restingui non potuerit, sic pergit: ὅμως ὑπομαλάττουσι τὸ πῦρ οἱ τῆς πόλεως βέλθοις χρυσοῖς ὥτπερ ὑπονικήσαντες αὐτοῦ τὸ ἀμείλικτον, quae vereor ut quisquam tumidi Simocatta stili ignarus primo obtutu intellecturus sit. *Rivos* autem *aureos* intellege ditiorum civium aut regentium munificentiam, qui eorum quorum casae conflagraverant egestatem lenierint. Attamen οἱ τῆς πόλεως (= οἱ πολῖται) nniverse dictum offensione non caret, et nescio an aliquid exciderit. — Ibidem § 6 suspecta est nominis forma Πείρινθον pro Πέρινθον.

I 11, 17 ἐπὶ στόματος τὰ τοῦ Παύλου προφερόμενος ῥήματα, φάσκων ἐπὶ λίξεως οὕτως. Pro priore ἐπὶ lego ἀπὸ.

I 11, 21 quid sit ξυλὸν στερεὸν τὴν πρὸς τὸ ἀνάντες κεκηνότι ἀκρώρειαν rogatus scriptor ipse dubito num explicare potuisset. Quid voluerit tamen e contextu suspicari possumus.

I 13, 6 ἀθρόον, repente, passim apud nostrum alioque legitur, nec praeferre debuit editor Rhedigerani lectionem ἀθρόως, quod eo sensu dici posse dubito.

II 6, 4 ἀγόμενος τῆς εὐψυχίας (saucium) ἐποχοῦσι τῇ ἵππῳ καὶ ὡς τὸν χάρακα διεκόμισαν. εἴτα οἱ ἐφίλκονται τὰ μὲν ἄλλα βέλη τὰ ἐμπεπηγότα τῷ σώματι κτλ. A Suida accipienda fuerat vera lectio ἐξείλκονται. Contrario errore I 1, 19 legitur ἐξέταξε γὰρ καὶ ταῖς μελίτταις ἡ φύσις pro ἐπέταξε, nam neque ἐνέταξε, quod Bekker, neque ἱταξε, quod de Boor coniecit, mihi placet.

II 6, 6 δ δὲ Μακεδὼν ἐκεῖνος (saucius ille miles) ἡ Λεωνίδαο τὸ φρόνημα ἢ Καλλιμαχος ἢ Κυνέγειρος, ἀρκέσει δὲ τὸ Ῥωμαῖον ἀποκαλεῖν, ὡς τῶν λόγων τῶν ἱατρῶν (qui dixerant eum extracto lateri telo statim animam effaturum esse) ὑψηθάνετο, ἤρετο εἰ τὸ Ῥωμαϊκὸν εἶη νενικηκός. ὡς δ' οἱ περιστῶτες αὐτὸν κατέφασκον — τῷ νεύματι τοὺς δρῶντας ὥσπερ ὑπέσαννεν ὑπεξάγειν ἀφειδῶς ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τὸν Μηδικὸν ἐκεῖνον — δόνακα. Pro gentili nomine Μακεδὼν aperte requiritur personale, nec de quoquam aptius cogitari potest quam de *Eraminonda*, cuius celebratissimum est simillimum ei quod hic narratur facinus, ita ut ΟΔΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑΣ gravi sane mutatione in ΟΔΕ-ΜΑΚΕΔΩΝ abiisse statuam.

II 8, 10 τὸ δὲ Ῥωμαϊκὸν τῆς τάφρου ἐξάλλεσθαι κατατρέγεται. Lege διάλλεσθαι, coll. Xenoph. de re eq. VIII 8. Frequens, ut nemo ignorat, utriusque praep. in libris confusio. Inversa ratione II 18, 12 legerim καὶ ἐξωθοῦσι τῆς πέτρας τὸν βάρβαρον pro διωθοῦσι.

II 8, 11 κἀντεῦθεν ἄδειαν ἴσχουσι Πέρσαι ἀνὰ τὰς ὑπερωρείας τοῦ ὕρου στρατοπεδεύεσθαι. Sine exemplo dictum, quod sciam, pro ἀκρωρείας, quod legitur I 3, 11.

II 9, 1 ἀμφὶ πρώτην τῆς νυκτὸς Φυλακὴν, ὑπὸ τὸν βαρύτατον ὕπνον. Usus postulat βαθύτατον.

II 9, 5 οἱ δὲ βάρβαροι διηπόρουν τί ἂν παλαμῶνται Ῥωμαῖοι. Licet particula conditionalis subinde perverse utatur Th., tamen hic αὖ vel δὴ eum dedisse crediderim.

II 10, 4 εἰς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Μηδικῆς προσεχώρησε. Revoctetur antiqua vulgata προεχώρησε.

II 10, 6 ἐπεὶ δὲ ἐαρότιδες (= ἐαριναι) ὦραι τὴν ΠΕΡΙχθόνιον πόαν ἐξέφυσαν. Imo ἐπιχθόνιον.

II 11, 12 ἡλίου δ' ὑπαρχομένου τῆς κυκλικῆς τῆς Φωσφόρου διηγήσεως. Lege ἀπαρχομένου, quo composito passim Simocatta (cum aliis Byzantinis) utitur pro verbo simplicis. Cf. I 1, 3.

12, 4. II 1, 4. 10, 11. alibi. Idem verbum mirifice usurpatum videbis I 2, 6 *εἴ γε πιθανῶς καὶ δημοτικώτερον τῆς ἡγεμονίας ἀπαρξαιτο*, ubi vix recte de Boor in Indice interpretatur *regere*.

III 1, 4 *ὁ μονογενὴς παῖς τοῦ θεοῦ, ὁ τὴν φύσιν ταύτην* (eadem res) *τῷ πατρὶ καὶ τὴν βασιλείαν ὁμότιμος* [οὗτός δέ ἐστιν ὁ Χριστός]. In marginem relegitur scholium.

III 2, 10 *καὶ πάντῃ κακὸν κακῷ ἐπεστήρικτο*. Summis haec scriptor e noto Iliadis loco XVI 111, unde crederes corrigendum esse *ἐστήρικτο*, praesertim cum I 1, 11 legatur *ἀδρανεστέρῃ κρηπιδὶ τὴν βασιλείαν στηρίζαντι*, quod tamen confidentius contenderem, nisi animadvertissem etiam VII 4, 5 verba HomERICA (XI 547) similiter immutata *γόνυ γυνὸς ἐπαμείβοντες*.

III 3, 11 *ἦν δ' ἄρα οὗτος τῆς βασιλικῆς οἰκίας προεστὼς* [τοῦ βασιλέως] *τῆς Ἀντιόχου προσαγορευομένης*. Quod delevi glossema pertinet ad Ἀντιόχου. Supra II 18, 11 scire velim quid in verbis *ὥσπερ ἐξ ἀπόπτου τινὸς ἢ μεγίστης περιωπῆς τὰς καταβολὰς ἐπεποίητο* significet *ἢ μεγίστης*. Num forte illata ex simili loco II 5, 11, ubi *μεγίστης* recte habet?

III 5, 8 *τῇ Μαρτυροπόλει*. Sic I 14, 7 *Μαρτυροπόλεως*, ibidem 5 et III 4, 1 *Μαρτυρόπολιν*, III 5, 9 *Μαρτυροπόλει*, sed aliis locis veterum more scribit *Μαρτύρων πόλις*, *πόλει*, *πόλιν*, *πόλεως*. Cf. III 5, 11. IV 2, 4. 12, 6. 15, 11. 12. 13. 15, 8 al. Sic Ἀδριανοῦ πόλιν (I 7, 5. II 17, 4) Θεοδοσίου πόλιν (I 13, 10. 12 III 15, 13 bis), Τιβερίου πόλει (I 14, 6) Διοκλητιανοῦ πόλιν (II 17, 1), Ἱερᾶ πόλει (III 4, 5), alia. Quare fieri potest ut prior scribendi ratio librariis potius quam scriptori imputanda sit.

III 6, 12 *κλίνας τε γὰρ ἐσφυρηλατοῦντο χρυσᾶς*, i. e. *palleo ducendas curabant*. Formam mediam male addubitat editor.

III 8, 2 lege *καὶ οὐ παῖς ἀλλὰ θυγάτηρ Χοσρόου ἐκείνου* (clari illius) *Ὁρμίσδας αὐτὸς ἐπὶ ταῖς ἀντιγραφαῖς προηλακίζμενος ἐνεγέγραπτο* pro *ἐκείνος*.

III 8, 6 *καὶ δῆτα τῶν δεδικακῶτων προσενεγκαμένων ἀπόφασιν κτέ*. Lege *προενεγκαμένων*, coll. I 1, 17 et II 4, 9, et similiter corrige *προσεφέρετο* III 8, 14.

III 8, 9 *καὶ ὅποι στήναι τῆς πλάνης οὐκ ἔχοντος*. Mire dictum pro *στήναι* vel *χρήσθαι*, nec suspicione haec vacant.

III 9, 7 lege: προσέτι δὲ (pro γε) χαλεπαίνοντες Ἰφασκον ὅτι γε κτέ.

III 11, 2 μῆνας ἐξ καταπολεμήσας τὸ πόλισμα, λόφους τε καὶ χάρακας τῇ πόλει περιγραφάμενος. Non intellego, nisi forte sic dicere potuit pro χώματα.

III 11, 10 οὕτω προσχὲς πᾶσιν ὡς ἑαυτῷ. L. προσσχὲς.

III 14, 2 σιδηροφορεῖται dixit ad exemplum Thuc. I 5 (cf. Plut. Cic. 31), nec activum proponere debuit editor.

Antequam reliquos libros percurram, video praegressis nonnulla addenda esse ad librum II et III; quae annotare neglexi.

II 1, 2 τούτους τε μεθιστάναι τῆς φιλονείκου χώρας οὐκ ἂν πεισικὸς ἀπειλῶν οὔτε θωπεύων κτέ. Editor in indice vertit „contentionem excitans.” Nisi potius est librarium error pro ἀμφινείκους. Similiter mox valde suspectum est Περσῶν ὑποτεμνομένων τὴν — γῆν pro διατεμνομένων, quo verbo alibi constanter utitur *vaslandi* sensu. Exempla dabit Index.

II 7, 2 οἱ τῆς Ἀρταζηνῆς num recte editor e Vaticano libro inseruerit dubito.

II 9, 8 ὡς κινδυνεύειν οἶμαι καὶ ἄγγελον τῆς συμφορᾶς ἀποσώζεσθαι. Imo μὴδ' ἄγγελον, ut IV 1, 8.

II 9, 14 quo sensu βόες ἀροτῆρες vocantur ἰδιῶται τοῖς ἐργοῖς? Scilicet opponuntur equis, ut ἰδιῶται ἀθληταῖς, suntque εὐτελεῖς, *viles*.

II 14, 3 οὐκ ἐν ἀρρένων ὄψεσιν ἐκχεῖν ἀσχήμονας λόγους ἰδόκησας. Nec *visus est* sententiae aptum, nec forma solita pro ἰδοξας. Nempe scripsit Simocatta εὐδόκησας v. ηὐδόκησας, *probasti, probum dixisti*. Cf. III 13, 18 et imprimis IV 10, 3.

II 14, 4 ὁ πρὸ μικροῦ λιμναῖος ὥσπερ γενόμενος καὶ πρὸς τῇ νήσῳ Φυγῶν καὶ τὴν τῶν ὑδάτων πίστιν σωτηρίαν ἀπιστον ἀνελόμενος νῦν ἀνδρικῶς παρατάττεται. Num rhetor σωτηρίαν pro suo agniturus esset dubito.

II 15, 2 vocabula ἀδελφὰ τῆς ἑαυτῶν γνώμης non intellego.

II 16, 2 οὗτος κατ' ἐκεῖνο παρῳκεῖ τὸ Φρούριον. Cum agatur de incola, non de accola, dici debuit κατῳκεῖ.

II 17, 3 ἀντεμάχοντό τε οἱ τοῦ ἄστεος ἐντρεχέστερον —, ὥστε τὸν Χαγάνον τὴν ἀσυλίαν διὰ τὴν ἀρετὴν ἐπανέσαντα προῖκα καταθέσθαι τὸν πόλεμον. Cum expectetur non tam *probandi* quam *pollicendi* notio, fortasse verius est ἐπινεύσαντα.

II 17, 5 ἐλοιδораίτο — ἀπό τινων [τῶν] τοῦ πλήθους ἀσυνέτων καὶ σταυμύλων ἀνδρῶν. Articulus (varia lectio?) turbat sententiam.

III 2, 7 οἷα βάρβαρον ὄψιν ἐξενηλάτουν τὰ παρὰ τοῦ πρέσβους αὐτοῖς ἐξηγούμενα. Absurde ὄψιν dictum, sed is qui in tali sententia usurpare potuit verbum ξενηλατεῖν, potuit etiam de auditis loqui tanquam de visis.

III 15, 4 ἀξιώματα δὲ ταῦτα παρὰ Πέρσαις πρεσβεύονται est marginalis annotatio, quam recte omissam in reliquis libris de Boor e solo Vaticano melius non recepisset. Pluralis ἀξιώματα de solius Σουρήνα dignitate (nam simul de regno, quod apud plerosque populos πρεσβεύεται, agi non potuit) usurpatus absurdus est. Qui genuina verba putat, scribat saltem <μόνα> πρεσβεύονται.

III 6, 7 τὸ σπουδαζόμενον τῇ βαθυμίᾳ ἐγένετο. Verba obscura significare videntur iam fieri id quod milites levitate sua (seditiosi enim imperatorem suum abdicaverant) quasi data opera quaequebantur. Expectabam τὸ οἷα (vel ὥσπερ) σπουδαζόμενον. Vix enim sententia haec esse potest: τὸ σπουδαζόμενον τοῖς Πέρσαις ἐγένετο τῇ τῶν Ῥωμαίων βαθυμίᾳ.

III 10, 4 κρατοῦσι τῆς μάχης Ῥωμαῖοι. Suspicio τῇ μάχῃ, ut omnes dicebant, et ipse Simocatta IV 6, 10, alibi.

III 12, 3 οὐδὲν γὰρ τῆς εἰρήνης καθέστηκε τιμαλφέστερον τοῖς γε νῦν ἔχουσι καὶ μεμνημένοις τῆς θνητῆς τε λήξεως τῆς τε πρὸς τὸν βίον βραχυτάτης παρόδου. Aperte haec de vitae brevitate dicta sunt, sed sanum esse nequit πρὸς τὸν βίον. Ferrem in Theophylacto κατὰ τὸν βίον et fortasse περὶ.

III 14, 3 τοίνυν καὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Φραξαμένου ἤρθη τὰ σημεῖα. Constans nostri usus postulat συμφραξαμένου. Cf. Index. Facile post OT elabatur praepositio σύν.

III 17, 5 θέρους δὲ περιόντος. Sive hic et I 7, 5 tuemur volgatam, sive cum Bekkero rescribimus περιόντες, dubium non est quin participium pertineat ad verbum περιέρχομαι, quod de tempore praeterlabente usurpari notissimum est, et ininria editor in Indice derivat a verbo περιεῖμι, superales sum. Formam quadrisyllabam etsi tueri possis usu comicorum Atticorum, melius tamen in oratione pedestri Bekkero obtemperantes scribemus quod nullam habet ἀμφιβολίαν.

IV, 1, 2 καταπολεμηθέντες δημοσίᾳ ἐκτάξει. Utrum ita dicit,

quia in praegressis dixerat de bello civili, ut sit *pugna pugната a diversis populis*, an voluit *iustam pugnam in campo aperto*, cui oppositum *ἐνεδρα*? Res obscura.

IV 5, 9 τὸ Τουρκικὸν ὑποφύρους τελεί. Probabilius editor coniecit ἐν ὑποφύροις quam φύρους, quod nemo facile sic depravasset. Sic III 17, 2 τελῶ ἐν ὑπηκόοις.

IV 3, 10 τοὺς ἐν ἀξίᾳ τελούοντας. Malim ἐν ἀξίαις, ut mox § 15 et I, 4.

IV 6, 11 ταῦτα γοῦν ταῦτα οἱ τῶν Περσῶν σατράπαι διανοούμενοι ἐκκορακίζουσι τὸν Ὀρμίσδαν. In Indice editor h. l. laudans scripsit ἐκκορακίζω, oculis prico, licet verbum nihil aliud significare possit quam ἐς κόρακας ἐλαύνω, itaque διαφθείρω, ἀπόλλυμι. Cum tamen supra § 5 dictum sit de eodem περονὰς γὰρ σιδηρᾶς ἀνθρακεύσαντες — ἐπὶ τὰς κόρας τῶν ὀμμάτων ἐπιβαλλον, nescio an Simocatta novum verbum, a quo artificio minime alienus est, procudens dederit ἐκκοράζουσι vel ἐκκορίζουσι.

IV 7, 4 τηλικούτῳ μύσει τὰ τῆς βασιλείας βεβηλώσας προαύλια. De Boor explicat *conlatimino*, quasi scriptum esset κηλιδώσας. Debuit *προφανο*.

IV 9, 2 καὶ δῆτα δηνικά τὰς — δυνάμεις εἰς ἓνα ἐπιστοίχισε χώρον — τὰτ' ἄρ' ἡγεμόνας προΐστησιν. Imo τὸτ' ἄρ'.

IV 10, 10 τὰ τε σήμαντρα — περιελόμενος ὅτι ἂν καὶ ταῖς δέλοις ἐνεκεχάρακτο διηρευνᾷτο ἀνελεῖσθαι τε καὶ διαγνώναι. Ultima verba non intellego.

IV 12, 4 ἦρα δὲ — τὴν ἀνάρρησιν τοῦ κράτους περιβαλέσθαι συννόμῳ βίᾳ τινί. Imo ἐννόμῳ, i. e. νομίμῳ.

IV 13, 3 ὁ τῶν πρέσβειων ἐπιφανέστερος. Recte si duo tantum fuerunt, quod dubito.

IV 13, 6 Φλή δ' ἂν τις — λυσιτελεῖν τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ τὸ βαβυλώνιον καὶ ἡμέτερον Φῦλον μακρὰν οἰμώξειν κτέ. Imo μακρὰ οἰμώξειν, nam simul revocanda antiqua volgata, pro qua male e Vat. de Boor substituit barbarum οἰμώξειν. Non magis intellego, cur § 26 inversa ratione verae lectioni Vat. ὑπὸ volgatum ἀπὸ praetulerit. In § 23 barbare scriptum ἀξιῶντα pro ἀξιοῦντα.

IV 13, 14 supple: νῦν ἢ τοῖς <καλοῖς> πράγμασι τὴν προσηγορίαν κυρώσῃτε ἢ τοῖς ἀδικήμασι τῆς κλήσεως τὴν ψευδωνυμίαν κληρώσῃτε.

IV 13, 19 *δυσ* *Ανάγωγον* πρὸς τὸ κρεῖττον τὴν ὁρμὴν κεκτημένην. Deleta dittographia nascitur vera lectio *δυσάγωγον*.

IV 13, 20 ἀκηκόαμεν καὶ τὸν τύραννον πρέσβεις ὡς ὑμᾶς διαπέμψασθαι, ἔξεν (scriptoris error pro ἔχειν) ἀξιῶντα (l. ἀξιούντα) τὸν οὐδὲν ἡδικοῦτα τοῦ πλημμελήματος (sc. imperatorem Romanum) νεωτερίσαι τε δεσπότην μετὰ δραπετοῦ μονονουχῆ σοφιζόμενον. Corrigatur νεωτερίσαι τ' ἐπὶ δεσπότην, i. e. *et tantum non machinantes ut cum ferro potas res moliantur contra dominum*.

IV 14, 9 Dicitur de Baram, qui promissis Mauricium a Chosroae partibus diducere frustra tentabat, *τηνάλως ἐπλανᾶτο*. Emendaverim *ἐπαλαμᾶτο*.

IV 15, 6 ὁ δὲ Βενδόης — μέγα περιβάλλεται θάρσος καὶ χρήμασι βασιλικοῖς ἐντυχὼν τοῖς ἀμφ' αὐτὸν διανέμει, ὡς εἶχεν ἐκάστῳ εὐνοίας ἀλκή. Hanc Vaticanī lectionem non magis intellego quam volgatam ἀλκῇ. Omisso vocabulo, omnia sunt perspicua. Sed unde natum?

IV, 15, 14 ὡς οὐχ ὅσια εἰς εὐεργέτας [καὶ Ῥωμαίους] διεγχειρεῖ. Dele interpretamentum.

IV 16, 3 *μεγαλινούνης* librariorum vitium pro *μεγαλοσύνης*. Ibidem dele καὶ ante *μόνον*.

IV 16, 20 *ἐν μόνον ἡμῶν ἀπολαύων* ὁ καὶ σωζόμεθα. Nonne ὅτι?

V 1, 12 *προθέεν προσέταττε* τινα τῆς δυνάμεως λίξοντα τῷ στρατηγῷ ὑπὸ Βαρὰμ ἔσεσθαι ἄγγελον κτέ. Depravatum est *ἔσεσθαι*, pro quo contextus postulat quod *missum esse* significet, v. c. *ἔστειλθαι*, nisi forte eo sensu dixit *ἔστεῖσθαι* ah εἰσῆμι.

V 3, 4 *ἔτι που ὑπὸ τῆς ἀνάγκης κυοφορούμενος* καὶ ἐν ἐπιστάλῃ τύχῃ τῶν πραγμάτων διακειμένων αὐτῷ. Pro *κυοφορούμενος*, quod accessit e Vaticano, conieci *κυμοφορούμενος*, i. e. *fatī undis iactatus*, quod egregie aptum tumido Simocattae scribendi generi.

V 5, 6 de tribus Euphratae brachiis vitiose scribitur τούτου μὲν μία ἀπόρροια — ἀφανίζεται, ὁ δὲ ἕτερος ἀπόρρωξ — προχέεται, ἡ δὲ τρίτη (scil. ἀπόρροια, etsi interpositum est ἀπόρρωξ) διαρρεῖ. Sitne ὁ δὲ ἕτερος pro ὁ δὲ δεύτερος ipsi scriptori an libris tribuendum ambigo.

V 7, 1 Ῥωμαῖοι — τοῖς τὴν Ἀντιόχειαν (sc. οἰκοῦσι) τῆς Περσίδος χαίρειν. Nullum aliud huius ellipsis exemplum offendi apud Theophylactum.

N 10, 2 τὸ πλησίον πεδίον καθήμενον. Bekkero corrigenti καθεϊμένον obtemperare debuit editor. Quid quaeso prodest annotare apud Suidam quoque legi καθήμενον? Frustra, ut videtur, summi critici identidem docuerunt docentque bono editori perinde esse lecta in codd. EI, H, I, HI, quia perpetuo ista confundunt librarii.

VII, 11, 1 πρὸς γὰρ τὴν νύσταν τὸν λόγον ἀντεπενέγκοιμι. Lege ἐπ' ἀνέγκοιμι, *reducam*, aut si mavis (nam in Byzantino scriptore ἂν abesse potest) ἂν ἐπ' ἀνέγκοιμι. Recte habet ἀντεπιφέρειν IV 16, 17 εὐσέβεια ἀντεπιφέρουσα τὸ ἀνταπόδομα ὃ ἀνταπέδωκεν ἡμῖν.

V 11, 7 τοὺς μὲν Ῥωμαίους ἐσέλκει πρὸς τὰ οἴκοι, αὐτὸς δὲ — τῇ Βαβυλῶνι προσομιλεῖ. Quo tandem pacto is qui ipse alio se confert, copias domum *trahere* dici potuit? Lege στέλλει, vel lenius etiam ἐστάλλει, nam Perfecto et Plusqpfcto mire scriptorem abuti supra de eius sermone agentes animadvertimus. Simplex στέλλειν saepe occurrit, velut IV 16, 12.

VI 1, 8 ἀφῆθη et 10, 14 ἀνέθη, ubi Bekker coni. ἀφῆθη. Haec augmenti omissi exempla in Indice neglexit Boorius. Sitne ipsi scriptori haec barbaries tribuenda propter exemplorum paucitatem dubito. Dubia non sunt ἀμπείχεται II 8, 7 et ἡντιβόλει II 3, 10. 16, 5 alibi, quae similiter notare neglexit. Neque notavit ἐχύρουν I 15, 5, ut e Vaticano reposnit pro συνθήκαις τε ὄρων τὰς ἐλπίδας ἐκύρουν, i. e. *ratas faciebant*, quod equidem praefero, nec συνῶθει II 14, 8, ut sequioribus dicere mos est pro συνεῶθει.

VI 3, 3 βακτηρίαις ἐλόμενος. Hanc absurdam Vat. lectionem editor praetulit optimae volgatae βακτηρίαν.

VI 4, 1 Μόρε suo quantumvis absurdo Theophyl. hic et alibi ἐπίχειρα usurpat pro ἐπιχειρήματα. Cf. exempla in Indice. Similiter III 7, 13 et V 6, 5 voce ἀπόρρωξ̄ abusus est pro ἀπόρροις. Quid vero homini facias qui e male intellectis Homeri locis finxit substantivum κακφάλαρα III 14, 2 et Aoristi formam ὁμείτο II 4, 9? Hinc summopere cavendum ne quid inconsideratis negemus a Simocatta scribi potuisse.

VI 4, 4 Ῥωμαῖοι δὲ τὴν ἐπιγεγονυῖαν πληθὺν μὴ θαυμάσαντες ἀπρὶς τῆς παρατάξεως εἶχοντο. Quia expectatur ἐκπλήξεως notio, vide nonne verius sit θαμβήσαντες.

VI 5, 3 ἥσχαλλεν οὐκ ἔχων μαθεῖν τὸ τῆς ἀληθείας ἀκίβδηλον: νόθοις γὰρ αὐτὸν ἐξεκρούσαντο λόγοις. *Fallendi sensu usurpari solet διακρούεσθαι*, quare in frequenti utriusque praep. confusione, nescio an hic librarii in culpa sint.

VI 5, 8 συμπλακεῖς — τοῖς ἀνὰ τὸν Χάγανον. *Saepius quidem ἀνὰ pro ἐν et εἰς usurpari a nostro supra vidimus*, sed pro περί poni potuisse incredibile est. *Lege ἀμφὶ τ. Χ.*

VI 5, 14 ἔχει ὁ Χάγανος ἀποχωρῆσαι εἰς τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων αὐτῷ ἀφιερωθεῖσαν χώραν. Imo ἀφορισθεῖσαν.

VI 7, 15 lege καταφρονήσῃτε pro καταφρονήσῃτε.

VII 2, 8 Ῥωμαῖός τις εἰσεπήδησε καὶ ἀνελς ἐπὶ μιᾷ [ἐπιβαίνει] ἀμάξης — εἶτα στὰς ἐπὶ ταύτης τῷ ἔλφει τοὺς πλησιάζοντας ἔπαιε. Quia ἀνελς nostro est ἀναβάς (cf. V 4, 4 et VIII 10, 3), locus non est verbo ἐπιβαίνει, quod invexisse videtur qui locum non intellegebat.

VII 2, 14 τάφρους τέτταρας ἐναλλάξας significare videtur *quatuor factis itineribus*, quod alibi dicere solet χάρακας τέτταρας ποιεῖσθαι. Vid. Index s. v. χάραξ.

VII 4, 4 οἱ μὲν οὖν Βουλγάριοι πρὸς μάχην ὡς οἶόν τε ἦν συμφραξάμενοι [πρὸς τὴν μάχην] χαῖρας ἐνέμιξαν. Dele ditto-graphiam.

VII 7, 1 ἥρος ἀρχομένου [καὶ] ὁ Πρίσκοις — ἀποφοιτᾷ. Recte importunam voculam omittunt Excerpta de legationibus.

VII 8, 3 ὀπηνίκα τῶν Οὐάρ καὶ Χουννὶ [ἔτι] ἀπόμοιραν κατὰ τοὺς τόπους αὐτῶν ἀποδιδράσκουσιν ἐθέσαντο. Vocola ἔτι nihil hic significans exulato.

VII 8, 14 προσκυνοῦσι δὲ μόνως καὶ θεὸν ἐνομάζουσι τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Imo νομίζουσι.

VII 8, 16 κατ' αὐτὸν τὸν χρόνον frequenti vitio, vitio tamen, legitur κατ' αὐτὸν τοῦτον. Sic VIII 10, 2 κατ' αὐτὴν (pro κατ' αὐτὴν ταύτην) τὴν ἡμέραν.

VII 9, 6 Ἀλέξανδρος — τοὺς τε Βακτριανοὺς καὶ τὴν Σογδιανὴν ἐδουλώσατο δέκα καὶ δύο καταφλίξας κυριᾶδας βαρβάρων. Imo κατασφάξας, quod verbum in veteri poesi usitatum Byzantini frequentius adhibent quam ἀποσφάττειν, quo utuntur antiqui scriptores pedestres.

VII 14, 12 τὸ σῶμα τὸ ἐπὶ τῷ τύμβῳ ἐγκείμενον. Rectius omisisset praepositionem, sed talia in hoc scriptore melius non tetigeris.

VII 16, 2 ἀνὴρ κατὰ πλεονεξίαν τῷ μεγέθει. Debuit καταπληκτικῶς.

VII 16, 5 τὸ μὲν οὖν Νειλῶν ζῶν ἐκεῖνο (εἰπεῖν γὰρ ἄνθρωπον οὕτω τεθάρρηκα) κτέ. Lege οὕτως, i. e. οὐδαμῶς.

VII 17, 19 ἔπειτα πως τοιοῦτοις οὖσιν ὑψηλοῖς θραυόμενα παμμεγέθεις ὀμβροὺς γεννᾷ. Editor, qui recte ὀμβροὺς pro ὄγκους recepit e Diodoro, eadem opera ex eodem pro πως dare debuit πρὸς pro πως, quod sensu cassum est.

VIII 2, 11 τῶν Ῥωμαίων εἰς μίαν σύννευσιν [καὶ φόβῳ τοῦ χάρακος] καὶ τετραπλεύρῳ μάχῃ διακεκοσμηκότων τὴν ἑκταξίν, ἀσυλίαν ἐντεῦθεν παρεχομένων τῷ χάρακι κτέ. Delevi notam marginalem propter sequentia prorsus otiosam, quam frustra de Boor corrigit delenda copula.

VIII 2, 13 τὸν ποταμὸν ἀντενήξαντο. In Indice editor interpretatur *nando transiens revertor*, sed refragatur praepositio quae ex adverso, ab altera parte aut contra significat. Scribe ἀνενήξαντο. Ceterum cum διανήχσθαι apud nostrum simpliciter διαβαίνειν significet, hic quoque *natandi* notio abesse videtur.

VIII 6, 2 Μαυρικίου ἐνοχλοῦντος τὸν Πέτρον κτέ. Eo verbi sensu quo significat *imperio cogere* alibi, ut I 3, 11 et VIII 6, 10, noster adhibet ἐποχλεῖν.

VIII 7, 3 ἔγκοπὴν τε τῷ λόγῳ διὰ τὸ δάκρυον ποιησάμενος. Noli conicere τῶν δακρύων, nam Simocatta eodem sensu post διὰ ponit Accusativum et Genetivum, amatque singularem num. huius substantivi pro plurali, cf. I 2, 7, al. Sed mox § 4 requiro ἐπιστολήν τε γεγραμμένην pro τε ἐγγεγραμμένην.

VIII 7, 8 ἦν δὲ τῆς ὑπονοίας τεκμήριον τὸ — τοῦ τετραρηνήκωτος (i. e. *seditioni*, qui usus frequentissimus) πλῆθος ἔπασαν τὴν πρὸ τοῦ ἄστεος νεομένην προνομεύσαντος, τὴν Γερμανοῦ ἱπποῦ μόνην ἀδιάσπαστον ποιῆσαι. Imo vero ἀδιάσπαστον. Mox § 9 Φεῖδου — τοῦ μηκύνειν τὸν λόγον· οὐδὲν ἡδύτερον [τοῦ] διὰ ξίφους τεθνάναι. Nihil horum intellexit qui addidit aut corruptit articulum, quem recte omissum in Excerptis delevi, licet salva sententia possis τὸ διὰ ξίφους τεθνάναι.

VIII 12, 11 στόματι βομφαίας καὶ ξίφους παραδίδμενοι. Inepta abundantia, sed nostro propria. Cf. I 1, 6 παρρησία καὶ ἀδεια, IV 6, 7 θάμα τε καὶ συχνῶς, IV 12, 6 παλαιὸς καὶ πρεσβύτης, VII 8, 13 ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς, IV 13, 12 ἐνιαῖον τε

κράτος καὶ μοναρχικόν, IV 16, 9 ἐν τοῖς ἔμπροσθεν καὶ πρεσβυτέροις χρόνοις. Cf. ib. § 19.

VIII 12, 12: ἰκανὸν δὲ τῷ τεκμηριῷσαι. L. δέ τψ et cf. Thuc. I 9, 4.

V.

AD DINARCHUM

(ed. Blass ap. Teubn. 1888).

I, 5 ἐκκαθάρτε. Parum moveor uno titulo (a. 347), qui pravam formam olim correctam a Sauppio satis tueri videtur editori, quia septem hucusque alii repertii sunt qui grammaticorum de vera forma Attica Aoristi confirmant opinionem. Cf. MEISTERHANS, ed. II, p. 146.

I, 17 ἀλλ' ὑπομένων καὶ κρίνεσθαι . . . , εἰ δόξειεν τοῖς δικάσταις. Si recte Blass statuit lacunam, spreta Wolfii coniectura κατακρίνεσθαι, eo tamen verbo fortasse sic utendum est, ut in lacuna excidisse putemus καὶ κατακρίνεσθαι, quod facilius perire potuit quam καὶ ἀλλοκεσθαι, quod supplendum coniecit editor. Quia autem κρίνειν est *reum agere*, κατακρίνειν *damnare*, infra I, 84 τὸ μέντοι δίκαιον ἦν ὅφ' ἑαυτοῦ πεκριμένον εὐθὺς ἀποθνήσκειν, quod paullo post § 85 dicitur ὅφ' ἑαυτοῦ — ἐαλωκότα, ibi requiro καταπεκριμένον.

I, 88 εἰ δ' ἐπιτρέφετε τοῖς ῥήτορι πωλεῖν ὑμᾶς αὐτούς, περιψέσθε τὴν πόλιν ἀνατραπέϊσαν ὑπὸ τούτων. Locus sic scriptus a tautologiae crimine vix potest defendi, eum enim qui civitatem vendat, eandem evertere nemo erat docendus. Corrigitur σφᾶς αὐτούς. In Oxoniensi est ἡμᾶς.

II, 17. Erravit me iudice Bl. edens ἔκτεισιν pro ἔκτισιν, quia substantivum τίσις, non aliter quam apud Homerum, apud Atticos habere priorem syllabam brevem docent poetarum loci, adversus quae testimonia nihil valet, quod semel in titulo sec. IV a. C. repertum est ἀπ[στ]εισμα. Cf. Meisterhans, p. 149. Ne satis quidem certum videtur mox § 18 pro ἐκτέτικεν recte editum esse ἐκτέτεικεν, propterea quod in Delphico, non Attico, titulo haec forma reperta est, quodque magis me movet, in titulo recenti. Diphthongum, quantum hodie novimus, habuerunt Attice Futurum et Aoristus Act. Med. et Pass., sed τεῖσις aequo vitiosum est quam foret τείνειν scribere pro τίνειν.

ADVERSARIA CRITICA.

SCRIPSIT

J. J. CORNELISSEN.

I. AD CAESARIS COMMENTARIOS DE BELLO CIVILI.

Lib. I. 3. 1: „Misso ad uesperum senatu omnes, qui sunt eius ordinis, a Pompeio euocantur. Laudat Pompeius atque in posterum confirmat, segniores castigat atque incitat”.

Restitue ueram lectionem scribendo „laudat promptos”. Nescio an huius loci Tacitus memor fuerit, cum scriberet (Agr. 21): „hortari priuatim, adiuuare publice, ut templa, fora, domos exstruerent, laudando promptos et castigando segnes”.

Ibid. 7. 2: „Nouum in re publica introductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque opprimeretur.”

Legendum est „armis uiolaretur”. Editores, ut uulgatam tueantur, prouocant ad Cic. Att. VII. 9. 2: „si forte tribunus pl. senatum impediens aut populum incitans notatus aut senatus consulto circumscriptus aut sublatus aut expulsus sit”. Iniuria, credo. Ibi enim „notatus” est „ignominia affectus”, quod de ipso tribuno recte sane dicitur, in tribuniciam intercessionem uero minime cadit.

Ibid. 22. 5: „Cuius orationem Caesar interpellat: se non maleficii causa ex prouincia egressum, sed uti se a contumeliis

inimicorum defenderet, ut tribunos plebis in ea re ex ciuitate expulsos in suam dignitatem restitueret”.

Pro ineptissimo in ea re Maduigius (Adv. Crit. II. p. 262) dedit iniuria. Potius crediderim Caesarem scripsisse nefarie.

Ibid. 33. 4: „Caesar.... infectis iis, quae agere destinauerat, ab urbe proficiscitur atque in ulteriorem Galliam peruenit. Quo cum uenisset, cognoscit missum a Pompeio Vibullium Rufum”.

Legendum: „atque in ulteriorem Galliam pertendit”. Cf. Bell. Alexandr. 30. 1; Liu. V. 8. 12; Suet. Caes. 4 et passim alibi.

Ibid. 45. 5: „Ab oppido autem decliuus locus tenui fastigio uergebat in longitudinem passuum circiter cccc”. Legendum „leni fastigio”. Cf. II. 24. 3; B. G. III. 8. 3.

Ibid. 56. 3: „Certas sibi deposcit naues Domitius atque has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat, complet”.

Editores temere affirmant „certas naues” intellegere „certum numerum nauium”. Restituendum est „tectas”. In superioribus (56. 1) enim haec leguntur: „Massilienses usi L. Domitii consilio naues longas expediunt XVII, quarum erant XI tectae” i. e. „constratae”. Cf. III. 100. 2; Bell. Alexandrin. 11. 1; Liu. XXXVI. 43. 8.

Ibid. 82. 2: „Illi impediendae reliquae munitionis causa.... signo dato legiones educunt aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit; contra opinionem enim militum famamque omnium uideri proelium defugisse magnum detrimentum afferebat”.

Legas, quaeso: „aciem instruit contra; opinione enim famaque militum omnium uideri proelium defugisse” cett. Cf. B. G. II. 17. 3: „reliquae consistere contra non auderent”. — B. C. III. 56. 2: „Pompeius, ut famam opinionemque hominum teneret” cett.

Ibid. 85. 3: „Ipsos duces a pace abhorruisse; eos neque colloqui neque indutiarum iura seruasse et homines imperitos et per colloquium deceptos crudelissime interfecisse”.

Immo potius „imparatos”.

Lib. II. 1. 3: „Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari alluitur; reliqua quarta est, quae aditum habeat ab terra”.

Legendum est „qua aditum habet a terra”. Coniunctiuo nullum hic locum esse apparet. Postquam habet a terra semel deprauatum est in habeaterra, librarius nescio quis locum corrigere sibi uisus est scribendo habeat ab terra.

Ibid. 44: „Communi enim fit uitio naturae, ut inuisis latitatis atque incognitis rebus magis confidamus uehementiusque exterreamur”.

Ex inuisis latitatis effecit inuisitatis Elberlingius. Mallem dedisset inuisitatis alias.

Ibid. 12. 4: „Captam suam urbem uidere, opera perfecta, turrim subrutam: itaque ab defensione desistere”.

Immo, opinor, peruersa. Cf. Plaut. Bacch. IV. 4. 59: „Ballista peruortam turrim et propugnacula”.

Ibid. 15. 1: „Suam uirtutem irrisui fore perdoluerunt, quod unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum”.

Legendum puto „quod unde agger comportari posset, omnino nihil erat reliquum”. — Pro irrisui dubito an olim scriptum fuerit irritam.

Ibid. 33. 1: „Qua oratione permoti milites crebro etiam interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uiderentur”.

Restitue ueram lectionem scribendo „crebro mediam interpellabant”. Cf. III. 19. 6: „quorum mediam orationem interrumpunt subito”.

Ibid. 41. 3: „Hi de sua salute desperantes, ut extremo uitae

tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset”.

Immo uero uoluisset. Cf. Cic. Cluent. 22: „quem(filium)... unum ex multis fortuna reliquum esse uoluisset”.

Lib. III. 2. 3: „Atque hae ipsae copiae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat”.

Haec uereor ut quisquam intellegat, nisi scribatur detinuerat.

Ibid. 8. 3: „Bibulus enim Corcyrae certior factus de aduentu Caesaris, sperans alicui se parti onustarum nauium occurrere posse, inanibus occurrit et nactus circiter XXX, in eas indiligentiae suae ac doloris iracundiam erupit”.

Legas, quaeſo: „in eas indiligentiae suae iracundiam ac dolorem erupit”.

Ibid. 9. 2: „Est autem oppidum (Salonae) et loci natura et colle munitum”.

Scribendum uidetur „et ualle munitum”. Cf. II. 1. 3.

Ibid. 15. 7: „Interim postulant, ut sint indutiae, atque ab iis impetrant”.

Immo: „easque ab iis impetrant”.

Ibid. 44. 3: „Castellis enim XXIII effectis XV milia passuum circuitu amplexus hoc spatio pabulabatur, multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pasceret”.

Legendum: „multaque erant intra eum locum <im>matu<ra> sata”. Cf. 49. 1: „iamque frumenta maturescere incipiebant”, ubi de iisdem intra munitiones satis sermo est.

Ibid. 48. 1: „Est etiam genus radicis inuentum ab iis, qui fuerant ualeribus, quod appellatur chara”.

Maduigius (II. p. 275) coniecit „qui uiuebant holeribus”.

Malim „qui tuebantur se> holeribus”. Cf. Liu. V. 4. 5: „gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quaerere, unde domi militiaeque se ac suos tueri posset”; Columella, VI. 3. 3: „minus commode tuemur armentum paleis”.

Ibid. 49. 2: „Crebraeque uoces militum in uigiliis colloquisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus uicturos, quam Pompeium e manibus dimissuros”.

Legendum: „in uigiiliis custodiisque”.

Ibid. 50. 1: „Illi, cum animaduertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio aggressi uniuersas intra multitudinem sagittas coniciebant”.

Vulgo editur ex Nipperdeii coniectura uniuersi. Caesar scripsisse uidetur: „incertas i. m. sagittas coniciebant”.

Ibid. 58. 5: „Sed postquam non modo hordeum pabulumque omnibus locis herbaeque desectae, sed etiam frons ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit”.

Legendum: „consumptis equis macie”. Cf. B. G. VIII. 41. 6.

Ibid. 63. 8: „Itaque cum omnibus rebus nostri premerentur atque aegre resisterent, animaduersum est uitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque inter duos uallos, qua perfectum opus non erat, per mare nauibus expositi in auersos nostros impetum fecerunt atque ex utraque munitione deiectos terga uertere coegerunt”.

Inepte editur auersos, quia terga demum uerterunt postquam ex munitionibus deiecti sunt. Requiritur: „in apertos nostros” i. e. munitione intactos.

Ibid. 75. 2: „His explicitis rebus duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta uigilia compluribus portis eductas eodem itinere praemisit paruoque spatio intermisso, ut et militare institutum seruaretur et quam suetissime eius profectio cognosceretur”.

Pro inepto suetissime editur ex Scaligeri coniectura se-

rissime. Vocem, quae, nisi semel apud Plinium (H. N. XV. 17. 18. 3) nusquam occurrit, Caesari obtrudere inconsultum uidetur. Veram lectionem puto „quam lentissime”.

Ibid. 81. 2: „Nulla Thessaliae fuit ciuitas praeter Larisaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari parerent atque imperata facerent”.

Dubium non est, quin exercitibus corrupta sit uox, quia Scipio unum tantum exercitum habebat. Fortasse Caesar scripsit: „magnis <necessit<udin>ibus Scipionis tenebantur”.

Ibid. 108. 3: „In testamento Ptolemaei patris heredes erant scripti ex duobus filiis maior et ex duabus filiabus ea, quae aetate antecedeat. Haec uti fierent, per omnes deos perque foedera, quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolemaeus populum Romanum obtestabatur”.

Immo „haec uti <ita> fierent”.

Ibid. 109. 5: „Quos (i. e. Dioscoridem et Serapionem) ille (i. e. Achillas), cum in conspectum eius uenissent,.... corripit atque interfici iussit; quorum alter accepto uulnere occupatus per suos pro occiso sublatum, alter interfectus est”.

Corrigere malim „accepto uulnere occubans” (cf. Liu. VIII. 10. 4), quam Maduigii auctoritatem secutus (ll. p. 280), molestum illud occupatus ex contextu tollere.

Ibid. 110. 1: „Erant cum Achilla copiae, ut neque numero neque genere hominum neque usu rei militaris contemnendae uiderentur”.

Fuisse uidetur: „<Eae> erant cum Achilla copiae, ut” cett.

Ibid. 110. 2: (Gabiniani milites) „iam in consuetudinem Alexandrinae uitae ac licentiae uenerant et nomen disciplinamque populi Romani dediderant”.

Legendum: „morem disciplinamque”. Cf. Cic. pro Flacco 11: „nisi nostri mores ac disciplina plus ualeret quam dolor”.

II. AD LIBRVM DE BELLO ALEXANDRINO.

2. 5: „Praeterea alias (turres) ambulatorias totidem tabularum confinxerant subiectisque eas rotis funibus iumentisque obiectis directis plateis in quamcumque erat visum partem mouebant”.

Quia „iumenta turribus obicere” nugatorium uideretur, Maduigius (ll. p. 281) praeunte Scaligero obiectis delendum censuit. Iniuria, opinor. Vera nimirum lectio est subiunctis: Colum. VI. 2: „iuuenci uacuo plostro subiungendi”; Verg. Ecl. 5. 29: „curru subiungere tigres”.

16. 7: „Capitur hoc proelio quinquere mis una et biremis cum defensoribus remigibusque, et deprimuntur tres nostris incolombibus omnibus. Reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt”.

Lege, si placet: „properam fugam”.

17. 4: „Scaphis nauibusque longis quinque mobiliter et scienter angustias loci tuebantur”.

Scribendum puto „habiliter et scienter”.

21. 5: „Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmarunt atque egestis ex mari lapidibus libere sunt usi postea ad mittenda nauigia”.

Lapides Alexandrini ex mari egesserunt, quibus Caesar fornicem, quo pons sustinebatur, oppleuerat atque ita obstruxerat, ut nulla omnino scapha e portu egredi posset (cf. 19. 4 et 5). Legendum igitur erit: „egestis ex mari lapidibus libero sunt usi ponte ad emittenda nauigia”.

24. 6: „Ille ut ex carceribus in liberum cursum emissus adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrimas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse”.

Immo potius: „ille ut equus carceribus in liberum cursum emissus”.

25. 3: „Protiscuntur in ea classe Rhodiae naues atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat”.

Scribendum est: „sine quo nulla umquam dimicatio marinita”.

41. 2: (Pharnaces) „Pontum omnibus copiis occupauit ibique et uictor et crudelissimus rex.... multa oppida expugnauit”.

Ante „uictor” adiectiuum aliquod, uelut „insolentissimus” excidit.

44. 4: „His adiunctis nauibus longis et numero classis aucto militibus ueteranis impositis, quorum magnam copiam habebat.... profectus est in Illyricum”.

Scriptum fuisse uidetur: „et numero classi<ariorum> aucto”.

49. 2: „Pecuniae locupletibus imperabantur, quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat, in gregem locupletium simultatium causae tenues coniciebantur, neque ullum genus quaestus aut magni et euidentis aut minimi et sordidi praetermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris uacaret”.

Scribendum: „aut minimi et furtiui” ut contraria nomina recte inter se opponantur.

52. 2: „Ex contione [Cassius] se Cordubam recepit eoque ipso die tempore postmeridiano, cum in basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles ei tradidit, deinde post Racilium.... quasi responsum peteret, celeriter dato loco cum se insinuasset, sinistra corripit uersum dextraque bis ferit pugione”.

Numquam audiui militibus suum modum fuisse libelli tradendi. Fere non dubito quin uera sit lectio: „quasi aliquid ab eo postularet, submisit ei tradidit”.

55. 3: „Minucium libertis tradit excrucians, item Calpurnium Saluium; qui profitetur indicium coniuratorumque

numerum auget, uere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus".

Restituas, quaeso: „ultro, ut quidam existimant".

58. 1 sqq.: „Interim Thorius ad Cordubam ueteres legiones adducit, ac ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque natura uideretur, simul ut contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, aequae potentem opponeret dignitatem, Cn. Pompeio se prouinciam recipere uelle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris et amore Pompei, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat. Sed id, qua mente, communis erat coniectura: certe hoc prae se Thorius ferebat; milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent".

Legendum existimo: „sed id qua mente commiserit, coniectura <est>". Cf. Liu. X. 39. 15. Pro inepto „adeo fatebantur" reponendum est „adeo <in>fatuabantur; cf. Bell. Afric. 16. 1: „uos quoque iste uerbis infatuauit?"

59. 2: „Nomen Pompei ex scutis detraxerunt, Marcellum . . . ducem adsciuerunt praetoremque appellarunt".

Nomen scutis inscriptum non, opinor, detraxerunt, sed eraserunt.

60. 1: „Legiones, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, priusque configendi sibi potestas fieret, quam . . . nobilissimae carissimaeque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro flammisque consumerentur".

Conicio „nobilissimae <fe>racissimaeque." Cf. B. G. II. 4. 6.

62. 3: „Pugnatur utrimque acriter, crebroque id accidit fortuna saepe ad utrumque uictoriam transferente".

Scribendum „fortuna aequae ad utrumque uictoriam transferente".

66. 5: (Vetustissimum et sanctissimum in Cappadocia Bel-

lonae templum) „homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adiudicavit; qui regio Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum mutationemque generis, iure minime dubio uetustate, tamen intermisso sacerdotium id repetebat”.

Scribendum censeo „propter aduersam fortunam maiorum imminutionemque generis”. Cf. Cic. Fam. III. 8. 2: „sine ulla imminutione dignitatis tuae”; Plin. H. N. XXXIV. 13. 38: „honor aut diminutio familiae”. Verba „propter — generis” nescio an suum locum habeant inter „tamen” et „intermisso”.

67. 1: (Deiotarus) „supplex ad Caesarem uenit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quae nulla praesidia Caesaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompei castris fuisset”.

Legas, quaeso: „quae nulla praesidia <in> Caesaris habuisset exercitibus imperiisque”. Cf. Ter. Heaut. IV. 1. 33: „Hoc te obsecro ut meae stultitiae in iustitia tua sit aliquid praesidii”; ad Herenn. IV. 19: „qui sibi firmitus in uirtute, quam in casu, praesidium collocavit”.

74. 2: „Itaque deterritus (Caesar) non est, quo minus prima acie pro uallo instructa reliqua pars exercitus opus faceret”.

Post „faceret” excidisse uidetur „iuberet”. Cf. Bell. Hisp. 27. 4: „Pompeius praesidium, quod reliquit, iussit incenderent”.

76. 2: „Itaque multis militibus partim interfectis partim suorum ruina oppressis qui uelocitate effugere poterant armis tamen proiectis uallem transgressi nihil ex loco superiore inermes proficere poterant”.

Legendum „armis temere proiectis”.

III. AD LIBRUM DE BELLO AFRICAE.

3. 5: (Caesar) „nullum portum terrae Africae quo classes decurrerent pro certo [tutum ab hostium] praesidio fore suspicabatur”.

Verba, quae uncinis saepsi, tamquam glossema, delenda censeo.

7. 3: „Reliquae (naues)... incertae locorum Vticam uersus petere uisae sunt”.

Post „uersus” excidit „cursum”.

31. 1: „Equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut usque eo locum optinerent, in quo paulo ante coustitissent, donec ab hoste telum missum ad se perveniret; quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent”.

Legendum: „quod si propius accederet, ut quam modestissime se i. m. reciperent”. Cf. supra: „omnes intra munitiones minutatim modesteque.... se recipere”.

52. 4: „Quod nisi in noctem proelium esset coniectum, pulvisque uento flatus omnium prospectu offecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Caesaris uenissent, equitatusque cum leui armatura [funditus] ad internecionem deletus esset”.

Pro ineptissimo flatus scribendum est elatus; cf. Liu. IV.

33. 8: „pulvis elatus... lucem ex oculis uirorum equorumque aufert”. — Funditus, tamquam glossema, seclusi.

53: „Veriti, ne in aduersariorum.... classem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt”.

Immo: „ne.... inciderent imprudentes, uela... dederunt”.

57. 5: „Cum Scipio sagulo purpureo ante regis aduentum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse non oportere illum eodem uti uestitu, atque ipse uteretur. Itaque factum est, ut Scipio ad album sese uestitum transferret et Iubae, homini superbissimo inertissimoque, obtemperaret”.

Legendum puto „superbissimo ineptissimoque”.

81. 2: „Tirones.... hortabatur, ut ueteranorum uirtutem aemularentur eorumque famam, locum, nomen uictoria parta cuperent possidere”.

Fuisse uidetur: „famam, laudem, nomen”.

87. 2: (M. Cato) „plebem inermem oppido (i. e. Vtica) eiecerat

et ante portam bellicam castris fossaque parvula duntaxat munierat ibique custodiis circumdati habitare coëgerat".

Conicio: „et ante portam uillulam castris fossaque parvula... munierat".

88. 4: (Cato) „cum anima nondum expirata concidisset, et impetu facto in cubiculum ex suspicione medicus familiaresque continere atque uulnus obligare coepissent, ipse suis manibus uulnus crudelissime diuellit".

L. „continere uulnus atque obligare"; cf. Celsus V. 26. 23: „sutura si nimis rara est, non continet (uulnus)".

94. 1: „Rex interim ab omnibus ciuitatibus exclusus desperata salute, cum iam conatus esset cum Petreio, ut cum uirtute interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant".

Pro conatus, uocabulo inani, Gruterus dedit coenatus, quod plerique editores receperunt. Inepte, opinor. Veram lectionem esse suspicor compactus.

Scripsi Lugd. Bat.

Mense Iulio 1888.

AD APULEIUM.

Apologiae C. 3: „Quae etsi possunt ab his futiliter blaterata ob mercedem et auctoramento impudentiae depensa haberi, iam concesso quodam more rabulis id genus, quo ferinae solent linguae suae uirus alieno dolori locare, tamen uel mea causa paucis refellenda sunt".

Scripsit Apuleius „quo <ui>perinae solent linguae". Cf. C. 8: „nam quae, malum, ratio est, linguam mundam et laetam, uocem contra spurcam et tetram possidere, uiperarum ritu niueo denticulo atrum uenenum inspirare"?

J. J. C.

MISCELLA.

SCRIPTIT

C. M. FRANCKEN.

Daventriae in bibliotheca publica asservatur codex Lucani, de quo, quoniam nondum a quoquam collatus est, paucis referam.

Codex est pergamenus, 0.14⁵ × 0.21 metr., Bibliothecae Daventriensis N. 5399, saec. XV.

Praeposita est vita Lucani:

M. Auei Lucani vita. Ex comentario antiquissimo. M. Anneus Lucanus patrē habuit M. Anneum Melam,

et quae sequuntur in vita Vaccae, cf. Suet. Reifferscheid, p. 76. Nulla notabilis varietas nisi p. 77. 18: „recitante Nerone” pro: recitatis in Neronem. In pagina versa legitur vita Suetoniana, Reiff. p. 50 sic inscripta:

Ex dimidiato codice pticula ad Poetae huius vitam pertinens sumpta —

usque ad: medico, p. 52 Reiff., ubi p. 51. 9 legitur *facta* pro: fuga, unde conicio: fuga facta. Denique excerpta leguntur ex Tacito:

Consulibus Sylvio Nerva et Attico Vestino coniurationem in Neronem coeptam —

cf. Ann. XV. 48, reliqua ex cap. 49, 56, 70 sumta. Finem facit (post verba: suprema vox fuit) haec annotatio: Hi sunt versus in 7°, 66° [imo IX 811—814] sanguis erant lachryme —

vulnere corpus". Cf. Weber, de suprema Lucani voce, progr. Marb. hib. a. 1857, p. 6¹).

In postremo codicis folio leguntur quaedam de Cicerone et Tullia, cuius cadaver *anno salutis* 1481 erutum esse dicitur, scripta manu recentiore.

Singulae paginae continent 31 versus, ab initio vero libri VIII 34, et in posteriore libri X parte 30. Continet autem liber Lucanum totum, a prima manu scriptis iis versibus, qui in antiquioribus altera manu suppleti sunt. Scilicet archetypum, unde meliores, quos novimus, codices fluxerunt, carebat diversis locis aliquot versibus. Ex eo descriptus est Montepessulanus (M), in quo illi versus, universi 65, a prima manu desunt.

Alius codex nunc deperditus ex archetypo descriptus auctus erat 6 versibus in margine positis et continebat in singulis paginis 32 versus. Sex illi versus erant: V. 810 atque oblita —, VI. 816 quas iubeat —, VII. 725 plurimaque —, IX. 99 insidiae —, 100 ne mihi —, IX. 615 morsu —.

Hunc librum descripsit librarius Voss. 2, B (Usener: U). Is versus laudatos ex margine transtulit in contextum his paginis:

V. 810 fol.	62 ^v
VI. 816 "	75 ^r
VII. 725 "	86 ^v
IX. 99 "	104 ^v
100 "	"
615 "	112 ^v

Cum autem paginarum distributionem exemplaris sui retineret sic, ut in eisdem paginis eidem versus in utroque codice essent, numerum versuum in singulis paginis modo indicatis excedere coactus est, unde illae amplius 32 versus habent²⁾.

Uterque codex, Montepess. et Voss. 2, suppletus est ex libris

1) Sero comperi vitam Lucani, quam Vol. XVI p. 394 e Voss 2 edidi, iam in progr. Marburg. a. 1858 ab eo in publicum emissam esse.

2) Versus VII. 820—822, 796, IX. 614 in foliis 88^r, 87^v, 112^v excedunt numerum 32, sed sunt manus 2^{ae} et ex alio codice quam fonte Vossiani 2 sumti, nam si ibi in margine fuissent, sine dubio statim, quemadmodum reliqui, in contextum a primo librario essent recepti. Ceterum versus a Steinharto de emend. p. 5, v. 11 ab inf. enumeratos ne quis confundat, moneo esse in paginis versuum non amplius 32. Quae dixi nituntur potissimum Steinharto, quae diversa sunt non opus hoc loco notare.

integris, in margine aut intra versus positis quae desiderabantur. Recentiores libri habent a prima manu plerosque versus, qui desunt in Voss. 1 et 2 et Mont.

Ad hos pertinet Daventriensis, qui hos tantum versus cum Voss. A, B et M omittit I. 436—440, IV. 251 et scelerum —, VI. 152 o famuli —, VIII. 124 accipe —. Omnes reliquos, quos Voss. uterque aut Mont. prima manu omittunt, in contextu habet.

Tribus locis D. versus habet alibi deficientes. Ad VII. 302 in margine hi leguntur:

Ne vos Hispani mitis victoria Martis

Securos habeat, dedimus quod rura, quod urbes,

Et quicquid nobis post Gallica bella negatum est.

Quos qui scripsit protasin esse voluit, apodosin hanc v. 304:

Caesareas spectate cruces, spectate catenas,

haec enim ducis ignominia accensura erat milites. Praemia Pompeianorum non tam cum Webero II p. 591 coll. IV. 564, 584 significari puto quam facilitatem belli Hispaniensis (mitis victoria) et profusam omnino in dando et pollicendo benivolentiam, quam omnes post bellum Hispaniense erant experti (Suet. Caes. 38, Caesar b. Civ. II 21, med.) et quam milites nunc sperare poterant, una cum donis, quorum arbitrium post bella Gallica cum triumpho Caesari erat negatum (et quicquid nobis —). Ne bellum geratis, inquit, tamquam rem facilem et quaestuosam, potius animo fingite Caesarem victum et ignominia affectum. Sed haec quoque interpretatio suis difficultatibus premitur. Admodum similes hi versus sunt interpolationibus Italicorum (veluti Puccii in Tibullo) colorem et verba poetae ex parte referentibus, sed obscuris eisdem et nescio quam reconditam sententiam iactantibus. Leguntur praeterea in Heinsii Langermannensi et in Hamb. 2 a sec. manu. Ficti esse videntur, ut deficienti nexui sententiarum succurreretur.

Minus facile est dicere cur interpolatus sit altero quem volebam loco, IX. 81, unus versus in Corneliae lamentatione, dum procul e mari tumultum Pompeii accensum conspicit. Positus est in ipso contextu, primus in pagina:

Quam manet Aegyptus, quae Magni possidet artus.

Qui si Lucani esset, manifesto loco suo esset motus; contigui enim 81 et 82 cohaerent inter se. Bene se haberet post 82, si pro *quam* scriberetur *me*:

Me manet Aegyptus, quae Magni possidet artus,

Tu pete bellorum casus, rell.

Qualis nunc est (quam manet), continet explicationem super-
vacaneam versus 83, qui ipse quoque suspectus est non unam
ob causam, ineptum enim votum continet, et a Voss. 2 et
Daventr. ponitur post 79. Uterque spurius videtur. „Quam
manet — artus” habent etiam Caesariensis s. Vindobonensis 2
Cortii et margo Marpurgensis, quo usus est Oudendorpius et
Vratislaviensis 6 (cf. Weber III p. LI), codices non satis noti,
sed sine dubio non optimi. Ceterum cf. Weber, de spuriis ver-
sibus, editionis vol. II p. 584.

Denique memorandum est versus oblique a summo ad imum
marginem scriptus ad VII. 174. sqq. de Thessaliae montibus, in
aliis MSS. non lectus:

Pelion hinc, Othrys, Pindus stat, Olympus et Ossa,
quem, nescio unde sumtum, adscripsit aliquis, non ut contex-
tum interpolaret, sed ut memoriae lectorum succurreret.

Inde a libro VII scholia adscripta sunt explicativa, nullius
ad critice usus. Scripta sunt litteris minutissimis. Eorum spe-
cimen infra scriptum.

VII. 194 Timavus tamen non est pat̃ ibi (fort. Patavi), ubi
erat iste augur, qui dicebatur Caius Cornelius, vaticinans Cae-
sarem victurum, sed al(ibi). Immo iste augur noluit accipere
coronam auguralem, nisi hoc bellum esset verum.

Eandem rem Schol. VC apud Weberum (i. e. G. Cappellus
a° 1421) e Gellio XV. 18 refert et Useneri scholia Bernensia.
Cf. Livius ap. Plutarchum in Caesare c. 47, Dio XLI 61.5,
Iulius Obsequens 124.

VII. 403. Pro terra, sic: quid faciat laetas segetes.

cf. Verg. Georg. init.

VII. 430 (succinctus) s. more Gabino, qui expulerunt hostes
vestiti habitu apostolico.

cf. Schol. Voss. I ad I 596 apud Oudendorp., qui de dia-
conis loquitur.

VIII. 5. Non servat hoc in loco magnanimitatem Pompeii.

VIII. 9. Pretium dicitur a peritis, nam solum periti rebus pos-
sunt imponere pretium.

Quae praeterea lectu satis difficilia ad initium libri VIII adsunt, nihilo meliora esse moneo, ne quis post in eis tempus terat. Veluti hoc:

Caesar dictus quod caeso ventre materno natus est, vel quod eius avus in Africa manu propria occidit elephantum, qui poenorum lingua vocatur caesa.

Quo nomine elephas Hebraeis et Carthaginiensibus dictus sit, ignoratur hodie.

VIII. 88. quia fecissem eum infelicem.

hebat ut equus sergianum ac aurum tholosum. Au. Gel.

Manus 2 delevit *ut*, emendavit *equum* et *scianum*. Leg. „habebat equum Seanum ac aurum Tolosanum. Aulus Gellius” qui conf. III. 9.

VIII. 307. Arsaces fuit Parthorum rex, qui longius vixit omnibus illorum regibus, unde ab illo alii nominati sunt. Solinus.

Non exstant haec apud Solinum.

VIII. 354. Iustinus dicit: Romanis inter Caesarem et Pompeium bellum geritur. In quibus (sic) fuerunt Parthi pro Pompeio.

Cf. Iust. XLII. 4. 6.

VIII. 377. Aries machina bellica inventus est ab Enipeo Graeco; ab illis dicitur *ἱππος* [Ms. *ἵπδς*!] i. equus. Ideo dicitur Troia eversa dolo illius equi. Virg.: et ipse doli fabricator Enipeus.

Immo Epeos, Aen. II. 264.

VIII. 478. Apis egrediebatur omni anno ex nilo cum signo lunae in arma (sic). Solinus.

Auctiora haec habet Berolinensis (BC). cf. praecipue p. 640. 6, Web. Sed Daventr. haec male Solino 32. 20 adscribit.

VIII 483 (A) *Φῶς* (Ms. *Φδς*) luna dicitur, nam erat iste [Pothinus sc.] cinaedus splendidus.

VIII. 522. Sanctus Augustinus [Ms. Agustinus] dicit dialecticos confecisse [con dub.] quod duae res contrariae simul stare non possunt.

Dr. J. A. H. G. Jansen, olim auditor, semper amicus, haec mecum communicat: In libro S. Augustini uno ad Laurentium de Fide Spe Caritate cap. XIV haec occurrunt: „quapropter in iis contrariis, quae mala et bona vocantur, illa dialecticorum regula deficit, nulli rei duo simul esse contraria.”

X. 140. Propertius exclamat contra haec: quis furor est census corpore ferre suos.

Immo Ovidius Artis III. 172.

Scholia haec apparet scripta esse a semidocto, qui temere e memoria notos quosdam scriptores ostentationis causa laudet.

Vix opus monere Daventriensem Pauli Constantinopolitani subscriptionibus carere. In orthographia nihil habet notabile quam quod subinde *r* et *l* geminat ut *rellum obterrere* pro velum, obterere. Omnino si excipias ea quae metro et sententiae repugnant et manifesta menda, pauca sunt notatu digna. Sic in libro VII haec tantum invenio non prorsus reicienda. V. 3 cursumque, 88 non ultra, m. 2: al. nil, 131 et mors ventura est, 149 in aegide, 156 typhonas a m. 2 c. schol. typhones venti terribiles, al. quoddam igneum fulmen, 257, 258 in M., 262 gladioque exsolvite culpam, 265 ut, suprascr.: al. et, 295 furentes, 406 non tanto in corpore, 518 externum iaculant, 594 premuntur al. reguntur, 598 p̄comixta, 664 obruat, 754 implerunt.

Plenius iudicium esset lectoris, si ex libris tribus I, VII, IX, quos accurate contuli, unum eligerem, ex quo omnem varietatem proponerem, sed nil opus. Sufficiat dixisse multa esse in D. prave et inepte lecta, veluti IX libro 198 ferrum, sed *pondere* norat, 204 *scylla* marioque receptis, 254 *indigna* servitii, 261 *cervice vaganti*, 285 *effectas* ceras, VII. 772 *sybillaque* et flammis (pro: sibila), sed non esse interpolatum.

Admodum optandum esset si in digerenda farragine codicum apud Oudendorpium, Burmannum, Cortium omissione versuum, de qua supra dixi, pro norma uti liceret; sed ne dicam codices ab eis numerari potius quam ponderari, ut dicant *tres, quinque, plures* libros habere aliquam lectionem, omnino non monent, quid a prima, quid a secunda manu sit. Apparet tamen *Bouherianum* Oudendorpii (= Montepessulanum), *Regium* I Oudend. (= Parisinum 5073 Ond. Praef. et ad IX. 100), *Tigurinum* (parum notum cf. Cortius-Weber vol. I p. xxv, II p. 529), *Berolinensem* (Mss. Lat. f^o N° 35 Weber III p. ix, Cortio-Web. I p. xxi et 207 versu 8 a fine) unum alterumve ex illis sex versibus omittere (cf. Oudend. et Cortio-Weberiana ad VII. 725,

IX. 100), quare praeter Vossianos quatuor illos melioribus esse annumerandos probabile est.

Lentus risus apud Horatium C. II. 16. 26 displicuit, non sine causa, Bentleio. Quo quid Horatius significare potuerit, in defectu similium locorum e primitiva vocis *lentus* significatione effici debet. Lentus cum sit flexibilis (*taai*), cedere facilis eoque infractus et manens, quemadmodum proprie de vimine, translate de brachiis nihil sentientis Sat. I. 9. 64, de spectatore ἀναισθητός Epist. II. 1, 178 ab Horatio dicitur, de risu usurpatum erit immutabilis, perpetuus, non cedens dolori aliisque ingratis. Num vero talis homo qui gravissimis et adversis rebus opponit perpetuum risum, cuius in vultu non effusus risus gaudentis, non fletus indignantis, sed inter omnia immobilis ridentis species habitet, poetae placere potuerit, admodum dubito. Non displicere potuit amara temperare risu, ioca et laetitiam subinde adversis miscere, hoc est *amarulenta* temperare risu, quod pro *amara lento* legendum conicio.

In eodem carmine „otium divos rogat in patenti | prensus Aegaeo, simul atra nubes | condidit lunam” cur Aegaeum *patens* dicatur non perspicuum est; nam sive rariore usu pro lato εὐπέι dicitur (ut patentes campi Lucan. IV. 19) sive vulgari pro aperto, navigabili, parum proprie dicitur de mari continentibus incluso et insulis quasi consito. Facilitas emendationis magis facit ut dubitem. Catullus 4. 18: et inde tot per impotentia freta. Fortasse: *impotenti* prensus Aegaeo. Mare Aegaeum irarum plenum imprudentem occupat, antequam portum tenere possit.

Opus artificis mutilum cum melius esse significassem quam male consutum partim ex alienis, et elegiam de Maratho Tibulli I. 8 ex tribus partibus constare conicere ausus essem male iuxta positis (Mnem. XIII. 179), irridens mihi H. MAGNUS, Jahresbericht f. Alterthw. LI 1887 p. 365 (prodiit nuper 1888) artem me non intellexisse iactavit¹⁾. Ipse iam artificium expo-

1) Vir eximius si accuratius legere voluisset, non mihi imputaret falsam quasitatem *prolam*.

siturus, carmen illud esse lusum ingenii, exercitationem poeticam dixit: offenbar (sic) ist das Gedicht nur ein lusum ingenii, eine poetische Uebung — (eine) Fiktion. Sed de hac „aperta“ sententia nemini editorum constitit, qui omnes verum Marathum a vero Tibullo eleg. I. 4, I. 9, I. 8 describi putant. Tum carmen non esse „irrisionem“ contendit, quod ne ego quidem dixeram, et poetae propositum esse, ut Marathus in hoc tanquam speculum intuens ad paenitentiam redeat: das Spiegelbild soll ihn zur Selbsterkenntnis und Reue bringen. Rediturus est igitur Marathus ad Tibullum, quem spreverat; quam improba sit Pholoe perspicuens fastidium ipse omne deponet et ad spretum amatorem redibit: so nimmt der Dichter, wenn er in dem Handel Partei für Marathus ergreift, seinen eigenen Vortheil und nur dieses wahr (nimirum in causa ficta!). At non perspexit MAGNUS parum hoc convenire cum admonitione Pholoeae data 27, 49, 69, 77 et cum commendatione Marathi 31. Qui suam tantum rem agit amator et puerum sibi cupit, non amicam movere conabitur, ut se illi det et laqueis amoris teneat impeditum. Facile est speciosis verbis breve argumentum carminis concipere, sed in tali expositione obliterantur facile et latent quae sententiae propositae non favent. Sic a MAGNO non demonstratur versus 9—16 de puero potuisse dici, nec ostenditur illa de incantatione 17 sqq. apta esse. Vere, opinor, Anton Eberz: „besonders ist die v. 17 ff. geschilderte Macht des Zaubers nicht nur entbehrlich, sondern, wie Tenffel zufügt, *cher störend*, denn wenn Pholoe so ganz durch sich gefällt (v. 15 f.), so braucht das weiter hinzukommende Mittel um so weniger mächtig zu sein, und um so weniger also ist eine Ausführung über dessen Macht gerechtfertigt (Alb. Tibullus — übersetzt — von Dr. A. Eberz, S. 15). Maneo igitur adhuc in sententia, ut 1—16, 17—40, 41—78 separata carmina putem vel fragmenta ab ipso poeta ita relicta, et pluris facienda quam male consutam elegiam quae in editionibus fertur. Primum carmen 1—16 (ubi leg. *bella* cf. IV. 13. 5) celebrat naturalem venustatem in amore, alterum puellae commendat iuvenem Marathum (qui initio, 17 compellatur); tertium Pholoeae suadet ut misericordia mota fastidium in tempore deponat, ne sero paeniteat.

DE PRONOMINUM PERSONALIUM USU ET COLLOCATIONE APUD LUCRETIVM.

SCRIPSIT

J. WOLTJER.

Nuper egregius libellus in lucem prodiit, quem „de pronominum personalium usu et collocatione apud poetas scaenicos Romanorum" scripsit Guilelmus Kaempf (Berolini apud Calvary 1886). Hoc unum non probo quod litterarum generis rationem habuit vir ille doctus, aetatis scriptorum non satis habuit: sermonem Plautinum et sermonem Terentianum, de ceteris ne dicam, saepius quam rei consentaneum erat, confudit, quo factum est ut quatenus tempora procedentia usum mutaverint diiudicari non queat.

Mihi inquirenti in pronominum personalium usum Lucretianum visum est non inutile fore ea quae ego invenissem cum iis, quae Kaempf repperisset, componere.

Sermo Lucretianus quamquam multis numeris cum propter genus dicendi, tum propter aetatem a sermone poetarum scaenicorum differt, tamen pluribus cum eo congruit: certe nullus poeta inter eos qui Ciceronis aetate floruerunt propius abest ab illo sermone. Quod ut omnibus appareat ordinem quo Kaempf res digressit (Holtze in Syntaxis Lucretianae lineamentis pag. 103 rem ne attigit quidem) sequar et primum de pronomine personali, quod est subiectum, scribam.

Poetae scaenici pronomina, quae sunt *ego*, *tu*, saepe po-

suerunt in enuntiatis relativis, quamquam sententia non postulatur. Etiam apud Lucr. hic usus est frequens. *Ego* vel *nos* 24 locis exstat apud eum; *tu* 19 locis. In enuntiatis relativis *ego* undecies usurpatur, sexies ita ut causa nulla appareat, cur persona significantius proferatur. Ac primum quidem est 1, 26 „te (Venerem) sociam studeo scribendis versibus esse, quos ego de rerum natura pangere conor Memmiadae nostro”. Hic pronomen, quod est *ego* accentu logico, quem dicunt, carere mihi videtur. Interpretes idem senserunt, ni fallor; certe nemo conatus est vim pronominis explicare praeter Bockemueller, qui sic interpretatur: „deinen Beistand darf ich um so eher erbitten, weil meine Aufgabe der deinigen verwandt ist; auch ich will den Dingen, wie sie sind, eine neue Schöpfung entlocken, ein Gedicht über das Wesen der Dinge”. Haec interpretatio altius repetita mihi videtur. Apparet interpretem putavisse in *ego* esse accentum logicum, quia pronomen esset expressum. Attamen quoniam ex scaenicis poetis apparet saepius in enuntiatis relativis pronomen *ego* esse positum accentu logico carens, multo probabilius est eum usum Lucretium quoque secutum esse, praesertim cum alii loci idem indicare videantur. Quod si ita est, nullam habet difficultatem hic locus; sententia eadem est ac si pronomen *ego* non esset additum. Facile igitur in errorem inducimur, si in talibus enuntiatis vim quandam pronomini tribuimus. Nimum autem, ni fallor, Munro tribuit etiam pronomini possessivo in verbis quae sunt proxima: *Memmiadae nostro*, quae vertit *our own son of the Memmii*. Quid sibi velit hic interpres non perspicuum est. In commentariis suis (pag. 328 edit. III) hunc locum laudavit litterarum specie distinguens pronomen quod est *nostro*; tum demonstravit, nummorum testimoniis nisus, Memmios fortasse Venerem habuisse et coluisse tamquam auctorem, genetricem, gentis suae, id quod facile ei (et Marthae le poëme de Lucrèce edit. II pag. 54) concedimus. Id tamen si poeta significare voluisset, non debebat Memmiadae *nostro* scribere eo sensu, quem Munro pronomini tribuit. Etiam si nummi illi illius Memmii solius essent, qui amicus fuit Lucretii, ne tum quidem illa significatio inesse posset in pronomine possessivo.

Ne longus sim quid sibi voluerit poeta, cur Venerem invocaverit, ipse diserte dicit vs. 21 seqq.:

„quae quoniam rerum naturam sola gubernas
 nec sine te quicquam dias in luminis oras
 exoritur neque fit laetum neque amabile quicquam,
 te sociam studeo scribendis versibus esse,
 quos ego de rerum natura pangere conor
 Memmiadae nostro, quem tu, dea, tempore in omni
 omnibus ornatum voluisti excellere rebus”.

Ex hisce verbis autem ipsis patere contendo, pronomen personale, quod ad sententiam attineat, abundare et pronomen possessivum nihil aliud significare nisi amico vel patrono meo.

1, 58 (rerum primordia)

„quae nos materiem et genitalia corpora rebus
 reddunda in ratione vocare et semina rerum
 appellare suēmus”.

Hoc quoque loco pronomen *nos*, quod ad sententiam attinet, supervacaneum est; nam poeta nec se suamque scholam aliis opponit, nec aliam ob causam se significantius proferre voluit. Non hoc dicit se ea quae rerum *primordia* alii appellent, *materiem*, *genitalia corpora rebus*, *semina rerum*, *corpora prima* nominaturum esse, id quod vel inde apparet, quod *rerum primordia* 73 locis atomos ipse dicit. Synonyma quaedam enumerat eorumque significationem hoc modo explicat; quaedam dico, non omnia, nam *exordia rerum* (2, 333; 3, 31 cett.), *principia* (1, 244, 484 cett.), *elementa* (2, 393; 3, 244 cett.), *corpuscula* (2, 153; 4, 197 cett.) hic praetermittit, quamquam non minus frequenter his artis vocabulis utitur quam illis; quo accedit, quod ea quae enumeravit variis modis inter se coniungit (Cf. Fr. Polle de artis vocabulis quibusdam Lucretianis Dresdae 1866). Praeterea vocabula quae dixit non omnia idem significant; nam *materies* e. g. non ab omni parte idem est quod *primordia*. Perspicuum est igitur non hanc ob causam pronomen esse positum, ut poeta se aliis opponeret, id quod eo etiam confirmatur, quod aliis locis, ubi talia vocabula explicat, pronomine personali non utitur, e. g. 1, 426 „locus ac spatium, quod inane vocamus”; 1, 501 „esse ea quae solido atque aeterno corpore constant, semina quae rerum primordiaque esse docemus”.

Itaque hoc tantum dicit poeta: in Epicurea doctrina exponenda modo *rerum primordia* dicam, modo *semina rerum*, eodem

sensu. Non mutatur igitur sententia si pronomen omittitur. Idem est usus, qui in scaenicis poetis est frequentissimus.

Eadem ratione *nos* pronomen abundat in hisce enuntiatis relativis: 3, 139 „consilium, quod nos animum mentemque vocamus”; 4, 369 „nam nil esse potest aliud nisi lumine cassus aër, id quod nos umbram perhibere suëmus”; 1, 754 „quoniam primordia rerum mollia constituunt, quae nos nativa videmus esse et mortali cum corpore” (Cf. 1, 749 „cum videamus” cett.); 3, 316 „quorum ego nunc nequeo caecas exponere causas”. Hoc postremo loco et per metrum et per sententiam pronomen omitti licet.

Restant quinque loci, ubi in enuntiatis relativis pronomen personale scriptum est. In duobus pronomen personale quodammodo est necessarium propter participia, quae ad subiectum (pronomen) accedunt: 1, 211 „primordia rerum, quae nos fecundas vertentes vomere glebas, terraique solum subigentes cimus ad ortus”; 5, 55 „cuius ego ingressus vestigia dum rationes persequor ac doceo dictis”. In reliquis 2, 540; 3, 865; 6, 702 pronomen habet accentum logicum.

Pronomen quod est *tu* in enuntiatis relativis apud Lucretium semper eo accentu est praeditum. Apud scaenicos poetas pronomen pers. sententia non postulatum etiam frequens est in enuntiatis negativis, Lucretius unum locum offert, 2, 410:

„Omnia postremo bona sensibus et mala tactu
dissimili inter se pugnant perfecta figura;

410 ne tu forte putes serrae stridentis acerbum
horrorem constare elementis levibus aequae
ac musaeae mele....

414 neu simili penetrare putes primordia forma

.

418 neve bonos rerum simili constare colores
semine constituas”.

Hoc loco pronomen *tu* non hanc ob causam est scriptum, ut Memmii prae aliis tale quid putare posse significaretur. Nam primum dubium est an non Memmii compellet, omnibus locis ubi pronomine secundae personae utatur poeta. Sed esto: Memmii hic compelletur; nulla tamen res, nulla opinio hic exponitur, quae cuiusquam propria sit. Praeterea vs. 402 poeta

dixit: „ut facile agnoscas e levibus atque rutundis esse ea, quae sensus iucunde tangere possunt” cett. Multo aptius pronomen personale esset notatum simili loco 1, 80: „Illud in his rebus vereor, *ne forte rearis* impia te rationis inire elementa viamque indugredi sceleris”, qui conferendus est cum 1, 102 „Tutemet a nobis iam quovis tempore votum terroloquis victus dictis desciscere quaeres”. Sed ne illo quidem loco persona significantius profertur notato pronomine. Quae si quis reputaverit, rectissime concedet Creechium, qui egregie mentem poetae perspicere solet, interpretatum esse: „*ne forte existimes*”, omissio pronomine.

Kaempf in opusculo laudato multos affert locos e scaenicis poetis collectos, ubi ad verba *sentiendi, dicendi, eundi*, ad *esse* et *facere* pronomen personale accedit, quamquam nulla apparet causa positi pronominis. Huius quoque rei exstant exempla apud Lucretium pauca. 6, 187 „scilicet, hoc densis fit nubibus et simul alte

extractis aliis alias super impete miro;

ne tibi sit frudi quod nos inferne videmus

quam sint lata magis quam sursum extracta quid extent”.

Nos hoc loco non est idem atque *nos in terra qui sumus collocati*, quasi opponantur ii, qui superne, ex caelo, nubes inspiciant, nam poeta sic pergit: „contemplator enim cum montibus adsimilata nubila portabunt venti transversa per auras”. Opponuntur igitur nubes quae sunt in summo caelo nubibus iis quae conspiciuntur in inferiore caelo supra finitorem sive horizontem. Non subiecta inter se opponuntur, sed obiecta vel potius loci obiectorum horumque formae, quae ex collocatione pendent. Accentus logicus est in *inferne*, non est in *nos*. Recte igitur Lambinus omissio pronomine personali interpretatur: „vide ne te inducat, quod ex locis infernis magis cernimus, quam late pateant nubila, quam quanta sint altitudine”.

Itaque locus hic referendus est inter numerum eorum qui ad verba *sentiendi* (videmus) pronomen personale notatum habent sententia non postulatum. Exstat alterum exemplum; 2. 494:

„quod super est, *si forte voles* variare figuras

addendum partis alias erit, inde sequetur,

adsimili ratione alias ut postulet ordo,

494 *si tu forte voles* etiam variare figuras”.

Quod sciam nemo explicat interpres, cur modo (vs. 491) *si forte voles*, modo *si tu forte voles* scripserit poëta. Perspicuum est, quod ad sententiam attineat, nullum esse discrimen. Apparet eum saepius sermonem vulgarem, quo scaenici usi sunt, sequi. Vestigium eius sermonis etiam est particula *etiam*, quae vs. 494 comicorum more usurpatur. (Cf. Munr.).

Reliquos locos, ubi pronomen personale accentu logico non caret, indicavisse satis habeo; sunt autem: *ego* 1, 943, 1065; 2, 56 (= 3, 88; 6, 36), 746; 3, 12, 906; 4, 18, 241, 969; 5, 337; 6, 1133; — *tu* 1, 26, 31, 38; 2, 66; 3, 9, 135, 421, 904, 969, 1026, 1045; 4, 880, 912, 931, 1188; 6, 92.

Ostendi in pronominis personalis nominativi usu abundanti Lucretium sequi rationem scaenicorum. Non possum autem non quaerere quae sit huius usus causa. Kaempf de ea tacet. Ut scaenicorum sic Lucretiani sermonis propria est abundantia quaedam et ubertas, de qua conferendus est liber quem Aemilius Kraetsch scripsit (de abundanti dicendi genere Lucretiano. Bero- lini 1881: de pronominum abundantia tamen nihil dictum est in hoc opere). Attamen haec sermonis proprietas cur in quibusdam enuntiatis pronomen pers. adiciatur, in aliis non scribatur, non explicat. Mihi rem consideranti visum est eam causam apud Lucretium certe (de scaenicis nunc non dico) non esse naturam illorum enuntiatorum, nec verborum quorundam, sed pronomina et particulas, quae ubique pronomen abundans antecedunt. Notum est enim, id quod de Lucretiano sermone nos accuratius demonstraturi sumus, pronomina et adverbia quaedam et coniunctiones pronomina in eodem enuntiato posita attrahere solere, ita ut in verbis bene struendis et collocandis minus menti et rationi quam legi cuidam pareatur, quae pronomina quam artissime cum aliis pronominibus et particulis coniungi iubet. Cum autem ea sit vis horum pronominum et particularum in pronomina quae sunt necessaria et enuntiata, non est mirum ea eandem habere vim in pronomina, quae lateant quodammodo in mente, quorumque enuntiatione proprie non opus sit, quae tamen hac attractione eliciantur. In enuntiatis autem relativis et negativis quia semper ea vocabula attrahentia reperiuntur, consentaneum est in hisce enuntiatis praecipue pronomen personale logico carens accentu inveniri. In nominativo

pronominis personalis cum hac ratione vis pro sententia maior aut minor inesse possit, quo proprie vis eius est deminuta, consentaneum est poetam, ut vim et potestatem nominativi augeret, ubi necessarium id ei visum esset, auctis et cumulatis formis saepius usum esse, quae apud posteriores scriptores minus sunt frequentes. Apud Lucretium horum pronominum compositorum nominativi soli reperiuntur. Semel scriptum legitur *nosmet* (3, 627), octies *tute* (1, 269, 403; *tute ipse* 1, 407; *ipse tute* 2, 441; *tibi tute* 3, 1024; *tute tibi* 4, 573, 1150; 6, 73), bis *tutemet* (1, 102; 4, 915 cod. A *tutimet*).

Iam transeundum est ad collocationem pronominum personalium. Sermonis poetarum scaenicorum cum metrum liberius fluat, minus artis vinculis constrictum sit, facilius normae quaedam et leges in collocandis verbis observari possunt; contra oratio Lucretiana hexametro et artis vocabulis et rerum difficultate saepe impeditur. Nihilominus easdem fere leges observat.

In initio versuum nominativus pron. *ego* semel, casus obliqui ter reperiuntur; in extrema sede nominat. est nunquam, casus obliqui vices quater; contra nomin. pron. quod est *tu* in initio versuum decies; casus obliqui quinquies positi sunt; in fine versus semel invenitur (1, 403).

Saeppissime, 66 locis scilicet, pronomen personale secundum vocabulum est in versu, dum antecedunt pronomina et coniunctiones; exempli gratia pron. relat. (*quos ego, quae tibi*) antecedit decies septies, particula negativa duodecies.

Hanc ob causam collocatio pronominis in versu, quem Serv. ad Aeneid. 6, 625 Lucretio adscribit: „non mihi si linguae centum sint oraque centum” et Lachm. 6, 839^b inseruit textui Lucretiano, egregie cum usu poetae congruit.

In quinto pede pronomen *ego* nunquam, *tu* quinquies est positum (1, 36, 269, 1115; 3, 900, 906).

„In collocandis binis pronominibus personalibus, quae in uno enuntiato coniunguntur” Lucret. quoque certas leges observavit. „Nominativum et accusativum, qui est casus subiecti in accus. cum inf. ante ceteros casus pronominis personalis poni certo usu confirmatur”. Sic Kaempf scripsit. Lucretius eundem servat ordinem: 1, 102 *tutemet a nobis*; 2, 66 *tu te*; 2, 441; 4, 573, 1150; 6, 73: *tute tibi*; 3, 9 *tu . . nobis*; 3, 627 *nosmet . . nobis*;

3, 906 *nos . . te*; 4, 912; 6, 92 *tu mihi*; 5, 248 *me mihi*; 6, 1134 *nos . . nobis*. Restant duo loci, ubi ab hac lege receditur: 3, 1024 „hoc etiam tibi tute interdum dicere possis”. Potuit sane poeta dicere: „hoc etiam tute interdum tibi dicere possis”, sed pronomina seiunxisset contra usum ipsius atque aliorum (cf. locos quattuor supra laudatos; ubi est *tute tibi* et 5, 248 *me mihi*), metrum autem vetuit *tute tibi* scribi. Alter locus est 1, 407 *per te tute*; hic quoque pronomina inter se quam artissime coniungenda effecerunt ordinem inversum. (cf. 6, 70 *per te tibi*).

„In eodem enuntiato si pronomen pers. cum pronomine possessivo coniungitur fere semper nulla alia voce intercedente nominativus pronom. pers. antecedit possessivum; casus obliqui sequuntur; sin accusativus pronominis pers. est subiectum in acc. cum inf., aut ante aut post pron. poss. invenitur”. Loci Lucretiani sunt: 1, 26 *ego . . nostro*; 1, 38 *tu, diva, tuo*”, ubi nomin. pron. pers. antecedit; casus obliqui sequuntur: 1, 52 *mea dona tibi*; 1, 140 *tua me virtus*; 1, 832 *nostra . . nobis*. Huc non spectant 1, 6 *te . . adventumque tuum*; 1, 12 *te, diva, tuumque . . initum*. Sed quattuor restant loci, qui ordinem offerunt inversum: 5, 860 „multaque sunt, nobis ex utilitate sua quae commendata manent tutelae tradita nostrae”, de quo loco, mirum in modum contorto, paulo post, ubi de pronominibus relativis nobis agendum erit, disseremus. — 1, 945 „volui tibi suaviloquenti carmine Pierio rationem exponere nostram”; poeta se comparat cum medico, lectorem, quem compellat, cum puero aegrotante, quae comparatio concinnitate partium enuntiatum erat exprimenda: *sic ego . . volui tibi*; vi sententiae igitur *tibi* cum emineat in initio enuntiatum est positum; praeterea nunc pron. possess. tanto spatio ab pron. pers. est remotum, ut vinculum inter ea solutum esse dici possit. Idem fere dicendum est de proximo loco: 1, 948 „si tibi forte animum tali ratione tenere versibus in nostris possem”, ubi etiam coniunctio *si* in initio versus posita pronomen personale attraxit, ut adverbium *sic* eo loco quem postremum afferro: 4, 875 „sic igitur tibi anghela sitis de corpore nostro abluitur”.

„Pronomina personalia si cum demonstrativis pronominibus vel adverbis componuntur, nominativus (et accusativus subiecti) pronominis personalis antecedit demonstrativum, casus obliqui

sequuntur. Sin autem demonstrativum cum pronomine pers. coniunctum initium enuntiati vel versus efficit, demonstrativum antecedere solet etiam nominativum pronominis personalis".

Cum hoc usu scaenicorum componamus usum Lucretianum.

a. *Pronomina*. 1) Nominativus pron. pers. et accus. subiecti antecedunt: 4, 969 *nos . . hoc*; 3, 421 *tu . . eorum*.

Pronomen demonstrativum in ineunte versu vel enuntiato est positum, et nominativus pron. pers. (accus. subiecti) sequitur: 5, 248 „Illud in his rebus ne corripuisse rearis me mihi"; 5, 337 „hanc primus cum primis ipse repertus nunc ego sum in patrias qui possim vertere voces"; 1, 38 „hunc tu, diva, tuo recubantem corpore sancto circum fusa super"; 2, 216 „Illud in his quoque te rebus cognoscere avemus". 3, 1024 „Hoc etiam tibi tute interdum dicere possis".

Excipitur 2, 125 „hoc etiam magis haec animum te advertere par est corpora quae in solis radiis turbare videntur, quod" . . . Causa videtur et metrum esse et quod antecedit in initio versus positum pronomen *hoc*, quod *πρὸς ἡμέτερος* causa attraxit pronomen *haec*. Hoc uno loco poeta collocatione verborum coactus dixit *animum advertere*, ceteris locis omnibus *advertere animum*.

2) Casus obliqui pron. pers. sequuntur; *haec . . nos* 1, 466; *haec . . nobis* 2, 108, 286; 3, 231, 433; 4, 1058; *his . . me* 3, 28; *hoc . . nobis* 3, 974; *eadem nobis* 4, 33; *id nos* 4, 234; *id mihi* 5, 99; *id . . nobis* 5, 706; *ea . . nobis* 4, 337; *hic . . nobis* 5, 19; *de illis nos* 3, 853; *hic in nobis* 4, 921; *id e nobis* 4, 1037; — *illud . . in his . . te* 1, 370; *in his illud . . tibi* 2, 185; *hoc tibi* 1, 411; *haec . . tibi* 1, 918; *haec tibi* 3, 935 (pronomen demonstrativum in codicibus omissum a Lachm. est restitutum; recte id quidem, si quid video, quamquam Bernays, Munro, Bockemueller eum non secuti sunt); *his tibi* 2, 44; 6, 647; *hunc tibi* 6, 225; *illa . . tibi* 1, 627; *illa tibi* 4, 511; *is tibi* 3, 177.

Restant quinque aut sex loci, ubi ordo est inversus: 1, 773 „nulla tibi ex illis poterit res esse creata"; 6, 1066 „ut mihi multa parum genere ex hoc suppeditentur". Hisce locis particula negativa (nam eam vim habet vox *nulla*) et coniunctio in prima versus sede posita attraxisse pronomen videntur personale. Idem factum est 3, 900 „nec tibi earum iam desiderium rerum

super insidet una", ubi coniunctio negativa primum locum occupat non illum quidem in versu, sed in enuntiato; 3, 729 „sic tibi nominis haec expers vis, facta minutis corporibus, latet". Hoc loco adverbium monosyllabum *sic* suo more pronomem personale ad se traxit (cf. 1, 943; 2, 56; 6, 36; 4, 18). — 3, 850 „nec, si materiem nostram collegerit aetas post obitum rursumque redegerit ut sita nunc est, atque iterum nobis fuerint data lumina vitae, pertineat quicquam tamen *ad nos id quoque factum*". Hic quid poetam coegerit ut ordinem inverteret, nisi necessitas metri, non video. Nam si quis putet causam esse in pronominibus *nostram* et *nobis*, quae antecedant, is scito duobus versibus post poetam rectum observare ordinem, quamquam eadem pronomina antecedant: *ad nos de nobis — de illis nos*. — Vs. 992 libri tertii legitur: „sed Tityos nobis hic est, in amore iacentem quem volucres lacerant atque exest anxius angor". Bockemueller putat *hic* hoc loco esse adverbium; potius tamen iis adsentior, qui statuunt esse pronomem. Sed sive pronomem, sive adverbium est, ex lege ordo esse debebat: *hic est nobis*, quod tamen metrum vetuit.

b) *Adverbia*, inter quae, Kaempffium secutus, propter similitudinem usus, adverbium quod est *nunc* referam. 1) Nomin. vel accus. (cum inf.) antecedit: 6, 1082 „nec *me* tam multam *hic* operam consumere par est." — 2) Demonstrativum est in initio versus vel enuntiiati positum et hanc ob rem antecedit: 2, 56 (6, 36) *sic nos*; 1, 407 *sic . . tute*; 5, 337 *nunc ego*. — 3) Casus obliqui pron. pers. sequuntur: *unde . . nobis* 1, 75; 2, 286; *hinc nobis* 1, 149; 4, 154; 5, 584; *sic tibi* 2, 560; 3, 279; 4, 520, 875; *nunc . . nobis* 2, 1023; 3, 852; *nunc . . tibi* 4, 29; 5, 1281, *ibi me* 3, 28; *inde ad nos* 4, 339; *ubi . . nobis* 4, 420; *tum nobis* 4, 922; *tum tibi* 5, 805.

Si pronomem relativum aut interrogativum aut demonstrativum cum pronominis personalis casu recto aut obliquo et cum adverbio demonstrativo est coniunctum, adverbium tertium locum occupat: *quorum ego nunc* 3, 316; *his tibi tum* 2, 44; *is tibi nunc* 3, 177; *quos tibi tum* 4, 406; *quid . . nobis nunc* 5, 24; huc etiam referendus est locus 1, 943 (4, 18) *sic ego nunc*. Excipitur 3, 28 *his ibi me*, metri causa.

Cum interrogativis pronomina personalia, ut consentaneum

est, ita coniungi solent, ut posteriore loco ponantur, sed ea ratione, ut quam proxime ab interrogativis absint: *quid nobis* 1, 699; *quantaeque nobis* 5, 1196; *quid tibi* 3, 933; *quae praelia nobis* 5, 43; *quidve mali nobis* 5, 174; *quae corpora tute* 1, 269; *quae mala nos* 3, 1077; *quidve ferat nobis* 3, 1086; *quid... nobis nunc... ille* 5, 24. — 3, 177 „Is tibi nunc animus quali sit corpore et unde constiterit”: pronomen personale antecedit attractum pronomine demonstr. quod in initio enuntiati est positum. Difficilior ad explicandum est alter locus, ubi pronomen pers. antecedit: 3, 1050 „nec reperire potes tibi quid sit saepe mali”. Codd. *potest* — *quod*. Per metrum licet legi: *quid sit tibi* et sic Itali legerunt; „ordine perperam mutato” iudicat Lachm.; ordine ex lege restituto dixerim; accentu non eminet pronom. pers. Locum corruptum esse patet; itaque quoniam emendandi officium est impositum, audeamus locum in integrum restituere cum Italis et vulgatis editionibus, potius quam partim emendare cum Lachmanno.

Cum relativis etiam pronomibus et adverbis pronomen personale ita coniungi solet, ut post ponatur: *quos ego* 1, 25; *quorum ego* 3, 316; *cuius ego* 5, 55; *quae nos* 1, 58, 211, 754; 4, 36; *quarum nos* 2, 540; *quod nos* 3, 139; 4, 369; 6, 975, 1137; *quibus e nunc nos* 3, 865; *quibus e... nobis* 3, 375; *cuius hinc nobis* 1, 149; *cuius... nobis* 2, 113; *quod mihi* 1, 698; *in quo mi* 3, 105; *quae nobis* 2, 321, 444; 4, 292; *quae... nobis* 3, 321; 6, 1094; *qui nobis* 3, 129; *qui... nobis* 5, 4; *quod nobis* 6, 1119; *quod... nobis* 3, 1005; 5, 107; *quem tu* 1, 26; *per quae... tute* 1, 403; *quod tibi* 1, 331; *quod... tibi* 1, 429; 4, 672; *quae tibi* 2, 182; 3, 206; 5, 155; *quorum... tibi* 1, 975; *quam tibi* 2, 1038; *quos tibi* 4, 406; *quae... te* 3, 968.

Omnino quattuor tantum sunt loci, ubi pronomen personale antecedit. Primum affero 5, 860 „multaeque sunt, nobis ex utilitate sua quae commendata manent, tutelae tradita nostrae”. Interpunctionem hanc, quae est post verbum *manent*, quamquam est ab Lachm., Bern., Munr. recepta, non probo. Construendum est: multaeque sunt quae, ex utilitate sua nobis commendata, manent tutelae tradita nostrae. Sic Creech. quoque et Munr. in versione locum intellexerunt. Proprie igitur *quae* et *nobis* non pertinent ad eandem sententiam, nec locus hic inter eos, de

quibus nunc sermo est, est referendus. Multo facilius et aequalius oratio curreret, si post *nobis* posset interpungi, id quod Bockemueller sensisse videtur. Sed quod legi iussit „fultaque sunt nobis”, id parum probabile puto. Durissima constructio videtur ipsi poetae tribuenda esse, quamquam ex 29 locis, ubi *nobis* eandem sedem in versu occupat, nullus tam inconcinnus est.

5, 151 „quae (tenuis natura deum) quoniam manuum tactum suffugit et ictum, tactile nil nobis quod sit contingere debet”. Metrum non vetuit poetam scribere: „nil quod nobis tactile sit”, sed gravitas verborum quae sunt *tactile* et *nobis* in hoc enuntiatio effecit ut in initio versus ponerentur.

Eadem est causa cur pronomen personale antecedit 6, 702: „crateres, ut ipsi nominant, nos quod fauces perhibemus et ora”. — Restant duo loci: 3, 944 „nam tibi praeterea quod machiner inveniamque, quod placeat, nil est”. — 6, 1030 „hic, tibi quem memoro, per crebra foramina ferri... trudit et impellit”. Priore loco particula *nam* attraxisse videtur pronomen personale; alter locus metro excusatur.

De pron. pers. cum coniunctionibus monosyllabis coniunctis hoc animadverti apud Lucretium. Tales coniunctiones vulgo primum locum in versu obtinent et pron. pers. eas subsequi solet: *nec me* 1, 136, 922; 5, 97; 6, 1082; *nec tibi* 6, 1081; *nec te* 4, 535; *ne tibi* 1, 673; 2, 187; 6, 187; *ne tu* 2, 410¹⁾; *nam tu* 1, 31; *nam tibi* 1, 54; 2, 1024; 3, 944; *ut mihi* 5, 65; 6, 1066; *si tu* 2, 494; *si tibi* 1, 948; 2, 1042; 3, 946; *ac nos* 4, 817.

In medio versu: *nec tibi* 1, 1115; 3, 900; *ne te* 1, 370; 5, 91.

Interpositae sunt aliae voces: *nec... me* 3, 231; 5, 872 in initio versus, — 1, 832; 3, 853 in medio versu; *nec... nos* 3, 922; *ne... nobis* 5, 1209 utroque loco in ineunte versu; *nam... tibi* 3, 935 (initio); *si... tibi* 2, 739 (in medio v.); *sed... me* 1, 140; *sed... nobis* 3, 336 utroque loco in initio v.

Uno solo loco pron. pers. antecedit metri causa, ni fallor: 3, 657 „quin etiam tibi si, lingua vibrante, micanti serpentem cauda... sit libitum in multas partis discidere ferro”.

1) Ne videantur haec quae nunc dico repugnare iis quae supra posui, monco me hic praetermissae 6, 839^b *non mihi* et 2, 180 *nequaquam nobis*.

Ad finem pervenit haec disputatiuucula, quae, si id quod petivit assecuta est, legis imperium in sermonem longius patere quam illi, qui sermone utantur, fortasse ipsi sentiant, denuo ostendit, cum ipsam collocationem pronominum in sermone numeris adstricto, apud poetam, cuius oratio propter multas difficultates superandas minime sit expedita ac profluens, sed difficilis ac dura, legibus subiectam esse appareat.

Amstelodami. Mense Septembr. MDCCCLXXXVIII.

AD TACITUM.

Germaniae C. 5: „Terra etsi aliquanto specie differt, in uniuersum tamen aut siluis horrida aut paludibus foeda, humidior qua Gallias, uentosior qua Noricum ac Pannoniam aspicit”.

Tacito reddendum erit „humilior montosior.

J. J. C.

TERTULLIAN. APOLOGETIC. C. 7 INIT.

Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii et pabulo inde, et post convivium incesto, quod eversores luminum canes, lenones scilicet tenebrarum, libidinum impiarum in verecundiam procurent. Verum videtur: quod eversores luminum canes, lenones scilicet libidinum impiarum, tenebrarum inverecondia (lectio aliquot librorum m. s.) procurent. Collige Min. Fel. Oct. C. 9. § 7. sic evereo et extincto conscio lumine IMPUDENTIBUS (inprudentibus Baehrens) tenebris nexu infandae cupiditatis involvunt.

J. VAN DER VLIET.

ADNOTATIONES CRITICAE AD L. ANNAEI SENECAE DIALOGOS.

SCRIPTISIT

H. T. KARSTEN.

L. Annaei Senecae dialogorum libri XII ex recens. et cum appar. critico HERRM. AD. KOCH. Editionem Kochii morte interruptam absolvendam curavit JOH. VAHLEN. Jenae 1879.

L. Annaei Senecae dialogorum libros XII ad cod. praecipue Ambrosianum rec. M. C. GERTZ prof. Hauniensis Hanniae 1886.

Operam a Kochio in Seneca positam merito in praefatione editionis laudavit Vahlenus creditque, non sine causa, utile et gratum se opus facturum, si mandatum sibi munus edendi librum ab amico incohatum non detrectaret. Non tamen dissimulavit ibidem, neque in apparatu critico instruendo neque in coniecturis vel aliorum vel suis ponderandis ea Kochium versatum esse cura et religione, ut gravissimo editoris muneri omni ex parte satis fecerit.

Quid mirum igitur si non multo post eorundem dialogorum editio prodiiit curata a Gertzio, qui scripta Annaeana emendandi provinciam iamdudum sibi sumpserat. Ille collationem codicis Ambrosiani, quo uno fere fundamento nitimur in dialogorum textu constituendo, a Kochio festinantius factam, permultis locis correxit, manus correctorum quinque vel sex accuratius distinxit, emendatoris munere prudentius et severius est functus¹⁾, dedit

1) Doleo tamen aliorum coniecturas memorabiles iusto rarius retulisse Gertzium.

denique editionem dialogorum multis numeris absolutam et perfectam.

In uno tamen, si audimus Ottonem Rossbach¹⁾, ille quoque erravit, cum perhiberet in praefatione edit. p. xxviii „nullam „olim exstitisse textus traditionem ab ea quam Ambrosianus exhibeat ita diversam, nedum ita meliorem, ut non solo Ambrosiano ad textum constituendum contenti esse possimus.” Attulit autem Rossbachius ex aliis codicibus lectiones quasdam Ambrosianis sane praeferendas et partim ita comparatas, ut vix mirabili librariorum sagacitati adscribi possint, quae igitur derivandae videntur ex archetypo ab illo codice diverso neque inferioris notae. Fatendum tamen est citasse Rossbachium locos pauciores (numero XII), quam ut quaestio iam dirempta dici possit iis, qui ipsos libros non inspexerint, atque inesse in his locis, quorum lectionis varietas possit attribui vel errori cuidam satis levi scribae Ambrosiani, vel acumini non nimio correctorum aut librariorum ceterorum. Velut, ubi melius illi praebent: *regium* pro *regum* A, *ullius* pro *illius* A, *amet ut recessura* pro *amatu ire cessura* A, *volentem* pro *volentem* A, dubitari sane potest num haec diversum fontem coarguant.

Sed invenit etiam Rossbachius in cod. Parisino bibliothecae nationalis 15086 inde a folio 129 libros de providentia, de constantia sapientis, de ira I et II, de tranquillitate animi, de ira l. III, de consolatione ad Marciam, de remediis fortuitorum, de quatuor virtutibus, de moribus, librorum de clementia excerpta, librum de beata vita.

Huic autem libro variis ille de causis magnum momentum tribuit. Ac primum quidem, quia exaratus videtur saec. XIII, itaque vetustior esse reliquis omnibus praeter Ambrosianum, necdum inquinatus Italorum correctionibus; dein, quia stirpis esse videtur ab Ambros. diversae, nam dialogorum ordo est insolitus et desunt consolationes ad Polybium et Helviam et liber de brevitate vitae, atque in fine l. de tranquillitate animi capita duo sunt omissa, non librarii vitio, sed archetypi, nam habet subscriptionem *explicit*; denique, quamquam teste Rossbachio a

1) Acta philol. Vratislaven. II 3. 1888: de Senecae philosophi librorum recensione et emendatione p. 7 aqq.

corruptelis et interpolationibus nequaquam liber est, exhibet tamen hic illic lectiones egregias, non ex coniectura natas, sed referendas ad optimum archetypum.

Sunt profecto haec argumenta magni ponderis. Sintne tamen omnino efficacia et omni dubio maiora aliis iudicandum relinquo. Ego enim nihil horum aestimare satis possum, praeter ea quae sub oculis habeo, scilicet varias lectiones, quas e codice suo Rossbachius rettulit octo.

Igitur de his paucis disputabo. Citavit autem hos locos p. 10: de ira 2. 12. 4. *vino quidam, alii venere, quidam omni amore interdixere corporibus*. Sic A¹ teste Gertzio, ex quo manus posterior effecit *omni in re*. Paris. autem: *quidam animalium omnium ori*, cui lectioni palmam tribuit Rossbachius coll. Epist. 18. 5. 17—22. Sed ut facere hoc posset prius pro *ori* satis audacter corrigendum fuit *carne*. Huius igitur loci auctoritas, ne plus dicam, satis manca est. Suspiciatus sum aliquando, Senecam scripsisse *omni cruore* pro carne animalium.

Ibid. 3. 27. 1. Paris. recte habet *sanare* (*sanari* A), ut iam correxerat Madvigius.

Ad Marc. de consol. 19. 6. A *perperam pendet et ex eventu*. Par. *pendet ex eventu*, ut iam olim editores.

Ibid. 20. 2. A *male nihil interesse infra quod quis iaceat*. Paris. *infra quos*; et sic etiam libri quidam deteriores.

De tranquill. an. 2. 10. *unde maeror marcorque et mille fluctus mentis incertae* A; sed Paris. et dett. *quidam ille fluctus*, quod commendarunt Bentley et Haupt. Verum cum in 10. 6 legatur *ab his animi fluctibus*, nequaquam post habenda videtur lectio Ambros.

Ibid. 3. 4. A: *an ille plus praestat, qui... praetor assessoris verba pronuntiat, nā qquid sit iustitia*: *perperam pro quam qui quid sit iustitia*, ut habent dett. quidam. Lectio autem Paris. *quam quid sit iustitia* videtur redolere correctorem omittentem *nam* et pro *qui* scribentem *quam*.

Ibid. 10. 6. A: *iustitia mansuetudine humana largeq̃ et benigna manu praeparent*. Parisin. *humanitate large* quae lectio potest sane prodere archetypum proprium bonumque. Iam Lipsius correxerat *humanitate, larga et b. m.*

Ibid. 11. 1. A: *quicquid cariorem vitam facturns eque ipsum*

inter precaria numerat. Paris. quicquid c. v. facit, neque ipsum. Madv. correxit facit usu, neque. Lectio Paris. est sane simplicissima et potest esse optimae originis, sed unde tum vitium in cod. Ambr., cuius corruptelae genuinae plerumque lectionis involucri sunt?

Apparet Parisini libri auctoritatem et praestantiam magna pro parte pendere ex hac quaestione, utrum lectiones, quas exhibet probabiles, debeantur non indocto librario aut correctori archetypi eiusdem, unde prodiit Ambrosianus, an ex proprio fonte limpidiissimo manaverint. Haec autem quaestio paucis illis locis, quos protulit Rossbachius, mihi nondum diremta est.

Iam transeo ad locorum quorundam tractationem in dialogis, qui nondum satis bene emendati vel explicati mihi esse videntur in editionibus supra indicatis.

DIALOGUS I.

De providentia.

Cap. § 4. *Scias licet idem viris bonis esse faciendum, ut ... quidquid accadat boni consulant, in bonum vertant.*

Eiciendum glossema. Legitur etiam trita formula in Epist. mor. 1. 9. 20 *boni consule* et 9. 4. 6 *boni consulet*.

Neque vero altera formula vertit in bonum, in perniciem, in ludibrium, in consuetudinem, in contrarium, similibus, Caesar, Sallustius, Livius, Tacitus alique boni scriptores umquam usi sunt nisi intransitive vel reflexive, veluti Caesar b. c. 3. 72. 6 *quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret*.

Similem Senecae sententiam nondum repperi.

Cap. 4 § 2. *Magnus vir es: sed unde scio, si tibi fortuna non dat facultatem exhibendae virtutis? Descendisti ad Olympia, sed nemo praeter te: coronam habes, victoriam non habes. Non gratulor tamquam viro forti, sed tamquam consulatum praeturamve adepto: honore auctus es. Idem dicere et bono viro possum, si illi nullam occasionem difficilior casus dedit in qua una vim sui animi ostenderet.*

Praemittitur thesis generalis: „unde scio te magnum virum esse, si fortuna tibi non dat facultatem exhibendae virtutis?” Illustratur ea exemplo Graeco „descendisti ad Olympia” et Romano „honore auctus es”; utrique autem exemplo additur brevis explicatio. Cum in tali argumentatione Seneca concinnus esse soleat, restituatur iusta loci oeconomia verbis *honore auctus es* transpositis ante explicationem suam: *non gratulor* sqq.

Idem dicere: nempe hoc: *bonus vir es, sed unde scio, si e. q. s.*

In extrema sententia cum Gertz. et Koch. inducendum reor *una* ortum ex male lectis litteris proxumis. Frustra Lipsius et Haase temptarunt *vivam* vel *universam* ¹⁾.

Cap. 5 § 4. *Labor optimos citat . . . Idem in hac magna re publica fit: boni viri laborant, impendunt, impenduntur et volentes quidem, non trahuntur a fortuna, sequuntur illam et aequant gradus; si scissent, antecessissent.*

Ita Kochius. Sed Gertzius adhibita cautione, ne lector passivum *impenduntur* imprudenter iungeret cum ablativo *a fortuna*, rectius distinxit sententias puncto interposito ante *Et volentes*. Sed quid hoc est: *boni viri impendunt impenduntur*? Pecunia, tempus, vita, etiam oculi taliaque impenduntur, sed in tota Latinitate nusquam, quantum scio, personae. Et quid impendunt boni viri? Corrige *mecum impendunt se*, coll. de ira l. 5. 3 *hic aliorum commodis vel impendere se paratus est*, et expelle formam passivam, quae mera est lectionis varietas a librario perperam in textum illata. Denique interpunge: *impendunt se et volentes quidem. Non trahuntur a fortuna, sequuntur illam* cett.

Ibid. § 9. *Quare tamen deus tam iniquus in distributione fatis fuit, ut bonis viris paupertatem et vulnera et acerba funera adscriberet? Non potest artifex mutare materiem: hoc passa est: quaedam a quibusdam separari non possunt, cohaerent, individua sunt.*

Verba quae spatiosè exprimenda curavi, Kochius interpretatus est sic: „non potest non (materia scil.) esse obnoxia eiusmodi

1) In cap. 4 § 4 leguntur haec: *militares viri gloriantur vulneribus, laeti fluentem meliori casu sanguinem ostentant*. Olim conieceram *meliori causae* cl. 4. 21. 4 *causae suae donetur*. Sed locus sanatus est egregia emendatione Studemundi *scribentis fluentem e lorica sanguinem*, nisi quod Gertz. recte addidit *sua* post *lorica*.

„malis”, quod vix video quomodo eruatur ex tribus illis verbis. Gertzius correxit: *hoc passa sunt quaedam: separari etc.*, explicans: „ita a creatore comparata sunt quaedam.”

Fortasse recte, quamquam *hoc passa sunt* mire dictum videtur pro ita comparata sunt. Scripsitne philosophus: *non potest artifex mutare materiem: compacta est?* Aptè saltem sequerentur verba: *quaedam a quibusdam separari non possunt.*

Cap. 6 § 7. *Ideo ex omnibus rebus, quas esse vobis necessarias volui, nihil feci facilius quam mori. Prono animam loco posui: trahitur.*

Ut extremum verbum mihi olim offensioni fuit, ita Gertzio quoque displicuisse nunc video, qui requirit tale quid: *prono animam loco posui abiecturis*. Immo Senecaeum est ut addatur verbum finitum explicativum, inveniatur modo aliud, quod aptius sit quam *trahitur*. Nam *trahere* animam vel spiritum non est emorientis, sed spirantis et viventis, cf. Ovid. trist. 5. 7. 65. Ii autem, quibus mors instat, extremum vel ultimum spiritum trahunt (de ira 3. 19. 4) aut animam trahunt in exigua spe, ut habet Livius 3. 6. 8. Igitur, nisi *trahitur* irrepsit ex annotatione marginali ad vocem *animam* — nam nemo desiderabit, qui continuo legerit sequentia: *adrendite modo quam brevis ad libertatem et quam expedita ducat via* — substituendum verbum quale est *elabitur*, cl. Cic. de rep. 6. 28 *animi corporibus elapsi*.

DIALOGUS II.

Ad Serenum de constantia sapientis.

Cap. 5 § 6—7 § 2. Demonstratio propositi „iniuriam non „cadere in sapientem” molestissime interrumpitur narratione de Demetrio Poliorcete et de Stilbone philosopho, quae pertexitur a cap. 5 § 6 ad cap. 7 § 2. Conferam disputationis membra, quae nunc leguntur continuo ante et post hanc digressionem, ut appareat quam importune divulsa sint. Praecedunt haec in 5 § 5: *unius enim in possessione virtutis est (sapiens), ex qua*

depelli numquam potest. Ceteris precario utitur: quis autem iactura movetur alieni? Quod si iniuria nihil laedere potest ex his quae propria sapientis sunt, [quia virtute sua salva sunt¹⁾], iniuria sapienti non potest fieri. Sequuntur haec inde a 7 § 2: Denique validius debet esse quod laedit eo quod laeditur. Non est autem fortior nequitia virtute: non potest ergo laedi sapiens; iniuria in bonos nisi a malis non temptatur: bonis inter se pax est e. q. s.

Proposita quaestio deinceps sine intervallo pertractatur ad cap. 9 § 4, ubi sic concludit: *faceamus, obsecro vos, huic proposito aequisque et animis et auribus adimus dum sapiens iniuriae excipitur e. q. s. ad finem capitis.* In tota hac disputatione nulla pausa est, ubi digressio de Demetrio et Stilbone inseri possit, igitur transponenda erit inter caput 9 et 10.

Haec diu scripseram, cum Gertzii annotationem legi hanc: „Inde a voce *Megara* (5. 6) novum caput institui et usque ad „7. 2 vulgatae divisionis continuavi: continet digressionem propter „argumentum proxime praecedens factam.” Sed vix credo hanc digressionem ferri posse in media disputatione cuius membra supra citavi.

Etiam in dialogo ad Marciam de consolatione locus insititicius est c. 17 § 6 et 7, ut vidit Madvigius, quem Gertzius migrare iussit ad calcem cap. 18, Maehly in cap. 16 post § 4.

Cap. 6 § 8. *Bona eius solidis et inexuperabilibus munimentis praecincta sunt. Non Babylonios illis muros contuleris, quos Alexander intravit, non Carthagini aut Numantiae moenia, una manu capta, non Capitolium arcemve, habent ista hostile fastidium: illa quae sapientem tuentur et a flamma et ab incursum tuta sunt, cett.*

Pro fastidium manus tertia in Mediolanensi correxit *vestigium*, quam vocem e coniectura natam existimans Madvigius

1) Ita codices. Lipsius: *quia virtute sua salva salva sunt.* Madv. et Gertz. *q. v. salva sua salva sunt.* Koch. *q. v. salva salva sunt.*

Sed num verba a Seneca addita sint dubito. Si enim attendimus ad ea quae proxime praecedunt: *sapiens unius in possessione virtutis est et § 4 bona sua in solido habet contentus virtute*, apparet ea quae *propria sapientis sunt*, nihil esse nisi ipsam solamque virtutem. Qui igitur dicit: *propria sapientis virtute sua salva salva sunt*, inepte sic loquitur: *virtus sapientis virtute sua salva salva est.*

proposuit hoc: *fatentia hostile fastidium*. Ingeniosius profecto ille et longe melius quam temeraria Kochii coniectura: *quae habent inustum hostile fastidium*, nam fastidium non inuritur. Gertz, donec meliora reperiantur, interim retinuit *vestigium*. Nonne simpliciter corrigendum est: *habuit ista* (i. e. tenuit templum et arcem) *hostile fastidium*? Ad loci constructionem liberiolem — nam requiri videtur sententia relativa aut participialis — compara e. g. de provid. 4. 13: *sic sunt nauticis corpora ferendo mari dura, agricolis manus tritae* (scil. labore rustico), *ad exentienda tela* (definitio consecutiva pro causali) *militares lacerti valent, agilia sunt membra cursoribus: id in quoque solidissimum est quod exercuit*.

Cap. 8 § 4 (ap. Haase et Koch. 9. 1). *Et si fortunae iniurias moderate fert, quanto magis hominum potentium, quos scit fortunae manus esse? Omnia itaque sic patitur ut hiemis rigorem et intemperantiam caeli, ut fervores morbosque et cetera forte accidentia, nec de quoquam tam bene indicat, ut illum quicquam putet consilio fecisse, quod in uno sapiente est. Aliorum omnium non consilia sed fraudes et insidiae et animorum motus inconditi sunt, quos casibus adnumerat; omne autem fortuitum circa nos saevit et invita*.

Inde a § 3 demonstravit „sapientem non habere unde accipiat iniuriam, neque a fortuna neque ab homine.” Locum de fortuna tractavit in praegressis, transit nunc ad locum de hominum iniuriis. Quisquis igitur accurate haec perlegerit, sentiet corruptum esse *omnia*, pro quo scribendum est *hominis iniuriam* vel *horum iniurias* vel quidquid proxime accedit ad litteras a librario traditas ortasque ex compendio genuinae lectionis ¹⁾.

Quid lateat in extremae vocis corruptela nondum certo constat. Kochius proposuit: *saevit in adventicia*, quo repertitur notio *fortuiti*, neque convenit locus, quem citavit ex Consolat.

1) Particula *itaque* secundo loco ab initio vulgo legitur, ut 15. 1, 18. 3 alibi. Nam etiam tertio? Cie. Tusc. V. 67 habet *igitur* quinto loco.

Ceterum cod. Ambros. permulta habet vitia orta ex compendiis, plerumque iam deprensa et correctae a Madvigio. Codex ipso scatet compendiis: *patia* patientia, *trudata* trucidata, *tritare* territare, *mirabiliter* mira libidine, *affem* affectum, *getuq;* quietumque, *implin* in proelium, *me* menasse, sim.

ad Marciam 10.1, ubi *quod ex adventicio circa nos fulget, liberi, honores*, nequaquam congruit cum iis, quae h. l. indicantur. Gertzius cum Madvigio *sacrit et in vilia*. Videtur tamen contumelia huic loco vix quadrare. Nuper Rossbach in libro laudato p. 139 coniecit non male *et sine iniuria*. Scripsitne *et inrite* vel *inrito*?

Cap. 12 § 2. *Non ideo quicquam inter illos puerosque interesse quis dixerit, quod illis talorum nucumve et aeris minuti avaritia est, his auri argentique et urbium; quod illi inter ipsos magistratus gerunt et praetextam fascesque ac tribunal imitantur, hi eadem in campo foroque et in curia serio ludunt.*

Novimus provinciarum avaritiam sub libera re publica, sed quae fuerit avaritia *urbium* sub imperio non assequor. Neque spectatur honorum in urbibus ambitio, qua de re agitur in proxima sententia. Puerorum aeri minuto et talis nucibusque praeter aurum et argentum iuste opponuntur uniones, quae etiam de benef. 7.11.9 recensentur in luxuriae spoliis. Itaque puto Senecam scripsisse et *unionum*.

Cap. 13 § 3. *Quemadmodum non placebit sibi, si illum mendicus coluerit... sic ne suspiciet quidem, si illum multi divites suspexerunt.*

Ludit in ambigua voce. Sapiens non suspicit, oculos humi fixos non attollit, sed meditabundus et nihil advertens praetergreditur multos divites se suspicientes et mirantes. Editores corrigentes *ne suspiciet quidem se*, sententiam corruerunt, nec minus argumentationem a minore ad maius: *non placebit sibi... ne suspiciet quidem*, pro qua languidam intulerunt tautologiam.

In praegressa sententia: *scit sapiens omnis hos qui togati purpuratique incedunt valentes coloratos male sanos esse, quos non aliter videt quam aegros intemperantes*: Kochius nullo iure induxit vv. *male sanos*. Fugit eum *coloratos* appellari Senecae, qui crudae valetudinis et vigoris ruborem prae se ferunt; cf. de vita beata 7.2. Locum sic interpungo: *scit sapiens o. h., qui... incedunt valentes* (ex vulgari opinione), *coloratos male sanos esse* i. e. aegros speciem valetudinis prae se ferentes. Nec necesse est ut ante *valentes* cum Madvigio inseratur *ut*, nam valent revera ex vulgari vocis interpretatione.

Ibid. § 4. *Habes sub te* (regem alloquitur) *Parthos et Medos et Bactrianos, sed quos metu contines, sed propter quos remittere arcum tibi non licet, sed postlrimos, sed venales, sed novum aucupantes dominium.*

Nemo sane auseultabit Kochio reponenti *sed lupos taeterrimos*, postquam Madvigius ingeniose correxit *hostes taeterrimos*. Haud tamen scio an per adj. *taeterrimum* nimis vehemens epitheton sententiae obtrudatur, quod convenit de furiis, de ferarum aspectu, de turpi aliqua licentia vel vitio (cf. de ira II 35. 5, III 4. 3, de vita beata 27. 1, de tranquill. 12. 7), sed vix de subditis seditiosis et infidis. Scripsitne *sed hostes tri-nos*, an fortasse, *sed quos tu tremis*, transitive verbum usurpans ut Livius et ipse in Troad. 262, 317?

Cap. 14 § 1. *Tanta quosdam dementia tenet, ut sibi contumeliam fieri putent posse a muliere. Quid refert quam habeant, quot lecticarios habentem, quam oneratas aures, quam laxam scellam? aequè imprudens animal est et, nisi scientia accessit ac multa eruditio, ferum, cupiditatum incontinens.*

Nullus dubito quin inter *quam* et *habeant* interciderit epitheton generale tale, quale habemus *divitem, nobilem, formosam* (cf. ad Marc. de cons. cap. 10. 1).

Ceterum clementius de mulieribus iudicavit ad Marciam de cons. 16. 1 *quis autem dixerit naturam maligne cum muliebribus ingeniis egisse et virtutes illarum in artum retraxisse? par illis, mihi crede, vigor, par ad honesta libeat facultas est. Dolorem laboremque ex aequo, si consuevere, patiuntur* e. q. s., in quo loco post *libeat* omissum esse modo vel tantum viderunt Wezenberg et Gertz. Eiusmodi omissionibus sescenties laborat Ambrosianus; nonnumquam supplementa exhibent libri deteriores, ut illo loco in uno additum est *modo*. Koch. perperam correxit *libera facultas*.

Cap. 16. 4. *Ne putes istam Stoicam esse duritiam, Epicurus, quem vos patronum ineptiae vestrae admittitis ... „raro, inquit, fortuna sapienti intervenit“. Quam paene emisit viri vocem! Vis tu fortius loqui et illam ex toto ennmovere!*

Ita editores. Sed interpungendum censeo post *duritiam*, ut

sententia de Epicuro per se constet, atque pro *vis tu* scribendum *vin tu* vel *velis tu*. Nihil enim affirmat de interlocutore, sed eum adhortatur, ut § 1 *desinite*, § 3 *quaere et aspera et paulo ante ne putes*.

Cap. 18. 3. *Chaereae contra, tribuno militum, sermo non pro manu erat, languidus sono et, ni facta nosset, suspectior*.

Merito hanc cod. lectionem retinuit Kochius neque probanda coniectura Fickertii *infracta voce suspectior*, aut Gertzii, satis obscure scribentis *in pacta noctis suspectior*, cum putet in vulgata lectione comparativi rationem explicari non posse; at suspectior dicitur Chaerea quam ut a sermocinatore tam languido fortia facta cuivis nota, caedes Gaii Caligulae, expectarentur.

DIALOGUS III.

Ad Novatum de ira liber I.

Cap. 1 § 4. Inter alia irascentium signa recensentur et haec: *complosae saepius manus et pulsata humus pedibus et totum concitum corpus magnasque irae minas agens, foeda visu et horrenda facies depravantium se atque intumescentium*.

Mirum quantum hunc locum coniecturis temptarint interpretes. Haupt: *magnas ore spumas agens*, sed ora spumantia mox *apris* irascentibus tribuuntur § 6. Madvig: *magnasque ruinas* agens, qua effectus irae potius quam indicium exprimitur. Koch: *nugasque delirae mentis agens*, quasi haec nugae sint. Pauly: *magnasque frons venas agens* (cll. de ira 2. 35. 3, 3. 4. 1, Q. N. 3. 18, 5). Mihi autem corpus iracundi hominis rectissime dici videtur *magnas* vel *diras minas agere*, ut vitium lateat tantum in voce *irae*, quae nisi ex margine irrepsit, scribendum est *magnas dirasque m. a.*

Cap. 2 § 1. *Iam vero si effectus eius damnaque intueri velis, nulla pestis humano generi pluris stetit. Videbis caedes ac venena et reorum mutuas sordes et urbium clades et totarum exitia gentium* 8. q. 8.

Novimus reos sordidatos, sed quid sint *reorum sordes* et eae quidem *mutuae* non intellego, nec magis quem locum eae occupent inter caedes, venena, urbium clades et gentium exitia. Obversabantur nimirum scriptoris animo fata Atridarum, Iasonis, Oedipodarum, Troianorum, scripsitque et *reorum mutuas mortes* (evitavit *caedes* quod praecedit), respiciens fatum Eteoclis et Polynicis, quos argute *reos* appellat, quippe paris culpa — regni usurpati et infestae incursionis in natale solum — sontes et mutuam sibi poenam infligentes.

Cap. 9 § 2. *Ira, inquit Aristoteles, necessaria est, nec quicquam sine illa expugnari potest, nisi illa implet animum et spiritum accendit.*

Expungendum est lepidum emblemata, quod ex varia lectione seq. vv. *nisi illa* se insinuavit in priorè sententiam.

Cap. 10 § 2. *Absit hoc a virtute malum ut umquam ratio ad vitia confugiat.*

Denuo expellendum vocabulum insititium perperam repetitum ex sententia quae paulo ante praecedit: *ideo numquam adsumet ratio in adiutorium improvidos et violentos impetus*, nam in nostra sententia *virtus* vices agit, quas *ratio* in priore. Idem mox sic exprimitur: *non pudet virtutes in clientelam vitiorum demittere?*

In sequenti § sic pergit: *deinde desinit quicquam posse ratio, si nihil potest sine adfectu et incipit par illi similisque esse; quid enim interest si aequè adfectus inconsulta res est sine ratione, quam ratio sine adfectu inefficax? par utrumque est ubi esse alterum sine altero non potest. Quis autem sustineat adfectum exaequare rationi?* e. q. s. Magna verborum demonstratur rationem, si sine adfectu nihil potest, nullam propriam habere *οὐσίαν*. Itaque non scripsit *desinit quicquam posse*, sed *desinit quicquam per se esse ratio*. Vitium ortum denuo ex scripturae compendio.

Cap. 11 § 2. *Deinde quid opus est ira, cum idem proficiat ratio? An tu putas venatorem irasci feris? atqui et venientes excipit et fugientes persequitur et omnia illa sine ira facit ratio.*

Restituitur, opinor, pristina orationis forma, si scribimus: *atqui ... persequitur: omnia illa sine ira facit, demta tertia copula et atque nominativo ratio, nam subiectum est venator.*

Cap. 16 § 4. *Si intrassem valetudinarium exercitus ut sciens aut domus divitis non idem imperassem omnibus per diversa aegrotantibus. Varia in tot animis vitia video et civitati curandae adhibitum sum.*

Ita editores. Codices omnes corrupte sane *exercitatus et sciens*. Goerenz correxit *exercitus*, Madvig. *ut sciens*. Et hoc quidem recte, sed pro *exercitus* scribendum *arcessitus ut sciens* (ontboden als deskundige). Divitibus, quos in domibus suis visitabant medici, opponuntur homines tenuiores, qui curabantur in valetudinariis non exercitus, sed urbanis (cf. Colum. 11. 1. 18, 12. 3. 7). Atque subabsurde medicus dicitur sua sponte intrare valetudinarium vel divitis domum *ut sciens*, solet expectare donec arcessatur.

Cap. 19 § 4. *Quid opus est mensam evertere? quid pocula affligere? quid se in columnas impingere? quid capillos evellere, femur pectusque percutere.*

Non affliguntur pocula, sed homines, neque convivae se ipsos, sed pocula in columnas impingunt. Itaque corrige: *quid pocula in col. impingere? quid se affligere? quid capillos* etc. Simili transpositione a Gertzio correctus est locus in l. de ira II. 12. 2.

Cap. 20 § 3. *Ita ira muliebri maxime ac puerile vitium est. At incidit et in viros. Nam viris quoque puerilia ac muliebria sunt ingenia.*

Si viris quoque sunt ingenia puerilia et muliebria, tunc ira virile etiam vitium est. Quod si viri rarius et nonnumquam ea laborant, hoc inde fit, quod *viris quandoque puerilia ac muliebria sunt ingenia*. Atque ita rescribendum. Cf. N. Q. 1. 1, f. *quandoque ergo fiunt trabes, quandoque clipei* e. q. s.

DIALOGUS IV.

Ad Novatum de ira liber II.

Cap. 1 § 1. *Primus liber, Novate, benigniorem habuit materiam; facilis enim in proclivia vitiorum decursus est. Nunc ad exiliora veniendum est; quaerimus enim, ira utrum indicio an impetu incipiat.*

Ita Gertz cum codicibus, sed quomodo haec interpretetur non video. Ruhkopfsius mire cogitavit de decursu in campum planum in quo „vitia sunt aperta ex alto despicienti.” Madvigius coniecit *in proclivi*. Et profecto non decurritur *in proclivia*, sed *in proclivi* vel *per proclivia*, ut ipse sensit Gertzius in annotatione. At vero vel sic nihil proficitur. Quid enim significat: *facilis est decursus vitiorum in proclivi* nisi hoc: qui semel vitiis indulget, quasi in proclivitate quadam vel invitatus rapitur ad extremam perversitatem? At vero cuivis locum attente legenti patebit facilem decursum intellegi non vitiorum, sed disputationis, nec disputationis de vitiis sed de una ira, nam nihil de reliquis lectitatum est in primo. Hinc mox rectissime: *quaerimus enim ira utrum* e. q. s., unde simul apparet non sibi opponi *facilis enim* sqq. et *quaerimus enim* sqq. Kochius eatenus probandus est, quod sensit *vitiorum* non ferendum esse, quamquam non laudo ipsius coniecturam *in proclivi vehiculorum d. est*. Mihi ipsi plura subvenerunt, sed nihil satis aptum ¹⁾, Itaque manum de tabula. Utinam feliciores sint alii.

Cap. 2 § 3. *Inter quae et primus ille ictus animi ponendus est, qui nos post opinionem iniuriae movet. Hic subit etiam inter ludicra scaenae spectacula et lectiones rerum vetustarum.*

Arguitur verissime subitum irae ictum subire nonnumquam animum nostrum versantem in statu omni iracundiae prorsus contrario, nempe in medio risu et hilaritate: inter spectacula ridicula et inter *lectiones rerum non vetustarum, sed venustarum*. Cf. Quint. 10. 1. 65 *comoedia venusta*.

1) Suspicatus sum aliquando: *facilis enim et in proclivi librorum decursus est*, per decursum intellegens primum quasi e carceribus excursum. Huius tamen usus certa exempla non inveni.

Cap. 3 § 2. *Nam si quis pallorem et lacrimas procidentis et iritationem umoris obsceni altumve suspirium et oculos subito acriores aut quid his simile indicium adfectus animique signum putat, fallitur nec intellegit corporis hos esse pulsus.*

Corrige mecum aut quidquid his simile.

Ibid. § 4. *Hanc iram non voco, motum animi rationi parentem; illa est ira, quae rationem transilit, quae secum rapit. Ergo prima illa agitatio animi, quam species iniuriae incussit, non magis ira est, quam ipsa iniuriae species.*

Ut nunc leguntur extrema hoc significant: illa prima agitatio animi (alibi *ictus*, *impetus* appellatur) non magis ira est, quam ira ipsa est ... species iniuriae! Quod vide quam absurdum.

Immo illa *prima agitatio*, quae quasi species est irae, tam differt ab ira ipsa, quam a *specie iniuriae* differt ipsa iniuria. Igitur iam olim correxeram: *quam ipsa iniuria iniuriae species*. Nunc laetus video apud Gertzium, iam Stephanum post *speciem* addidisse *iniuriae est*, quod quam iure fecerit (inseratur modo iusto loco ante *iniuriae*), miror non agnovisse editorem.

Cap. 7 § 3. *Haec tot millia ad forum prima luce properantia quam turpes lites, quanto turpiores advocatos habent? alius iudicia patris accusat, quae mereri satius fuit: alius cum matre consistit: alius delator venit eius criminis, cuius manifestior reus fuit. Et index damnaturus quae fecit eligitur et corona pro mala causa bona patroni voce corrupta.*

Pro *mereri* Gertzius dedit *vereri*. Equidem Senecam paulo fortius scripsisse puto *non mereri*: filio satius fuit non mereri patris de se iudicia quam accusare. Mire Kochius scripsit *iudicia* h. l. „vel mala vel bona” esse posse defenditque cod. lectionem.

Idem in fine pro *bona* audacter rescripsit *pugnat!* Gertzius lacunam suspicatus proposuit: *et corona pro mala causa <stat> bona patroni voce corrupta*. Scripsit Seneca sine dubio: *corona p. m. c. bovat* vel *boat patroni v. c.* cf. Ovid. A. a. 3. 450 *redde meum toto voce boante foro*. Causa levissimae corruptelae posita est in verbi raritate.

Cap. 9 § 2. Postquam rettulit locum Ovidii in Met. 1. 144 de ferrei saeculi sceleribus, sic pergit:

Et quota ista pars scelerum est? non descripsit castra ex una parte contraria et parentium liberorumque sacramenta diversa, subiectam patriae civis manu flammam e. q. s.

Pro parte aliquis coniecit patria, Koch. ex uno corpore, dubitanter, ut consentaneum est, attamen recte, quod ad sententiam, nam parentium liberorumque sacramentis diversis oppositi fuerunt sine dubio fratres certantes cum fratribus, ut fit in civilibus discordiis, de quibus mox sermo est. Itaque confidenter reponamus castra ex uno partu contraria.

In iis quae poeta non descripserit enumerat porro: *plenos carceres, incendia ... dominationesque funestas et regnorum publicorum exitiorum clandestina consilia.*

Dubito utrum notaverit clandestina consilia regnorum i. e. regni occupandi, et exitiorum publicorum, an scripserit regnorum populorumque exitiorum cl. cons. Ceterum cf. Cic. 1. Agr. 2. 10 extremi exitiorum exitus.

Cap. 10 § 1. *Illud potius cogitabis, non esse irascendum erroribus. Quid enim, si quis irascatur in tenebris parum vestigia certa ponentibus? quid, si quis surdis ...? quid, si pueris ...? quid, si illis irasci velis, quod aegrotant, senescunt, fatigantur?*

Coniecerunt partim vehementia, partim languida. Koch: *quid si imbecillis*. Gertz.: *illis ... qui dum aegrotant aut senescunt, fatigantur*. Schultess: *aliis*. Antiqui edd.: *qui aegrotant*. Puto denotari dominos irascentes mancipiis, qui morbo, senio, virium debilitate laborantes plus damni quam lucri afferant. Itaque commendo *quid, si servulis vel ancillis*. In vocis compendio *subis* praecedente particula si librarius facile omisit primam syllabam, unde ultro nata est corruptela.

Cap. 11 § 2. *Deinde non ideo quaedam, quia sunt terribiliora, potiora sunt; ne hoc sapientia dici velim, quod ferae, sapientis quoque telum est, timeri.*

Pro ne Madvig. recte nec. Sed non probanda videtur eiusdem emendatio, quam omnes receperunt, haec: *nec hoc sapientia dici velit, q. f., s. q. telum esse timeri*. Friget maxi-

mopere subiectum *sapientia*, neque umquam, quantum vidi, sic adhibita fuit pro concreto sapiente apud Senecam. Irrep-
sit, opinor, ex margine, ubi erat pro varia lectione sequentis
vocis *sapientis*. Si expellitur, apparet nihil mutandum esse, sed
interpungendum ita: *nec hoc dici velim: „quod ferae, sapientis
„quoque telum est, timeri“*. Est recta orationis forma Senecae
valde trita.

Cap. 19 § 4. *Siccis aetatibus vehemens robustaque ira est,
sed sine incremento, non multum sibi adiciens, quia inclinatum
calorem frigus inaequitur.*

Pro *siccis aetatibus*, quod verum esse nequit, quia in seqq.
siccitas non tribuitur aetati cuidam, sed qualitati corporeae,
quae invenitur in senescentibus, aegris, exsanguibus, tabidis
similibusque, Koch. coniecit *siccitatibus*, quod vocabulum
usurpatur de tempestatibus siccis. Ego iam olim suspicatus
eram *aetatibus* (etatis;) corruptum esse ex *et aridis*, et lu-
bens nunc video idem in mentem venisse Gertzio.

In eadem § sic pergit post verba modo citata:

*Senes difficiles et queruli sunt, ut aegri et convalescentes et
quorum aut lassitudine aut detractio sanguinis exhaustus est
calor; in eadem causa sunt siti fameque tabidi et quibus exsangue
corpus est maligneque alitur et deficit. Vinum incendit iras,
quia calorem auget; pro cuiusque natura quidam
ebrii effervescunt, quidam saucii. Neque ulla alia causa
est, cur iracundissimi sint flavi rubentesque, quibus talis natura
calor est, qualis fieri ceteris inter iram solet; mobilis enim illis
agitatusque sanguis est.*

Ut *ebriorum* et *sauciorum* mentio inepta est in hoc capite,
ubi disputat de naturae (frigidae calidae, humidae, aridae)
vi et efficacia ad iram excitandam, ita apta est in sequenti,
ubi sic docet § 1: *quemadmodum natura quasdam proclives in
iram facit, ita multae incidunt causae, quae idem pos-
sint, quod natura*, in hisque causis citatur iniuria corporum,
quae nimirum *saucios* facit, additurque paulo post locus de
vino: *in hoc nosse profuerit ut calentibus ingeniis subtrahas vi-
num, quod pueris Plato negandum censet et ignem velat igne in-*

citari. Post hanc igitur sententiam legenda sunt ea, quae supra indicavi: *vinum ... saucii*.

Neque sic non reliqua in fine capitis 19 rectissime comparantur. Etenim post antecedentia: *in eadem causa sunt ... deficit*, prorsus apposita sunt sequentia: *neque ulla alia causa est* e. q. s. Quippe causa illa communis, cur ab altera parte sicci et aridi (senes, morbidī, tabidī etc.) ab altera flavi rubentesque in iram facile effervescent, exprimitur in extrema sententia, posita est enim in eadem sanguinis mobilitate et agitatione.

Cap. 21 § 5. *In certaminibus aequalium nec vinci illum (puerum) patiamur nec irasci; demus operam, ut familiaris sit cum iis cum quibus contendere solet, ut in certamine adsuescat non nocere velle, sed vincere; quotiens superaverit et dignum aliquid laude fecerit, attolli, non gestire patiamur.*

Foedantur utilissima consilia corruptela in loci initio, ubi pro *nec vinci* infeliciter coniecerunt *nec ringi* (Koch.), *contundi* vel *abici* (Gertz). At satis est, ni fallor, levissima medela, atque semel abiciendum, quod bis edidit librarius. Sapienter suadet parentibus et tutoribus: *in certaminibus aequalium vinci patiamur nec irasci* i. e. vinci sine ira et vindictae studio. Similiter *nec* legitur e. g. apud Ciceronem de Div. 2. 40: *habere eadem membra, nec* (= nec tamen) *usum ullum habere membrorum*.

Repetitionem eiusdem verbi h. l. non vitavit: *vinci ... vincere, patiamur ... patiamur*.

Cap. 22 § 1. *Sed haec ad liberos nostros pertinent, in nobis quidem sors nascendi et educatio nec vitii locum nec iam praecepti habet.*

Pueri reguntur praeceptis, corriguntur exprobratione, cf. cap. 21 § 8 alibi. Utrumque vero inutile est in adultis, qui semel ad certam agendi normam educati sunt. Sed non vera, immo absurda est asseveratio *vitii* locum non esse in adultis, atque adversa fronte pugnat cum disputatione quae sequitur, e. g. in § 3.

Corrige: *in nobis ... educatio nec convicii* (i. e. exprobrationis) *locum nec iam praecepti habet*. Erroris origo in aperto est.

Cap. 22 § 3. *Ne sint aures criminantibus faciles: hoc humanae naturae vitium suspectum notumque nobis sit, quod, quae inviti audimus, libenter credimus et ante, quam iudicemus, irascimur,*

Post *suspectum* languide additur *notumque sit*, nec quidquam refert ut noverim vitium, nisi caveam. Scripsit Seneca procul dubio *cautumque nobis sit*. Ex forma *cautum* factum *cotum*, hinc correxit aliquis *notum*. De *au* et *o* permutatis in latinitate rustica et in posteriore cf. Festus p. 182. Schuchardt Vok. II p. 302 sq. Corssen I 658.

Cap. 23 § 2. *Quanto animosius Alexander! qui cum legisset epistolam matris, qua admonebatur, ut a veneno Philippi medici caveret, acceptam potionem non deterritus bibit: plus sibi de amico suo credidit. Dignus fuit qui innocentem haberet, dignus qui faceret.*

Quid est *facere innocentem*? et qua ratione Philippum innocentem fecit Alexander? ad utrumque respondere temptavit Gertzius sententia sic expleta: *dignus qui faceret* „scil. reconvalescendo, quod Philippi innocentiam certissime probavit”. At reconvalescendo non ipse Alexander innocentiam medici probavit, verum morbi eventus nequaquam pendens a regis voluntate. Et quæ tanta *dignitas* inest in probanda innocentia illius, qui revera innocens est? Locus certo certius corruptus est et facile emendari posse videtur mutata una litterula: *dignus erat Alexander qui innocentem amicum haberet*, i. e. possideret, *dignus qui taceret*, i. e. qui nulla epistolæ mentione facta coram medico potionem indeterritus biberet, ut fertur narratio.

Cap. 28 § 4. *Hoc cogitantes aequiores simus delinquentibus credamus obiurgantibus: utique nobis ne irascamur, cui enim non, si nobis quoque? minime dis.*

Adnotaveram utroque loco corrigendum esse *bonis*, sed sic iam locum edidisse nunc video Gertzium. Quadrat sententia in *bonos*, qui recensentur 27 § 3 ibique § 1 etiam componuntur cum diis. E contrario pugnat vulgata lectio cum capitis initio, ubi legimus „neminem nostrum sine culpa esse, indignamur „aut coercitione, adicimus malefactis adrogantiam et contumaciam”: qui igitur digniores quibus irascamur, quam nosmet ipsi? cui tandem irascendum, si non nobis quoque?

Cap. 30 § 2. *Bonus vir est [qui iniuriam fecit]: noli credere; malus: noli mirari.*

Uncis inclusi manifestum emblema. Habemus ab initio capitis hanc formulam: *puer est ... pater est ... mulier est ... index est ... rex est ... deus est etc.*, ad quae singula intellegitur, sed nullibi additur, *qui iniuriam fecit*.

Cap. 31 § 4. *Turpissimam aiebat Fabius imperatori excusationem esse: „non putavi“; ego turpissimam homini puto. Omnia puta, [exspecta]: etiam in bonis moribus aliquid existet asperius.*

Denuo glossema expellendum est, additum a commentatore quodam ex § 2 et 3 ubi putandi notio exprimitur substantivo expectatione et verbo expectandi.

Locum, qui praecedit, recte sic edidit Gertzius: *itaque nos aut insolentia iracundos facit, aut ignorantia rerum*. Vulgata lectio: *aut ignorantia itaque nos aut insolentia iracundos facit; ignorantia rerum: quid enim etc.*, postulat ut etiam *insolentia* coarguatur peculiari disputatione, cuius nullum est vestigium in seqq.

Idem in § 6 merito restituit lectionem Ambrosiani: *Aspice elephantorū ingo colla summissa et taurorum pueris pariter ac feminis perkultantibus terga impune calcata*, coll. Martiali 5. 31, quos vs. procul dubio respexit philosophus, et Plin. H. N. 8. 4. Haase et Koch inverso ordine dederant: *taurorum ... elephantorū*.

Ad sqq. verba *et repentes inter pocula sinusque innoxio lapsu dracones* cf. Martialis 7. 87. 7 *si gelidum collo nectit Gladilla draconem*.

Cap. 32 § 1. *Inhumanum verbum est: et quidem pro iusto receptum, talio*.

Verba corrupta esse omnes consentiunt. Koch cum Madvigio dedit *humanum verbum est*, perperam, nam requiritur reprehensio talionis, ut docet tota paragraphus. Gertz vidit vitium latere in *et quidem*, pro quo tamen operosius proponit *eo quidem pravus pro iusto*. Requiritur inter utrumque membrum coniunctionem adversativam, quae vide quam facile acquiratur, si scribimus *atqui idem pro i. r.* De huius particulae usu compara e. g. capp. 12 § 3, 26 § 4 sq., 35 § 1 alibi, et Cicer. ad Att. 7. 7. 1.

Cap. 34 § 5. *Cadit statim simultas ab altera parte deserta; nisi paria non pugnant, sed* (Laurent. *si*) *utrimque certabit ira concurratur: ille est melior, qui prior pedem rettulit.*

In his multa mutavit Koch: *si utrimque certa victoria concurratur: ille est melior*, pauciora Gertz: *Sed utrimque certanti ira concurratur: ille.* At retineamus lectionem Laurentiani, „qui interdum bonas correctiones praebet” (Gertz praef. p. xxx), sed vv. ita distinguamus: *si utrimque certabit ira concurratur; ille e. m. cett., h. e. si ab una parte ira in certamen venit, nullus fit concursus, altera pars cedit irato; verum si utrimque in certamen venit, necessario fit concursus.* Ab hac interpretatione non differre videtur quod Vahlenus obscurius suasit: *sed utr. certabitur ira, concurratur.*

In cap. 35 § 6 Roszbach vss. Vergilii, citatos a Seneca de memoria, recte sic divisit

„*sanguineum quatiens dextra Bellona flagellum*”

aut

„*scissa gaudens vadit Discordia palla*”

ut *aut* tribuatur Senecae, cum vulgo traheretur ad vs. Vergilii, qui incipit: *et scissa* e. q. s.

Cap. 36 § 1. *Quibusdam, ut ait Sextius, iratis profuit, aspexisse speculum: perturbavit illos tanta mutatio sui; velut in rem praesentem adducti non agnoverunt se.*

Pudore suffunditur homo iratus in speculo imaginem suam ira foedatam intuens, quia adducitur non in *rem*, sed in *rem praesentem*, coram quo culpam infitiri amplius nequit.

Ibid. § 2. *Animus si ostendi et si in ulla materia perlucente posset, intuentis nos confunderet ater maculosusque et aestuans et distortus et tumidus.*

In primo enuntiato peccatur trifariam, nam primum abundat alterum *si*, tum res non perlucent in materia sed per materiem vel ex materia, denique animus sedem non habet in ulla materia, sed in una certa, qua constituitur humanum corpus. Restituitur genuina sententiae forma, si scribimus levissima correctione *et sine ulla materia.* Cf. Agam. 148 *perlucet omne regiae vitium domus.*

(Continuabitur.)

INTER AMBULANDUM DECERPTA.

SCRIPTISIT

E. MEHLER.

Penelope apud Ulixem Odys. τ. vs. 166 miseram suam sortem conqueritur, et ei exponit, quomodo dolus, quo procos fallere sit conata, servarum impudentia sit patefactus. In fine narrationis rogat Ulixem, ut dicat, quis sit et unde venerit:

ἀλλὰ καὶ ὥς μοι ρεῖπὲ τὸν γένος, ὁππόθεν ἔσσι·

cui πολύμητις Ὀδυσσεύς respondet:

οὐκέτ' ἀπολήξεις τὸν ἔμδν γόνον ἐκτερέουσα

quod responsum neque ego intellego, neque quisquam, arbitrator, intellexit nec intelleget. Semel Penelope virum, qui supplex et mendicans regiam intraverat, de genere interrogat; nemo nisi stultus vel surdus ad haec respondebit: „numquam desines me de genere meo interrogare”, vel, appicto interrogationis signo: „numquamne desines etc.?” Labem versus contraxit, sed facilis medicina est in promptu. Nihil profecto cogitari potest simplicius quam ut is, qui benigne sit exceptus, interroganti reginae responsum non neget, et hoc ipsum est quod versutus Ithacensis dixerat: „genus meum explorans, non feres repulsam.”

Scilicet scriptum fuisse existimabam:

οὐ σὺ γ' ἀπολήξεις τὸ ἔμδν γένος ἐκτερέουσα·

est futurum verbi ἀπολαγχάνειν, quod quamvis praeterea apud Homerum non inveniatur, nulla tamen causa potest excogitari, cur poetae non licuerit eo uti. Cum per se satis sit manifestum ἀπολαγχάνειν idem fere significare quod ἀπστυγχάνειν, quo optimum quemque usum esse constat, verae lectionis vestigia apparent apud Apoll. Soph. 55. 88, qui Atticam formam ἀπολήξει exhibet. Ipsum verbum ἀπολαγχάνειν legitur apud Euripidem, in Ione vs. 609.

Non me latet, talia statuentem me peccare in canonem, multa cum cura, doctrina et sagacitate a viro clarissimo v. Leeuwen in Mnem. 1886, p. 335 sq. proposito et defenso. Tamen quod excogitaveram retinere et opprimere nolui; non quo Leeuwenii acutissimo invento, de quo lis adhuc est sub indice, tacito adversari cupiam, sed quod mihi quidem persuasum et exploratum est, me poetae sententiam suam reddidisse et aliis fortasse viam monstrasse ad eius manum restituendam.

Addere liceat suspensiones quasdam Homericas, in quas librum evolventis oculus incidit.

Od. τ. 511: ὃν τινά γ' ὕπνος ἔλοι γλυκερὸς καὶ κηδόμενόν περ, praestat scribere ὃν τινά χ' ὕπνος ἔλῃ.

Od. υ. 35: καὶ πάις, οἶόν ποῦ τις ἐτέλδεται ἱμμεναι υἱόν, non dubito quin sit legendum:

καὶ πάις, οἶόν τοι τις ἐτέλδεται.

Π. N. 493. . . . ὥς εἴ τε μετὰ κτίλον ἔσπετο μῆλα
πίόμεν' ἐκ βοτάνης.

Homeri morem secutus malim infinitivum:

πίόμεν' ἐκ βοτάνης.

Π. P. 244: . . . ἐπεὶ πολέμοιο νέφος περὶ πάντα καλύπτει,
Ἔκτωρ, ἡμῖν δ' αὖτ' ἀναφαίνεται αἰπὺς ὄλεθρος.

Annotat Hentze in utilissima sua editione: *des* Krieges Wetterwolke, auffallend von Hektor selbst. At interpunctione post Ἔκτωρ sublata audax evanescet metaphora.

Etiam Π. T. 90: θεὸς διὰ πάντα τελευτᾷ.

πρίσβα Διδὸς θυγάτηρ Ἄτῃ, ἥ πάντας ἀᾶται,

graviori interpunctioni post τελευτᾷ substituta virgula impediat structuram expediveris.

Iuvat complures hic locos memorare, qui simplicissimis medicamentis procurari possunt, cum aut crasis neglecta, aut spiritus vel accentus mutatus, aut falso posita interpunctio sensum turbaverint.

Utar expositione quam brevissima, cum variis negotiis detento vix satis otii sit excogitata literis mandandi.

Eur. Ion. vs. 238. Legimus:

γενναϊότης σοι, καὶ τρόπων τεκμήριον
τὸ σχῆμ' ἔχεις τόδ', ἥτις εἰ ποτ', ὦ γύναι.

Nemo admonitus dubitabit, quin molesta structurae mutatio tollatur et sermonis concinnitas restituatur legendo:

γενναϊότητος καὶ τρόπων τεκμήριον
τὸ σχῆμ' ἔχεις τόδ'.

Soph. Philoct. vs. 80 legitur:

ἔξοιδα, παῖ, φύσει σε μὴ πεφυκότα
τοιαῦτα φωνεῖν μηδὲ τεχνᾶσθαι κακά.

Non opus est ut multis verbis demonstrarem, verba τοιαῦτα φωνεῖν non recte se habere, quum non quibus verbis ei utendum sit Ulixes Neoptolemum edoceat, sed quibus dolis Philoctetem possit et debeat fallere.

Legendum est τοιαῦθ' ὑφαίνειν, verbum ab Homero inde usitatum de eo qui dolos struat. Vide mihi instar omnium Iiad. Z. 187:

τῷ δ' ἄρ' ἀνερχομένῳ πυκινὸν δόλον ἄλλον ὑφαίνειν,
et Herod. 5. 105 Δαρεῖος ὡς ἐξηγγέλθη Σάρδεις ἀλούσας
τὸν δὲ ἡγεμόνα γενέσθαι τῆς συλλογῆς, ὥστε ταῦτα συνυ-
φανθῆναι.

Apud Soph. Phil. vs. 524, ubi legitur:

ἀλλ' αἰσχροὶ μέντοι σοῦ γέ μ' ἐνδεέστερον
ξένῳ φανῆναι πρὸς τὸ καίριον πονεῖν,

quantocius reponendum est σοῦ γ' ἔμ' ἐνδεέστερον.

Eodem modo peccatum est Soph. El. 645, ubi pro ταῦτά μοι sensus clamat legendum esse ταῦτ' ἐμοί.

Idem vitium redit in Trach. vs. 682:

παρῆκα θεσμῶν οὐδὲν

ubi neutrum masculino cedat scribendo οὐδέν'.

Accentu mutato Sophocli proderimus, cuius verba in Phil. vs. 1282, ut nunc leguntur, plane ridicula sunt. Philoctetes enim gravissime invehitur in Neoptolemum ob arcum dolo ereptum, dicens:

ὅστις γ' ἐμοῦ δόλοισι τὸν βίον λαβὼν
ἀπεστέρηκας.

Quod eiusdem tragoediae vs. 933 dixit:

πρὸς θεῶν πατρῶων, τὸν βίον με μὴ ἀφίλη,

ferri et explicari potest, si memor sis vs. 931:

ἄπιστέρηκας τὸν βίον τὰ τέξ' ἐλών,

sed qui sapit, non potest dicere, quod Philocteti imputatur: „*qui dolo vitam mihi ademisti et vita me privasti.*” Haec enim verba sunt umbrae ab Orco redeuntis, non hominis vivi et conviciantis. Omnia manifesta fiunt et sana, si accentu mutato scripseris:

ὅστις γ' ἐμοῦ δόλοισι τὸν βίον λαβών.

Sequantur iam loci quidam, qui, mutata interpunctione in integrum restituuntur.

Apud Eur. Iph. Taur. vs. 103:

ἀλλὰ πρὶν θανεῖν, νεὼς ἔπι

φεύγωμεν, ἥπερ δεῦρ' ἐναυστολήσαμεν;

quantocius interrogationis signum puncto, quod dicunt, cedat.

In eadem tragoedia simplicem et veram constructionem restitues, si in versibus 321, 322:

ἀλλ' ὅπως θανούμεθα

κάλλισθ'· ἔπου μοι Φάσγανον σπάσας χερί,

graviorem interpunctionem cum commate, quod grammatici dicere solent, commutaveris.

Interiit interpunctio in eadem tragoedia, vs. 1478:

τί γὰρ

πρὸς τοὺς σθένοντας θεοὺς ἀμιλλᾶσθαι καλόν;

Scripserat, ni fallor, poeta:

τί γάρ;

πρὸς τοὺς σθένοντας πῶς ἀμιλλᾶσθαι καλόν;

Eadem herba sanandus est versus Euripidis Ion. 522:

παῦε· μὴ ψύσας τὰ τοῦ θεοῦ στέμματα' ἀρήξῃς χερί,

ubi commate posito post παῦε exit sententia finalis, huic loco aptissima.

In transcurso corrigam eiusdem generis vitia in multo minoris notae scriptoribus quibusdam. In fabulis Aesopiceis (ed. Halm) fab. 14 felis gallo vitio vertit, ὡς ἀσεβῆς εἶη περὶ τὴν φύσιν, μητρὶ καὶ ἀδελφαῖς συμμιγνύμενος. Scriptum erat ὡς ἀσεβῆς εἶη, παρὰ τὴν φύσιν μητρὶ καὶ ἀδελφαῖς συμμιγνύμενος. Non uno morbo laborat locus in Parthenii Narrationibus ama-

toris 16, quem ita scriptum invenies apud Westermannum, Mythogr. Gr.: Περσεύς δὲ τὸ μὲν καὶ τῇ γυναικὶ βουλόμενος ἀρμόδιος εἶναι, τὸ δὲ καὶ τὴν Λαοδίκην οἰκτεῖρων, πάσῃ μηχανῇ ἔπει τὸν Ἀκάμαντα εἰς Δάρδανον ἀφικέσθαι πείθει (καθίστατο γὰρ ὕπαρχος τοῦ χωρίου), ἦλθε καὶ Λαοδίκη. At ita mihi, expulso verbo πείθει, videtur esse refingendus . . . πάσῃ μηχανῇ ἔπειθε τὸν Ἀκάμαντα, εἰς Δάρδανον ἀφικέσθαι (καθίστατο γὰρ κτ.), <ῥ> ἦλθε καὶ Λαοδίκη.

Quam negligentes omnino in negationibus soleant esse librarii, testimonio sit Lucianus in Hermot. § 9, ubi nil mali suspicati scripserunt et tradiderunt: Ἐκεῖνον αὐτὸν, ἔπει τὸν μισθὸν, οἶμαι, μὴ ἀπεδίδου κατὰ καιρὸν, ἀπήγαγε παρὰ τὸν ἀρχοντα. Nemo puer Graece in scholis mediocriter doctus nescit alteram negationem οὐκ esse restituendam.

Negatio omissa sensu privavit Scholion ad. Aristoph. Av. 42: τόνδε τὸν βᾶδον] εἴρηται μὲν ὁ βᾶδος· ὅμως γε μέντοι οἱ κωμικοὶ παίζειν εἰώθασι. Excidit ante εἴρηται negatio οὐκ. Eadem perperam addita turbas dedit in fab. Aes. 203, ubi narratur fabula de viro qui gloriabatur ἐν τῇ Ῥόδῳ πεπηδηκέναι πῆδημα οἶον οὐδεὶς τῶν ἐπ' αὐτοῦ δυνατὸς ἂν εἶη πηδῆσαι, et eius rei testes incolas illius insulae producere se posse affirmabat, quos tamen repudiabant auditores, dicentes ἰδοὺ ἡ Ῥόδος, ἰδοὺ καὶ τὸ πῆδημα, hac addita explicatione: ὁ μῦθος δηλοῖ, ὅτι ἂν μὴ πρόχειρος ἢ τοῦ πράγματος ἀπόδειξις ἢ, πᾶς λόγος περιττός ἐστιν. Sublata demum negatione explicatio cum fabula quadrabit.

Addam duo eiusdem generis exempla ex scriptore quem ab adulescentia dilexi et ne senex quidem de manibus depono. Apud Lucianum in Alexandro, in ipso prooemio, haec lego: Σὺ μὲν ἴσως, ὃ φίλτατε Κέλσε, μικρόν τι τοῦτο καὶ Φαῦλον οἶει τὸ πρόσταγμα, προστάττειν τὸν Ἀλεξάνδρου σοι τοῦ Ἀβωνοτειχίτου γόητος βίον καὶ ἐπινοίας αὐτοῦ καὶ τολμήματα καὶ μαγανείας ἐς βιβλίον ἐγγράψαντα πέμψαι.

Haerebat doctissimus et acutissimus Alexandri Lucianeus editor, J. J. Hartman, in constructione, quam sibi videbatur emendare verbo προστάττειν exsulatum misso. At licet multo faciliore mutatione locum redintegrare. Deleta virgula inter πρόσταγμα et προστάττειν et collocata post προστάττειν, constructionem

habebis legitimam et Luciano adamatam. Eiusdem syntaxis exemplum invenies in ipso sequentis dialogi (de Saltat.) initio: *δεινὴν τινα τρύτην κατηγορίαν ἐκ πολλοῦ, οἶμαι, παρεσκευασμένος κατηγόρηκας.*

Non minus interpunctio turbata pessumdat locum in Luciani Iove Trag. § 53. Editur:

πολλοὶ γὰρ οἱ τάναντία γινώσκοντες, πλείους Ἑλλήνων, ὁ πολὺς λεὼς καὶ ὁ σύρφαξ βαρβαροὶ τε ἅπαντες. Expulso ridiculo emblemate, ipsius, ni fallor, scriptoris manus apparebit:

πολλῷ γὰρ οἱ τάναντία γινώσκοντες πλείους, Ἑλλήνων θ' [ὁ πολὺς λεὼς καὶ] ὁ σύρφαξ βάρβαροὶ τε ἅπαντες.

Interpunctio addita ubi deest, sanari poterit Pisc. 15: *καὶ σοὶ ἂν δοκῇ τοῦτο, ποιήσῃ τέλος τῆς δίκης.* Ita enim erit exarandum:

καὶ σὺ, ἂν δοκῇ τοῦτο, ποιήσῃ τέλος τῆς δίκης.

Scriptori et legitimam structuram et sententiam restitueris, si de Salt. 2 in verbis: *καὶ ταῦτα μυρίων ἄλλων ὄντων ἀκουσμάτων καὶ θεαμάτων σπουδαίων, εἰ τούτων τις δέοιτο τῶν κυκλικῶν αὐλητῶν καὶ τῶν κιθάρῃ τὰ ἔννομα προσαδόντων,* virgulam inserueris post *δέοιτο*.

Eiusdem socordiae exemplum notavi adv. Ind. initio paragraphi 6: *καὶ ἐγνέτο τις οὐ πρὸ πολλοῦ ἐν Ἀσίᾳ πλούσιος ἀνὴρ ἐκ συμφορᾶς ἀποτμηθεὶς τοὺς πόδας ἀμφοτέρους ἀπὸ κρύους, οἶμαι, ἀποσαπέντας.* Mecum corrige: *ἀποτμηθεὶς τοὺς πόδας ἀμφοτέρους, ὑπὸ κρύους, οἶμαι, ἀποσαπέντας.*

Redit idem vitium in sequentis paragraphi initio, ubi in verbis: *ἐπεὶ δὲ ἐν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸν Ὅμηρον ἐπρίω πολλάκις, ἀναγνώτω σοὶ τις αὐτοῦ λαβὼν τὴν δευτέραν τῆς Ἰλιάδος βιβλίαν,* mutato virgulae loco, scribendum est: *ἐπεὶ δὲ ἐν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸν Ὅμηρον ἐπρίω, πολλάκις ἀναγνώτω κ.τ.λ.*

Eodem modo sanare licet locum in Cronos. 11 non uno vitio laborantem. Edunt: *Ἰδὼν γὰρ με σκυθρωπὸν ἐπὶ συννοίας βαδίζοντα, ὥσπερ εἶκος ἦν θεόν, ἔγνω αὐτίκα τὴν αἰτίαν τῆς λύπης τίς ἐστὶ μοι, καὶ ὥς τὴν πενίαν δυσχεραίνοιμι οὐ κατὰ τὴν ὥραν μοι νοχίτων· καὶ γὰρ κρύος καὶ βορρᾶς πολὺς καὶ κρύσταλλοι καὶ χιών· ἐγὼ δὲ ἥκιστα ἐπεφράγμην πρὸς αὐτά.*

Missis ambagibus dicam quomodo mihi verba videantur esse constituenda: *Ἰδὼν γὰρ με σκυθρωπὸν ἐπὶ συννοίᾳ* (cf. Pisc. § 13

τὴν ἐπὶ συννοίᾳ ἡρέμα βαδίζουσιν) βαδίζοντα, ὥσπερ εἰκὸς ἦν θεόν, ἔγνω αὐτίκα τὴν αἰτίαν τῆς λύπης τίς ἐστί μοι, καὶ ὡς τὴν πενίαν δυσχεραίνοιμι οὐ κατὰ τὴν ὥραν μονοχίτων ὦν· καὶ γὰρ κρύος καὶ βορρᾶς πολλὸς καὶ κρύσταλλοι καὶ χιῶν, ἐγὼ δὲ ἥκιστα ἐπεφράγγμην πρὸς αὐτά.

Cum semel ad Lucianum devenerim, facere non possum quin paucorum locorum correctionem commemorem, quos quantum scio in Lucianeis meis nondum tractavi. Bis Acc. 8 Pan his verbis in philosophos invehitur:

Τίνας λέγεις Φιλοσόφους; ἄρ' ἐκείνους τοὺς κατηφεῖς, τοὺς ξύν-
αμα πολλοὺς, τοὺς τὸ γένειον ὁμοίως (-ους?) ἱμοί, τοὺς λάλους;

Deum ira excandescentem pro languido et ieiuno τοὺς ξύν-
αμα πολλοὺς dixisse arbitramur τοὺς ξύν· μ' ἀπολουμένους.

In eodem dialogo § 29 literarum similitudo conniventem librarium fefellit. Rhetorica Syrum accusat — est Lucianus ipse, qui sub nomine gentili latet — se a iuvene, quem olim fovisset et maritum suum reddidisset, derelictam et spretam esse:

πῶς οὖν, inquit, οὐκ ἀχάριστος οὗτος καὶ ἔνοχος τοῖς περὶ τῆς κακώσεως νόμοις, ὅς τὴν μὲν νόμῳ γαμετήν, παρ' ἧς τοσαῦτα εἴληφε καὶ δι' ἣν ἐνδοξὸς ἐστίν, οὕτως ἀτίμως ἀπέλιπε, καινῶν δὲ ὠρίχθη πραγμάτων. Non rerum novarum profecto cupidus maritus uxorem deserit, sed id quod Syrus re vera fecit, cum a Rhetorica ad alias delicias transiret, nuptiarum novarum, et id ipsum Luciano est reddendum, scribendo: καινῶν δὲ ὠρίχθη γάμων.

Non ita nobis tradita esse verba, quae leguntur de Calumn. § 21, ut a scriptore erant profecta, neminem editorum latuit neque potuit latere. Ita editur apud Iacobitizium: οὐ γὰρ οἷδ' ὅπως ἡδόμεθα πάντες λαθρηδὰ καὶ πρὸς τὰς λεγομένας καὶ μεστὰς ὑπονοίας ἀκούοντες. Praeunte Iacobitzio Dindorfius verba hunc in modum refinxit: οὐ γὰρ οἷδ' ὅπως ἡδόμεθα πάντες πρὸς τὰς λαθρηδὰ λεγομένας καὶ μεστὰς ὑπονοίας ἀκούας. Solanus olim proposuerat: ἡδόμεθα πάντες λαθρηδὰ καὶ πρὸς τὸ οὗς λεγόμενα καὶ μεστὰ ὑπονοίας ἀκούοντες. Acute hic quidem et eleganter, ut solet, sed dubito

num bene Graece dici possit πρὸς τὸ οὗς λέγειν. Dicunt προσκύπτειν πρὸς τὸ οὗς de eo, qui ad alterum accedit ut verba quaedam in aures insusurret, sed verba ipsa non πρὸς τὸ οὗς dicuntur, sed εἰς τὸ οὗς, ut apparet ex loco Sophoclis in Aiace vs. 149:

τοιοῦσδε λόγους ψιθύρους πλάσσω
εἰς ὧτα φέρει πάντων Ὀδυσσεύς.

In textu vero Dindorfiano moratur me verbi ἥδομαι constructio. Frustra enim exempla anquisivi, quibus mihi persuaderi poterit, ἥδεσθαι πρὸς τι Graecis fuisse in usu. Mihi quidem diu multumque in hoc loco laboranti haud absonum videtur olim scriptum fuisse: οὐ γὰρ οἶδ' ὅπως ἡδόμεθα πάντες [πρὸς] τὰς λαβρῆδὰ λεγομένας καὶ <διαβολῆς> μεστὰς ὑπνοῦ ἀκούοντες.

In libello de Domo § 4 mentio fit de Socrate, qui amicos quosdam sub platani umbram convocat, collocuturus de iis rebus, quibus in philosophi Phaedro agitur. Ipsas Musas ab eo advocatas esse περιηφομένας τῶν περὶ τοῦ ἔρωτος λόγων et indignabundus addit: καὶ οὐκ ἤσχύνετο γέρων ἄνθρωπος παρακαλῶν παρθένους συνεσομένας τὰ παιδευαστικά. Quid sub corrupta voce συνεσομένας lateat multae multorum sunt opiniones. Etenim et συνεφομένας et συνεισομένας et συνησομένας et quid non in male habito loco tentatum est, quas coniecturas singulas refellere longum est; mihi quidem longe praestare videtur quod ipsi in mentem venit: συνεπαινεσομένας. — In Muscae Encomio 10 docemur, Muscam virginem, Selenes in Endymionis amore aemulam, a dea in cognominem bestiolam esse mutatam, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσι νῦν τοῖς κοιμωμένοις αὐτὴν τοῦ ὕπνου φθονεῖν, μεμνημένην ἔτι τοῦ Ἐνδυμῖωνος, καὶ μάλιστα τοῖς νέοις καὶ ἀπαλοῖς· καὶ τὸ δῆγμα δὲ αὐτὸ καὶ ἡ τοῦ αἵματος ἐπιθυμία οὐκ ἀγριότης, ἀλλ' ἔρωτός ἐστι σημεῖον καὶ Φιλανθρωπίας. Voluerat scriptor Φιλανδρίας, ut apparet ex versibus in fine sequentis paragraphi additis:

δεινὸν γε τὴν μὲν μυῖαν ἀλκίμῳ σθένει
πηδᾶν ἐπ' ἀνδρῶν σώμαθ' ὥς πλησθῆναι φόνου,
ἄνδρας δ' ὀπλίτας πολέμιον ταρβεῖν δόρυ.

Sexcentis poetarum et scriptorum locis docemur Graecos, et quem non cum iis, vera solitos esse habere quae aut ipsi

viderint, aut audiverint ab eo, qui vidit. Iam Odysseus (Od. θ. 491) Demodocum laudat, qui res Troicas narraverit ὧς τέ που ἢ αὐτὸς παρεὼν ἢ ἄλλου ἀκούσας. Collegit e tragicis exempla quaedam Nauckius ad Soph. Trach. 746; quorum numerum cum ad infinitum usque liceat augere, unum luculentissimum addam ex Luciano, de H. Conscr. 47, quo viam mihi muniam ad eam, quam prolaturus sum, emendationem: καὶ μάλιστα μὲν, inquit, παρόντα καὶ ἐφορῶντα, εἰ δὲ μή, τοῖς ἀδεκαστότερον ἐξηγουμένοις προσέχοντα καὶ οὖς εἰκάσειεν ἂν τις ἥκιστα πρὸς χάριν ἢ ἀπέχθειαν ἀφαιρήσειν ἢ προσθήσειν τοῖς γεγυρόσιν.

In Luc. Alex. § 30 hoc praeceptum mirum in modum variatur et flectitur. Vide enim quae eo loco leguntur. Dicit scriptor, qui missi essent ad Alexandri miracula spectanda, ab impostore ludibrio esse habitos, nam ἐπανήσαν τὰ μὲν ἰδόντες, τὰ δὲ ὧς ἰδόντες καὶ ὧς ἀκούσαντες διηγούμενοι. Olim demonstravi in adnotatione ad Luc. V. H. I. 3, quo modo locis, qualis noster est, sit subveniendum. Fidenter repono: τὰ μὲν ἰδόντες, τὰ δὲ ὧς ἰδόντος ἀκούσαντες διηγούμενοι, et eo fidentius corripo, nissus loco Demosthenico in Leptinea 55, quem dicas Luciano obversatum esse, cum haec in Alexandro scriberet. Ut Demosthenes Luciano, ita Lucianus Demostheni emendando opem ferat. Vide enim quid apud oratorem legatur: Ὅρα δ', εἴ τις ἐκείνους τοὺς καιροὺς ἰδὼν, ἢ παρὼν ἢ τινος εἰδότης διεξιόντος ἀκούσας,, ὅσῃν ἂν κακίαν τῶν θεμένων τὸν νόμον καταγνοίῃ. Verisimile mihi videtur, Demosthenis verba hunc in modum esse constituenda: Ὅρα δ', εἴ τις ἐκείνους τοὺς καιροὺς ἰδὼν [ἢ παρὼν] ἢ τινος ἰδόντος διεξιόντος ἀκούσας κ.τ.λ.

Addam duos locos, in quibus formae ἰδεῖν cum alterius verbi formis commutatio corruptelae ansam dedit.

In Bacchis vs. 634 Dionysus narrat, quid acciderit, cum Pentheus deum deque cultum sperneret et impediret. Nempe:

συντεθράνεται δ' ἄπαν

πικροτάτους ἰδόντι δεσμοὺς τοὺς ἑμούς.

Quid sibi velit ἰδόντι non exputo. Praestabit legere:

πικροτάτους διδέντι δεσμοὺς τοὺς ἑμούς.

Eat praesens de conatu et Dionysus dicit: corrui domus, cum acerbis vinclis me esset coërciturus.

Eadem opera medeamur scholiastæ ad Aristoph. Aves v. 601: πλὴν εἴ τις ὄρνις] παροιμία ἐστίν, οὐδεὶς σε θεωρεῖ πλὴν ὁ περιπτάμενος ὄρνις. Ἄλλως] παροιμία τοῦτο, οὐδεὶς οἶδε, τί ὠμίλησα, πλὴν ὁ περιπτάμενος ὄρνις. Scripserat interpres οὐδεὶς οἶδε, τί νι ὠμίλησα. — Videndi notio etiam oblitterata est apud grammaticum Bekkeri in Anecd. I p. 362: Αἱματωπὸν· Εὐριπίδης: δράκοντος αἱματωπὸν αἷμα. Restituendum esse δμμα recte vidit Boissonadius; in Euripidis, quæ ætatem tulerunt, tragoediis verba non inveniuntur, sed habemus fortasse memoriter et neglegenter, ut solent, excitatum versum Orestis, 256: τὰς αἱματωποὺς καὶ δράκοντῶδεις κόρας.

Ita post longam digressionem reditum mihi paravi ad tragicos. Apud Soph. in Oed. T. vs. 449:

ὅν πάλαι
ζητεῖς ἀπειλῶν κἀνακηρύσσων Φόνον
τὸν Λαίτιον, οὗτός ἐστιν ἐνθάδε,

mutata interpunctione poetæ manum restitues.

Mihi magnopere displicent verba κἀνακηρύσσων Φόνον, nam poenas quidem minatus est Oedipus ei qui sciens occultaret Laii percussorem et præmia pollicitus est ei qui indicaret, sed eadem pronuntiare, quam omnes noverant, profecto opus non erat. Melius, si quidem synizesim in sexto pede admittere possis, res se habebit, si mecum legeris:

ὅν πάλαι
ζητεῖς, ἀπειλῶν κἀνακηρύσσω, Φονέα
τὸν Λαίτιον, οὗτός ἐστιν ἐνθάδε.

Grave vitium contraxit locus in Soph. Oed. Col. vs. 1204, quem non sine aliquo molimine corrigere poteris.

Multis rationibus Antigone patrem exorare conatur ut et prudentibus et benevolis Thesei consiliis cedat, et filium quantumvis invisum ad se admittat.

Oedipus, filiae præcibus commotus, ægre sibi persuaderi patitur, et his verbis respondet:

τέκνον, βαρεῖαν ἡδονὴν νικᾷτέ με
λέγοντες.

Explicant νικᾷτέ με νίκην βαρεῖαν ἔμοι, ἡδεῖαν δὲ ὑμῖν vel

ἐνικᾶτέ τι ἡδὺ μὲν ὑμῖν, ἐμοὶ δὲ βαρύν. Sed neque ἡδονή est, quam sibi expetit Antigone, neque, quantumvis poeticae licentiae sit dandum, haec ita dici posse credo, nam neque oracula neque griphos Sophocles auditoribus offerebat. Etiam Nauckio locus corruptus esse videtur, et cum, quod iam Cobetus demonstravit et exemplis luculentissimis ostendit, textus Oedipi Colonei pessime sit habitus, non anxie in literis et compendiis haerendum est, sed liberius agere licebit. Suspectio mihi oborta est scriptum fuisse:

νίκην βαρεῖαν, ὧ τέκνον, νικᾶτέ με.

In vicinia, vs. 1210, multam operam impenderunt editores, ut poëtae sua verba, librariorum culpa oblitterata, redderent. Oedipus veretur ne, si Antigoniae precibus obsequatur, capitis periculum sit aditurus, cui Theseus respondet:

ὦ πρέσβυ, κομπεῖν οὐχὶ βούλομαι· σὺ δὲ
σῶς ἴσθ', ἐάν περ καὶ μέ τις σφύζῃ θεῶν.

Memor Oedipi verborum μηδεὶς κρατεῖτω τῆς ἐμῆς ψυχῆς ποτε, arbitrator olim lectum fuisse:

ζῶν ἴσθ', ἐάν κ.τ.ῆ.

In eadem tragoedia vs. 454

τοῦτ' ἐγῴδα, τῇσδὲ τε
μαντεῖ' ἀκούων συννοῶν τε τάξ' ἐμοῦ
παλαίφαθ' ἄμοι Φοῖβος ἤνυσεν ποτε.

Haereo et haesit ante me Nauckius in verbo ἤνυσεν. Poetae manum mihi videor restituere revocando vocabulo Homérico ἤπυσεν, quod et de ventis et de cithara et de hominibus sonum edentibus apud illum legitur. De praeconibus alta voce mandata pronuntiantibus in usu fuisse, apparet ex nomine praeconis, cuius speciem Apollo induit Hom. II. P. 324

ἀλλ' αὐτὸς Ἀπόλλων
Αἰνείαν ὤτρυνε, δέμας Περίφαντι γεροϊκῶς,
κήρυκ' Ἠπυτιδῆ.

Eodem modo Ares II. N. 521 βριήπυος appellatur. Ipse Sophocles usus est verbo ἀπύω (sic enim tragici pro epico ἡπύω) Ai. 887: ἦ τίς Ὀλυμπιάδων θεῶν τὸν ὠμόθυμον λεύσσω ἀπύοι, i. e. clamando mihi indicet; apud Aeschylum

tribus locis occurrit, Prom. 593, πόθεν ἔμοῦ σὺ πατὴρ ἐνομ' ἀπύεις; Sept. 144 λιταῖσί σε θεοκλύτοις ἀπύουσαι (Seidlerus αὔτουσαι) πελαζόμεσθα, et Pers. 124, τοῦτ' ἔπος γυναικοπληθῆς ὁμιλος ἀπύων.

Trach. vs. 477 Lichas quod celare conatus erat Deianirae iubenti fatetur, maritum amore Iolae flagrare, et quidem his versibus, in quorum medio vitium mihi videtur latere:

ταύτης δ' δεινὸς ἵμερός ποθ' Ἑρακλῆ
 διῆλθε, καὶ τῆς δ' εἵνεχ' ἡ πολύφθορος
 καθήρεθ' πατρώος Οἰχαλία δόρει.

Dicitur apud Sophoclem ipsum amor ἐπιέναι τὸν ἄνδρα h. e. sentiunt amorem appropinquantem; qui vero correpti sunt amore, eos et apud Graecos et apud omnes gentes et nationes amor non dicitur pervadere sed urere et cremare, quod Sophocli restitues scribendo:

διῆθε, καὶ τῆς δ' εἵνεχ' ἡ πολύφθορος.

In eadem tragoedia vs. 608 Deianira, cum Lichae fatalem vestem tradit, mandat ut eam procul ab hominum conspectu seponat, in quis videat:

πρὶν κεῖνος αὐτὸν φανερὸς ἐμφανῶς σταθεῖς
 δεῖξῃ θεοῖσιν ἡμέρᾳ ταυροσφάγῃ,

in quibus istud σταθεῖς vitio laborare non ego primus vidi, sed nemo quantum scio perspexit medicinam esse in vicinia. Qui enim legerit in versibus qui statim sequuntur:

εἰ ποτ' αὐτὸν ἐς δόμου;
 ἴδοιμι σωθέντ' ἢ κλύοιμι, πανδίκως
 στελεῖν χιτῶνι τῷδε,

non dubitabit mecum rescribere:

πρὶν κεῖνος αὐτὸν φανερὸς ἐμφανῶς σταθεῖς
 δεῖξῃ.

In Eur. I. T. vs. 740 Iphigenia tradit Pyladi epistolam, quam Argos perferat, et petenti Oresti ut salvum ex terra barbara dimittat respondet:

δίκαιον εἶπας· πῶς γὰρ ἀγγεῖλειεν ἄν;

At ita non scribit qui recte cogitat. Ridiculum videtur Iphige-

niae quod interrogat Orestes; quomodo enim, inquit, tradere poterit literas nisi vivus Argos pervenerit. Itaque ineptum est vocabulum *δικαιον*, cui substituerim:

μάταιον εἶπας· πῶς γὰρ ἀγγείλειεν ἄν;

Eur. H. F. vs. 649 in verbis:

τὸ δὲ λυγρὸν φόνιον τε γῆρας μισῶ,

varia a variis pro *φόνιον*, quod sensu cassum est, sunt temptata, at neque quod Nauckius voluit *στονδεν*, neque quod Meinekius praetulit *χρόνιον* me quidem habebit consentientem; malim quod solemne est de senectute vocabulum:

τὸ δὲ λυγρὸν πολιδόν τε γῆρας μισῶ.

Liceat mihi h. l. iterum proponere emendationem loci Xenophontei, quae sepulta iacet in praefatione ad quattuor a me editos Luciani dialogos, sed digna videtur quae ex istis tenebris in lucem prodeat. Legimus Anab. II. 3. 5. regis Persarum legatos ad Clearchum venisse de indutiis; quibus ille respondet: *ἀπαγγέλλετε τοίνυν αὐτῷ, ὅτι μάχης δεῖ πρῶτον· ἄριστον γὰρ οὐκ ἔστιν οὐδ' ὁ τολμήσαν περὶ σπονδῶν λέγειν τοῖς Ἕλλησι μὴ πορίσας ἄριστον*. Demonstravi falsum esse vocabulum *μάχης* et collato eiusdem libri c. II. 15 ubi milites *ἀπειρηκότες καὶ ἄσιτοι* appellantur, restituendum esse *μάζης*.

Epimetri ergo dabo emendationem locorum quorundam in Philostratorum scriptis, ad quae denuo delatus sum lecta collegae amicissimi C. B. Van Wulfften Palthe dissertatione, observationes grammaticas et criticas continentem in Philostratum, in quo libello complures ille male habitos locos feliciter et acute correxit; sed cum imprimis operam daret syntaxi et elocutioni Philostrateae constituendae, permulta in pessime habito textu aliis emendanda reliquit, de quibus unum et alterum quam fieri potest brevissime delibabo.

Philostr. V. Apoll. I. 27: *δραμῶν δ' αὐτὸς παρὰ τοὺς ἄνδρας, οἱ δὲ νομίζονται βασιλέως ὧτα, ἀνατυποῖ τὸν Ἀπολλώνιον,*

necessario rescribendum est: *ὀνομάζονται*. Ibidem II. 12 ubi de elephantis sermo est, quos Porus contra Alexandrum eduxerat, unius harum belluarum his verbis fit mentio: *εἶναι γὰρ δὴ τῶν πρὸς Ἀλέξανδρον ὑπὲρ Πύρου μεμαχημένων εἰς οὗτος, ὃν, ἐπειδὴ προθύμως ἐμεμάχηντο, ἀνῆκεν ὁ Ἀλέξανδρος τῷ Ἡλίφῃ*. Sed quodcumque deo dicatur ei non *ἀνίσταται* sed *ἀνατίθεται*, quod Philostrato reddatur scribendo *ἀνέθηκε*.

Ibidem II. 40. 3. Apollonius aurum sibi oblatum repudiat, vestem vero linteam accipit, quoniam *δοῖκαςι τρίβωνι τῶν ἀρχαίων τε καὶ πάνυ Ἀττικῶν*. Melius haec se habebunt si eiectis verbis *ἀρχαίων τε καὶ* legemus *τῶν πάλαι Ἀττικῶν*.

Ibidem III. 38. 2 δώτειν τῷ παιδὶ πολλὰ ἐσθλὰ κάγαθά. Graecam syntaxin restitueris scribendo *πολλὰ καὶ ἐσθλὰ*. Eodem modo sanabis Lucianum in Dion. 2, ubi pro *ὅτα μεγάλα δρῆσαι ἔχοντα* solemnis constructio *μεγάλα καὶ δρῆσαι* restituatur.

Absurda sunt quae exstant apud Philostr. V. Apoll. IV. 15. 3 ubi interroganti *πηνίκα οἱ γάμοι;* respondetur *θερμοὶ καὶ ἴσως αὔριον*, quod responsum Latine vertunt: *iam res calet ac forte cras fient*. At tu repudiatis his facetiis mecum rescribe: *αὐθιγε ῥὸν, ἔφη, ἢ ἴσως αὔριον*.

At nihil est tam absurdum quin verti posse videatur. Legimus IV. 38. 1 *δοκεῖ δὴ μοι πρῶτον μὲν εὐξασθαι τοῖς θεοῖς ἔπειθ' ἡγεμόνας αὐτοὺς ποιεῖσθαι*. Θεῶν γὰρ χωρὶς οὐδ' ἐν ἄλλῳ ἐσμέν, quod, si fidem habebis ei qui versionem confecit Dindorfianae editioni additam, ita Latine audit: „nam praeter deos nihil quidquam est in quo tuto consistamus”. Mihi quidem satius esse videtur corrupta verba hunc in modum emendare: Θεῶν γὰρ χωρὶς οὐδαμοῦ ἐν ἀσφαλεῖ ἐσμέν.

Turbatis verbis VI. 30 καὶ καλούμενος ἐς τὸ ἀρχεῖν πρὶν οὐκ οἶδ' εἰ ἀρχθῆναι εἰδέναι, δέδια μὴ μειζόνων ἢ ἐμὲ χρῆ ἄπτωμαι legitimum ordinem restitues si scripseris: καὶ καλούμενος ἐς τὸ ἀρχεῖν πρὶν ἀρχθῆναι εἰδέναι, οὐκ οἶδ' εἰ μὴ μειζόνων ἢ ἐμὲ χρῆ ἄπτωμαι. Irrepserat δέδια quod explicandi causa verbis οὐκ οἶδ' εἰ μὴ erat additum.

Ibidem VII. 2 Heraclides et Pytho dicuntur sapientes et liberi facti esse τὰς ἀκαδημίους διατριβάς ἐπαινοῦντες. Praestabit ἐπασκοῦντες.

Ibidem VII. 12 οὐκ ἂν ἔμοιγ' οὖν ξυνεχώρησας ἐλίσθαι ποτὲ

ψυχρὸν οὕτω καὶ ἀνδραποδώδῃ θάνατον ἀντὶ τοῦ Φιλοσοφίᾳ προσήκοντος, verum esse videtur Φιλοσόφω.

Ibidem VII. 13 ὑπὲρ σωτηρίας γὰρ τῶν τοιῶνδε πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ ἄνδρες ἀποθανεῖν ἡσπάζοντο, ὡς δ' ἀπολέσθαι Φιλοσοφίαν μὴτ' ἐγὼ ἀποθανοίμι μὴθ' ὅστις ἐκείνης τε καὶ Ἀπολλωνίου ἐρᾷ, scriptori sententiam suam a librariis obscuratam restitueris scribendo: ὡς δὲ μὴ ἀπολέσθαι Φιλοσοφίαν μὴτ' ἐγὼ <ἐκνοίην ἄν> ἀποθανεῖν μὴθ' ὅστις κ.τ.έ. Negationum propriam vim et usum Philostratorum tempore perisse vix opus est ut moneam.

Notissima est fabula de leone aegrotante et cata vulpecula leonis dolos demonstrante. Cum enim speluncam non intraret, causam roganti leoni respondet, quod in Phaedri fabularum appendice ita dictum est:

video quod vestigia

intranantium multa, at nulla excurrentium.

quae Philostratus, hac fabula usus, ita dixisse creditur: τί τούτῳ χρησόμεθα, εἶπε παρ' οὐ μὴδὲ ἀναλύει τις, μὴδὲ δείκνυται τι τῶν ἐξιόντων ἵχνης; Aliquatenus saltem sensui opem feremus legendo: τί τούτῳ χρησόμεθα εἶπεῖν, παρ' οὐ μὴδ' ἀνῆλθε τις κ.τ.έ.

V. Soph. I. 16 Thessalorum intemperantiae fit mentio, παρ' οἷς ἀγέρωχία καὶ ἄκρατος καὶ τυραννικὰ ἐν οἴνῳ σπουδάζεται. Quid sit ἄκρατος σπουδάζεται nemo facile indicabit. Expulso verbo οἴνῳ scribas: ἀγέρωχα καὶ τυραννικὰ ἐν ἀκράτῳ σπουδάζεται.

Ibidem I. 22 οὐ γὰρ ἂν ποτε θνητὰ νομισθεῖν τὰνθρώπεια οὐδὲ διδασκὰ ἃ ἐμάθομεν εἰ μνήμη ξυνεπολιτεύετο ἀνθρώποις, sana ratio poscit ut legamus: οὐ γὰρ ἂν ποτε μαθητὰ νομισθεῖν τὰνθρώπεια οὐδὲ διδασκὰ ἃ ἐμάθομεν, εἰ μὴ μνήμη ξυνεπολιτεύετο ἀνθρώποις. — Ne in popinis quidem et triviis facile quis dixerit quae terso et ἀττικίζοντι Sophistarum Vitae scriptori imputantur II. 9. 7 ἀφ' ὧν μᾶλλον αὐτὸν θεωρητέον, ἢ εἰ που καὶ παρ' ἐπ' αὐτῷ τι ἐς Φιλοτιμίαν ἐκπεσών. Scriptum erat παρ' ἐπταίσι ε.

Corrigam simile vitium, quod occurrit apud Xenophontem Ephesium I. 12 (pag. 341 Herch.), et usus occasione oblata aliis quibusdam in Eroticis Graecis locis opitulabor. Ita vero apud Xenophontem: συνήσαν δὲ πάντες οἱ Ῥόδιοι, τὸ κάλλος

τῶν παιδῶν καταπεπληγότες, καὶ οὐκ ἔστιν ὅστις τῶν ἰδόντων παρήλθε σιωπῶν, ἀλλ' οἱ μὲν ἔλεγον ἐπιδημίαν θεῶν, οἱ δὲ προσεκύουν καὶ προσεποιοῦντο. Πῶ προσεποιοῦντο, quod omnino sensu caret, restituatur verbum, iam Homero usitatum et sequioris aetatis scriptoribus adamatum προσεπτύσσοντο. Plura postea daturus, nunc paucas quasdam emendationes delibabo. Achill. Tat. I 3 (p. 40 Herch.): Φιλεῖ δὲ τὸ δειμόνιον πολλάκις τοῖς ἀνθρώποις τὸ μέλλον νύκτωρ λαλεῖν. Scribendum ἀνελεῖν. Ibid. IV. 7 (p. 115): στρατιώτης δὲ ἐν χερσὶν ἔχων μάχην αἶδεν εἰ ζήσεται. Voluerat scriptor μάχαιραν. Xen. Ephes. I. 6 (p. 334): οἱ δὲ ἐλθόντες ἔθύν τε ἱερεῖα καὶ ποικίλα ἔσπενδον. Omnino legendum πολλά; cf. II. Ψ. 196 et quae apud Xenophontem post paucos versus sequuntur: πολλὰ δὲ ἔθύν τε καὶ εὐχοντο. Ibid. II. 5 (p. 350): ἔχω μὲν, Φησὶν, Ἀβροκόμη, τὴν εὐνοίην τὴν σὴν. Praestabit ἔγνω. Ibid. II. 7 (p. 352): σὺ δὲ ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ μείνας οἰκτρῶς ἀποθυήσκεις, οὐκ ἔχων οὐδὲ ὅστις σου τὸ σῶμα κοσμήσει. Sine dubio restituendum est κομήσει, vox HomERICA, serioribus ἀνορυχθεῖσα.

Et haec quidem hactenus! Quae praeterea ad Philostratum adnotavi, ubi denuo otium ero nactus, colligere et in publicum edere mihi est propositum.

VERLAG VON FRANZ VAHLEN IN BERLIN.

W., Mohrenstrasse 13/14.

Soeben ist erschienen:

Römische Rechtswissenschaft zur Zeit der Republik

von

Paul Törs,

Professor in Kiel (jetzt Giessen).

I. Teil: Bis auf die Catonen.

1888. XII u. 313 S. gr. 8°. Geb. M. 7.—.

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA

COLLEGERUNT

S. A. NABER, J. VAN LEEUWEN J. F., I. M. J. VALETON.

OPERAM SUAM POLLCITI SUNT

C. M. FRANCKEN, J. J. HARTMAN, H. VAN HERWERDEN, A. E. J. HOLWERDA,
H. T. KARSTEN, E. MEHLER, J. C. NABER, H. J. POLAK, K. G. P. SCHWARTZ,
M. C. VALETON, J. VAN DER VLIET, J. WOLTIER.

NOVA SERIES.

VOLUMEN SEPTIMUM DECIMUM. PARS II

LUGDUNI-BATAVORUM

E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.

1889.

INDEX.

	Pag.
Ad Iuvenalem, scripsit J. J. C.	113—114.
Observationum de iure Romano, scripsit J. C. NABER S. A. FIL.	115—127.
Ad Plinii epistolas, scripsit I. C. G. B.	127.
Ad Ciceronem, scripsit J. J. C.	128.
De locis nonnullis Homericis e posterioribus libris Iliadis, scripsit H. VAN HERWERDEN	129—142.
Ad Minucium Felicem, scripsit J. VAN DER VLIET	143—146.
Ad Livium, scripsit P. HOEKSTRA	147—150.
Adnotationes criticae ad L. Annaei Senecae dialogos, scripsit H. T. KARSTEN. (<i>Continuantur ex pag. 97</i>)	151—170.
Ad Plinii epistolas, scripsit I. C. G. B.	170.
Nepotis locus et Senecae Philosophi nonnulli loci consideran- tur, scripsit H. C. MICHAELIS	171—174.
Ad Tacitum, scripsit A. VAN IJSENDIJK	174.
Ad Livi decadem primam, scripsit J. J. CORNELISSEN	175—192.
Ad Aetnam, scripsit P. H. DAMSTÉ	193—198.
Homérica, scripsit J. VAN LEEUWEN J. P.	199—241.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA quater in anno prodibit Calendis
Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 5.25.

Singuli fasciculi separatim non veniunt.

τῶν παίδων καταπεληγότες, καὶ οὐκ ἔστιν ὅστις τῶν ἰδόντων παρῆλθε σιωπῶν, ἀλλ' οἱ μὲν ἔλεγον ἐπιδημίαν θεῶν, οἱ δὲ προσεκύουν καὶ προσεποιοῦντο. Pro προσεποιοῦντο, quod omnino sensu caret, restituatur verbum, iam Homero usitatum et æquioris ætatis scriptoribus admatum προσεπτύσσοντο. Plura postea daturus, nunc paucas quasdam emendationes delibabo. Achill. Tat. I 3 (p. 40 Herch.): φιλεῖ δὲ τὸ δαιμόνιον πολλάκις τοῖς ἀνθρώποις τὸ μέλλον νύκτωρ λαλεῖν. Scribendum ἀνελεῖν. Ibid. IV. 7 (p. 115): στρατιώτης δὲ ἐν χερσὶν ἔχων μάχην οἶδεν εἰ ζήσεται. Voluerat scriptor μάχαιραν. Xen. Ephes. I. 6 (p. 334): οἱ δὲ ἐλθόντες ἔθύν τε ἱερεῖα καὶ ποικίλα ἔσπενδον. Omnino legendum πολλά; cf. II. Ψ. 196 et quae apud Xenophontem post paucos versus sequuntur: πολλά δὲ ἔθύν τε καὶ εὐχοντο. Ibid. II. 5 (p. 350): ἔχω μὲν, Φησὶν, Ἀβροκόμη, τὴν εὐνοίαν τὴν σὴν. Praestabit ἔγνω. Ibid. II. 7 (p. 352): σὺ δὲ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ μείνας οἰκτρῶς ἀποθνήσκεις, οὐκ ἔχων οὐδὲ ὅστις σου τὸ σῶμα κοσμήσει. Sine dubio restituendum est κομήσει, vox HomERICA, serioribus ἀνορυχθεῖσα.

Et haec quidem hactenus! Quae praeterea ad Philostratum adnotari, ubi denuo otium ero nactus, colligere et in publicum edere mihi est propositum.

AD IUVENALEM.

Sat. 7. 207 sqq.:

*Di, maiorum umbris tenuem et sine pondere terram,
Spirantisque crocos et in urna perpetuum uer,
Qui praeceptorem sancti uolueret parentis
Esse loco! Metuens uirgae iam grandis Achilles
Cantabat patriis in montibus, et cui non tunc
Eliceret risum citharoedi cauda magistri;
Sed Rufum atque alios caedit sua quemque iuuentus,
Rufum, quem totiens Ciceronem Allobroga dixit.*

Ultimum uersum tamquam spurium damnauit Weidnerus, quem offendit sententia et obscura satis et inepta: *Rufum caedit iuuentus, quem* (iuuentus) *totiens Ciceronem Allobroga dixit.* Ambi-

gitur autem utrum Allobrogis cognomen Rufu inditum sit, quod barbare magis quam Latine, an quod inflato et tumide (coll. Quint. X. 3. 13) loqueretur. Utrunque opinioni accedis, hanc utique nancisceris sententiam: Rufum caedit iuventus, quem totiens tamquam imperitum rhetorem conuiciis proscidit. At, dices, nil mirum, si pueri magistrum ineptum, quem probris onerabant, caedere etiam audebant. Sic uero loci sententia a poetae mente prorsus abhorret, qui significare uoluit iuuentutem omnem praeceptorum reuerentiam adeo deposuisse, ut, cum olim Achilles, quamquam aetate iam prouectior, non modo magistri sui Chironis, semiuiri illius monstruosi, caudam equinam non derideret, sed uirgam pertimesceret, iam nunc pueri eo procederent audaciae et impudentiae, ut Rufum uirum eumque egregium et laudatum plagis obtunderent. Deteriorum autem codicum lectione: *Rufum, qui totiens Ciceronem Allobroga dixit* nihil quidquam proficimus, quippe quae hanc praebeat sententiam: iam nunc impune pulsant pueri Rufum, qui non dubitauit Tullium Allobroga appellare. Etenim sic quoque pueris magistrum putide inflatum et superbum pulsantibus excusatio quaedam parata est.

Omnia dubia haec et obscura tolluntur, si *Allobroga* nominatiuum esse statuimus. Notum est quantopere uariauerint Romani in gentium barbararum nominibus scribendis. Sic apud scriptores promiscue leguntur *Aethiopus* et *Aethiops*, *Arabus* et *Arabs*, *Thracus* et *Thrax*, *Cappadocus* et *Cappadox*, sic quoque *Allobrogus* et *Allobrox* (cf. Prob. 124. 9 et 14). Tertia uero forma, quae est *Allobroga* quamque hic desideramus, legitur apud scholiasten Iuuenalis ad Sat. 8, 234: *Allobrogae Galli sunt. Ideo autem dicti Allobrogae, quoniam brogae Galli agrum dicunt.* Eundem scholiasten loco quoque, de quo agimus, *Allobroga* pro nominatiuo habuisse apparet. Annotauit enim ad vs. 214 *Allobroga dixit. Allobroga, Gallia.* Ita sententia, opinor, perspicua est: a pristina reuerentia iam adeo iuuentus degenerauit, ut Rufum illum, quem Gallia tamquam alterum Ciceronem celebrauit, pulsare audeat. Cf. Schol. ad vs. 213: *Sed Rufum, qui Gallus fuit et ualde disertus.*

J. J. C.

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPTISIT

J. C. NABER S. A. FIL.

I.

DE EXCEPTIONE REI IUDICATAE.

Ultimus ille, qui Edictum perpetuum ingenti labore restituere adgressus est, magni vir ingenii, Otto Lenel, contendit adversus omnes, qui hac de re hucusque egerunt, iam inde a Gaii temporibus non duas fuisse exceptiones alteram rei in iudicium deductae, alteram rei iudicatae, sed unam rei iudicatae vel in iudicium deductae, quae in haec fere verba concepta fuisse videatur: *si ea res qua de agitur iudicata vel in iudicium deducta non est inter Numerium Negidium et Aulum Agerium*. Cui, quoad exceptionis formam, libenter adsentior. Negligendum tamen non est, sub hac una specie duas exceptiones latere, quae quoad iuris materiem inter se diversae sunt, etiamsi coniunctim in Albo proponantur. Quarum altera vetat ne post litem contestatam eadem actio denuo dari postuletur, altera ne post sententiam prolatam eadem quaestio inter easdem personas revocetur. Similis igitur est haec exceptio interdicto quod vi aut clam, cuius prior pars vi facta, posterior clam facta cohibet; aut iudicatum solvi stipulationi, quae tres clausulas in unum collatas habet: de re iudicata, de re defendenda, de dolo malo. Exceptio quoque rei

iudicatae vel in iudicium deductae duas clausulas in unum collatas habet, quarum utraque suam habet utilitatem. Occurrit autem haec scribenti communis doctorum virorum opinio. Nihil enim interesse creditur inter exceptionem rei iudicatae et exceptionem rei in iudicium deductae, nisi quod haec statim competat, ubi semel iudicium acceptum sit, illa tum demum, cum iudex reum absolverit. Quam sententiam ita verbis exprimit Windscheid (*Lehrbuch des Pandektenrechts* § 130²²): „exceptio rei iudicatae non est nisi nova forma exceptionis rei „in iudicium deductae, quae nascitur inde ab exordio litis. „Post sententiam autem haec exceptio transit in exceptionem „rei iudicatae.” Eadem est exceptio nomine tantum mutato. Et ita omnes, quos adire licuit. Ne Lenel quidem ipse huius erroris immunis est. Qui si error non esset, abundaret rei iudicatae exceptio, nempe id prohibens, quod iam antea non licebat. Mihi autem constat etiam huius clausulae utilitatem haud parvam esse. Quod quale sit paucis demonstrabo.

Rei iudicatae exceptionis ea vis est, ut prorsus quaestionem de qua sententia lata est praeccludat, etsi de eadem re ad aliud genus iudicii actor provocet. Testis est Iulianus (l. 7 § 4 D. 44. 2) scribens: *exceptio rei iudicatae obstat, quotiens inter easdem personas eadem quaestio revocatur, vel alio genere iudicii.* Fieri enim potest ut de eadem re plures actiones concurrant, ita ut actori ex iis qua velit uti electio detur. Exemplum praebet Paulus (l. 28 § 4 D. 12. 2) ad exceptionem iurisiurandi, quae exceptio prorsus idem valet, quod valet exceptio rei iudicatae. Ecce fragmenti verba: *exceptio iurisiurandi non tantum si ea actione quis utatur, cuius nomine exegit iniurandum, opponi debet, sed etiam si alia, si modo eadem quaestio in hoc iudicium deducatur, forte si ob actionem mandati, negotiorum gestorum, societatis ceteraque similes iniurandum exactum sit, deinde ex iisdem causis certum condicatur, quia per alteram actionem altera quoque consumitur.* Aliud exemplum exstat in l. 4 § 3 D. 9. 4, quod et ipsum Paulo debetur. Nota res est ex servi admissio in dominum actionem noxalem competere, aut, si delicti conscius fuerit, directam. Quum vero semel altera utra actum sit, domino absoluto, iam neutra actio actori superest. Si detracta noxae deditione quasi cum consancio domino actum sit, qui non erat

consciis: absoluteione facta et finito iudicio amplius agendo cum noxae deditione exceptione rei indicatae submovebitur, quia res in superius iudicium deducta et finita est. Contra quoque si cum eo qui acit cum noxae deditione actum sit, amplius in dominum detracta noxae deditione danda actio non est. Re igitur iudicata actionis electio actori perit. Post sententiam actionem mutare iam non potest cum una sublata omnes tollantur.

At longe secus est re tantum in iudicium deducta. Nam iudicio accepto necdum finito paenitentiae locus est, neque ante sententiam quamvis lite contestata actionem mutare quidquam vetat. Docent fragmenti proxime laudati verba modo omissa. Sunt autem haec: *donec autem prius iudicium agitur, licentia agenti est, si eum de scientia domini arguenda paeniteat, tunc demum ad noxalem causam transire.* Contrarium quoque licere efficitur ex ultimis eiusdem fragmenti verbis, quae tamen a Triboniani sociis extraordinariae cognitioni accommodata sunt: *in ipso autem iudicio si voluerit (nempe is qui noxalem edidit) et scientiam domini arguere non est prohibendus.* Idem docet Ciceronis oratio pro Q. Roscio c. 4, ubi Fannio obicitur quod primo actione pro socio, mox condictione a Roscio quod sibi deberi diceret consequi conatus sit. Quem locum, quum interpolatione quadam deformatur, totum hic describam. *Pecunia ait tibi debebatur certa, quae nunc petitur per iudicem (i. e. condictione). Hic tu si amplius HIS nummo petisti, quam tibi debitum est, causam perdidisti, propterea quod aliud est iudicium, aliud est arbitrium. Iudicium est pecuniae certae, arbitrium incertae, ei rei ipsa verba formulae testimonio sunt. Quae cum ita sint, quaero abs te, quid ita de hac pecunia. . . . tuarum tabularum fide compromissum feceris, arbitrum numpseris, quantum aequius et melius sit dari repromittique, sic (i. e. actione pro socio) petieris.* Hic vitium latet. Tabularum fide constare ait orator, Fannium nunc quidem per iudicem suum petere, at olim per arbitrum petivisse. Quanam igitur sunt istae tabulae? Ridiculum est de ipsius Fannii codicibus accepti et expensi cogitare; quid enim ad rationem nummariam compromissa litesque contestatae? Tabulae intelleguntur publicae, i. e. praetoris commentarii quos ille conficit rerum in magistratu a se vel apud se gestarum. Eas adeat oportet qui iudicem arbitrumve

a praetore olim datum esse contendat. Neque nostro loco illud *tuarum* ab oratore proficiscitur; scripserat *tabularum*, nihil addens, cum tabulas eas praetoris esse tabulas nemini dubium esse posset. Et sic recte in fine eiusdem cap.: *de hac pecunia tabularum fide arbitrum rumpsit.*

Docet autem, ut dixi, ipsa Ciceronis in Fannium diatribe, nihil ob stare quominus pendente adhuc iudicio ad aliud genus iudicii migres. Conditione socium aggredi, actione pro socio primum instituta, mox omissa, ut non sit honestum, licet tamen. Contrarium quoque licet. *De quo nomine* (Fannium appellat) *ad arbitrum adisti, de eo ad iudicem venisti! Ceteri cum ad iudicem causam labefactari animadvertunt, ad arbitrum confugiunt, hic ab arbitro ad iudicem venire est ausus!* Idem efficitur ex Ciceronis oratione pro Caecina c. 3, ubi iudex notatur qui actorem sic alloquitur: *potuisti enim leviori actione confingere, potuisti ad tuum ius faciliore et commodiore iudicio pervenire; quare aut muta actionem, aut noli mihi instare ut iudicem tamen.* Actori enim quamvis liceat et post litem contestatam actionem mutare, iudicis officio congruum non est, ut invitum hoc facere compellat.

Interest igitur inter exceptionem rei iudicatae et rei in iudicium deductae. Consumit haec non nisi unam actionem nempe illam quam elegit actor, consumit altera omnes omnino actiones, quibus de eadem re certari poterat. Qui communem opinionem sequi malit, confiteatur necesse est — ut iam supra docui — exceptionem rei iudicatae prorsus esse supervacuum. Supervacuum non erit, ubi mea placuerit. Ne *de eadem re alio modo* certamen forense redintegretur exceptio rei in iudicium deductae efficere non potest; hanc igitur propriam utilitatem habet rei iudicatae clausula. Neque vero credendum est ipsis exceptionis verbis provisum id fuisse; interpretationi hoc deberi a Iuliano (l. 7 § 4 D. 44. 2), quem supra descripsi, significatur. Quod autem diximus de rei iudicatae clausulae propria utilitate, confirmat Friderici Liebe, quem secutus est Rudorff (ad Puchta, *Cursus der Institutionen* § 171^b), ingeniosam coniecturam. Quam ut lectoribus probare possim, res paulo altius repetenda. Notum est olim plurimas exceptiones sub alia specie in Edicto prodiasse, nempe sub illa, quae dicitur praescriptio pro reo. Prae-

scriptio pro reo ab exceptione eo differt, quod haec intentioni postponitur, illa praepositur; ceterum utriusque vis ac potestas prorsus eadem est. Rei iudicatae exceptionem olim praescriptionis formam indutam fuisse, antequam in exceptionis speciem transiret, multi viderunt, propterea quod et in Pandectis praescriptionis titulo hic illic ornatur. Primus autem intellexit Liebe, praescriptionis illius apud Ciceronem vestigia exstare tam in libro de Finibus V. c. 29, quam ad Familiares XIII. 27. Legitur enim priore loco, cui alter simillimus est:..... *in actionibus praescribi solet, de eadem re alio modo*. Quae praescriptio ut pristinae integritati restituatur, haec fere adicienda videntur: *(ea res agatur, nisi) de eadem re alio modo (actum sit)*. Nam de eadem re eodem modo ne denuo ageretur, satis cautum erat iam Ciceronis temporibus exceptione rei in iudicium deductae, cuius meminit in libro de Oratore I c. 37. Praescriptio igitur quae olim per se steterat, postea exceptioni rei in iudicium deductae quasi nova clausula accessisse videtur.

Unum huic Friderici Liebe coniecturae impedimentum est, nempe id, quod nonnulli contendunt, Ciceronis temporibus nullas superfuisse praescriptiones pro reo, quippe omnes, quae olim fuissent, iam tunc in exceptionis speciem mutatas fuisse. Quod si obtineat, Friderici Liebe coniectura corruat necesse est. Adducunt autem eius rei quasi testimonium Ciceronis librum de Inventione II c. 20, ubi legitur:.... *postulat is quicum agitur a praetore exceptionem: extra quam in reum capitis praedudicium fiat*, quum ex Gaio constet, ne praeiudicia fierent, olim praescriptionibus cautum fuisse, unde sequitur iam tunc cum de Inventione libros componeret Cicero pristinam praescriptionum formam locum cecidisse exceptionibus. Sed testimonium illud eo maxime debilitatur, quod Ciceroni omnes omnino praescriptiones (quin etiam praescriptiones pro actore) exceptiones audiunt. Exemplum vide in libro de Oratore I. c. 37: *vetus atque usitata exceptio..... cuius pecuniae dies fuisset*. Quae exceptio nihil aliud est nisi praescriptio pro actore omnium notissima.

Illud postremo monendum videtur, meam de distinctione exceptionis rei iudicatae et exceptionis rei in iudicium deductae

thesin nequaquam pendere e Friderici Liebe coniectura, sed tantummodo hanc illa confirmari. Fuerunt multi, quibus neque Liebe neque Rudorff coniecturam supra dictam persuadere potuit, quod ideo uterque eorum passus est, quia exceptionis rei iudicatae veram indolem et naturam non perspexerat. Quodsi nunc quoque ea coniectura non placuerit, tamen id me probasse confido, rei iudicatae clausulam non esse supervacuum additamentum exceptionis rei in iudicium deductae, sed necessario addendam fuisse ne post sententiam reus absolutus nova ratione inquietari posset. Quae si vana confidentia non fuerit, huius disquisitionis utilitatem pluribus commendare non est opus.

II.

DE ACTIONE EX VADIMONIO.

Vadimonium ante Augusti tempora proprium genus fuisse contractus quod suis constaret verbis, coniectura est Mauriti Voigt (*über das Vadimonium* § 3, § 10), quae coniectura quum nullis argumentis nitatur, ultro refellitur uno Ciceronis loco (pro Quinctio c. 18), ubi in vadimonio *adstipulator* adhibitus fuisse dicitur, unde apparet ipsum vadimonium iam tunc fuisse, quod postea semper fuit ¹⁾, nempe stipulationis speciem, exceptis scilicet illis vadimoniis quae fiunt aut iureiurando aut recuperatoribus suppositis. Est autem vadimonium omnis stipulatio, qua quis promittit certo se die sisti, id est certo die in iure se praesto futurum. Quam promissionem si reus non impleverit, tanti damnandus est, quanti actoris interest eum sisti (l. 3 D. 2. 5). Necesse igitur actori erit, probare quid sua intersit, nisi poenam subiecerit, id est, nisi stipulatus sit certam summam dari, si reus status non fuerit. Tunc enim utilitas eius ipsa poena aestimabitur. Obiter notemus, vadimonium esse, non tantum, si quis se sisti promiserit, sed etiam,

1) Teste Ulpiano l. 1 § 3 D. 46. 5.

quum de aliena persona sistenda caverit, cum alioquin facti alieni promissio inutilis sit. Ita enim hanc promissionem interpretantur iureconsulti, ac si quis promississet, id se acturum ut stet reus, quod proprium factum esset promittentis (l. 81 pr. D. 45. 1). Atque ita plerumque quod hominum conversatio flagitat, etsi lex et ius scriptum repugnent, prudentes tamen sophismatis tuentur.

Vadimonium autem cum proprium genus contractus non sit, actio ex vadimonio propria formula non indiget, sed aut ex stipulatu, in id quod interest, agendum, aut condictione poena petenda est. Sed habet actio quam dixi, propria formula quamvis careat, proprias quasdam exceptiones, quas omnes hic enumerare opus non est, cum nuper ab Ottone Lenel (*das Edictum perpetuum* p. 400) diligenter collectae et restitutae fuerint. De una tantum exceptione qua ex vadimonio actioni occurri possit animus fert dicere, quum illam Lenel prorsus neglexerit, et qui solus hucusque de ea egit, nempe Kipp (*die Litisdenuntiation* p. 116) veram eius indolem parum intellexerit. Scribit enim actorem prohiberi, si principali actione rem persequatur, insuper vadimonii deserti poenam exigere, altero utro enim contentum esse debere, quam sententiam firmari dicit l. 5 § 1, 2 D. 2. 11. At longe secus est. Prohibetur enim actor vadimonii deserti poenam petere, non si instituerit, sed si omiserit actionem principalem, idque est quod Paulus scribit (l. 10 § 2 D. 2. 11) *tales stipulationes propter rem ipsam dari*. Quibus verbis significat actionem ex vadimonio accessionem esse eius actionis, qua rem ipsam persequimur, neque per se ex vadimonio agi posse. Idque permultis Digestorum fragmentis confirmatur, quorum primo loco ponendum est ipsum illud fragmentum Pauli, quod verbis a me laudatis regulam ipsam complectitur.

Verba illius fragmenti haec sunt: *qui iniuriarum acturus est, stipulatus erat ante litem contestatam ut adversarius suus iudicio riatat: commissa stipulatione mortuus est. Non competere heredi eius ex stipulatu actionem placuit, quia tales stipulationes propter rem ipsam darentur, iniuriarum autem actio heredi non competit. Quamvis enim haec stipulatio iudicio sistendi causa facta ad heredem transeat, tamen in hac causa danda non est: nam et defunctus si vellet omissa iniuriarum actione ex stipulatu agere*

non permitteretur ei. Idem dicendum esset ¹⁾, *si is, cum quo iniuriarum agere volebam, stipulatione tali commissa decesserit: nam non competit mihi adversus heredem eius ex stipulatu actio; et hoc Iulianus scribit. Secundum quod et si fideiussores dati erant, minime dabitur in eos actio mortuo reo. Idem Pomponius, si non post longum tempus decesserit: quia si ad iudicium venisset, litem cum eo actor contestari potuisset.*

Mortuo actore vel reo ante litem contestatam iniuriarum actio tollitur, neque heredi vel in heredem datur. Actiones enim poenales, quas inter actio quoque iniuriarum referri debet, in heredem numquam dantur, testatore lite nondum contestata defuncto; praeterea hoc singulare habet ipsa iniuriarum actio, quod nec heredi datur eius, qui iniuriam passus est, si is mortem obierit iudicio nondum accepto. Apparet igitur, quod et Basilicorum auctoritate confirmatur, neque Theodorum Mommsen latere potuit, verba *ante litem contestatam* locum migrare debere, et collocanda esse iuxta *mortuus est*, ut inde perspicuum fiat, quod totius fragmenti quasi fundamentum est, quare in hac specie heredi non competat actio iniuriarum. Vadimonium autem, et vadari, et vades ceteraque istiusmodi quum Triboniani consortibus displicerent, multa quae nunc in Digestis de illis leguntur a genuino iurisconsultorum sermone prorsus abhorrent. Nempe vadimonium abiit in cautionem iudicio sistendi causa factam; vades facti sunt fideiussores; qui olim vadabatur, illis dicitur stipulari ut adversarius suus iudicio sistat; actio ex vadimonio actioni ex stipulatu locum cessit, minus recte, vadimonio enim deserto non semper actio ex stipulatu nascitur, sed plerumque condictio, ut supra notavi. Pristino igitur nitori ut locum Pauli restituamus, haud pauca mutanda erunt. *Qui iniuriarum acturus est.* Latine dicitur: *iniuriarum acturus.* — *Stipulatus erat ut adversarius suus iudicio sistat.* Scripserat Paulus: *vadatus erat adversarium.* — *Commisa stipulatione ante litem contestatam mortuus est. Non competere heredi ex stipulatu actionem placuit.* Legebatur olim: *ex vadimonio actionem.* — Placuit autem heredi non competere, quia tales stipulationes propter rem ipsam darentur, iniuriarum

1) Ex coniectura Smallegange. Libri: esse et.

autem actio heredi non competit. Quamvis enim haec stipulatio iudicio sistendi causa facta ad heredem transeat, tamen in hac causa danda non est. Sub stipulatione praedicta vadimonium latet, sed non de ipso vadimonio loquitur Paulus, ut apparet ex verbis *danda non est*, et praeterea ex ipsius loci contextu. Danda non est, quid? *actio ex vadimonio*, neque sermo esse poterat de ipso vadimonio, nam vadimonium iam olim testatori promissum fuerat, neque opus erat, ut heredi denuo promitteretur: illud quaeritur an heredi actio danda sit ex vadimonio, quod adversario defunctus fecerat. Legendum est igitur: *quamvis enim actio ex vadimonio ad heredem transeat, tamen in hac causa danda non est, nam et defunctus si vellet omissa iniuriarum actione ex stipulatu (l. ex vadimonio) agere, non permetteretur ei. Idem dicendum esset, si is, cum quo iniuriarum agere volebam, stipulatione tali commissa decesserit: nam non competit mihi adversus heredem eius ex stipulatu (l. ex vadimonio) actio, et hoc Iulianus scribit. Secundum quod et si fideiussores (l. vades) dati erant, minime dabitur in eos actio mortuo reo. Idem Pomponius, si non post longum tempus decesserit, quia si ad iudicium (l. ad vadimonium) venisset, litem cum eo actor contestari potuisset.*

Caput et principium totius rei id est, quod de ipso defuncto Paulus scribit, nempe non posse eum et actionem iniuriarum ommittere, et actionem ex vadimonio instituere, sed aut utraque aut neutra configendum esse. Quod deinde de herede vel actoris vel rei subnectitur magis ad regulae interpretationem quam ad ipsam regulam pertinet. Stipulatione commissa et actione ex vadimonio nata, iudicio tamen nondum accepto, actor decessisse fingitur. Quaeritur an heredi actio ex vadimonio danda sit, cum actio, cuius respectu vadimonium promissum fuerat, ipsa ei non detur? Ratio dubitandi est, quis heres vix dici potest actionem iniuriarum ommittere, quam instituere ei non permittitur; respondetur tamen actionem ex vadimonio denegandam ei esse, quum alterius actionis, quae morte perimitur, accessio sit. Eadem ratio dubitandi est, quum non actor sed reus morte praeventus sit. Dabiturne in heredem ex vadimonio actio, cum ipsam iniuriarum actionem recte recuset? Dici hic non potest actor actionem iniuriarum sponte ommittere, et tamen respondetur

idem, quod in superiore casu placuit. Similis quaestio subiacet Papinianiani fragmento, quod est l. ult. D. 2. 11. Quaestio autem ea est an is, qui iudicio principali victus abcesserit, vadimonii poenam recte petat, quum videri possit actionem nequaquam omisisse? Sed denegabitur ei actio, quia accessio superesse non potest, re principali sublata. Verba autem Papiniani haec sunt: *Si tutor iudicio sisti (l. vadimonium) promiserit et stipulationi non obtemperaverit, et interea pupillus adoleverit, aut mortem obierit aut etiam absentus sit hereditate, denegabitur ex stipulatu (l. ex vadimonio) actio. Nam et ipsius rei, quae petebatur, si tutor indicatus fuerit, et eorum quid acciderit, non esse dandam in eum actionem indicati probatum est.* Pro absoluto is est, in quem post condemnationem actionem indicati praetor denegat. Tutor igitur, de quo Papinianus cogitavit, etsi condemnatus fuerit, pro absoluto tamen habendus est. Actor igitur frustra vadimonii poenam petiturus est, si rem ipsam, quam propter vadimonium promissum fuerit, non obtinuerit.

Non committitur vadimonium, ubi sistendi causa finita sit, antequam sisti oporteret, sicuti fit, cum ante diem vadimonio praefinitam ipsum negotium inter partes transactum fuerit. Huius rei testis est Ulpianus l. 2 pr. D. 2. 11: *non exigimus reum [iudicio] sisti, si negotium, propter quod iudicio sisti (l. vadimonium) promiserit, fuerit transactum: sed hoc ita, si prius id negotium transactum sit, quam sisti oporteret.* In hac specie igitur ne nascetur quidem actio ex vadimonio, ipsa vadimonii causa sublata, antequam ad vadimonium veniretur. At longe aliud dicendum est, ubi vadimonio iam olim deserto, et actione ex eo iam dudum nata, tunc demum principale negotium actor et reus inter se transegerint. Quaeri enim potest, an etiamnunc poenam sibi commissam actor recte petat. Vix enim dici potest, actionem principalem omittere, qui transactione facta rem suam pro parte recuperet. Respondet Ulpianus vadimonii poenam ipso iure peti posse, sed exceptione doli actori obviam eundum esse, ne iniuria reus afficiatur. Ecce verba: *ceterum si postea transactum est, exceptio doli opponi debet: quis enim de poena promissa laborat post negotium transactum? cum etiam transacti negotii exceptionem putaverit quis nocere, quasi etiam de poena*

transactum sit, nisi contrarium specialiter partibus placuerit.

Pertinent quoque ad regulæ interpretationem duo fragmenta, quæ Kipp laudavit, quamvis eorum verum sensum non perspexerit. Primum est, quod legitur in l. 5 § 1 D. 2. 11, *item si duo rei promittendi sint et unus ad iudicium (l. vadimonium) non venerit*, [contempta sua promissione iudicio sistendi causa facta], *actor autem ab altero rem petat*, [ab altero poenam desertionis,] *petendo poenam exceptione submovebitur*. Submoveri actorem credit Kipp, quia et poenam desertionis et rem ipsam persequitur; contraria autem fit ratio, nempe ideo quia desertionis poenam ab ea persona petit, quam principali iudicio absolverit, ex duobus enim reis alterum eligendo, alterum liberat. Ratio autem dubitandi ea est, an dici possit actionem omittere is, qui tamen eandem actionem adversus alterum reum moveat. Huic proximum est exemplum, quod traditur l. 5 § 2 eod.: *aeque si a patre facta fuerit promissio iudicio sistendi gratia (l. patri factum fuerit vadimonium) ex filii contractu, deinde de re egerit actor cum filio, exceptione submovebitur, si cum patre ex eius promissione (l. ex vadimonio) agat. Et contra idem erit, si filius (vadimonium) promiserit, et actor egerit cum patre de peculio*. Vadimonium igitur a patre promissum non tenet nisi ipsum parentem, nec a filio nisi ipsum filium iudicio convenerit actor. Nam, uti fit in duobus reis, alterum conveniendo, alterum liberat. Ratio quoque dubitandi eadem est, quod non tam rem omittere, quam reum dimittere videri possit. Docent autem l. 5 § 1 et l. 5 § 2 cit. exceptionem fuisse propositam, quae actori obicienda erat poenam vadimonii petenti re ipsa omissa. Cuius exceptionis formam an restituere possimus, mox videbimus.

Ante autem inspiciendum est ultimum de hac exceptione fragmentum, id est l. 5 D. 44. 2. Quod fragmentum huc pertinere Theodorum Kipp post Ottonem Lenel non latuit, quamvis recte interpretari non potuerit. Quaestio est, an desertionis poena peti possit, postquam actor stipulatione iam commissa actionem mutaverit; quod eo redit an rem omisisse videatur, qui alia actione experiatur, quam ab initio ediderat, ad eandem rem tamen pertinente. Et negat Ulpianus hoc casu actionem omissam esse recte dici. Qui locus cum a Tribonianis consortibus ad rei iudi-

cauae exceptionem tractus sit, necessario multas perpressus est interpolationes. Incipit hisce: *de [eadem] re agere videtur, et qui non eadem actione agat, qua ab initio agebat, sed etiam si alia experiatur de eadem tamen re: utputa si quis mandati acturus, cum ei adversarius (vadimonium) promississet, propter eandem rem agat negotiorum gestorum vel condicat [de eadem re agit].* Uncis inclusi [eadem], primo ne Ulpianus risum moveat, scribens de eadem re agere, qui de eadem re experiatur; deinde quia quaeritur, an rem omittat vel non, qui actionem tantummodo mntet; rem eum non omittere, sententia Ulpiani est; hoc ut pronuntiaret, scribendum ei fuit, eum *de re agere*, quod prorsus idem est ac rem non omittere; vocula [eadem] sententia tantum obscurat. Quae autem secundo loco uncis inclusi: [de eadem re agit], ita abundant, ut mirer fuisse, quos hoc emblemata latere potuerit. Sequuntur haec: *recteque ita definiatur cum demum de re non agere, qui prorsus rem ipsam non persequitur.* Peioris notae codices hic inserunt *eadem*, ut pro *de re* legatur *de eadem re*, sed unice veram lectionem Florentinum librum servasse ex superioribus satis constat. Definiendum erat Ulpiano, quid esset rem omittere, vel, quod eodem redit, de re non agere. Igitur Theodori Mommsen coniectura mihi non probatur, censentis *de ea re* legendum, nam nulla emendatione opus est. Ultima fragmenti haec sunt: *ceterum quum quis actionem mutat [et experitur], dummodo de eadem re experiatur, etsi diverso genere actionis [quam instituit], videtur de [ea] re agere.* Quae uncis inclusi, aut sermonem vitiant, aut sententiam turbant.

Vidimus exceptionem comparatam fuisse ad repellendum actorem, qui, re ipsa valere iussa, vadimonii poenam per se petere vellet. Restat ut conemur dictae exceptionis formam, fieri si potest, restituere. Cui conatui ansam praebet ultimum, quod laudavi, fragmentum. Ostendit enim Ulpianum tam sollicitum in definiendo, quid sit *de re agere*, vel *de re non agere*, ut credas haec ipsa verba in exceptione nostra solemniter fuisse. Notandum est praeterea nullam propriam formulam esse ex vadimonio actionis, ideoque exceptionem nostram obijciendam esse aut conditioni aut actioni ex stipulatu, quarum utraque ex omni stipulatione, neque tantum ex ea, quae fit vadimonii

causa, competit. Necessario igitur ipsa exceptio iudicem docere debet, vadimonium subesse. Unde conjicio illam in haec verba conceptam fuisse: *Si non (ea pecunia qua de agitur ex vadimonii causa petatur) neque de re Aulus Agerius egerit.* Quae verba si notae formulae conditionis inserueris, totum praeceptum, quod iudici dandum est, hisce continebitur: *iudex esto. Si paret Numerium Negidium Aulo Agerio Sestertium X milia dare oportere, si non (ea pecunia qua de agitur ex vadimonii causa petatur) neque de re Aulus Agerius egerit, iudex Numerium Negidium Aulo Agerio Sestertium X milia condemnato, si non paret, absolvo.*

Scribebam Trajecti ad Rhenum, mense Decembri 1888.

AD PLINII EPISTOLAS.

Ep. I. 4. Plinius rogat socrum, ut in sua praedia devertere velit, orsus a laudatione copiarum (id est, lauti apparatus cf. II. 17, 26 et VI. 28, 1), quas in variis eius praediis invenerat, quod olim per epistolam ei nuntiabat. Hoc enim declaratur verbis: *Ex epistolis meis una illa brevis et vetus sufficit.* Sed quae interponuntur: *nam iam tuis opus non est* explicari vix possunt. A. G. Ernestus et Gierigius eorum loco scripserunt: *nam pluribus opus non est*, audacius quam verius. Paulo minus a MSS. recedit mea emendatio: *quoniam multis opus non est.* *Multis* sc. *verbis*, ut VI. 5, 4 *Iuventius* — *et multis et vehementer increpuit*, et V. 1, 6 *Respondi paucis ego*.

I. 20, 22. *Nec vero — illum Homericum ἀμετροπῆν probo, sed hunc καὶ ἔπεια νιφάδεσσιν ἰοικότα χειμερίσιν.* non quia non et ille mihi validissime placeat, παῦρα μὲν, ἀλλὰ μάλα λιγύως. Assentior Stephano desiderari aliquid, unde accusativi ἔπεια ἰοικότα pendeant, sed nihil iuvat adscribere versum, qui in Iliade III, 221 verba laudata praecedit. Ego suspicor Plinium pro καὶ, quo libenter carebimus, scripsisse *cui* vel *cuius*, et ante παῦρα omissum esse *qui*.

I. C. G. B.

Ad Quintum fr. Epist. II. 9. (11.) 3: *Lucretii poemata, ut scribis, ita sunt, multis luminibus ingenii, multae tamen artis. Sed cum ueneris, uirum te putabo.*

Hunc locum mendo laborare, nemo erit quin uel primo aspectu sibi persuasurus sit. Non est igitur quod miremur uarios doctorum conatus extitisse rectae sententiae restituendae. Itaque Victorius dedit: <non> *ita sunt multis luminibus ingenii*, Ernestius: <non> *multis luminibus ingenii, multae tamen artis*, Orellius: *multis luminibus ingenii, multae etiam artis*, Bergkii: *multis luminibus ingenii, <non> multae tamen artis*, quam coniecturam probauit Lachmannus (Lucret. p. 18) iudicii ratione habita, quod alias (pro Muren. 30, pro Plancio 59) de Ennio et Attio Ciceronem tulisse constat. Bergkiius autem, cum intellexeret, etiamsi ueram lectionem coniectura sua restituisset, tamen sequentia: *Sed cum ueneris, uirum te putabo* obscura manere, his salutem afferre conatus est scribendo: *Sed <si ad umbili> cum ueneris, uirum te putabo.* Hanc coniecturam merito reiecit Munro (Lucret. p. 315), quod, si re uera ita Cicero scripsisset, statuendum esset Quintum suum de Lucretiano opere iudicium satis praemature fratri aperuisse, i. e. antequam lectionem ad finem perduxisset. Quod quia minime probabile uideretur, ipse Munro, aliam emendandi uiam ingressus, ita locum edendum existimauit: *multae tamen artis <es>ae cum <in>ueneris, uirum te putabo.* Doctissimi Britanni opinio proxima ad uerum accedere mihi uidetur. Primus enim omnium sensit colon ponendum esse post *ingenii*, quia ablatiuus qualitatis (*multis luminibus*) iuxta genetiuum qualitatis (*multae artis*) in eadem periodo ferri uix posset. De uerbis uero, quae Ciceroni tribuit, ei consentire nequeo, quia a tradita lectione nimis recedunt. Potius equidem olim scriptum fuisse crediderim: *Lucretii poemata, ut scribis, ita sunt, multis luminibus ingenii. Multae tamen artis si conuiceris, uirum te putabo.* Videtur igitur Quintus in epistula ad Marcum et ingenium Lucretii et artem laudasse. De ingenio ei concedit frater, de arte dissentit.

J. J. C.

DE LOCIS NONNULLIS HOMERICIS E POSTERIORIBUS LIBRIS ILIADIS.

SCRIPSIT

H. VAN HERWERDEN.

Homeri Iliadis Carmina cum apparatu critico
ediderunt J. van Leeuwen J. r. et M. B. Mendes
da Costa. Lugduni Batavorum apud A. W. Sijthoff
MDCCLXXXIX.

Ex quo tempore sensim grassari desiit vetus superstitio, aliam esse Homeri aliam reliquorum scriptorum omnium crisin, nec licere nobis in illo emendando ulterius progredi quam eo ut restituamus, quantum fieri possit, illam carminum formam, quam optimi critici Alexandrini probarint, ex illo praesertim tempore studia HomERICA, quae iam olim egregio acumine et liberrimo iudicio coluerat omnium philologorum princeps Bentleius, cuius pauci tantum vestigia legerunt, revirescere et laetissime florere coeperunt, viditque aetas nostra magnam criticorum cohortem, cuius post Bekkerum fere antesignani fuere Nauckius et Cobetus, in corrigendis priscorum vatum carminibus vario, ut fit, successu sed saepe felicissime versatam.

In mutando textu ab Alexandrinis tradito Nauckius, quique post eum Iliadem ediderunt Christ et Rzach, laudabili fortasse consilio summam adhibuere cautelam, plerumque ad adnotationes relegantes suas alienasque suspiciones etiam valde probabiles. Alia fuisse videtur mens acerrimorum Batavorum, qui lectoribus, ut suspicor, versus offerre voluerunt prorsus ita compara-

tos ut ex ipsorum cantorum oribus fluxisse sibi persuaserunt, audacter nihil non aut mutantes aut suspectantes, quod non Homericæ, qualem sibi fingunt, dialecto dictionique pulchre concinat. Periculosæ sane plenum opus aleæ, si spectamus temporum quibus et locorum ubi variæ poesis Homericæ partes primitus compositæ sunt diversitatem.

Sed neque ante absolutam ab iisdem viris doctis promissam Odysseæ recensionem, praesertim nondum vulgato quod simul pollicentur opere „dictionis Homericæ enchiridio ampliore”, satis plene et aequè horum studia HomERICA diiudicari possunt, neque vero mihi, ne ipse audiam illud *Quis tulerit Gracchos*, nimiae audaciæ reos agere viros acutos de Homero bene meritos propositum est, sed tractabo potius, illorum vestigia premens, paucos locos ex XII posterioribus Iliadis rhapsodiis, qui novissimam editionem, ex qua multum profeci, diligenter perscrutanti etiamnunc molestiam mihi creant; ex posterioribus dico, nam quæ iam ante ad priores annotaram, alibi aut iam volgata sunt aut brevi, ut spero, publici fient iuris.

Movebo igitur ἀπορήματα nonnulla, quæ aut ipse solvere conabor aut aliis tradam solvenda.

N 198.

ὥς τε δὴ αἶψα λέοντε κυνῶν ὑπο κερχαιοδόντων
ἀρπάξαντε φέρητον ἀνὰ βωπήϊα πυκνά,
ὑψόθ' ὑπὲρ γαίης μετὰ γαμφηλῆσιν ἔχοντε,
ὥς βα τὸν ὑψόθ' ἔχοντε δῶν Λίαντε κορυτὰ
τεύχε' ἐσυλήτην.

Sive hic locus sanus est sive, ut puto, corruptus, nihil aliud dicere potuit poeta quam ὥς βα τὸν ὑψόθ' ἔχοντε ἀρπάξαντε — τεύχεα ἐσυλήτην, siquidem cadaveri *nondum deposito* arma detrudere non potuerunt. Perquam enim hercle absurdum est quod annotat ad h. l. Faesius „Wie wohl auch die Löwen schon unterwegs einen Theil ihrer Beute verschlingen.”

Dubites utrorum magis admireris artificium, leonumne prædae, dum eam portant, partem devorantium an Aiaceum exuviis spoliantium caesum Imbrium eodem tempore, quo sublime auferunt ex acie viri cadaver.

At vix credibilis est necessarii participii ἀρπάξαντε ommissio,

ubi contra sine ullo sententiae damno abesse potuit, quod legentes ultro mente supplemus, ὑψόθ' ἔχοντε.

Quare non dubito quin priscus vates, meliore facta optione, olim cecinerit:

ὥς βα τὸν ἀρπάξαντε δῶα Αἴαντε κορυστὰ
τεύχε' ἐσυλήτην

et verba ὑψόθ' ἔχοντε, quæ nunc textum occupant, sint glossema petium e versu praegresso.

Ξ 37. Nestori tres reges vulnerati, Diomedes, Ulixes et Agamemnon a navibus, ubi corpus curasse putandi sunt, tendunt obviam:

τῷ ῥ' οἷγ' ὁψείοντες αὐτῆς καὶ πολέμοιο
ἔγχε' ἐρειδόμενοι, κίον ἄθροοι· κτῆ.

Licet minime vituperem editores Leidenses, quod reliquos secuti hanc Aristarchi lectionem adoptarint, spretis scripturis ὁψ' αἰόντες: et οὐ ψεύοντες, tribus tamen, si quid video, ipsa illa lectio laborat incommodis. Quippe non tantum parum apte iungitur videndi verbum cum clamore, sed etiam neque aliud exstat in carminibus Homericis exemplum verbi desiderativi desinentis in CEIΩ neque vero, quod gravius, umquam verba desiderativa alium casum asciscunt quam ea verba regunt unde derivantur. Quibus causis moveor ut vehementer dubitem num ipse Aristarchus hic verum viderit.

Lenior si foret mutatio, restituere non dubitarem quod loci ratio commendare videtur

τῷ ῥ' οἷγ' ἀντιόοντες αὐτῆς καὶ πολέμοιο
ἔγχε' ἐρειδόμενοι κίον ἄθροοι.

Nam hanc heroibus sauciis re vera mentem fuisse crediderim propter Nestoris verba dissuadentis infra v. 62

πόλεμον δ' οὐκ ἄμμε κελεύω

δύμεναι· οὐ γάρ πως βεβλημένον ἔστι μάχεσθαι

ubi recte van Leeuwen et socius οὐχ ὕμι (οὐκ ὕμμι?) rescripsisse videntur.

Gravis sane, quod dixi, mutatio, paullo tamen minus gravis, si ὁψείοντες est Aristarchi coniectura, et lectio Zenodotea ΟΨΑΙΟΝΤΕC fuit in codicibus Alexandrinis. Utut est, locum ingeniosioribus commendo.

≡ 249.

ἦδη γάρ με καὶ ἄλλο τε ἢ ἐπίνυσσεν ἰφειτμῇ
ἤματι τῷ ὅτε κεῖνος ὑπέρθυμος Διὸς υἱὸς
ἔπλεε Φιλιοῦθεν, Τρώων πόλιν ἰξалаπάξας.

Mihi quidem haec Aristarchi lectio, a qua reliquae perexiguo discrimine distant, ita satisfacit ut haud facile admittam audacem novissimorum editorum transpositionem et mutationem, quae certe meliorem in calce paginae quam in textu locum nacta fuisset:

ἦδη γάρ με καὶ ἄλλοτ' ἰφειτμῇ σὺ ἐπίνυσσας.

Recte cum aliis Faesi locum interpretatus est.

Ο 16 οὐ μὰν οἶδ', εἰ αὖτε κακορραφίης ἀλεγεινῆς κτέ.

Annotant editores „ei vitiose producitur." At nihil iidem annotarunt ad v. 82

ἐνθ' εἶην ἢ ἐνθα, μενοινάησι τε πολλά

ubi tamen prorsus eodem modo vocula ἢ in thesi producitur ante vocalem, nemo vero facile dubitabit quin verba sana sint. Non afferam v. 271

οἱ δ', — ὡς τ' ἢ ἔλαφον κεραὸν ἢ ἄγριον αἶγα

aut similem versum Γ 24, nec magis Ο 161 = 177, propter sequentem diaeresin bucolicam, quam iure mihi opponerent, sed scire velim quid suspecti habeat versus Τ 56

Ἄτρεϊδῃ, ἢ ἄρ τι τόδ' ἀμφοτέροισιν ἄρειον

ἔπλετο

aut Φ 536

δέδρια γὰρ μὴ οὖλος ἀνὴρ ἐς τεῖχος ἄλγεται

quem vocularum monosyllabarum in thesi ante vocalem non contractarum catalogum is qui hoc aget nullo negotio augere poterit.

Ο 194.

τῷ βὰ καὶ οὗ τι Διὸς βέομαι φρεσίν· ἀλλὰ Φέκηλος

Coniecerunt acute sane editores γ' ἔθομαι, quod si vere coniectum esset, nihil opus foret vocula γε, quia ante caesuram brevis syllaba sola vi arseos producitur. Sed enim ipsi coniecturae obstare videtur additum φρεσί, nec video quid incommodi habeat volgata lectio: nequaquam Iovis ex mente viram.

O 710.

ἀλλ' οἳ γ' ἐγγύθεν ἰστάμενοι, ἔνα θυμὸν ἔχοντες,
 βῆσι δὴ πελίκεσσι καὶ ἀξίνῃσ' ἐμάχοντο
 καὶ ξίφεσιν μεγάλοισι καὶ ἔγχεσιν ἀμφιγυίοισι.
 πολλὰ δὲ φάσγανα καλὰ μελάνδετα κωπήνετα
 ἄλλα μὲν ἐκ χειρῶν χαμάδις πέσον, ἄλλα δ' ἀπ' ὤμων
 ἀνδρῶν μαρναμένων· ἦε δ' αἵματι γαῖα μέλαινα.

Annotantur ad v. 714 haec: „Ut aliquis saltem sensus extun-
 „datur, statuendum est ictu balteum dissectum et deinde gla-
 „dium de humero delapsum esse: quod ut fieri aliquando po-
 „tuit, sic multis simul accidisse ieiune fingitur. Iure igitur
 „statuit Nauck corrupta esse verba [ἀπ' ὤμων]; dubitanter pro-
 „ponimus *ἔρχεν*, certe eiusmodi aliquid requirere videtur sen-
 „tentia.”

Agnosco difficultatem, quae tamen aliquanto minor est pro-
 pterea quod adversarii utentes securibus ac bipennibus, si hoc
 iis propositum erat, facilius et certius quam sagittis aut iaculis
 hostium balteos dissecare poterant. Merito autem editores, fac
 verba depravata esse, cogitarunt de restituendo *frangendi* verbo;
 quod tamen fuisse *ἔρχεν* haud facile credam. Depravatum enim
 existimo unicum locum, ubi Aoristo *ἔαγεν* altera vocalis, quae
 per totam Graecitatem brevis est, contra analogiam producta
 reperitur. Legitur is locus in libro Λ vs. 559 sq. sic scriptus:

ὥς δ' ὅτ' ἑνὸς παρ' ἄρουραν ἰὼν ἐβίησατο παῖδας
 νωθῆς, ᾧ δὴ πολλὰ περὶ βόταλ' ἀμφὶς ἐράγει.

Ubi si recte traditus est Aoristus, genuina eius forma restitui
 poterit aut transponendo *ἐράγει* ἀμφὶς aut scribendo ἀμφὶ
ράγησαν, sed nescio fere an poeta potius significare voluerit
 asinum, qui non tantum illa occasione sed semper multum
 (frustra) vapulavit, dederitque

ὥς δ' ὅτ' ἑνὸς παρ' ἄρουραν ἰὼν ἐβίησατο παῖδας
 νωθῆς, ᾧ δὴ πολλὰ περὶ βόταλ' ἀμφὶ γέραγε.

De loco vero quem nunc tractamus probabiliter corrigendo
 despero, parum enim arridet, quod venit in mentem:

ἄλλα μὲν ἐκ χειρῶν χαμάδις πέσον, ἄλλα δ' ἄραχθεν,
 itaque, si opus sit, ingeniosioribus rem permittere malo.

Π 5 τὸν δὲ ριδῶν ῥκτιρε κτέ.

Non hercle improbo quod editores Leidenses hic et alibi revocarunt constantem antiquorum titulorum scripturam pro ῥκτιρε similibusque, de qua iniuria nuperrime dubitavit in sua Orestiae Aeschyleae editione Wecklein propter traditam apud Aeschylum futuri formam οἰκτιρῶ, quam rectissime procul dubio iam Kirchhoff refinxit in οἰκτιρῶ. Sed longius vellem viri docti in reddenda etiam Homero antiquiore orthographia progressi essent. Qui enim οἰκτιρῶ poetae restituunt, iisdem restituendae sunt formae vetustiores τείσασθαι, τείσετε, τείσειαν cett. nec non μείξει et μείξασθαι, quas per diphthongum non per vocalem scribi solere in antiquioribus titulis constat.

Π 166 λάψοντες γλώσσησι καρπιῷσιν μέλαν ὕδωρ
ἄκρον, ἐρευγόμενοι φόνον αἵματος.

Quam fuerint diligentes naturae observatores prisci cantores Homerici cum aliis multis locis constat, tum hoc. Dicuntur quidem haec de lupis, quos numquam vidi bibentes, sed cognata his animalia canes numquam aliter bibere certum est, quam rem si satis observassent editores Lugdunenses, non dubitassent, ut arbitror, de sanitate vocis ἄκρον, abstinuissentque a coniectura. Recte iam schol. B δεῖ δὲ στίζειν [μὲν?] μετὰ τὸ ἄκρον, ἵν' ᾗ τὸ λάψοντες ἄκρον ὕδωρ· τὸ γὰρ ἐπιτολῆς ὕδωρ λάπτουσιν, ὃ ἔφη ἄκρον λάπτοντες· οὐ γὰρ ἀνασπῶσιν οὐδ' ἐκροφῶσιν, ἀλλὰ λάπτουσι τὸ ἄκρον κτέ.

Π 322 Ἰφθι δρεξάμενος πρὶν οὐτάσαι·

Praeunte Nauckio editores dederunt πρὶν γ' hic et I 403. N 172. Π 840. x 156, ubi ut δ 668 γε abest a libris, quod ea vocula in thesi corripiatur. Mihi non liquet et res minus certa videtur, postquam in vetustis titulis Gortynensibus eam voculam exaritam vidi per diphthongum.

P 213 βῆ ἴα μέγα ριάχων· ρινδάλλετο δὲ σφισι πᾶσι
τεύχεσι λαμπόμενος μεγαθύμῳ Πηλεΐωνι.

Ita Aristarchus scribebat pro μεγαθύμου Πηλεΐωνος, vel, quae Zenodoti fuit lectio, Πηληϊάδew Ἀχιλλῆος, sed, ut recte olim observatum est, ita Troiani Hectorem timuissent, si habuissent pro Achille. Quare Lugdunenses scribendum suspicantur:

ἰνδάλλετο δ' ἄθανάτοισι

τεύχεσι λαμπρόμενος μεγαθύμου Πηλεΐωνος.

De revocanda lectione *μεγαθύμου Πηλεΐωνος* assentior, sed de *ἄθανάτοισι* multum dubito ob notionem verbi *ἰνδάλλεσθαι*, quod Homero non est *ἁμοιοῦσθαι*, quo sensu constanter usurpat verbum *ρεῖδεσθαι*, sed *φαίνεται*. Est enim in *Odyssea* γ 245 de Nestore

τρίς γὰρ δὴ μιν Φασὶν ἀνάξασθαι¹⁾ γένε' ἀνδρῶν·

ὥσ τε μοι ἄθάνκτος ἰνδάλλεται εἰσοράσθαι

ubi cum Nitzschio ὥς τε divisim scribendum esse existimo, nec sane editores, quippe qui dativos in οἷς Homero abiudicent, lectionem *ἄθανάτοις* volgatae praelaturi sunt. Cum hac autem verbi notione prorsus conspirat eius usus in hymno Ven. 178 εἴ τοι ἁμοίῃ ἐγὼν ἰνδάλλομαι εἶναι, et licet paullo fortasse incertior sit interpretatio Od. τ 224

ἄλλὰ καὶ ὧς ἐρέω ὧς μοι ἰνδάλλεται ἦτορ

hoc tamen satis constat ne ibi quidem *ἰνδάλλεσθαι* significare *ἁμοιοῦσθαι*, sed *φαίνεται*.

Melius igitur, nisi fallor, proposuissent

ἰνδάλλετο δ' ἄθάνκτος ὧς,

τεύχεσι λαμπρόμενος μεγαθύμου Πηλεΐωνος.

Attamen multo satius videtur nihil novare et, sprete Aristarchi lectione, revocare quod ante eum volgabatur

ἰνδάλλετο δὲ σφισι πᾶσι,

τεύχεσι λαμπρόμενος μεγαθύμου Πηλεΐωνος.

i. e. *iisque omnibus apparebat* (sive conspiciebatur ab omnibus) *armis resplendens Achilles*.

Σ 73 sqq. sic Thetis ad filium:

τέκνον, τί κλαίεις; τί δέ σε Φρένας ἔκετο πένθος;

ἱξαύδα, μὴ κεῦθε. τὰ μὲν δὴ τοι τετέλεσται

ἐκ Διός, ὡς ἄρ' αὖ δὴ πρὶν γ' ἠὔχεο χεῖρας ἀνασχών,

πάντας ἐπὶ πρύμνῃσι ραλλήμεναι ὕλας Ἀχαιῶν

σεῦ ἐπιδευομένους, παθέμεν τ' ἀτεκνήλια τέργα.

„Non cohaeret ἀτεκνήλια” scribunt editores „cum ἔκνηλος, quod

1) Pro ἀνάξασθαι, quod manifeste vitiosum est, olim scribendum conieci ἀμειψασθαι, ex huius verbi glossemate ἀλλ' ἀξασθαι traditam lectionem leviter depravatam esse suspicatus; neque adhuc me poenitet coniecturae.

„putabat Aristarchus, sed corruptum est pro ἀρεικέλια (δ 244 „alibi) vel ἀρεικέα (χ 395. ψ 24. Ω 733 etc.). Metro invito „Fick αὐείκελα, in thesi enim produci nequit syllaba initialis. „Correctio autem incerta, nisi καὶ ἀρεικέα τέργα παθόντες auda- „cius substituere velis.”

Equidem ad incitas redactus dubitabundus scribendum conicio ἀρεκεβίλια, cogentibus numeris dictum pro ἀρεικέλια, eadem metathesi, qua poetae epici ἀπειρεία sibi permiserunt pro ἀπειρέσια.

Σ 300.

Τρώων δ' ὃς κτεάτεσσιν ὑπερφιάλως ἀνιέζει
συλλέξας λαοῖσι δότῳ καταδημοβοῖνται.

In hac generali sententia, ubi ὃς ponitur pro ὃς κεν, requiro coniunctivum, ut Od. τ 329

ὃς μὲν ἀπηνῆς αὐτὸς ἔη καὶ ἀπηνέα γείδῃ,
τῷ δὲ καταρῶνται πάντες βροτοὶ κτε.

aut Il. I 508

ὃς μὲν τ' αἰδέσσεται κόρας Διὸς ἄσπον ἰούσας,
τὸν δὲ μέγ' ὤνησαν.

Σ 339.

ἀμφὶ δὲ σὲ Τρῳαῖαι καὶ Δαρδανίδες βαθύκολποι
κλαύουσιναι νύκτας τε καὶ ἡμέκτα δᾶκρυ χέουσιναι,
τὰς αὐτοὶ καμύμεσθα βίηφι τε δουρί τε μακρῷ
πιείρας πέρθοντε πόλις μερόπων ἀνθρώπων.

Pro καμύμεσθα perplacet mihi editorum coniectura ἀρόμισθα, sed nescio an inasper corrigendum sit αὐτῷ, ego εἰ Patrocles. Cf. A 338. Δ 287. E 236. 557. 575 cett.

T 4 ἡὔρε δὲ Πατρόκλῳ περικείμενον ὃν φίλον υἷδον.

Propter ingratum insolitumque verborum ordinem non fero quod proposuerunt Lugdunenses υἷα φίλον ρόν. Recte quidem pronomen possessivum sequitur substantivum, ut τέκεϊ ῥῶ, non tamen sic ut adiectivum interponatur. Probabilior est Heynii coniectura:

χύμενον πέρι ρὸν φίλον υἷδον.

T 150 οὐδὲ διατρίβειν, ἔτι γὰρ μέγα τέργον ἄρεκτον.

Ferri nequit ἄρεκτον pro ἄτρεκτον sive ἄρρεκτον, et procul dubio

substituendum est *ἄφερκτον*, quod corrigere occupavit, ut haec scribens video, Leo Meyer. Quam verissimam emendationem, quia fugisse videtur editorum diligentiam, commemorare non fuerit inutile.

T 186.

αἶ κεν ἐμὲ κτείνῃς; χαλεπῶς δέ σ' ἔολπ' αὖ τὸ ῥέξειν.

Annotatum reperio „verba corrupta esse testantur diaeresis bu-
„colica vitata et digamma neglectum; utrique incommodo sub-
„venias corrigendo *χαλεπῶς ῥέξειν σε ῥέτολπα*.”

At parum eleganter me quidem iudice a tali sententia abesset particula *δέ*, et, si prorsus ferri nequit trochaeus pedis quarti, potius corrigam: *χαλεπῶς δὲ τὸ ῥέλπεο ῥέξειν*. Sin minus, probaverim lenissimam Hoffmanni correctionem *χαλεπῶς δὲ ῥέτολπα σε ῥέξειν*. Nam licet rariores sint versus sic formati, non tamen desunt ita comparati ut quin sani sint vix dubitari queat, velut Φ 483

ἰπεὶ σε λείοντα γυναιξὶ

Ζεὺς θῆκεν

quod tam apte dictum est ut suspicione vacare videatur.

T 300.

*ἄλλ' ἄγεθ' ἡμοῖς πέρ μιν ὑπ' ἐκ θανάτοιο ἀγάγωμεν,
μή πως καὶ Κρονίδης κεχολώσεται, αἶ κεν Ἀχιλλεύς
τόνδε κατακτείνῃ· μόριμον δέ τοι ἔστ' ἀλέσθαι.*

Codd. *μόρσιμον*, pro quo *μόριμον* receptum est ex Eustathio et Etymologo magno. Vox *μόριμος* rite formata legitur apud Pindarum et Aeschylum, Homerus ceteris locis habet antiquiorem formam *μόρσιμος*, quare editores coniecerunt τῷ δ' αἰσιμόν *ἔστ' ἀλέσθαι*. Si quid mutandum, minore dispendio possis

τῷ μόρσιμόν ἔστ' ἀλέσθαι,

ut τῷ sit pronomen relativum.

T 369.

*οὐδ' Ἀχιλλεύς πάντεσσι τέλος μύθοισ' ἐπιθήσει,
ἀλλὰ τὸ μὲν τελέει, τὸ δὲ καὶ μεσσηγὺν κολουέει.*

Imo vero *κολουέει*, quod legit scholiasta explicans *ἀκέφαλον καὶ ἀτελῆ ποιήσει*· τοῦτ' ἔστιν, ἀποτεύξεται πρὸ τοῦ ποιῆσαι. Et ita

iam Bothe, quem secuti alii editores correctionem receperunt, Leidenses ne commemorarunt quidem.

Φ 211.

καὶ νύ κ' ἔτι πλείονας κτάνε Παλόνχ: ὥκῃς Ἀχιλλεύς,
εἰ μὴ χωσάμενος προσέφη ποταμὸς βαθυδίνης
ἀνέρι τεισάμενος, βαθέης δ' ἐφθέγγετο δίνης·
ὦ Ἀχιλεῦ κτέ.

Receperunt editores lenem sane Casauboni correctionem *βαθέης* δ' ἐκ *φθέγγετο*, scribes ipsorum more *φθέγγετο*, quod quam habeat aut rationem aut utilitatem me quidem fugit, augmentum enim syllabicum aut audiebatur aut non audiebatur, eoque abiecto ne spiritum quidem nescio quem superfuisse confirmat similis temporalis augmenti ommissio. Iidem autem propter minus grata illa verba *βαθέης δίνης* post *βαθυδίνης* aliud latere suspicati sunt, quod si non potius vetustae simplicitati tribuendum est (cf. infra ad X 317), haud inepte conici poterit:

εἰ μὴ χωσάμενος προσέφη ποταμὸς βαθυδίνης
ἀνέρι τεισάμενος, βροτέῃ δ' ἐφθέγγετο φωνῇ κτέ.

ut in *Odyssea* τ 545 de aquila, quae somnianti Penelopae anseres rapuisse visa est, legimus:

φωνῇ δὲ βροτέῃ κατερήτυε φώνησέν τε

ubi non aliter quam *Iliad.* I 465 *κατερήτυον* positum est omisso obiecto (*με*). Qui loci cum aliis haud ita paucis (ut supra *προσέφη* et saepius *προσέειπε*) dubium faciunt editorum Leidensium studium inserendi, ubicumque fieri possit, pronominum formas elisas *μ'*, *σ'* et *τ'*.

Φ 265.

ὁσσάκι δ' ὀρμήσειε ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς
στήμεν' ἐναντίβιον καὶ γινώμεναι, εἴ μιν ἅπαντες
ἄθᾶνᾶτοι φοβέουσι, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσι.

Monent Lugdunenses sensum verborum *εἴ* — *φοβέουσι* esse „num omnes eum dei *propellant*." At hoc quidem non ita esse, sed a solo fluvio se propelli, Achilles ignorare neutiquam potuit, verum longe potius expectamus „num omnes eum dei *auxilio* *uo* *dentituant*, ita ut misere ipsi sit pereundum," quod eos non facere mox apparebit v. 284 sqq.

τῷ δὲ μάλ' ὥκα Ποσειδάων καὶ Ἀθήνη
στήτην ἐγγὺς ἰόντε.

Cum tamen sine ulla probabilitate coniceres εἰ μιν ἅπαντες ἁδύνατοι λείπουσι, videndum num acu rem tetigerim suspi-
cando, leni manu locum sic refingendum esse:

ἀλλήλοισι φθονέουσι γινόμεναι, εἴ μιν ἅπαντες

scil. *σθήμεν' ἐναντίβιον τῷ ἔαnthῳ*. Ad verbum *φθονεῖν* sic usurpatum cf. Od. α 346 (ubi schol. *Ε λαμβάνεται ἐπὶ τοῦ κωλύειν καὶ μέμφεσθαι*) et σ 16. Quia infinitivus mente repetendus, non opus videtur *μιν* mutare in *τοί*.

Χ 88 ἀνευθε δὲ σε μέγα νῶϊν
Ἰσχυρίων πρὸς νηυσὶ κύνας ταχέας κατέδονται.

Omnino facio cum civibus meis depravatam esse voculam $\mu\epsilon\gamma\alpha$ existimantibus, quos rogatos velim, an forte pro ea substituendum sit $\mu\acute{\alpha}\lambda\alpha$, non iungendum cum $\xi\nu\sigma\theta\epsilon$, sed pertinens ad totum enuntiatum, quod sic positum apud Homerum significare solet *profecto, non dubium est quin*, ut Φ 24 $\mu\acute{\alpha}\lambda\alpha\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \tau\epsilon\ \kappa\alpha\tau\epsilon\sigma\theta\acute{\iota}\epsilon\iota\ \delta\nu\ \kappa\epsilon\ \lambda\acute{\alpha}\beta\eta\sigma\iota$. Conferatur nubes exemplorum in Ebelingii lexico Homérico s. v. pag. 1013 B. Restat tamen aliqua propter sedem vocis dubitatio.

οἶος δ' ἄσ τηρ εἶσι μετ' ἀστράσι νυκτὸς ἀμολγῶ
 ῥέσπερος, ὅς κάλλιπτος ἐν οὐρανῷ ἴσταται ἀστήρ.

Nimis suspicaces fuere critici Batavi annotantes: „suspectum vocabulum ter adhibitum." Non enim talia, ut seriores poetae, vitarunt prisci cantores, quod saepius in legendo Homero observavi. Nunc unum laudasse locum sufficiat Ψ 373 sqq.

ἀλλ' ὅτε δὴ πύματον τέλειον δρόμον ὤκεες ἵπποι
 ἄψ' ἐφ' ἄλλος πολιῆς, τότε δὴ ἀρετὴ γε θεκάστου
 φαίνεται', ἄφαρ δ' ἵπποι σ' ἐτάθη δρόμος· ὧκα δ' ἔπειτα
 αἱ Φηρητιάδαι ποδωκέες ἐκφέρων ἵπποι.
 τὰς δὲ μετ' ἐξέφερον Διομήδεος ἄρσενες ἵπποι κτῆ.

ubi praeterea bis usurpatur verbum *ἰκφίρειν*, nec multum differunt epitheta *ᾠκίης* et *ποδωκίης*.

X 322.

τοῦ δὲ καὶ ἄλλο τόσον μὲν ἔχε χροῶ χάλκεα τεύχεα
καλὰ, τὰ Πηλεΐδιο βίην ἐνέριξε κατακτάς.

Duabus haec verba novissimi editores tentarunt coniecturis, altera necessaria eadem et probabili τεύχεα καλὰ || χάλκε' ἃ Π., quam non receperunt in textum, altera neque necessaria neque me iudice probabili τοῦ δ' ἔκτοσθ' ἄλλον μὲν ἔχε, quam recipiendam duxerunt. Optime enim, licet negent editores, iam Aristarchus traditam lectionem, vel potius dicendi rationem, tuebatur locis similibus Σ 378 et Ψ 454, quorum hunc ascribam:

ἔφράσσατο δ' ἵππον ἀριπρεπὲς προέχοντα,
ὅς τὸ μὲν ἄλλο τόσον φοῖνιξ ἦν, ἐν δὲ μετώπῳ
λευκὸν σῆμ' ἐτέτυκτο περίτρειχον ἥύτε μήνη.

Ad cuius loci exemplum, offensioni enim sunt et καὶ et alieno loco positum μὲν, nescio an potius corrigendum fuerit:

τοῦ τὸ μὲν ἄλλο τόσον κάτεχε χροῶ κτέ.

Mihi autem in violentiore editorum correctione etiam displicet additum ex abundanti adverbium ἔκτοσθε, quod non satis defendi mihi videtur loco, quem afferunt ex Dolonea vs. 334

αὐτίκα δ' ἀμφ' ὤμοισιν ἐβάλλετο καμπύλα τόξα,
ῥέσσατο δ' ἔκτοσθε ῥινὸν πολιοῖο λύκοιο,
κρατὶ δ' ἐπὶ κτιδέην κυνέην, ἔλε δ' ὀξὺν ἄκοντα.

ubi parum quidem refert non de armatura sed de amictu sermonem esse, sed illud aliquanto plurius, quod adverbii usum provocavit oppositio versus sequentis: *circa corpus — in capite*. Erat cum vel hoc loco de huius adverbii usu ideo dubitarem, quod Dolo arcum circa humeros ponere non potuit priusquam pellem lupinam induisset, et poetam ἔκτοσθε, scil. τῶν τόξων, dedisse suspicarer, iniuria tamen, ut re melius considerata intellexi.

X 381.

εἴ' ἄγετ' ἀμφὶ πόλιν σὺν τεύχεσι πειρηθῶμεν,
ὄφρα κε τι γινῶμεν Τρώων νόον, ὃν τιν' ἔχουσι.

Recte haeserunt editores, animadvertentes sine violentiore remedio verum restitui non posse. Ego certe nihil lenius excogitare potui quam:

ὄφρ' εὐ ρειδῶμεν Τρώων νόον κτέ.

quod tamen, quia Ὀμηρικῶς dictum sententiae optime convenit, coniei quid vetat?

X 448 τῆς δ' ἐλελίχθη γυῖα κτέ.

Ediderunt ἐλελίχθη, sed stat mihi vetus sententia γελῖσσειν, i. e. στρέφειν, ab hoc quidem loco alienissimum esse. Nisi igitur poetae huius carminis seriore verbi ἐλελίζειν usum concedere volumus, necesse est aliud dederit, velut ἐτινάχθη.

Ψ 410 ὦδε γὰρ ἐκτελείω, καὶ μὲν τετελεσμένον ἔσται.

Non est haec HomERICA oratio, sed <τὸ δὲ> καὶ τετελεσμένον ἔσται, quod corrigere occupavit Bekker. Veterem lacunam male explevere librarii.

Ψ 604

νῦν αὖτε νόον νίκησε νεοίη.

Depravatum esse νεοίη mecum sentientes editores recte tamen non admiserunt coniecturam meam ἀνοίη, Homerum ἀνοίη potius dicturum fuisse vere monentes. Haud inepte conicias:

νῦν αὖτε νόον νίκησε σὴ (σοί?) ὄρμη.

i. e. nunc vero mentem vicerat animi tui impetus sive studium (reportandi victoriam). Ne quis malit νίκησεν ἔρωή, moneo hoc vocabulum numquam de animi impetu adhiberi.

Ψ 708.

ὧς ἔφατ', ὦρτο δ' ἐπειτα μέγας Τελαμώνιος Λῆας,

ἄν δ' Ὀδυσσεὺς πολύμητις ἀνίστατο κέρδεα ρειδῶς.

Annotatum video „ἄν mire abundat; Duentzer τῷ vix recte.” Cur vix recte ita coniecerit Duentzer, vellem editores addidissent. Recte enim verbum ἀνίστασθαι iungi cum dativo, docent vs. 635. 677 et alii loci, nec qua alia medela loco succurri possit video. Nemo enim facile aut ἄμ' ἴστατο aut ἄρ' ἴστατο scribendum contendet.

Ω 41

λέων δ' ὧς ἄγρια τοῖδε

ὅς τ' ἐπεὶ ἄρ' μεγάλη τε βίη καὶ ἀγῆνορι θυμῷ

ρεῖξας εἶσ' ἐπὶ μῆλα βροτῶν, ἴνα θάπτε λάβησι.

Locus corruptus, quem alius aliter tentat. Ingeniose et fortasse vere nostrates adiuti Christii coniectura ὁ ρεῖξε proposuerunt

ὁ ρεῖξε μεγάλη τε βίη καὶ ἀγῆνορι θυμῷ

ἀΐξῃσ' ἐπὶ μῆλα κτέ.

Alter autem versus si vitio caret, collatis locis Γ 25. Π 758. Σ 162, in priore conicere possumus:

πεινῶν, ὃς μεγάλη τε βίη κτέ.

Nam forma contracta pro πεινῶν defenditur alio in eodem carmine exemplo ἡβῶν (v. 565). Sed licet εἶς optime tueri possumus aliis locis, non diffiteor egregie huic loco convenire verbum ἀίσσειν et facillime confundi potuisse ΛΙΞΕΙC et ΕΙΞΑCΕΙC.

Ω 153 = 187.

ἀλλὰ μάλ' ἔνδυκ' ἐκίττω πεφιδήσεται ἀνδρῶς.

Editores „post adverbium ἔνδυκ' curandi vel comiter accipiendi aliquod verbum expectaveris." Ita est, sed idem poeta qui hanc recentissimam Iliadis partem composuit cum comitandi verbo idem adverbium iunxit infra v. 438

ἔνδυκ' ἐν νηὶ θοῇ ἢ πεζῶς ὁμαρτέων.

Et alia haud ita pauca sunt in hoc carmine recentioris usus vestigia, velut πειρᾶ (433), ἡβῶν (565), ἔργα sine digamma (354, ubi tamen sunt corruptelae indicia), ἐνείκτα pro κειμήλια (367), alia.

Grato animo, ut redeam unde orsus sum, quae non peritura novissimi editores dederunt accipiamus. Nam falsa quidem opinionum commenta ipsa delebit dies, sed permultos Homeri locos cum alienis coniecturis, in quibus pensitandis sanum sobriumque ostenderunt iudicium, tum suis ipsorum inventis, quae saepe non vulgari eruditione elegantiaque et singulari acumine commendantur, ita curarunt, ut haud facile suscepti gravissimi operis eos poeniteat. Spero autem fore ut eadem diligentia et maiore, si dicere fas est, cautela corruptiora etiam et versibus spuris scitentia Odysseae carmina tractent duumviri critici, qui quantum his quoque in rebus mutuum auxilium valeat intellegunt, veteris memores dicti:

Σύν τε δὴ ἔρχομένω καὶ τε πρὸ δ τοῦ ἐνόησε,

ὅπως κέρδος ἔη· μοῦνος δ' εἴ περ τε νόησε,

ἀλλὰ τέ τοι βράσσων τε νόος λεπτή δέ τε μῆτις,

licet sic scribens illis indicibus non ipsa veteris poetae verba, sed balbutientis (vid. ad K 224) orationem apposuerim.

AD MINUCIUM FELICEM

SCRIPTIT

J. VAN DER VLIET.

M. Minucii Felicis Octaviani. Emendavit et praefatus
est Aemilius Baehrens. Teubner, 1886.

C. 3. § 5. — *pueros videmus certatim gestientes testarum in mare iaculationibus ludere. is lusus est testam teretem iactatione fluctuum levigatam legere de litore, eam testam plano situ digitis comprehensam inclinem ipsum atque humilem quantum potest super undas inrotare, ut illud iaculum vel dorsum maris raderet velutque nataret, dum leni impetu labitur, vel summis fluctibus tonsis emicaret et pergeret, dum adsiduo saltu sublevatur. P habet: raderet vel enataret, dum laeni impetu labitur vel summis fluctibus tonsis emicaret emergeret. Duplex his verbis continetur comparatio, testa aequor radens in mari natare videtur, quae vero per summas undas saliendo procedit, identidem de novo ex aquae superficie emergenti similis est. Proinde lego: ut illud iaculum vel dorsum maris raderet, velut ~~in~~nataret, dum leni impetu labitur, vel summis fluctibus tonsis emicaret, **velut** emergeret, dum adsiduo saltu sublevatur. Ita quidem omnes sententiae partes accurate inter se respondebunt.*

C. 5. § 2. *proinde mihi, si quasi nocus aliqui et quasi ignarus partis utriusque consideras, nullum negotium est patefacere, omnia in rebus humanis dubia incerta suspensa magisque omnia <de his indicia> verisimilia quam vera. Ad probandam inconstantiam et lubricum statum rerum humanarum hercle non opus est Minoe vel Rhadamantho, iudice omnis cupiditatis et ambitionis experti. Suspicio sententiam esse dividendam et Caecilium contra Christianos disserere coepisse a verbis: Nullum negotium est*

cet., prioremque colon ita constituendum: *Proinde sis mihi quasi novus aliqui et quasi ignarus partis utriusque considas. Nullum negotium est* cet. Unicus enim liber m. s. exhibet: *proinde si mihi quasi n. a. e. q. i. p. u. considas*. Ita etiam *proinde* suam sibi vim retinebit, qua posterioribus superiora adiungit in exhortationibus, quae, ut Georgii utar verbis, *sich folgerecht an das vorhergehende anschliessen* (cf. Kühner II. 2. p. 747 et II. 1. p. 154.); haec enim adverbii significatio cum in libri tum in editoris lectione plaue desideratur.

C. 5. § 4. *atqui indignandum omnibus <et omnibus> indolenscendum est, audere quosdam, et hos studiorum rudes, litterarum profanos, ex parte artium etiam sordidarum, certum aliquid de summa rerum ac maiestate decernere, de qua tot omnibus saeculis sectarum plurima cura usque adhuc ipsa philosophia deliberat*. Baehrens: „*plurima cura* (= meditatione) temptavi: *plurimarum P.*” Mihi complura interisse videntur et scriptum fuisse: *de qua tot omnibus saeculis sectarum plurimarum philosophi deliberarunt, de qua usque adhuc ipsa philosophia deliberat*.

C. 7. § 1. *nec tamen temere (ausim enim interim et ipse errare et sic melius concedere) maiores nostri aut observandis auguriis aut extis consulendis aut instituendis sacris aut delubris dedicandis operam navaverunt*. Liber manu scriptus: *ausim enim interim et ipse concedere et sic melius errare*. Editor observat: „*his verbis a nemine adhuc aut sine artificio explicatis aut recte emendatis lucem mihi videor affundere transpositis inter se concedere et errare vocabulis; errorem nempe Caecilius vocat* (cf. c. 5, 6.) *quod cur maiores tam religiosi extiterint inquit; sed hanc investigationem propterea a se institui affirmat, quo melius recte illos egisse concedere possit.*” Non video quo modo concedere dici possit is, qui sua sponte nemine contradicente rem contendat et argumentis firmare conetur. Mihi Minucius haec dicere videtur: „optimo iure maiores nostri rei augurali et deorum cultui multam dederunt operam. Haec mea sententia eo gravior videri debet, quod si eos errasse opinarer, ingenue faterer neque dissimularem.” Scribo igitur: *ausim enim interim et ipso concedere etsi in melius errasse*. In *melius* interpreto: in meliorem partem,

cf. Ter. Adelphi, vs. 174. *non innueram, verum in istam partem potius peccato tamen.* Quint. X. 1. 26. *ac si necesse est in alteram errare partem.* Non erraverunt maiores, sed etiamsi erraverint, nimia superstitio praestitit neglectui rerum divinarum.

C. 10. § 3. *unde autem vel quis ille aut ubi deus unicus solitarius destitutus, quem non gens libera, non regna, non saltem Romana superstitio noverunt? Malim: quis autem vel unde ille aut ubi deus cet.; est enim ordo rerum naturae congruus et redit* c. 17. § 1. *nec recuso, quod Caccilius adserere inter praecepta conisus est, hominem nosse se et circumspicere debere, quid sit, unde sit, quare sit.*

C. 10. § 4. *Iudaeorum sola et misera gentilitas unum et ipsi deum, sed palam, sed templis, aris, victimis caeremoniisque coluerunt.* Editor: „malim Iudaei, quorum sola (= desolata) et misera gentilitas, unum cet.” Cornelissen v. c. in editione sua: „pos sola lacunae signum posui, quia adiectivum excidisse videtur.” Huic assentior et expleo: *Iudaeorum sola parva et misera gentilitas cet.*

C. 11. § 4. *inde videlicet [et] execrantur rogos et damnant ignium sepulturas, quasi non omne corpus, etsi flammis subtrahatur, annis tamen et aetatibus in terra resolvatur, nec <nil> intersit, utrum ferae diripiant an maria consumant an humus contegat an flamma subducat, cum cadaveribus omnis sepultura, si sentiunt, poena sit, si non sentiunt, pyra conficiendi celeritate medicina.* Quum verbum consumere vox propria sit de eis, quae flammis comburantur, subducere autem vix igni congruat, optime vero maris gurgitibus et verticibus res natantes haurientibus et oculis subtrahentibus adaptetur, illa verba inter se locum mutasse videntur, ut scriptum fuerit: *an maria subducant an humus contegat an flamma consumat.* Sensus, qui ulteriore sententiae parte continetur, sanae rationi repugnat, quia cadaveri, quod sensu caret, neque ignis neque aliud quidquam mederi potest, neque corpus mortuum ulla medicina eget. Editor: „pyra scripsi: ipsa P ignis ipsa Dombartus.” Vox ipsa utique retinenda et sive pyra sive ignis supplendum. Praeterea verba

si non sentiunt ut absurdum additamentum lectoris loci tenorem non capientis eicienda. Redeunt igitur: *cum cadaveribus omnis sepultura, si sentiunt, poena sit, pyra* (vel ignis) *ipsa conficiendi celeritate medicina.*

C. 11. § 5. *hoc errore decepti beatam sibi ut bonis et perpetem vitam mortuis pollicentur, ceteris ut iniustus poenam sempiternam. multa ad haec subpetunt, nisi festinet oratio. iniustos ipsos magis, iam docui, nec laboro. quamquam, etsi iustos darem, culpam tamen vel innocentiam falo tribui assentior sententiis plurimorum.* Baehrens adnotat: „*ipsos magis nec laboro iam docui* P, *traieci.*” Sive vero traieceris, sive in loco suo reliqueris, illud *nec laboro* omni sensu caret. Iustine enim an iniusti Christiani, illi qui loquitur res est haud exigui momenti. Idem persuasum habet Cornelissen v. c. qui, p. XII. praefationis editionis suae, recte observat *magis* hoc loco idem valere quod *potius*. Legit porro: *ipsos iniustos magis nec ita bonos, iam docui*. Ita revera Minucius scribere potuit, *magis* vero mihi arridet suspicio verba *nec laboro* nil esse nisi annotationem lectoris cuiusdam Christiani, qui impatiens eorum, quae verae religioni vitio darentur, verbis proxime praecedentibus: *multa ad haec subpetunt, ni festinet oratio* adscripserit: *nec laboro*, i. e. iam satis superque criminum et conviciorum.

C. 18. § 3. *Indus flumen et serere Orientem et rigare.* Non video quid sibi velit Indus terras Orientalis *serens*. Num forte fuit: *et Antre Orientem et rigare?*

C. 25. § 2. *nonne in ortu suo sunt scelere collecti et muniti immanitatis suae terrore creverunt?* Baehrens: „*st* (= sunt) scripsi: *et P.*” Cornelissen v. c.: *nonne in ortu suo et scelere collecti et <impunitate> muniti*. Simplicius, itaque *magis* veri simile scribetur: *nonne in ortu suo scelere et collecti et muniti*. *Scelere collecti* ad asylum, *scelere muniti* ad caedem Remi refertur, cf. quae proxime sequuntur: *nam asylo prima plebs congregata est: confluerant perditii, facinorosi, incesti, sicarii, proditores; et ut ipse Romulus imperator et rector populum suum facinore praecelleret, parricidium fecit.*

AD LIVIUM.

SCRIPTIT

P. HOEKSTRA.

Perincommodum accidit quod Codicis Puteani, qui in secundae decadis quinque prioribus libris solus regnat, prima folia perierunt. Quae si servata essent lumen fortasse adhiberent loco, qui nunc criticorum ingenia multum exercet. Libri XXI cap. 3 initium — nam hic ille locus male habitus est —, duobus praecipue modis absolvitur, cum nonnulli, Madvig, Weissenborn, alii, lacunam statuentes censeant ita esse legendum: *In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit quin praerogativa militaris, qua extemplo invenis Hannibal in praetorium delatus imperatorque ingenti omnium clamore atque adsensu appellatus erat ** favore plebis sequebatur.* Alii, Wolfinium secuti, Livium in anacoluthon incidisse rati, quod rarissime tamen, Madvigio auctore, (Em. Liv.² pag. 76) facit, scribendum putant: *In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit quin praerogativam militarem, qua extemplo invenis Hannibal in praetorium delatus imperatorque ingenti omnium clamore atque adsensu appellatus erat, favor plebis sequeretur,* in hac re freti auctoritate Codicis Colbertini, in quo altera manus *sequeretur* emendavit. Fierine potest ut auctor huius emendationis neglexerit ex illa proficiscentes commutationes: *praerogativa, militari, favore,* adscribere? Certe si illud *sequeretur* retinetur, facili negotio optimam structuram verborum obtinemus, particulae *quam*, unde Editores efficiunt *qua*, substituendo *postquam*. Benevolus lector iudicet: *In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit quin praerogativa militari, postquam extemplo invenis Hannibal in praetorium delatus imperatorque*

omnium clamore atque adsensu appellatus erat, favore plebis sequeretur.

Vel parum diligenter Livium perlegentem non fugit tantum abesse ut sic historicus sit, quemadmodum, qui hodie vivunt, rerum gestarum scriptorem intelligi volunt, ut saepe contraria contendat ac modo affirmaverit. Quale est quod nostro loco subiungit. *Hunc vixdum puberem Hasdrubal litteris ad se accersierat.* Ex iis, quae in quattuor huius libri prioribus capp. exponuntur, efficitur Hannibalem eo tempore, de quo hoc loco agitur, iuvenem non minus viginti et trium annorum fuisse. Nam patre Hamilcare in Hispaniam proficiscente novem annos natus erat (cap. 1. 4), Hamilcar per novem annorum spatium in Hispania exercitui praefuit (cap. 2. 2), deinde Hasdrubal octo ferme annos imperium obtinuit (cap. 2. 3). Viginti sex igitur habebat annos cum Hasdrubal a barbaro quodam interfectus est. Paulo post (cap. 4. 10) Livius docet Hannibalem triennio sub Hasdrubale meruisse; necesse ergo est eum cum ab Hasdrubale vocaretur viginti tres annos natum fuisse, neque Livius, si hoc egisset, vixdum puberem eum dixisset.

Ceteroquin totam de Hasdrubalis litteris narratiunculam nullam fidem mereri eamque ipsam extitisse causam cur Livius parum apto vocabulo utendo peccaverit, ut demonstremus paullo altius rem repetere opus erit. Quae Livius narrat de aetate Hannibalis cum temporum ratione congruere videntur optimeque quadrant cum iis, quae de hac re exponunt Polybius, Cornelius Nepos, auctor de Vv. Ill., Ampelius, ceteri, quos maiores nostri „historiae Romanae racematores” appellare solebant. Nullo tamen referente Hannibalem omnino ab Hasdrubale accersitum esse, Livius contra quemadmodum res in senatu Carthaginiensium gesta sit, quasi sub oculis lectoris subicit. Litteris illis Hasdrubalis recitatis Hanno, Barcinæ factionis inimicissimus, acri et vehementi oratione habita exclamat minime decere iuventutem Punicam pro militari rudimento adsuefacere libidini praetorum. Hic Livium aperte commenticia venditantem tenemus. Tali modo Hanno loqui non poterat; hoc enim de adolescente viginti et trium annorum, cui illa pluma, Horatiano puero inspirata, iam diu venerat, si dixisset, omnium senatorum

irradientium cachinnos commovisset. Neque scriptor, licet mox (cap. 10. 4) Hannonem dicentem faciat: iuvenem flagrantem cupidine regni ad exercitum misistis, sibi ipse constat. Paulo ante (cap. 1. 4) mentione facta de Hannibalis iureiurando omnibus noto, non quidem ipsis verbis addit illum una cum patre profectum esse, id quod nemo ceterorum adicere neglegit, sed in reliqua sui operis parte diserte commemorat Hamilcarem filium adhuc puerum secum in Hispaniam duxisse, huius libri cap. 43, libri XXX cap. 28. 37. Si quis obiecerit Hannibalem, vivo patre vel post obitum patris Carthaginem reversum, aliquanto post ab Hasdrubale vocatum esse, illum delegatum volo ad Liv. lib. XXXV cap. 19, ex quo apparet Hannibalem, cum patre in Hispaniam profectum, non ante in patriam rediisse quam Romani bellum in Africam transtulissent.

Reicienda igitur insulsa narratio a veri similitudine prorsus abhorrens, cui ipse Livius mox repugnat, quaeque nullo alio testimonio comprobatur. Qui Livius adductus sit ut has nugae receperit facile nunc perspicitur. Invenerat eas apud quendam mendacem annalium scriptorem easque, cum meliora sciret, hic omni temporum ratione confusa inseruit ut Hannibalem impudicitiae accusando uno ictu duorum nobilissimorum hostium imperatorum gloriae foeda macula adaspergeret. Non enim — mutuabor verba Nepotis — maledici tantis viris deesse poterant.

Lib. XXII. 17. 3. Hannibal ab omnibus partibus inclusus lepidissimum dolum ad hostem frustrandum commentus est fascibus ardentibus virgarum et aridis sarmentis bouum cornibus praeligandis. Misellos boves metus relucens flammae et calor ad furorem stimulavit *capitumque irrita quassatio excitans flammam hominum passim discurrentium speciem praebebat.*

Mitto quod illud „capitum quassatio speciem hominum discurrentium praebebat” minus feliciter dictum esse videtur. Sed vehementer dubito num Livius in animo habuerit significare quid bubus capita concutientibus ortum sit; quod si exprimere voluisset, more suo gravioribus verbis usus, languidum hoc nexu *irrita* sprevisset. Vocabulum Livio abiudicandum profectum est e coniectura I. F. Gronovii pro Puteani misere corrupto *rita*. Suspicio Livium, ut boves trepidantes flammis exardescen-

tibus depingeret, scripsisse: *capitumque irritata quassatio cet.*

Saepius animalia stimulo aliquo concitata *irritata* appellantur, ut Plaut. Capt. 485:

Né canem quidem *irritatam* vóluit quisquam imitárier.

Ibid. 60. 19. T. Manlius Torquatus in senatu accusans ignaviam militum Romanorum, qui post pugnam Cannensem Hannibali se tradiderunt, ex legatis captivorum quaerit cur noluerint imitari exemplum commilitonum per medium hostium agmen erumpentium, additque: *neque hiis sexcenta millia hostes obstitere.* Hanc Puteani lectionem aliis alio modo tentantibus, unus Madvigius videtur verum vidisse scribere iubens, Em. Liv.² pag. 311: *neque his sexcentis hostes obstitere.* Ad suam emendationem confirmandam vir egregius nihil adfert nisi: *Millia* natum est ex praecedenti: *ex millibus septem.*

Etsi emendationem laudo, vereor ut tam facile res expediri possit vitiumque aliunde profectum esse videtur. Cum in libris mss. numerorum notis, ut numeros millenarios significant, lineola superduci soleat, librariorum illa linea neglecta aut perverse addita permultorum locorum sensum depravavisse constat. Quod nostro quoque loco accidisse arbitror. In antiquis Livii codd., Madvigio teste, (Emend. Liv.² pag. 506) numeri notis non verbis et litteris indicabantur, censeoque in codice Puteani parente, in quem necesse est multos errores irrepsisse (cf. Emend. Liv.² pag. 245) falso iam scriptum fuisse: *neque his DC hostes obstitere.* Qui codicem Puteanum exaravit, homo linguae Latinae minime peritus, cuius ignorantiae vestigia abundant, numeri signa in verba vertens errorem errori addidit stulte adscribendo *milía*, nulla habita ratione casus, quem verborum nexus efflagitat.

Scribarum socordia, qui saepe in compendiis explicandis temere ac nullo consilio Nominativum casum ponunt, multa vitia orta sunt. Ex multis exemplis tria diversi generis ex Livio petita adferam. Lib. XXXXII 3. 9 I. F. Gronovius pro *milía* restituit *millibus*; Lib. XXII. 24. 14 *magister leg. magistri*; Lib. XXXXII. 35. 3 *Kal. Iuniae leg. Kal. Iuniis.*

ADNOTATIONES CRITICAE AD L. ANNAEI SENECAE DIALOGOS.

SCRIPSIT

H. T. KARSTEN.

(Continuantur ex pag. 97).

DIALOGUS V.

Ad Novatum de ira liber III.

Cap. 2 § 4. *Totae cum stirpe omni crematae domus et modo eloquio favorabili habitus in multo honore iram suae contionis excepit.*

Enumerantur varia temporum vitia per sententias coacervatas *ἀσυνδέτως*, in quibus eae tantum per *et* coniunguntur quae similia contineant (ut in § 3 duae). Hoc loco scribendum *crematae domus sunt: modo cett.* Compendium copulae et verbi *sunt* vix differunt.

Ibid. § 6. *Barbari ruinae modo legionibus incidunt, incompositi, interriti, incauti, pericula adpetentes sua.*

Mendosum esse *interriti* merito omnes assentiuntur. Sed quid scripsit Seneca? Secundum Kochium *imparati*, secundum Gertzium *intecti*, quod mihi quoque in mentem aliquando venerat. Sed posterior cogitatio vocabulum suppeditavit magis appositum, opinor, iuxta positis epithetis *incompositi* et *incauti*, et cuius forma vix differt a codicum lectione, nempe *interrupti*, coll. Livio 26. 5. 14 et Cic. Somn. Scip. 6 § 20.

Cap. 4 § 4. *Non vis ergo admoneam eos, qui iram summa potentia exercent et argumentum virium existimant.*

Vereor ut Gertzius et cum eo Kochius ante *summa potentia* iure inseruerit praepositionem *pro*. Nam primum oritur sententia ambigua, cuius significationem alteram longe planius sic expressit in 16 § 3: *plerique sic iram quasi insigne regium exeruerunt*. Tum non credo h.l. agi de regibus vel tyrannis, sed universe de hominibus potentioribus, qui mox iidem appellantur *eruditi, in alia sani*. Hi igitur nonnumquam argumentum virium existimant, si iram exercent *summa potentia* i. e. omni ope, nulla relaxatione et indulgentia.

Cap. 8 § 2. *Impudicorum coetus fortem quoque et siliceat virum emolliit, avaritia in proximos virus suum transtulit.*

Kochius *fortem quoque, si liceat, virum* omissa copula *et*, et latine sic ironice dici posse putat. At merito Gertzius reprehendit coniunctivum, nec video ullum locum esse ironiae. Gertz ipse proponit *et, si placet, virum* „i. e. si hac appellatione me uti vis”. Pincianus olim credidit in corruptela latere adiectivum et coniecit *siliceum*, vocabulum non aptum de homine forti, sed de eo qui saxum in pectore gerit pro corde. Suspicio verum esse *et simplicem virum* (fortasse *et simplicem ac virum*), cf. § 5 *elige simplices* et Horat. S. 1. 3. 52 *simplex fortisque*.

Ibid. § 6. *Erat certe amicus noster vir bonus, sed irae paratioris . . . Caelium oratorem fuisse iracundissimum constat.*

Quis fuerit ille amicus *κατ' ἐξοχήν*, cuius repente inicitur mentio, ignoramus. Equidem hunc hominem *irae paratioris* non minus nominatim designatum fuisse opinor, quam oratorem illum *iracundissimum*. Dubito autem utrum nomen eius intercederit an sepultum sit in *v. amicus*.

Cap. 19 § 5. *Non enim Gai saevitiam, sed irae propositum est describere: quae non tantum viritum furit, sed gentes totas lancinat, sed urbes et flumina et tuta ab omni sensu doloris converberat.*

Urbes verberare absurdum est. Respexit sine dubio narrationem de rege Persarum (cf. seq. cap.) Hellespontum verberibus flagellante et scripsit *sed undas et flumina*.

Cap. 24 § 2. *Quid est, quare ego servi mei clarius responsum et contumaciorem cultum et non pervenientem usque ad me murmurationem flagellis et compedibus expiem.*

Responsum *clarius* vix convenit cum servi habitu, qualis depingitur, qui ad domini inssa *tacitam murmurationem* exhibet, unde hoc tantum dominus intellegit, responsum aervi, magis indicatum quam clare expressum, esse impudentius. Nihil fere mutamus in litterarum ductibus, si rescribimus *durius*.

Cap. 27 § 1. *Numquis satis constare sibi videatur, si mulam calcibus repetat et canem morsu?*

Languide additur adverbium *satis*, et quidni homo ineptus et vesanus sibi constaret, si bruta quoque animalia calcibus et morsu repeteret? Corrigatur *numquis sanus sibi constare videatur*, i. e. numquis sanus, si talia facit, etiam tunc sanus esse videatur? Cf. 4 § 5 *in alia sanis* et 39. 1 *sani esse volumus*.

Cap. 28 § 1. *Hinc te illo furor rapiet, illinc alio, et novis subinde inritamentis orientibus continuabitur rabies: age infelix & quando amabis.*

Omnes nunc probant correctionem *cequando*, sed sententiola manet obscura deficiente probabili obiecto verbi *amabis*. Repone *te quando amabis*, ex errore librariorum non insolito, et attende quae sequuntur: *O quam bonum tempus in re mala perdis! Quanto nunc erat satius amicos parare, inimicos mitigare cett.*, quae omnia sunt hominis se amantis, suam rem agentis.

Cap. 30 § 2. *Idem inquietis et stolidis ingeniis evenit: rerum suspicione feriuntur, adeo quidem, ut interdum iniurias vocent modica beneficia, in quibus frequentissima, certe acerbissima iracundiae materia est.*

Quae sit rerum suspicio me non intelligere fateor. Scripsitne *mera* i. e. inani *suspicione*, quae nullum habeat fundamentum, *feriuntur*, quippe stolidi?

Ibid. § 4. *Sed quemadmodum (divus Iulius) sufficere tam improbis desideriis posset, cum tantum omnes concupiscerent, quantum unus poterat.*

Enuntiatum obscurum et ambiguum. Grammatica ratio postulat ut explicemus „quantum unus concupiscere poterat”, sed hoc ineptum, nam concupiscendi facultas infinita est. Videtur intercidisse verbum et sic olim fuisse scriptum: *quantum adipisci unus poterat*. Quam frequentes sint verborum omissiones, sciunt omnes qui diligentius Senecam tractarunt.

Cap. 42 § 2. *Quid iuvat dies, quos in voluptatem honestam impendere licet, in dolorem alicuius tormentumque transferre? Non capiunt res istae iacturam nec tempus vacat perdere.*

Miror neminem adhuc correxisse *istam iacturam*, nam nullae res indicatae sunt in prioribus §§, ad quas demonstrativum referri possit.

DIALOGUS VI.

ad Marciam de consolatione.

Cap. 1 § 8. *Nam vulnerum quoque sanitas facilis est, dum a sanguine recentia sunt; tunc et uruntur et in altum revocantur et digitos scrutantium recipiunt: ubi corrupta in malum ulcus verterunt, difficiliter curantur.*

Gertzius frustra tuetur vulgatam lectionem *et uruntur*, pro qua Madvigius suavit *et terguntur*, Kochius *eruuntur*, at omnium optime, ni fallor, nuper Maehly *eluuuntur*¹⁾.

Extrema verba *difficiliter curantur* absunt a codice Ambros. et ideo damnata sunt a Gertzio. Sed non video nos iuste iis carere posse: describitur status vulnerum sanabilis usque ad v. *recipiunt*, tum describitur breviter, sed plane, status qui difficiliter curatur.

Idem merito tuitus est *sanitatem* pro *sanatione* positam, comparans *orbitatem* cap. 2 § 4; adde Livianum *indignitatem*.

Non minus merito eos refutavit (Cornelissen et Maehly), qui in § 3 pro *magna illorum pars arserat* proposuerunt *pars erat*.

1) Maehly, in libro Zur Krit. d. Lat. Texte Basil. 1886, multa in hoc dialogo sollicitavit, quorum la seque. ea tantum referam, quae aliquam commendationem mihi habere videantur.

In fine capitis pro: *non possum nunc per obsequium nec moliter adsequi tam durum dolorem*, Maehly improbabiliter coniecit *attractare tam durum d.* Melius sane alius quidam *adgredi* (cf. Gertz).

Cap. 2 § 5. *Carmina celebrandae Marcelli memoriae composita aliosque studiorum honores reiecit.*

In margine meae editionis adnotaveram correctionem *studiosorum*, quam Maehly quoque protulisse nunc video. Cum igitur levis emendatio se ipsa satis commendare videatur, nihil addam.

Cap. 6 § 3. *Sed si nullis plactibus defuncta revocantur, si sors inmota et in aeternum fixa nulla miseria mutatur, et mors tenuit quidquid abstulit, desinat dolor qui perit; quare regamur nec nos ista vis transversos auferat.*

Ferendum esse perfectum tenuit non assentior Kochio. Pincianus correxit *tenet*. Gertzius nunc putat *tenuit* ortum esse ex *tenerit* pro *tenebit*. In proxima sententia ipse conieceram scribendum esse *dolor eius qui perit*. Nunc video Maehlium quoque in iisdem verbis haesisse, sed correxisse eleganter *dolor quippe irritus*. Non minus corruptum puto extremam clausulam, et edidisse Senecam *quo ne regamur*.

Cap. 7 § 1. *„At enim naturale desiderium suorum est“. Quis negat, quam diu modicum est? nam discessu, non solum amissione, carissimorum necessarius morsus est et firmissimorum quoque animorum contractio.*

Sententiam verborum mancam esse senserunt Erasmus et Gronovius, commendantes ll. nonnullorum lectionem *ex* vel *in discessu*. At levior nec minus efficax loci medela est, si scribimus *necessarius morsus fit* (*fit* pro *est*), ac potius etiam *necessario morsus fit*.

Cap. 8 § 2. *Manat quidem tibi, Marcia, etiam nunc ingens tristitia et iam videtur duxisse callum, non illa concitata, qualis initio fuit, sed pertinax et obstinata; tamen hanc quoque tibi aetas minutatim erimet: quotiens aliud egeris relaxabitur. Nunc te ipsa*

custodis: multum autem interest, utrum tibi permittas maerere an imperes.

Miror non vidisse interpretes hunc quoque locum contraxisse vulnus. Nam quod Maehly coniecit *at iam videtur*, difficultatem non tollit eam quam volo quaeque posita est in eo, quod tristitia, quae *iam callum duxisse videtur*, i. e. quae vix amplius sentitur (nam haec illius formulae significatio est), statim dicitur esse *pertinax et obstinata* nec nisi *minutatim* exemtum iri *per aetatem*. Apparet luce clarius verba *et iam v. dux. callum* transponenda esse posse *eximet*.

Leviore correctione opus est in iis, quae sequuntur, in quibus non narrat, sed praecipit consolator Marciae, nam totius loci ratio postulat ut scribamus: *nunc te ipsa custodi*.

At vix recte Maehlius pro *maerere* proposuit *non maerere*. Permittimus nobis quae iucunda, non quae iniucunda sunt; *non maerere* iniucundum Marciae.

Ratio totius praecepti haec est: Concedit Marciae, ut sibi permittat maerere, h. e. ut interdum nimio et naturali maerori indulgeat, donec aetas hunc exemat; non concedit, ut per falsam pietatem sibi imperet maerorem et sollicitet tristitiam, fugiatque animi relaxationem. Et multum sane interest inter utrumque.

Cap. 9 § 5. *Egregium versum et dignum, qui non e pulpito exiret: „Civis potest excidere quod cuquam potest.”*

Locus egregie correctus videtur a Lipsio, qui invenit *exiret* et ab Hauptio, qui invenit *e pulpito*, nam codices habent *e populo eri et*. Maehly super exhibuit *e Publilio*, sed etiam si concedimus latine sic dici posse, tamen nequaquam Publilium tam parvi fecit Seneca, qui testatur enim „multa dixisse cothurno, non tantum sipario fortiora” de tranq. 11. 8, qui locus bene tuetur hunc nostrum, et confer etiam Ep. mo. 1. 8. 9 *quam multa poetae dicunt quae philosophis aut dicta sunt aut dicenda, et quae sequuntur de Publilio*.

Caput nonum gravissimis mendis et lacunis ita laborat, ut de vera orationis forma restituenda paene desperandum sit. In temptandis remediis optime sane meruit Madvigius, quamquam de plerisque num iusta sint, affirmare vix ausim.

Cap. 12 § 4. *Invenis cito prudens, cito pius, cito maritus, cito pater, cito omnis officii curiosus, cito sacerdos, omnia tamquam propera.*

Propter palaeographicam rationem olim conieceram *omnia tam magna* (A: tamquā) *quam propera*, idemque Rossbachio in mentem venisse video. Sed potius nunc calculum adicio emendationi Maehlii, qui ad sententiam aptissime scripsit *tam prospera quam propera*. Idem recte in 13 § 1 inter *exaudisse* et *dissimulavit* vidit repetendas esse duas litteras atque inserendum reflexivum *se*.

Cap. 18 § 1. *Putas nascenti me tibi venire in consilium. „Intraturus es urbem dis hominibusque communem, omnia complexam, certis legibus aeternisque devinctam, indefatigata caelestium officia volventem. Videbis illic innumerabiles stellas micare, videbis uno sidere omnia impleri, solem quotidiano cursu diei noctisque spatia signantem.*

Prava constantia in comparatione natalicium cum introitu in urbem Syracusarum librarius scripsit *urbem* pro *orbem*. Sed quid est hoc quod orbis dicitur volvere indefatigata caelestium (scil. corporum cf. 25 § 2) *officia*. Nonne scripsit *indefatigatas* (vel *indefatigate*) *caelestium orbitas volventem*? Saltem stellarum cursus dicuntur volvi a Cicerone de rep. 6. 17, atque cursus dici posse orbitas docet Propertius 3. 20. 21 et poeta Aetnae v. 230, cui *orbita lunae* est cursus lunae.

In seqq. Koch et Gertz correxerunt *uno sidere omnia implere solem*, quia merito iis displicebat lectio vulgata. Sed potestne sol dici omnia implere uno sidere, pro eo quod Cicero habet II.: *tanta magnitudine ut cuncta sua luce lustret et compleat*, an scripsit *suo nitore omnia implere solem*?¹⁾

In sequenti sententia non necesse videtur, ut cum Rossbachio pro *modo occultam* (lunam) *modo toto ore terris imminentem*, legamus *toto orbe t. imm.*

1) In eodem hoc loco cod. habet *stellas videre micabis uno sidere*, pro quo antiqui editores et etiam Haase *stellas, miraberis*. Sed praestat lectio docti alicuius Germani, quam supra exaravi, et quam probarunt superrimi editores ac Madvigius.

Ibid. § 5. Praeter alia quae mirabundi contemplamur in terris sunt etiam haec:

Varis urbium situs et seclusae nationes locorum difficultate, quarum aliae se in erectos subtrahunt montes, aliae ripis lacu vallibus pavidae circumfunduntur.

Sic Ambros.; dett. *palude* pro *pavidae*. Corruptelam nondum sanarunt viri docti. Temptarunt haec: *ripis lacuum vallibusque* p. c. Madv., *ripis acclivibus* Koch, *ripis lacuum amniumque* Gertz olim, *curipis lacubus vallibus* Gertz nuper.

Habitus loci satis indicat populis monticolis opponi qui in vallibus habitant, igitur hoc vocabulum non est sollicitandum. Sunt autem valles irriguae (Sen. Oed. 531), sunt in iis lacus et stagna, decurrunt per eas flumina et rivi (Verg. E. 5. 84 Catull. 68. 59 etc.), circum haec igitur consederunt, qui pavent altitudines montium et monticolas asperos. Hinc scribendum esse suspicor: *aliae rivi lacu(busque in) vallibus* p. c.

Ibid. § 8. *Sed istic erunt mille corporum animorum pestes, et bella et latrocinia et venena et naufragia et intemperies caeli corporisque et carissimorum acerba desideria et mors.*

Nota est *intemperies caeli* in tota latinitate, non vero quantum scio *corporis*, atque iam commemoratae sunt *corporum animorumque* (et sic sine dubio corrigendum) *pestes*. Emblema ortum puto ex praecedenti *corporum*.

Mox Maehly merito correxit: *ut ad illa* (vitae bona) *venias, per ista* (vitae mala) *exeundum est; ll. per illa.*

Cap. 22 § 5. *Consarcinatur subscriptio, et acerrimi canes, quos ille (Seianus), ut sibi uni mansuetos omnibus feros haberet, sanguine humano pascebat, circumlatrare hominem (Cremutium Cordum) etiam illum imperiatum incipiunt.*

Madvig coniecit *etiam in illo imperio altum*. Koch licenter: *et iam laniare intemperantius*. Haase: *et iam illum impetratum*, quod vix intellego. Maehly: *et iam illum inferis dicatum*. Gertz cum Madvigio, nisi quod illo in imperio altum edidit. Corruptela est ex genere in his libris frequentissimo, cum voces detruncantur litteris extremis vel primis (cf. Madv. Adv. crit. II 343). Hic autem, si quid video, interciderunt duae tantum litterae

fuitque olim etiam illum, imperio natum, incipiunt. Philosophum a philosopho imperio natum vel dignum praedicari consentaneum est.

Simili remedio utendum est in § 2, ubi pro *in popinam ventremque prototi summaque illis curarum fuit, quid essent, quid biberent*, nuperrimi editores cum Madvigio scripserunt *procubuerunt toti*.

Num tamen etiam in § 7 iidem viri docti syllabas complures deesse merito statuerint, est quod dubitem. Legitur in Ambrosiano:

(Accusatores) *queruntur mori Cordum* (sua manu ante supplicium), *ut interpellata* (in fine vs.) *quod coegerant: adeo illis Cordus videbatur effugere*.

Olim correxerunt *interpellarent*. Nunc praeunte Madvigio in posteriore membro novum addiderunt praedicatum hunc in modum: *ut interpellarent, quod coegerant, orant: adeo* etc. Apta sane oritur sententia, sed leviori mutatione alia acquiritur non minus appositae, si exclusa coniunctione *ut* (nata ex litteris iuxta positae) scribitur infinitivus: *queruntur ... mori Cordum, interpellare quod coegerant*, i. e. Cordum suicidio prohibere, antevenire supplicium a iudicibus constitutum.

Cap. 25 § 2. (In beatorum regionibus) *parens tuus, Marcia, nepotem suum ... vicinorum siderum meatus docet ... utque ignotarum urbium monstrator hospiti gratus est, ita sciscitanti coelestium causas domesticus interpres*.

Non coelestium corporum causas, ut Epicureus philosophus, sed *cursus*, opinor, interpretabitur ille, ut superiora quoque demonstrant.

Cap. 26 § 1. *Putas itaque ex illa arce caelesti patrem tuum, Marcia, ... dicere: „Cur te filia, tam longa tenet aegritudo? cur in tanta veri ignoratione versaris, ut inique actum cum filio tuo iudices, quod integro domus statu integer ipse se ad maiores recepit suos*.

Alterum *cur* ex praecedenti perperam repetitum est, non enim pater causas sciscitatur ignorantiae, sed leviter indignatus rogat, tantane sit eius ignorantia veri, ut e. q. s.

Ibid. § 4. *Quid dicam nulla hic arma mutuis furere concursibus, nec classes classibus frangi, nec parricidia aut fingi aut cogitari, nec fora litibus strepere dies continuos, cett.*

Quomodo fingi defendi aut explicari possit probabiliter non video. Quid scripserit Seneca nescio, nihil melius in mentem venit quam fieri aut cogitari.

DIALOGUS VII.

ad Gallionem de vita beata.

Cap. 2 § 2. *Quaeramus ergo, quid optimum factu sit, non quid usitatissimum et quid nos in possessione felicitatis aeternae constituat, non quid volgo, veritatis pessimo interpreti, probatum sit. Volgum autem tam clamidatos (i. e. chlamydatos) quam coronatos voco, non enim colorem vestium, quibus praetexta sunt corpora, aspicio.*

Lectionem vulgatam, quam supra dedi, frustra defendit Gronovius. Lipsius commendavit tam candidatos quam coloratos, probante Kochio. Gertz tam candidatos quam coccinatos, incerta, ut ait, coniectura. Ipse olim conieceram tam chlamydatos quam peronatos (cf. Forcell. in v. chlamyde).

Postrema autem sententia docet opponi vestes praetextas et non praetextas ¹⁾. Hinc admitti nequeunt qui vulgarem retinentes explicant: *chlamydatos* i. e. peregrinos, obscuros, *coronatos* i. e. claros homines; nec magis Gronovius, qui intellegit milites et *στειφανήδρους* orientales; nec Gertzius, qui *candidatos* appellari censet clientium turbam togatam, et *coccinatos* dominos lautiores ²⁾. Lipsii coniectura ad desideratam sententiam proxime accederet, si modo *candidati* dici possent tenue vulgus nullis honoribus ornatum neque ornandum, et *colorati* homines praetextati ³⁾.

1) Miro sane dixit *quibus praetexta sunt corpora* pro vestibus praetextis ipsis. Nec tamen legendum *praetexta* ne concidat argumentatio.

2) Candidati praeter petitores sunt ii, qui ludos et ferias agunt. Plaut. Rud. 1. 5. 12. Suet. Octav. 98.

3) Quinam *colorati* dicantur a Seneca vidimus ad dial. II de const. asp. 13. 2, coll. infra 7. 3.

Apparet locum etiamnunc manum expectare correctoris. Scripsitne fortasse *tam clavatos quam inornatos*, vel *t. clavi ornatos quam non ornatos*.

Cap. 3 § 3. *Non aliter contingere potest* (beata vita), *quam si primum sana mens est et in perpetua possessione sanitalis suae, deinde fortis ac vehemens, tunc pulcherrima et patiens, apta temporibus*, e. q. s.

Ita codd. mendose sine dubio. Nec multo tamen melius Gertz edidit *tunc pulcherrima patiens*, postquam Madvigius iam correxerat *cuncta pulcherrima patiens*. Requiritur sane obiectum verbi *patiens*, et equidem puto in *tunc* pro *tunc* superesse extremam partem substantivi *fortunae*, de quo vitiorum genere frequentissimo supra disputavi. Et magis decet sapientem *fortunae negligentia* (cf. 4 § 5) quam *cuncta* pati. Sic autem pro *pulcherrima* et legendum *pulcherrime*.

Ibid. § 4. *Intellegis, etiam si non adiciam, sequi perpetuam tranquillitatem libertatem depulsis iis, quae aut inritant nos aut territant; nam voluptatibus et pro illis quae parva ac fragilia sunt et ipsis flagitiis noxia, ingens gaudium subit incursum et aequale* e. q. s.

Ita codex optimus. Antiqui editt. exhibebant: nam *pro voluptatibus et p. i. . . et in ipsis flag.*, at sic vulnus obtegi magis quam sanari, facile concedimus Kochio Gertzioque.

Neuter tamen horum probabilem verborum emendationem protulit. Koch altero loco, ut vulgo, dedit *pro voluptatibus*, sed dein *et turpissimis flagitiis obnoxia*. Gertz autem utrobique vehementius versatus coniecit: *nam volupt. spretis pro illis quae p. et fr. sunt et ipsa sui fastidio obnoxia*.

Ut autem haec non probo ita ipse multo certiora non habeo quae proferam, nisi quod suspicor ne littera quidem mutata verba transponenda esse hunc in modum: *nam pro illis voluptatibus et flagitiis* (i. e. flagitiosis libidinibus cf. 13 § 2: sectam Epicuri flagitiorum magistram), *quae parva ac fragilia sunt et ipsis* (scil. qui committunt) *noxia, ingens gaudium subit*. Recte autem h. l. distinctionem facit voluptatum et flagitiorum peiorum, nam sunt etiam voluptates quae intra naturale desiderium resistent, ut legitur in 13 § 4.

Cap. 7 § 4. *Summum bonum immortale est, nescit exire, nec satietatem habet nec paenitentiam: numquam enim recta mens vertitur, nec sibi odio est, nec quicquam mutavit optima; at voluptas tunc cum maxime delectat, exstinguitur.*

Libri interpolati sic exhibent: *nec q. mutavit quia semper secuta est optima.* Gronov: *n. q. mutavit a primo.* Madv: *mutat a via optima.* Koch: *mutant optima.* Gertz: *mutat ut optima.* Nihil ex his prorsus satisfacit.

Requiritur sane tempus praesens atque conicio scribendum esse neququam i. e. *neque unquam mutat opinionem.*

Habemus sic quod egregie respondeat *poenitentiae*, nec non facile corruptelae explicantur ex compendiis.

In fine § sic pergit:

Ita ne potest quidem ulla eius (voluptatis) esse substantia, quod venit transitque celerrime in ipso usu sui periturum; eo enim pervenit ubi desinat et, dum incipit, spectat ad finem.

Frustra omnes vexarunt innocentissimum verbum *pervenit*, mutantes *pergit* (Madv.), *proruit* vel *portendit* (Gertz), *pervenire vult* (Koch). Sed vitium haeret in particula *eo*, pro qua scribendum est adverbium Senecae usitatissimum *cito*.

Cap. 9 § 2. *Summum bonum in ipso iudicio est et habitu optima mentis, quae cum suum implevit et finibus se suis cinxit, consummatum est summum bonum.*

Koch perperam scripsit *cum munus suum implevit*, quod mens non facit ante mortem hominis. Gertzius recte quod ad sententiam dedit *cum locum suum* i. e. habitum, staturam, *implevit* (coll. 7 § 4); et quia *statura* etiam appellatur *status* (ut semel iterumque habet Columella statum longum, altum, medianum) etiam corrigi potest *statum suum*. Sed exciditne vocabulum, an *suum implevit*, repetitis litterarum ductibus qui sunt in *im*, natum est ex Annaeana formula frequentissima *se implevit*, quae sententiae prorsus satisfacit?

Cap. 10 § 2. *Atqui quis ignorat... animum ipsum genera voluptatis prava sibi (vel a se cod. sed) multa suggerere, in primis insolentiam et nimiam aestimationem sui... et ex minimis ac puerilibus causis exultationem, iam dicacitatem ac superbiam con-*

tumeliis gaudentem, desidia dissolutionemque segnis animi et indormientis sibi? Haec omnia virtus discutit et aurem pervellit et voluptates aestimat antequam admittat, nec quas probavit magni pendit ubique enim admittit, nec usu earum, sed temperantia laeta est.

Pro iam confidenter suadere ausim ut scribatur *vanam dicitatem* (vām uti glia mīa, alia).

In altero vulnere Madvigii medelam emendantis *aut utique etiam admittit* merito relecerunt Koch, qui retinet vulgatam, et Gertz qui proponit parum probabiliter *lotoque animo admittit*. Equidem iam dudum verba in marginem relegaveram, nam otiose prorsus repetunt, quod iam satis asseveratum est, et manifestam originem prae se ferunt ex annotatione vel varia lectione praecedentium vv. *anteq. admittat*.

Ea autem quae proxime antecedunt melius sic distinguenda esse puto: *Haec omnia virtus discutit et aurem pervellit. Voluptates aestimat* e. q. s. omissa copula *et*, pro qua fortasse legendum *ei* i. e. *aurem pervellit ei* scil. animo indormienti sibi; nam dativus vulgo additur cf. de benef. 4. 36. 1; 5. 7. 5. Epist. Mor. 94. 54.

Cap. 13 § 4. *Qui voluptatem sequitur, videtur enervis, fractus, degenerans viro, perventurus in turpia*, e. q. s.

Ita Ambros. cum notis corruptelae in o. Correxerunt a viro Manutius et Gertz, *virum* Madvig et Koch. Sed neutrum placet. Quidni reponamus *degenerans vires*, collato Columellae loco 7. 12. 11 *carpit corpus et vires animosque degenerat?*

Cap. 17 § 2. Inter luxus vitia numerantur quoque haec: *Cur apud te vinum aetate tua vetustius bibitur? cur arvom disponitur?*

Ita vulgo editores. Ambrosiani compendium secundum Gertz non *arvom* sed *aurvum* indicat. In *arvo* autem disponendo nimiam vitae elegantiam inesse merito negavit Madvigius. Adde, quod iam paulo ante rogavit *cur cultius tibi rus est?* Sed idem illud obici potest ipsius Madvigii coniecturae: *cur atrium disponitur* scil. imaginibus et stemmatis, quod honestissimus quisque facere semper solitus fuit. Hinc Gertzius coniecit *viridarium* vel

veterarium, Wesenbergius aciarium. Cum haec minus placeant, suspicor Senecam scripsisse *cur annuum disponitur* scil. vinum, quod ditiores tunc in cellis disponebant secundum annos vinemiarum.

Cap. 19 § 3. *Negatis quemquam praestare quae loquitur, nec ad exemplar orationis suae vivere: quid mirum, cum loquantur fortia ingentia, omnes humanas tempestates evadentia? Cum refigere se crucibus conentur, in quos unusquisque vestrum clavos suos ipse adigit, ad supplicium tamen acti stipitibus singulis pendent; hi, qui in se ipsi animum advertunt, quot cupiditatibus tot crucibus distrahuntur. At maledici et in alienam contumeliam venusti sunt! Vix crederem illis hoc vacare, nisi quidam ex patibulo suo spectatores conspuerent.*

Ita locum difficiliorem edidit Gertzius. At vereor, ut mediae sententiae recto stent talo. Cur enim vinciuntur per adversativum *tamen*? Quae, quaeso, oppositio est in eo quod boni se crucibus refigere conantur et quod ad supplicium acti singulis crucibus pendent? Alterum non pugnat cum altero.

Reprehendit ille Haasium et Kochium, quod punctum posuerunt post *adigit*, et recte quidem, nam unde tum pendet *cum... conentur*? At tamen hoc illi bene perspexerunt, alterum enuntiatum: *ad supplicium tamen... pendent* non iungendum esse cum praecedenti, sed cum sequenti opposito: *hi... distrahuntur*. Quid ergo? Estne redeundum ad antiquam rationem, derelictam a nuperrimis editoribus, et ponendum signum interrogandi post *adigit*? Non credo, sed deleatur coniunctio *cum* ante *refigere*, prave repetita ex praegresso ante *loquantur*, et scribatur *conantur*, atque ponatur punctum post *adigit*. Tum ad *acti* intelligatur subiectum malefici.

Concedit philosophos non vivere ad exemplar suae orationis, quia loquuntur nimis fortia; sed hoc iis sumit, quod saltem *refigere se crucibus* (i. e. liberare cupiditatibus) *conantur*, dum vulgares homines (quos in omnibus dialogis modo 2^a, modo 3^a persona designat, nam iidem mox appellantur *hi*) clavos suos ipsi adigunt. Faciunt hoc quamquam non, ut malefici, singulis crucibus pendent, sed tot quot cupiditatibus laborant.

Dein novum aliquid subiungitur de eorum maledicentia, quam acerbè excusat exemplo maleficorum in patibulo. Post *distrahuntur* recte plene interpunxit Gertzius, et cum Madvigio inseruit *vix ante crederem*.

Cap. 26 § 5. Socrates ad osores sic loquitur: *Existimatio me vestra non meo nomine, sed vestro me movet, quia calamitatis odisse et lacessere virtutem bonae spei eiuratio est*.

Requiritur obiectum verbi *odisse* designans Socratem reliquosque censores, quorum vituperia aegre ferebant aequales, uti per *virtutem* iidem indicantur virtutis defensores. Usurpant autem Latini verbum *adclamare* pro eo, quod est reprehendere, increpare, uti Seneca ipse Ep. Mor. 5. 6. 13 *adclamabit mihi tota manus delicorum*. Huiusne verbi formam frequentativam semel h. l. adhibuit scripsitque *adclamantis odisse*? Sic idem solus usurpavit v. *incursitare* § 27. 2 et alia fortasse frequentativa.

Doctorum saltem coniecturas non possum probare. Excogitarunt *incolumitatem odisse* (Koch), *clamitantis odisse* (Gertz. explicans obscure: clamitantis se odisse significare), *claritates o.* (Georges), denique *calamitas est sapientes o.* (Madvig) et *calamitatis est o.* (antiq. edd.).

DIALOGUS IX.

ad Serenum de tranquillitate animi.

Cap. 4 § 3. In praeceptis ad vitam prudenter instituendam numerantur haec:

Privato vivendum est: sit orator. Silentium indictum est: tacita advocacy cives iuvet. Periculosum etiam ingressu forum est: in domibus, in spectaculis, in conviviis bonum contubernalem, fidelem amicum, temperantem convivam agat; officia civis amisit: hominis exerceat.

Gertzius vidit *spectaculis* h. l. ineptum esse, sed non recte credo substituit *sodaliciis*, nam requiritur loci indicatio. Corrigo in *coenaculis*. Domibus ditiorum opponuntur pauperum man-

siones, coenacula tenuioribus locata et hinc dicta *meritoria* ap. Juvenalem 3. 234 Sueton. Vitell. 7. Dig. 7. 1. 13 § 8 *per coenacula dividere domum*. Horum autem habitatoribus magni sane faciendus est *fidelis amicus*, cuius fructus egregie describuntur in 7 § 3.

Cap. 9 § 4. *Quo innumerabilis libros et bibliothecas, quorum dominus vix tota vita indices perlegit?*

Immo *perlegerit*. Non enim notatur domini segnitia, sed immodica bibliothecarum magnitudo, ut apparet ex seqq.

Ibid. § 7. *Iam enim inter balnearia et thermas bibliotheca quoque ut necessarium domus ornamentum expolitur. Ignoscerem plane si studiorum nimia cupidine oreretur: nunc ista conquisita cum imaginibus suis... in speciem et cultum parietum comparantur.*

Gertzius recepit Kochii coniecturam *erraretur*. Equidem opinor palaeographice et logice melius corrigi *ornaretur*.

Cap. 10 § 1. *Cogita compeditos primo aegre ferre onera et impedimenta crurum; deinde ubi non indignari illa sed pati proposuerunt, necessitas fortiter ferre docet, consuetudo facile.*

Ut tollatur ambiguitas necessario inserendum est reflexivum *sibi*; cf. 15. 4 *singula propter quae laeti ac tristes sumus, sibi quisque proponit*. Videtur intercidisae post *ubi*.

Cap. 12 § 5. *Omnis itaque labor aliquo referatur, aliquo respiciat; non industria inquietos et insanos falsae rerum imagines agitant.*

Hanc codicum lectionem tuitus est Madvigius locum ita enarrans: *non industria* (agitat) *inq. et insanos*, (sed) *falsae rerum imagines agitant* (eos). Qui tamen sic interpretatur tacite fatetur textum lacunosum aut corruptum esse. Itaque varia temptarunt alii. Haase, quem Kochius sequitur, edidit: *non industria inquietos, sed insanos f. r. i. agitant*, quasi haec sit iusta oppositio, aut tota illa asseveratio quicquam pertineat ad rem, quae tractetur. Plura, sed non meliore, opinor, eventu mutavit Gertzius, qui scripsit: *hos non industria inquieta, sed ut insanos f. r. i. a.*

Miror autem nemini horum offensioni fuisse inanem repetitionem *labor . . aliquo referatur, labor aliquo respiciat*, quae mihi quidem Senecae deberi non videtur. Puto et hanc tautologiam et sequentium verborum difficultatem tolli posse mutatione non nimis gravi, si pro *non* legimus *omnis*, vitio orto ex compendio, et sic interpungimus: *omnis itaque labor aliquo referatur, aliquo respiciat omnis industria: inquietos et insanos f. r. i. a.* Tota disputatione perfecta nemo negabit, sic sententiam oriri omni ex parte satis aptam.

Cap. 15 § 4. *Sciet verum esse quod Bion dixit: „omnia hominum negotia simillima initiis esse, nec vitam illorum magis sanctam et severam esse quam conceptum”. Nihilo natus. Sed satius est publicos mores et humana vitia placide accipere nec in risum nec in lacrimas excidentem.*

Adstipulor Fickerto et Madvigio insiticia habentibus vv. *nihilo natus*. Nam Gertzius spretis non iniuria Erasmi et Kochii coniecturis ipse non probabilius correxit: *Nihil est tanti*, quod cogitatione ita explendum esse ait: „ut ob id aut laetemur aut contristemur”. Idem autem nobis hoc obicit: nusquam in proximis reperiri, unde verba huc irrepere potuerint. At non irrepererunt ex proximis, sed ex margine, ubi ad *vitam non magis sanctam . . . quam conceptum* aliquis annotaverat, opinor, „*nihilo natus*” i. e. minutissimo semine natus est homo.

Omissis hisce reliqua bene procedunt. Etenim per *sed satius est* e. q. s. oratio redit ad finem § 1, corrigens ea quae in §§ 2 et 3 cum aliqua veri specie erant disputata de humana vitia ridendo cum Democrito aut flendo cum Heraclito. Concludit satius esse ea placide accipere sine risu et sine lacrimis.

Cap. 16 § 2. *Fide, quomodo quisque illorum (qui ut Catones et Cicerones pessimam fortunam experti sunt) tulerit et, si fortes fuerunt, ipsorum illos animo desidera, si muliebriter et ignave perierunt, nihil periit.*

Constructionem non intelligo et commendo hanc: *et qui fortes fuerunt ipsorum, illos animo desidera.*

Cap. 17 § 8. *Non numquam et usque ad ebrietatem veniendum,*

non ut mergat nos, sed ut deprimat: cluit enim curas et ab imo animum movet et ut morbis quibusdam ita tristitiae medetur.

Magnopere miror tolerasse editores *sed ut deprimat*, cum verbum non contrarium sed synonymum sit praecedentis *mergat*. Cf. e. g. Epist. 1. 10. 4 *vide, ne te ulla res deprimat*. Dicendum fuit Senecae aut: *non ut mergat nos sed ut deoneret vel erigat*, aut, quod revera eum scripsisse persuasum habeo: *non ut m. n. aut deprimat*.

Pro enim restitue *vinum*, quod abesse nequit. Et Gertz iam dederat enim <vinum> *curas*.

Ceterum compara Epist. 1. 12. 4 *deditos vino potio extrema delectat, illa quae mergit, quae ebrietati summam manum imponit*.

DIALOGUS X.

Ad Paulinum de brevitate vitae.

Cap. 10 § 3. *Inviti itaque ad tempora male exacta animum revocant nec audent ea retemptare, quorum vitia, etiam quae aliquo praesentis voluptatis lenocinio subripiiebantur, retractando pateant.*

Pro *subripiiebantur*, quod habent codices, inde ab Erasmo scripserunt *subrepebant*; sed merito nunc suum codicibus honorem restituit Gertzius. Vitia iuventutis et adolescentiae, quae tunc voluptatum lenociniis dolose obtegebantur neque sentiebantur, et sic *subripiiebantur* hominum nostroque aspectui, in senectute inviti agnoscimus. Cf. Ep. 1. 1. in. *tempus, quod aut auferebatur aut subripiiebatur*.

Cap. 12 § 4. *Quid illi, qui in componendis audiendis discendis canticis operati sunt, dum vocem, cuius rectum cursum natura et optimum et simplicissimum fecit, in flexus modulationis inertissimae torquent, ... non habent isti otium, sed iners negotium.*

Immo *ineptissimae torquent*, nam qui rectum cursum naturae relinquunt, non peccant deficientia sed exsuperantia

artis, ut omnes tunc temporis artifices isti. Mox *inertis negotium* idem est quod in § 2 appellavit *desidiosam occupationem*.

Cap. 16 § 3. Egrege describitur illud vitae taedium, quo opulentissimi homines otiosi laborare saepe solent, qua de re post alia multa sic pergit:

tarde ire horas queruntur: nam si quando illos deseruerunt occupationes, in otio relictī aestuant, nec quomodo id disponant aut extrahant, sciunt. Itaque ad occupationem aliquam tendunt et quod interiacet omne tempus grave est... transilire medios dies volunt; omnis illis speratae rei longa dilatio est. Ad illud tempus quod amanti, breve est et praeceptis breviusque multo suo vitio. Aliunde enim alio transfugiunt et consistere in una cupiditate non possunt.

Gertzius cum Madvigio et Wesenbergio locum sic correxit: *At illud tempus quod damnant, br. est et pr., breviusque multo suo vitio faciunt.* Sed tempus quod damnant, sunt dies interpositi inter ipsorum votum et speratam occupationem: hoc tempus ut quam maxime breve et praeceptis sit, summo opere cupiunt, atque inepta est obiectio eos id brevius multo suo vitio tacere.

Redeundum mihi videtur ad antiquam emendationem Mureti et Erasmi: *At illud tempus quod amanti br. est et pr., breviusque m. s. v. sive ad extrema vv. additur fit vel faciunt sive non additur.* Adspirant illi ad speratam occupationem, h. e. ad tempus quod amanti, quod si venit, non tantum breve est et praeceptis sua natura, sed magis etiam ipsorum vitio, cum non placide uni cupiditati indulgeant, sed ab aliis ad alia trepidant.

Ex reliquis dialogis haec tantum adicio:

Dial. XI. *Ad Helviam matrem de cons. cap. 15 § 2. Ubi illi occursum, ubi matre visa semper puerilis hilaritas? Adiciis istis loca ipsa gratulationum et convictum et, ut necesse est, efficacissimas ad verandos animos recentis conversationis notas.*

Lectio gratulationum vix dubito quin falsa sit, hae enim rarius fieri solent, quam ut compluria loca iis insignia esse

possint. Suspicio denuo intercidisse tres litteras et Senecam scripsisse *loca ipsa grata ambulationum et convictuum*.

Dial. XII. *Ad Polybium de cons. cap. 15 § 4. Gaius Caesar, divi Augusti, avunculi mei magni nepos (loquitur Claudius), circa primos inventae suae annos Lucium fratrem carissimum sibi princeps iuventutis principem eiusdem iuventutis amisit in adparatu Parthici belli.*

Reponendum censeo *principem eundem iuventutis*, ut pro inepto epitheto aptum acquiramus indicium similis honoris simul gesti ab ambobus.

AD PLINII EPISTOLAS.

II. 7, 2. *Nam Spurinna Bructerum regem vi et armis induxit in regnum.* Plinius usus est verbo *inducere* pro *adducere* VIII. 14, 2. Sed hic scribere debebat *reduxit*, ut scripsit III. 10, 2 *si in memoriam gravissimi luctus reduxissem*.

III. 21, 3. *Fuit moris antiqui.* Magis placet quod codex F praebet: *fuit moris antiquis*. Nam Plinius hanc locutionem amabat. cf. II. 19, 8 *ut illis erat moris*. VII. 27, 14 *reis moris est submittere capillum*. VIII. 19, 2 *Est autem mihi moris*.

III. 6, 1. *Tusci grandine excussi.* Plinius praedia, quae habebat prope Tifernum Tiberinum, appellat *Tuscos*, IV. 1, 3. V. 6, 1. IX. 36, 1. 40, 1. Hic narrat ea grandine esse verberata frugesque deletas. Sed *executi* male de ea re dicitur. Poterat scribere *Tusci grandine contusi*, ut Horatius Ep. I. 8, 5 *haud quia grando contunderit vites*, vel etiam *cacsi*, cf. Min. Fel. Oct. 5: „Ecce arbusta frugifera, ecce iam seges cana, iam temulenta vindemia imbre corrumpitur, grandine caeditur.”

III. 12, 2. Vulgo edunt *scribamque qui sorte obtigerat*, Keilius *sorti*, ut est in codd. Med. et Vat. Scribendum videtur *qui sorte ei obtigerat*. Scribas sortitione ad aerarium magistratibus attributos esse tradit Cicero in Catil. IV. 7, 15.

I. C. G. B.

NEPOTIS LOCUS ET SENECAE PHILOSOPHI NONNULLI LOCI CONSIDERANTUR.

SCRIPSIT

H. C. MICHAELIS.

Nepotis Epaminondae Cap. V in fine haec leguntur: *Quod autem me Agamemnonem aemulari putas falleris: namque ille cum universa Graecia vix decem annis unam cepit urbem: ego contra ea una urbe nostra, dieque uno, totam Graeciam, Lacedaemoniis fugatis, liberari.* Vox *ea* iungi potest praecedenti *contra*, sed tum abundat, nam tum *ambae* idem significant quod adverbium *contra*, ut in Praef. § 6, Iphicr. in fine et Epam. Cap. X § 4. Potest *ea* quoque haberi pro ablativo: *ea una urbe nostra*. Sed hoc vetat ratio. Nam si Epaminondas urbis suae gloriam extollere voluisset, dixisset *illa*, talem vero vanitatem respuisset prudens ille dux. Sed ablativus ille instrumenti *ea una urbe nostra* intolerabilis quoque est: sic laus praecipue urbi tribueretur, cuius magna sane pars ad ducem ipsum pertinebat. Desideramus igitur praepositionem apud illum ablativum *urbe nostra*, nec sane difficilem inventu. Si totum locum attente consideramus, omnia priora posterioribus respondentia videmus: *universa Graecia* et *unam urbem*, *decem annis* et *uno die*, *una urbe* et *totam Graeciam*. Mutemus igitur illud *ea* in *cum* (non in *ex*, ut olim factum est) et rursus *ille cum universa Graecia* congruent cum: *ego contra cum una urbe nostra*: tum quoque, ut par est, gloria ducis cum urbis gloria iungitur. Quam facile autem *cum* repeti possit ex corruptela *ea* sponte patet: ex vera scriptura cū fluxerunt corruptelae *ca*, *ea*.

Olim in Philologo multa contuli, quae ad Senecae opera emendanda pertinerent: nunc pauca quaedam iis addere decrevi; pertinent ad libros de Beneficiis et ad epistolas quasdam.

Epist. 66 § 34. *Quaedam prima (bona) existimat (ratio) . . tamquam victoriam, bonos liberos, patriae salutem: quaedam secunda . . tamquam aequo animo pati morbum magnum, exilium.* Ultima vox graviter corrupta est. Probant sequentia, quae plane respondere debent illis praecedentibus. *Prima*, sic pergit Seneca, *secundum naturam, gaudere liberorum pietate* (supra dixerat *bonos liberos*), *patriae incolumitate* (supra *victoriam*, . . *patriae salutem*): *secunda contra naturam sunt, fortiter obstare tormentis* (haec non respondent superiori voci *exilium*) *et sitim perpeti morbo urente praecordia* (supra *morbum magnum*). Ut vides, benigne lector, vox *exilium* ipsa in exilium ire debet, locumque suum cedere voci simillimae forma, sensu vero multo aptiore ad tormenta, nempe *eculeum*. Divide tantum literam *x* in duas lineolas, prior dabit *c*, posterior cum sequenti *i* dabit *u*, sequens *i* minime aut nihil fere differt ab *e*. Quam apta vox *eculeus* nostro sit loco declarant e multis aliis hi Senecae loci:

Ep. 67, 3. *Neminem certe adhuc scio eo nomine votum solvisse, quod flagellis caesus esset, aut podagra distortus aut eculeo longior factus.*

Ep. 66, 17. *Hoc nobis persuadere conaris nihil interesse utrum aliquis in gaudio sit an in eculeo iaceat, aut tortorem suum lasset.*

Adde quod Seneca exilium sapienti non malum iudicat: idque nonnumquam pro magno habet commodo. Inde ait ad Helvium VI § 4: *Nullum invenies exilium in quo non aliquis animi causa moretur.*

De Benef. VI, 35 § 5 Seneca eos culpat, qui eum in finem alicui malum optant, ut occasionem habeant illi beneficium reddendi, et ait: *Nemo, ut existimo, de inmanitate animi tui dubitaret, si aperte illi paupertatem, si captivitatem, si famem ac metum inprecaretur. Aliquid interest utrum vox ista sit voti tui? sanius aliquid enim horum optas.* Ultima *sanius* . . *optas* corruptissima sunt: hoc quivis videt. Locus autem ideo memorabilis est, quia probat antiquissimos literarum scientiae antistites rem nonnumquam melius perspexisse quam sequentes cultores laudatissimos.

Gronovius legi vult *sanius aliquid enim horum optas*. Rubenius, quem sequitur Haasius, totum locum sic constituit: *at quid interest, utrum vox ista sit voti tui an vis? aliquid enim horum optas*. Acute sane, sed primum *an vis* non exprimit quod Seneca vult dicere: *vox* seu *devotio* numquam satis recte *vis* dici potest; deinde in illa coniectura non ratio redditur corruptelae *sanius*. Vox *an* inde quidem derivari potest, neque *ius* et *vis* multum differunt, sed ubi manet litera prima *s*? Multo melius et verius sagax ille Pincianus locum ita correxit: *At quid interest utrum vox ista sit voti tui, si animus ei (ex enim) aliquid horum optat*. Unica causa, quam expiscari potui, cur viri docti pulcram illam emendationem non receperint, ea est, quod sic *utrum*, duplicis interrogationis particula, in simplici interrogatione adhibetur. Sed ipse Seneca elevat illam difficultatem hoc loco Ep. 82, 13. *Non enim sic mors indifferens est, quomodo utrum capillos pares habeas*, nihil amplius; nam subsequuntur haec: *mors inter illa est, quae mala quidem non sunt, tamen habent mali speciem*. Itaque quando *necne* sequi deberet, Seneca brevitatis studio alteram interrogationis partem nonnumquam omisit. Id quod Pincianum non latuisse videtur.

De Senecae brevitate locutus, unum etiam locum considerabo, ubi editores brevitatis illud studium non agnoverunt, et dictionem languidiorem pro vera multo efficaciore substituerunt.

De Benef. VII, 10 § 5 iuvehitur Seneca in avaritiam ditissimus ipse. Iam initio capitis ait: *Quid agis avaritia? Quot rerum caritate aurum tuum victum est?* Tum § 4: *O miserum si quem delectat patrimonii sui liber magnus et vasta spatia terrarum colenda*. Denique § 5 (de quo loco agere volo): *Cum bene ista, per quae divitias suas disposuit ac fudit circumspexerit superbumque se fecerit, si quicquid habet ei quod cupit comparet, pauper est*. Codex optimus Naz. nonnullique alii bonae notae non habent *si* ante *quicquid*. Editores tamen ad unum omnes istud *si*, quod Senecae dictionem enervat, perperam manere passi sunt. Iam temporum mutatio *circumspexerit, fecerit* sed dein *comparet* hoc illos monere potuerat. Ultima verba: *quicquid habet ei quod cupit comparet* iam pertinent ad conclusionem: *pauper est*. Non id vult dicere Seneca: „si omnes divitias suas cogitatione con-

iunxerit, si iis superbus factus erit, easque cum cupidine sua comparaverit, pauper est", sed: „si omnes illos thesauros uno obtutu conspexerit et inde superbiam suam aluerit, tum ea omnia cum cupidine sua comparet: pauper est". Ita antithesis multo evadit efficacior quam quum per particulam *si* ultima quasi abscondas in priora. Amat Seneca istiusmodi abruptas conclusiones. Sic huius libri Cap. XIX § 5 *Ferae inter nos educatae sunt; in silvas eruperunt*, (non: *si in silvas eruperunt*) *aliquid mansuetudinis pristinae retinent, tantumque a placidissimis absunt, quantum a veris feris*. De Benef. III, 31 § 1 perquam favet meae opinioni. Ibi olim legebatur: *Vis scire quam non sit magnum beneficium vitam sic dare?* (alloquitur filius patrem): *exposuisses: nempe iniuria erat genuisse*. Ibi olim legebatur: *si exposuisses nempe iniuria erat genuisse*. Sed *si* proturbatum est secundum optimi codicis Naz. scripturam, ex coniectura Pinciani comprobata Gronovii auctoritate. — Sed iam manum de tabula.

Velpiae, Sept. 1838.

AD TAC. HIST. I 27 IN FINE.

Ibi tres et viginti speculatores consalutatum imperatorem ac paucitate salutantium trepidum et sellae festinanter impositum strictis mucronibus rapiunt.

Haec verba sic cohaerent. Otho signo dato liberto innixus in Velabrum pervenerat. Ibi nonnulli coniurati eum imperatorem consalutarunt; cum autem Otho trepidus esset, videns numerum tam exiguum salutandi causa convenisse, coniuratos metus cepit ne Othonis animus labaret et sic coninratio inita ad irritum caderet. Quam ob rem festinanter eum sellae imponunt strictisque gladiis rapiunt.

Ex his quae exposui apparet sententiam non admittere conjunctionem *et* inter *trepidum* et *sellae*; legendum igitur: *paucitate salutantium trepidum sellae festinanter impositum strictis mucronibus rapiunt*.

A. VAN IJSENDIJK.

AD LIVI DECADEM PRIMAM.

SCRIPSIT

J. J. CORNELISSEN.

I. 2. 4: „Aeneas, aduersus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, nec sub eodem iure solum sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellauit”.

„Sub eodem iure esse” num Latinum sit dubitare licet, at prorsus ineptum est „sub eodem nomine esse”. Scripsit Liuius nimirum „nec sub *ae* eodem iure solum sed etiam nomine omnes essent”. Cf. XXXVIII. 14. 10 „erant autem sub eo praeter Cibyam Sylleum et Alimne quae appellatur”.

Ibid. 3. 3: „Ascanius abundante Lauini multitudine florentem iam atque opulentam urbem matri seu nouercae reliquit, nouam ipse aliam sub Albano monte condidit, quae ab situ porrectae in dorso urbis Longa Alba appellata”.

Offendit Weissenbornium „urbis” post „quae” (i. e. urbs) durissime dictum. Mihi uox spuria uidetur; urbs enim non in dorso montis, sed sub monte sita erat. Fuisse conicio „quae ab situ porrectae in dorso arcis”. De arce Albae cf. c. 6. 1.

Ibid. 8. 4: „Crescebat interim urbs munitionibus alia atque alia adpetendo loca, cum in spem magis futurae multitudinis quam ad id, quod tum hominum erat, munirent”.

Veram lectionem puto „munitionibus amplectendo”

coll. XXXV. 28. 6 „quantum munimento amplecterentur loci”;
 XLI. 18. 1 „duos montes ceperunt muroque insuper am-
 plexi sunt”.

Ibid. 21. 1: „Deorum adsidua insidens cura ea pietate
 omnium pectora imbuerat, ut fides ac ius iurandum proximo
 legum ac poenarum metu ciuitatem regerent”.

Pro „proximo” uoce corrupta Maduigijs coniecit „pro anxio”
 uel „pro obnoxio” scribendum esse. Novák dedit „pro summo”.
 Nihil horum placet, quia epitheton a loci tenore abhorreere ui-
 detur. Liuium scripsisse suspicor „posito legum ac poenarum
 metu”. Cf. c. 19. 4 „positis externorum periculorum curis”;
 VII. 32. 1 „positis omnium aliarum rerum curis”.

Ibid. 27. 7: „Tullus in re trepida duodecim nouit salios fa-
 naque Pallori ac Pauori”.

Legendum „Tullus, *ut* in re trepida,”; cf. Boetticher, *Lex.*
Tacit. p. 478.

Ibid. 27. 10 sq.: „Instat Tullus fusoque Fidenatium cornu in
 Veientem alieno pauore perculsum ferocior redit. nec illi tulere
 impetum, sed ab effusa fuga flumen obiectum ab tergo arcebat.
 quo postquam fuga inclinauit, alii arma foede iactantes in
 aquam caeci ruebant, alii, dum cunctantur in ripis, inter fugae
 pugnaeque consilium oppressi”.

Liuiio reddendum uidetur „quo postquam pugna inclinauit”.
 Cf. VI. 32. 8.

Ibid. 34. 6: Tanaquil „consilium migrandi ab Tarquiniis cepit.
 Roma est ad id potissimum uisa”.

Locum corruptissimum Freudenberg emendare conatus est
 scribendo „Roma ei ad id apta potissimum uisa”. Frigell con-
 iecit „Roma ei ad id opportuna potissimum uisa”. Quarum
 lectionum neutram probare possum, quia non tollitur molestia
 quae est in vv „ad id”. Quae cum nihil aliud significare pos-
 sint nisi „ad migrandum Tarquiniis”, hanc obtinebis sententiam
 „Roma ei apta s. opportuna potissimum uisa est ad migrandum
 Tarquiniis”, quod uides quam sit absurdum. Veram lectionem
 suspicor „Romam ei adire potissimum uisum”.

Ibid. 40. 5: „Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiae quam potuere tumultuosissime specie rixae in se omnes apparitores regios conuertunt”.

Annotat Weissenbornius: „die Konstruktion von *consuesco* mit Ablativ und Dativ findet sich sonst erst später, auch statt der adjektivischen Form *consuetus eum* meist, bei Liv. ausser u. St. immer, die verbale im Aktiv: *consuevi*”. His rationibus inductus „consueti” uocem spuriam iudico. Livius scripsisse uidetur „quibus instructi erant”.

Ibid. 46. 6: Tullia „tota in alterum auersa Tarquinium eum mirari, eum uirum dicere ac regio sanguine ortum; spernere sororem, quod uirum nacta muliebri cessaret audacia”.

Tullia sororem suam spreuisse narratur, quod muliebri audacia non uteretur (cf. XLII. 6. 8). In his „muliebri” minime ferendum puto, quia audacia a mulierum moribus et ingenio plerumque abhorret. Fuisse uidetur „quod muliebriter cessaret audacia”. Cf. XXXVIII. 57. 7.

Ibid. 54. 5: „Tum Sex. Tarquinius ex suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere uellet, quandoquidem, ut omnia unus prae Gabiis posset, ei dii dedissent”.

Weissenbornius „prae” tamquam sensu carens uncinis saepsit. Potius crediderim olim scriptum fuisse „ut omnia unus praeter ceteros Gabiis posset”. Cf. Cic. ad Q. fr. I. 1. 15 „ut amplissimum nomen consequeremur, unus praeter ceteros adiunxisti”; Verr. V. 19. 49 „unum praeter ceteros diligentem”.

Ibid. 54. 9: „Patuit quibusdam uolentibus fuga, aut in exilium acti sunt, absentiumque bona iuxta atque interemptorum diuisui fuere”.

Legas, si placet, „alii in exilium acti sunt”.

Ibid. 56. 3: Quia ubi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse Signiam Circeiosque colonos misit”.

Immo uero „ubi usui non esset”. Cf. XLII. 27. 1 „ut ex ueteribus quinquereimibus quae possent usui esse, reficeret”.

Ibid. 58. 5: „Quo terrore cum uicisset obstinatam pudicitiam uelut uictrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset, Lucretia maesta tanto malo nuntium Romam mittit”.

Fere nemo est hodie quin agnoscat absurda esse quae leguntur in Codd. MMSS. „cum uicisset uelut uictrix libido”. Inter uarias doctorum coniecturas, quas commemorat H. J. Muellerus (in edit. VIII Liui Weissenborniani p. 271. vol. I), nullam inueni probabilem. Commendo: „cum uicisset obstinatam pudicitiam soluta uinclis libido”. Cf. II. 3. 2; X. 13. 14.

Ibid. 59, 1: „Brutus ‘Per hunc’ inquit ‘castissimum ante regiam iniuriam sanguinem iuro me L. Tarquinius Superbum cum scelerata coniuge et omni liberorum stirpe ferro igni quacumque denique ui possim exsecuturum”.

Pro „exsecuturum”, quod est in Codd. omnibus, Rhenanus dedit „exacturum”, quae lectio ab editoribus uulgo recepta est. Dubito an Liuius scripserit „excissurum”. Cf. Nipperd. ad Tacit. Ann. II. 25.

II. 2. 4: „Hic primo sensim temptantium animos sermo per totam ciuitatem est datus.

Legas quaeso „dilatatus”. Cf. XXXIV. 49. 6: „qui male commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint”; Tacit. Ann. 1. 4: „imminentes dominos uariis rumoribus diffebant”; Nep. Dion. 10 „celeri rumore dilato”.

Ibid. 11. 5: „Et sciere perfugae indicio, multoque plures, ut in spem uniuersae praedae, flumen traiciunt”.

Legendum puto „ut in spem immensae praedae”.

Ibid. 11. 9: „Herminius, ubi tumultum sensit, concurrat ex insidiis uersisque in Lucretium Etruscis terga caedit”.

Reddas Liuius uelim „consurgit ex insidiis”. Cf. II. 50. 6: „subito ex insidiis consurgitur”.

Ibid. 12. 2: „C. Mucio indignum uidebatur populum Romanum seruientem [cum sub regibus esset] nullo bello nec ab ho-

stibus ullis obsessum esse, liberum eundem [*populum*] ab isdem Etruscis obsideri, quorum saepe exercitus fuderit".

Quae uncinis seclnsi tamquam glossemata expungenda censeo. Post „nullo bello" uerbum aliquod uelnti „laccessitum" uel „uexatum" excidisse uidetur.

Ibid. 32. 10: Menenius Agrippa narrasse fertur corporis partes „conspirasse . . . ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datnm, nec dentes quae conficerent".

Editores n. „quae", quod eos merito offendit, resecandum putarunt. Mihi lenius remedium adhibendum uidetur. Pro „quae" scribe „gulae" et sana erit sententia: „nec dentes gulae conficerent".

Ibid. 34. 5 sq.: „*Romani* incommodo bello . . . uexati forent, ni Volscos iam mouentes arma pestilentia ingens inuasisset. ea clade contreritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, . . . Velitris auxere numerum colorum Romani".

Fuisse uidetur „ea clade *adeo* contreritis".

Ibid. 35. 3: „Adeo infensa erat coorta plebs, ut unius poena defungendum esset patribus. restiterunt tamen aduersa inuidia usique sunt qua suis quisque qua totius ordinis uiribus".

Veram lectionem suspicor „restiterunt tamen aduersus inuidiam". Cf. Varro, R. R. I. 13. 2 „aduersus tempestatem nocentem non resistunt".

Ibid. 40. 1: „Tum matronae ad Veturiam matrem Coriolani Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum consilium an muliebris timor fuerit, parum inuenio".

Nisi omnia fallunt, lacuna extat inter „parum" et „inuenio". Ita fere Liuium scripsisse crediderim „parum *liquet*; *apud auctores utrumque* inuenio". Cf. I. 46. 1; II. 40. 10; III. 23. 7.

Ibid 41. 8. 9: „Cassius . . . iubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. id uero haud secus quam praesentem mercedem regni aspernata plebes: adeo propter suspi-

cionem insitam regni, uelut abundarent omnia, munera eius in animis hominum respuebantur".

Verborum ordinem misere turbatum restitue scribendo „adeo propter suspicionem insitam in animis hominum munera eius respuebantur". — V. „regni" post „insitam" tamquam glossema delendum existimo.

Ibid. 45.1 sq.: „Consules quoque Romani nihil praeterea aliud quam suas uires, sua arma horrebant. memoria pessimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eo, ubi duae simul acies timendae essent. itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo auersi".

Ni fallor „praeterea" suo loco migravit, qui fuit ante „memoria". Quid „auersi" intellegat non uideo. Weissenbornii enim opinioni, qui contendit subaudiendum esse „a proelio committendo", accedere uereor. Fortasse scripsit Livius „tam ancipiti periculo pressi".

Ibid. 46.4: „Quintum Fabium . . . ferox uiribus et armorum arte Tuscus, incautum inter multas uersantem hostium manus, gladio per pectus transigit; telo extracto praeceps Fabius in uulnus abiit".

Pro inepto „abiit" scribendum erit „*labitur*". Cf. I. 58.12 „prolapsaque in uulnus moribunda cecidit"; Lucret. IV. 1042 „namque omnes plerumque cadunt in uulnus"; Verg. Aen. X. 488 „corruit in uulnus"; Lucan. VII. 603 „in uulnera laetus labitur"; Stat. Theb. IV. 463 „in uulnus cecidere greges".

Ibid. 46.7: „Sic in primum infestis hastis prouolant duo Fabi, totamque mouerunt secum aciem".

Quia praesens tempus contextus requirit, perfectum „mouerunt" tamquam spurium damnandum est. Vera lectio est „provehunt". Cf. c. 50.5.

Ibid. 52.3: „Menenio inuidiae erat amissum Cremerae praesidium . . .; ea oppressit, cum et patres haud minus quam pro Coriolano adnisi essent".

Legendum est „ea oppressit *eum*, cum et patres" cett.

Ibid. 56. 2: „Contraque omnium opinionem, qui eum [i. e. Volerone] uexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam priuato dolore habito, ne uerbo quidem uiolatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebei magistratus tributis comitiis fierent”.

Weissenbornius lectoribus persuadere conatur „permittere tribunatum” imagine translata ab equis, quorum habenae remittantur, fere significare „sine ulla moderatione tribunatum gerere”; „uexandis consulibus” autem datiuum esse, quo consilium notetur, quod permittendo tribunatum Volero secutus esset. De datiuo ei concedo, de ceteris minime consentio. Mihi dubium non est quin locus misere sit deprauatus. Liuium scripsisse conicio „qui insectandis prioris anni consulibus petiuisse eum tribunatum credebant”. Cf. III. 65. 4: „insectandis patribus tribunatum gessit”.

Ibid. 56. 12: „Facile et contemptim de iure disserendo perturbare Laetorium poterat”.

Weissenbornius „et” tamquam spurium delenit, quia „facile” pertinere intellegeret ad „perturbare poterat”.

Probabilius uidetur ante „et” lacunam extare et sic fere Liuium scripsisse „facile, superbe et contemptim de iure disserendo, perturbare L. poterat”. Cf. XXXVII. 10. 2: „Pausistratum . . . superbe quaedam et contemptim in se contionantem dixisse”.

Ibid. 59. 2. sq.: „Productus in aciem exercitus turpi fuga petit castra nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis uidit foedamque extremi agminis caedem. tum expressa uis ad pugnandum, ut uictor iam a uallo submoueret hostis”.

Immo uero „tum experrecta uis ad pugnandum”. Cf. Cic. Rosc. Am. 49: „experrecta uirtus rempublicam recuperauit”.

III. 3. 1: „Relicto itaque castris praesidio egressi tanto cum tumultu inuasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint”.

Inuerso uerborum ordine scribendum puto „relicto itaque praesidio castris egressi”.

Ibid. 7. 1 sqq.: Deserta omnia sine capite sine uiribus dii praesides ac fortuna urbis tutata est, quae Volscis Aequisque praedonum potius mentem quam hostium dedit: adeo enim nullam spem non potiundi modo sed ne adeundi quidem Romana moenia animus eorum cepit, tectaue procul uisa atque imminentes tumuli auertere mentes eorum, ut totis passim castris fremitu orto, quid in uasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine praeda tempus tererent . . . signa repente conuellerent".

Interpretes affirmant tumulos h. l. intellegere colles, in quibus urbs Roma aedificata esset. Etsi sic satis insolite dictum est, tamen pro certo ac probato hoc sumere libet. At, si hoc feceris, statim quaestio oritur quid sibi uelit illud „imminentes". Imminebantne tumuli illi tectis? Minime, opinor. An forte Volscis Aequisque? Ne hoc quidem statuere licet, quia tecta illi tumulosque procul uidisse narrantur. Accedit alia difficultas multo grauior. Nemo enim mortalium, credo, intelleget, quomodo tecta collesque urbis procul uisa gentes illas infestas ab obsidione auertere potuerint. Dubia haec omnia et inepta tollentur, si tumulos illos erectos esse statuerimus in eorum sepulcris, qui pestilentia mortui essent (cf. V. 48. 2). Imminebant autem hi tumuli non tectis, sed mortuorum bustis. Quae cum ita sint, non dubito quin scripserit Liuius „bustaue procul uisa atque imminentes tumuli".

Ibid. 10. 6: „Inter alia prodigia et carne pluit; quem imbrem ingens numerus auium interuolitando rapuisse fertur".

Fuisse crediderim „inter uolitandum". Verbum, quod est „interuolitare", per librariorum negligentiam ortum, e Lexicis tollendum censeo.

Ibid. 26. 1: „Vis Sabinorum ingens prope ad moenia urbis infesta populatione uenit; foedati agri, terror iniectus urbi est".

„Foedati agri" intellegere aiunt interpretes agros foede uastatos. Mihi nondum persuaserunt. Liuium scripsisse puto „nudati agri". Cf. XLIV. 27. 4: „non agros tantum nudare populando potuit".

Ibid. 50.15: „Mittuntur tres legati consulares . . . , qui quaerere senatus uerbis, cuius iussu castra deseruissent, aut quid sibi uellent, qui armati Auentinum obsedisent, belloque auerso ab hostibus patriam suam cepissent”.

Quia plebi, quae Auentinum insederat, haud recte obici uidetur quod patriam cepissent, ueram lectionem conicio „patriam suam petiissent”.

Ibid. 52.10: „Cum haec ex omni parte iactarentur, uicti consensu decemuirii futuros se, quando ita uideatur, in potestate patrum adfirmant. id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab inuidia caueatur, nec suo sanguine ad supplicia patrum plebem adsuefaciant.

„Adsuefacere aliquem ad aliquid” pro „alicui rei” uel „aliqua re”, quia praeter h.l. nusquam inuenitur, „adsuefaciant” uox spuria uidetur. Olim scriptum fuisse suspicor id, quod sententiae accommodatum est: „adlice faciant”. Usi sunt hoc uerbo Seneca, Epist. 118.8 et Suetonius, Vitell. 14.

Ibid. 67.2: „Hanc ego ignominiam, quamquam iam diu ita uiuitur [*is status rerum est*], ut nihil boni diuinet animus, si huic potissimum imminere anno scissem, uel exilio uel morte . . . uitassem”.

Quae uncis saepi librario, non Liuiio deberi uidentur.

Ibid. 70.1: „In exercitu Romano cum duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii concedente Agrippa penes collegam erat, et praelatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat communicando consilia laudesque et aequando imparem sibi”.

Nemo intelleget, opinor, qua ratione alter e consulibus laudes cum altero communicare potuerit. Laudes nimirum intellegendae sunt, quas ipse consul collegae suo tribuit. Nimis enim ineptum est suspicari consilia ab ipso consule capta et laudes eidem ab aliis tributas sic uno tenore a Liuiio coniuncta esse. Mihi fere non dubium est quin olim scriptum fuerit „*blandeque exaequando imparem sibi*”.

IV. 8. 5. Agebatur in senatu de censurae muneribus a consulibus in novos magistratus transferendis. „Patres quamquam rem parvam, tamen quo plures patricii magistratus in re publica essent, laeti acceperunt, id, quod evenit, futurum, credo, etiam rati, ut mox opes eorum, qui praeesent, ipsi honori ius maiestatemque adicerent”.

Immo, opinor „*decus maiestatemque*”.

Ibid. 11. 5: „Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius T. Cluilius Siculus M. Aebutus Helva; qui per minime populare ministerium, agro assignando sociis, quem populus Romanus suum indicasset, cum plebem offendissent, ne primoribus quidem patrum satis accepti, quod nihil gratiae cuiusquam dederant, vexationes ad populum iam die dicta ab tribunis remanendo in colonia vitare”.

Liuvio restituas quae „vocationes ad populum vitare”. Cf. Varro apud Gell. XIII. 13.

Ibid. 24. 6: Mam. Aemilius dictator legem se laturum promiserat, ne plus quam annua et semestris censura esset. „Consensu ingenti populi legem postero die pertulit, ‘et ut re ipsa’ inquit ‘sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdicō’, deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito fine alteri, cum gratulatione ac fauore ingenti populi domum est reductus”.

Dedi lectionem, quae est in omnibus Codd. praeter Veronensem, in quo uu. „modo aliorum magistratui” omissa sunt. Multi editores uu. „fine alteri” tamquam glossema delenda censent, aliis uu. „modo aliorum magistratui” expungenda videntur. Mihi neutrum placet. Sane illa „aliorum magistratui”, quae non Liuvio, sed glossatori debere existimo, inducenda erunt, sed retinendum praecedens „modo” copulaque iungendum cum sequentibus. Habebis igitur „deposito suo magistratu, modo imposito *et* fine alteri”. Cf. VI. 37. 2; Cic. Verr. II. 4. 48: „modum aliquem et finem orationi nostrae criminibusque faciamus”; de Off. 1. 29: „finem et modum transire”.

Ibid. 33. 2: „Ignibus armata ingens multitudo facibusque ardentibus tota conlucens velut fanatico instincta cursu in

hostem ruit, formaque insolitae pugnae Romanos parumper exterruit".

Ineptissime editur „fanatico instincta cursu". Post „fanatico" nomen aliquod, ueluti „furor" intercidit; cf. Flor. III. 19 „fanatico furore simulato"; Lucan. V. 150: „sacro mens instincta furore". — „Cursu in hostem ruit" Liuius scripsit ut IX. 13. 2 „cursu in hostem feruntur"; XXXIII. 33. 1: „cursu tendere ad imperatorem".

Ibid. 55. 6: „Peruincunt, ut senatus consultum fiat de tribunis militum creandis, certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset, neue quis reficeretur in annum tribunus plebis, haud dubie Icilius denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant".

Liuium scripsisse puto „quos in mercedem" cett. Cf. XXI. 43. 7: „in hanc tam opimam mercedem arma capite"; IV. 61. 10: „duarum familiarum bona in praemium data".

V. 6. 15: „Adeo quidquid tribunus plebi loquitur, et si pro-dendae patriae dissoluendaeque rei publicae est, adsuētis qui audire et dulcedine potestatis eius capti quaelibet sub ea scelera latere sinitis".

Vulgo editur „aequi, quod excogitauit Rhenanus. Num recte dubito. Non uideo enim quo iure H. J. Muellerus contenderit „aequi" idem ualere atque „fauentes", quod sententiam postulare apparet. Probabilius existimo olim fuisse „adsuētis *beni-gni* audire".

Ibid. 16. 9, in oraculo Delphis allato „Romane, aquam Albanam caue lacu contineri, caue in mare manare suo flumine sinas; emissam per agros rigabis, dissipatamque riuus extingues".

Liuium scripsisse conicio „emissam per agros *deriuabis*".

Ibid. 23. 5: „Maxime conspectus ipse *Camillus* est curru equis albis iuncto urbem inuectus; parumque id non ciuile modo sed humanum etiam uisum. Iouis Solisque equis ae-quiperatum dictatorem in religionem etiam trahebant".

Immo hercle „Ioui Solique equis aequiperatum”. Cf. Suet. Nero 53: „Solem aurigando aequiperare”. Verbum, quod est „aequiperare”, dativum regere uides et apud Livium XXXVIII. 10. 5.

Ibid. 40. 4: „Magna pars *mulierum* in arcem suos persecutae sunt nec prohibente ullo nec uocante, quia quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat”.

Contextus ostendit Livium scripsisse „nec prohibente ullo nec uetante”.

Ibid. 48. 2 sq.: „Urgebat Gallos pestilentia . . . cum, loco iacente inter tumulos castra habentes tum ab incendiis torrido et uaporis pleno . . . Quorum intolerantissima gens, umorique ac frigori adsueta, cum aestu et angore uexata uulgaris uelut in pecua morbis morerentur, iam pigritia singulos sepeliendi promiscue acervatos cumulos hominum urebant”.

Corrige sodes „aestu et languore uexata”. Georgius in Lexico s. v. *languor* hunc locum exhibet ex Livio „tot horarum aestu et languore ipsos equosque fessos”; ubi haec legantur indagare non potui.

VI. 15. 12, in oratione Manlii Capitolini: „cur enim quaeritis quod scitis? cur, quod in sinu uestro est, excuti iubetis potius, quam ponatis, nisi aliqua fraus subest?”

Immo potius „promatis”. Idem est quod deinceps legitur „in medium proferatis”.

Ibid. 23. 4: „*L. Furius* per se iam milites incitatos insuper instigabat eleuando, qua una poterat, aetate auctoritatem collegae *Camilli*, iuuenibus bella data dictitans, et cum corporibus uigere et deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum, et qui adueniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residem intra uallum tempus terere”.

Non „adueniens” Livium scripsisse suspicor, sed „adulescens”.

VII. 1. 2: „Plebes consulatum L. Sextio . . . dedit; patres praeturam Sp. Furio M. F. Camillo, aedilitatem Gneo Quinctio Capitolino et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium uiris, gratia campestri ceperunt”.

„Ceperunt”, quod est in Codd. Med. et Par., nullo modo ferri potest (cf. Liv. II. 33. 1; V. 13. 1). Muellerus dubitat an uera sit lectio, quae est in Codd. recentioribus, „dederunt”. Equidem „ceperunt” deprauatum suspicor ex „cōpararunt”. Cf. Cic. in Rullum I. 19 et II. 102.

Ibid. 2. 8: „Liuius post aliquot annis, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, . . . dicitur . . . uenia petita puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis uigente motu”.

Vu. „ab saturis” ita interpretatur Muellerus: „seit der Zeit, wo die Saturnae aufkamen, nach den Saturae zuerst”; Weissenbornius: „von den Saturae weg, sie verlassend”. Hanc explicationem propius ad scriptoris mentem accedere iudico, quamquam non uideo quomodo ex eins uerbis elici possit, nisi eum scripsisse statuamus „qui ab saturis *auerus* ausus est” cett.

Ibid. 29. 1: „Maiora iam hinc bella et uiribus et longinquitate uel regionum uel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur”.

Editores, Gronouii auctoritatem secuti, „spatio” inducunt. Probabilius reor Liuium scripsisse „et uel longinquitate regionum uel temporum spatio”.

Ibid. 29. 3: „Belli autem causa cum Samnitibus Romanis. . . extrinsecus uenit [*non orta inter ipsos est*].

Quae seclusi, glossatori reddenda censeo.

Ibid. 30. 11: „Omnibus quidem, Romani, uestram misericordiam uestrumque auxilium aequum est patere, iis tamen maxime, qui eam inplorantibus aliis auxilium dum supra uires sua praestant omnes ipsi in hanc necessitatem uenerunt”.

Iam olim Weissenbornius hunc locum mendis laborare indicauit. Pro „eam” uel „suam”, uel „mīam” i. e. „misericordiam”

scribendum esse coniecit. Offendebatur praeterea u. „omnes”, quod uix genuinum putauit. Ut his malis mederetur, Maduigius et pro „eam” dedit „ea” et deleuit „auxilium”: „qui ea (i. e. misericordiam auxiliumque) inplorantibus aliis dum supra uires suas praestant” cett. Maduigii coniecturam recepit Muellerus, qui praeterea inter „praestant” et „omnes” inseruit „ante”, quod excogitauit Büttnerus. — Nemo sane negabit mutationibus illis sententiam constitutam esse ab omni parte claram et perspicuam. Nisi tamen omnia fallunt, alia emendandi ratio multo simplicior inueniri potest, quae sententiam praebet rectam quoque et sanam. Quid ni Liuium scripsisse statuamus: „his tamen maxime qui iam, inplorantibus aliis auxilium dum supra uires suas praestant omnia, ipsi in hanc necessitatem uenerunt”.

Ibid. 36. 2: „Iam euaserant media castra, cum superscandens uigilum strata somno corpora miles offenso scuto praebuit sonitum; quo excitatus uigil cum proximum mouisset, erectique alios concitarent, Decius torpidos somno insuper pauore exanimat”.

Immo potius „experrectique alios concitarent”.

VIII. 7. 3: „*Tusculanis equitibus* praeerat Geminus Maecius...; is ubi Romanos equites insignemque inter eos praecedentem consulis filium — nam omnes inter se utique inlustres uiri noti erant — cognouit „unane”” cet.

Legendum „omnes inter se utrinque inlustres uiri noti erant”.

Ibid. 9. 12: „Euidentiſſimum id fuit, quod quacumque equo inuectus est *Decius*, ibi haud secus quam pestifero sidere icti pauebant *Latini*; ubi uero corrui obrutus telis, inde iam haud dubie consternatae cohortes Latinorum fugam ac uastitatem late fecerunt”.

Ut uulgatam lectionem tueantur, editores affirmant „fugam ac uastitatem fecerunt” significare „fugiendo fecerunt ut omnia uasta essent ac deserta”. Ego uero contendo h. l. „fugam fecerunt” prorsus eandem uim habere quam habet et alibi et XXXI. 5. 16; Latinorum igitur cohortes tanta ui Romanos in fugam

uertisse ut omnia ab iis uasta essent i. e. ut nemo eorum consisteret locoque maneret. At, dices, absurdum est contendere consternatas cohortes Latinorum in fugam uertere potuisse Romanos. Respondeo „consternatae” uocem spuriam esse; res enim ipsa loquitur Romanorum duce caeso Latinos non consternatos esse sed animum sumpsisse. Scripsit igitur Livius „inde iam haud dubie confirmatae cohortes Latinorum fugam ac uastitatem late fecerunt”. Qua lectione restituta oppositio huius periodi et praecedentis, quam contextus flagitat, perspicua erit et manifesta: „quacumque equo inuectus est” — „ubi corruit”; „paneabant” — „fugam fecerunt”. Postquam autem ex fuga se receperunt Romani „signo dato coorti pugnam integram ediderunt”.

IX. 2. 2: „*Pontius* milites decem pastorum habitu mittit, pecoraque diuersos [*alium alibi*] haud procul Romanis pascere iubet praesidiis”.

Verba, quae seclusi, a glossatoris manu profecta credo.

Ibid. 2. 3: „Ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere, nec procul abesse, quin ui capiant. iam is et rumor ante de industria uolgatus uenerat ad Romanos”.

Weissenbornius uu. „iam is et” corrupta esse suspicatur. Non aliam uero medicinam affert nisi hanc ut „et” e contextu tollat. Melius, opinor, fecisset, si ita locum constituisset „quin ui capiant et armis. et rumor ante” cett.

Ibid. 2. 9: „In eum campum uia alia per cauam rupem Romani demisso agmine, cum ad alias angustias protinus pergerent, saeptas delectu arborum saxorumque ingentium obiacentem molem inuenerunt”.

Contextus flagitat nimirum ut legatur „saeptas obiacente mole”.

Ibid. 16. 6: „Duae factiones senatum *Satricanorum* distinebant,

una, cuius principes erant defectionis a populo Romano auctores, altera fidelium civium. Certatum ab utrisque tamen est, ut consuli opera nauaretur. pars altera, cum praesidium Samnitium excessurum proxima nocte esset, enuntiare consuli satis habuit, qua noctis hora quaque porta et quam in viam egressurus hostis foret: altera, quibus inuitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam consuli aperuerunt, armatosque clam nocte in urbem acceperunt".

Dissentio a Weissenbornio, qui posterius illud „nocte" delendum putavit, tamquam ex praecedente uersu male repetitum. Extrema uerba sic a Livio scripta existimo: „altera eadem nocte portam aliam consuli aperuerunt, armatosque clam hoste in urbem acceperunt". Pars, quae Romanis fauebat, aliam portam atque eam, qua Samnites egressuri erant, consuli aperuit, iisdemque ignaris Romanos armatos in urbem accepit".

Ibid. 19. 15: „Numquam aperta acie, numquam aequis, utique numquam nostris locis laborauimus; equitem sagittas saltus impeditos auia commestibus loca grauis armis miles timere potest: mille acies auertit auertetque, modo sit perpetuus huius pacis amor et ciuilis cura concordiae".

Pro „timere", ineptissime scripto, Weissenbornius dedit „non timere", Heerwagenus „sustinere". Utrumque tamquam nimis frigidum et insulsum reiiciendum censeo.

Propono: „miles contemnere potest". Cf. XXII. 39. 20; XXXVIII. 41. 15.

Ibid. 25. 5: „*Ausonum iuuenes coniurati* docent suos iam pridem exoptantes Samnitium aduentum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro uictis Romanos habuisse, iuuentute armis Samnitum iuuisse; fugatis inde Samnitibus incerta pace agere nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum, et obstinatos claudere, si exercitus admoueatur".

Structura ultimae periodi „nec claudentes et claudere" quemuis lectorem offendit. Praeterea uix ferendum uidetur „obstinatos", nisi „claudere" dictum esse statuamus pro „clausas tenere", quod minime probabile est. Tollentur hae molestiae, si

scripseris „nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum, necopinato claudere, si exercitus admoveatur”.

Ibid. 33. 3: „Permulti anni iam erant, cum inter patricios magistratus tribunosque nulla certamina fuerant, cum ex ea familia, quae uelut fatalis cum tribunis ac plebe erat, certamen oritur”.

Weissenbornius edidit „quae uelut fatalis *ad lites* cum erat. Haud scio an probabilius sit Liuium scripsisse „cui uelut fatalis *lis* cum tr. ac pl. erat”.

Ibid. 44. 3: „Hos consules [*L. Postumium et Ti. Minucium*] Piso Q. Fabio et Decio suggerit biennio exempto, quo Claudium Voluminumque et Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus. memoriane fugerit in annalibus digerendis an consulo binos consules transcenderit, incertum est”.

Postrema uereor ut quisquam interpretari possit, nisi ueram lectionem esse statuamus „memoriamne fugerint”. Subaudiendi nimirum bini illi consules. Cf. Quint. IV. 5. 3 „quae *partitio* fugiet memoriam iudicis”.

X. 14. 18: „Integrae secundae aciei uires sistunt inuehentem se iam Samnitem; et tempore inprovisa ex montibus signa clamorque sublatus non uero tantum metu terruere Samnitium animos”.

Dedi lectionem codd. Med. et Flor., quam spuriam iudicauit Weissenbornius. „Die Lesart” ita scribit „ist nicht sicher, da mehrere Hdss. *et tempore inprovisa*, andere *et tempore in se uisa* haben; doch braucht L. sonst nicht *tempore*, sondern *in tempore*, und *sublatus* scheint ein entsprechendes Attribut zu fordern, *inprovisa* nicht passend mit *signa* verbunden zu werden”. Si quid uideo, recte haec et uere disputata sunt. Minime uero placet quam ipse W. excogitauit lectionem „et in tempore uisa ex montibus signa”; namque „uisa ex monibus signa” signa sunt uisa ab hominibus, qui ipsi in montibus sunt. At Samnitium acies in planitie stabat ita collocata ut montes a tergo haberet. Signa autem, de quibus sermo est, hastatorum erant primae

legionis, quos acie subtractos Fabius in montes proximos agmen erigere iusserat, ut inde auerso hosti a tergo repente se ostenderent (cf. § 14). Hos igitur milites ex montibus in se irruere uident Samnites, horum clamorem audiunt. Quae cum ita sint, nescio an genuinae lectionis uestigia omnium fidelissime seruarit Cod. Paris., qui habet „et tempore in se uisa”. Liuium autem scripsisse credo „et tendere in se uisa ex montibus signa”. Verbum, quod est „tendere” more solito a militibus in signa translatum uides. Cf. 20. 8; XXVIII. 14. 18 et 15. 3 et passim alibi.

Ibid. 25. 10: „Negabat utile esse uno loco sedere exercitum; itineribus ac mutatione locorum nobiliorem ac salubriorem esse”.

Iam dudum editores pro „nobiliorem” substituerunt „mobiliorem”, quod tamen uide an non nimis ieunum sit et insulsum. Veram lectionem puto „habiliorem” i. e. magis idoneum rebus gerendis, fortem et strenuum; cf. Verg. Geo. IV. 418.

Ibid. 43. 12: „Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis expectando timendoque lucem egere”.

Fuisse uidetur „forte temere”. Cf. II. 31. 5; XXIII. 3. 3; XXV. 38. 12; XLI. 2. 7.

Ibid. 44. 7: „Optimum uisum, quo magis fractae res Samnitium essent, eo pertinacius et infestius agere cetera et persequi”.

Probabilius puto „eo pertinacius et intentius”.

AD AETNAM.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

*Aetna revised emended and explained by
H. A. I. Munro M. A. Cambridge 1867.*

Huius obscuri poematis, cuius ne auctor quidem nobis notus est, per haec tria saecula quater in lucem editi, anno 1867 vir doctissimus Munro novam editionem curavit. Qui, ut ipse fatetur, nunquam hoc opus aggressus esset nisi fortuito in publica Cantabrigiae bibliotheca codicem ms. invenisset qui et aetate et pretio aliis omnibus tanto superior esset ut eo quasi fundamento uti minimasque litterarum discrepantias diligenter in editione sua annotare non dubitaret. Hunc codicem littera α indicat.

Multas quoque praeclaras emendationes se debere dicit vir doctus pretioso fragmento (a Munro β notato) vel potius duabus huius fragmenti collationibus; nam ipsum manuscriptum iamdiu amissum est. Centum et quinquaginta qui eius codicis exstant versus multos aliorum codicum locos corruptos eoque nondum intellectos illustrant ita ut Munro sibi persuasum habeat fragmentum β tanto codicem α superare quanto hunc alios omnes.

Haec doctus editor in epilegomenis, quae editioni suae addidit, multis exemplis probavit, ubi praeterea de aetate, auctore, historia poematis multa doctissime disseruit.

Restat tamen ingens corruptorum locorum copia, quorum paucos emendare conatus sum. Spero fore ut verum medicamen praebuisse hic illic docto lectori videar.

Vs. 25. Ut poëtae verbis utar, mens carminis haec est:
qui tanto motus operi quae tanta perenni
.
explicet in densum flammās.

Sic in viri docti editione legitur, qui, cum neque *tanta* nec *densum* suum sibi substantivum habeat, lacunam post vs. 25 statuit. Equidem videns codices nonnullos pro *tanta perenni* dare *causa perennis*, haec verba restituenda censeo, sed legere velim:

qui tanto motus operi quae causa perennis
explicet *immensum* flammis.

Ov. Fast. V. 537: creverat *immensum*. Tac. Ann. IV. 40: mirum Hercule, si, cum in omnis curas distraheretur *immensum*que attolli provideret e. q. s.

Vs. 61 ubi poëta gigantum proelium multis verbis depingit, legimus:

iam patri dextera Pallas
et Mars scaevus erat, iam cetera turba deorum
stant utrimque. *deus* validos tum Iupiter ignis
increpat et victor proturbat fulmine montes.

Aliorum codicum lectio pro *deus validos* est *metus: validos*.

Ut Munro recte monuit, neque *metus* neque *deus* vera esse potest lectio. „The god Iupiter in opposition to the sons of Earth would be too perverse a point even for our poet.”

Cum poëta gigantum impetum inde a versu 40 valde explicite narraverit, Deorum fiducia optime his brevibus verbis describitur si legimus:

iam cetera turba deorum
stant utrimque *diu*. validos e. q. s.

Vs. 80 vatum tritas materies ex aetate fabulosa sumptas deridens poëta:

hi Tityon poena stravere in iugera foedum.
solicitant illi te circum, Tantale, poena
solicitantque siti.

Pro codicum l. *poena* Munro ex coniectura scripist *poma*; cum vero *iugera* adiectivo, *illi* verbo carere non posse censeat, *plurima*: dant proposuit pro *solicitant* in versu 81, quod a sequenti versu in textum irrepserit.

Mihi autem *iugera* absolute positum multo maiorem vim habere videtur quam si epitheto diligenter sed frigide illustretur. Neque repetitum *solicitant* molestum esse potest, immo

melius eo ostenditur quantopere poëta fastidiat aeternas rerum decantatarum repetitiones quibus uti solent poëtae.

Ceterum nostro talem repetitionem haud inusitatam esse ostendunt vs. 51 sq.

impus et miles metuentia cominus astra
provocat: infestus cunctos ad proelia divos
provocat admotisque tremantia sidera signis.

Vs. 117 poeta variis exemplis probare tentat terram non esse solidam sed intus cavernosam.

quis enim non credit inanis
 esse sinus penitus, tantos emergere fontis
 cum videt, ac *torrens* uno se mergere hiatu.

Munro post vs. 119 unum versum excidisse pro certo habet, motus, credo, supervacaneo illo verbo *torrens*, quo servato libenter credo ex versibus traditis sanum sensum nullo modo elici posse. Si tamen legimus *totiens*, omnia iam bene procedere videntur.

Hor. C. S. 23 Ter die claro totiensque grata
 Nocte frequentis!

Haud inepte conferantur nostri vs. 181 sq.:

hinc vasti terrent aditus merguntque profundo;
 porrigit hinc artus penitusque os erigit ultra.

Vs. 158 sed summis si forte putas concreescere causis
 tantum opus et *subitis alimentum* viribus, ora
 quod patula in promptu cernis vastosque recessus,
 falleris e. q. s.

Ita Munro hos versus interpretatur: These winds, and the fires and other disturbances which they occasion, have not their origin near the surface: they come from below and are the effects of great pressure and resistance. Look at Aetna and the wild confusion within its crater: this will give you the clearest conception of tremendous movements.

Idem porro *anmnis causis* esse dicit „causes arising on the surface” et *opus* „the work or result produced by these commotions.”

Sunt omnia ea satis aperta, sed quomodo *subitis alimentum viribus* nobis est explicandum?

Subitus idem est quod *inspectatus*, *repentinus*, ita ut *vires subitae* sint causae, quae subito et ex improvise accidunt. Est porro *subitus* idem ac *recens*, ut Plin. Ep. VIII. 10 habet: Liberis non subitas imagines relicturus i. e. nuper exortas.

Perspicuum autem est poëtam non summas illas (i. e. terrestres) causas, sed potius illas vires subterraneas (terrae motus, vulcanorum eruptiones) intelligi velle ubi de causis subitis verba facit.

Ideo *alimentum* valde displicet, quod et aliis de causis hoc loco minime tolerandum videtur. Qui tandem constructio illa est extricanda: „Si forte putas tantum opus subitis alimentum viribus.”?

Quis non putat verbum *esse* esse addendum? Sed tunc sententia oritur quae omni sensu caret.

Pro inepta voce *alimentum* legendum puto *alienum*.

Falleris si forte putas tantum opus fieri causis terrestribus et opus illud alienum esse viribus subterraneis quae subito et improvise oriuntur atque vim exercent.

Vs. 188 eruptionum Aetnae auctorem atque causas narraturus his verbis poëta explicationem suam orditur:

nunc opus artificem incendi causamque reposcit,
non illam parvi aut tenuis discriminis: ignes
mille sub exiguo ponent tibi tempore veram.

Ita scilicet Munro versus constituit qui in uno codice sic leguntur:

non illam parvi aut tenuis discriminis: ignes
mille sub exiguo ponent tibi tempore vera.

Cod. α praebet: exiguo ponentibus tempora vera.

In pretioso fragmento β haec scripta invenimus:

non illam parvo aut tenui discrimine signis
mille sub exiguum venient tibi pignora tempus.

Valde miror doctissimum editorem hoc loco lectionem fragmenti quod ipse tantis laudibus extulit non respexisse. Quae quin vera sit non dubito, mutata tamen interpunctione, ita ut distinguatur:

non illam parvo aut tenui discrimine: signis
mille sub exiguum venient tibi pignora tempus.

Signis illud praepositum meo quidem iudicio ipsam vim habere videtur quae post verba „non illam parvo aut tenui discrimine” requiritur.

vs. 449: sed melius res ipsa notis spectataque veris
occurrit *signis* nec temptat fallere testem.

vs. 40: turpe et sine *pignore* carmen.

vs. 135: certis tibi *pignora* rebus

atque oculis haesura tuis dabit ordine tellus.

vs. 460: certaue venturae praemittit *pignora* flammae.

vs. 519: certo verum tibi *pignore* constat.

Vs. 203 Aetna mons ignes evomens spectatores tam deos
quam mortales horrere facit:

ipse procul magnos miratur Iuppiter ignes,
neve sepulta novi surgant in bella gigantes,
neu Ditem regni pudeat neu Tartara coelo
vertat, in occulto tantum *premit*;

Munro ad haec: „*Dis* is nomin. to *vertat* and *premit*; *premit*
of α is plainly right, not *tremis* of β .”

Qui diligentius hos versus inspexerit, nullo modo editori as-
sentiri poterit. Non est Pluto qui metuit ne gigantes iterum *coelum*
aggrediantur; neque verba „in occulto tantum *premit*” quid sibi
velint satis capio. Et locus quem *Ditem* tenet in sententia vetare
videtur ne id substantivum verbi *premit* subiectum esse credamus.

Haec poeta his versibus meo iudicio exprimere voluit:

Iupiter ipse procul miratur Aetnae magnos ignes et metuit qui-
dem ne gigantes vetera bella iterum moveant neve Plutonem fra-
trem regni turbati taedeat ita ut Tartara coelo vertere conetur, sed
non audet quid metuat proloqui; tacite, occulte, secum murmurat.

Qua de causa mihi persuasum est pro mss. *premit* vel *tremis*
scribendum esse *fremis*.

vs. 364: aut aquilone fremunt silvae.

Vs. 334 illinc obscura semper caligine nubes

pigraque defuso circumstupet humida vultu.

Munro annotat: „*pigra*—*humida*, these two epithets referring to
nubes cannot be right: again the cloud over Etna was the re-
verse of ‘wet’: it was dry and like smoke” et legere proposuit:
circumstupet atmida.

Cum autem *circumstupet* sit ἀπαξ λεγόμενον neque editoris
coniecturam locum clariorem reddere videam, et ipse corruptelam
tollere tentavi.

HOMERICA.

SCRIPTIT

J. VAN LEEUWEN J. P.

(Continuantur ex Vol. XVI pag. 38.)

Homeri Iliadis carmina cum apparatu critico
ediderunt J. VAN LEEUWEN J. P. et M. B. MENDES DA COSTA. Lugduni Bat. apud A. W. Sijthoff.
Pars prior 1887, pars posterior 1889.

Tertio abhinc anno Iliadis recensionem, in usum patriae praesertim iuventutis, edere coepi cum amico MENDES DA COSTA, quem per lustra complura habui fidum sodalem studiorumque socium, et si quid vota valent etiam posthac habebo; quanti autem eum faciam propter solidam multiplicemque eruditionem, propter iudicium sobrium et acutum, propter veri studium indefessum et subitariae doctrinae fastidium, non huius est loci multis verbis proloqui, neque meum duco publice laudare virum aequalem.

Hisce igitur diebus editio illa ad finem est perducta. Nunc per ferias hibernas paulisper in itinere subsistere spatiumque emensum respicere neque inutile videtur neque iniucundum. Nam dulce est naturaeque humanae consentaneum, regionem, in qua diu immoratus fueris fixumque habueris tabernaculum, priusquam inde discedas oculis et mente veluti uno adpectu complecti; e re autem erit nostra, fortasse etiam aliorum, illas observationes, quae prae ceteris commemoratu haud indignae videntur, ex ponderoso volumine selectas in commentariolum

coniunxisse. Periculum enim esse intellegimus ne alioquin nonnulla, de quibus aequorum peritorumque iudicum opinionem cognoscere velimus, ad eorum notitiam vix unquam sint perventura, dum delitescent in notularum farragine qua margo inferior paginarum est obtectus. Cavendum autem fuit ne ultra modicos fines excresceret liber; quapropter correctiones sive propositas a nobis sive in textum invectas in annotatione critica nonnisi paucis verbis commendare licuit. Hoc igitur loco ea suppleri posse videntur quae illic necessario omittenda fuerunt.

Singulae vero sive emendationes sive coniecturae utri nostrum sint tribuendae, id neque ipsi pro certo statuere possemus, etiamsi talia anxie anquirere iuvaret, neque Mnemosynes lectores scire interest. De legibus autem, quibus dictio homerica obstricta tenetur, mihi cum Mendesio prorsus convenit, nisi forte in levioribus quibusdam quaestiunculis quas hic indicare nihil adtinet; quaecunque igitur illuc pertinentia observavimus quin communia nobis sint, dubium esse nequit. Ubi autem perventum esset ad locum quo una aliqua ex illis legibus violabatur, haud raro audacius progressum me et in praerupta incidere periclitantem revocavit cautior amicus; saepe etiam indicavit quod lenius tentari posset probabiliusve reponi. Itaque sic statuunt velim lectores benevoli: quicquid vere observatum recte emendatum esse iudicabunt, utrique nostrum id in lucro ponatur; sin quid peccatum fuerit minusve circumspice propositum, *ἔμὸν δοκέτω τὰμπλάκῃμ' εἶναι τόδε*. Errores lacunasve qui indicaverit gratum me habebit¹⁾.

1) VERAS dico lacunas, non tales igitur qualem censor quidam (Philol Rundschau 1888 p. 322) detexisse sibi visus est B 671, ubi nos edidimus *Νιρῆς αὖ Σομήθεν ἄγρ' τρεῖς ἄκας ἱέσας*, neque operae pretium duximus expressis verbis in annotatione observare etiam Aristarchum teste Didymo scripsisse *ἄγρ' -χαρὶς τοῦ ν'*, unde apparet alios igitur fuisse qui litteram illam supervacuum in fine verbi edicerent. De hac nostra, si qua est, negligentia vir doctus CAROLUS SITTL haec profert l.l.: „B 671 *ἄγρ'* (den Vera verletzendes Ny, wie CIA I 355, 472)“. Patet igitur viro eximio humani aliquid accidisse, pro ΒΑΚΥ enim syllaba habuit illud -γρ(ν) cum haec scribens conferendas putaret inscriptiones quales indicat: *Φουφαγῶρας μ' ἀνέθηκεΝ Διδὸς γλαυφάπιδι Φούρῃ*. Id quod ne commemoratu quidem dignum ducerem si alias legeretur, nunc vero cavendum videtur ne propter ipsorum censorum errores nos rei agamur; nam mox pergit index Monacensis: „eine bedenklich lange Liste in Anbetracht der Spärlichkeit und der Wichtigkeit des Erhaltenen!“ — Equidem responde-

I. PATRONYMICA IN -εἶδης ET -εἶων.

Initium faciam a quaestione, ad orthographiam homericam pertinenti, qua vix ullam frequentius ventilatam esse credo; conformationem dico patronymicorum quae derivantur a nominibus in -εύς exeuntibus.

Si quis ab his studiis alienus nec nostris sacris initiatus audiret, per bis mille annos disputatum esse de quaestione choriambusne an molossus sit in Homeri carminibus vocabulum Πηλεΐδης, et nonnullis rem aliquanto incertiore videri hodie quam dudum fuerit, subrideret opinor, et si calidior esset minusve urbanus, nos hodiernos grammaticos nihilo graviora agere contenderet quam Tiberii istos aequales de Hecubae matre Sireniumve cantilenis docte et copiose disserentes.

ARISTARCHUS contrahendas censebat vocales ε et ι, vel potius *non distrahendās*; nam in diudicandis huiusmodi opinionibus semper recordemur oportet, veteres non ex HomERICA lingua explicuisse recentioris aevi formas, sed ex lingua qua ipsi utebantur deduxisse formas HOMERICAS.

Per secula complura Aristarcho grammatici assensi sunt. Hinc versus Γ 182

ὦ μάκκρ Ἀτρεΐδῃ, μοιρηγενὲς, δλβιδῶπιμον

singulari artificio compositus esse credebatur, ut laudes, quibus Agamemnon cumulatur, cum ipsis verbis gradatim crescerent κατὰ πρόσθεσιν συλλαβῆς. Inter hexametros autem δλοσπονδεῖους referebatur Λ 130:

Ἀτρεΐδης· τὼ δ' αὖτ' ἐκ δίφρου γουναζέσθην.

Aliter iudicarunt editores plerique huius seculi. BEKKERUS distrahebat terminum -εἶδης; quem NAUCKIUS ceterique fere omnes sunt secuti. LA ROCHUS tamen quaestionem dirimi posse negabat. Iam vero composita aut deposita certe videbatur haec controversia; sed nuper LUDWICHUS denuo probare studuit optime habere -εἶδης, novo et specioso argumento usus, e re

rim: „ein bedenklicher Irrthum in einer Recension!“ Vix autem graviora mihi videntur cetera unde praelongus ille quem censor dicit catalogus est confectus.

Utiliores nobis fuerunt observationes aliorum philologorum, e quibus nominatim indianti sonto E. ENESHAED, D. B. MONRO, A. PLATT, O. RIEMANN. [Nunc accedit honoratissimus collega H. VAN HERWERDEN.] Μεγάλη χάρις αὐτοῖς.

metrica petito; quem partim iocose partim acerbe mox impugnavit CHRISTH discipulus MENRADUS.

Ecquis erit finis? Vix ausim sperare, parumque tutum videtur tetigisse quaestionem quae tantum pulveris civerit atque sudoris,

τὸ γὰρ γένος ἦν τις ὀργίσῃ
τὸ τῶν Φιλολόγων, ἔσθ' ὁμοῖον σΦηκιᾷ,

Homericæ autem quaestiones quo sunt obscuriores eo maiore studio et impetu tractari solent, et acerbi nescio quid innatum sibi habere videntur quod ex belli Troiani cruentis proeliis remansisse dixeris. Sed quid faciam?

ἡμῖν γὰρ ἔστι λογίδιον γνώμην ἔχον,
est argumentum cui nonnihil tribuimus, necdum id vidimus prolatum a viris doctis qui in hanc palaestram descenderunt.

Quod quale sit priusquam indicem, praemittenda sunt pauca de lege, quae ex Latinae linguae rudimentis vel pueris nota est, inter Graecae vero grammaticae regulas non solet referri, licet in vetustiore certe graecitate plane regnet. Quae lex, quatenus ad Homerum pertinet, his verbis potest exprimi: vocalis ante vocalem in thesi corripitur potest. Exempla sunt pauca e multis δῆϊος, θρήϊκες, λῆϊστή, υἱός, ἡύς — εὐς, ἥπται — ἔατι, νῆες — νίες, Φάεα — Φάος, ἥρως ἥρῳι. Prae ceteris autem corripitur solent vocales quae praecedunt litteram *iota*, et multae in flexione cum nominum tum verborum formae hac ratione facillime explicantur.

Iam venio ad nomina quae in -εὐς exeunt. Quarum stirpem desinere in -ηυ (aut si mavis, in -ηϛ) nostro iure hodie statuimus, cum olim putarent grammatici brevem esse vocalem *e*, sed propter metricas nescio quas rationes ab Homero produci posse, ita ut ex βασιλέης nasceretur βασιλῆος. Quam opinionem, hodie fere intermortuam, falsam fuisse demonstrari potest argumento ex ipsis Homeri carminibus petito. Nam termini -έης -έη etc. si metri causa in -ῆος -ῆι (pro -έίτος -έίη) etc. abiissent, IN SOLA ARSI reperiremus syllabas illas, metri causa productas¹⁾;

1) Animi causa addito, IN ARSI CORRECTAM scilicet syllabam *e* reperiri A 489 E 566 (= Ψ 678) Π 21 (= T 216 A 478) Πηλεὺς υἱός, Μηκιστεύς υἱός, ubi tamen -ῆος esse recitandum nemo hodie non concedit, neque Aristarchus (vid. ad Π 21) aliter iudicabat.

nunc vero et in arsi et in thesi sexcentis locis legitur *-ῆς* etc., rarissimae vero sunt formae illae breviores, quae legitimae olim putabantur, in *-ίος* etc. excurrentes, nec nisi a propriis aliquot nominibus deducuntur¹⁾: — ergo suapte natura longa est vocalis η. GEORGIUS autem CURTIUS, qui cum aliis multis brevem censebat²⁾, ad meliorem explicationem ipse nos impulit, cum nomen βασιλεύς, quod inter appellativa quae huc pertinent est longe usitatissimum, ex βασι- et λᾶδς compositum esse et *ducem populi* (*Herzog*) significare verissime, ut mihi quidem videtur, docuit.

In Attica quoque dialecto veri extant indicia, in qua *-ης* hand sane ignotus est terminus patronymicorum, in tribuum nominibus obviis. Neque casuum termini *-ίως* *-ίᾱ* *-ῆς* *-έας* nisi ex *-ῆος* *-ῆα* *-ῆες* *-ῆα:* oriri potuerunt, quas igitur formas non poetica quaedam licentia finxit sed vetusta graecitas praebuit. Tertio seculo a. C. exeunte in Thessalia genitivus βασιλεῖος productam etiam tum habebat syllabam penultimam, teste inscriptione Larisaea quam anno 1882 in lucem protraxit LOLLINGIUS³⁾.

Eodem ducimur si reputamus quam arte nomina, quae in *-εύς* desinunt, cohaereant cum nominibus quorum ultima syllaba est *-ης*; e. g. κλοπεύς — κλέπτῃς, δραπετής — δραπέτεύειν. Ipse patronymicorum terminus *-ίδης* gemellam habet formam in *-ιδεύς*, quae quamquam non deorum heroumque sed avium quadrupedumque proli designandae inservit, haud tamen aliter λυκιδεύς et ἀηδονιδεύς procreantur quam Αἰακίδης et Αἰμονίδης; hominum et bestiarum eidem sunt natales: — δμόθεν πεφύασιν. Quod dum tenemus, melius persentimus iocum Aristophaneum in Acharnensium fabula vs. 866:

πόθεν προσέπτυνθ' οἱ κακῶς ἀπολούμενοι
ἐπὶ τὴν θύρην μοι Χαϊριδῆς βομβύλιοι;

1) Et τοκίμν O 660 Φ 547.

2) Flexionem oomionum io *-εύς* desinentium tractavit E. I. HAUPT in dissertatione inaugurali (Lips. 1883), cuoetasque formas quae apud Homerum reperiuntur congescit. Qui Curtii opinionem contra ANRENSIUM, BRUGMANNUM, GUSTAVUM MEYERUM alios vindicare frustra conatos est.

3) CAUER Delect. * 409, COLLITY. Dialectoschr. 345; io qua inscriptione legitur Φιλίπποι τοῖ βασιλεῖος, unde melius iam intellegitur esse grammatici Thessalicum vocaverint genitivum in *-οιο* exnotem.

Per linguae enim leges dicendum erat Χαίριδαί, id est *Chaeridis proles* sive *discipuli*; sed consulto peccavit comicus, nam Χαίριδης idem significat atque Χαίριδος νεώττια: *pulli Chaeridis*, quem alibi vocat *coreum capistratum*. Tertia autem eiusdem suffixi forma est -ιδεος, quae cernitur in ἀδελφιδούς etc.

Ex flexione nominis Ἄρης (boeotice Ἄριεύς) idem efficitur, item ex Ἀντιφάτης gen. Ἀντιφάτω acc. Ἀντιφάτῃα, neque in hac quaestione negligendae sunt similes formae ἱερῆς γραφῆς Τυδῆς etc. pro -εύς, quae in inscriptionibus Boeoticis, Aeolicis, Cypriis sunt repertae. De his consuli poterit GUSTAVI MEYERER Grammatica Graeca, equidem non agam, ne latius quam necessarium videtur excurrat haec disputatio.

Itaque si quis apud Homerum in nominativo vocativoque singularis numeri et in dativo numeri pluralis posceret formas βασιληύς, βασιληῦ, βασιληῦσι, collatis formis notissimis νηῦς et νηυσίν, refelli non posset, opinor; sed perexigui momenti est haec quaestiuncula¹⁾, quoniam in ore Graecorum inter diphthongos ευ et ηυ, si ante consonantem essent pronunciandae, non potuit esse magnum discrimen; postea certe vix ullum fuisse efficio ex verbi εὕρισκειν similiumque augmento passim neglecto; oculis scilicet lectorum ηυ poterat ostendi, sed voce exprimere difficile erat.

Ad argumentum redeo. A stirpibus, quas claudit diphthongus -ηυ (-ηρ), deducuntur igitur adiectiva possessiva in -ήριος desinentia, patronymica autem nonnisi haec rite formari possunt:

Πηληγ: Πηληγίδης (et in feminino Πηληγίς).

Πηληγιών.

Πηληγιάδης.

In Homeri autem lingua digamma vivit sane, sed ita ut iam senescere id intellegas; in fronte multorum vocabulorum etiam tum viguisse dudum demonstratum est, in mediis vero vocibus intermortuum fuisse, veri simillimum fit, ne certum dicam, conferenti dialecti boeoticae monumenta vel Gortynias leges nuper detectas. Quapropter parum circumspecte agunt me iudice, qui in Homeri textu non solum τοῖνος γάγρυμι ἐριδον similia scribunt

1) Gravior sane fiet si demonstrari potest illud η vicem litterae α obire (Ζεύς: Δῖανη; βασιλεύς a λαός derivatum etc.).

sed etiam in mediis vocabulis digamma resuscitare student. Vere Homericas formas praebent e. g. inscriptiones Rhodia, Elea, Lesbiaca: Ἰδαμειῆος ἡμί, βασιλᾶες, βασιλῆεσσι βασιλῆας¹⁾.

Ergo HomERICA nobis sunt:

Πηληϊδης.

Πηληϊων.

Πηληϊάδης.

Πηληϊός.

Sed videmus ex his formis, quas poetarum lingua praebebat, non nisi tertiam et quartam heroico versui aptas esse; Πηληϊδης vero et Πηληϊων in creticum excurrunt et dactylici igitur metri legibus repugnant. Ideo haec patronymica ita collocari solent ut syllaba -η- sit in thesi optimoque igitur iure possit corripī. Sic Πηληϊδης et Πηληϊων oriuntur, quae -εϊδης et -εϊων scribere moris est. Eodem iure aut — si sic loqui placet — eadem libertate a nomine proprio Πείριος, quod ο 539 sq. et alibi legitur, derivatur patronymicum Πειριϊδης Δ 228; maiore etiam audacia Teuthrantis (E 785) filius vocatur Τευθρανίδης Z 13, Deucalionis autem filius Δευκαλίδης M 117 etc.

Iam vero licentiae foret non ferendae, si vocalis haec, dum metri causa corripitur, simul cum vocali insequenti contraheretur. Non ferenda esset talis licentia, quippe prorsus inutilis. Nam si contractio harum syllabarum solita tunc temporis vel certe concessa erat, littera η etiam non correpta cum syllaba vicina contrahi potuisset; dactylico enim metro nihilo minus apta foret forma Πηλῆδης quam Πηλειδης. Sic vero fieri non potuisset quin adiectivum quoque Πηληϊός sive omnibus locis sive compluribus in Πηλῆος contractum inveniretur. Quarta autem forma Πηληϊάδης ne nata quidem esset, nam hanc in lucem vocavit eadem illa metri necessitas, quae peperit Πηλῆδης; nempe si syllaba λη in arsi collocabatur, dactylus expleri non poterat nisi syllaba adderetur in nominis exitu. Non invenias terminum -ιάδης; praeter necessitatem adhibitum.

Sed in epica dialecto quam angustis finibus coerceatur contractio hodie satis habemus compertum. Fortasse coniveremus, quamquam inviti, si in magna copia formarum apertarum

1) Vid. I.G. A. 473, 112, Cauer. Delect.² 429°.

offenderet contracta una et altera; hoc fortasse tribui posset recentioris aevi usui, certe ferendae essent eiusmodi formae, si metro stabilitae hic illic inhaerent versibus ceteroquin labis immunibus. Sic genitivorum terminos Homericos $\bar{\omega}\sigma$ et $\bar{\alpha}\omega\nu$, ut exemplum proferam, paucis quibusdam locis contractos reperimus in ω et $\bar{\alpha}\nu$, quamquam nusquam citra suspicionem vitii. Sed quis credat ingentem illam cohortem nominum patronymicorum, quae in $\eta\bar{\iota}\delta\eta\varsigma$ et $\eta\bar{\iota}\omega\nu$ exeunt, semper et ubique contractione mutilatam fuisse, cum nulla contractionem suaderet euphonia, nulla cogeret necessitas!

Itaque ad id, quod LUDWICHUS acute nuper contendit, „non certum esse quicquid verum esse possit, neque ideo distrahendae esse diphthongos quod distrahi possint”¹⁾, hoc praesertim respondendum mihi videtur: in lingua epica formas contractas, qualis est $\Pi\eta\lambda\epsilon\bar{\iota}\delta\eta\varsigma$, explicari non posse et analogia carere; nulum enim praeterea extare vocabulum apud Homerum, in quo vocalia, quae natura sua longa sit, et constanter corripitur et post correptionem cum sequenti syllaba coalescat. Si $\theta\rho\epsilon\bar{\iota}\kappa\epsilon\varsigma$ vel $\delta\epsilon\bar{\iota}\tau\omicron\iota$ Homerus aut semper diceret aut in textu recepto dicere videretur pro $\theta\rho\eta\bar{\iota}\kappa\epsilon\varsigma$ $\delta\eta\bar{\iota}\tau\omicron\iota$, si semper $\nu\epsilon\bar{\iota}\varsigma$ pro $\nu\epsilon\epsilon\varsigma$, $\eta\rho\omicron\upsilon\varsigma$ $\eta\rho\omicron\iota$ pro $\eta\rho\omega\varsigma$ $\eta\rho\omega\iota$ dixisse perhiberetur, concedendum esset philologo Regimontano, qui de Aristarcho et de ipso igitur Homero optime meruit, quadamtenus defendi posse formas illas triasyllabas, quas tueri etiam nunc studet; nunc vero neque explicare eas possumus neque analogia duce tueri, nec digniores igitur videntur quarum patrocinium vir ingeniosus et impense doctus adhuc suscipiat, quam forent monstra qualia modo finxi.

Quod vero posterius, in quorum lingua singuli casus nominum, quae in $\epsilon\bar{\upsilon}\varsigma$ desinunt, litteram ϵ exhibebant, non intellexerunt apud Homerum re vera *longam* esse antepenultimam horum patronymicorum nec nisi metri causa corripi, id profecto non est mirandum, in grammaticae praesertim infantia²⁾; neque graviter videntur culpandi quod in textu Homérico contrahi putaverint syllabas binas quae contractioni adeo aptae viderentur.

1) „Möglichkeit ist nicht Nothwendigkeit”, Aristarchi hom. Textkritik II p. 236 aqq.

2) Sic Aristoteles formam $\Pi\eta\lambda\eta\eta\delta\epsilon\bar{\iota}\omega$ e vulgaris linguae forma $\Pi\eta\lambda\epsilon\bar{\iota}\omega\nu$ distractione natam vocat Poetic. 21, 18.

Equidem si nihili facerem morem vigentem, — cui tamen quantum sit dandum, si modo sine vitio id fieri possit, probe sentio, — prae ceteris laudarem editorem hodiernum, qui Πηλῆϊδης et Πηλῆϊων excudenda curaret, quemadmodum vocum οἶδς vel δῆϊος primas syllabas correptas non abhorremus. Nunc vero in orthographicis nihil temere novasse satius duco, dummodo ne vis inferatur linguae metrive legibus. Facile igitur acquiesco in Bekkerianis Πηλεῖδης et Πηλεῖων, et sic in editione nostra scripsimus; sed trisyllabas formas omnino reiciendas esse persuasissimum habeo.

Vides autem, lector benigne, si recte statuimus stirpi nominum in -εύς exeuntium vocalem inesse η suapte natura longam, fide et ratione carere formas quas CHRISTIUS, cautus tamen et prudens editor neque ad temerarias correctiunculas inclinatus, „tantum non se revocasse” Prolegomenon pag. 170 et 178 profitetur; formas dico quales forent Πηλεῖδης Πηλεῖων, Ἀτρεΐδας, Τυδέρχ. Nam in his vocalis longa corriperebatur ... non ante vocalem, quod concessum est et pervulgatum, sed ante litteram consonam, quod plane foret inauditum, ne soloecum dicam ¹⁾. Eodem iure, id est nullo, statuerit aliquis, priorem quoque syllabam nominis Πηλεύς corripui potuisse, et licuisse igitur poetis epicis inde derivare patronymicum Πεληϊάδης.

Itaque, ut paucis verbis colligam quod demonstrare studui: βασιληύς, βασιληῦος aliquando dicta esse videntur; postea vero βασιληῖος potius dicebatur; in dialecto autem poetarum epicorum digamma e mediis vocabulis evanuerat aut omnibus aut plerisque, et βασιληῖος igitur pronunciabatur. Hinc poetae sibi sumserunt ut patronymicorum in -ηῖδης et -ηῖων desinentium, quibus alioquin metro coacti abstinere debebant, corripere syllabam

1) In Cypriis inscriptionibus quam recte edatur hodie βασιλεως etc., cum in ambigua scriptura distingui nequeant ε et η, videant alii; contra meam argumentationem nemo his utetur.

Alia res est in ἀλευάμην - ἀλεάμην et ὕχεναι - ὕχεναι, quae brevem suapte natura habent vocalem ε. Itaque si quis in Homeris ἀλέγασθαι et χέρε scribe malit, audacem aequo cum censem equidem, sed erroris convincere non conabar. Sed δῆϊος (vel etiam δᾶϊος) si quis poscat propter Alemanis illud πῦρ τε δᾶϊον (fr. 75), ad artis metricae leges non satis enim attendisse fidenter contendam. Nam δῆϊον πῦρ 1347 etc. nasci non potuit priusquam evanisset littera ε quae olim fuerat interposita.

anepenultimam, quippe collocatam in thesi et ante vocalem; analogia autem pelli eandem deinde licentiam metricam in ipsis nominibus propriis, unde illa patronymica sunt derivata, nonnumquam admiserunt, licet haec correptio non esset necessaria. Πηλεΐδης igitur, id est Πηλῆϊδης, dixerunt constanter, et semel iterumque Πηλεός, id est Πηλῆος; sed Πηλεΐδης dicere non magis poterant quam Πηλῆ pro Πηλῆα.

Sed nonnisi de antiquissimis poetis haec dicta velim, id est de Homero, Hesiodo, cyclicorum fragmentis. Apollonium vero Rhodium aliumve quempiam e recentioribus edituro minime suaserim, ut Brunckium¹⁾ secutus distrahat patronymicorum syllabas penultimas, cum videat nusquam non posse distrahi. Nam vere observavit LUDWICH²⁾, vocabula, quae molossum efficiunt, constanter fere reperiri hexametris ita inserta ut mediam syllabam ab ictu puram servant. Nec causa latet. Scilicet vocabula syllabarum trium longarum si ita collocantur ut sub ictu sint syllaba prima et syllaba tertia, omnibus hexametri pedibus apta sunt; in mediam vero syllabam ictus incidere non potest nisi vocabulum

aut sedem habeat post vocem monosyllabam in versus initio collocatam, e. g. οὐδ' ἔρρηξεν χαλκόν Γ 348, quales versus parum grati in aurem incidunt³⁾,

aut ante diaeresin bucolicam ponatur, e. g. Ἀλθαίῃ χωδόμενος κῆρ I 555, quo tamen hexametri loco dactylus longe longaque est frequentior quam spondeus,

aut versum claudat, e. g. γενεαὶ μερόπων ἀνθρώπων A 250, quales versus spondiacos et apud Homerum non crebros esse scimus et apud posteriores rarissimos.

Itaque bene fecit Ludwichius δ χαλκέντερος, quod in hanc rem, simplicissimam quidem sed tamen minime contemnendam neque ante eum ab aliis observatam, philologorum mentes convertit, locosque huc facientes congressit cunctos. Quamquam minus aptis verbis uti mihi videtur; legem enim quandam hic

1) Ad Apoll. Rhod. A 63.

2) Aristarch. II p. 244 sqq.

3) Nonnisi hos versus hac pertinentes indicat Ludwichius l.l.: Γ 348 (= H 269, P 44), Δ 181 (?), N 494, Σ 351, φ 123 (?).

valere putat, quam sic expressit: „die Mittelsilbe des Molossus in die Arsis zu bringen, wurde von Allen thunlichst vermieden.“ Atqui non consulto id sibi sumserunt veteres poetae ut medias molossorum syllabas in thesi collocarent, sed res ipsa id ferebat, ut modo vidimus; fecerunt quod facere *cogebat* eos metrum. Si recte contendit Ludwichius eos „quantum per se staret“ ab ictu puras servasse medias syllabas vocabulorum molossicorum, cur legem illam, ex ipsorum libidine natam cuiusque causam idoneam indicare difficile, in quarto sextoque pedibus haud infrequenter migrarunt? Nam nihil profecto obstabat quominus nunquam non obtemperarent illi canoni quem Ludwichius indagasse sibi videtur. Itaque non sequor Ludwichium ita docentem „nur an zwei Versstellen gestattete sich Homer bisweilen von der regelmässigen Betonung des Molossus abzuweichen: vor der bukolischen Diärese und am Ende des Verses.“ Nihil enim insoliti indulxit sibi poeta epicus his locis hexametri, sed voces molossicas eadem libertate atque quaslibet alias adhibuit; collocavit OMNIBUS hexametri locis UBI COLLOCARI POTERANT, nulli legi oboediens nisi uni illi legi nusquam scriptae, quae pulchra probat, damnat turpia.

Idem valet de vocabulis dispondeis, quorum longam seriem Ludwichius ibidem ¹⁾ enumerat. De his quoque tribus verbis defungi licet: reperiuntur omnibus sedibus versus heroici, quibus collocari ea sinunt versuum numeri: id quod in annotatione succincte ostendam ²⁾. Vereor igitur ut multum utilitatis habiturae sint disquisitiones, quales his verbis poscit Ludwichius:

1) Pag. 250 sq

2) Nempe vocabulum dispondeum hexametro apte inseri non potest nisi

1) aut $-\left| \frac{1}{2} - \left| \frac{1}{1} \right| \right|$, ut post monosyllabum collocetur in versus introitu, e. g. $\delta\eta\delta' \acute{\alpha}\nu\tau\chi\eta\sigma\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$ E 104,

2) aut $\left| \left| - \left| \frac{1}{4} - \left| \frac{1}{1} \right| \right| \right|$, ut statim post caesuram semiquisariam ponatur, e. g. $\acute{\alpha}\lambda\lambda\eta\lambda\alpha\iota\sigma\sigma\epsilon\upsilon \kappa\omicron\tau\acute{\iota}\omicron\nu\tau\epsilon$ Γ 345,

3) aut $\frac{1}{5} - \left| \frac{1}{1} \right|$, ut versus in dispondeum excurrat, e. g. $\eta\tau\acute{\iota}\mu\alpha\sigma\epsilon\upsilon \acute{\alpha}\rho\eta\tau\eta\rho\alpha$ A 11.

Displicent vero huiusmodi vocabula in fronte hexametri collocata, e. g. $\eta\pi\epsilon\acute{\iota}\lambda\eta\sigma\epsilon\upsilon \mu\upsilon\theta\acute{o}\nu$ A 338, quem locum cum Naeckio corrigendum duximus. Vid etiam E 113. (Praeterea Ludwichius commemorat versus E 307 B 653 E 628, qui tamen vix huc pertinent.)

„eine richtige Beurtheilung dieser Fälle ist unmöglich so lange die Betonungsgesetze bei Homer nicht für alle Wortclassen . . . eingehend untersucht sind.“ Nam leges illae quo aut cunctae aut magnam certe partem redeant videmus.

Sed hoc hactenus, ne a proposito digrediar. Concedo autem Ludwichio, argumenta ex arte metrica petita non obstare ¹⁾ quominus redeamus ad Aristarcheorum opinionem ὅτι οὐδὲν πατρωνυμικὸν παρὰ τῷ ποιητῇ ἔχει πρὸ τέλους διεσταλμένον τὸ ἴωτα ἀπὸ ἑτέρου Φωνήεντος; neque ea, quae MENRADUS in libro *de Synizesi et Contractione* (pag. 183 sqq.) contra Ludwichium acriter sane disputavit, ad redarguendam eius sententiam mihi apta videntur. Quapropter alia via demonstrare conatus sum, ex errore tamen natam esse opinionem criticorum Alexandrinorum.

II. VERBUM ΜΕΛΛΕΙΝ.

Verbi μέλλειν non sane recondita apud Homerum est potestas, nec tamen usque adeo est perspicua aut cum posterioris aetatis usu congruit ut inutile videatur diligentius de eo exponere.

Ante omnia igitur notandus est peculiaris usus, quo tempus PRAESENS adhibetur ad significanda ea quae quis veri similia esse contendat vel concedat, cum vera esse aut nolit probare aut nequeat; eodem igitur sensu quo ab Atticis adhibetur ἔοικεν, quod verbum conferri solet ab Aristarcho (cf. Lehrs de Arist. p. 121). Verti potest *consentaneum est, non est dubium quin, satis apparet, opinor*; consimilis autem est verbi *sullen* in lingua nostra potestas. Sequitur constanter INFINITIVUS PRAESENTIS de iis quae ad ipsum tempus loquentis pertinent, AORISTI INFINITIVUS de rebus peractis. Quos locos non ita crebros integros exscribere operae videtur pretium.

1) Nam ne hoc quidem, quod CAUERI verbis (Praefat. Odys. p. xvii) indicabo, ad rem conficiendam satis valere puto, licet minime sit negligendum: „Accedit quod haec nomina non raro versui ita inserta sunt, ut si diphthongo in duas vocales dissoluta dactylus in quinta sede hexametri pro spondeo efficiatur. Ἀτρεΐδης quidem forma genetivi vetustissima, cuius 27 exempla sunt in Iliade et Odyssea, 20 locis versum claudit.“

1) Sequitur infinitivus praesentis de re praesenti:

Α 564 εἰ δ' οὕτω τοῦτ' ἐστίν, ἐμοὶ μέλλει Φίλον εἶναι
*si ita res evenit, meo numine opinor evenit (dan zal het wel
 mijn wil zijn).*

Β 116 οὕτω που Διὶ μέλλει ὑπερμενέει Φίλον εἶναι
*sic opinor Iovi placet omnipotenti (Zeus zal dat wel aldus be-
 schikken).* — Item Ε 69 et Ν 226.

Κ 326 νῆ' Ἀγαμεμνονέην, ὅθι που μέλλουσιν ἄριστοι
 βουλὰς βουλευέειν
*ubi duces iam consilia opinor incunt (waar de hoofden wel aan
 het beraadslagen zullen zijn).*

Λ 364 ᾧ μέλλεις εὐχέσθαι ἰὼν ἐς δοῦπον ἀκόντων
*quem certaminis initio precaris opinor (wien gij bij den aanvang
 van den strijd wel smeecken zult).* — Item Τ 451.

Ξ 125 τὰ δὲ μέλλετ' ἀκούμεν
fando haec audivistis opinor (dat zult gij wel vernomen hebben). —
 Item δ 94 et 200.

σ 19 εἰβον δὲ θεοὶ μέλλουσιν δαΐζειν
*di nos beabunt ut confido (de goden zullen ons wel het noodige
 verschaffen).*

χ 322 πολλάκι που μέλλεις ἀρήμεναι ἐν μεγάροισι.
*Notabilis est forma ἀρήμεναι neque alibi obvia. Quae si ad
 aoristum est referenda, locus vertendus: saepe opinor precatus
 es (gij zult dikwijls genoeg gebeden hebben), et cum proxime
 sequentibus componendus.*

2) Sequitur infinitivus aoristi de re peracta:

Ν 777 ἄλλοτε δὴ πότε μάλλον ἔρωῃσαι πολέμοιο | μέλλω
*fieri potest ut alias segnius pugnaverim (ik zal wel eens wat
 minder dapper gestreden hebben).*

Φ 83 μέλλω ποθ' ἀπειχθίσθαι Διὶ πατρὶ
*Iovis odium excitasse me intellego (ik zal zeker den haat van
 Zeus hebben opgewekt).*

δ 377 ἀλλὰ νυ μέλλω | ἀθανάτους ἀλιτίσθαι
*in coelites peccasse me intellego (ik zal zeker tegen de onsterf-
 lijken hebben misdreven).*

ξ 133 τοῦ δ' ἤδη μέλλουσι κύνες ταχέες τ' οἰωνοὶ
 ῥινὸν ἀπ' ὄσσεόφιν τεύσαι

iam canes et aves corpus eius laniarunt opinor (thans zullen de wilde dieren hem wel reeds hebben verscheurd).

3) Sequitur infinitivus aoristi qui dicitur gnomiei:

Σ 362 καὶ μὲν δὴ ποθὶ τις μέλλει βροτὸς ἀνδρὶ τελέσσαι
etiam mortali mortalis tale quid perfecerit opinor (ook een sterveling zal dat wel eens voor een ander gedaan hebben).

Ω 46 μέλλει μὲν ποθὶ τις καὶ φίλτερον ἄλλος ὀλέσσαι
sunt quos gravius etiam fatum spoliaverit (iemand zal wel eens een die hem dierbaarder was hebben verloren).

In transitu annotamus, etiam apud Herodotum verbum μέλλειν ita usurpari; vid. II 43, 150, VII 23, VIII 6, 86, IX 116.

Binis vero Odysseae locis, qui a praecedentibus vix quicquam differunt, notio temporis peracti non *infinitivo* inhaeret sed verbi μέλλειν exprimitur imperfecto:

α 232 ἔμελλον μὲν ποτε τοῖκος ὅδ' Ὀφειδὸς καὶ Ἀμύμων | ἔμμεναι
fuit cum opibus affluerent nostrae aedes, sic certe accepimus (dit huis zal wel eenmaal welvarend zijn geweest).

σ 138 καὶ γὰρ ἐγὼ ποτ' ἔμελλον ἐν ἀνδράσιν ἑλβιος εἶναι
me quoque olim stornuisse inter aequales credas velim (ook ik zal eertijds wel voorspoed hebben gekend).

Hic pro ἔμελλον (-λεν) εἶναι expectaveris μέλλω (-λει) γενέσθαι. Non tamen video quomodo lectio tradita cum aliqua probabilitatis specie possit sollicitari. Numquid igitur ex recenti origine horum locorum explicanda videtur constructio insolita parumque expedita? At libri σ initium satis antiquum esse constat. An ἐγὼ ποτε μᾶλλον ἐν ἀνδράσιν ἑλβιος ἦα fuit olim? sed restat locus in libro α, ubi μᾶλλον ... ἔτλετο vix cuiquam, opinor, placebit; ego certe non utar. Itaque satis habeo indicasse discrepantiam, quae sitne ex errore nata necne definire non ausim.

Post viginti quos tetigimus locos longe plures supersunt commemorandi, quibus IMPERFECTUM ἔμελλον (-λες, -λε, M 322 μέλλοιμεν) extat. Qui loci a praecedentibus non nihil differunt; inservit enim imperfectum ad indicandas res, quae futurae erant vel expectari poterant tempore de quo sive poeta loquitur sive

is qui narrans inducitur. Hoc sensu ubi *ἔμελλον* adhibetur, verbum auxiliare iure dici potest, constanter autem sequitur INFINITIVUS FUTURI, et *ποιήσῃν ἔμελλον* prorsus idem significat quod *facturus eram*. Quos locos infra indicabo ¹⁾, exscribere vero taediosum foret et inutile. Unus paulo accuratius est considerandus, quoniam vitium inest, sanatu tamen facillimum, Π 46:

ὡς ἔφατο λισσόμενος, μέγα νήπιος· ἥ γὰρ ἔμελλε
ροὶ αὐτῷ θάνατόν τε κακὸν καὶ κῆρα λιτέσθαι.

Immo corrigendum est *λίσεσθαι*, ut futurum, quod rite formatum est et sententiae unice aptum, restituatur pro aoristo pessimae notae, qui nonnisi hoc loco et ξ 406 legitur, ibi autem non minus vitiose quam hic, nam verba *Δία Κρονίωνα λιτοίμην* ξ 406 peccant contra constantem morem veterum poetarum, quo homines *λίσσονται* homines et di deos, dis vero homines *εὔχονται* vel *ἀράονται*. Non est dubium igitur quin illic recipienda sit l. a. *ἀλιτοίμην*, quemadmodum e. g. Ω 570 legitur *Διὸς δ' ἀλίτωμαι ἐφετμάς*; ceteros locos qui huc faciunt indicavimus in annotatione ad T 265.

Eodem autem vitio, quo Π 46, laborat versus Hesiodaeus Theogon. 478:

ὀππότε ἄρ' ὀπλότατον παίδων ἤμελλε τεκέσθαι,
immo *τέξεσθαι ἔμελλε*, si quid veri in iis quae hactenus observavimus. Duplex autem incommodum una opella vitari vides, nam *ἤμελλε* quoque forma est doctior quam sanior. Fickius in Hesiodi editione p. 21 occupavit emendationem, quae quin certa sit nemo dubitabit qui contulerit Theogon. vs. 468:

ἀλλ' ὅτε δὴ Δι' ἔμελλε θεῶν πατέρ' ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν
τέξεσθαι.

Vid. etiam Theogon. vs. 898.

Nequis autem futurum tempus a versu Π 46 ideo alienum ducat, quod Patroclus, de quo haec dicuntur, iam ediderit letiferas illas preces, — quae res nos ipsos aliquantisper ab emendatione deterruit, — observamus idem valere de locis

1) B 36, 39, 694, 724, E 205, K 336, Λ 54, M 3, 34, 113, 322, O 601, 612, Π 460, P 278, 497, T 466 (= γ 146), Φ 47, Ω 85, β 156, δ 107, 181, 274, ζ 165, η 270, θ 510, ι 230, 477, κ 26, ρ 364, υ 393, φ 98, 418, ψ 221, ω 470.

similibus haud paucis ubi extat hodie futurum in textu recepto;
e. g. E 205: τὰ δὲ μ' οὐκ ἄρα μέλλον ὀνήσειν,
vel δ 107:

τῷ δ' ἄρ' ἔμελλε | αὐτῷ κηδέ' ἔσσεσθαι,
vel Soph. Ai. 925:

Ἰμελλες τάλας, Ἰμελλες χρόνῳ
στερέοφρων ἄρ' ὧδ' ἐξανύσειν κακὰν
μοῖραν ἀπειρεσίῳ πόνων.

Neque offensionis quidquam habet notio futurī, si modo recte sic vertamus totam sententiam: *scilicet in fatis fuit Patroclo ut ipse tibi letum efflagitaret*. Haud aliter nostrates dicunt *hij won en zou het doen* postquam suo quis detrimento rem perpetravit quam alius dissuasisset.

Sed pergamus in recensendis locis quibus verbum μέλλειν apud Homerum occurrit. Non raro, perinde atque latinum *faciurus eram*, ἔμελλον cum infinitivo futuri significat *in eo eram ut*. Nihil autem refert fueritne postea peracta res, quae instare dicitur, an non fuerit. Sic e. g. κ 275 Ulixes de se ipse narrat: ἔμελλον Κίρκης ἔξεσθαι μέγα δῶμα, — et statim postea illuc pervenire eum videmus; contra Z 53 de Menelao: καὶ δὴ μιν τάχ' ἔμελλε ... θάσειν — sed quominus traderet prohibitus est.

De re igitur instanti posteaque peracta legitur ἔμελλον cum infinitivo futuri Z 393, 515, Λ 22, 181, 700, T 98, ζ 110, 135, η 18, κ 275;

et de re postea non peracta Z 53, κ 365, 454, Ψ 544, δ 514, ι 378, λ 596, ν 384, χ 9.

Unus et alter locus repugnaret, si temere credendum esset codicibus, infinitivi terminos -σεσθαι et -σασθαι, -σειν et -σαι sexcenties permiscerentibus:

Ψ 773 ἀλλ' ὅτε δὴ τάχ' ἔμελλον ἐπατῆσθαι θέλον,
at ἐπατῆσεσθαι exhibent deteriores qui dicuntur, quos iure secuti sunt Bekker Nauck Christ. Vid. Naberi Quaest. Hom. 105.

ρ 412

τάχα δὴ καὶ ἔμελλεν Ὀδυσσεύς

αὐτὶς ἐπ' οὐδὲν ἰὼν προικὸς γεύσασθαι Ἀχαιῶν,
immo γεύσεσθαι, quod post Eustathium recte praetulerunt Faesius et alii.

Hes. Scut. 127

ὅππότ' ἔμελλε

τὸ πρῶτον στονόεντας ἐφορμήσασθαι αἰέθλους,

immo -σεσθαι, quam l. a. recepit Kinkel, novissimus editor Rzachius cur reiecerit nescio.

τ 94 ὥς τὸν ξεῖνον ἔμελλον ἐνὶ μεγάροισιν ἑμοῖσι
ἀμφὶ πόσι εἴρεσθαι.

Huic versui quomodo subveniri possit non video, non enim fingam equidem futurum *ἐρέσθαι*; recentioris autem aevi est dativi forma *πόσι* pro *πόσι* (vel *πόσει*). Quapropter poeta sic potius videtur dedisse:

ὥς τόνδ' ἀμφ' Ὀδυσῆϊ ἐνὶ μεγάροισιν ἑμοῖσι
εἰρήσεσθαι ἔμελλον

vel eiusmodi aliquid; quamquam nemini auctor sum ut sic pro libidine rescribat textum.

Minus recte autem in Ebelingi Lexico Homérico statuitur, duobus locis PRÆSENTIS infinitivum accedere, nempe K 454 *ἔμελλε* ... *λίσσεσθαι* et ζ 110 *ἔμελλε* ... *νέεσθαι*. Nam *λίσσεσθαι* quin optimo iure l. l. futurum vocari possit dubium non est, *νέεσθαι* autem futuri temporis vice fungitur aliis locis satis multis et cum verbo *ιέναι* igitur est comparandum.

Separatim denique notanda est locutio οὐκ ἄρ' ἔμελλον (-λλες -λλε), *non facturus eram igitur, non in fatis erat scilicet*, vel etiam *probe sciebam me non* ...; occurrit E 686, X 356, λ 553, ν 293, ω 28, et sine negatione Λ 817.

Suspecti sunt duo loci qui discrepant:

Σ 98 αὐτίκα τεθναίην, ἐπεὶ οὐκ ἄρα ἔμελλον ἑταίρων
κτεινομένων ἐπαμύναι.

ι 475 Κύκλωψ, οὐκ ἄρ' ἔμελλες ἀνάλκιδος ἀνδρὸς ἑταίρους
ἔδμεναι ἐν σπέει γλαφυρῶ.

Quae audacius refingere non difficile est, e. g.: *ἐπεὶ οὐκ ἄρα ἐσθλῶ ἑταίρῳ κτεινομένῳ ἐπάμυνα*, et *ἔμελλες ἀνάλκιδος ἀνδρὸς ἔδεσθαι ἐν σπέει γλαφυρῶ ἑταίρους*, sed simplex probabilisque emendatio non suppetit.

Dubios autem locos si excipimus, rem huc redire videmus:
verbi *μίλλειν* PRÆSENS apud Homerum adsciscit infinitivum

PRÆSENTIS aut AORISTI;

IMPERFECTUM adsciscit infinitivum FUTURI.

III. DE VERBORUM FORMIS CONTRACTIS ET DISTRACTIS.

In Mnemosynes voluminibus praecedentibus plus semel egimus de formis quae in textu Homérico extant contractae sed non erant contrahendae. Vidimus quid de secundis personis in $-ει$ $-υ$ $-ου$ desinentibus sit statuendum: nusquam non errori deberi; rescribendum esse $-ε'(αι)$, $-η'(αι)$, $-ε'(ο)$, $-α'(ο)$. Non minus certa res est in dativis, quales sunt $γένει$, $δέπαι$ et similibus; olim enim $γένε'$ $δέπα'$ pronunciatum fuisse satis iam constat. Neque aliter iudicandum esse de pronominum genitivis qui in $-ου$ exire feruntur, ostendisse nobis videmur.

Nunc breviter agendum est de syllabis contractis quae non in fine sed in mediis quibusdam vocabulis occurrunt, formas dico verborum quorum stirpis ultima littera est $-α$, $-η(ε)$, $-ω(ο)$ ¹⁾. De quibus ut iudicium ferri possit neque parum consultum neque superstitiosa litterae scriptae admiratione infectum, perpetuo mente tenendum est, vix quidquam tam absurde cogitari posse quin Homeri codices aut omnes aut aliquot certe id in textu scholiisve alicubi exhibeant. De formis autem verborum idem valet quod de versibus spuriiis verissime scripsit LEHRSIUS ut Aristarchi felicem hac in re audaciam a criminibus posteriorum vindicaret: *recte indicatum est eadem via, qua centum falsi verus irreperunt, sexcentos irreperere potuisse, et si ratio suaderet spurios indicare, non posse obstaré quod in multis suaderet*²⁾. — Iis autem hominibus qui $σπέλους$ pro $σπέος$, $κρείων$ pro $κρείων$, quin immo metro repugnante $ἦως$ pro $ἦος$ aut invehere potuerunt aut tolerare, qui $ἦικτο$, $ἑρρεῖος$, $ἀδελφείοῦ$, $Λιόλου$, $μυθείαι$ dederunt pro $ἑτέρικτο$, $ἑρρεῖος$, $ἀδελφείο$, $Λιόλοο$, $μυθείαι$, et $ἀκλειῶς$ scripserunt pro $ἀκλείες$ $ἀκλείως$, iis nihil non ferendum debuit videri, et nostro igitur iure non ita multum curamus eorum de huiusmodi quaestionibus opinionem.

Dum rhapsodorum ore propagabantur carmina epica, inter cantandum passim formis Homericis, id est apertis, substitutae sunt formae contractae, quibus recentioris aetatis homines cum

1) De quibus quid sentirem oblata occasione me expositurum dixeram Mnemos. 1886 pag. 365.

2) Lehrs. de Aristarch. p. 348.

in Ionia tum in Attica utebantur. Non consulto id factum est, non ratione, neque ab uno aliquo homine vel certo quodam temporis puncto: sed sensim irrepererunt, nemine advertente, nec fieri potuit quin irrepererent. Quae licet permultis locis metrum pessumdarent, non tamen ita multum videbantur nocere numeris versuum heroicorum; voce enim canentis, adiuvante fortasse cithara, vocales, ex contractione natae, ultra fines unius syllabae protrahi poterant si necessarium id esset, ita ut tres vel etiam quatuor moras utcunque explerent et hexametro sui pedes constare viderentur.

Formae illae contractae in textu Homérico postea permanserunt sicubi salvo metro tolerari poterant, et vel in talibus versibus quorum numeri post contractionem duriores quidem ligneique essent facti sed tamen vitii immunes viderentur. Quales sunt hexametri quorum pedem quartum claudit vocabulum in spondeum exiens, e. g. *προσηύδων, ἰφολίτων, κατεκόσμει* pro *ἰφολίταον προσηύδαον κατεκόσμει* ¹).

Nec magis dubia est correctio Λ 639:

ροίνῃ Πραμνεΐῳ, ἐπὶ δ' αἰγείον 'κνῆ τυρόν,

immo, quod Aristarchus praeferebat, *κνέε*, vel potius *κνάε*, ne in disyllabum excurrat versus spondiacus.

Tertium vitii metrici exemplum Christii verbis (Prolegom. p. 121) indicare iuvat: „alter pes spondeo impletus neque media parte intercisus delicatis auribus nunquam non minus placebat.” Hoc quoque indicio complures formas contractas diducendas esse demonstrari potest. Quod vero sequitur apud Christium, id haud scio an iocans adiecerit vir praeclarus: „in versu M 151

ὥς τῶν κόμπει χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσι Φαινός

plenus sonus spondei adeo cum tumido fragore aeris congruit, ut diductam formam *κόμπει* de coniectura reponere non ausus sim.” Equidem in dactylo *κόμπει* quin satis sit fragoris bellici non dubito; neque alia videtur fuisse poetae opinio, qui Thersitae convicia B 224 gravia et aspera satis fore putaverit etiamsi per dactylum *νε/κεε* indicarentur, et aera tinnula clipeo-

1) Hae in re nobis convenit cum novissimo Odysseae editore PAULO CAURIO (vid. praefat. pag. XXI sq.), a quo de aliis rebus haud paucis dissentire nos et aliunde didicimus et ex ipsa illa editione.

ορουι thoracumve humi prouentium describere soleat hac clausula, quae brevibus syllabis referta est:

ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ.

Primus pes, perinde atque quartus, dactylo potius quam spondaico vocabulo formatur, si post eum inciditur oratio. Itaque etiam versus Δ 184 quodammodo contra metrum peccat:

θάρσσει, μηδὲ τί πω δεδίσσο λαὸν Ἀχαιῶν,

immo θάρσσει; item K 383 Σ 463 X 183 etc., ἄγρει pro ἄγρει Λ 512, ποίει pro ποίει Σ 482, τάρβει pro τάρβει η 51 Δ 388. Certior etiam est res in versu M 46 (= Φ 575)

ταρβεῖ οὐδὲ φοβεῖται,

immo ταρβέει, nam syllaba longa, quae ante hiatum in thesi collocata est, debet corripi. Idem valet de ζώγρει, Ἀτρεὺς υἱέ Z 46 et 131, ubi fortasse praeterea pronomen μ' est inserendum. Nec non hic commemorandus est versus Λ 554 (= P 663):

κλιόμεναι τε δεταί, τάς τε τρεῖ ἰσχυμένους περ,

ubi τρέει necessarium esse nemo admonitus non videt.

Eadem res est Φ 362:

ὥς δὲ λίβης ζεῖ ἔνδον,

ubi hodie ζέει invitis libris rescribere quis est qui dubitet.

Neque aliter iudicandum de versu μ 75:

τὸ μὲν οὐ ποτ' ἐρωεῖ, οὐδέ ποτ' αἶθρη,

corrige ἐρωέει praeunte Ahrensio.

Nec non huc pertinet Φ 459:

πειρᾷ ὥς κε Τρῶες ὑπερφίαλοι ἀπόλυνται,

ubi et metrum et lingua HomERICA poscit πειράε(αι); cf. Mnemos. 1886 p. 344.

Qualia autem hactenus indicata sunt vitia, ea nullo negotio, si hoc agas, inter legendum possunt corrigi. Non ἰφορμᾷται γαμίσθαι (α 275), ut hoc utar, Homericum sonat, sed aut ἰφορμᾷται γαμίσθαι dicendum est, idque veteres vates dicebant, aut ἰφορμᾷται γαμίσθαι, quemadmodum Athenienses loquuntur. Ad nos vero pervenit ἰφορμᾷται, quia metrum id ferebat, γαμίσθαι vero quominus irreperet, certe quominus ad nos propagaretur, obstabat quantitas syllabarum.

Sed multi sunt versus epici, quorum numeros formae contractione coartatae aperte violabant, cum syllaba una hexametro

sic deesset. Hae igitur tolerari non potuerunt postquam Homerum non cantare sed assa voce recitare vel etiam legere coeperunt Graeci. Diversis tunc partimque mirificentissimis remediis ruens metrum talium versuum fulcire studuerunt homines litterati in quorum manus textus adulteratus pervenit. Qualium remedium omnium sane simplicissimum hoc erat, ut pro longa haberetur syllaba brevis quae praecederet syllabam perperam contractam; nec raro lectores illuc pellicere debuit ambiguitas litteraturae Atticae. Hinc sunt nata *εἰῶ εἰῶσι*¹⁾ pro *ἰᾶν ἰᾶουσι*, et *πυτῶντο τρώχων στρωφῶσα τρωπῶσα*²⁾ pro *ῥοτάοντο ῥοτῶσα στρωφῶσα τρωπῶσα*, quemadmodum in nominum flexionem formae insanae³⁾ et dudum damnatae *δαίους σπείους σπῆι σπῆεσι κρειῶν ὠπτόντα* irrepserunt pro genuinis *δαίους σπείους σπῆι σπῆεσι κρεῖων ὠπτόντα*. — Cognata his est forma omnium consensu absurda *ἰδρῶσαι* Λ 598, quae ex *ἰδρώουσαι* (*ιδρ.*) numquam potuit fieri; Bekkerus *ἰδρώουσ'* cum elisione scribi posse putabat, cui vix quemquam hodie assentiri credo. Nos *ἰδρῶοντ'(ε)* dedimus, de *bigis* enim agitur; cui correctioni favere arbitramur notissimum versum Θ 378, ubi *προφανέντε* recte Aristarchus, *προφανείσῃ* pessime Zenodotus scribebat. In lectione quam Nauckius et Fickius dederunt *ἰδρώουσαι*, ἄγρον δὲ etc. caesura post secundum trochaeum minus placet.

Nonnullis locis praecedens vocabulum ampliare licebat, quo

1) *εἰῶ* Δ 55, *εἰῶσι* B 132 Λ 550 P 659 T 139 σ 420.

2) *πυτῶντο* M 287.

τρώχων ζ 318.

στρωφῶσα ρ 97.

τρωπῶσα τ 521.

3) Insanas dico et censeo, licet non nesciam anos sibi defensuros eas etiamnunc habere, qui in his furmis priorem vocalem vi digammi productam esse contendunt, ut *σπείους* e.g. ex *σπίους* ortum putetur et *σπῆι* non in *σπῆι* dissolvendum sed ex *σπῆι* pro *σπίει* corruptum esse credatur. Quod si in *arsi* factum esse perhibetur, non sane repugnarem equidem quia humericae linguae legibus id consentaneum esse concederem, memor notissimorum eiusmodi productionis exemplorum *ἀνέρωσαν ἀνίσχουσι ταλαύρινος εὐπρεπὲς ἀπούρας*; sed in *laesi* quoque tale quid licitum fuisse neque demonstravit quisquam neque demonstrabit. Quapropter satis mirari non possum quod Caenerus *σπῆι* pro *σπῆι* posuit in textu suae editionis his locis: β 20 ι 476 μ 210 (vid. eius praefatio p. xv), vitium me quidem indicie sanans vitio multo graviore.

integer renasceret dactylus; e. g. $\kappa\epsilon\nu \dot{\epsilon}\tilde{\phi}\epsilon$ pro $\kappa' \dot{\epsilon}\acute{\alpha}\eta$ ¹⁾, $\delta\rho\tilde{\phi}$ pro $\chi' \delta\rho\acute{\alpha}\eta$ ²⁾, $\zeta\omega\iota\sigma\iota\nu \delta\rho\tilde{\alpha}\sigma\theta\alpha\iota$ pro $\zeta\omega\iota\sigma' \delta\rho\acute{\alpha}\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$ ³⁾, $\acute{\alpha}\nu\epsilon\sigma\tau\epsilon\nu\acute{\alpha}\chi\omicron\nu\tau\omicron \gamma\omicron\tilde{\omega}\nu\tau\epsilon\varsigma$ pro $\acute{\alpha}\nu\epsilon\sigma\tau\acute{\epsilon}\nu\chi\chi\omicron\nu \gamma\omicron\acute{\alpha}\nu\tau\epsilon\varsigma$ ⁴⁾. Alibi vocabulo sequenti succrevit syllaba, e. g. T 104 $\dot{\epsilon}\kappa\Phi\alpha\nu\epsilon\iota$, $\delta\varsigma \pi\acute{\alpha}\nu\tau\epsilon\iota\sigma\iota$: ubi libenter aurem prae buimus Menrado, $\dot{\epsilon}\kappa\Phi\alpha\nu\epsilon\iota$, $\delta\varsigma \pi\tilde{\alpha}\sigma\iota$ corrigendum esse contendenti. Huc pertinet etiam Θ 428: $\nu\tilde{\omega}\iota\nu \dot{\epsilon}\tilde{\omega} \dots \pi\tau\omicron\lambda\epsilon\mu\acute{\iota}\zeta\epsilon\iota\nu$, in quibus verbis $\nu\tilde{\omega}\iota\nu$ pro accusativi forma habuerunt grammatici cum alii tum Zenodotus; quod vero hodie in editionibus circumfertur $\nu\tilde{\omega}\iota \dot{\epsilon}\tilde{\omega}$, lectio est Aristarchea, sed vitiosa tamen, teste hiatu; poeta dederat $\nu\tilde{\omega}' \dot{\epsilon}\acute{\alpha}\omega$ aut $\eta\mu'$ ($\tilde{\alpha}\mu\mu'$) $\dot{\epsilon}\acute{\alpha}\omega$.

Nec minus notabilis est locus ι 496: $\kappa\alpha\iota \delta\eta \Phi\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu \alpha\upsilon\tau\acute{\omicron}\theta'$ $\delta\lambda\acute{\epsilon}\sigma\theta\alpha\iota$, sensu: *et iamiam perituros nos putabamus, mortem ante oculos habebamus positam*; nam non aoristi sed futuri infinitivum requiri patet, itaque olim litteris ΟΛΕΣΘΑΙ non $\delta\lambda\acute{\epsilon}\sigma\theta\alpha\iota$ significatum fuit, quod hodie circumfertur, sed $\delta\lambda\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota$, ut verissime observavit Cobetus. Sic vero restituta est lectio antiqua, sed nondum ad ipsius poetae manum pervenimus, $\delta\lambda\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota$ enim non est forma HomERICA; olim, nisi omnia nos fallunt, fuit $\alpha\upsilon\theta'$ $\delta\lambda\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota$ ⁵⁾.

Ad idem errorum genus pertinet $\gamma\omicron\nu\nu\omicron\tilde{\omega}\mu\alpha\iota$, quod codices *) prae bent pro $\gamma\omicron\nu\nu\tilde{\omega}\mu\alpha\iota$ (ΓΟΝΟΜΑΙ). $\Gamma\omicron\nu\nu\omicron\tilde{\omega}\mu\alpha\iota$ nihil est, $\gamma\omicron\nu\nu\tilde{\omega}\mu\alpha\iota$ forma est per se non vituperanda nec tamen HomERICA, ipse enim poeta dicebat $\gamma\omicron\nu\nu\acute{\alpha}\omicron\mu\alpha\iota$. Nam non $\gamma\omicron\nu\nu\acute{\omicron}\omicron\mu\alpha\iota$ sed $\gamma\omicron\nu\nu\acute{\alpha}\omicron\mu\alpha\iota$ HomERICUM esse, ex longiore verbi forma $\gamma\omicron\nu\nu\acute{\alpha}\zeta\omicron\mu\alpha\iota$ apparet; sic $\beta\iota\acute{\alpha}\omega \acute{\alpha}\nu\tau\iota\acute{\alpha}\omega \kappa\alpha\tau\alpha\sigma\kappa\iota\acute{\alpha}\omega \sigma\kappa\epsilon\pi\acute{\alpha}\omega \epsilon\iota\lambda\upsilon\Phi\acute{\alpha}\omega$ reperiuntur iuxta cum formis productioribus eorundem verborum $\beta\iota\acute{\alpha}\zeta\omega \acute{\alpha}\nu\tau\iota\acute{\alpha}\zeta\omega \kappa\alpha\tau\alpha\sigma\kappa\iota\acute{\alpha}\zeta\omega \sigma\kappa\iota\pi\acute{\alpha}\zeta\omega \epsilon\iota\lambda\upsilon\Phi\acute{\alpha}\zeta\omega$. Ipsi codices nonnulli $\pi\omicron\lambda\lambda\acute{\alpha} \delta\epsilon \gamma\omicron\nu\nu\tilde{\alpha}\sigma\theta\alpha\iota$ exhibent κ 521.

Sed redeamus ad argumentum, nam nondum omnia enumeravimus remedia quae invito Aesculapio sunt admota ut con-

1) A 147.

2) A 187 et 202.

3) A 156 et ψ 303.

4) Σ 315, 355, ι 467. Confer, si dubitas, Ψ 211: $\acute{\alpha}\nu\epsilon\sigma\tau\epsilon\nu\acute{\alpha}\chi\omicron\nu\sigma\iota\nu \Lambda\chi\alpha\iota\omicron\iota$.

5) Aliter iudicandum est de versu Θ 246, ubi vid.

6) I 583, O 660, Φ 74, X 240, δ 433, ζ 149, κ 521, A 29; χ 312, 344 Calami lapsum Φ 74 codicibus non $\gamma\omicron\nu\nu\tilde{\omega}\mu\alpha\iota$ sed $-\tilde{\omega}\mu\alpha\iota$ tribuimus.

valesceret metrum. Nonnusquam igitur vocula aliqua sine magno detrimento poterat interseri, e. g. τοὺς δ' ἔα φθινύθειν B 346 pro τοὺς δ' ἔα φθινύθειν, τὸν δ' ἔῷμεν B 236 pro τὸν δ' ἔῷμεν. Est etiam ubi tale vitium sit commissum per quod vera scriptura tralucent; e. g. εἶασεν ita collocatum ut dactylum efficiat K 299, ubi εἶαν verum esse patet; vel O 347:

νηυσὶν ἐπισσεύεσθαι, ἔῃ δ' ἔναρα βροτόεντα,

ubi ἐπισσεύεσθ'(ε), ἔῃν optime correxit Fickius, quo ducit et sententia et Zenodoti lectio ἐπισσεύεσθον, qui hoc loco, ut aliis centum, pluralem dualemque numeros confudit; non sine utilitate contuleris praesertim Γ 459 et E 606.

Vix autem corrupta dici possunt ἔα οὐδέ, αὖ δ' α ὅτι, pro ἔα'(ε) οὐδέ, αὖ δ' α'(ε) ὅτι¹⁾, quibus ad integritatem nihil deest praeter signum elisionis; vel etiam ἤρκει ὀλεθρον, κάλει ἐνθάδε pro ἤρκε'(ε), κάλε'²⁾; in antiquissimis enim libris ambiguum fuit utrum significarent litterae ΚΑΛΕ. Perquam autem notabile extat scholion ad H 95: νεῖκει ὀνειδίζων] ἐν τισὶ τῶν ὑπομνημάτων³⁾ „νεῖκε' ὀνειδίζων", ἔξω τοῦ ἱ, ὥστε κατὰ συναλοιοφῶν νοεῖσθαι τὸ ὕγιες „νεῖκεε". Ex quibus Didymi verbis videmus, Aristarchum non alienum fuisse ab eiusmodi formarum elisione, quam unice veram esse contendo.

Uno et altero loco digamma in proxima vicinia neglectum indicio est verum aut vitio laborare aut recentioris esse aevi; e. g. Φιλέει καὶ ἔκαστα μεταλλῶ ξ 128. — Alibi verborum compositio durior ad correctionem nos invitat, e. g. B 196 sq.:

θυμὸς δὲ μέγας ἐστὶ διοτρεφέος βασιλῆος,

τιμὴ δ' ἐκ Διὸς ἐστὶ· φιλεῖ δέ γε μητίετα Ζεὺς,

ubi iteratum ἐστὶ vix minus displicet quam contractum φιλεῖ, quapropter in annotatione proposuimus: τιμὴ δ' ἐκ Ζηνός· φιλέει⁴⁾. — Neque ferendum esse ταρβεῖ, ἐπειδὴν πρῶτον

1) Π 731 (X 206), Σ 426.

2) N 440, 740 (P 245). — In μ 407 codices duo recte exhibent ἦε' pro ἦε.

3) Id est in Commentariorum Aristarcheorum nonnullis editionibus vel exemplaribus, cf. Ludwig Aristarch I pag. 24.

4) De corrigendo φιλεῖ h. l. et H 280 K 245, 552 Π 94 fere desperare se dixit Menradus de Contractione p. 138; in Π 94 tamen pro γε φιλεῖ non arduum fuit restituere φιλέει, H 280 = K 552 pro ἀμφοτέρω γὰρ σφῶι φιλεῖ dedimus σφῶι γὰρ ἀμφοτέρω φιλέει; in K 245 quid sit legendum nobis quoque incertum videtur.

in versu N 285 initio, ex inaudita apud Homerum particula *ἔπειδάν* apparet; satis probabiliter Menradus correxit *ταρβίει*, *αἶ κε πρῶτον*.

Nonnumquam hiatus ante formam contractam fatiscens aut non viderunt critici veteres aut securi transiluerunt, ita ut hodie indicio sit, fraudis aliquid loco subesse, quemadmodum post terrae motum testes taciti sed tamen diserti remanent soli fissurae. Exempla sunt *μηδὲ ἔα* pro *μηδ' ἔα*, ἡ δὲ *ἔαν* pro ἡ *ἔαειν*, *μὲ ἔα* pro *μ' ἔα*, *ποταμοὶ τοῖς ἔωσιν* pro *ποταμοὶ' ἔάουσι*¹⁾; qualibus locis utinam ne Christius (cuius Prolegomena pag. 115 videantur) illud *εἶαν*, quod Nauckius proscripserat, codicum scilicet fide in textum revocasset, quo expleret hiatus. Quod vero vir doctus Menrad in libro de Contractione p. 126 observavit: „Christio adstipulor ego quoque, cum attica *εἶων εἶασα* intelligere nequeam nisi medium digamma infuisse statuero” — ea parum considerate scripta sunt; eodem enim iure *εἴχω* vel *εἰθίζω* postulare licebit. Itaque in versu E 256:

ἀντίον εἴμι' αὐτῶν τρεῖν μ' οὐκ εἴῃ Παλλὰς Ἀθήνη
non dedimus cum Menrado:

ἀντίον εἴμι' τρεῖν μ' οὐκ εἴῃ Παλλὰς Ἀθήνη,
sed una literula mutata in eius invento, ceteroquin acute excogitato, excudendum curavimus

τρεῖν μ' οὐκ εἴαε Παλλὰς Ἀθήνη,
imperfectum huic loco accommodatissimum esse cum Ahrensiō rati coll. vs. 819. Alii huius generis errores sunt *μνᾶσθαι οὐδὲ νέεσθαι*, *μνῶνται οὐδὲ τι τόξον* ..., ὥς δὲ *λίβης ζεῖ ἔνδον*, *τάς τε τρεῖς ἐσσύμενός περ*²⁾, in quibus *μνᾶεσθ'*, *μνᾶοντ'*, *ζεῖ*, *τρεῖ* postulari metro supra iam observavimus.

Sed longe frequentissimi sunt loci, quibus ut subveniretur nulla parata fuit medicina. In summa igitur rerum desperatione ad ultimum remedium confugerunt posterī: novam vocalem eiusmodi locis inserebant. Id tamen *μανιῶδες ἐπιχειρήμα* non iniuria dixeris, suppressere vocalem legitimam, quo subditicia possit addi; ex duabus vocalibus, quas vetustissima praebebat lingua, conflare diphthongum, ut illi diphthongo, malo omine

1) B 165, 181, P 16, X 339, Ψ 73, δ 805, θ 509, κ 536, σ 420.

2) ξ 91, φ 326, φ 362, Λ 554 (= P 663).

natae, praemitti possit novus sonus aliunde ignotus; contrahere denique binas syllabas, moxque syllabam, ex contractione natam, distrahere divellere disruciare. Attamen ab audacia, an dicam imperitiam, hominum, ex quorum manibus ad nos pervenit textus Homericus, ne hoc quidem remedium alienum fuit. Sic nata sunt monstra illa *μαιμώωσα μνάα δρώοιμι μνώο-μίνω* pro *μαϊμάουσα μνέαι δρῶοιμι μνώομένω*, quae non *dieclaseos* vel *distractionis* vel *assimilationis*, vel quocunque nomine id genus gaudet, sunt exempla, sed — dicam enim quod sentio — certa sunt documenta *ἀκρίσιος* posteriorum. Monstra sunt *γε-λῶωντες γελῶντες γελοῖωντες γελῶντες* pro *γελαῖοντες* ¹⁾. Monstra, quo crebriora eo acrius veluti blattae cimicesque insectanda, sunt *δρόω δράας δράα δρώωτε δράαν δρόων δρώωσα* pro unice veris *δράω δράεις δράει δράοιτε δράειν δράων δράουσα*. In eadem autem causa versantur formae nonnullae in nominum flexione obviae, *Φόως* pro *Φάος*, *σῶως* pro *σάος*, neque dissimilis est aoristi *ἰφαάνθην* origo, cum Homericum esse *ἰφαίνθην* appareat e praesentis temporis forma *Φαίνω* et adiectivo *Φαεινός*.

Addo non solum mente sed etiam auribus quam maxime damnari formas quales sunt *γοῶωσα δρόωσα ἡβῶοιμι*; rauci horridique huiusmodi soni e faucibus quas angina laqueusve opprimat prorumpentes non sine commiseratione audiuntur, sed a poetae suaviloquentia abiudicandi videntur. Quamquam clementius de iis iudicat CHRISTIUS Prolegom. p. 176: „aliquanto „ante Pisistrati aetatem rhapsodos necnon recentiorum carminum „auctores ipsos, cum sonoram modulationem magis hominibus „placere vidissent necdum scriptis literis coërcerentur, canoras „illas trium et quatuor morarum formas *βοῶντι βοάα* etc. „paullatim invexisse iudico.” — Equidem aureo monito, de gustibus non esse disputandum, eo libentius obtempero, quod de summa rei nobis cum Christio convenire intellego; nam non

1) Forma haec productior verbi *γελάειν*, quae v 390 occurrit, comparanda est cum *μαίωμαι*, *ναίω*, *ἀκείωμαι*, similibusque formis Homericis quae a stirpibus in *-αο* et *-εο* exeantibus derivatae sunt. Verum autem v 347 pro *γελῶων* rescribendum est *γελοῖων*, a verbo *γελο-ῖν*, cuius verbi, ceteroquin inusitati, aoristus *γελοῖσάσα* extat in Hymn. Vener. va. 49. Canerum *γελοῖων* recepiſſe video, pro *γελῶντες* autem *γελοῖντες* scripsit.

vere Homericas ei quoque has formas videri, ex his quae attuli verbis totaque eius argumentatione apparet; neque quam venustae sed quam genuinae sint nunc rogamus.

At non licet silentio praeterire argumentum minime contemnendum, quo formas distractas nonnulli defendere studuerunt, quod verbis viri docti MONRO (Homeric Grammar p. 318) indicare iuvat: *„it is hard to believe that so extensive a process as the substitution of the contracted forms throughout Homer can have taken place without leaving some trace in the history of the text. These forms would have affected 133 different verses, and yet we never hear of one of them, even as a reading rejected by Aristarchus or his predecessors.”* — Nobis quoque durum concoctu id aliquantisper fuisse non diffiteor, nunc tamen nullius momenti nobis videtur. Nam quid inde sequitur? Nimirum, illo aevo, quo textui carminum Homericorum operam suam impendere coeperunt veteres critici, pro genuinis habitas esse formas διακτεταμένας, quas in lucem protulisse credebatur licentia illa poetica, quae quin impune grassata esset in vocabulorum formis refigendis nemo tunc temporis dubitabat. Certo scimus Aristarchum eas non habuisse suspectas, qui σκιδόντα pro σκιδέντα legerit A 157; qui ναιεταώση Γ 387 et ναιετῶσαν Z 415 ex ναιετοώση et -τῶσαν corrupta esse contenderit. Idem valet de Aristophane, qui τηλεθώντα dedit Z 148, quo loco alii τηλεθώσα praeferebant. Neque de lectione sed de sola pronuntiatione infinitivorum εὐχετάσθαι Z 268 ἐδιδάσθαι γ 35 lis fuit inter veteres criticos, quales formas utrumque alpha breve habere statuit Aristarchus, cum alii -ᾶσθαι recitandum censerent. Apollonius autem Rhodius, ut aliarum formarum mirabilium, quas lingua HomERICA offert, sic harum quoque appetentem se ostendit inde ab ipso initio sui operis (A vs. 29 sq.):

ἀκτῆς θρηικίης Ζώνης ἐπὶ τηλεθώσαι

ἐξείης στιχῶσιν ἐπήτριμοι etc.

Apparet igitur Alexandriae ne dubitatum quidem esse quin probi et antiqui essent huiusmodi verborum termini, neque igitur Aristarchus aliive critici causam habuerunt de iis disputandi, minusque iam videtur mirabile, id quod credi vix posse dicebat v. d. Monro, magnae illi catervae formarum vitiosarum inesse nullam cui Alexandrini dixerint: „abin' hinc, dierecta!”

Bene factum vero quod vitia interdum in virtutes abeunt. Constantiae enim cum minime tenerentur homines, per quorum ora manusque textus Homericus est propagatus, hic illic sinceras formas tolerarunt, quales sunt γοάοιεν ω 190, σκίαον μ 436, ὕλαον etc. π 5, 9, 162, ναιεταόουσι etc. Δ 45 etc. β 400 etc., Hes. Theog. 370, 564, 592, 621, 775, Oper. 389, στιχάει Ο 635, τηλέθλαον etc. Ρ 55, Χ 423, h. Ven. 267 Bacch. 41, ἔλαον κ 83 bis, βριάει etc. Hes. Theog. 447 Oper. 5; et producta stirpis vocali ultima διψάων λ 584, πεινᾶων etc. Γ 25, Π 758, Σ 162, ἀμᾶειν Hes. Oper. 392, -μαιμᾶει Τ 490. Sic Φάος satis crebris locis extat hodie, licet alias in Φόως abierit, σάος ante Aristarchum legebatur Π 252, κρεῶν uno certe loco evasit incolume Hymn. Mercur. 130. Quae tamen omnia in γοόμεν, σκιδών etc. debuissent abire si alibi quam in grammaticorum cerebro extitisset illa distractio.

Optime autem cum his locis, quos attulimus, congruunt vetustae quaedam inscriptiones. Sic in lapide perantiquo, qui haud procul a Thebis repertus est (Collitz. Dialectinschr. n° 860), trium hexametrorum supersunt fragmenta, quorum medium hoc est:

ἐνθάδε γ(ᾱ)ς ὀράοντι σε . . .

In Milesia quadam inscriptione (CIG. 2892, Kaibel Epigr. 223) extat:

δλβου τηλεθάοντος ἐκοίμισεν ὕπνος κτέ.,

in Carica (Kaibel Epigr. 289):

Ἀπολλωνίδη ἐσθλὲ, σὲ μὲν γοάοντε γονῆ
μυρομένω θάψαν κτέ.

Haud paucis autem locis codices inter formam distractam et apertam variant; vid. ε 63, η 114, 116, 319, ι 416, Hes. Theog. 491, Oper. 389, Scut. 101. Alibi vero, quod nescio an utilius etiam sit ad morbum dignoscendum eiusque originem indagandam, formae extant tam absurdae ut nemo eas hodie certe defensurus esse videatur; quales sunt ναιεταώση, ναιεταώσας Γ 387, Β 648 etc., quas ab Aristarcho damnatas esse supra vidimus.

Adde quod eae solae formae diectasin sunt perpressae quae etiamsi non contraherentur, longam tamen haberent syllabam; sic δράα reperitur pro δράει, sed nusquam comparet δράᾱ pro δραε.

Quapropter non est dubium quin subiunctivi, non indicativi, sit forma *μηχανάται* Hes. Oper. 241:

ὅς τις ἀλιτράινη καὶ ἀτάσθαλα μηχανάται,

quod negare non debebat Rzachius. Itaque distractio cernitur in eiusmodi tantummodo formis, quibus prodesse non potuit, cum genuinae formae totidem moras explerent quot distractae; nusquam vero adhibita est ubi utilitatem aliquam habere potuisset, ut longiores quam prisca praebebat lingua inde evaderent formae verborum. Ergo hoc quidem certissimum est, distractionem, si unquam extiterit in lingua epica, certe non inventam fuisse in commodum poetarum.

Ceteroquin ab illis tantummodo verbis, quorum stirps exit in litteram *a*, sine vitio deduci posse formas distractas, olim fuit opinio. Dudum igitur a viris doctis correcti sunt loci aliquot, ubi verborum in *-ᾶω* desinentium similes formae occurrunt. Emendarunt igitur *ἀρόουσι* 108, *θηόοιεν -οντες -οντο* δ 226 Λ 153 Ν 675, *ἐστρατόοντο* Γ 187 Δ 378, pro *-ᾶωσι -ᾶωντο*¹⁾; — optime, nisi quod artis suae nimis avari solis his formis opem tulerunt, cum aliae permultae non minus graviter aegrotarent. Nihilo enim deterius est *ἀρόωσι* pro *ἄρῳσι* quam *δρόωσι* pro *δράῳσι*; absurdum scilicet est utrumque. Aut haec cum illis asservemus nec ab Alexandrino textu digitum transversum discedamus, aut una opella deleamus cuncta vitia, quae unus idemque fons in lucem protulit, et formas genuinas, neque contractas neque distractas, passim restituamus, laeti quod prorsus eas per textum homericum obliterare non contigit tempori rerum edaci. Non levem autem laudem ducimus PAULI CAVERI, quod hac in re sapere ausus est cum Odyssaeae textum puerorum in usum edidit, in correctiones ceteroquin minime pronus et alias haud semel deteriora secutus etiamsi meliora videret et probaret²⁾.

Regulas qui dixit, superest ut exceptiones dicat. Restitutis in integrum formis, quae salvo metro restitui possunt, contractas

1) Eodem pertinet, quod nos primi, si fallor, correximus: *κατηπιδόντες* pro *-ωντο* E 417. Pro *σῶω* autem et *σῶως* I 424, 681 cum Nauckio restituimus *σῶη* et *σῶης*, deleta voxula *τε*.

2) Formas distractas, in textu Odyssaeae obvias, succincte recensuit cunctas Caverus in Praefatione pag. xxv sq.

haud paucas in Iliade et Odyssea restare, quae sine vi et audacia tolli nequeant, id qui nesciret ignorantiam proderet plane incredibilem in eo qui vel semel sicco pede HomERICA carmina pervolaverit. Longum catalogum eiusmodi formarum, secundum versuum sedes quibus occurrunt digestarum, MENRADUS exaravit in libro de Contractione pag. 117 sqq.; a quo vix ullam neglectam esse, quae est eius diligentia, libenter credimus.

Ἄλλὰ τε καὶ τῶν αἰὲν ἀφαιρέεται νόος ἀνδρῶν. Aliquanto brevior sensim evadet illa series, si modo probe recordemur haud paucas formas HomERICAS, quae ex contractione natae esse videntur, revera aliam habere originem, ut melius meliusque perspicitur quo accuratius linguae graecae primordia vestigantur. Quod de pronominum formis Homericis ἡμεῖς ὑμεῖς ἡμῖν ὑμῖν etc. demonstrare pro virili antea conati sumus, et ἡμεῖς ἡμῖν ὑμεῖς ὑμῖν in editione nostra rescribenda duximus, non succensuri aliis si ἄμμες vel ἄμέες etc. magis sint probaturi. Adde accusativos quales sunt πόλις ἰχθύς βοῦς, quas formas non ex πόλις ἰχθύς βόας invitis linguae legibus contractas sed ex πόλιν ἰχθύν βοῦν ortas esse nemo opinor hodie dubitat.

In aliis vocabulis levis tantummodo requiritur correctiuncula, ut cum usu Homérico aliunde cognito concinant; e. g. παρειῶν Ω 794, δ 198, 223, λ 528, π 190, Scut. 267, quod ex παρειᾶν (Σ 123 etc.) contractum esse noli credere — quid enim? — sed latet genitivus pluralis substantivi τὸ πρῆιον (vid. Ψ 690), et παρῆων igitur scribendum esse collatis adiectivis καλλιπάρῃος Φοινικοπάρῃος μιλοπάρῃος tute statueris; si vero cum Aristarcho τὰ παρειᾶ Homero tribuas (vid. ad X 491, Eustath. 377, 38), ne haec quidem correctio erit necessaria poteritque servari παρειῶν.

Non magis dubium est quid sit statuendum de formula δῶματα θ' ὑπερεφέα δ 757; quae synizesis sive contractio (-Φῆ mavult Caerus) ex metri necessitate excusari nequit, cum et longior forma in usu fuerit ὑπερεφέης (I 582, hymn. Mercur. 23), quae legibus linguae poeticae melius etiam est accommodata, et singularis ὑπερεφέης δῶμα vel δῶ multis locis reperiatur, et tertia forma extet ὑπεροδος (vid. Γ 423 δ 121 κ 474 etc.). Fidenter igitur affirmare posse nobis videmur corrigendum esse ὑπεροφα.

Sed redeundum ad propositum; mittamus igitur nomina, ut exempla quaedam proferamus e verborum flexione petita.

Non βιβῶν dixit Homerus, sed βιβᾶς, idque iam Aristarchus perspexerat, vid. H 213 N 371. Itaque in Γ 22 βιβῶντα iure correxit Bekkerus, et in M 277 absurdam lectionem προβῶντε eandem habere originem, corruptam enim esse ex προβιβῶντε, hoc vero ex προβιβάντε, acute perspexit Nauckius; nec dubium id videri potest si contuleris versum O 307, ubi μακρὰ βῶν dixit Zenodotus, μακρὰ βιβῶν vel βιβάν in deterioribus codicibus extat, μακρὰ βιβᾶς; vero, quod unice recte habet, in melioribus superest.

Non εἰλέω sed ῥέλλω esse Homericum ostendit aoristus ἔφελσx, itaque e. g. non εἰλεῦντα sed ῥέλλοντα dabimus λ 573, et in versu μ 210 pro portentosa codicum lectione εἴλει ἐν(ι) σπῆι confidenter restituemus ῥέλλεν ἐνὶ σπέει, et Θ 215 non εἰλομένων· εἴλει δὲ edidimus sed ῥελλομένων· ῥέλλεν δὲ, Cobeti observatione usi; item Φ 8 ῥέλλοντο pro εἰλεῦντο. — Idem autem verbum, ut in transitu hoc addam, revocandum fuit Ψ 122, quo loco poeta pingit Graecos ex Idae saltibus ligna petentes unde rogos struatur Patroelo. Caeduntur arbores, alligantur iumenta,

ταῖ δὲ χθόνα πόσσ' ἔδατεῦντο

ἐλλόμεναι πεδίοιο διὰ ῥωπήια πυκνά.

His inesse vitium quis est quin videat; cupiendi enim verbum hinc alienum est neque cum vocabulis διὰ ῥωπήια πυκνά iungi potest. Correximus ῥελλόμεναι, si tamen corrigi potuit id quod corruptum vix fuerit; nam utrum Δ sit scribendum an Λ non librariorum sed nostrum est decernere. Mulae verrunt sulcantque solum ῥελλόμεναι πεδίοιο, i. e. dum per planitiem inter vepres et arbusta hinc illinc trabes protrahunt versus litus et castra. Genitivum πεδίοιο alias quoque erroris extitisse causam Vol. XVI pag. 33 ostendisse mihi videor.

Pro ἐπέρθουν Δ 308 rescribere ἔπερθον quid vetat, cum πέρθειν et περθόμενος compluribus locis reperiantur? Emendavit Fickius. Item ἔφερον pro ἔφθρει, ἔφερον pro ἔφθρεον videtur scribendum x 358, ν 368, χ 456, codicibus non invitis.

Neque audacior est correctio πέτωνται — subiunctivus enim requiritur — pro ποτῶνται B 462, nam in priore libri parte

(B 89) ipse textus praebet formam qualem poscimus: *βοτρυδὸν δὲ πέτονται*¹⁾.

Fortasse etiam *φοβεῖ* P 177 (Π 689) eadem ratione emendari potest, *φέβει* enim subesse suspicamur; quod tamen in textum invehere noluimus, quoniam activum *φέβειν* nusquam extat, licet passiva forma *φέβεσθαι* sit notissima²⁾.

Pro *αἰδεῖσθαι*, *αἰδεῖσθε* quin *αἰδεσθαι*, *αἰδεσθε* sit rescribendum, quomodo dubium potest esse, cum sciamus *αἶδεο*, *αἶδετο*, *αἰδόμενος* vere Homericas esse formas, metro stabilitas, neque in vetustissimis libris inter *-εσθαι* et *-εῖσθαι*, *-εσθε* et *-εῖσθε* discrimen fuisse ullum. Si cui nondum satis persuasum, videat E 530 sq., ubi codices exhibent:

ἀλλήλους τ' αἰδεῖσθε κατὰ κρατερὰς ὕσμινας·

αἰδομένων δ' ἀνδρῶν πλέονες σόοι (σάοι) ἢ ἐπέφανται.

Et credat aliquis ita unquam homines locutos esse! Immo permansit forma quae salvo metro violari non poterat, corrupta est ea quam sine metri damno licebat corrumpere.

Simillimam originem habent formae *τιμᾶ* P 99, *τιμῶσι* Ψ 788, *ετίμα* γ 379, ξ 203, ο 365, *τιμῶν* Π 460, *τιμῶσαι* Λ 46; quod cum dudum suspicati essemus, nunc pro certo statui posse putamus, nec dubitavimus rescribere *τίμ* P 99, *τίουσι* Ψ 788, *τίων* Π 460, et in Addendis *τίουσαι* correximus Λ 46, posthac *ετίει* edituri Odysseae locis laudatis; conficit enim rem versus χ 425, ubi id ipsum in melioribus extat quod loco simili Λ 46 invehendum esse contendimus:

οὐτ' ἐμὲ τίουσαι οὐτ' αὐτὴν Πηνελόπειαν,

in Stuttgartensem autem *τιμῶσαι* irrepsit.

1) Vir doctus Strrl in suae censurae nostri libri (de qua vid. supra pag. 200) velut insigne quoddam specimen inconstantiae vel negligentiae hoc attulit, quod in nostra editione *πέτονται* scriptum extet S 462, cum verum proxima remanserit *σπαργεῖ*. Nos boni editoris esse arbitramur corrigere quae corrigi possint, etiam si alia *ἀνιάτως* ὕχιν non nesciat; ad hunc autem locum quod adhaeret, erunt furtaeque qui versum 463 ex contextu resuscandam censeant; erunt qui suspicentur formam *σπαργεῖ*, alibi quoque ubi iam, non verum esse contractionis exemplum; alii cum Menrado excusandam censebunt propter metri (υ υ υ -) necessitatem; alii aliter indicabunt: nus in dubia re abstinuimus. *Ποτῶνται* vero nisi contractione ex *-άωνται* vel *-άονται* nasci non potuit, neque necessarium fuisse hanc contractionem quisquam contendet. Denique id quod edidimus ne excogitandum quidem nobis fuit, nam extat var. lect. *πέτονται*.

2) Infelix est coniectura Menradi de Contractione pag. 138:

ὅς τε καὶ ἄλκιμον ἥνδρα φέβσέ τ' ἀφείλε τε νίκην,

nam vitiosam esse caesuram post quartam trochaeum ipso admonitus non negabit.

Huc pertinet praeterea vetusta illa controversia de verbi *στένᾱχεν* accentu, quod Aristarchus optimo iure *ἑβάρυνεν*, cum alii in coniugationem verborum contractorum referrent (cf. schol. A 364). Idem ex ipsius poetae usu docebat non *πειρῶν* scribendum esse sed *πείρων* (cf. schol. Ω 8), non *κυλινθεῖν* sed *κυλίνθειν* (cf. schol. P 688), non *πιέζειν* *πιέζειν* sed *πιέζειν* *πίεζον* (cf. schol. δ 419 μ 164, 174).

Neque maioris est audaciae, pro vulgato *ἀνερρίπτουν* *ἀλα* *πηδῶ* ν 78 rescripsisse *ἀνέρριπτον*, provocare enim licet ad notissima illa *ὑπερ* *ἄλα* et *εἰν* *ἀλί*, in quibus servata sunt vestigia litterae σ quae olim stirpi *σαλ*- praefixa fuit.

Pro *ἀγασθε* vero ε 129 quis non corrigat *ἄγασθε*, cum recordetur *ἄγαμαι* et aliunde bene notam esse formam et vere Homericam?

Simillimo errore Hesiod. Theogon. 880 legitur *πιμπλεῦσαι*, quasi ex *πιμπλέουσαι* contractum, cum poeta dedisset *πιμπλᾶσαι*, a masculino *πιμπλᾶς*, in quo contractio est nulla. Neque aliter iudicandum videtur de forma *κατεκρημύντο* pro *ναντο* hymn. Bacch. 39, licet in satis recenti carmine reperiat. Neque *πῖλνῆς* dixit vetus poeta in hymn. Cerer. 115, sed *πῖλνξαι*, ut restituit Voss; neque *δάμνῃ* sed *δάμνατ(αι)* legendum esse λ 221 dudum est observatum.

In formis autem tertiae personae plur., quales sunt *δεικνῦσι*, *τιθεῖσι*, *δίδουσι*, nullam cerni contractionem, licet accentus, pravus fortasse ¹⁾, id indicare videatur, sed ex *δείκνυντι* *τίθεντι* *δίδοντι* natas esse, vix est quod observem, cum res sit certissima.

In infinitivo aoristi II activi, e. g. *λαβεῖν*, de contractione ex *-εῖν* ne cogitari quidem posse, id hodie nemo negat ²⁾. Itaque *γεγωνεῖν* M 337 non recte cum *φιλεῖν* comparatur ab Herodiano

1) Non temere credendum esse accentibus qui in Homérico textu sunt promulgati, de hac enim re grammaticos Alexandrinos certi vix quicquam scire potuisse, docta disputatione exponere studuit v. d. K. LUOGKIL in Musei Rhenani Volumine XLIII.

2) Manifesto errore Menradus de Contractione p. 149 inter formas propter contractionem notabiles vel suspectas etiam *σχῶμεν* (Φ 309) *σχῶνται* (ν 151) enumerat: — longo operi fas est obrepere somnum. Neque aliter iudicandum de subiectivi forma *πῆται* O 170, quam pag. 160 affert; quamquam fieri potest ut veteres poetae non noverint aoristum *ἐπτόμεν* sed antiquiore forma *ἐπτάμεν* perpetuo sint usi, ita ut hoc loco sit corrigendum *πτάται* et *ἐππτάσθαι* Δ 126.

(praeunte Aristarcho?), nam ex notissimis verbis *ἔσον τ' ἐγέγωνε βοήσας* ¹⁾ scimus aoristum fuisse *ἐγέγωνον*, cuius infinitivi antiquior forma *γεγωνέμεν* extat Θ 223 Λ 6. Posterior demum Ias novit *γεγωνέω* ²⁾ et *γεγωνίσκω* ³⁾, nec dubium igitur quin optimo iure *ἐγέγωνον* pro *ἐγεγώνευν* ediderit Nauckius 147 μ 370 ρ 161, et *ἐγέγωνε(ν)* pro *ἐγεγώνει* X 34 Ψ 425 Φ 368 ⁴⁾. — Neque *χραιομεῖν* Λ 242, 589, Λ 117, O 652, Φ 193, cui hactenus pepercerant editores, contractum est ex *χραιομέειν*, nam praesentis formam *χραιομέω* Homerus non adhibet; sed aut (quod indicat accentus) est infinitivus aoristi II, aut, — si sic mavis, nam vix quicquam id refert, — praesentis *χραιομέω* est infinitivus, quem igitur in *χραιομέμεν* solvere non dubitavimus, collato *ἐχραιομε* E 53 H 144 etc.

Neque *εἰδῶ εἰδῆς εἰδῆ* ex *τειδέω τειδέης τειδέη* contractione nata esse apparet ex pluralis numeri formis *τειδόμεν* et *τειδετε* a stirpe *τειδ-* deductis; verum vidit Tyrannio teste schol. A 363, qui *εἰδῶ εἰδῆς* scribendum esse statuit. Hunc secuti nos *τειδῶ τειδῆς τειδῆ* edenda curavimus.

Multo magis dubia sunt *ῥημι*, *φιλέντας*, *καλέντας* et similia, quales formas pro iis quae in hodierno textu extant *ῥῶμαι φιλεῦντας καλεῦντας* haud illibenter substituerimus. Dubia haec voco, quoniam iudicium de iis arte cohaeret cum alia quaestione, nempe quatenus Homero vindicanda sit dialectus Aeolica, vel potius, quatenus dialecto Homericæ conveniat cum lingua, qua poetae Lesbii aliquot seculis post usi sunt aut usi esse feruntur.

1) Sic enim scribendum esse, non *τε γέγωνε*, neque igitur ad perfectum sed ad gnomicam qui dicitur aoristum referendam esse hanc formulam, evincit metrum. Aoristus *ἐγέγωνον* aliunde notus est, e g. Ω 703 *κῆκυσέν τ' ἄρ' ἔπειτα γέγωνέ τε πᾶν κατὰ γόστῳ*; item Aesch. Prometh. 657 etc. Perfectum vero *γέγωνα* num ullam fuerit dubitare licet; quapropter in notissimo veran *ἦσαν δὲ διαπύρσιον Δαναοῖσι* (vel *Τρώεσσι*) *γεγωνῶς* Θ 227 etc. non *γεγωνές* corrigendum esse suspicamus, quod proponit Nauckius, sed potius *γεγωνῶν*. Cf. Antiphan. comic. fragm. 196 Kock (Hesych in v.). — Fere idem esse statuendum de verbo *ἀνηγόμενα* (N 56 etc.) proxima occasione demonstrare conabor.

2) Vid. *γεγωνέντας* in inscriptione Chia IGA. 381, Roscher's Introduction to Greek Epigraphy n° 149.

3) Aesch. Prometh. 627, Eur. Suppl. 204, Thucyd. VII 76 etc.

4) Nauck Praefat. Odys. I p. xiii: „codices et grammatici quis sequatur, neque *γεγωνέω* praesens neque *γέγωνε* perfectum improbabit: ipse poetas qui consulerit, neutram formam probam esse intellet et unam admittet praesens *γγαίνω*.”

Quam litem adhuc sub iudice esse putamus nec facile diremtum iri. Attamen formas, quales modo indicavi, non alienas certe esse a veterum poetarum lingua, invictis testimoniis ipse textus Homericus probat; haud pauca enim verba, quorum thema claudit littera vocalis, ad coniugationem in -μι quae dicitur olim pertinuisse constat. Complures infinitivi apud poetam reperiuntur in -ήμεναι excurrentes: γοήμεναι, πεινήμεναι, Φιλήμεναι, Φορήμεναι et Φορῆναι, καλήμεναι, ποιήμεναι, πονθήμεναι, ποθήμεναι, ἔμεναι, quibus novum adiecinus M 200 et 218, ubi vulgo legitur περησέμεναι μεμαῶσι, nos περήμεναι ἐμμεμαῶσι rescripsimus, futurum post μέμονα vitiosum rati. Cum his infinitivis concinere τιθήμεναι Ψ 83 et 247 dudum est observatum; in -ώμεναι exeuntem infinitivum praebet Hesiodus Oper. 22 ἀρώμεναι, et apud Homerum σαώμεναι pro σωσέμεν' scribendum nobis videtur T 401, ubi tempori futuro nullus est locus. Fortasse satius est non provocasse praeterea ad dualis numeri formas συναντήτην ἐσυλήτην προσαυδήτην 'Φοιτήτην¹⁾, nam hae in -αίτην dissolvi possunt omnes, et sunt qui dissolvendas esse autument. Sed si Φιλήμεναι et καλήμεναι sunt formae Homericæ, id est graecitatis antiquissimæ, quidni placeant Φιλέντας καλέντας, etiamsi quam maxime abnuamus aeolismos quos Fickius in carmina HomERICA invexit? Si ἀλιτήμενος διζήμενος τιθήμενος haud aliena sunt a sermone epico, quidni tribuantur ei δρήμενος, ἀλήμενος, πονήμενος, Φοβήμενος et similia? Si ἐκίρνᾳ ἐδάμνᾳ καθίστᾳ πίτνᾳ, quas formas praebet textus vulgatus, critici complures mutarunt in ἐκίρνῃ ἐδάμνῃ καθίστῃ πίτνῃ²⁾, potestne excogitari causa cur προσκῦδῃ ἐφοίτῃ abhorreant³⁾ et δρᾶτο malint scribere cum Aristarcho quam δρῆτο — vel potius ἔρητο — cum Zenodoto (cf. schol. A 56, 198), collata secunda persona indicativi⁴⁾ ἔρῃαι, quae forma, cum δίζῃαι

1) A 136 X 90 M 266 N 202 π 333.

2) Vid. NAWCKI Quaest. Hom. p. 84.

3) Nos certe retioit hoc argumentum quomious προσκῦδαι e.g. pro προσκῦδα scriberemus sicubi sineret metrom (Δ 256, E 30, 454, Z 144 etc.), hac io re magis auxilium quam fuit Cauerus α 252 etc. (cuius vid. Praefatio pag. xxi sq.; cf. supra pag. 217), et facientes potius cum Naeckio Christio Fickio Rzachio aliis.

4) Non coniunctivi, ut in Ebellogi lexico dicitur, ubi praeterea typothetae triplici errore „ζ 344“ excosum extat pro „ξ 343“.

comparanda, legitur ξ 343 et in Creophili fragmento: ᾧ γύναι
(οὐ γὰρ) ταῦτα ἐν ὀφθαλμοῖσιν ὄρησι;

De verbis autem, quae in *-ᾶν* exeunt, idem statuendum videtur quod de verbis quae litteram *e* vel *o* habent radicalem, nempe formas ex contractione natas vere Homericas non esse, licet multis locis tolerandas esse nos quoque censeamus.

Secus tamen videtur MENRADO in utilissimo libro de Contractionis et Synizeos usu Homérico. Et ad verba in *-ἔω* et *-όω* desinentia quod adtinet, de horum formis sicubi per metrum fieri possit diducendis plane ei nobiscum convenire video; sed verba quae litteram radicalem habent *a* quoniam alia lege teneri vir ille doctus cum aliis contendit, breviter adhuc perpendenda videntur argumenta quae ille protulit ad defendendas horum verborum formas contractas. Nempe verborum, quae in *-ἔω* exeunt, contractas formas multo plures reperiri quam verborum in *-ἔω* et *-όω* excurrentium: — atqui verborum stirpes plures apud Homerum habent ultimam litteram *a* quam *e* vel *o*. Etiam in lingua latina verba, quorum littera radicalis est *a*, contractionem esse passa: — cui argumento, ex alia lingua petito, haud magnopere moveor; sed per me licet multum ei tribuas: nonne etiam verba quae in *-ēre* excurrunt contractione sunt nata? An non satis perspexi quid vir doctus sibi vellet?

Gravius videtur tertium Menradi argumentum, ex recentiore Iade deductum; Iadem dico non codicum Herodoteorum, quorum hac certe in re auctoritas est nulla, sed titulorum Ionica dialecto perscriptorum. In his igitur „diductas formas verborum „in *-ἔω* vix ullas invenias, cum verba in *-ἔω* plerumque non „contrahantur.” — Vere si hoc contendit Menradus, concedendum erit, apud Iones posteriores litteram radicalem *a* cum vocali sequenti confluisse facilius quam litteram *e*; nullo tamen pacto ex titulis poterit probari diu antea, Homeri aetate, eundem morem invaluisse. Quid quod vel invertere licebit hoc argumentum, ut contractarum formarum fautores suis telis adoriatur? nam haud improbabilius statuerit aliquis, hac ipsa de causa verborum, quae in *-ᾶν* exeunt, tam multas formas hodie in carminibus homericis extare contractas, quod talibus formis, a poetae lingua alienis, posterior aetas gauderet.

Sed veterum titulorum ut ullus aut nunc sit usus ad hanc quaestionem dirimendam aut aliquando sit futurus multum vereor, et ex ipso potius Homero petiverim argumenta ad textum Homericum perpurgandum. Menradus certe ex antiquissimis titulis, Ionica dialecto perscriptis, mox ipse complures affert formas contractas verborum in *-έω* desinentium, e. g. *ἔποιειν* et *ἔπικαλῃ*, et ultro igitur ostendit iis quae modo statuisset non temere esse credendum; denique ut prorsus contemnamus titulorum testimonia auctor nobis existit, cum observat formas verborum quae in *-ούν* exeunt cum in Ionicis titulis tum in Homeri codicibus summa constantia contractas reperiri, attamen omnes fere apud Homerum solvi posse et debere.

Multum igitur abest ut vir eximius evicerit aliter iudicandum esse de stirpibus in *-α* desinentibus quam de iis quae in *-ε* vel *-ο* exeunt. Quae vero ad formas *διεκτεταμέναις* etiamnunc defendendas praeceuntibus Christio aliisque protulit, ea singulatim oppugnare necessarium non videtur, sed potius breviter colligam argumenta, maximam partem iam supra indicata et ante me a viro doctissimo WACKERNAGEL prolata, quae sufficere arbitramur ad damnandas istas formas:

- 1) Extra textum homericum inaudita est distractio ¹⁾, sed ipsa carmina homerica in nominum flexione similia praebent vitia: *Φόως*, *ῥου*, *Λινείω* (Zen.), *ἄστρυβοῦτης*, *νηπιέης νηπιάας*.
- 2) Non in cunctis formis ubi expectari poterat cernitur.
- 3) Ad metrum fulciendum veteribus poetis nihil profuit, neque ex poetica igitur libertate potest explicari.
- 4) Verbi *ἔξν* non usurpantur formae distractae ²⁾, sed huius verbi littera initialis, quae et apud Homerum et apud ceteros scriptores omnes brevis est, ad metrum utcumque explendum producit. In hoc igitur verbo, ubi necessaria non videbatur diectasis, non est adhibita. Eandem explicationem habent formae qualis est *στρωφῶσα*, quarum prima syllaba in textu recepto perperam producit.

1) Nam apud Herodotum *κομόωντι* IV 191 et *ὑποδῶντι* VI 11 non a scriptori debentur sed librariis, Homeri intempestive memoribus.

2) Excipiendum est unum *ἔάας* μ 292, τ 374 (indicat), λ 110, μ 137 (subinnect). Ultimo loco nonnulli codices *ἔῃς* praebent metro invito.

- 5) Posterior Ias, si ad banc provocandum est, literam α non iterare sed ante vocalem in ϵ mutare solet ($\beta\pi\iota\sigma\tau\acute{\epsilon}\alpha\tau\alpha\iota$ $\delta\rho\acute{\epsilon}\omega$ etc.).
- 6) Ab infelici denique audacia, qualis in formis distractis cernitur, non abhorruisse posterioris aevi homines, testantur loci aliquot, ubi vocalis metri causa inserta est formis quae ne poterant quidem distrahi, cum non essent ex contractione natae: $\acute{\alpha}\gamma\acute{\alpha}\sigma\theta\alpha\iota$, $\acute{\alpha}\gamma\acute{\alpha}\sigma\theta\epsilon$, $\acute{\epsilon}\rho\acute{\alpha}\sigma\theta\epsilon$, ab $\acute{\alpha}\gamma\acute{\alpha}\mu\alpha\iota$ et $\acute{\epsilon}\rho\acute{\alpha}\mu\alpha\iota$ ductae; pro quibus $\acute{\alpha}\gamma\acute{\alpha}\sigma\theta\alpha\iota$, $\acute{\alpha}\gamma\acute{\alpha}\sigma\theta\epsilon$ $\acute{\epsilon}\rho\acute{\alpha}\sigma\theta\epsilon$ hodie legitur in versibus corruptis.

Hos igitur versus recensebo, quoniam ad recte diiudicandum et redarguendum errorem, qui formas $\delta\iota\epsilon\kappa\tau\epsilon\tau\alpha\mu\acute{\epsilon}\nu\alpha\varsigma$ in lucem vocavit, permultum eos valere arbitror. Quorum primus sit π 203:

Τηλέμαχ', οὐ σε τέτοικε Φίλον πατέρ' ἔνδον ἔόντα

οὔτε τι θαυμάζειν περιώσιον (οὔσιον Herwerd.) οὔτ' $\acute{\alpha}\gamma\acute{\alpha}\sigma\theta\alpha\iota$.

Ex οὔτ' $\acute{\alpha}\gamma\alpha\sigma\theta\alpha\iota$ hoc aperto vitio est distractum; excidit igitur monosyllabum aliquod, corrigendum autem videtur οὔτ' $\acute{\alpha}\rho'$ $\acute{\alpha}\gamma\alpha\sigma\theta\alpha\iota$; an satis aptum sententiae pronomen οὔτε τ' $\acute{\alpha}\gamma\alpha\sigma\theta\alpha\iota$?

Certius corrigi potest ϵ 119:

οἷ τε θεαῖς $\acute{\alpha}\gamma\acute{\alpha}\sigma\theta\epsilon$ παρ' ἀνδράσιν εὐνάζεσθαι.

Quis non rescribat $\theta\epsilon\grave{\alpha}\sigma\iota\upsilon\upsilon$ $\acute{\alpha}\gamma\alpha\sigma\theta\epsilon$! Forma igitur bisyllaba $\theta\epsilon\alpha\iota\varsigma$ e lingua quotidiana irrepsit: sic vero $\acute{\alpha}\gamma\alpha\sigma\theta\epsilon$ primam longam habebat; quod qui vitiosum esse sentiebant, distraxerunt misellam quae sequebatur syllabam ... et $\acute{\alpha}\gamma\acute{\alpha}\sigma\theta\epsilon$ erat natum invita lingua. Malesanam lectionem confutat vicinus versus ϵ 129:

ὥς δ' αὖ νῦν μοι $\acute{\alpha}\gamma\alpha\sigma\theta\epsilon$ θεοί,

ubi $\acute{\alpha}\gamma\alpha\sigma\theta\epsilon$ pravo accentu edi solet, licet inde a pueris recitare soleamus illud ὥς σέ, γύναι, $\acute{\alpha}\gamma\alpha\mu\alpha\iota$ ¹⁾.

1) Alia est condicio versus ϵ 123: τόφρα τοι ἠγάσθες. Ibi enim ἠγάσθες est legendum, quemadmodum in ν 16 legitur $\acute{\alpha}\gamma\alpha\iota\delta\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$ et apud Archilochum fragm. 24 extat

οὐδ' εἰλέ πώ με ζήλος οὐδ' $\acute{\alpha}\gamma\alpha\iota\omicron\mu\alpha\iota$

et in Hesiodi Oper. 833:

τῷ δ' ἦ τοι Ζεὺς αὐτὸς $\acute{\alpha}\gamma\alpha\iota\omicron\tau\alpha\iota$,

ut taceam de Apollonio Rhodio (I 899 III 470, 1262).

$\acute{\alpha}\gamma\alpha\iota\omicron\mu\alpha\iota$: $\acute{\alpha}\gamma\alpha\sigma\tau\acute{\omicron}\varsigma$ = $\mu\alpha\iota\omicron\mu\alpha\iota$: $-\mu\alpha\sigma\tau\acute{\omicron}\varsigma$ = $\acute{\alpha}\nu\alpha\iota\omicron\mu\alpha\iota$: $\acute{\alpha}\nu\epsilon\sigma\tau\acute{\omicron}\varsigma$

Tertium monstrum restat *ἐράσθε*, id quoque nonnisi uno versu, eoque perinfami, obvium Π 208, ubi Myrmidonas dum alloquitur Achilles: *nunc* — inquit — *adest*

Φυλόπιδος μέγα τέργον, ἔης τὸ πρὶν γ' ἐράσθε.

Nihili est vox *ἔης* pro *ἤς*, nusquam alibi obvia, cuiusque patrocinium nemo etiam nunc suscipiat; quod enim unum comparari poterat olim *δοῦ* B 325 et α 70, id in *δο* summo iam consensu corrigitur a criticis. Praeterea relativum ad *τέργον* quam ad *Φύλοπιν* referri malis; denique *ἐράσθε* pessima est forma pro *ἔρασθε*. Quibus malis ut succurreret, Nauckius proposuit *δο πρὶν γ' ἡγάσασθε*; Christius leniorem correctionem *δο πρόσθεν γ' ἐράσθε* praefert, sed addit recentissimum esse locum neque igitur tentandum videri; neque aliter iudicavit Fickius. At unquam a Graecis, qui quidem graece scirent et artem callerent hexametros pangendi, dictum fuisse *ἔης* pro *ἤς*, id credere durum est; quapropter, etiamsi hanc Patrocleae partem sero demum Iliadi insertam esse putaveris, correctione tamen indiget versus tam foede corruptus ut a nemine, nisi forte a Byzantino aliquo homine, sic ut nunc legitur potuerit scribi. Satis leni autem mutatione verum revocasse nos speramus cum sic rescriptissimus:

Φυλόπιδος τέργον μεγάλης, τοῦ πρὶν περ ἔρασθε.

Particulae *πρὶν περ* etiam E 135 et Θ 452 iunguntur; quam facile autem litterae *ΤΟΠΙΝΠΕΡΕΡΑΣΘΕ* in *ΤΟΠΙΝΓΕΕΡΑΣΘΕ* potuerint abire vix attinet observare.

Communem autem originem cum formis *ἀγάσθαι ἐράσθε*, quas modo reiecimus, habet tertia persona *δρέοντο*, quae reperitur B 398 et Ψ 212:

ἀνστάντες δ' ὀρέοντο κεδασθέντες κατὰ νῆας.

ἦ μὲν ἄρ' ὥς γειποῦσ' ἀπιβήσεται, τοὶ δ' ὀρέοντο.

Quam non probam esse formam cum grammatica docet, ab aoristo enim, cui *ὀρ* est radix, apte deduci nequit, tum vero vitium subesse ostendunt codices inter *ὀρέοντο*, *δρέοντο*, *δρόωντο* variantes. Nos utrobique *ὠρόντο* scripsimus, et vitiosae lectionis originem inde repetimus quod litterae *ΟΡΟΝΤΟ* a posteris male intellectae fuerint, ita ut *δρῶντο* legere sibi viderentur.

Superest ut paucis verbis agamus de ratione qua vir doctus LEO MEYER, vestigiis GOETTLINGII insistens, originem formarum, quae διεκτεταμέναι vocari solent, indagasse sibi visus est. Qui quoniam multis persuasit, iure a nobis postulari potest ut indicemus quid de eius explicatione sentiamus. Quin fieri potest ut lector aliquis, cui nota sit ingeniosa Meyeri disputatio, non sine impatientia perlegerit quae de distractione hactenus protuli, et subirascatur mihi, quod in prisco errore refellendo tempus triverim cum probabilior explicatio dudum fuerit prolata. Consulto tamen id feci, ne cogerer alienam sententiam oppugnare priusquam nostram exposuissem. Nunc igitur de Meyeri opinione videamus, quae huc redit: absurdam quidem esse *distractionem* linguaeque legibus repugnare, sed tamen minime absurdas esse formas homericas quales sunt ὁρώ ὁράων; *assimilatione* enim natas esse ex apertis formis ὁράω ὁράειν, non vero distractione ex ὁρῶ et ὁρᾶν.

Ingeniosa sane explicatio. In qua tamen statim minus placet quod analogia corroborari posse non videtur, ita ut pro termino veterum grammaticorum, quem absurdum esse Meyerus ultro concedit, novum lucemur terminum, quem probabiliorum esse perhibet, non probat.

Deinde vero novae huic scientiae quominus manus demus obstat gravissimum incommodum. Scilicet si vere divinavit Meyerus, nonnullae quidem formae homericæ, in flexione verborum obviae, poterunt explicari et defendi, sed pluribus parum prodest eius inventum. Mitto nunc formas ὁράας ὁράα et similes, in quibus assimilatio cerni perhibetur *inversa*, cum tamen potius ὁρέεις ὁρέει aut certe ὁράαις ὁράαι expectaremus; sed id quidem certum est, assimilatione ex ὁράουσι et ὁράονταί numquam provenire potuisse ὁρώσι et ὁρώνται, sed ὁρόουσι et ὁρόονταί, neque ex ὁράουσα ὁρώσα, sed ὁρόουσα. Quivis hoc statim videt, neque id fugit Meyerum; quapropter refigendas censet formas omnes quae assimilatione oriri non potuerunt, utque ὁρόνται igitur et ὁρόουσα in textu Homérico scribamus nobis auctor est.

Videamus tamen quid sic fiat. Explicatio illa, quae modo spe erectos tenebat fore ut eius ope perspicua fierent quae antea videbantur absurda, ad explicandas formas quarum in gratiam

inventæ est parum valet, et tum demum nos iuvare poterit cum ipsas illas formas ad nostrum arbitrium mutaverimus. Novus canon talibus demum vocabulis poterit applicari quæ ad ipsam hanc regulam prius fuerint directæ et dedolata. Nam nusquam extat ὀρόνται vel ὀρόουσα, ne in Homericis quidem textu, qui monstrorum tamen est feracissimus et

ἀεί τι κρινόν, ὡς Λιβύη, Φέρει κακόν.

Vel hæc igitur auctoritate destitutæ sunt formæ novæ et inauditæ, quas vir doctus nobis offert tanquam homericas et epico sermone unice dignas. Quapropter sobrie iudicantibus fatendum est per gyrum quendam nos circumagi, magnumque igitur esse periculum ne σκοτοδινῶντες καὶ ἰλιγγιῶντες proruamus et misere nos impingamus; quid enim viris philologis miserius potest accidere quam ut arte sua suoque ingenio freti procudant vocabula quæ nulla viderit ætas. Id demum foret quod dicitur cum ratione insanire.

Itaque vetus illa grammaticorum doctrina, quæ est de vocabulis per δεικτασιν divulsis, longe videtur præferenda novo de homerica assimilatione placito. Nam si violanda est lex, regnandi gratia violanda est; et regula ista Alexandrina sanæ quidem mentis præcepta violat, sed ita certe regnat ut cuncta quæ huc pertinent vocabula cogat in suam ditionem, ne uno quidem refragante. Aptissimum profecto est *distrahendi* illud verbum ad depingenda tormenta quibus genuinæ formæ sunt distortæ et, veluti servi in eculeo, „longiores sunt factæ”. Nec nisi hac una in re errarunt veteres grammatici, quod maculas, a posterioris ævi hominibus divino operi adpersas, ipsis poetis imputarunt et vel imitatione habuere dignas. „Die alte Anschauung war nur in Folge des oft erwähnten Irrthums möglich, dass die Dichter metri causa alle möglichen Prokrustesoperationen sich gestattet hätten,” quæ sunt Curtii verba in libro utilissimo quem scripsit de Verbo Graeco (II p. 71). Illi autem, qui contendunt *assimilatione* natas esse huiusmodi formas, ipsi novæ suæ legi assimilare eas atque accommodare debent, ne nihil se profecisse confiteri coactos se videant. Quapropter spe cecidisse viros doctos Goettlingium, Leonem Meyerum, Curtium, Mangoldum, Christium, Menradum, ceteros, qui

huic explicationi aliquid tribuerunt, persuasissimum habemus; hic quoque thesaurus cominus intuentibus *ἄνθρακες ἀν-
πέφηνεν*.

Non ferimus igitur in textu Homérico formas verborum distractas. Contractas vero quominus cunctas extirpare conemur multa obstant; sed inviti eas toleramus et intra fines quam angustissimos coërcere conabimur. Abstinebimus autem coniecturis qualis est Nauckii ad τ 136

ἀλλ' Ὀδυσῆ ποθέουσα φίλον κατατήκομαι ἦτορ,
nam quamquam Ὀδυσῆ pro -σῆα ferri posse iure negavit
vix tamen praestat quod substituit Ὀδυσῆα ποθεῦσα. Ad
manum autem est correctio:

ἀλλὰ φίλον ποθέουσα πόσιν.

Quae si nostra aut Fickii¹⁾ esset coniectura, iusto audacior
posset videri, sed ducit ad eam et tantum non rapit nos
codex Vindobonensis, in quo extat Ὀδυσῆ ποθέουσα πόσιν, addito
γρ. φίλον.

Neque ἀταεῦντα τ 332 praestare censemus lectioni vitiosae
quam codices praebent ἀτέοντα vel χτέοντα; poetam ἀλύοντα
dedisse suspicamur. — Neque imperativum ἀλώ κατὰ πόντον
ε 377, quem nemo non condemnat hodie (cf. Curt. Verb. II 59),
in ἀλίω mutaturi sumus auctore Wackernagelio, neque in
ἀλάεω, quod praestat sane, praeunte Cauero, sed aut serva-
bimus inviti aut substituemus infinitivum ἀλάεσθ'(αι) ἀνὰ
πόντον sive ἐπὶ πόντον (vid. Ψ 74, β 370, ο 492, τ 170).

Neque igitur Christio assentimur Prolegom. pag. 142 obser-
vanti: „Ω 664 μεγάροισι γοῶμεν scribere quam codicum errorem
μεγάροις γοόοιμεν propagare malui”; tutius enim videtur propa-
gare errorem quam ultro in novum errorem incidere; corrigen-
dum autem videtur potius, una littera deleta, ΜΕΓΑΡΟΙ, id
est μεγάρω γοόοιμεν. Conf. Ω 209 alibi. Haud paucis locis ex

1) Fick ἀλλὰ πόσιν ποθέουσα φίλον dedit. Magis ex usu Homérico est si fallor
quod supra scripsi, vid. α 363, δ 523, π 450, τ 477, 603, φ 357, ψ 2, 86; sed vix
quidquam refert.

INDEX.

	Pag.
Augusto Nauckio Henricus van Herwerden s. d. q. p.	242—274.
De modis auspicandi Romanorum, scripsit I. M. J. VALETON.	275—325.
Ad Plinii epistolas, scripsit I. C. G. B.	325.
De pictorum historia apud Plinium, scripsit A. E. J. HOLWERDA.	326—353

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA quater in anno prodibit Calendis
Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus
Pretium annuum erit floren. 5.25.
Singuli fasciculi separatim non veniunt.

τ 218, ubi pro imperfecto ᾤκειν (ᾔκειν), quod frustra in *οἰκεῖν* mutaverat Heynius, restituit *ναῖον*.

Sed nolim in carpendis aliorum criticorum erroribus disputandi facere finem; neque haec profecto ea mente sunt prolata quasi eiusmodi observatiunculis quidquam detrectari posse de summorum philologorum erga textum Homericum meritis aut putemus aut speremus. Immo si hodie rectius quam antehac iudicatur de multis quaestionibus ad epicam poesin pertinentibus, Bentleii, Lehrsii, Cobetis, Nauckii, ne plures nominando molestus fiam, id debetur. Hi *δυστίκμαρτον ἐς τέχνην ᾤδωσαν ἄλλους*, et si qui viam, a talibus signiferis apertam, persequi latebrasque quasdam nondum pervestigatas scrutari his annis sunt conati, omnes, ut spero atque confido, grato animo fatentur se novi vix quicquam detecturos fuisse nisi indicatum sibi habuissent iter. Reddimus quae accepimus; non ut Menandrus ille agellus qui

κριθὰς ἐὰν στείρης, πάνυ

δίκαιος ὦν ἀπέδωχ' ὅσας ἂν καταβάλῃς,

sed quemadmodum campi, modo ne plane sint steriles, credita sibi semina alunt ut nova inde seges efflorescat. Utinam vero nostris quoque in arvis succrescat quod in horrea sequentis aetatis possit recipi:

πολὺς γὰρ ἄροτος, ἐκπονεῖν δ' οὐ βῆδιος.

(*Continuabuntur.*)

Scripti ineunte anno 1889.

Ne pars paginae vacet, adscribam locum ubi PLATONIS quoque textui nocuit studium contrahendi, CONVIN. 173 C. — Apollodorus postquam exposuit qui fiat ut accurate possit enarrare ea quae Socrates ceterique convivae apud Agathonem olim confabulati essent, haec verba addit: *εἰ οὖν δεῖ καὶ ὑμῖν διηγῆσασθαι ταῦτα, χρὴ ποιεῖν*. Verum videtur *εἰ οὖν δεῖ*: *εἰ igitur a me PETIS ul vobis quoque ea referam, in me mora nulla est*. Unum illum *ἑταῖρον*, quocum loquitur Apollodorus, ceterorum nomine id petivisse consentaneum est. Non opus videtur praeterea inserere pronomen *μου* post *δεῖ*.

J. v. L.

AUGUSTO NAUCKIO HENRICUS VAN HER- WERDEN S. D. Q. P.

Tametsi optime sentio, vir praeclare, quanto sim Te inferior cum ingenio iudicandique subtilitate tum doctrina atque eruditione, sunt tamen quaedam nobis communia, in quibus praeter magnum quo ambo flagramus bonarum litterarum amorem hoc est, quod non minus quam Te in veterum scriptorum censura plane me liberum esse novi ab omni superstitione et, longo codicum usu sublestam librariorum fidem edoctum, nihil non diligentissime exigere solere èt ad sanam rationem immutabilemque cogitandi normam èt ad certas sermonis leges atque usum loquendi.

Tu cum claro magistro meo Cobeto is es, quem imprimis ab ineunte adulescentia longo quamvis intervallo sequeudum imitandumque mihi proponerem, facile aliorum contemptum ferri posse ratus, modo id consequeretur ut vobis vestrique similibus mea studia probarentur. Nec sane spem eventus fefellit. Tu enim — ut de dilectissimo magistro nunc taceam — beneficia in me cumulasti, quippe qui non tantum eximias quas curas veterum editiones dono mihi mittere soleas, sed etiam anno proximo dignum (utinam dignior forem!) iudicaveris, qui Academiae Imperatoriae Petropolitanae, cuius ipse lumen es, socius adscriberer. Noli igitur mirari, vir praestantissime, me, quo gratum erga te animum publice profitear, hanc Tibi, veterem morem secutum, mittere Epistolam Criticam, in qua Tuam imprimis operam respicienti Tuisque utenti recensitionibus mihi propositum est agere de nonnullis tragicorum locis, quos etiam nunc medelam desiderare arbitror.

Aiac. 302 τέλος δ' ἀπῆξας διὰ θυρῶν, σκιᾷ τινὶ
 λόγους ἀνέσπα τοὺς μὲν Ἀτρειδῶν κάτα,
 τοὺς δ' ἄμφ' Ὀδυσσεῖ, συντιθεὶς γέλων πολύν,
 ὅσῃν κατ' αὐτῶν ὕβριν ἐκτείσσῃτ' ἰών.

Si ultimus horum versuum recte traditus est, verbum ἐκτίνεσθαι praegnantanter usurpavit poeta et ita locutus est aut pro ὅσῃν ὕβριν ὑβρίζων αὐτοὺς τιμωρήσασατο aut (utrum enim voluerit non satis liquet) pro ὅσῃν ὕβριν τιμωρούμενος ὑβρίσειεν αὐτούς. Sed haud iniuria me iudice Blaydes dubitans dici potuisse ὕβριν ἐκτίνεσθαι κατὰ τινος, versum depravatum esse statuit, coniciens ὅσῃν τὰ χ' (vel ἔτ' vel ποτ') ὕβριν αἰκίσειτ' [imo αἰκιοῖτ'] ἰών et alia quaedam, quorum nihil probabile mihi videtur vel idcirco, quod parum recte Musgravium secutus de re futura agi existimavit, tametsi optime iam olim Schneider (cf. 296 sqq. et 99 sq.) intellexit, ultionem ex Aiakis mente absolutam aut certe paene perfectam iam esse.

Si autem voluit poeta dicere „quantam inimicorum (illatam „sibi ab inimicis) contumeliam ultus esset”, corrigere suffecerit:

ὅσῃν ΑΠ' αὐτῶν ὕβριν ἐκτείσσῃτ' ἰών.

Fortasse vero altius vulnus adactum esse indicas.

Ai. 510 οἴκτιρε δ', ὦναξ, παῖδα τὸν σόν, εἰ νέας
 τροφῆς στερηθεὶς σοῦ, διοίεται μόνος.

Aptissime sane coniecisti νέος | πατρὸς στερηθεὶς κτέ., sed vide quaeso num forte liceat leniore medela eandem sententiam efficere corrigendo εἰ νέος | τροφῆς στερηθεὶς, quae coniectura maiore ex parte debetur discipulo meo MARIO MOLTZER, litt. cand., qui εἰ νέος | τροφῆς se coniecisse mecum communicavit, quod sane defendi possit locis Eurip. Herc. 45 et El. 490, sed Sophocli, qui cum Aeschilo genere masculino solum τροφῆς usurpavit, minus probabiliter tribueretur.

Ai. 566 ἀλλ' ἄνδρες ἀπιστῆρες, ἐνάλιος λεώς,
 ὑμῖν τε κοινὴν τήνδ' ἐπισκῆπτω χάριν,
 κείνω τ' ἐμὴν ἀγγείλατ' ἐντολήν, ὅπως
 τὸν παῖδα τόνδε πρὸς δόμους ἐμοὺς ἄγων
 Τελαμῶνι δείξει κτέ.

Haereo in duplici Τε, quod recte haberet si rogarentur nautae cum Teuero ducere ad Telamonem Eurysacen, quod tamen non

rogare Aiacem sequentia arguunt. Scholiasta explicans προθυμότερους αὐτοὺς καθίστησι· κοινὴν γὰρ καὶ ἴσην φησὶ χάριν ὁμολογεῖν ἐκείνῳ τε τῆς ὑπουργίας καὶ τούτοις τῆς ἐπαγγελίας satis quidem acute sed parum tamen probabiliter et κοινὴν et duplex τε expedire conatus est. Praeterea vero dubito num recte dicatur ἐπισκῆπτειν χάριν τινί, quia id verbum constanter aut cum Infinitivo iungitur aut cum pronomine (τάδε, ταῦτα, sim.), numquam cum substantivo. Expectabam igitur

ὁμῶν νέμειν μοι τήνδ' ἐπισκῆπτω χάριν·
κείνῳ γ' ἐμὴν ἀγγείλατ' ἐντολήν, κτέ.

Emphaticam voculam γε saepe pronominibus demonstrativis aliisque subiungi notum est.

In vicinis versibus (562 sqq.)

τοῖον πυλωρὸν φύλακα Τεῦκρον ἄμφι σοὶ
λείψω τροφῆς ἄσποντον

equidem non probaverim TOURNIERI (cuius coniecturam τροφῇ τ' recte recepisse videris) suspicionem quam commemoras σκύλακα, quia ineptissime me iudice Teucer simul *canis* et *educator* Eurysacis diceretur, non enim figurata cum propriis copulare fas est. Haud dubie vitii sedes est πυλωρὸν, pro quo olim πέλωρον, id pro δεινὸν Sophoclem posuisse ratus, minus probabiliter coniciebam. Quid lateat ignoro, possis quidem Φυτοουργός — λείψει suspicari, sed malo locum commendare Tuo, vir eximie, ingenio.

Ai. 648 κοῦκ ἔστ' ἄελπτον οὐδέν, ἀλλ' ἀλίσκεται
ὥ δεινὸς ὄρκος καὶ περισκελεῖς φρένες.

Annotasti haec „ὁ δεινὸς ὄρκος wird darauf bezogen das Aias „412 ff. 470 ff. erklärt hatte, er könne das Leben nicht länger „ertragen: aber von einem Eidschwüre wird doch nichts gesagt, „und schon darum kann ὄρκος nicht richtig sein.“ Attamen si in posteriore versu prius καὶ non copula est sed *vel* sive *etiam* significat, vix necesse est Ajax illic iuraverit, quia cogitari potest: *eo magis, quod non interposito iureiurando consilium aperui, mutare nunc cogor.* Causa autem cur potissimum Aiacem sic loquentem fecerit poeta nescio an fuerit notum omnibus spectatoribus Archilochi dictum

χηρμάτων ἄελπτον οὐδέν ἐστιν οὐδ' ἀπώμοτον,

quod etiam obversabatur Sophocli scribenti Ant. 388

ἄναξ, βροτοῖσιν οὐδὲν ἐστ' ἀπώμοτον.

Maiori dubitationi obnoxium est verbum ἀλίσκεται, quod aut permira breviloquentia dictum creditur pro μάταιος ὢν ἀλίσκεται aut pro νικᾷται (ita Dindorf), metaphora petita, ut videtur, ab usu iudiciali, quo ἀλίσκεσθαι dicuntur causa cadentes et damnati. Multis coniecturis verbum tentavit Blaydes, in quibus nulla est infelicior ea quam in textum recepit ἀμβλίσκεται, cui praestat saltem quod in annotatione proposuit ἀμβλύνεται¹⁾. De sequenti autem versu

καὶ γὰρ, ὅς τὰ δειν' ἐκαρτέρουν τότε

planissime Tuum probo iudicium. Quis enim ausit ἐκαρτέρουν sic interpretari, ut sententiae ratio postulat: *sustinere firmiter statuendam?*

Quod modo dicebam, Sophoclem bis Archilochi versum expressisse, fieri potest ut id minus vere dixerim. Nescio enim an tertius extet locus hodie depravatus, ubi idem fecisse censendus sit. Nempe quod nunc traditur ἀναύδατον in vs. 715

κινδυνὸν ἀναύδατον φατίσαιμ' ἄν, εὐτέ γ' ἐξ ἀέλιπων
Αἴας μετεγνώσθη

neque significare potest quod (coniectum a Blaydesio) sententiae convenit ἀνέλιπτον, neque accurate respondet mensurae versus antithetici

Ἰκρίων δ' ὑπὲρ πελαγέων μολῶν ἄναξ Ἀπόλλων.

Contra et numeris et sententiae aptissima est Archilochia vox ἀπώμοτον, quam spero fore ut mecum poetae tragico reddendam esse censeas.

Ai. 741 τὸν ἄνδρ' ἀπηύδα Τεῦκρος ἔνδοθεν στέγης

μὴ ἔξω παρήκειν, πρὶν παρὼν αὐτὸς τύχοι.

Nec Dindorfii interpretatio ἔνδοθεν (= ἔνδον, assimilatum sc. sequenti παρήκειν) μένειν ferri posse videtur, nec non dissimilia

1) Superiora, quae typis iam expressa delere nolui, scripseram immemor acutissimae Leeuweni coniecturae, quam proposuit et docte astruxit Muem. XVI 119 sq., Sophoclem scripsisse εἰ μαλάσσεται χὼ δεινὸς ὕγκος (hoc cum Blayd.), qua correctione omnis evanescit loci difficultas. Hac igitur cognita, satius duco detrectare vocis ὕγκος patrocinium, licet Sophocli obversatum esse versum Archilochium etiam nunc credam.

sunt quae volgatissima conferuntur *ἐξιέναι ἔξω, εἰσιέναι εἰσω* (ἐκ τόπου, εἰς τόπον). Recte haesit iam Reiske, ad sententiam non inepte coniciens *ἀμφανδόν*, quae tamen Pindarica vox non magis dialogo convenit quam epica *ἀμφαδόν* aut Archilochia *ἀμφαδὴν*. Sophocles fortasse scripsit *ἐμφανῶς*, ut Oed. R. 96, fortasse *ἐρκείου στέγης*, ut supra v. 108. Utut est, *ἐνδοθεν* ferri non posse habeo persuasissimum.

Ai. 927 τοῖά μοι — ἀνεστέναζες ὠμόφρων
 ἐχθοδὸν Ἀτρεΐδαις
 οὐ λίψ σὺν πάθει.

Quid sibi velit praepositio (in qua haeret etiam Blaydes) non expedio; requiro autem dativum causalem *οὐ λίσσιν πάθει*, qui v. accurate respondet v. antithetico: *ἀπύοι; σκέτλια γάρ*. Verte *propter iniurias quas ab illis passus est*. Olim iam monui.

Ai. 975 σίγησον· αὐθὴν γὰρ δοκῶ Τεύκρου κλύειν
 βοῶντος ἄτης τῆσδ' ἐπίσκοπον μέλος.

Quia *ἐπίσκοπα* sunt, ut recte interpretatur Hesychius, τὰ τυγχάνοντα τοῦ σκοποῦ, non male scholiasta exponere videtur οὐχ ἡμαρτηκὸς τῆς συμφορᾶς ἀλλ' ἰστοχασμένον posuitque poeta hoc vocabulum pro *συνῆδόν* sive *οἰκείον* (Lobeck), et recte iam Musgrave Aesch. Eum. 930 νίκης μὴ κακῆς ἐπίσκοπα comparavit. Quare, ut candide dicam, vir ingeniosissime, quod sentio, non intellego cur substituendam suspiceris vocem hic me quidem iudice non satis aptam *ἐπήβολον*, si quidem neque *compro*s neque *particeps* (quid vero aliud *ἐπήβολος* significare potest?) in hunc locum quadrat.

Ai. 905 Chor.

τίνας ποτ' ἄρ' ἐπραξε χειρὶ δύσμορος;

Teem. αὐτὸς πρὸς αὐτοῦ κτέ.

Respondet huic trimetro v. 951

ἄγαν γ' ὑπερβριθὲς ἄχθος ἤνυσαν,

ad cuius mensuram Hermannus illum concinnavit pro *ἐπραξε* reponens *ἔρξε*, quod cur ferri non possit exposui *Luc. Sophr.* p. 73, ubi tamen minus recte probabam Bothii correctionem. Hodie enim subscribo Blaydesii opinioni, propter vicinos senarios probabilius esse etiam v. 951 olim fuisse senarium, sive deletο γ'

cum Brunckio γὰρ inserendum est ante ἄχθος sive alia ratione is versus curandus.

Cum tamen admodum suspecta sit dicendi ratio in v. 905, nimisque violenta Blaydesii coniectura ἐξέπνευσε pro ἄρ' ἔπραξε, nescio fere an sufficiat, expulsa particula parum apta, reponere:

τίνας ποθ' <ὥδ'> ἔπραξε χειρὶ δύσμορος;

Hac enim addita vocola, optime sic dictum erit pro τοῦ ἔπαθε, quod responsi ratio requirit.

Ai. 1012

ποῖον οὐκ ἐρεῖ κακὸν

τὸν ἐκ [δερὸς] γεγῶτα [πολεμίου] νόθον κτῆ.

Rectissime sic edidisti, nec minus recte numerorum causa improbas coniecturas κόρης sive λέχους δοριλήπτου. Quod tamen proponis δοριπύου, num de captiva Sophocles usurpare potuerit dubitaverim, cf. Aesch. Sept. 169. 628. Erat Hesione Troiana, quare potuit poeta scribere κόρης s. λέχους — βαρβάρου. Sed incerta in talibus omnia.

Ai. 1018

τοιαῦτ' ἀνὴρ δύσσοργος, ἐν γήραι βαρύς,
ἐρεῖ, πρὸς οὐδὲν εἰς ἔριν θυμούμενος.

Merito haesit Blaydes, ingeniose coniciens:

πρὸς οὐδὲν ἡμᾶς ἔπος ἐρεῖ θυμούμενος

in quo tamen versu parum mihi placet verborum traiectione. Si θυμούμενος recte traditum, expectes ῥᾳδίως pro εἰς ἔριν, sin vitio caret εἰς ἔριν, expectes κινούμενος.

Secuntur haec:

τέλος δ' ἀπωστὸς γῆς ἀπορριφθήσομαι
δοῦλος λόγοισιν ἀντ' ἐλευθέρου φανείς.

Quorum versuum posteriorem num Sophocles pro suo agnitus esset dubito. Ex mea quidem sententia post praegressa (1012 sqq.) admodum languet.

Ai. 1031 ἐκνάπτει αἰέν, ἔστ' ἀπέψυξεν βίον.

Quin optimo iure Morstadt locum 1028—1039 ut spurium damnaverit, nulla sane potest esse dubitatio. Nihilominus invito interpolatore edi mihi videtur ἔστ' pro εὔτ', quod reponebat Hermann. Nam vivum hostem raptare curru ita barbarum est, ita alienum a moribus Graecis, ut eum qui eiusmodi quid

comimisisset Graeci penitus osuri et detestaturi, nedum admirari, fuissent. Quare nullus dubito quin horum versuum auctor satis antiquus hac quoque in re, ut in ceteris, traditionem Homericam sit secutus. Monendum videbatur, propterea quod praeter Hartungium et Schneiderum nemo, quod certe sciam, Hermanno obsecutus est, et Tu quoque, vir egregie, contra versuum *γνησιότητα* disputans hoc argumento abuteris.

Ai 1042 chor.

βλέπω γὰρ ἐχθρὸν Φῶτα, καὶ τάχ' ἂν κακοῖς
γελῶν ἃ δὴ κακοῦργος ἐξίκειτ' ἀνὴρ.

Cum alienum sit a poetarum Atticorum usu ἃ δὴ pro ἄτε s. οἶα, Meineke reponebat ἄδην, quod confirmare videtur littera (N?) erasa post δὴ in cod. Laur. Praeterea vero offensionem est participium praesens, ubi expectes futurum *γελασόμενος*, quapropter van Leeuwen scribi iussit ἐλῶν μ' (σ'?). At traditum verbum convenientius est sententiae quam loci ratio commendat, et optime dici constat *γελῶν τινί* pro *ἐπὶ τινί*. Quocirca videndum nonne poeta pro participio dederit infinitivum *γελῶν*, eadem usus structura, qua O. C. 12 dixit *μυθάνειν γὰρ ἤκομεν*. Cf. Thuc. I 128, 2 ibique Kruegeri annotatio.

Ai. 1090 μὴ τόνδε θάπτων αὐτὸς εἰς ταφᾶς πίσης.

Similiter infra 1109

εἰς ταφᾶς ἐγὼ

θήσω δικαίως.

Praeterquam his duobus locis apud tragicos ταφή constanter significat *sepulturam*, τάφος contra apud Sophoclem plerumque *sepulcrum* notat, rarius *sepulturam*, apud Aeschylum vero et Euripidem priore tantum notione gaudet. Utroque loco Sophocleo malim τάφους, ut etiam apud Aristophanem Ran. 423 ἐν τοῖς τάφοις praetulerim. Ad pluralis num. usum cff. O. R. 942. O. C. 411. 1420. El. 443. Sed apud Herodotum hic vocis ταφή usus praesertim in plurali numero certus et paene sollemnis est.

Ai. 1091 Μενέλαε, μὴ γνώμας ὑποστήσας σοφᾶς

εἶτ' αὐτὸς ἐν θανοῦσιν ὕβριστῆς γένη.

Neglecta caesura augeat suspicionem qua premitur verbum parum

aptum ὑποστήσας, pro quo certe παραστήσας expectes cum Blaydesio. Vix tamen probanda videtur lenis sane Pollii coniectura σὺ ποιήσας, nec plane mihi satisfaciunt quae in mentem venerunt σὺ κοσμήσας (cf. Ran. 1091) vel σὺ πορσύνας, sed multo magis abblanditur suspicio chororum non sine ironia dixisse:

Μενέλαε, μὴ γνώμας σὺ κομψεύσας σοφᾶς κτέ.

i. e. σεμνολογήσας, ut explicat schol. ad Antig. 324 κόμψευέ νυν τὴν δόξαν κτέ. Pro γένῃ in versu sequenti elegantius videri poterit Φανῆς, sed nihil muto.

Ai. 1185 πολυπλάγκτων ἑτέων ἀριθμός.

Absurde haec dicta esse planissime Tibi assentior, nec minus longe praestare quod proponis πολυμόχθων. Vide tamen ne propter subsequens μόχθων etiam praeferendum sit πολυπενθῶν sive πολυπενθέων.

Ai. 1206 κεῖμαι δ' ἀμέριμνος οὕτως.

Vox admodum suspecta propter loci contextum, quia praecedit voluptatum convivialium mentio, quibus nautarum chorus bello Troiano tamdiu privatum se esse queritur, neque, etiamsi sensu passivo (conferunt Homericum ἀκηδής) accipiat *ἀμέριμνος*, id dicitur quod iure expectamus. Minime vero expectatur quod Meineke proposuit ἀμενηνός, sed potius ἀνέορτος aut aliquid in hanc sententiam. Multo tamen magis mihi arridet ἀμέγαρτος. Cf. Aesch. Suppl. 190. Eur. Hec. 190 Ar. Thesm. 1049.

Ai. 1227 τλήναι καθ' ἡμῶν ὡδ' ἀνοιμῶν κτὶ χανεῖν.

De correctione tua metrica ἀνοιμῶν κτὶ dubitare mihi liceat. Nam adverbia sic formata desinere in I docent quae bonae aetatis tituli praebuerunt exempla ὀνομαστί, ἀμισθί, πανδημί (ἀκονίτεῖ pro ἀκονίτῃ, ut edi solet apud scriptores, non in Attica, sed in Rhodiaca, inscriptione repertum est), itaque ἀνοιμῶν κτὶ vera forma videtur, ut ἀκηρυκτί, ἀστακτί, ἐγρηγορτί, ἀνιδρωτί, ἀναιμωτί, ἀνεγκλητί, Ἀττικιστί, Ἰαστί, Δωριστί, alia multa. Contra diphthongo terminantur in titulis ἀσυλεῖ, ἀσπονδεῖ, νηπιοιεῖ, αὐθημερεῖ, itaque adverbia cognata cum substantivis, quorum radices terminantur vocali A. Cf. MEISTERHANS, Gr. I. A. ed. II 115 sq. Non defendam terminationem -I contra morem productam loco

O. C. 1646, ubi legendum suspicor ξύμπαντες· ἀλλ' ἀστακτὶ σὺν ταῖς πρὸθέναις. Ipsum ἀνοιμωκτί permira prolepsi usurpatum esse et gravem celare corruptelam planissime assentior Leeuwenio meo. Metro et sententiae conveniret ἀναίσχυντως. Adiectivum ἀναίσχυντος saepe legitur apud Euripidem, sed leniorem praeferrem medicinam. His scriptis video iam Blaydesium dubitasse et proposuisse ἀνξίως, quod tamen a tradita lectione etiam longius distat et iusto videtur debilius.

Ai. 1348 οὐ γὰρ θανόντι καὶ προσεμβῆναι σε χροή;

Iure recepta Leeuweni correctione με, cum Hartungio requiris, quod in tali re sollemni usu teritur, verbum ἐπεμβῆναι. Cum autem ne καὶ quidem recte habere videatur, fortasse non displicebit Tibi haec mea coniectura:

οὐ γὰρ θανόντι δῆτ' ἐπεμβῆναι με χροή;

Ad οὐ — δῆτα cf. Phil. 108 et Aiac. 986.

In sequenti autem versu:

μὴ χεῖρ', Ἀτρεΐδῃ, κέρδεσιν τοῖς μὴ καλοῖς

miror mortui insultationem κέρδους vocari, quasi vero is qui eiusmodi quid committat πischροκερδής dici possit! Intellegerem: ἐφ' ἡδοναῖς ταῖς μὴ καλαῖς, ut poeta alibi (fr. 665 D.) dixit

χεῖρῃν ἐπ' αἰσχραῖς ἡδοναῖς οὐ χροή ποτε.

Sed sufficiet, ut arbitror, lenior correctio:

μὴ χεῖρ', Ἀτρεΐδῃ, ἐπ' ἔργμασιν τοῖς μὴ καλοῖς.

Restat in priore fabulae parte locus qui, licet nemini negotium fecisse videatur, mihi quidem admodum obscurus est et, nisi fallor, graviter corruptus, ubi Ajax choro dicit:

(567) κείνῳ (Teucro) ἐμὴν ἀγγείλατ' ἐντολήν, ὅπως

τὸν παῖδα τόνδε πρὸς δόμους ἐμοὺς ἄγων

Τελαμῶνι δείξει — — —

(571) καὶ τὰμὰ τεύχη μήτ' ἀγωνάρχαι τινὲς

θήσουσ' Ἀχαιοῖς μήτε λυμῶν ἐμός.

Hic per se quidem nulla est iusta offensio in verbo τιθέναι absolute usurpato pro ἄθλῃ τιθέναι, quia similiter Homerus locutus est Od. λ 546, neque igitur propterea cum Blaydesio corrigatur necesse est θῶσ' ἄθλῃ. Sed quid quaeso est quod Ajax dicit cavendum esse, ne certaminis quidam praesides (sc. Atridae),

neque suus perditor (sc. Ulixes), arma sua praemia proponant? Nonne enim iure expectamus, Aiace, iudicii de armis Achilleis memorem, dicere cavendum esse ne de suis quoque armis Atridae proponant certamen, iterumque per malas artes his similiter potiat^{ur} Ulixes? Hoc quin poeta dicere voluerit punctum temporis non dubito, et fortasse Tu admirabili tua sagacitate quo pacto dixerit indagabis. Interea ipse, ne ἀσύμβολος sim, hanc iudicio Tuo permittam coniecturam:

καὶ τὰ μὲν τεύχη μὴτ' ἀγώνεργοι τινὲς
θῆσουσι (θῶσ' ἄθλα?) μῆτε λυμεῶν ἐμὸς <λάβη>.

Genuinam autem formam ἀγώνεργοι servarunt tituli antiqui. Vid. Bulletin de Corr. Hell. VIII 414 sqq. Omnino composita in πρῶτος antiquiora sunt quam quae in πρῆξι desinunt, quorum antiquissimum est in titulis Atticis exemplum μετὰ πρῆξι, sc. a. 324 a. C. Cf. MEISTERHANS, pag. 97 sq.

PHILOCT. 90

ἀλλ' εἴμ' ἔτοιμος (ἐτοιμός?) πρὸς βίαν τὸν ἄνδρ' ἄγειν
καὶ μὴ δόλοισιν· οὐ γὰρ ἐξ ἐνὸς ποδὸς
ἡμᾶς τοτούσδε πρὸς βίαν χιρῶσεται.

Absurde haec dicta esse egregie demonstrans, ut spurium deles v. 92, correcto in praecedenti versu οὐ μὴν (propter sequens (93) γε μέντοι, ut suspicor) et οὐ γὰρ ἐξ ἐμοῦ τρόπου. Vide tamen ne haec verba langueant, postquam modo (88) dixit Neoptolemus:

Ἴφυν γὰρ οὐδὲν ἐκ τέχνης πρᾶττειν κακῆς.

Aptior foret, nisi fallor, generalis aliqua sententia, velut *non enim dicet virum probum* aut aliquid simile. Quid lateat non exputo.

Phil. 100

N. τί μ' οὖν ἄνωγας ἄλλο πλὴν ψευδῆ λέγειν;

U. λέγω σ' ἐγὼ δόλω Φιλοκτήτην λαβεῖν.

Propter neglectam caesuram posteriorem versum mendosum esse arbitror, sive fuit:

λέγω Φιλοκτήτην σε σὺν δόλω λαβεῖν

sive, quod praetulerim:

λέγω σ' ἐγὼ δόλω <τὸν ἄνδρα δεῖν> λαβεῖν

ut glossema genuinorum verborum locum occupaverit.

Phil. 236

τίς σ', ὦ τέκνον, προσέσχε; τίς προσήγαγεν
χρεῖα; τίς ὁρμή; τίς ἀνέμων ὁ Φίλτατος;

Ferri non posse προσέσχε, quod pedem intulisse videtur e
vs. 244 (προσέσχε;), prorsus Tibi concedo conicienti

τίς, ὦ τέκνον, σε τόλμα; κτέ.

Olim in exemplari meo notavi: Num forte latet:

τίς, ὦ τέκνον, σε πρὸς <θεῶν> προσήγαγεν
χρεῖα; κτέ.?

Phil. 258

ἢ δ' ἐμὴ νόσος

ἀεὶ τέθηλε καὶ πῖ μεῖζον ἔρχεται.

Annotas „Bezeichnender wäre, wie mir scheint, καὶ πῖ μεῖζον
αὖξεται". At dicitur quidem αὖξεται τι μέγα et μεῖζον, sed
vix apud antiquiores certe ἐπὶ μεῖζον. Ceterum nescio an recte
olim Wunder comparaverit Eurip. Hec. 380.

Phil. 349

ταῦτ', ὦ ξέν', οὕτως ἐννέποντες οὐ πολὺν

χρόνον μ' ἐπέσχον μὴ με ναυστολεῖν ταχύ.

Non temere μὴ οὐ με vel μὴ οὐχὶ ναυστολεῖν coniecisse Blay-
desium recte indicas, nuper enim Wecklein in Orestiae Aeschyl-
leae editione hanc tragicis licentiam vindicans non reputavit rei
metricae imperitiam librariis causam esse potuisse, cur saepe
alteram negationem de industria omitterent. Praeterea vero male
additum esse ταχύ scite animadvertis, nec duplex pronomen
με omni offensione carere mihi videtur. Vereor equidem ne hic
quoque veterem lacunam perperam explerint grammatici, fuerit-
que antiquitas:

χρόνον μ' ἐπέσχον μὴ <οὐκ ἐκεῖσε> ναυστολεῖν.

Phil. 359

κεῖνος μὲν οὖν ἔκειτ', ἐγὼ δ' ὁ δῦσμορος,

ἐπεὶ ἐδάκρυσα κεῖνον, οὐ μακρῷ χρόνῳ κτέ.

Quidni poeta elegantius altero loco usus est pronomine οὗτος?

Phil. 369

ὦ σχέτλι', ἣ ἐτολμήσατ' ἀντ' ἐμοῦ τινὶ

δοῦναι τὰ τεύχη τᾶμά, πρὶν μαθεῖν ἐμοῦ;

Obscurius sane dictum pro πρὶν μαθεῖν (παρ') ἐμοῦ, εἰ τοῦτο συγχωροίην, sed vereor ne parum lucremur coniectura ἐμέ, quia vix poterat expectari, filium ultro bona paterna alii cessurum esse. Legendo vero cum aliis πρὶν μολεῖν ἐμέ etiam iniquius reddimus iudicium, si ipso filio praesente Graeci Ulixi arma patris adiudicassent. Vereor ne verba πρὶν μαθεῖν ἐμοῦ sint lacunae supplementum. Sententiae aptum foret v. c. Ἀχιλλεύως γόνου;

Phil. 374 κἀγὼ χολωθεὶς εὐθύς ἤρασσον κακοῖς
τοῖς πᾶσιν, οὐδὲν ἐνδεὲς ποιούμενος,
εἰ τὰμὰ κείνος ὅπλ' ἀφαιρήσοιτό με.

Requiro: κἀγὼ χολωθεὶς <σφ> εὐθύς κτέ.

nam obiectum verbi ἤρασσον male desideratur. In futuro autem ἀφαιρήσοιτο, quamquam Ulixes dudum id fecerat, non videtur haerendum esse, quia rixantis est oratio: ἢ σὺ με ἀφαιρήσει τὰμὰ ὅπλα;

Phil. 438 καὶ κατ' αὐτὸ τοῦτό γε
ἀναξίου μὲν Φωτὸς ἐξερήσομαι
γλώσση δὲ δεινοῦ καὶ σοφοῦ, τί νῦν κυρεῖ.

Omnes habet numeros veritatis apta et elegans Naberī nostri correctio:

ἀναξίου μὲν ἐξερήσομαι <πέρι>
γλώσση δὲ δεινοῦ Φωτὸς, εἰ νῦν <ζῶν> κυρεῖ.

Infeliciter locum tractavit F. W. Schmidt. Kr. St. I, 243 sq.

Phil. 567
πῶς οὖν Ὀδυσσεὺς πρὸς τὰδ' οὐκ αὐτάγγελος
πλεῖν ἦν ἐτοῖμος;

Si recte haec tradita sunt, poeta novo et vix credibili usu dixit αὐτάγγελος pro αὐτεπάγγελτος. Admodum mihi placet Tua coniectura αὐτόστολος.

Phil. 576
μὴ νῦν μ' ἔρη τὰ πλεῖον, ἀλλ' ὅσον τάχος
ἔκπλει σεαυτὸν ξυλλαβῶν ἐκ τῆσδε γῆς.

Non iniuria insolita locutione σεαυτὸν ξυλλαβῶν offenduntur critici, sed minime mihi placet Dindorfii coniectura τὰ σεαυτοῦ ξυλλαβῶν, quia id non quadrat in Neoptolemum, qui res suas

in nave, ut arbitror, reliquerat, recte vero infra (645) simile quid dicitur de Philoctete insulam habitanti. Quod autem Tu, vir eximie, proponis ἀναλαβῶν praestat sane volgaris, sed tamen vereor ut simili exemplo astrui possit. Nam dicitur quidem ἀναλαμβάνειν τοὺς στρατιώτας, τοὺς ναύτας, similia, sed ἐαυτὸν ἀναλαμβάνειν mihi certe nusquam lectum est. Quid poeta scripserit ignoro et denuo locum Tuae curae commendo.

Phil. 601

τίς ὁ πόθος αὐτοὺς ἔκετ' ; ἡ θεῶν βίη
καὶ νέμεσις, οἵπερ ἔργ' ἀμύνουσιν κακά ;

Licet apte conieceris δίκη | καὶ νέμεσις, non reticebo meam coniecturam :

ἡ θεῶν ἄγει

ἡ νέμεσις, οἵπερ ἔργ' ἀμύνουσιν κακά ;

Cf. 518 τὰν θεῶν νέμεσιν ἐκφυγῶν. Ad ἄγειν cf. O. C. 253. 998. Ant. 624, al. — De reponendo epico verbo βίη (in usu tantum fuit βεβίηκε) in Attico praesertim poeta cogitari non posse vix est quod moneam. Voculam a glossatore ad ἄγει explicandum ascriptam esse suspicor.

Phil. 618

καὶ τούτων κάρη

τέμνειν ἐφεῖτο τῷ θέλοντι μὴ τυχῶν.

Verte *iussit*, non *concessit*, quam vim solo verbo activo propriam perperam h. l. et Aiac. 112 Dindorf in lexico Sophocleo tribuit verbo medio. Quod enim illic legitur

χαίρειν, Ἀθήνῃ, τᾶλλ' ἐγὼ σ' ἐφίεμαι

prorsus respondet verbo Graeco κελεύω et Latino *iubeo*.

Phil. 691

ἦν αὐτὸς ἦν πρόσουρος, οὐκ ἔχων βάσιν,
οὐδέ τιν' ἐγχαρον κακογείτονα κτέ.

Locus penitus depravatus, in quo non sine specie quadam λάτρην pro βάσιν coniecit Gleditsch, minime vero apta videtur Blaydesii coniectura οἰκουρός pro πρόσουρος, quia quotidie Philoctetes venandi causa antrum suum relinquebat. Huius sane mensurae vocabulum olim lectum fuisse probabile reddit vs. antitheticus. Intellegere :

ἦν αὐτὸς ἦν, αὐτουργός, οὐκ ἔχων λάτρην,

ubi solus erat, sua sibi manu omnia parans, famulo carens. Sed etiam *κακογείτονα*, quod potius *κακὸς γείτων* (cf. *κακοδαίμων* sim.) quam *κακῶν γείτων* significaret, mendosum esse Tibi concedo. Expectes quod *βοηθὸν ἐν κακοῖς* significet, sed nihil extundo. Vocem enim nusquam lectam *κακαμύντορα* proponens vix cuiquam persuadebo.

Phil. 793

ὦ διπλοῖ στρατηλάτῃ

[*Ἀγάμεμνον, ὦ Μενέλαε,*] πῶς ἂν ἀντ' ἑμοῦ

τὸν ἴσον χρόνον τρέφοιτε τήνδε τὴν νόσον;

Blaydesium secutus edidisti *Μενέλαε τ' Ἀγάμεμνον* τε, sed nescio an probabilius nomina ut glossemata delerentur. Periisse videtur nescio quid convicii, nisi forte totus versus est spurcius. Prorsus enim idem dicitur, si expuncto versiculo scribimus

ὦ διπλοῖ στρατηλάτῃ,

τὸν ἴσον χρόνον τρέφοιτε τήνδε τὴν νόσον.

Phil. 921 καὶ ταῦτ' ἀληθῆ ἔρῃν νοεῖς;

Ut *ἀληθῆ* pro *ἀληθῶς* dictum tueantur, perperam viri docti afferunt locus Platonis et Demosthenis ubi scriptum est *τοῦτο ἀληθῆ λέγεις*, quod offensioni non est, quia *ἀληθῆ λέγειν* fungitur vice verbi *ἀληθεύειν*. Hic *ἀληθῶς* necessarium esse affirmabam *Luc. Soph.* pag. 24 hodieque affirmo.

Phil. 959

Φόνον Φόνου δὲ ῥύσιον τείσω τὰ λ α ς

πρὸς τοῦ δοκοῦντος οὐδὲν εἰδέναι κακόν.

Posteriorem versum Schenkl olim lectum fuisse post v. 949

νῦν δ' ἠπάτημαι δύσμορος. τί χρεῖ με ἔρῃν;

coniecit, speciosa sane coniectura, de qua tamen dubito ob molestam parenthesin verborum *τί — ἔρῃν*; Quare videsis, annon praestet traditam versus sedem ita servare, ut legamus:

Φόνον Φόνου δὲ ῥύσιον τείσω, κ λ α π ε ῖ ς

πρὸς τοῦ δοκοῦντος οὐδὲν εἰδέναι κακόν.

i. e. *fraude eius, qui innocentis speciem gerebat.*

Phil. 983 ἔμ' ὦ κακῶν κάκιστε καὶ τολμήστῃ

Si recte hunc superlativum et omnino adiectivi *τολμήεις* usum dialogo abiudicasti, nescio quid melius substituatur quam

τόλμης πλέως, ut Aeschylus Prom. 42 dixit θράσους πλέως, Sophocles El. 607 ἀναιδείας πλείαν, Euripides Heracl. 474. El. 25 et Aesch. Sept. 696 Φόβου πλέως, al.

Phil. 1014 ψυχὴ νιν ἀφύῃ τ' ὄντα κτέ.

Aetate Sophoclea Acc. Sing. radicem in Σ praeaeunte vocali desinebat in Λ, itaque ἀφύᾱ restituendum est. Cf. Meisterhans, pag. 118.

Phil. 1107 οὐ φορβὰν ἔτι προσφέρνην,

οὐ πτανῶν ἀπ' ἑμῶν ὅπλων

κραταιαῖς μετὰ χερσὶν Ἰσχωῶν.

Attulisti Schenklii coniecturam ἔτ' — ἄρχων, quae admodum mihi quoque placeret, modo simul nos liberaret adiectivo κραταιαῖς, parum apte, ut videtur, usurpato de manibus viri longo morbo miseroque victu debilitati. Possim quidem suspicari: οὐ πτανοὺς ἀπ' ἑμῶν ὅπλων | ἀτράκτους (cf. 290 et Trach. 714) μετὰ χερσὶν ἰεῖς, quali tmesi saepe usus est Aeschylus (cf. Homericum μετὰ δ' ἰὸν ἔηκε et infra 1301, ubi tamen recte ἀφῆς reposuisse videris, nam a dialogo hic usus alienus est), sed leniorem medelam desiderans Tuae sagacitati h. l. commendare malo.

Phil. 1140 ἀνδρὸς τοι τὸ μὲν εὖ δίκαιον εἰπεῖν,

εἰπόντος δὲ μὴ Φθονεράν

ἐξῶσαι γλώσσας ὀδυνάν.

Conieci: ἀνδρὸς τοι, τὸ νέμει δίκαιον, εἰπεῖν,

εἰπόντος δὲ μὴ Φθονεράς

ἐξῶσαι γλώσσας ὀδυνᾶ. (= ὅπ' ὀδύνης).

Γλώσσαι sunt dicta, ut Ant. 962 ψαύων (χαρίων?) τὸν θεὸν ἐν κερτομίσις γλώσσαις et Ai. 199 ἀπάντων καχάζοντων γλώσσαις βαρυαλήτως. Primum versum iam correxi Lnc. Soph. p. 27, sed ne reliqua quidem sana esse optime iudicare mihi videris.

Phil. 1170

πάλιν πάλιν παλαιὸν ἄλγῃ μ' ὑπεμνάσας, ὦ

λῶστέ τῶν πρὶν ἐντόπων.

Neque eorum, cui infestus est, Philoctetes λῶστον vocare

potuit, ut Blaydes, neque ἔντοποι recte ξῖνοι dicuntur, ut Tu animadvertisti. Longe aliud hic expectatur, nempe:

ὦ | ψευστα τῶν πρὶν ἐλπιδῶν.

„Denuo veterem renovas animo meo dolorem (qui invisam mihi „Troiam petere iubes [1175]), o tu qui spem quam prius ex- „citasti (sc. in patriam me reducendi) fefellisti.” Ad structuram cf. Antig. 1195 τί γάρ σε μαλθάσσοιμ' ἂν ὦν ἐς ὕστερον ψευ- σταί φανούμεθα.

Phil. 1202

ἀλλ', ὦ ξῖνοι, ἔν γε μοι εὖχος δρέξατε.

Nusquam alibi apud tragicos legitur εὖχος, quod vero longe gravius, numquam ea vox idem significat quod εὐχή, sc. votum, sed semper et ubique gloriam s. victoriam. Aeque vero ineptus est h. l. usus verbi δρέγειν, quapropter non dubito quin gravis hic subsit error. Sententia requirere videtur:

ἀλλ', ὦ ξῖνοι, ἔν γε τί μ' εὖ τόδε ῥέξατε.

nunc certe aliquid in me conferatis, quod dicam (τόδε) beneficium. Secuntur enim haec:

Ch. ποῖον ἔρεῖς τόδ' ἔπος; Ph. ξίφος, εἴ ποθεν,

ἢ γένυν ἢ βελών τι προπέμψατε.

Phil. 1235

U. πρὸς θεῶν πατρώων, κερτομῶν λέγεις τάδε;

N. εἰ κερτόμησίς ἐστι τᾷληθῇ λέγειν.

Responsi ratio suadet

εἰ κερτόμησίς <γ> ἐστι κτέ.

Phil. 1447

Ph. οὐκ ἀπιθήσω τοῖς σοῖς μύθοις.

N. καὶ γὰρ γνώμην ταύτην τίθεμαι.

H. μή νυν χρόνιοι μέλλετε πράττειν,

καιρὸς καὶ πλοῦς

ὅδ' ἐπείγει γὰρ κατὰ πρόμνην.

Quid velint Hercules verba, satis perspicuum est, sed pessime omnia dicta sunt. Pleonasticum est et sine exemplo dictum χρόνιοι μέλλετε pro μέλλετε sive χρονίζετε, vitiosum πράττειν pro πράσσειν idque ipsum, ut Tu animadvertis, nimis indefinitum pro πλεῖν, absurdum πλοῦς pro πνεῦμα, et vitiosus verborum

ordo καὶ πλοῦς δὲ ἐπείγει γὰρ pro καὶ πλοῦς γὰρ δ. ἰ. Frustra me iudice ea verba tentaveris, quae deberi interpolatori habeo persuasissimum. Ire se paratos esse luculentis verbis dixerant Philoctetes et Neoptolemus, neque ulla exhortatione indigebant. Imo si σπεύδοντας ἐπώτρυνεν Hercules, minus apta spectatoribus visa foret longior Philoctetae quae sequitur oratio, qua antro suo insulaeque valedicit ¹⁾.

In ea oratione v. 1464 sq. haec miror:

χαῖρ', ὦ Λήμνου πέδον ἀμφιάλον
καὶ μ' εὐπλοῖα πέμψον ἀμέμπτως.

ubi rogatum Te velim exstentne alii loci similes, ubi non dis aut heroibus alicuius regionis, sed ipsi eius solo vis tribuatur prosperum abeuntibus parandi iter aliudve eiusmodi officium praestandi.

Oed. Reg. 11

τίνι τρόπῳ καθίζετε

δείσαντες ἢ στέρξαντες;

Facio Tecum στέρξαντες ferri non posse. Nonne mecum expectas θαρσοῦντες?

O. R. 65

ᾧστ' οὐχ ὕπνῳ γ' εὐδοντά μ' ἐξεγείρετε.

Olim Badhamo obsecutus γ' ἐνδόντα edidi, sed verissime mones non ita ὕπνῳ εὐδῆιν offensioni esse quam additam particulam γε. Quae si delenda est, sequitur ut non sit genuinum εὐδόντα. Fortasse a glossatore scriptum fuit supra genuinum participium βρίζοντα, quod poeta Φιλόμηρος ponere potuit memor loci Iliadis ἐνθ' οὐκ ἂν βρίζοντα ἱδοῖς Ἀγαμέμνονα δῖον. Eodem verbo Aeschylus usus est in Agamemnone οὐ δέξαν ἂν λάβοιμι βριζούσης Φρενός. Quod si recte conieci, fortasse praestat:

ᾧστ' οὐχ ὕπνου βρίζοντά μ' ἐξεγείρετε.

O. R. 152 ὦ Διὸς ἄδυεπὲς Φάτι κτέ.

Neque in genus oraculi responsum, quippe quod aut triste aut laetum sit, ἄδυεπές dici potuit, nec non hic, ubi natura eius

¹⁾ Fieri potest ut interpolator pro πλοῦς scripserit πνοῦς. Certe aliquando id vocabulum exstitisse testatur Hesychius πνός· πνοή. Fortasse putavit desiderari carmen antistrophicum respondens Philoctetae anapaestis 1445—7.

ignoratur, ineptissime sic dicitur. Nulla enim pietas — nam huc confugiunt interpretes — hominem cogit *suave* aut *iucundum* vocare, quod *sine querela* ut necessarium malum et divinitus missum ferre decreverit. Nisi igitur omnia me fallunt, non sufficit hic ars interpretandi, et audacter reponendum est:

ὦ Διὸς ἀρτιεπὲς Φάτι κτεί.

Sic ἀρτιεπὲς — ὄσσα dixit Pindarus Ol. VI 61 et ἀρτιεπὲς γλῶσσα Isthm. IV (V) 46.

O. R. 294

ἀλλ' εἴ τι μὲν δὴ δειματός γ' ἔχει μέρος.

Iniuria multis placuit Schneidewini coniectura στέγει, nec magis corrigendum est τρέφει. Nam μέρος (μοῖρα) addi tantum solet verbis ἔχειν, λαμβάνειν, λαγχάνειν, ut sit μετέχειν, μεταλαμβάνειν, μεταλαγχάνειν, nisi quod saepe pleonastice his ipsis verbis compositis adiungitur. Itaque, nam voculae γε locus non est, acu rem tetigit Hartung corrigens δειμάτων.

O. R. 334

οὐκ — ἐξερεῖς ποτε,

ἀλλ' ὧδ' ἀτεγκτός κατελεύτητος Φανῆ;

Speciosa est Sehrwaldi coniectura κἀπαραίτητος. Sed fortasse etiam praestat: κἀτενῆς ἀε).

O. R. 410

εἰ καὶ τυραννεῖς, ἐξισωτίον τὸ γούν

ἴσ' ἀντιλέξαι· τοῦδε γὰρ κἀγὼ κρατῶ.

Memini, cum multis abhinc annis coniecissem κλύοντα λέξαι, nescio quem censorem indignabundum dicere me locum sanissimum tentasse. Laetus nunc video te annotare „die Worte ἐξισωτίον — ἀντιλέξαι entziehen sich dem Verständnis" neque a sententia me dimovet Jebbii annotatio „The phrase is a pleonastical fusion of ἐξισωτίον τὸ ἀντιλέξαι with συγχωρητέον τὸ ἴσ' ἀντιλέξαι." Mea coniectura, quam aut ignoras aut improbas, volui significare *aequandum saltem est in respondendi ad quae quis audiverit*. Homerus ὀπποῖδν [κ'] εἰπῆσθα ἔπος, τοῖδν κ' ἐπακούσῃς. Qui melius quid invenerit, faciet gratum.

O. R. 579 ἄρχεις δ' ἐκείνη ταῦτ' ἄ γ' ἴσον νέμων;
Sententiae conveniunt Weckleiniana coniectura τῆς τιμῆς et Heimsoethiana τοῦ κράτους, sed neutri litterarum ductus valde favent. Quid si olim fuit τῆς ταγῆς = τοῦ κράτους? Ita enim facile intellegitur, litteris male divis in τηστα γῆς, librarium correxisse scilicet ταῦτ' ἄ γ' ἴσον. Ταγὴ vocalem corripit apud Aristophanem Lys. 105 similiterque in voce composita ταγεῦχος, imperium tenens, imperator apud Aesch. Eum. 296. Legebatur olim rarissima vox Agam. 324 pro τᾶν γᾶν producta vocali e Triclinii coniectura, sed dudum restitutum est ταγόν, quod constanter longam habet vocalem. E loco hodie deperdito ταγαῖς· ἀρχαῖς, ἡγεμονίαις habet Hesychii lexicon.

O. R. 603

καὶ τῶνδ' ἔλεγχον, τοῦτο μὲν Πυθῶδ' ἰὼν
πυθοῦ τὰ χρησθέντ' εἰ σαφῶς ἡγγειλά σοι·
τοῦτ' ἄλλ', εἴαν με τῷ τερασκόπῳ λάβῃς
κοινῇ τι βουλευσάντη, μή μ' ἀπλῇ κτάνῃς
ψήφῳ κτέ.

Fac ferri posse ἔλεγχον, quod cum Waltero Tu negas, ne sic quidem sana mihi videntur verba τοῦτο μὲν — τοῦτ' ἄλλ' (quod pro τοῦτ' αὖ = τοῦτο δὲ dici potuisse ne probat quidem locus corruptus Electr. 601, ubi conferatur Blaydesii annotatio), quoniam expectatur Creontem, qui ita loquitur, duplex non simplex, quod facit, commemoraturum esse argumentum, quo ipsum fraudis convincere possit Oedipus. Nunc huiusmodi fere expectes orationem:

καὶ τῶνδ' ἔλεγχον ὡς λάβῃς (ἔχῃς?), Πυθῶδ' ἰὼν
πυθοῦ τὰ χρησθέντ' εἰ σαφῶς ἡγγειλά σοι·
ταύτη δ' (ο. οὕτω δ') εἴαν με τῷ τερασκόπῳ λάβῃς κτέ.

Locum olim lacunosum, ut haud ita paucos apud Sophoclem, imperite olim a correctore suppletum esse crediderim.

O. R. 941

Loc. τί δ'; οὐχ ὁ πρέσβυς Πόλυβος ἐγκράτης ἔτι;

Nu. οὐ δῆτ', ἐπεὶ νιν θάνατος ἐν τάφοις ἔχει.

Loc. πῶς εἶπας; ἢ τέθνηκε Πόλυβος; Nu. εἰ δὲ μὴ
λέγω γ' ἐγὼ τἀληθές, ἀξιῶ θανεῖν.

Ιοκ. ὦ πρόπολ', οὐχὶ δεσπότη τὰδ' ὡς τάχως
μολοῦσα λῆξεις; κτέ.

Ita codex Laurentianus, sed in rece. libris correctum: πῶς —
Πόλυβος γέρον | εἰ κτέ. Unde plerumque editur:

πῶς εἶπας; ἢ τίθνηκε Πόλυβος <ὦ γέρον>;

N. εἰ μὴ λέγω τάληθές, ἄξιῶ θανεῖν.

Quae admodum languere et inutilia esse post vs. 941 sq. optime Tu sentiens olim proposuisti quam hodieque tueris coniecturam:

πῶς εἶπας; ἢ τίθνηκεν <Οἰδίπου πατήρ>;

<τίθνηκε Πόλυβος> · εἰ δὲ μὴ, ἄξιῶ θανεῖν.

Quod ingeniose inventum esse procul abest ut negem, vide tamen, vir praeclare, ne sic verba corrigens pecces contra fabulae oeconomiam. Nam si Iocaste nuntium rogavit, an *Oedipi pater* obiisset, incredibile videtur hominem Corinthium, tam disertis verbis interrogatum, non statim respondisse, quod Iocasten iamnunc scire ars poetae vetabat quodque aperitur demum vs. 1016 sq., *non fuisse Polybum Oedipi patrem*. Reliqua autem, quae eodem tendere videri possint in iis quae deinde dicuntur ab Oedipo et Iocasta, revera ita comparata sunt, ut nuntius oraculi ignarus de illa re silere commode potuerit, donec tandem illorum angustiis ad rem aperiendam cogatur. Nam dicit quidem v. 955 Iocaste *πατέρα τὸν σὸν Πόλυβον*, et v. 967 Oedipus *πατέρα τὸν ἐμὸν*, sed ut illa Oedipo haec Iocastae dicuntur, neutra ipsi nuntio, qui igitur fictione in scena hodieque sollemni ista non audire spectatoribus videri poterat; sed longe alia res est, ubi oratio ad ipsum convertitur. Quorsum igitur haec omnia? Ut frustra tentari contendam Laurentiani codicis scripturam, quam tamen, cum inanem contineat repetitionem simulque prodat manum imperitam, sed qualis antiquo versifici tribui possit, documento esse utrumque versum a Sophocle esse abiudicandum.

O. R. 987

καὶ μὴν μέγας γ' ὀφθαλμοὺς οἱ πατρὸς τάφοι.

Ὀφθαλμοὺς sanum esse dubitas. Non male tamen Jebb. (ed. 1887) comparare videtur Trach. 203 ὡς ἄελπτον δμμ' ἐμοὶ | Φήμης ἀνσχὸν τῇσδε νῦν καρπούμεθα. Erat cum ipse dubitans suspicarer

μέγ' ἔστι (v. εἰσι) θάλλπος (et in sq. vs. μέγα pro μέγας) coll. Hesychii θάλλπος· παραμυθία. Sed novimus tantum Homericum θαλπωρή eo sensu adhibitum, et θάλλπος Sophocles usus est de dolore Ant. 1086, ut θάλλπειν Trach. 1082. Hodie nescio an nihil novare praestet.

O. R. 1438 ἔδρασ' ἄν, εὖ τοῦτ' ἴσθ' ἄν, εἰ μὴ κτέ.

Scite hoc versu usus est Wecklein ad corrigendum locum Or. 714—6 iniuria proscriptum a Dindorfio

οὐ γάρ ποτ' Ἄργους γαῖαν ἐς τὸ μαλθακὸν
προσηγόμεσθα· νῦν δ' ἀναγκαίως ἔχει κτέ.

legendo προσῆγέ μ', ἴσθ' ἄν.

O. R. 1462

τοῖν δ' ἀθλῖαιν οἰκτραῖν τε παρθένοιν ἐμαῖν,
οἷν οὐποθ' ἡμῶν χωρὶς ἐστάθη βορᾶς
τράπεζ' ἄνευ τοῦδ' ἀνδρός, ἀλλ' ὅσων ἐγὼ
ψαύοιμι, πάντων τῶνδ' αἰεὶ μετειχέτην.

In coniectura Tua οἷν οὐποθ' ἡμῶν χωρὶς ἐπλήσθη βορᾶς minus mihi placet pleonasticum ἡμῶν χωρὶς — ἄνευ τοῦδ' ἀνδρός et procul dubio non sufficit cum Schmidtio βορᾶς mutare in πάρος. Non sine gravi mutatione versus ita corrigi posse videtur ut offensione careat. Nisi fallor, οὐποτε antiquitus corruptum ex οὐδεπώποτε eum lacunosum reddiderat et hiantes numeros imperite explevit sciolus. Suspisor enim:

οἷν οὐδεπώποτ' ἐστάθη βορᾶς <πλέα>
τράπεζ' ἄνευ τοῦδ' ἀνδρός, ἀλλ' ὅσων ἐγὼ κτέ.

Pro ταῖν et αῖν (ita codd.) recte restituta esse τοῖν et οἷν confirmabit Meisterhans, pag. 91, unde simul Tibi apparebit nihil opus esse simul reponere ἀθλῖαιν οἰκτροῖν — ἐμοῖν, quod cum Cobeto requiris, cuius praecepto ipse olim in editione mea obtemperabam. Rectissime autem haec monere videris ad v. 1464 αῖν μοι μέλεσθαι „statt αῖν sollte man ein Demonstrativum „erwarten: nicht genügt ταῖν [τοῖν] μοι μέλεσθαι, wie einige „mit geringeren codd. schreiben.“ Nam hic articuli pro demonstrativo usus non addita particula apud Atticos demonstrari non potest. Sitne τοῦτοιν μέλεσθαι scribendum an σὺ μοι μέλεσθαι potest dubitari.

O. R. 1491 ποίας δ' ἑορτάς, ἔνθεν οὐ κεκλυμέναι
πρὸς οἶκον ἵξεσθ' ἀντὶ τῆς θεωρίας;

Permira brevilloquencia pro τῆς ἀπὸ θεωρίας τέρψεως, ut interpretantur. Quin potius poetam clare scripsisse putamus ἀντὶ τῆς θυμηθίας; Θυμηδής; praeter Homerum dixit Aeschylus Suppl. 940 et substantivo usus est Eupolis (Mein. F. C. G. II 488, 5).

Antig. 221

καὶ μὴν ὁ μισθὸς γ' οὗτος· ἀλλ' ὑπ' ἐλπίδων
ἄνδρες τὸ κέρδος πολλάκις διώλεισεν.

i. e. sed *lucrum spe* (quam excitat) *homines saepe perdidit*, mire sane dictum pro *spes lucri homines saepe perdidit*, quare fortasse haud temere verba ὑπ' ἐλπίδων suspectans, collato Pindaro Pyth. XI 42 coniecisti ὑπαργύρους, mercede conductos. Cum tamen ea vox apud nullum scriptorem Atticum reperiatur, si quid mutandum, malim ἀλλὰ <τλήμονες>, ut ὑπ' ἐλπίδων habeatur pro librarii supplemento.

Ant. 598

νῦν γὰρ ἐσχάτας ὑπέρ
ρίζας ὁ τέτατο Φάος ἐν Οἰδίου δόμοις,
κατ' αὐτὴν φοινία θεῶν τῶν
νευτέρων ἀμφὶ κοπίς
λόγου τ' ἀνοία καὶ φρενῶν ἐρίνυς.

Pro Φάος Blaydes coniecit θάλος, sed propter τέτατο, quod de luce sit proprium (Phil. 831), probabilius Tu servans Φάος (ut appositum) illud ipsum Φάος pro ὑπέρ, minus apte usurpato, substituendum esse suspicaris. Miror tamen neutrum vestrum haesisse in ἐσχάτας ῥίζας, quia Antigone cum sorore non *extremus radix* generis Oedipodei sed *extremus surculus* dici debuisse videtur. Quare aut expectabam:

νῦν γὰρ ἐσχατὸν θάλος
ρίζας ὁ τέτατο Φάος κτέ.

aut: νῦν γὰρ ἐσχάτας ὀπερ

βλάστας ἐτέτατο (sic codd.) Φάος

i. e. nunc enim quae *extremae propaginis lux fusa erat in Oedipi domo*, eam demetit *inferorum deorum cruenta falx*. In qua lectione, quia ἐσχάτας βλάστας Φάος periphrasis est pro ἐσχάτη βλάστη

Φῶς (i. e. σωτηρίαν) παρέχουσα, sine offensione substantivum Φάος iungeretur cum praedicato et subiecto Φοινία — ἀμῆ κοίτις.

Ant. 872 σέβειν μὲν εὐσεβείᾳ τις,
κράτος δ' ὅτῳ κράτος μέλει
παραβατὸν οὐδαμῇ πέλει.

Accepta Tua coniectura in primo horum versuum, conieci:

σέβειν μὲν εὐσεβὲς νεκρούς,
κράτος δ' ὅτῳ <δίκης> μέλει
παραβατὸν οὐδαμῇ πέλει.

ut dicatur Antigone pie quidem sed iniuste (contra legem) egisse. Nisi fallor, κράτος errore repetitum est a librario. Aliorum coniecturas collegit in ed. sua Jebb.

Ant. 689 sqq. Quia v. 691 aut depravatum esse aut spurium (quod Tu putas) credere nequeo, Te consultum velim nonne optime servari possit transpositus post v. 693, quo facto hanc habebimus orationem:

σοῦ δ' οὖν πέφυκα πάντα προσκοπεῖν ὅσα
λέγει τις ἢ πρᾶσσει τις ἢ ψέγειν ἔχει.
690 τὸ γὰρ σὸν ὄμμα δεινὸν ἀνδρὶ δημότῃ.
692 ἐμοὶ δ' ἀκούειν ἰσθ' ὑπὸ σκότου τάδε,
693 τὴν παῖδα ταύτην οἷ' ἐδύρεται πόλις
691 λόγοις τοιούτοις οἷς σὺ μὴ τέρψῃ κλύων,
„πασῶν γυναικῶν ὡς ἀναξιώτατῃ
„κάκιστ' ἀπ' ἔργων εὐκλεεστάτων φθίνει

et qui alii secuntur λόγοι τοιοῦτοι οἷους Κρέων μὴ τέρψεται κλύων. His scriptis video Autenriethium eundem vs. transponere post 689, non male, si is vs. terminaretur verbo ψέγει, non verbis ψέγειν ἔχει.

Ant. 784 (Ἔρω) ὅς ἐν μαλακαῖς παρείαις
νεάνιδος ἐννουχεύεις.

Verbum ἐννουχεύειν nihil aliud est quam *pernoctare* (alicubi) nec significare posse videtur *excubare*, quemadmodum interpretantur afferentes Horatii locum specie quam re similiorem: (Cupido) *virentis Chiae pulchris excubat in genis*. Nam *excubare* habet *vigilandi et insidiandi* notionem, quae verbo Graeco deest. *Εννουχεύεις* si revera dixit poeta, iure eum interrogaris „nonne

igitur ibi *διημερεύει*?" Aut fallor, aut Sophocles scripserat *ἐλλοχεύει*, i. e. *ἐλλοχῆς*, ut Aristophanes Pac. 104 verbum simplex *λοχεύεσθαι* usurpavit pro *λοχᾶν*.

Ant. 970 *ἴν' — Ἄρης — Φινειῖδαις εἶδεν — ἔλκος τυφλωθῆν ἐξ ἀγρίας δάμαρτος ἀλαδὺν ἀλασφόροισιν ὀμμάτων κύκλοις ἀραχθέντων κτέ.* Praeter cetera huius loci pessime habiti vitia, quibus aptissima coniectura subvenire conatus es, subdubito num *ἀλαδὺν* a Sophocle scriptum sit. Longe certe commodius foret *δλδεν*, *voluntas perniciosorum oculorum orbibus*. Cf. Trach. 521 *μετώπων δλδεντα πλήγματα*.

Ant. 1231 *τὸν δ' ἀγρίοις ὄσσοισι παπτήνας δ παῖς
πτύσας προσώπῳ κοῦδὲν ἀντειπών, ξίφους
ἔλκει διπλοῦς κνώδοντας.*

Prorsus Tecum facio verba *πτύσας προσώπῳ* nihil aliud significare posse quam *ἐπιπτύσας προσώπῳ*, sed num recte tale quid Sophoclem scribere potuisse neges multum dubito, potiusque subscribo Jebbii sententiae annotantis „Haemon is momentarily „insane with despair and rage: the very words *αὐτῷ χολωθεῖς* „(1235) indicate the transport of frenzy which these verses „were meant to depict.” Si Sophocles significare voluisset, quod significare eum putat vetus scholiasta, scripsisset opinor:

ἀποπτύσας τε κοῦδὲν ἀντειπών κτέ.

i. e. *abominatus*. Cf. Aesch. Eum. 303 Prom. 1070 Ag. 980. 1192. Cho. 197. Sed non sine magna Sophoclei iactura cothurni ita me iudice rescriberetur.

Soph. fr. 125 *ἰδὲν δὲ Φοῖνιον*

μάσθλητα δίγονον.

Non expedit, quo pacto *δίγονος μάσθλης* poeta dicere potuerit pro *διπλοῦς ἱμάς*, planum enim est hanc dicendi rationem non satis tueri locum Euripideum El. 1179, ubi Orestes Clytaemestrae et Aegisthi cadavera vocat *δίγονα σώματα*. Quare suspicor veterem grammaticum, unde sua habeant Etymologus et Hesychius, decepisse codicis vitiosam scripturam et Sophocli reddendum esse *μάσθλητα δίτονον*. Nam τῶν ἡνίων proprium est τὸ τελενεσθαι. Has autem significari docent in Hesychii loco verba *μάσθλητας διγόνους* (singul. num. reponendus?): *τὰς ἡνίας*.

Soph. fr. 159

γλώσσης μελίσσης τῷ κατερρυηκότι

Fortasse latet hominis admirantis nescio cuius facundiam exclamatio:

γλώσσης μέλισσ' ὅση τις ἐρρύηκέ σοι.

Soph. fr. 178

καὶ γὰρ χαρακτηρ αὐτὸς ἐν γλώσση τί με
παρηγορεῖ Λάκωνος ὁσμᾶσθαι λόγου.

Conicio:

καὶ γὰρ χαρακτηρ αὐτόθεν γλώσσης τί με
παρηγορεῖ Λάκωνος ὁσφρέσθαι λόγου.

Soph. fr. 219

πρόποδα μέλεα τὰδ' ὅσα κλαίμεν
τρόχιμα βάσιμα χέρεσι πόδεσι.

Vere corrigere videris *χερί τε ποδί τε*, sed minus placet mihi Tuum πρόποδα, quod pro προσόδια dici potuisse valde dubito. Adscita cod. Ambr. scriptura τὰδε σε, ariolatus sum:

— πρόπολε μεγάλε, τὰδε σε κλέομεν,
τρόχιμα βάσιμα χερί τε ποδί τε.

Ad πρόπολε cf. Cho. 353 et Pind. Nem. IV 79, ad κλέομεν Eur. Alc. 447.

Soph. fr. 236

ὥς νῦν τάχος στείχωμεν· οὐ γὰρ ἔσθ' ὅπως
σπουδῆς δίκαιας μῶμος ᾤψεται ποτε.

Affers Schmidtii coniecturam ἀκμίας, sed nescio an sufficiat δίκαιος μῶμος, sive δικάϊος scribi mavis. Nihil enim paene est in mundo, quod nemo vituperet, plurima vero iniuria vituperantur.

Soph. fr. 622

οὐ γάρ ποτ' ἂν γένοιτ' ἂν ἀσφαλὴς πόλις,
ἐν ᾗ τὰ μὲν δίκαια καὶ τὰ σώφρονα
λάγδην πατεῖται, κωτίλος δ' ἀνὴρ λιβῶν
πανοῦργα χερσὶ κέντρα κηδεύει πόλιν.

Inepta haec et Sophocle indigna oratio: πόλις, ἐν ᾗ — ἀνὴρ

πόλιν κηδεύει. Pro ultimis verbis expectes κηδεμὼν πέλει, nisi gravior latet error. Πόλεως κηδεμὼν dixit Plato.

AESCH. fr. 99. Pessima est extremae partis huius fragmenti conditio

- (20) προσου δέδοικα μή τι μαργαίνων δόρει
 ἄστυπερβαρτον δρᾶση τι καὶ πάθῃ κακόν·
 λεπτή γὰρ ἔλπις ἡδηεπιζηρημένῃ
 μὴ πάντα παίσας ἐκχέω προσαιμαται.

In his enim omnia depravata sunt quae diductis litteris scripsi ut in papyro leguntur, nisi quod in paenultimo versu dubium est utrum Ξ legatur an Ζ et in ultimo Blass legere sibi visus est *προσαρμαται*, nec certum est *μη*. — Pro πρὸς οὖ propter praegressa expectatur ἀνθ' οὖ vel ὅθεν vel παῖδ' οὖν, pro ἄστυπερβαρτον autem ὑπέρτατον, quod ante Te proposui a. 1880 in commentatione patrio sermone scripta de hoc fragmento in *Actis Academiae regiae Nederl.* Ser II, vol. IX, in qua simul ostendere conatus sum vanas esse duorum ultimorum versuum quas dubitabundus receperisti correctiones. Quae commentatio cum magnam tuam diligentiam effugisse intellegam, verbo liceat mihi repetere quae ibi de singulis diligenter disputans in hoc fragmento tentavi. Nempe v. 2 scribendum esse dixi quod hodieque certum existimo:

τοιόνδ' ἐμὲ (pro τοιόνδε μὲν) Ζεὺς κλέμμη κτέ.,

v. 7 sqq. καὶ τρισὶ γοναῖσι τοὺς γυναικείους πόνοους
 ἐκαρτέρησα, κοῦκ ἄρουρ' ἐμέμψατο κτέ.

pro ἐκαρτέρησα ἀρούρας καὶ οὐκ ἐ.

v. 15 sq. τρίτον δέ, τοῦ νῦν Φροντίσιν χειμάζομαι
 Σαρπηδόν', αἰχμὴ μὴ 'ξ (pro δ' ἐξ) Ἄρεως καθίκετο,
 ut ultima verba suspensa sint a νν. Φροντίσιν χειμάζομαι.

Tandem v. 22 sqq. tentabam:

λεπτή γὰρ ἐλπίς τῇδ' (=μοι) ἔτ' οἷζυρᾱ μένει.

Ἡ πάντα παίσας ἐκχέω πρὸς ἔρματι.

in ultimo Blassium secutus, nisi quod meo Marte μὴ mutavi in ἦ, ut esset exclamatio. In paenultimo etiam tentabam τῇδ' ἐπεζαρημένῃ. Continet eadem commentatio disquisitionem de horum versuum auctore, quem Aeschylum esse hodieque subdubito.

Aesch. fr. 127. Admodum suspectam habeo formam ἄρκειος pro ἄρκτειος, quia ἄρκος pro ἄρκτος novitium esse constat.

EURIP. fr. 112

ὁ χρόνος ἅπαντα τοῖσιν ὕστερον φράσει·

λάλος ἐστὶν οὗτος οὐκ ἐρωτῶσιν λέγει.

Coniecturis accedat haec mea:

λάλος πεφυκὼς δ' οὐδ' ἐρωτῶσιν λέγει.

Ceterum fortasse recte Tu cum Wachsmuthio Philemoni haec tribuis.

Eur. fr. 114. ὦ νῦξ ἱερά, | ὡς μακρὸν ἵππευμα διώκεις | ἄστεροειδέα νῶτα διφρεύουσ' | αἰθέρος ἱεῶς (ἀγνᾶς?) | τοῦ σεμνοτάτου δι' Ὀλύμπου. Vitiosum esse ἄστεροειδέα verissime mones. Latere ἄστερόεντα crediderim, sed quo pacto ea voce utendum sit incertum est. Possis ἄστερόενθ' ὅτε νῶτα — διφρεύεις, vel servato participio ἄστερόεντ' ἀνὰ νῶτα, aut ἄστερόεντά γε νῶτα, quod nescio an reliquis praestet.

Eur. fr. 133

ἀλλ' ἡδὺ τοι σωθέντα μεμνήσθαι πόνων.

Similibus quas laudas sententiis addi potest Vergilianum illud „forsan et haec olim meminisse iuvabit,” ad quem locum alia similia congegit Forbigeri diligentia.

Eur. fr. 220

πολλοὶ δὲ θνητοὶ τοῦτο πάσχουσιν κακόν·

γνώμη φρονούντες οὐ θέλουσ' ὑπηρετεῖν

ψυχῇ τὰ πολλὰ πρὸς φίλων νικώμενοι.

Γνώμη non corruptela natum est ex γνώμη, quod parum apte coniecit Unger, sed glossema est sequentis ψυχῇ, ut recte agnovit Hense, qui non male substituit αὐτοί. Malim tamen καλῶς φρονούντες. *Licet recte sentiant*, ait poeta, *nolunt tamen animi sui sententiae obtemperare, plerumque ab improbis amicis (κακῶν pro φίλων Meineke) se vinci patientes.* Cf. ad fr. 738.

Eur. fr. 228 sqq. De Archelao fabula patrio sermone composui commentationem historicam et litterariam in *Actis Acad. Reg. Scient. Nederlandicae* a. 1884, III Ser. vol. I p. 287—346.

Eur. fr. 235

πλουτεῖς, ὁ πλοῦτος δ' ἀμαθία δειλὸν θ' ἄμα.

Ad sententiam cf. fr. 641:

πλουτεῖς, τὰ δ' ἄλλα μὴ δόκει ξυνιέναι·

ἐν τῷ γὰρ ὄλβῳ Φυλότης ἔνεστί τις,

πενία δὲ σοφίαν ἔλαχε διὰ τὸ συγγενές.

Ad prius fragmentum corruptum esse annotas, nec fortasse iniuria. Mire enim dictum est ἀμαθίᾳ pro ἀμαθές ἐστι. Modo satis mihi constaret θαμά recte dici pro πολλάκις de rebus quas fieri solere videmus, conicerem:

πλουτεῖς, ὁ πλοῦτος δ' ἀμαθίαν ἔχει θαμά.

vel — — — ἀμαθίᾳ γέμει θαμά.

vel — — — ἀμαθίᾳ δοῦλον θαμά.

Sed de hoc usu subdubitans praetulerim

πλουτεῖς, ὁ πλοῦτος δ' ἀμαθίαν δεινὸς (-ὄν?) τρέφειν.

Alia in eandem sententiam tentamina reticeo. Tu, vir ingeniosissime, fecundam concute mentem, et quod certius sit redde poetae.

Eur. fr. 311, 2

ξίνοις τ' ἐπὶ ῥέκεις οὐδ' ἑκαμνες εἰς Φίλους.

Locutionem κάμνειν εἰς τινα alibi me legere non memini. Significare videtur οὐδ' ἑκαμνες τοὺς Φίλους εὐεργετῶν, ut est apud Platonem in Gorgia p. 470 C μὴ κάμης φίλον ἄνδρα εὐεργετῶν.

Eur. fr. 455

καὶ δις ἔπτ' αὐτῆς τέκνα

Νιδίβης θανόντα Λοξίου τοξεύμασιν.

Pro αὐτῆς, quod merito Tibi displicet, fieri potest ut antiquitas fuerit αὐθις, si sumitur in praegressis aliud vindictae divinae exemplum commemoratum fuisse.

Eur. fr. 571, 7

κἂν αὖ γίνωνται σώφρονες, κακὸν μέγα,

λυποῦσι τὸν φύσαντα μὴ πάθωσί τι.

In Graeco scriptore, praesertim Euripide, propter conditionis muliebris humilitatem minus miror, si vir haec dicens sui tantum, non simul uxoris, rationem habuerit. Si tamen quid mutandum, quod vix credo, Tecum scribam potius τῷ φύσαντι

μή quam cum Schmidtio τοὺς Φύσαντας ἦν. Nam etiam pravorum liberorum mors parentes dolore afficere solet sed sollicitudine anguntur ne bello morbove aut alio casu boni liberi pereant. Λυπεῖν autem hoc sensu usurpatum nihil mirandum est poetam iunxisse cum vocula μή, siquidem locutiones λυπεῖ τί πράσσει, ὀδίνειν τί φησιν similesque neminem offendunt.

Eur. fr. 598

[ὁ πρῶτος εἰπὼν] οὐκ ἀγυμνάστῳ Φρενὶ
ἔρριψεν ὅστις τόνδ' ἐκαίνισεν λόγον,
ὡς τοῖσιν εὖ Φρονοῦσι συμμχθεῖ τύχη.

Si recte suspectas ἔρριψεν, leni manu conici poterit ἔπρεψεν, conspicuus fuit, sed ingenue confiteor non satis me intellegere, quid Tibi displiceat in verbo ῥίπτειν, quod optime iungi cum λόγον Te melius nemo novit.

Eur. fr. 603

αἰνῶ· διδάξαι δ' ὧ τέκνον, σε βούλομαι,
ὅταν μὲν ἦς παῖς, μὴ πλέον παιδὸς Φρονεῖν

— — — — —
ὅταν δ' ὕπ' ἀνδρὸς χλαῖναν εὐγενοῦς πέσῃς κτέ.

Quam aptum est posterius ὅταν, tam ineptum est prius, pro quo requiritur ἔως vel ἔστ' ἄν.

Eur. fr. 608 ἐν τοῖσι μὲν δεινοῖσιν ὡς Φίλοι Φίλων.

Quid quaeso vetat verti *quam sunt amici amicorum*, i. e. quantam simulant amicitiam? Manifesto in praegressis agebatur de hominibus improbis atque Φιλᾶτοῖς.

Eur. fr. 621

τὰ δ' ἔνθεν οὐκέτ' ἂν Φράσαι λόγῳ
ἀπκρύων δυνάμην χωρίς.

Haec verba aperte sumta sunt e nuntii oratione. Cf. Eur. Med. 1167. Soph. O. R. 1276. Sed requiro ἐνθένδ', quia ἐνθεν rarissime et nonnisi cogente metro pro demonstrativo adhibetur, ut semel Sophocles dixit O. C. 476 τὸ δ' ἐνθεν ποῖ τελευτῆσαι με χρή; semel Aeschylus Ag. 247 in melico carmine τὰ δ' ἐνθεν οὐτ' εἶδον οὐτ' ἐννέπω. Vix enim huc pertinet Eum. 403,

ubi commodè *ἔνθεν* verti potest unde. Semel quoque Euripides Hec. 1152 αἰ δ' *ἔνθεν*, ὡς δὲ παρὰ Φίλφ. Nam Or. 1278, ubi legebatur καλῶς τὰ γ' *ἔνθεν*· ἔλλα τὰπὶ τοῦ σκόπει rectissime Dindorf e duobus libris recc. recepit *ἐνθ' ἐνδ'*.

Eur. fr. 635

οἱ τὰς τέχνας δ' ἔχοντες ἀθλιώτεροι
τῆς Φαυλότητος· καὶ γὰρ ἐν κοινῷ ψέγειν
ἅπανσι κεῖσθαι δυστυχὲς κοῦκ εὐτυχὲς.

Egregie mihi placet Tua coniectura δ' ἀσκοῦντες, sed minus mihi arridet Schmidti suspicio ἐν κοινῷ ψόγω. Potius equidem in κοινῷ vitii sedem agnoverim scripserimque

καὶ γὰρ (εἴπερ? Schm.) ἐν μέσῳ ψέγειν κτέ.

Nam κεῖσθαι ἐν μέσῳ de iis quae cuivis tangere licet cum nota sit locutio, aptissime ea transferri potuit ad homines omnium vituperationi expositos.

Eur. fr. 697

πτῶχ' ἀμφίβληστρα σώματος λαβὼν ῥάκη
ἀλκτῆρια τύχης.

Sententiae aptissima est, sed metro eadem inimica Dobrei coniectura ἀλκτῆρια ψύχους. Numeri admittunt:

ψύχους ἀλεξητήρι' 10101.

Eur. fr. 738

πολλοὶ γεγῶτες ἄνδρες οὐκ ἔχουσ' ὅπως
δείξουσιν αὐτοὺς τῶν κακῶν ἐξουσίᾳ.

Nisi fallor, corrigere plane sufficit:

πολλοὶ γὰρ ὄντες ἄνδρες κτέ.

Ἄνδρες, ut saepe, dictum est sensu praegnant et honorifico, viri quales esse decet, probi atque fortes, et ad δείξουσιν αὐτοὺς e praegresso versu sic correcto commodè cogitatione repeti potest ὄντες ἄνδρες. Improborum ignavorumque licentia multos viros egregios impediri quominus virtutem suam ostendant. Nihil autem sumere nos vetat haec dici de civitatis principibus, de quibus fortasse recte cogitavit Schmidt, audacissime tamen et praeter necessitatem omnia mutans. Ad sententiam cf. fr. 220, quod supra tractavi.

Eur. fr. 740, 3 κατ' ἑναυλ' ὀρέων ἀβάτους ἐπὶ τε(?)
λειμῶνας ποίμνι' α' τ' ἄλσῃ.

Coniecturis mea accedat ἐπίσκι' α' τ' ἄλσῃ.

Eur. fr. 917 ὅσοι δ' ἰατρεύειν καλῶς
πρὸς τὰς διαίτας τῶν ἐνοικούντων πόλιν
τὴν γῆν ἰδόντας τὰς νόσους σκοπεῖν χρεῶν.

Nihil lucramur cum Grotio καὶ γῆν aut cum Valckenaerio τὴν
γῆν τ' corrigentes, quia ipsa illa verba post πόλιν putide abundant.

Conieci: ὅσοι <δέ που θέλουσ'> ἰατρεύειν καλῶς,
πρὸς τὰς διαίτας τῶν ἐνοικούντων πόλιν
τὸν νοῦν ἔχοντας τὰς νόσους σκοπεῖν χρεῶν.

Ceterum non sine specie quadam Schmidt Φύσεις pro νόσους
coniecit et a poesi alienum iudicavit ἰατρεύειν tentans ὅσοι νόσους
θέλουσιν ἰᾶσθαι καλῶς. Nihilominus τὰς νόσους σκοπεῖν propter
ea quae praecedunt minus triviale est quam Schmidtio videtur.

Eur. fr. 1065, 2 λόγοι γὰρ ἐσθλοὶ φάρμακον φόβου βροτοῖς.

Coniecturae Tuae θυμοῦ praeter locum quem affers favet Aesch.
Prom. 378 ὀργῆς ζεύσεως εἶσιν ἱατροὶ λόγοι. Cf. infra Crit. fr.
inc. fab. 2 pag. 774 ed. Tuae.

CRITIAE fr. I, 38

καλῶς τε τῷ λόγῳ κατώκισεν
τὸν δαίμονα καὶ ἐν πρέποντι χωρίῳ.

Num forte fuit τὸν δαίμον' ἀνέκας, ἐν πρέποντι χωρίῳ, licet
alibi forma ἀνέκας in tragoedia non reperiatur?

CHAEREMONIS fr. 9

ἀνθηροῦ τέκνα

ἔαρος πέριξ στρώσαντες.

Scenicorum poetarum et omnino, ni fallor, Atticorum usus
postulat formam contractam ἥρος.

DIONYSII fr. 5

ὁ τῆς Δίης ὀφθαλμὸς ὥς δι' ἡσύχου
λεύσων προσώπου πάνθ' ὅμως αἰεὶ βλέπει.

Aequae aptae atque ingeniosae sunt Schmidtii coniecturae διὰ
σκοτεινὸν et πρόσω περ ὀφθ', quibus admissis expecto fere

⟨Ἰέδορκε γὰρ⟩

ὁ τῆς Δίκης ὀφθαλμός, ὃς διὰ σκότου κτέ.

MOESCHIONIS fr. 9, 4 *δμμα συμπαῖδες φέρων*. Imo *φορῶν*.

LYCOPHRONIS fr. 2, 3 *ὅτ' ἀλειτήριος*. Forma unice vera videtur *ἀλειτήριος*, ut est *ἀλείτης*. Unicus locus, quo correptam syllabam tuearis, Ar. Eq. 443 depravatus est, veramque lectionem *ἀλειτήρων* agnovit iam Bentley.

SOÏTHERI fr. 2, 6 sqq.

ἴσθαι μὲν ἄρτων τρεῖς δνους κανθηλίους

τρὶς τῆς βραχέας ἡμέρας, πίνει δ' ἄμα

καλῶν μετρήτην τὸν δεκάμφορον πίθον.

E primo horum versuum sic constituto e Casauboni coniectura vereor ut sana sententia erui possit. Nequeunt enim haec verba significare quod creduntur: *Lithyrses tantum panis comedit quantum tres asini clitellarii portare possunt*. Aut fallor, aut *ἄρτους* recte traditum est ab Anonymo Westerm. et Tzetza et pro *δνους* vera est cod. A Athenaei scriptura *δλους*, nec *κανθηλίους* pedem versui intulit ante huius vocis corruptelam in *δΝους*. Genuinum autem quod excidit vocabulum quin singulorum panum mensuram eamque permagnam significaverit vix dubito, sed fueritne *διχοινικούς* an *τριχοινικούς* an *ἐκχοινικούς* difficile dictu est. Conicio igitur

ἴσθαι μὲν ἄρτους τρεῖς δλους <— χοινικούς>

et asinos clitellarios valere iubeo. In sequentibus ariolor

πίνει δ' ἄμα

καλῶς μετρήσας ἐνδεκάμφορον πίθον

i. e. vas quod minimum XI amphoras vini continet.

MIMNERMI fr. 1

δεινοὶ γὰρ ἀνδρὶ πάντες ἴσμεν εὐκλειῇ

ζῶντι φθονῆσαι, κατθανόντα δ' αἰνέσαι.

Si prorsus ferri nequit ictus in posteriore syllaba vocis *ζῶντι*, vide an substitui possit *ζωῶ*. Sed enim veteres certe tragici excepto Aeschylo in elegia fr. 449 (D.) ab ea voce abstinuerunt. Minus etiam ob sequentem Aoristum conicere ausim *φθονεῖν βλέποντι*. Omnino autem num Hilbergi praecepto poetae tam

anxie obtemperarint dubito. Quem certe non sequar fr. adesp. 510, 2 corrigentem $\delta\epsilon\upsilon\varsigma$ pro $\delta\epsilon\upsilon\ \betaλέπων$, ut omnes dicebant. Prorsus eodem iure contenderis dici posse $μέγας\ βοᾷ$ pro $μέγα\ βοᾷ$.

ADESPOTON fr. 124

$\sigmaοφὴ\ μὲν\ ἤμην$, ἀλλὰ πάντ' οὐκ εὐτυχής.

Prorsus facio cum Lud. Dindorf formam $\eta\muην$ antiquioribus abiudicante ad Xen. Cyr. p. 268 ed. Oxon. Si igitur antiqui tragici hic vs. est, ut esse videtur, scripserim

$\sigmaοφοί\ μὲν\ ἤμεν$, ἀλλὰ πάντ' οὐκ εὐτυχεῖς.

Pluralis generis forma mascula etiam mulieres de se loquentes uti nota est Porsoni observatio.

fr. 158 $\epsilonπεὶ\ δ'\ \delta\ λαμπρός\ ἐξέλαμψεν\ ἥλιος$

Vere mones inepte iungi $\λαμπρός$ et $\ἐξέλαμψεν$. At minime ingrata paronomasia dictum erit

$\epsilonπεὶ\ δὲ\ λαμπὰς\ ἐξέλαμψεν\ ἡλίου$

ut est Aesch. fr. 382 (D.)

$\λαμπραῖσιν\ ἀστράπαισι\ λαμπάδων\ σθένει$

et Suppl. 962 sq. $τὰ\ λῶστα\ —\ λωτίσασθε$ (cf. fr. 100), quibus nullo negotio alia addere possim. Ad $\λαμπὰς\ ἡλίου$ cf. Eur. Med. 352.

fr. 458, 7 $τίς\ μοι\ τόδ'\ ἀντόμοιον\ μισητὸν\ κρέας$

$πέμπων$;

Non tantum $\ἀντόμοιον$ depravatatum est; nam vix Graece dicitur $τίς\ μοι\ πέμπων$; pro $τίς\ μοι\ <\delta>\ πέμπων$; quem articulum ne tragico quidem omittere licebat. Cum autem, ut ostendis, manifesto falsa sit Dindorfii coniectura $\ἀντ'\ ὅμοιο$, vide an recte coniecierim

$τίς\ μοι\ τόδ'\ ἄρ'\ ἐτόλμησε\ μισητὸν\ κρέας$

$πέμπειν$;

Habes, vir praeclare, quae Tecum communicare et Tuo aliorumque iudicio subicere destinabam. Erroribus Tu meis, si quid forte erravi, pro Tua humanitate, sat scio, ignoscas. Vale et favere mihi pergas.

Dabam Traiecti ad Rhenum

m. Martio a. 1889.

DE MODIS AUSPICANDI ROMANORUM.

SCRIPSIT

I. M. J. VALETON.

I.

§ 1. DE SIGNIS QUAE IN TEMPLO AERIO CONSPICIUNTUR NON SECUNDUM LOCA SED EX LEGUM DITIONE ARBITRANDIS.

Pauca in medium prolaturum de modis quibus in auspiciis et ominibus capiendis usi sunt Romani, duos viros honoris causa in exordio me nominare par est, Müller et Nissen, quorum alter ¹⁾ ad cognoscendas disciplinam et artem augurales mirifice excitavit studiosorum animos, alter ²⁾ quanti esset hoc studium et quam longe pertineret inprimis ostendit; neque tamen operam aliorum parvi facere videri velim, qui praeter hos aliquid utile attulerunt ad eam rem de qua agimus, ut Rubino Preller Mommsen Marquardt Kirchhoff alii, etsi omnes nominatim laudare et singulis sua attribuere prohibear finibus angustioribus huiusmodi opusculo positus ³⁾. Sed Nissen, cum plenissime quidem persequeretur doctrinam quam de templis habuerunt Italici, et omnes formas et modos percenseret quibus haec doctrina adhibita esse videretur, et notiones principales indagare conaretur

1) Müller *Etrurien* edid. Deecke 2 p. 114—195.

2) Nissen *das Templum* Berlin 1869.

3) Cfr. etiam auctores quos laudavit Marquardt *Röm. Staat.* III, edid. Wissowa, p. 397 n. 3.

quae tamquam fundamenta suppositae essent variis his formis et adhibendi modis, cum tamen minus diligentem operam daret explicationi ipsius artis auspicandi et rationis quae apud Italicos intercessit inter templa et auspicia, aliquid etiam infectum aliis reliquisse videbatur. Itaque hoc negotium perficiendum suscepit P. Regell, in descriptione cui inscriptum est „die Schautempla der Augurn”¹⁾; qui cum recte perspexisset, repugnantias gravissimas, quas praebere viderentur indicia et testimonia de Romanorum templis apud auctores veteres nobis servata, solvi nullo modo posse nisi melius quam antea factum esset distingueretur cum inter genera templorum, tum inter signorum genera, eam rationem primus adhibuisse videtur ad haec testimonia veterum, qua sola enucleari possit quod verum sit. Sed quae ex optima hac distinguendi ratione, quam adhibuit, assecutus sibi esse videtur vir doctus, mihi non omnia aequè probanda videri confiteor. Omissis nunc aliis nonnullis de quibus ei assentior, ad quae paulo post rediturus sum, statim aggredior ipsam sententiam primariam de templis quo pervenit Regell, et eam iam hoc loco tribus argumentis petere placet.

Statuit enim Regell, duplicia fuisse auspicantium templa, distinguenda cum genere signorum quae peterentur tum directione eius qui signa observaret; statuit alia fuisse templa quibus aves observarentur, ad Orientem plerumque directa, alia ad Meridiem spectantia quibus observarentur fulmina; illa autem templa, quae „templa in aëre facta” nominat, quod pertineant neque ad caelestia neque ad terrestria sola, sed ad omnia quae inter caelum et terram versentur τὰ μετάρσια καὶ τὰ ἐπίγεια, semper denuo concipienda et determinanda fuisse auspicantibus; hoc vero, „templum in caelo”, quod ad signa caelestia sola τὰ οὐράνια pertineat²⁾, constans semper esse neque indigere novae conceptionis, sed tamen etiam pertinere ad directionem auspicantis. Utroque hoc templo promiscue usos esse contendit Augures Romanos, et altero ad Orientem spectante quidem cum aves observare vellent, altero ad Meridiem directo, cum

1) Jahrb. für Clam. Philol. 1881 p. 593—637.

2) Sed monendum videtur, fulmina a Dionysio non solum οὐράνια, sed nonnullam etiam μετάρσια esse dicta, ex. gr. Dionys. 9. 6, p. 1752. 4 sqq.

fulmina observanda essent¹⁾; Magistratus vero Romanos utroque templo simul usos esse cavit ne statueret, immo contendere videtur eo tempore quo Magistratus signa caelestia a deis petere coepissent, de caelo eos servavisse nulla templorum ratione habita²⁾, et tempore Varronis fere in oblivionem pervenisse templum ad Meridiem spectans³⁾.

Rationes quibus adducor ut credam, minus recte ita distinctum esse inter genera templorum, sunt hae: Primum mirum videtur, in una urbe, eisdem viris Auguribus Romanis, cum ab eisdem deis signa peterent ad confirmandas res et actiones eiusdem generis (sive ad cultum deorum pertinentes sive ad publicas res), spectandum fuisse in diversas caeli partes, pro diversitate signorum quae rogarent. Id ita factum esse Romae, si testimoniis veterum plenis et directis constaret, accipiendum fortasse nobis esset, sed tum etiam id a nobis non intellegi confitendum esset, et praeter auctoritatem fontium desideraremus rationem aliquam, qua explicaretur res per se tam parum credibilis. Verum cum nullo testimonio diserto nitatur haec sententia, sed cum eam e coniectura assecutus sit Regell ad superandas difficultates quasdam, statuere non solum licet sed etiam oportet, hanc coniecturam non sufficere, cum non possit demonstrari fulmen habere quidquam cur potius observetur ab Augure ad Meridiem quam ad Orientem spectante, et signa ex avibus habere quidquam cur sola ab Augure ad Orientem spectante observari debeant. — Deinde, cum haud pauci sint loci quibus ei qui auspicarentur ad Orientem se direxisse et in eam regionem templum aërium sibi fecisse tradantur, de altera illa auspicantium directione quam distinxit Regell, qua ad Meridiem se verterint auspicantes, altum est apud omnes auctores silentium; signa observaverunt antiqui aut templo in Orientem directo, aut sine templo aërio in omnes partes circumspi-

1) I. l. p. 607: „Wenn der Augur de caelo beobachtete, so wandte er sich nach Süden“.

2) I. l. p. 612: „dass in der spätern Zeit der Republik die blitze gar nicht mehr ex ratione templi beobachtet — wurden“.

3) I. l. p. 605: „so mag damals factisch das templum nar noch bei der vogelschau in anwendung gekommen sein“; et p. 612: „bei dem ausser gebrauch und daher schon halb in vergessenheit geratenen himmlischen templum“.

cientes; in Meridiem vero directus nemo umquam hoc fecit. — Denique vero, quod plurimum valet, hanc sententiam tolli credo ipsis verbis Varronis ex quibus effecta esse perhibetur. Operae pretium est, paulo diligentius inspicere haec verba, quae infra adscribo¹⁾. Non tria genera templorum a Varrone h. l. distinguuntur, ut statuit Regell; sed diversa adhibendi rationes sive significationes vocabuli „templum“, et quinque quidem, ab eo percensentur. Prima significatio, qua a poetis

1) Varro de ling. lat. (ed. Müller) 7 § 5—10: „Dicam in hoc libro de verbis quae a poetis sunt posita; primum de locis ——. 6. Incipiam hinc:

Unus erit quem tu tolles in caerulea caeli

Templa.

Templum tribus modis dicitur ab natura, ab auspicando, ab similitudine. Natura in caelo; ab auspiciis in terra; ab similitudine sub terra. In caelo templum dicitur, ut in Hecuba:

O magna templa caelitem

Commixta stellis splandidis.

In terra, ut in Periboea:

Scrupes saxa Bacchi

Templa prope adgreditur.

Sub terra, ut in Andromacha:

Acherusia templa alta Orci salvete infera.

7. Quaeque intuitus erat oculi, a tuendo primum templum dictum. Quocirca caelum, qua attuimur, dictum templum. Sic:

Contremuit templum magnum Iovis altisonantis,

id est, ut ait Naevius:

Hemisphaerium ubi concavo

Caerulo septum stat.

Eius templi partes quattuor dicuntur, sinistra ab Oriente, dextra ab Occasu, antica ad Meridiem, postica ad Septentrionem. 8. In terris dictum templum locus augurii aut auspicii causa quibusdam conceptis verbis fluitus. Concipitur verbis non idem usquequaque. In Aeneas sic:

Templa tescaque me ita auno quoad ego caste lingua nuncupavero.

Olla veter arbor, quirquir est, quam me sentio dixisse, templum tescumque finito in sinistram.

Olla veter arbor, quirquir est quam me sentio dixisse, templum tescumque finito in dextram.

Inter ea conregione, conspiciione, cortumione, utque ea rectissime sensi.

9. In hoc templo faciundo arbores constitui fines apparet, et intra eas regiones, qua oculi conspiciant, id est tneamur, a quo templum dictum et contemplare, ut apud Ennium in Medea:

Contempla et templam Cereris ad laevam aspice;

contempla et conspicare idem esse apparet; ideo dicere, tam cum templum facit, augurem: conspiciione, qua oculorum conspectum fuit. —

Nonnulla ex his Varronianis rettulit Festus, p. 38, et 356.

adhiberi dicit hoc vocabulum (nam de poetarum sermone se inprimis acturum esse monuit Varro) est haec: sedes sive habitatio deorum. Hoc templum est a natura, et est in caelo. Secunda, quae etiam poetis (sed aequae omnibus hominibus) usitata est, est haec: locus religionis causa, inprimis ad deum aliquem colendum, inauguratus. Hoc templum est ab auspiciis, sive ab auspicando, inauguratio locorum enim fit per auspiciatum; et est in terra (nos id dicemus templum terrestre). Tertia, quae non minus ad poeticum sermonem (et solum quidem) pertinet, haec est: Inferi, regnum sive sedes Orci; est igitur sub terra, et quia non propria haec est significatio, sed a prima derivata, ab similitudine esse dicitur. Quarta significatio longe diversa est ab illis tribus quas primo loco composuit Varro; ipsum caelum enim, et hemisphaerium quidem aetherium, quod supra nos expansum est, qua intuemur, i. e. quod a nobis conspici potest, nonnumquam a poetis dicitur templum. Nobis hoc templum erit caeleste. Huius templi, i. e. caeli, partem Orientalem cur sinistram dicat Varro, et ita deinceps, infra explicabo. Quinta vero significatio ad augures pertinet; templum est locus augurii aut auspicii causa quibusdam conceptis verbis finitus; Varro id quoque in terris esse dicit, quia in terra, ab hominibus, concipitur; nos hoc dicturi sumus templum aërium ¹⁾. — Has significationes a Varrone clare distinctas, confudit Regell (p. 597 et 605). Primum confudit quartam cum prima; quasi templum, sedes deorum, quod est in caelo, et templum pro caelo ipso dictum, essent idem. Deinde confudit quintam significationem cum secunda; et cum statuisset, secundam ad avium observationem tantum pertinere, quod eam „ab auspicando” esse diceret Varro (quamquam hac in re quoque dissentio, nam inter „auspicere” et „auspicare” nihil interesse, omnium

1) Aliae etiam significationes facile afferri possunt. Sic Isidorus ait (15. 4. 7): „templi nomen generale, pro locis enim quibuscumque magnis antiqui templa dicebant. Ea templa dicta quasi tecta ampla”. — Sic Val. Max. (1. 6. Ext. 1) dicit se, postquam memoraverit omen supremum a Caesare acceptum, nolle transire ad enarranda omnia ab humilioribus mortalibus observata, cum videri nolit „*aus non consuetos*” (i. e. rationem omnis capiendi quae in aliis hominibus eadem esse non possit atque in Caesare) *et caelesti templo* (i. e. et domo Caesaris) *transulisse ad privatas domos*”.

certissimum mihi videtur), inde deduxit, quintam quoque significationem ad solam avium observationem pertinere (quamquam verba „locus augurii aut auspicii causa finitus” diserte indicare videntur, auspiciis rogatis omnibus quae de certa directione capienda erant hoc templum destinatum esse), et Varrone rephenso propter perturbationem quam ipse fecit, rursus recte distinguit templum in terra (locum inauguratum) a templo „in aëre” quod dicit (auspicandi gratia factum), et cum sic etiam careret templo quo de caelo servatum esse diceret a Romanis, hanc fulminum observationem ad templum primae et quartae significationis referendam esse coniecit, quo templum hoc poeticum transformavit in novum quoddam templum aërium ad Meridiem directum; tertiam vero denique significationem, cui quid faceret nesciebat, paucis verbis dimisit. — At, si recte distinguimus, apparet Varronem primo loco agere de deorum sede in caelo; secundo de locis per auspicatum inauguratis; tertio de Orco; quarto de ipso caelo; quinto de templo aërio verbis concepto. Hoc quintum solum directionis gratia constituitur, et semper denuo constituitur auspicii causa; Varro addit formulam, qua dicit in Arce uti „tum cum templum facit, augurem”; quod non excludit, etiam alios, Magistratus scilicet, cum in Arce hac formula usos esse, tum aliis locis aliis formulis similibus ad templum aërium auspicii causa faciendum. Addit autem Varro certam definitionem vocabuli „templum” (scil. quintae significationis, auspicandi gratia concepti quod nos aërium dicimus); quod ipsum nondum satis videtur esse animadversum a recentioribus, quamvis multi quaesiverint aptam definitionem huius vocabuli auguralis. Templum aërium enim nihil aliud esse docet Varro, quam prospectum (gezichtsveld), quem capiat is qui auspicetur, tribus lineis determinatum. Prima linea est ea quam ducit is qui auspicatur a se ad punctum aliquod remotum (in Arce veterem arborem), quod ad dextram designavit; secunda est ea quam ducit a se ad secundum aliquod punctum (in Arce etiam arborem), quod ad sinistram elegit; per has lineas singulas etiam singula plana ingentia ducta cogitat, quae ab ipsius oculis ad caelum erecta, et ad horizontem pertinentia, terram infra, caelum supra, secant; tertia linea, curva, est ea pars horizontis quae inter plana illa erecta iacens

conspicitur. Haec omnia clare insunt in verbis Varronis: „in hoc templo faciendo arbores constitui fines apparet, et (scil. finem constitui) intra eas regiones qua oculi conspiciant —; ideo dicere, tum cum templum facit, augurem: conspiciene, qua oculorum conspectum finiat”. Templum aërium igitur est prospectus duobus planis et horizonte determinatus, quem primum verbis et gestibus definit is qui auspicatur, deinde oculis perlustrat¹⁾. Hoc etiam confirmatur etymo, quod addit Varro, quamvis falsum sit, a tuendo; „templum, ait, est inter eas regiones, qua oculi conspiciant, id est tueamur”; et ita iterum dicit quod iam ad quartam significationem adnotaverat: „quaqua intuitus erat oculi, a tuendo primum templum dictum”. — Nos autem, cum teneamus quod nemo dubitat, templum esse a *τέμνω*, ut exemplum ab eximendo, inde pervenimus ad primam et simplicissimam significationem huius vocabuli: „quidcunque de terra aut de caelo certis lineis absciditur”. Sed hinc, sicuti directe derivatur significatio illa „locus in terra terminatus religionis causa” sive „templum terrestre” (cfr. *τέμενος*), non minus directe deducendam esse apparet significationem verbi auguralem „prospectum”; prospectus enim est id quod de terra et de caelo quasi absciditur finibus qui cum immoti prospiciamus positi sunt facultati nostrae videndi. Ad hanc significationem referendum est vocabulum „contemplor”, ut verissime statuit Varro; inde demum, a prospectu, opinior, poetae transtulerunt vocabulum „templum” ad caelum (qua intuemur), deinde a caelo ad sedem Superiorum, denique a Superis ad Inferos. Eos autem qui de templo aërio auspicarentur, *immotos* sedisse novimus²⁾; necessarium hoc erat, quia alioquin si in varias partes se movissent, prospectum suum mutaturi et templum aërium sublaturi fuissent. Sed praeterea etiam ad prospectum conservandum et templum aërium stabiliendum pertinebat tabernaculum in quo sedebant auspicantes, de quo postea accuratius agam; hoc enim ab omnibus partibus clausum et tectum erat, et in

1) Serv. Aen. 1.92: „templum dicitur locus, manu auguris designatus in aëre, post quem factum illico captantur auguria”.

2) Serv. Aen. 6.197: „ad captanda auguria post preces immobiles vel sedere vel stare consueverunt”. — Id. Aen. 9.4: „secundum augures, sedere est augurium captare. Namque post designatas caeli partes, a sedentibus captabantur auguria”.

fronte tantum habebat quasi ostium apertum, quod ita ad certum modum latitudinis redactum fuisse videtur, ut is qui in medio fere tabernaculo iusto loco sederet, quin ultra limites a se ipso antea factos oculos suos aberrare pateretur, prohiberetur ipsis velis sive parietibus linteis tabernaculi; itaque nihil ab eo videri poterat quod non ad eius templum aërium pertineret, et facile oculis totum templum suum, cum terrae tum caeli partes, poterat perlustrare. Sed etiam cum discesseris a tabernaculo illo, manifestum est, eum qui *immutus* auspicetur habere certum prospectum, et in unam regionem (veluti Orientem) directum esse, neque aliam regionem (veluti Septentrionem) simul posse intueri; eum igitur templum aërium facere debere, et deis hoc templum verbis monstrare (effari), ut sciant dei quo loco expectentur signa; eos vero qui templum aërium non fecerint, movere se debuisse et omnes partes caeli circumspicere, ne quid eos fugeret, quod usquam eis ostendere placeret deis. Itaque hac re inprimis erravit Regell, quod putavit eum qui de caelo servaret auspicandi gratia, in Meridiem quidem se direxisse, sed tamen templum aërium sibi non fecisse et totum caelum pro templo sibi habuisse¹⁾; quasi simul in Meridiem immotus prospicere, simul totum caelum circumspicere posset aliquis.

Iam facere non possum quin statim h. l. Livio reddam, quod ei detractum est ab eodem viro docto. Livius narravit, quomodo Numa inauguratus sit²⁾. In ea narratione verba „dexteras ad

1) l. l. p. 599. Cfr. p. 607: „Wenn der Augur de caelo beobachtete, so wandte er sich nach Süden“; p. 605: „es war vom standpunkte des Römers durchaus natürlich, auch das himmelsgewölbe sich als ewiges, unveränderliches templum vorzustellen. Da dasselbe von Natur war, so brauchte es nicht concipiert zu werden; nur die regionen mussten für die sinnliche wahrnehmung irgendwie abgegrenzt werden. Daher wird, wo vom himmelstemplum die rede ist, immer nur dies eine verfahren erwähnt“; p. 621: „das spectionstemplum, von dem bei Livius die rede ist, ist also der ganze himmel, die impetierten signa certa sind demnach blitze“.

2) Liv. 1. 18 § 6—10: „(Numa) de se quoque deos consuli iussit. Inde ab augure deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad laevam eius capite velato sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi prospecta in urbem agrumque capto deos precatos regiones ab oriente ad occasum determinavit, dexteras ad meridiem partes, laevas ad septentrionem esse dixit; signum contra, quoad longissima conspectum oculi ferebant, animo finivit; tum litae in laevam manum translate dextra in caput Numae im-

Meridiem partes, laevas ad Septentrionem esse dixit", non solum abundare, sed falsa esse et tamquam glossema eicienda statuit Regell. Primum enim id ipsum, quod his verbis significetur, augurem in certam regionem se direxisse, postea demum a Livio enuntiatum esse ait his verbis: „signum contra — finivit", itaque haec priora abundare; deinde ea falsa esse contendit, cum in Meridiem, non in Orientem se direxerit augur. Hoc duobus argumentis confirmat: primum, cum non dicat Livius templum aërium ab augure esse conceptum, apertum esse ait augurem usum esse „templo caelesti" quod stabile semper esset neque conceptionis indigeret; deinde, cum ipse rex versus Meridiem collocatus sit, et is praesit toti caeremoniae, incredibile esse censet augurem, administrum eius, in diversam regionem se direxisse. Inde deducit, certa signa quae postulataverit augur, fuisse signa caelestia, et ignorantia erravisse Plutarchum cum scriberet (Num. 7), haec signa fuisse *δρυιδας ἀγαθούς καὶ δεξιούς*. — His omnibus respondeo, primum conceptionem templi aërii h. l. minime omissam esse, sed inesse in ipsis verbis: „prospectu in urbem agrosque capto", et ipsum Livium nullum dubium relinquere cum postea augurem dicentem faciat: „uti tu signa nobis certa adclarrassis inter eos fines quos feci". Deinde, non regem praefuisse huic caeremoniae, sed augurem; longe enim alienam fuisse hanc inaugurationem regis a ratione qua magistratus postea reipublicae causa auspicatos esse scimus, cum magistratus, spectionis iure praeditus, ipse cum deis ageret, is vero qui in auspicio ei esset nuntiationem tantum exerceret tamquam administer eius; h. l. enim non regem auspicia observare, sed de rege auspicia capi (§ 6: „de se quoque deos consuli iussit"), et ab augure quidem, cui videndum erat num posset rex declarari hic homo; itaque his consentaneum esse regem ita collocari ut in diversam regionem spectaret, in qua signa nulla expectarentur, quo clarius etiam deis ipsis ostenderetur, regem nihil

sita precatus ita est: „Iuppiter pater, si est fas hunc Numam Pompiliū, cuius ego caput teneo, regem Romae esse, uti tu signa nobis certa adclarrassis inter eos fines quos feci". Tum peregit verbis auspicia quae mitti vellet. Quibus missis declaratus rex Numa de templo descendit".

videre, nihil agere, nihil ex signis futuris ipsum conicere oportere, sed eum adesse tantum tamquam corpus super quo cum deis acturi essent alii; — denique respondeo, non licere in tanta testimoniorum inopia, coniecturae infirmæ gratia, temere reicere Plutarchi testimonium disertum. Addo, quid me iudice augurem fecisse tradiderit Livius, ut appareat primum, nihil in ea narratione abundare, deinde vero etiam, perperam a tot viris doctis in hanc narrationem illata esse Decumanum, Cardinem, Decussem, et quæ præterea nullo iure ex limitationis disciplina ad auspicandi artem transferre placuerit viris doctis, quæ ne verbo quidem tangit Livius. Itaque in hac narratione Liviana, 1° templum ærium facit augur conceptis verbis, duobus punctis in prospectu electis et lituo indicatis ultra quæ prospecturus non sit (hoc est: „prospectu in u. a. capto deos precatus”); 2° deos docet, eam regionem quæ ab Oriente huc (et lituo dextram partem indicat) ad Occasum tendat, Meridiem, illam quæ illuc (laevam partem lituo indicat) ad Occasum tendat, Septentrionem a se nuncupari, et has regiones ad templum suum ærium nihil pertinere (hoc est: „regiones ab Oriente ad Occasum determinavit”); 3° deos certiores facit, partes templi sui ærii ad Meridiem vergentes dextras, ad Septentrionem laevas a se nominari (hoc est: „dextras ad Meridiem partes, laevas ad Septentrionem esse dixit”); 4° deis ostendit punctum contra, i. e. ante se in horizonte situm, quo laevam partem templi sui ærii a dextra distinctam esse velit (hoc est: „signum contra — animo finivit”); de his omnibus enim accurate inter ipsum et deos convenire necessarium est, et non mente solum sed lingua quoque „caste” ea singula „nuncupari” (Varro § 8) debent, et semper cum tabernaculum capiatur ab auspicante hæc omnia enuntiari oportet, ne qua oriatur perturbatio neve quis error deorum in excitandis, ipsius in interpretandis signis; id ipsum est „effari templum ærium”. Deinde 5° regem deis proponit, et certa signa nuncupat quæ mitti vult. — Ex his omnibus statuendum esse apparet, augurem hunc fuisse in Orientem directum sive signa ex avibus quaesiverit, sive (sed hoc excludit Plutarchus) caelestia signa forte petiverit. *

Quemadmodum h. l. fecit augur Livianus, sic omnes qui

certa signa a deis poscunt, sive caelestia sive avium (signa autem quae quis poposcit *impetrata* sive *impetrativa* dicuntur)¹⁾, antea cum deis pepigisse oportet, quod pactum dicebatur legum dictio²⁾; ut conveniret cum de aliis rebus, ut de re de qua ageretur, de signis, tum inprimis de loco quo illa signa expectare et prospicere in animo haberet auspicans, i. e. de templo aërio³⁾. Sine templo aërio effato nulla esse potest legum dictio, nulla observatio signorum impetritorum, quatenus sermo est de eiusmodi signis, quae non per se (ut signa impetrata ex extis, ex pullis) certo cuidam loco alligata sint. Hinc apparet, perperam (vid. pag. 282 n. 1) observationem fulminum *impetritorum* relegari ex templo aërio et referri ad ipsum caelum; nam *haec* signa, si *impetrata* sunt, indigent designationis certi loci quo expectentur, i. e. templi aërii.

Atqui hoc templum effatum aërium ad Orientem constanter directum fuisse, sive, quod idem est, omnes qui signa certa caelestia et avium a deis peterent Orientem immotos spectavisse, e multis testimoniis constat, quibus confirmatur testimonium Livianum. Huc pertinet Horatianum illud (Od. 3. 27. 11 sq.): „oscinem corvum prece suscitabo solis ab ortu”. Causa fuit naturalis, hominibus etiam simplicibus et parum eruditis ultro se offerens, quod dei quibus placuisset ut ab Oriente exorerentur sol stellae totus motus caeli, ab ea parte etiam rogati signa sua potissimum missuri esse credebantur. *Καθίδρα μὲν*, ait Dionysius 2. 5, *καὶ στάσις ἀρίστη τῶν οἰωνῶς μαντευομένων ἢ βλέπουσα πρὸς ἀνατολὰς, ὅθεν ἡλίου τε ἀναφορὰ γίγνεται καὶ σελήνης καὶ ἀστέρων πλανητῶν τε καὶ ἀπλανῶν, ἧ τε τοῦ κόσμου περιφορὰ, δι' ἣν τοτὲ μὲν ὑπὲρ γῆς ἅπαντα τὰ ἐν αὐτῇ*

1) Serv. Aen. 6. 190: „auguria aut oblativa sunt, quae non poscuntur sed casu eveniunt, aut impetrativa, quae optata veniunt”. Alios locos vid. ap. Mommsen Staatst. I^a p. 74 n. 4.

2) Serv. Aen. 3. 89: „(augurium) tunc peti debet, cum id quod animo agimus, per auguriam a deis volumus impetratum — et est species ista augurii, quae legum dictio appellatur: legum dictio autem est, cum conditio ipsius augurii (Müll. Etr. 2 p. 133 conii. condicio; Hertz eicit cond. ips. aug.) certa nuncupatione verborum dicitur, quali conditione augurium peracturus sit”.

3) Serv. Aen. 6. 191: „moris erat at captantes auguria certa sibi spatia designarent, quibus volebant videnda ad se pertinere — quod spatium templum appellatur, et extremae partes antica et postica vocabantur”.

γίγνεται, τότε δ' ὑπὸ γῆς, ἐκείθεν ἀρξαμένη τὴν ἐγκύκλιον ἀποδίδωσι κίνησιν.

Hoc templum aërium autem ab auspicante semper in duas partes divisum esse, laevam et dextram, quemadmodum Livius factum esse narrat ab augure illo, etiam tradit Isidorus (Orig. 15. 4. 7): „sed et locus designatus ad Orientem a contemplatione templum dicebatur. Quando templum construebant, Orientem spectabant aequinoctialem, ita ut lineae (leg. linea) ¹⁾ ab Ortu ad Occidentem missae (leg. missa) fierent partes caeli dextra sinistra aequales, ut qui consuleret ac deprecaretur rectum aspiceret Orientem”. — Itaque in omni templo aërio est pars laeva et est pars dextera, utraque Orientalis; has partes templi aërii etiam propriis nominibus ornaverunt Romani; alteram enim, dextram partem prospectus sui, quae ad Meridiem vergebat, *anticam*, alteram quae tendebat ad Septentrionem, *posticam* dici voluerunt ²⁾; quod cur factum sit, infra explicabo. — Etiam secundum has partes templi aërii nonnulla signa distincta et varie nominata esse apparet, non caelestia quidem, sed signa ex avibus nonnulla ³⁾. — Sed tamen, quod maxime animadvertendum esse videtur, quamvis signa in templo aërio visa alia sint laeva, ad posticam pertinentia, alia dextra, in antica conspecta, numquam ab hac locorum diversitate sola pendere

1) Haec lectio necessaria est, quia primum lectio tradita sensu caret, deinde ab Or. ad Occ. una tantum linea mitti potest.

2) Fest. p. 220: „et dexteram anticam, sinistram posticam dicimus”. — Serv. Aen. 6. 191 (cfr. p. 285 n. 3): „quod spatium templum appellatur, et extremae partes antica et postica vocabantur”. — Anticam esse dextram, posticam esse laevam partem templi aërii, imprimis clare docet Servius Ecl. 9. 14: „augures enim designant spatia lituo, et eis dant nomina; ut prima pars dicatur antica, posterior postica, item dextra et sinistra. Modo ergo cornicem de nulla harum parte venisse dicit, sed ab antica ad sinistram partem volasse”. — Eadem nomina partibus templi aërii dedervant Umbri. Cfr. Tab. Igur. Ia lin. 1: „este persklum aves anseriates eneta pernaies pusanas” (Bücheler Umbrica Bonn 1883 p. 1 vertit: „istud sacrificium avibus observatis inito anticis posticis”, cfr. p. 42). Cfr. Aufrecht—Kirchhoff Umbr. Sprachd. Berl. 1849 2 p. 25.

3) Cic. div. 2. 38. 80: „aliis a laeva, aliis a dextra datum est avibus, ut ratum auspicium facere possint”. Ibid. 1. 53. 120: „efficit in avibus divina mens, ut tum huc, tum illuc volent alites; tum in hac, tum in illa parte se occultent, tum a dextra, tum a sinistra parte canant oscines”. — Sen. Qu. Nat. 2. 32. 3: „aves — dextram auspicium sinistramque faciunt”. — Gell. 7. 6. 10: „Nigidius — ita dicit: Discrepat dextra sinistrae, praepes inferae”.

voluerunt Romani vim signorum in templo aërio visorum aut bonam aut malam. Quod primum tenendum est de signis *rogatis*. Rogavitne auspex, cum recitaret legum dictionem, ut „a dextra corvum, a sinistra cornicem”¹⁾ excitarent dei? Si rogavit, cornix igitur a sinistra erit signum faustum; sed non ideo quod a sinistra apparuit, verum quod a sinistra rogata fuit. A legum dictione pendet vis signorum, non per se neque in universum a loco. Laeva pars templi aërii per se nihil praestat dexterarum; immo haec erit melior, si in ea cecinerit corvus, qui ibi expectatur. Itaque bona signa, si sinistra dicuntur i. e. fausta, non a sinistra (laeva) neque a dextra parte templi aërii hoc nomen acceperunt; sed ideo sinistra sive sinentia²⁾ olim dicta sunt, quia conveniunt legum dictioni. Vocabulo „sinister” igitur, hoc sensu proprio usurpato, non oppositum est „dexter”, sed „prohibens”, et in usu ambiguo vocabuli haec bene distinguenda sunt. Quamquam cum Cicero tum omnes alii auctores etiam ad illas partes templi aërii adhibuerunt vocabulum sinister pro laevus (opp. dexter) (vid. p. 286 adn. 2 et 3), tamen Livius aliquanto melius illam partem templi aërii non „sinistram” sed „laevam” dixit (nullo iure igitur Regell id ipsum reprehendit in illis verbis Livianis quae subditiicia esse censet)³⁾, et ipso Cicerone auctore satis constat in signis caelestibus et avium „sinister” proprie dicendum esse de omnibus signis, cum laevis tum dextris, modo convenient legum dictioni⁴⁾. Sed in his rebus tam nulla certa verborum differentia servata est, ut omnes auctores etiam pro „sinister” (i. e. faustus, in templo aërio et Oriente visus, legum dictioni conveniens) adhibeant vocabulum „laevus”, disciplinam Italicam de regionibus templi

1) Cic. div. 1. 39. 85.

2) Fest. p. 339: „sinistrae aves sinistrumque sive sinistimum auspicium, id quod sinat fieri”. — Plut. Qu. Rom. 78. — Serv. Aen. 3. 693.

3) L. l. p. 621: „von Livius sollte man erwarten dass er auch in diesem punkte die augurale farbe des ausdrucks gewahrt habe”.

4) Cic. div. 2. 39. 82: „haud ignoro, quae bona sint, sinistra nos dicere, etiam si dextra sint”. — Fest. p. 351: „sinistrum in auspicando significare ait Ateius Capito laetum et prosperum auspicium; — at sinistrum hortari quoque auspicia (auspicium?) ad agendum quod animo quis proposuerit”. — Serv. Aen. 2. 693: „sinistrum, a sinendo dictum, quantum ad auguria pertinet, quod nos agere aliquid sinat”.

caelestis secuti, ut mox ostendam¹⁾. — Deinde cum *semel* etiam ad auspicia pullaria (quae qui observat, quin ad Orientem directus sit dubium non est) hoc vocabulum „sinister” (faustus) adhibitum legamus²⁾ — nam ad exta *numquam* id apponitur — per se clarum est ibi quoque id non pertinere ad partes templi aërii, sed ad vim faustam auspicii, legum dictioni convenientem. — Denique tenendum hoc est de signis non rogatis, a deo ultro oblati in templo aërio. Dei si prohibere volunt consilia eius qui auspicatur, abnuunt signa rogata; si etiam clarius aliquem admonere et a consiliis detertere volunt, ultro mittunt signa per se his consiliis adversa, veluti aves obscenas, diras cuiusvis generis, etiam fulmen ad comitia habenda (et ad nuptias celebrandas) infaustum; sin vero favent auspicatui, mittunt signa rogata, et nonnumquam etiam haec confirmant signo aliquo non rogato bono, inprimis fulmine ad omnia praeterquam ad comitia et nuptias fausto; haec signa quae sinunt et favent, cum in templo aërio et in caeli regione Orientali conspiciantur, sive in laeva sive in dextera parte templi apparent (sed inprimis fausta Romanis sunt fulmina versus dextram partem templi aërii se moventia, vid. infr.), dicuntur sinistra et (ex ratione Italica de qua mox videbimus qua pars Orientalis caeli laeva est) laeva. Signa prohibentia vero, si in templo aërio conspiciuntur, numquam dextra dicuntur, sed: altera, remora, adversa, etc.³⁾, et in universum vitium facientia; reliquis denique, quae forte extra templum aërium (non conspiciuntur quidem, nam cum tabernaculi parietes tum ipsa certa directio quam accepit is qui auspicatur, eum prohibent quominus a tergo et a lateribus quidquam videat, sed) audiuntur, veluti tonitruum et multis aliis et variis sonis, quantum tribuere velit is qui auspicatur tamquam diris vitium facientibus et silentium

1) Plin. 2. 142: „laeva fulgura prospera existimantur, quoniam laeva parte mundi ortus est”. — Arnob. adv. gent. 4. 5: „dei laevi et laevae, sinistrarum regionum praesides et inimici partium dexterarum (scil. caeli). — Schol. Verg. Georg. 4. 7: „laeva prospera”. Plut. Qu. Rom. 78: διὰ τὴ τῶν εὐαίων ὁ καλούμενος ἀριστερὸς ἀφ' ἑωσ.

2) Schol. Veron. Verg. Aen. 10. 241: „tripadium sinisteram solistimum”.

3) Fest. p. 7; p. 275; Cic. div. 1. 16. 29; cfr. Marq. Staatsverw. 3^a p. 407 adn. 1—11. —

tollentibus, ipsi videndum est¹⁾; his quoque nullum proprium nomen ex locis datum est. — In ceteris signis oblativis ex caelo et ex avibus, quae sine templo aërio, sine certa directione, observata sunt, de quibus hoc loco nondum ago, vocabulo „sinister” (faustus) oppositum quidem est vocabulum „dexter” (infaustus); sed tum illud „dexter” non pertinet ad partes templi aërii, sed ad regiones caeli sive templi caelestis, et est pro „Occidentalis”, ut infra ostendam. — Superest ut exemplis adscriptis probemus, signa omnia quae in templo aërio (itaque in Orientali regione) conspecta sint, cum rogata tum oblata, quatenus addicant, dicta esse sinistra et laeva, nulla partium templi aërii ratione habita²⁾).

Iamvero paulisper relinquamus templum aërium, et transeamus ad templum illud quartae significationis sive caeleste, quod est

1) Cfr. Plin. 8. 223: „nam soricum occentu dirimi auspicia annales refertos habemus”. Cfr. loc. quos citavit Mommsen Staatsr. 1. p. 83 n. 3.

2) Exemplum aliquot afferro signorum quae in templo aërio visa esse constat:

Cic. leg. 3. 3. 9: „isque ave sinistra (dictator) dictus, populi magister esto”.

Plaut. Pseud. 2. 4. 72: „avi sinistra, auspicio liquido atque ex mea sententia”. Cfr. Plaut. Epid. 1. 2. 2.

Cic. div. 2. 35. 74: „iam de caelo servare non ipsos censes solitos qui auspicabantur? Nunc imperant pullario; ille renuntiat fulmen sinistram, auspiciis optimum quod habemus ad omnes res praeterquam ad comitia”.

(Voc.: „qui auspicabantur” ostendit h. l. sermonem esse de signo in templo aërio viso; idem voc., oculunetum cum voc. „de caelo servare”, ostendit fulmen fuisse impetritum.)

Enn. Ann. fr. 53 (L. Müller, Petrop. 1885) vs. 78 sq.:

— at Romulus pulcher in alto

Quaerit Aevitino laevum genus altivolantum”.

Id. ibid. vs. 88 sq.:

„Et simul ex alto longe pulcherrima praepes

Laeva volavit avis, simul aureus exoritur sol”.

Cic. fam. 6. 6. 7: „non igitur ex altis involatu nec e cantu sinistro oscinis, ut in nostra disciplina est, auguror”.

Luc. Phars. 1. 596:

„Et doctus vulnere angur servare sinistra”.

Plin. Paneg. 5. 3: „ceteros principes aut largus error hostiarum aut sinister volatus avium consulentiibus nuntiavit”.

Itaque qui Graece scribunt, si latium „laevus vel sinister” exprimunt voc. δεξιός (ut Diou. 1. 36 p. 224: γῶρας ὑξ ἀπὸ τῶν δεξιῶν παρόμενοι, Plut. Num. 7: ὑπὸς ἀγαθὸν καὶ δεξιόν) rectissime faciunt et gravem errorem effugiant, cum laevum et sinistrum Romanis idem significet quod Graecis δεξιόν, scil. Orientale.

ipsum caelum, quod non ab auguribus, sed a poetis nonnumquam templum dictum esse statuit Varro.

„Eius templi“, ait idem, „partes quattuor dicuntur sinistra ab Oriente, dextra ab Occasu, antica ad Meridiem, postica ad Septentrionem“ (idem tradit Fest. p. 220). Manifestum est, has voces sinistram dextram et reliquas neque referendas esse ad directionem eius qui observet signa impetrata (quod qui statuerunt, confuderunt templum aërium cum templo caelesti), is enim in Orientem se dirigit; neque vero ad directionem eius qui circumspectat signa oblata (quod qui crederet templum caeleste in secundum aliquod templum aërium transformaturus esset), is enim omni certa directione caret; immo referendae sunt illae voces ad deos ipsos; pars Orientalis sinistra dicitur a deis, Meridionalis antica a deis, et deinceps; hoc numquam fugere debuerat viros doctos, cum nobis servatum esset ipsius Varronis testimonium quod clare hoc docet¹⁾. Romani enim censuerunt, deos optimos maximos, qui rebus humanis faverent et fausta signa darent, in parte Caeli Septentrionali habitare; ob eam causam laevam nominari voluerunt partem Orientalem, et deinceps. — Hanc sententiam Italicam dicere velim, quia eam tenuerunt Romani, Umbri, Etrusci, sed extra Italiam, apud Graecos certe, nullum eius vestigium apparet. Etrusci autem multa etiam diligentius composuerunt de sedibus deorum, quae annon omnia reliquis Italicis cognita et probata fuerint, dubito. Etrusci caelum in sedecim regiones diviserunt, cum quattuor partibus tantum uterentur augures Romani²⁾. Harum sedecim partium primae quattuor erant inter Septentrionem et Orientem. Octo regiones quae ab Oriente erant, appellaverunt sinistras, totidem e contrario dextras. Hoc tradit Plinius³⁾, et

1) Fest. p. 339: „Varro lib. V epist. qu. ait: -a deorum sedo cum in meridiem spectes, quod ad sinistram sunt partes mundi exorientes, ad dexteram occidentes, factum arbitror, ut sinistra meliora auspica quam dextera esse existimentur“; idem fere sentiant Sinius Capito et Cincius“.

2) Cic. div. 1. 13. 42; Plin. 2. 143.

3) Plin. 2. 143. — Apparet igitur, Etruscos aliter ordinavisse regiones caeli, aliter partes terrae. Frontinus enim (Veldm. p. 27 sq.): „Limitum, inquit, prima origo, sicuti Varro descripsit, a disciplina Etrusca, quod aruspices orbem terrarum in duas partes dividerunt, dextram appellaverunt quae septentrioni subiaceret, sinistram quae ad meridianum terrae esset, ab oriente ad occasum, quod eo sol et luna spectaret, sicut

addit, ex his sedecim maxime diras eis visas esse regiones ultimas, quae Septentrionem ab Occasu attingerent. Ad Etruscorum doctrinam etiam referenda sunt quae de sedibus deorum tradit Martianus Capella¹⁾; is cum narret, quomodo a Iove ad consilium convocentur dei, et e quibus regionibus singuli arcesantur (qui ipse fuit locus communis scriptoribus recentioribus²⁾), nomina deorum Etruscorum latine expressa tradere videtur, et Etruscam disciplinam sequi, ut apparet primum ex sedecim regionibus ab eo memoratis, deinde ex insigni loco qui apud eum tribuitur non Iovi soli in tribus primis partibus habitanti, sed etiam Iunoni in secunda regione habitanti, et Minervae in tertia sedem habenti. His convenit quod de fulminibus tenuerunt Etrusci, quae plurimum valere ad auspicia censebant, si a prima parte caeli (Sept. ad Or.) venirent et in eandem concederent³⁾. — Haec omnia ad Romanos etiam pertinuisse, vix credibile est, quin etiam directe id negaverunt Cicero et Plinius (p. 290 n. 2), et saepe apparet, quae de significatione fulminum secundum regiones caeli aestimanda diligenter persecuti essent Etrusci, ut inprimis inde cognoscerent a quo deo missa essent et quid portenderent fulmina, Romanis fere ignota fuisse, cum de eiusmodi rebus semper ab eis consultarentur haruspices Etrusci. Romanis et Umbris de hac re tantum cum Etruscis

quidam architecti delubra in occidentem recte spectare scripserunt. Arnepices altera linea ad septentrionem a meridiano diviserunt *terram*, et a media ultra antica, citra postica nominaverunt. Idem fere Hyginus (Feldm. p. 166). Mirari haec possumus, addubitare non licet. Haud absurdum videtur suspicari, duas contrarias rationes ab Etruscis esse coniunctas, quarum alteram caelo applicatam ad artem fulguralem inprimis adhibuerint, alteram ad terram rettulerint. Animadvertendum est, hanc quam ad terram transtulerunt Etrusci, eandem esse quam *Aegyptiis* tribuat Plutarchus (Mor. l. p. 363, de Is. c. 32).

1) De nupt. Philol. et Merc. l. 45.

2) Cfr. Stat. Theb. l. 197—210; ibi quoque vs. 200 „primae” (i. e. Sept. ab Or.) domus opponuntur „Occidnis”, i. e. extremis.

3) Plin. 2. 144. — Cfr. Serv. Aen. 2. 693: „ex ipsa parte (Sept.) significantiora esse fulmina, quoniam altiora et viciniora domicilio Iovis”. — Dion. 2. 5. p. 246: τιμωτέρα δὲ τὰ (πρὸς τὴν ἑρκτον ἐπιστρέφοντα μέρη) πέφυκεν εἶναι τῶν (πρὸς μισσημβρίαν φερόντων). — ἰπειδὴ — αὐτῶν δὲ γὰρ τῶν ἀνατολικῶν ὑψηλότερα τὰ βόρεια τῶν νοτίων, ταῦτα ἔν δὴ κράτιστα. — Iuba ap. Plut. Q. R. 78: τὰ βόρειον δὲ δὴ τοῦ κόσμου δεξιὸν ὕψος τίθενται καὶ καθυπέρτερον. — Sed Servium, Dionysium, Iubam, eodem errore inductos, perperam hanc sententiam Etruscam retinuisse ad disciplinam auguralem Romanam, infra ostendam.

convenit, ut sedem deorum opt. max. in primis caeli regionibus (septentrionalibus, ad Orientem vergentibus) esse crederent. Atqui negandum esse videtur, ex hac doctrina Italica secundum quam dei in Septentrione habitarent derivatam et deductam esse doctrinam et rationem templi aërii. Apud Etruscos hoc ideo negari debet, quia tota ratio templi aërii ignota fuit Etruscis¹⁾. Apud Romanos vero idcirco hoc negamus, quia ad Orientem directum est templum aërium Romanum, non vero ad Septentrionem. Huic rationi subest alia notio, quae Graecis et Romanis communis fuit, de praestantia naturali Orientis, de qua infra videbimus. Hoc tantum rationi illi Italicae concesserunt et ab ea deduxerunt Romani, Orientem non esse caeli anticam, sed laevam partem dicendam; inde etiam statuerunt, eam partem templi aërii quae ad Sept. vergeret esse *posticam* huius templi, partem dexteram vero quae ad Merid., esse *anticam* templi. Hoc etiam tenuerunt Umbri (vid. pag. 286 n. 2), et inde apparet hos quoque idem censuisse de sede deorum, cum alioquin explicari non possit, alteram partem templi aërii apud eos quoque *posticam*, alteram *anticam* dici, quod quin apud eos eodem referendum sit atque apud Romanos, dubium non est. Romani autem, cum fausta (sinistra) essent signa quae ultro in Oriente apparerent, inde etiam deduxerunt, sinistrum idem esse quod laevum, scil. a deis; deinde in eam significationem totum abiit hoc vocabulum sinister, et cum primum fuisset „faustus”, deinde factum esset „a laeva parte deorum”, denique hinc in universum factum est „a laeva parte”, et assecutum est omnes significationes vocabuli laevus.

§ 2. DE SIGNIS CAELESTIBUS ET AËRIIS SECUNDUM REGIONES CAELI AESTIMATIS.

Transimus nunc ad signa non rogata, quae oblativa dicuntur, eorumque aestimationem; horum observatio ad templum aërium Romanum omnino non pertinet, eam cum Etruscis et Graecis communem habuerunt Romani.

1) Cfr. Cic. div. 2. 35. 75: „quid enim scire Etrusci haruspices aut de tabernaculo recte capto aut de pomerii iure potuerant?”

Signa quae ultro dei mortalibus mittunt, habere possunt naturam auguriorum sive auspiciorum quae proprie dicuntur, quibus hoc solum proprium est ut ostendant deos favere aut adversari rei quam suscipere in animo habeat is qui observat, et si in consilio suo perseveret, in bonum aut in malum eventum rem ei abituram esse¹⁾; sed praeterea natura eorum etiam multo longius pertinet. Interdum enim ostendunt, deos aliquid poscere, et monent eum qui accipit, aliquid ei faciendum esse ut placet deos iratos, ut procuret prodigium. Huiusmodi signa, si in loco publico apparerent, inprimis ad rem publicam pertinere voluerunt Romani; sed id ipsum nobis copiam dat accurate distinguendi, et ex inquisitione nostra relegandi quod eo non pertineat; non augures enim, sed pontifices, interdum haruspices, senatum edocere debent, cum huiusmodi signa senatui sint nuntiata, quid faciendum sit, quibus deis sint „postiliones”; privati quoque, si qua eiusmodi religio eos urgebat, olim pontifices de ea consulere solebant²⁾, nisi forte haruspices adire malebant³⁾; nos autem ea omnia tamquam aliena nunc dimittimus, quae si publice nuntiata sint, prodigia dicantur et ex pontificum decreto sint procuranda. Deinde vero signa cuiusvis generis, quaecunque publice vel privatim religionem alicui movent, accipi possunt tamquam ostenta vel portenta, et conari potest is qui accepit aut ex suo ingenio aut ex consultatione hominis periti alicuius, haruspiciis inprimis Etrusci, coniectare et assequi quid portendat prodigium, quod publice quoque cognosci solet ex decreto haruspicum vel ex inspectione librorum Sibyllinorum; hoc quoque extra fines nostrae quaestionis positum est. Haec res autem tam longe patet, ut quanta sit ne indicari quidem possit paucis verbis; sufficiat dixisse, nos, cum de signis ex avibus loquamur, non attingere eiusmodi divinationem qua ex numero passerum quos quis forte volantes viderit auguretur quot sibi supersint anni, neque cum de signis caelestibus agamus, nos respicere illam doctrinam superstitiosam Etruriae, quae quodque fulmen ex

1) Cfr. Cic. div. 2. 83. sq. — Serv. Aen. 3 89. — Sen. N. Q. 2. 39. 1.

2) Liv. 1. 20. 6 sq.

3) Liv. 5. 15. 6.

loco, ex colore, ex effectu, ex multis aliis sua portendere velit ¹⁾. Nos eius artis tantum rationem habemus, qua ex signis divinis colligere soliti sunt Romani, utrum consilia eius qui acciperet placerent deis an displicerent, utrum in inceptis perseverandum ei esset an minus; haec sola ars publice ad augures Romanos pertinuit ²⁾; privati quoque augures (auspices) olim fuisse videntur quos adhiberent privati (Serv. Aen. 4. 45), scilicet cum nondum omnem religionem privatam occupassent haruspices, Chaldaei, arioli.

Signa oblativa saepe occurrunt necopinantibus. Sed fieri quoque potest ut is qui accipit iam ultro ea quaesiverit et circumspexerit; ex. gr. is qui hostiam immolat, cum inspiciat exta, aut litare aut signa tristissima inde accipere potest, quae ad eum non pertinuissent, si exta non examinasset; et multa similia sunt. Quin etiam fieri potest, ut conquisitionem signorum oblativorum cum certo consilio ita instituat aliquis, ut proxime accedat ad similitudinem conquisitionis signorum impetritorum; qui eam instituit, etiam consilium suum cum deis communicare, sollemnem precationem peragere, signa precatus petere potest; hac re nititur tota ratio auspicandi qua usi sunt Graeci et Etrusci, et quam partim etiam adhibuerunt Romani. Sed tamen, quamvis haec signa quodammodo quaesita sint, oblativa manent; quod ab impetritis semper ea distinguit, hoc est, quod sine legum dictione accipiuntur. Quid intersit, neminem fugiet. Nam qui impetrata petit, deos rogat ut *certo* loco *certa* signa legum dictioni convenientia excitent; qui oblativa quaerit, a deis precatur, ut signa qualiacumque mittant, quae ipse partim ex natura eorum constanti sibi quae nota, par-

1) Cic. div. 1. 41. 92: "Etruria — interpretatur quid quibusque ostendatur monstris atque portentis". Liv. 1. 34. 9. De divinatione ex caelo cfr. Sen. Qu. Nat. 2. 39 sqq.; Plin. 2. 138—146; Serv. Aen. 8. 524.

2) Cic. div. 2. 33. 70: "non enim sumus ei nos augures, qui avium reliquorumque signorum observatione futura dicamus". — Cic. leg. 2. 8. 21: "(augures) divorum iras providento". — Hac re adducor ut credam, locum multum vexatum (Cic. leg. 2. 8. 20: "interpretes autem Iovis O. M., publici augures, signis et auspiciis *postea* *vidento*, disciplinam tenento"), non bene restitutum esse ab ois qui scribant "ostenta (aut: portenta) *vidento*"; itaque cum displiceat quod accepit Rubino Untere. 1 p. 51: "posita *vidento*", et quod alii proposuerunt "postera *vidento*", nihil superesse mihi videtur quam ut scribamus: "operam danto". —

tim ex loco et regione qua apparuerint, interpretaturus sit, ut inde efficiat quid sentiant dei de suis consiliis; hoc Romani dixerunt „omen petere”¹⁾. Exempla huius observationis signorum oblativorum postea afferam.

Scaena autem, in qua hominibus apparere possunt haec signa, ingens est, et continetur toto spatio mundi quod circum se videt quisque; secundum loca distingui quidem possunt ea quae observantur in terra, veluti domi, vel sub divo in proxima vicinitate observatoris, et ea quae in aëre et in caelo observantur; sed natura utriusque eadem est.

Magna autem multitudo signorum est, quae ex loco praesertim quo apparuerint accipiant vim funestam aut prosperam; de his signis nobis nunc agendum est. Haec ratio locorum duplex est, et de utraque deinceps agemus; prior ratio est, ut signum oblativum accipiat vim suam ex regione et parte caeli vel aëris qua apparuit; altera ratio est ut signum sit interpretandum ex statione eius qui observat, prout a dextra an a laeva manu conspectum sit.

Ad priorem igitur rationem transeuntes, statuimus ea signa oblativa, quae omnino facile et ultro referrentur ad certas caeli regiones, si conspicerentur in regione vel caeli parte Orientali, Romanis in universum fuisse sinistra, i. e. fausta (p. 287 n. 2); ea vero quae in parte Occidentali viderentur, fere fuisse tristia et funesta. Hoc igitur non valet de signis domesticis (quis enim, in convivio accumbens, si sternutamentum audiret, inquisiturus esset utrum ex Oriente an ex Occidente sibi veniret hoc signum?), neque de signis terrestribus sub divo in proxima vicinitate conspectis. Sed valet de omnibus signis oblativis, quae aut in caelo apparent, aut, etiamsi non ipsi caelo affixa sint, sed in aëre versentur, tamen observatori videntur ad caelum pertinere quia intuens simul conspicit partem aliquam caeli quae quasi scaena est in qua apparet signum. Itaque aequè hoc valet de avibus in aëre visis (sed, ut videtur, in avibus ratio habetur regionis versus quam abeunt, in qua volant et oculis se detrahunt, non vero, si longum cursum perficiunt, eius ex qua advolaverunt, ut ostendunt exempla infra a me adscripta; ita-

1) Stat. Theb. 3. 459; Cic. div. 1. 46. 104; Val. Max. 1. 5. 4.

que paulo minus accurate dictum videtur quod scribit Dion. 1. 86: *γῦρες ἀπὸ τῶν δεξιῶν πετόμενοι* pro *ἐπὶ τὰ δεξιά*, in Orientem, supr. p. 289 n. 2) ¹⁾, aequè de fulgure et fulmine et tonitru ²⁾. — Atqui optimi auctores tradunt, huius rei fuisse causam eandem quam iam supra tetigi, cum quaererem cur in Orientem semper Romani direxissent templum aërium; quandoquidem ab Oriente sol oriri, hinc sidera moveri, hinc quotidie cum luce omnis vita in terram se effundere videbantur, dei quoque hominibus faventes ab ea parte signa sua fausta ultro excitare credebantur. Varro ait, cum ab Oriente sint partes mundi exorientes, inde factum se arbitrari, ut auspicia in eis partibus conspecta meliora existimarentur quam quae in adversis partibus visa essent (supr. pag. 290 n. 1); neque alia auspicia quam oblativa a Varrone h. l. significari, manifestum est, quia in observatione signorum impetritorum quid faustum quid adversum sit pendeat non a loco, sed ut supra diximus a condicionibus quas de vi et de locis signorum deis tulit is qui auspicatur, i. e. a legum dictione. Idem quod Varro, tradit Plinius (vid. n. 2). — Verum hanc sententiam de praestantia caeli partis Orientalis, tam di-

1) A quamvis regione caeli advolarent alites, magis ab Etruscia videtur inquisitum esse, ut inde divinarent a quonam deo missum esset signum, quod idem in fulminibus quaerere solebant. Liv. 1. 34. 9: „eam alitem, ea regione caeli et eius dei nuntiam venisse, circa summum culmen hominis auspicium fecisse”.

2) Praestantia Orientalis regionis ad auspicia apparet his locis:

Cic. fragm. Mar. (Or. p. 1048) vs. 16—24:

„Hic Iovis altisoni subito pinnata satelles,
— — anguem

Abiecit ecclantem et laceratum affligit in unda
Seque obitu a solis nitidos convertit ad ortus”.

Enn. Ann. 90 sq.:

„Cedunt de caelo ter quattuor corpora sancta
Avium, praepetibus sese pulerisque locis dant”.

„Pulcra loca” in quae abeant duodecim aves, Orientem esse eo magis constat, quod conspiciuntur a Romulo de templo aërio auspicante.

Liv. 7. 26. 3 sqq.: „conserenti iam manum corvus repente in gales consedit, in hostem versus — os oculosque hostis rostro et unguibus appetit, donec — turbatum Valerius abfrangat: corvus ex conspectu elatus Orientem petit”.

Plin. 2. 142: „laeva (fulgura et fulmina) prospera existimantur, quoniam laeva parte mundi ortus est.”

Varro Capito Cinciae ap. Fest. (p. 290 n. 1): „quod ad sinistram sunt partes mundi exorientes — factum —, ut sinistra meliora auspicia”.

versam ab Italicorum sententia de deorum sedibus in regione Septentrionali, Romanis fuisse ab origine propriam et fere innatam, ostendit consuetudo, qua precantes ad Orientem se vertebant Romani. Huius rei multa indicia collegit Brissou (de form. p. 35), quorum aliquot adscribam ¹⁾. Inde, etiamsi de directione templi aërii Romani nihil aliunde notum esset, iam statuere liceret nobis id semper in Orientem esse factum, atqui mirifice conveniunt et consentiunt ea quae supra de hac re vidimus (p. 285 sq.). Sed loca inaugurata (templa terrestria) quamvis apud Romanos quoque in Orientem directa fuisse tradat Plutarchus ²⁾, tamen huic traditioni neque consentiunt quae cum magna cura de ruinis templorum Italicorum indagavit Nissen ³⁾, neque favent singula exempla ex litteris antiquis cognita (nam aedem Capitolinam in Meridiem directam fuisse tradit Dionysius 4. 61 p. 789); qua in re quantum fortasse valuerint doctrinae quas de deorum sedibus tenuerunt Etrusci (quas in directione aedis Capitolinae Etruscae valuisse vix potest negari, ut videtur), aliquando fortasse clarius apparebit, postquam ruinae delubrorum plenius etiam exacta erunt ad eas normas quas cum tanto acumine tantaque doctrina constituere coepit Nissen. — Nobis nunc statuere sufficiat, in omnibus religionibus, ubi loco terrestri singulari ratione determinato non prohiberentur, Romanos ostendisse quanti facerent Orientem, et praesertim in templi aërii directione et in signis oblativis aestimandis id apparere. — Atqui cum regionem Orientalem a deis laevam esse Romani in Italia didicissent, etiam

1) Serv. Aen. 12. 172: „non nique solem surgentem dixit, iamndum enim dies erat; sed disciplinam caeremoniarum secutus est, ut Orientem spectare diceret enim qui esset precaturus. — Cfr. Verg. Aen. 8. 68: „aetherei spectans Orientia solis lumina”; 12. 172: „illi ad surgentem conversi lumina solem”; Ovid. fast. 4. 777: „haec dea placanda est, haec tu, conversus ad Ortus, dic quater”; Val. Fl. 3. 437: Latin. Pac. Paneg. 3. — Iliis addo: Wilmanns 2877: „velato capite — contra Orientem”; cfr. etiam Plin. 25. 50: „ortum spectat et precatur”.

2) Plat. Num. 14: *πρὸς τὴν τοῦ ἱερῶν βλέπόντων*. Alii tradunt, templa in Occidentem dirigenda fuisse, ut ei qui ad aram immolarent et qui ante simulacrum dei adorarent, Orientem spectarent; vid. loc. ap. Nissen Templ. p. 173 sq., Marq. Staatsverw. 3^a p. 156 n. 5. —

3) Nissen Templ. p. 228: „die Italischen Tempel sind so ziemlich nach allen Theilen der Windrose orientirt”.

omnia signa oblativa in Oriente conspecta (non secus quam signa impetrata in templo aërio accepta, supr. 289 n. 2) laeva et sinistra sibi apparuisse dicebant Romani, sive in templo aërio alicui auspicanti forte obveniebant, sive accipiebantur ab eo qui omen aliquod petens in nullam certam regionem directus circumspiciebat, sive videbantur ab homine aliquo alia omnia agente. Haec vocabula, si dicuntur de signis oblativis caelestibus et aëriis, ut indicent ea fausta esse, numquam referenda sunt ad manum dextram aut laevam ¹⁾, semper ad Orientalem regionem ²⁾; vocabulum vero illis oppositum, „dexter“, si de eisdem signis dicitur ut indicet ea tristia esse, semper ad Occidentalem regionem referendum est, numquam ad dexteram manum ³⁾.

Sed multi auctores non intellexerunt, quod clare Varro docet,

1) Cic. div. 2. 39. 82: „haud igo, quae bona sint, sinistra nos dicere, etiam si dextra sint“. Vid. supr. p. 287. n. 4.

2) Exempla affero signorum faustorum non rogatorum, quae accepta sunt ab hominibus fortuito collocatis. Nonnulla praemitto quae ipsis verbis ostenduntur, ad certam caeli regionem pertinuisse signum.

1. Verg. Aen. 9. 627:

„Auduit et Caeli genitor de parte serena
Intonuit laevam“.

2. Cic. frgm. Mar. (Or. p. 1048) vs. 25—29:

„Hanc (aquilam) nbi praepetibus primis lapsuque volentem
Cospexit Marius, divini numinis augur,
Faustaue signa suae laudis relictusque notavit,
Partibus intonuit caeli pater ipse sinistra.
Sic aquilae clarum firmavit Iuppiter omen“.

3. Ovid. Fast. 4. 833 sq.:

„— Tostitu dedit omina laevo

Iuppiter, et laevo fulmina missa polo“ (pro caelo, ut saepe).

Itaque ceteris locis illud „laevum tonare“ ex eadem ratione interpretandum est: Enn. Ann. 164 et 165; Verg. Aen. 2. 693; Ovid. Trist. 1. 9. 49; Stat. Theb. 3. 493, et passim. Eodem pertinet Cic. Phil. 2. 38. 99: „an quia trib. pl. *sinistram* (i. e. sibi faustum, in Oriente conspectum) fulmen nuntiabat?“ — Hoc fulmen non in templo aërio conspectum fuisse constat, quia templi faciendi iure carebat tribuni plebis. — Ad hanc rem quoque valet dictum illud Ciceronis (supr. pag. 289 n. 2): „fulmen sinistram, auspicium optimum quod habemus ad omnes res praeterquam ad comitia“; nam fulmen sinistram (Orientale) optimum manet, sive id cospexit aliquis in templo aërio, sive nullo templo aërio facto, i. e., in templo caelesti.

3) Varro (supr. p. 120 n. 1): „quod ad dexteram (a decorum sede) sunt partes mundi occidentes, factam — ut sinistra meliora quam dextra esse existimantur“. — Arnob. a. g. 4. 5: — dei laevi — inimici partium dexterarum“. — Stat. Theb. 3. 495.

fulmen *sinistrum* esse Orientale; itaque aliam explicandi rationem quaesiverunt. Maxime autem in promptu erat, huc referre sententiam Etruscorum, qua fulmina inter Septentrionem et Orientem orta et in Septentrionem redeuntia faustissima erant (supr. p. 291 n. 3). Nam cum eiusmodi fulmina a laeva manu haberet is qui in templo aërio auspicaretur, cum autem fulmen faustum a Romanis *sinistrum* diceretur, facile inducebantur ut fulmen „sinistrum” interpretarentur tamquam „laevum”, i. e. a laeva manu auspicantis sive in laeva parte templi aërii. Sic Iuba ap. Plut. Q. Rom. 78: ἡ μᾶλλον (τῶν οἰωνῶν ὁ καλούμενος ἀριστερὸς αἴσιος), ὅτι, ὡς Ἰοβὰς Φησί, τοῖς πρὸς τὰς ἀνατολὰς ἀποβλέπουσιν ἐν ἀριστερᾷ γίνεται τὸ βόρειον; ὃ δὲ τοῦ κόσμου δεξιὸν ἐνιοὶ τίθενται καὶ καθυπέρτερον. Sic Servius (Aen. 2. 693) ait: „Sinistras autem (an fort. leg. partes?) Septentrionales esse, augurum disciplina consentit, et ideo ex ipsa parte significantiora esse fulmina, quoniam altiora et viciniora domicilio Iovis”. Hic locus imprimis ostendit, quam lubrica et ad errorem prona sit res; revera enim pars templi aërii ad Septentrionem vergens, quae est pars laeva sive postica, nonnumquam dicitur sinistra (supr. p. 286 n. 2 et n. 3); itaque quod primo loco posuit Servius, verum est. Sed Servius abutitur hac significatione vocabuli sinister (opp. dexter) ad explicandam formulam „fulmen sinistrum”, quod cur non liceat, supra p. 287 satis exposui. — Deinde Dionysius (2. 5) non solum eodem modo errat, sed etiam incidit in alium errorem, quem paulo post indicabo. Hos auctores autem erravisse, omnes nisi fallor consentiunt ¹⁾ etsi de ipsa re varie iudicant, cum eorum sententia nullo modo conciliari possit cum testimoniis meliorum auctorum (Varronis et aliorum, p. 290 n. 1). Accedit quod qui in templo aërio ad Orientem directus auspicatur, exiguam partem tantum primae regionis caeli (quae est inter Sept. et Or.) intueri potest, cum immotus sedeat, itaque si fulmina quae *sinistra* dicuntur essent omnia fulmina quae in ea regione apparerent, magna pars eorum, et ipsa faustissima quidem, non potuissent in templo observari. Denique, quod de *fulminibus* cum aliqua veri specie possit affirmari, minime aptum est reliquis auguriis quae sinistra

1) Regell l. l. p. 667—611.

dicuntur (p. 289 n. 2), itaque hanc ob causam cadat necesse est. Neque numero aestimanda sunt haec testimonia, revera enim *unum* testimonium est; Iuba, Dionysius, Servius non singuli erraverunt, sed ab uno eodemque auctore in eundem errorem inducti sunt; hoc inprimis apparet cum omnes dicant Septentrionalem regionem esse *altiore*. —

Sed non apud Romanos solos haec notio viguit, Orientem esse optimam caeli regionem. Quam longe omnino pertinuerit, num apud ipsos Orientales etiam vestigia reliquerit, indagare nostrum non est; sed constat apud Graecos quoque eandem notionem praevaluisse. Huc primum pertinet quod Graeci ad Orientem versi venerabantur deos, ad Occidentem vero heroes et daemones diros¹⁾ et fortasse etiam inferos; deinde quod templa Graeca terrestria, quantum ex ruinis indagari potuit, in orientalem regionem, fortasse ad locum ipsum quo consecrationis die oriebatur sol, constanter directa fuerunt²⁾. Sed auspicia quoque oblativa, si in Oriente videbantur, fausta erant Graecis. Haec ratio vero, ut apud Romanos (vid. infr.), apud eos quoque coniuncta fuit cum altera ratione, qua signa bona quaedam plurimi aestimabantur, si a dextra manu superveniebant; utraque apud Graecos simul viguit. Haec ratio autem, quae ad dextram manum pertinebat, quae orta erat ex honore universe dextrae manui tributo, ab initio, cum nondum per auspices praelata longius permanasset, certe temporibus Homeri, fere adhibita esse videtur ad signa aut domi aut sub divo in proxima vicinitate accepta, inprimis quae ad singulos homines referenda esse viderentur; haec signa enim, domestica praesertim, faciliorem habebant interpretationem ex parte corporis quam ex regione caeli. Altera ratio vero, quae ad Orientis praestantiam pertinebat, inprimis adhibebatur, ut videtur, ad signa aëria et caelestia, ad ea praesertim quae magnae alicui hominum multitudini (cuius neque dextra pars certa erat neque laeva)

1) Schol. Pind. Isthm. 4. 110: ὅς τις πρὸς δυσμὰς λειτουργεῖν τοῖς ἥρωσι, κατὰ τὰς ἀνατολὰς τοῖς θεοῖς. Cfr. Lobeck Aglaoph. p. 412. — Cfr. Lys. 6. 51: καὶ ἐπὶ τοῦτοις ἴεσσι καὶ ἑτέροις σπάντες καταβάσαντο (τοὺς ἱεροκοπίδας) πρὸς ἑσπέραν.

2) Nissen Templ. p. 230: „die 22 (griechischen) Tempel, deren Orientirung wir S. 180 aufgeführt haben, liegen zwischen 245° und 298°, d. h. sämmtlich innerhalb der Grenzen des Sonnenaufgangs“.

apparebant¹⁾. Sed utramque rationem ita coniungere et quasi conglutinare Graecis placuit, ut eodem vocabulo uterentur ad utrumque genus locorum designandum. Δεξιὸς dictus est et locus Orientalis, et locus a dextra manu; ἀριστερὸς cum regio Occidentalis, tum locus a laeva manu. Causa huius metonymiae simplex et clara est; τὸ δεξιόν, quod erat nomen loci quo signa domestica et ad singulos homines pertinentia accipiebant vim insignem et plerumque salutarem, transferebatur ad eam regionem caeli, qua eandem vim habere credebantur signa caelestia et aëria et ad magnas multitudines hominum pertinentia; ita regio Orientalis, τὰ δεξιὰ dicta, i. e. „loca pulcra sive meliora”, forte fortuna apud Graecos nomen adepta est oppositum ipsi nomini („sinister” vel „laevus”) quod ex prorsus diversa ratione apud Romanos accepit. Sed ipsa illa metonymia nobis obscuravit utramque rationem Graecam, et difficillimum nobis fecit dispicere quam longe apud Graecos pertineat altera, quid alteri tribuendum sit. Quin etiam vix cognita nobis esset ipsa res, nisi haberemus testimonium Homeri disertissimum. Is enim (Il. 12. 237 sqq.) Hectorem Polydamanti, qui narravit signum aërium sibi nuntiatum esse Troianis funestum, respondentem facit se nihil curare aves, in aëre volitantes, utrum faustae sint an funestae, utrum in Orientem tendant an in Occidentem:

εἴτ' ἐπὶ δεξι' ἴωσι πρὸς Ἡῶ τ' Ἡελιδόν τε,

εἴτ' ἐπ' ἀριστερὰ τοίγε ποτὶ ζῶον ἤρδεντα.

Eo plus valet hoc testimonium, quo rarius ceteroquin apud auctores inveniuntur definitiones vocabulorum ancipitum. Apparet, ἴναι ἐπὶ τὰ δεξιὰ, de alite dictum, prorsus idem esse quod Ennius dixit (supr. p. 296 n. 2): „pulcris locis se dare”, versus Orientem abire. Sed caute ad reliquos locos Homeri aggrediendum est, neque opinandum, hunc unum locum sufficere ad

1) Quae scripsit Lobeek (Aglaoph. p. 915): „sed quia, ubi plures in naum convenerunt locum, alia aliis dextra et sinistra sunt, certam caeli regionem coconstitui oportebat, ad quam augurantes sese converterent” mea facere nolim, non solum quod io eis mentio fit de certa quadam directione angustiorum, quam nollam apud Graecos fuisse credo, sed etiam quod fere absurdum videtur credere, aliquam caeli regionem quasi ex arbitrio et omnium consensu aliquando „coconstitutam” esse tamquam scenam omnium faustorum; sed hoc verum inesse credo, regionia caeli imprimis ibi esse rationem habitam, ubi aut ipsa signa aut multitudo observantium non sinnerent, ea ad laevam et dexteram manum referre.

dissolvendam totam difficultatem; nam alteram rationem (quae ad dextram manum pertinet) non minus viguisse temporibus Homeri, apparet cum ex ipsa illa metonymia, quae sine hac ratione esse non potuit, tum ex locis nonnullis. Sic ubi Diomedes et Ulixi noctu iter facientibus apparet ardea quam non vident sed audiunt tantum:

τοῖσι δὲ δεξιὸν ἦκεν ἑρωδιὸν ἐγγυὺς ὁδοῖο
 Παλλὰς Ἀθηναίη· τοὶ δ' οὐκ ἴδον ὀφθαλμοῖσιν
 νύκτα δι' ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ κλάγγαντος ἄκουσαν ¹⁾,

dubitari non potest quin hoc signum, in proxima vicinitate observatum, quod e quanam regione advolaverit scire non poterant, δεξιὸν dictum sit quod a dextera manu eis esset. Omnino non ausim vocabula δεξιὸς et ἀριστερός, si avibus vel signis tamquam praedicata adiunguntur, inprimis si additus est datus personae, ad Orientalem regionem referre; aut referenda videntur, si verba poetae hoc sinunt, ad dexteram manum, veluti Odyss. 15. 160—181, et 15. 525—532; aut vero, ubi hoc admitti non potest, praestat ea accipere tamquam epitheta ornantia ad locos omnino non pertinentia, pro „faustus” et „funestus” dicta ²⁾. — Sed eo certius constat ubicunque τὰ δεξιὰ et τὰ ἀριστερὰ leguntur, adiuncta praepositione ἐπὶ aut ἐν, haec vocabula indicare regiones caeli in quas tendant signa. Itaque primum huc pertinent omnia signa caelestia; fulmen faustum est, si ἐπὶ δεξιὰ iacitur, i. e. „in pulcra

1) Il. 10. 274 sqq.

2) Sic αἰετὸς qui Odyss. 20. 242 dicitur ἀριστερός ἐλθεῖν τοῖς μνηστῆρσι, vix a laeva manu esse potuit, cum non in unam partem directi essent proci; Odyss. 2. 154 ducit aquilae, quas conspiciunt multi cives, dicantur δεξιῶ, neque additur cuinam fuerint „dextrae”; Il. 24. 312 et 320 Priamo ostenditur aquila, εἶπας δὲ σφιν δεξιὸς αἰῶας ὑπὲρ ἕσπετος, quae si a dextera sola fuisset Priamo, vix supra urbem volare dici poterat. Ad Orientalem regionem vero his locis vocabulum δεξιὸς referre non licet, quia in avium volatu, si e regionibus aestimatur, plurimum interest in quam partem caeli fiat (vid. supr. p. 295 sq.), cuius rei his locis nulla ratio habetur. — Haec signa igitur non ex locis neque ex regionibus caeli, sed ex aliis rebus, veluti ex temporibus et occasione, ex natura et genere aestimata sunt (cuius rei infra alia exempla afferam), et ideo δεξιὰ (fausta) sive ἀριστερὰ (funesta) dicta sunt; quem usum horum vocabulorum notissimum (cfr. C.I.G. n. 5593; Poll. 1. 162: ἰερὰ δεξιῶ; Aesch. Prom. 489: οἰωνοὶ δεξιοὶ φύσιν; Eurip. Phoen. 1189: δεξιὸν Διὸς τέρμας) ad Homerum non pertinere nihil est cur statuas.

loca" sive in Orientem ¹⁾, itaque illud ἐπιδείξια ἀστράπτων accuratissime expresserunt poetae latini, cum „laevum tonans" prorsus idem sit ²⁾; deinde huc pertinent signa aëria et quae a magna multitudine hominum visa sunt, si ἐπὶ δεξιᾷ aut ἐπ' ἀριστερᾷ se movere traduntur; veluti Il. 12. 201 et 217: αἰετὸς ἐπ' ἀριστερᾷ λαὸν ἔργων, i. e. „aquila populo Troiano superveniens versus Occidentem volans", ubi de altera ratione ne cogitari quidem potest, cum quod Troianos omnes in unam partem directos fuisse credibile non est, tum propter verba Hectoris sequentia vs. 240 sq. — Quod autem supra statui, Graecos solitos fuisse cum propter naturam rei non posset ex manu vel ex parte dextera indicari quis locus τὰ δεξιᾷ dicendus esset, ad Orientalem regionem eiusque praestantiam transferre nomen ipsum τὰ δεξιᾷ, id mirifice confirmatur loco Platonis. Plato enim cum in legibus praescriberet agros tribulium committendos esse custodiae duodenorum iuvenum, et hos quoque mense inter se permutare debere agellos quos custodirent, voluit hanc agrorum permutationem primo anno fieri ἐπὶ δεξιᾷ κύκλῳ, secundo anno vero εἰς τὸν εὐώνυμον τόπον; sed cum agellorum nulla esset certa dextra pars, alia norma opus erat, itaque adscripsit Plato: τὸ δ' ἐπὶ δεξιᾷ γιγνέσθω τὸ πρὸς Ἰῶ, in regionem Orientalem transferens nomen et honorem τῶν δεξιῶν, cum deficeret norma quam vocabulum illud per se ipsum praebet ³⁾. Hoc testimonium eo plus valet, quo magis haec ratio a Platone ad consuetudinem Graecorum popularem facta, non vero ex argumentis quibusdam philosophicis petita esse videtur. Rationem

1) Il. 2. 353; 9. 236.

2) Cicero, ut monstraret rationes diversas Graecam et Latinam, postquam primum citavit versum Ennii „Quam tonuit laevum etc.", deinde ad verbum ipse exprimit versum aliquem Homeri, qui est Il. 9. 236: Ζεὺς δὲ σφὶ Κρονίδης ἐνδείξια σήματα φαίνων ἀστράπτει; Divia. 2. 39. 82: „at Homericus Aiax apud Aehilleum querens de ferocitate Troianorum, nescio quid hoc modo nuntiat: „Prospera Iuppiter his dextris fulgoribus edit" — Verum quod addit Cicero: „ita nobis sinistru videntur, Graia et barbaris dextra, meliora", paulo accuratius dici debuerat hoc modo: „ita quae meliora videntur, a nobis sinistru, a Graiis et barbaris dextra dicuntur, eum revera sint eadem". Id ipsum deinde a Cicero additur: „quamquam hand ignoro, quae bona sint, sinistra nos dicere, etiam si dextra sint. Sed certe nostri sinistru nominaverunt, externique dextrum, quia plerumque melius id videbatur". Sed utrumque, δεξιὸν et laevum, esse „in Oriente", id fugit Ciceronem; Varro id nos docuit.

3) Plato legg. p. 760.

illam popularem, qua in omnibus quoque τὸ δεξιὸν et τὸ ἀριστερὸν ad caeli regiones refertur, et πρὸς τὸν οὐρανὸν νοεῖται, qua τὸ δεξιὸν idem est quod „in Oriente conspectum”, etiam respicit locus quidam Artemidori, quem mox afferam. Is agit de arcu caelesti in somnio viso; dicit, arcum faustum esse si dexter, funestus si laevus fuerit; sed addit, haec vocabula in hac re referenda esse *ad solem*, non vero ad caeli regiones: τὴν ἴριν δεξιὰν οὐ πρὸς τὸν οὐρανὸν χρὴ νοεῖν. Hinc apparet, in interpretandis signis caelestibus, vocabula δεξιὸς et ἀριστερός *vulgo* ad regiones caeli relata esse; alterius rationis vero, qua etiam κατὰ τὰ λαυτῶν δεξιὰ ea vocabula interpretari possit quispiam, h. l. omnino mentionem non fecit Artemidorus. — De versibus illis Homeri (Il. 12. 240 sq.) ab aliis minus recte me iudice expositum est. Nemo quidem negavit, voc. τὰ δεξιὰ et τὰ ἀριστερὰ ibi significare regiones Orientalem et Occidentalem; sed fuerunt qui alio modo ad eas significationes pervenisse haec vocabula conicerent, Orientem enim τὰ δεξιὰ dictum esse, quod simul feliciorē eam regionem haberent Graeci, simul a dextra manu eam haberent cum in templo aërio auspicarentur; itaque hoc de coniectura assecuti sunt, ad hunc usum vocabuli explicandum, Graecos, cum de caelo et de avibus auspicarentur, in Septentrionem templum suum aërium dirigere solitos fuisse. Vides quantae res ab his viris doctis temere sint affirmatae, ad ~~numm~~ locum interpretandum, qui ut ostendi aliam explicationem multo faciliorem admittit, quae cum omni fundamento careant, tum per se improbandae sint, et hae quidem: 1° Graecos cum in templo aërio signa peterent auspicandi gratia, non in regionem quam feliciorē ducerent (Orientem scil.) se direxisse, sed in diversam (Septentrionalem), unde coacti essent negligere omnia ea quae in ipsa feliciorē parte apparerent, et privarentur omnibus signis faustissimis, cum in unam regionem directi et immoti prospicientes non simul Septentrionem, simul Orientem aspicere possent, ut supra satis ostendi; 2° Graecos umquam templo aërio et certa directione usos esse; at hoc numquam factum esse, et templum aërium eis semper ignotum fuisse constat. Rem satis comprobata silentio omnium litterarum Graecarum, tam longe pertinentium, ad tam multas et varias tot civitatum caeremonias sacras cognoscendas materiem nobis

praebentium, templum aërium nullum habuisse Graecos, quod, si apud eos fuisset, primum haberet vocabulum Graecum quo nominaretur, deinde innumera vestigia clara relinquere debuerat in litteris Graecis, sicut reliquit in litteris Romanis, non licet evertere coniecturae gratia minime necessariae. Accedit quod a nobis supra detractum est huic coniecturae unicum argumentum quod antea afferri solebat, etiam nomen quo Romani Orientem designabant, „sinistram” regionem, derivatum esse a „sinistra manu” eius qui in Meridiem directus signa observaret; id enim satis refutavimus. Has ob causas malui statuere, Orientem, regionem faustam, δεξιὸν dictum esse a Graecis, quod voc. δεξιὸς iam antea significationem loci *fausti* accepisset propter praestantiam signorum a dextera manu visorum, et honorem dexteræ partis. — Multo facilius etiam diluitur tertia sententia, qua statuerunt quidam (cfr. Hermann Gott. Alt. ed Stark 1858 p. 238 n. 10, Schoemann Gr. Alt. 2^a p. 272 n. 1), Orientem dictum esse δεξιὸν, quod vocabula δεξιὸς et ἀριστερός, ubi de auspiciis usurparentur, a Graecis ad *solem* referri solerent. Citatur ad eam confirmandam locus Artemidori quem iam supra tetigi (Oneirocrit. 2 c. 39, non 36): δεξιὸν δὲ καὶ εὐώνυμον οὐ πρὸς τὸν οὐρανὸν χρῆ νοεῖν ἀλλὰ πρὸς τὸν ἥλιον. Haec verba etiam si quis per se aliquid valere imprudens putaverit, anceps haerebit, frustra quaerens quaenam regio ita sit dextra, cum sol totum caelum percurrat. Sed mox perspiciet nihili haec esse, et incredibilem levitatem mirabitur qua haec verba primus ad hanc quaestionem adhibuerit nescio quis, si inspexerit verba Artemidori praecedentia: Ἴρις δὲ δεξιὰ μὲν ὀρωμένη ἀγαθή, εὐώνυμος δὲ πονηρά. Δεξιὰν (non: δεξιὸν) δὲ καὶ εὐώνυμον οὐ πρὸς τὸν οὐρανὸν χρῆ νοεῖν ἀλλὰ πρὸς τὸν ἥλιον. Intelleget haec verba, quibus doceantur superstitiosi, arcum caelestem in somnio visum, si a dextra parte solis esse videatur, bonum portendere, si a laeva solis, malum, quam citissime ex hac inquisitione esse removenda, et somniantibus esse reddenda, cum ad usum constantem et rationem certam omnino non pertineant. —

Sed rationem simplicem popularem, qua olim Orientalia δεξιὰ dicta erant quod fausta videbantur, doctrina sua obduxerunt philosophi. Pythagoras primus statuit esse quasdam mundi partes „per se dexteram”, esse alias „per se laevam”. Iam mitto

quaerere quanam notio mystica quam de dextero et de laevo, de supero et de infero tenuerit Pythagoras, huic sententiae subsit, de qua licet adire Aristotelem¹⁾. Aristoteles autem contendit, Orientem esse dicendam dextram partem mundi, quod ab ea „motus caeli initium caperet”²⁾. In huiusmodi inanes cavillationes numquam incidissent philosophi, nisi iam multis saeculis ante viguisset usus popularis, quo regio Orientalis δεξιὰ (fausta) dici solebat; at philosophi, cum non satis haberent hunc usum, qui ipsis tamquam Graecis quasi innatus erat, ex simplici metonymia explicare, philosophice eum confirmare se debere putaverunt. Sed animadverto, Pythagoram secutum esse communem opinionem Graecorum et Romanorum, cum regionem Orientalem, quam dextram dicebat, etiam meliorem esse diceret³⁾. Interea post Homerum quoque, apud Graecos eos etiam qui placitis philosophorum imbuti non erant, perstitit sententia popularis, Orientalem regionem esse faustam, Occidentalem funestam, inprimis ad auspicia et omina⁴⁾. Aequae perstitit usus, Orientalis regionis dicendae dextrae; inde factum ut recentiores scriptores, quales Dionysius et Plutarchus, cum exprimere vellent quod praeberent fontes latini „laeva, sinistra signa”, non ἐψα σήματα ea dicerent, sed δεξιὰ, quod rectissime factum est quatenus sermo fuit de signis caelestibus et aëriis

1) Aristot. de Caelo (ed. Acad. Bor.) p. 284b 6 sq.: τοὺς εἶναι εἴ φασι εἶναι τι δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν τοῦ οὐρανοῦ, καθάπερ οἱ Πυθαγόρειοι. Cfr. fragm. Arist. 195 et 200, p. 1513.

2) Plut. Mor. p. 888, de Plac. Phil. 2. 10: Πυθαγόρας, Πλάτων, Ἀριστοτέλης, δεξιὰ τοῦ κόσμου τὰ ἀνατολικά μέρη, ἀφ' ὧν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ἀριστερὰ δὲ τὰ δυτικά. — Cfr. Aristot. p. 285b 16: δεξιὸν γὰρ ἐκείνου λέγομεν, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως· τοῦ δ' οὐρανοῦ ἀρχὴν τῆς περιφορᾶς, ὅθεν αἱ ἀνατολαὶ τῶν ἡσטרων, ὥστε τοῦτ' ἐν εἰρή δεξιόν, οὗ δ' ἐν θύσει, ἀριστερόν, et quae sqq.

3) Aristot. fr. 195: — τὸ οὖν δεξιὸν καὶ ἔνν καὶ ἔμπροσθεν ἀγαθὸν ἐκείλου (εἰ Πυθαγόρειοι), τὸ δὲ ἀριστερόν καὶ κάτω καὶ ὀπίσθεν κακὸν ἔλεγον.

4) Cfr. snpr. p. 300 n. 1. — Ammianus, omen lognbro describens quod a. 301 p. c. visum est ab imp. Constantio prope ab Antiochia, cadaver hominis interfecti in via iacens, sedulo addit (21. 15. 2), cadaver „contra Occiduum latus extensum” fuisse. Eodem pertinet quod Augustus, cum aliquando infans ex cunis excidisset, in solo repertus esse traditur „iacens contra Solis exortum” (Suet. Aug. 94). — Sed duo signa quae regnum Vespasiani futurum portenderant (Suet. Vesp. 5: duabus aquilis pugnantibus „supervenisse tertiam aquilam a Solis ortu, ac vietricem abegisse”, et „statuam divi Iulii ad Orientem sponte conversam esse”) huc non pertinent, sed eo referenda sunt quod Vespasianus cum copias in Italiam adduceret ab Oriente veniebat.

(p. 289 n. 2). — Sed tamen, ut iam supra satis monui, cavendum est ne credamus, hanc rationem qua signa et auguria ex regionibus caeli aestimarentur, fuisse solam rationem qua uterentur Graeci, et illuc semper esse referenda vocabula δεξιὰς et ἀριστεράς. In caelestibus quidem et aëriis signis, et quae ad multos homines simul pertinerent, longe maxime usitata erat haec ratio; quamquam ne hoc quidem sine exemplo est, signum caeleste ab auspice ex altera ratione existimari (Paus. 4. 21. 7, vid. infr.); sed utique non longius pertinere potuit ratio aestimandi quae ex caeli regionibus erat, quam ad aëria et caelestia; a rebus propinquis, imprimis domesticis, necessario aliena erat. Hanc ob causam statuo, non recte se habere quod scribat Nicolaus Damascenus de Caesare Curiam intrante die ipsius supremo; quem iratum, quod non potuisset litare, ab hostia caesa se avertentem, ut indicaret se spernere religiones inanes, versus Occidentem se convertisse scribit. Vit. Aug. c. 24, Müll. fr. h. Gr. 3 p. 445: ὁ δὲ ἀχθὲς θεοῖς ἀπεστράφη πρὸς δυσόμενον τὸν ἥλιον· καὶ οἱ μάντιες πολὺ μᾶλλον τοῦτο οἰωνίσαντο. Παρόντες δὲ οἱ Φονεῖς ἤσθησαν ἐπὶ τοῦτο. Reliqui auctores, qui prodigia a Caesare accepta et introitum curiae diligenter describunt, hanc rem non tangunt; Appianus (2. 116) ait: ἐξέει τῶν ἱερῶν καταφρονήσας. Fieri non potest, ut pullarii, nedum senatores, cum viderent Caesarem a sacrificiis male peractis se avertentem, simul animadverterint eum versus Occidentem se vertiasse; nam ea res talis est, ut nemo eam animadvertere possit, nisi antea secum animo constituerit eam sedulo observare. Sensus sanus in his verbis Nicolai inesse posset, si constaret Romanos sacrificantes in Septentrionem vel in Meridiem se dirigere solitos fuisse; sed id ipsum ab eis non factum esse constat. Accedit, quod sacrificium semper cum precatione coniunctum fuit; precantes autem in Orientem se dirigebant, et precatione peracta totum corpus circumagere debebant; hoc prorsus repugnat verbis Nicolai. Sed tamen facile haec difficultas tollitur. Notum est (et infra id accuratius exponam), Romanos, cum precati essent et abirent, dextrorsum se circumagere debuisse. Hoc etiam eis observandum fuisse videtur qui ab hostiis caesis discederent. Dubium non est, quin auctore aliquo latino usus sit Nicolaus, qui scriberet, Caesarem, ut hostias se spernere prae-

se ferret, abeuntem se sinistrorsum avertisse. Hoc sane omnes qui aderant facile animadvertere potuerunt, et ea res maximae religioni Romanis fuit. Hoc igitur Nicolaus Graece ita vertere debuerat: ἀπεστράφη ἐπ' ἀριστερά; sed sive quod ipse ignorabat hunc ritum Romanum, sive quod Graecis lectoribus eam rem obscuram fore credebat, ipse hunc motum Caesaris rettulit ad Caeli regiones, et scribere maluit: ἀπεστράφη πρὸς δυσμέμονον τὸν ἥλιον, imprudens a propria significatione vocabuli ἀριστερός (laevus) transiliens ad significationem Graecam translata (Occidentalis), neque animadvertens, id ipsum, quod scriberet, sensu carere.

§ 3. DE SIGNIS PROPINQUIS ET DOMESTICIS SECUNDUM PARTES
CORPORIS AESTIMANDIS.

Pergimus ad alteram rationem, qua signa aestimantur ex statione eius qui observat. Diximus naturale esse hominibus, ut praestare censeant dexteram manum laevae; inde honorem aliquem ab eis tribui solere dextrae parti et hanc partem etiam ominis causa ab eis praeferri; hoc quam clare appareat cum in Homeri carminibus tum apud alios auctores Graecos omnibus notum est ¹⁾. Hinc opinor Graeci antiqui crediderunt, eis signis in quibus per se quod inexpectata venissent vim aliquam divinam et praesagientem inesse putarent, hanc vim etiam maiorem et inprimis salutarem tribuendam esse, si essent a dextra conspecta vel audita, ab insigniore hac parte a deis excitata. Nonnumquam videmus, aliquem a dextra manu signo observato, ex loco signi non effecisse, omen per se faustum esse, sed, signum ad se referri debere et sibi „validum” esse. Sed rariorem hanc interpretationem esse credo et ad ea signa tantum pertinere, quae aliquid portendere videbantur et artis hominis periti indigebant; sic aquila celebris Xenophontis, a dextra visa, cavendum ei esse monebat cum imaginem praeberet periculorum tyrannidis ²⁾; omen ab imperatore Constantio

1) Cfr. Il. 1. 597; 7. 184; Odys. 17. 366; 21. 141; Plato conv. p. 177 D, 214 B; Athen. p. 464 A.

2) Xen. Anab. 6. 1. 23.

aliquando conspectum, cadaver hominis mortui „dextra iacens”, eum terrore percussit cum mortem instantem portenderet¹⁾. Sed in eis signis quae nulla divinandi arte interpretanda erant, loca ita valuisse videmus, ut dextra pars prospera esset consiliis eius qui observaret, laeva vero adversa. Quamquam ab initio inde, quamvis multum loco tribui soleret, vis et significatio signorum etiam aliquatenus ad eorum genus et indolem referebatur, quin etiam loca nonnumquam neglegebantur²⁾. In paucis signis hoc etiam mansit, veluti in sternutamentis, quae, quamquam melioris etiam ominis esse putabantur si a dextra audiebantur³⁾, tamen ab omni parte prospera esse credebantur⁴⁾. Sed in longe plurimis signis domesticis et propinquis dextrae manui adscribebatur vis fausta, laevae funesta; et multa fuerunt signa quorum fere omnis vis a locis pendere crederetur. Iam memoravi ardeam quae noctu Diomedei apparuit, quod signum δεξιόν dicit Homerus quia a dextra manu ei fuit. Auspices creberrime ad dextram et laevam manum rettulisse videntur vim signorum⁵⁾. Xenophon, qui multum tribuebat eorum disciplinae, in signis explicandis saepe quaerit ab utra parte visa sint⁶⁾; etiam signum aliquod caeleste ex statione eius qui observabat existimatum esse, si ratio id pateretur, non sine exemplo est⁷⁾; haec signa apud Homerum aut ex regione caeli aestimari solent, aut ex occasione, genere, natura, aliis.

Hanc sententiam autem, quam de dexteris signis tenuerint

1) Ammian. 21. 15. 2 (supr. p. 306 n. 4).

2) Haud raro signa caelestia et aëria memorantur, non addita regione qua appaerint; crebro hoc fit in tonitru, Il. 15. 377, Hesiod. Sc. Her. 383 sq., alibi; sed etiam in alitibus, Il. 8. 247 sqq. Herod. 3. 76 et passim. Vid. supr. p. 303 n. 1.

3) Plin. Them. 13.

4) Odys. 17. 545; Xen. An. 3. 5. 9 et passim; cfr. Catull. 45. 8 et 17.

5) Aristot. de Caelo p. 285a 1 sq.: ἐν τοῖς ἀψύχοις λέγομεν τὸ ἄνω καὶ κάτω καὶ τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν πρὸς ἑμᾶς ἀπαναφέροντες. ἢ γὰρ κατὰ τὰ ἡμέτερα δεξιὰ, ὡς περ οἱ μάντιες, ἢ καὶ θμολόγηται τοῖς ἡμετέροις, εἶεν τὰ τοῦ ἀνδριάντος.

6) Xen. Cyrop. 2. 1. 1: αὐτοῖς δεξιὸς αἰετὸς φανείς; Anab. 6. 1. 23: αὐτὸν αὐτοῦ δεξιόν; Cyrop. 7. 1. 3: βροντὴ δεξιὰ ἐφθόγγετο, quod ambiguum est.

7) Paus. 4. 21. 7: καί, ἤστραπτε γὰρ τοῦτοις κατὰ δεξιὰ, ἀπέφαινον ἕκαστος ὁ μάντις ὡς αἰετὸς εἴη τὸ σημεῖον. Fieri hoc poterat, cum omnes milites Messenii, in eadem acie collocati, in unam partem directi essent; fieri debebat vero, cum hoc signum, si ex regione Caeli aestimaretur, eandem vim habiturum esset hostibus atque ipsis.

Graeci, aliquando sed sero etiam a poetis Romanis acceptam in litteras latinas e Graecis translatam esse, nunc vulgo statuunt; ab initio enim gravissimum inter utramque gentem fuisse dissensum, et Romanos quidquid „dextrum” esset i. e. a dextra manu conspectum funesti ominis duxisse, quidquid vero „laevum” fausti. — Sed de ea re me dissentire confiteor. Credo enim, nihil alieni a Graecis accepisse Romanos¹⁾; non cum Graecis, sed *secum* eos dissensisse; alteram rationem enim, praestantiam dexteræ manus, non minus ab initio et semper apud eos viguisse, quam apud Graecos; quod cum non satis animadversum esse videatur a recentioribus, nunc paucis confirmare conabor.

Ac primum quidem, quod omnibus commune est, cum apud Romanos quoque dexteris manibus gladii teneri, litteræ scribi, tot alia peragi, fides peti ac dari, dei fulmen iacentes cogitari²⁾, litui ab augure moveri³⁾ solerent, quibus omnibus minus habilis esset laeva manus, cum inde apud Romanos quoque dextera manus imago aliqua esset eius quod aptum, habile, utile esset, laeva eius quod esset tardum, inhabile, indocile, cuius rei multa indicia praebent auctores latini certe non ex consuetudine Graeca sed ex ipsa rei natura petita⁴⁾; cum denique constet apud eos quoque aliquid valuisse laevam et dexteram manum ad religionem et interpretationem signorum, mirum esset et omni rationi repugnans si inquirentibus appareret, inversa naturae ratione laevas partes, ad omnia alia postpositas, ab eis praelatas esse ad religionem et omina. Atqui revera quod per se expectari possit, multis indiciis comprobatur. Primum in toto illo genere manus porrigendae et dandae ad fidem con-

1) Hac in re aliquid a Graecis desumpsisse Romanos fortasse ideo nonnullis probabile visum est, quod putarent Varronem (l. l. 7. 96) et Festum (p. 325) aliquid eiusmodi tradere. Sed revera hi auctores nihil aliud affirmant praeter hoc, voc. „scaevus” dictum esse in malam partem, et hoc derivandum esse a voc. *εκαίστος*.

2) Cfr. Attii fragm. 2 (vs. 652) Ribbeck frag. lat. Nell. 1852 p. 188; Ovid. Metam. 2. 311; Hor. Od. 1. 2. 2; Ovid. F. 1. 202.

3) Liv. 1. 18 § 7 et 8.

4) Liv. 8. 36. 7; 1. 34. 12; 23. 18; 37. 7; Verg. Aen. 4. 294 „rebus dexter modus”; Hor. Sat. 1. 9. 45; 2. 1. 18 „dextro tempore”; Gell. 13. 17. 1; — Sallust. Hist. 1. 41. 5; Verg. Aen. 2. 34 „si mens non laeva fuisset”; — Hor. Epist. 2. 3. 301; Sat. 2. 4. 4 „tempore laevo”; Gell. 6. 2. 8; 12. 13. 4; praef. 20.

testandam, quantum dexteræ manui tribuerint Romani, alii ostenderunt¹⁾; dextera, non laeva, Romanis fuit fidei testis²⁾, imago omnis consociationis³⁾, ipsa Fidei sedes⁴⁾; a dextrarum iunctione omnia pacta et foedera ab eis inaugurabantur; quod instituturos fuisse Romanos quis crederet, si mali ominis esse putavissent quæ ad dextram partem pertinerent? Deinde idem conspicitur, cum in certa re ad usum et aestimationem dextræ partis pertinente, quatenus eam persequi nos patitur testimoniorum inopia, prorsus cum Græcis ab initio consensisse Romanos appareat; *dextrationem* dicimus, qua ominis causa in dextram partem se vertunt qui tradunt aliquid vel qui moveri incipiunt. Apud Romanos quoque consuetudo praevalerat, omnes motus a laeva manu ad dextram dirigere⁵⁾, et sedes honoris erat a dextro latere (Suet. Ner. 13). Deinde *dextrationis* ad religiones et sacra a Romanis adhibitæ exemplum præbet caeremonia fratrum Arvalium, qua hi a privatis quotannis stipem primitiarum colligunt, quæ describitur C.I.L. 6. 2104a⁶⁾. Fratres, in ordine ante aedem collocati, expectant dum duoviri ex se quibus hoc mandatum est veniunt ad fruges colligendas quas tamquam primitias privati, ut videtur, attulerunt; has fruges, prout a duoviris colliguntur, fratres proxime stantes ordine accipere et alius alii tradere debent. His sedulo adscriptum est, duos viros qui fruges petebant, eas laeva manu recepisse, dextra manu porro tradidisse, observato ritu *dextrationis*, qui aequæ hac in re reliquis fratribus observandus fuisse videtur. Hoc exemplum ostendit, ad Romanos quoque aliquatenus pertinuisse illam curam, qua apud Græcos antiquos hic usus observabatur, qua Odysseus in dextrum se movit mendicans, et convivæ Platonis in dextrum sibi tradebant vicem Cupidinis celebrandi. Fortasse apud Romanos maior fuit numerus caeremoniarum, in

1) Cfr. Dans, der Sacrale Schatz, Jena 1857, p. 127 sqq. et p. 140 sq.

2) Isidor. Orig. 11. 1. 67; Cie. Phil. 11. 2. 6. — Cfr. Il. 2. 341.

3) Plaut. Capt. 442: "haec per dexteram tuam te dextera reticiens opsecro".

4) Liv. 1. 21. 4: "significantes fidem tutandam aedemque eius etiam in dexteris sacratam esse".

5) Ex. gr. Liv. 7. 35. 2: "ubi sententiam meam vobis perogero, tum quibus eadem placebant in dextram partem taciti transibitis".

6) Wilmanns 2879, vs. 23, cfr. Marq. Röm. Staatsverw. 3^e p. 456.

quibus omnino nihil tribueretur usui alterutrius partis sive manus, sed hoc ad nos nihil attinet, modo demonstrare possumus, ubicumque omnino alterutra manus aliquid ad religionem valeret, dextram non laevam fuisse praelatam; ad id sufficit exemplum allatum, quamvis sit recentius; nam in sacris talia non mutari solent, ut docet exemplum ferri obstinate a sacris prohibiti. — Eodem pertinet, quod in nuptiis ignem et aquam nuptialia „dextrum in orbem” circumferebant recens mariti ¹⁾. — Sed clarissime eadem res cernitur in ritu precationis. Notum est eis qui deos venerantur, cum peregrissent precationem, non licuisse ita temere e conspectu et auditu dei abire ut fors ferret; immo primum fas erat, eos qui precati essent, deum certiores facere se peracta re nihil amplius nunc deum morari, quod duobus modis apud Romanos factum esse memoriae traditum est. Altera ratio haec fuit, ut vestimento quo caput in precando velassent in oculos et os demisso paulisper totam faciem celarent; hoc est τὸ ἐγκαλύψασθαι, κατὰ τῆς κεφαλῆς ἔλκειν τὸ ἱμάτιον; huius rei certum exemplum habemus ex anno 396 ²⁾. Altera haec erat, ut capite proclinato, dextra manu ad os porrecta, salutarent simulacrum; haec ratio, quae cum priore illa coniuncta fuisse non potest, erat adoratio, προσκύνησις; eam Numa ad Romanos introduxisse fertur ³⁾. Verisimile est, consuetudinem adorandi Romanis fuisse recentiorem, obductionem faciei vero fuisse antiquissimam et proprie Romanam; praeterea persuasum mihi est, nonnullos fuisse deos, quos numquam adorando, semper facie obducenda, venerari soliti sint Romani. Sed hoc mitto. Hoc facto igitur, facie obducta aut manu ad os porrecta, abire licebat, sed ne id quidem ut fors ferebat, neque retrocedentibus; corpus circumagere, tergum deo praebere, deinde paulisper considerare ⁴⁾ debebant, ne quin ex colloquio divino se recepissent ullum dubium esset. Sic ei quoque qui auspicati erant in templo, ut caeremoniam peractam et templum

1) Marq. Priv. Alt. 1. p. 49; Val. Flacc. Arg. 8. 243 sq., citto Varr. Non. p. 112.

2) Dion. 12. 16. Parum accurate Plutarchus (Cam. 5) in ea re memorat adorationem.

3) Plat. Num. 14.

4) Plat. Num. 14; Id. Qu. Rom. 26, Mur. p. 370: ὅτε νῦν προσκυνήσαντες καὶ τὰς ἱεροὺς ἐπιμένειν καὶ καθίξιν εὐλόγουν.

aërium sublatum esse ostenderent, se invertere debuerunt¹⁾. Hoc est τὸ στραφῆναι, „se vertere”, quod ipsum, partim cum obductione faciei, partim cum adoratione coniunctum, nihil aliud erat quam τὸ συνάπτειν τὴν ἐπιτελείωσιν τῆς εὐχῆς, τῇ προτέρῃ πράξει πέρας ἐπιτιθέντας, ut dicit Plutarchus²⁾, finem sollemnem adiungere actioni religiosae. Notum est Camillum, cum aliquando, precatus ante dei simulacrum, facie obducta se verteret abiturus, procidisse cum visum prohiberet velamentum³⁾. Sed haec actio, sicuti facile in sacris permultum tribuitur sollemnibus gestibus, a nonnullis pluris fere aestimari coepit quam ipsa precatio⁴⁾. Quam prorsus in oblivionem venerit vera causa et ratio huius circumversionis, apparet cum a posteris, qui morem Orientalem prosternendi se coniungebant cum antiquo ritu, eum ordinem servatum esse videamus, ut prius capite velato precarentur, deinde se vertentes adorarent, tum demum reversi se humi prosternerent⁵⁾. At haec corporis circumactio semper fieret necesse erat ad dexteram, scilicet ominis causa, ad partem bene ominatam⁶⁾. Nam ad dextrationis religionem hoc referendum et ex dextratione unice explicandum esse, quamvis certis argumentis probari nequeat, tamen per se manifestum esse videtur, et eo magis constat, quo minus aliis rationibus hoc explicari potest⁷⁾. Sic, quod

1) Tab. Ignv. VIa lin. 6 = Ib lin. 11: „nera covrtust pora angla anseriato iust” (Bücheler Umbria Bonu 1883 p. 46 vertit: „donec revorterit qui oscines observatum ierit”). Cfr. Aufrecht-Kirchhoff Umbr. Sprachd. Berl. 1849, 2 p. 60.

2) Plut. Num. 14.

3) Dion. 12. 16; cfr. Liv. 5. 21. 16, Plut. Cam. 5.

4) Cfr. Lucret. 5. 1196: „nec pietas ulla est, velatum saepe videri Vortier ad lapidem”.

5) Suet. Vitell. c. 2: „Vitellius miri in adulando ingenii, primus C. Caesarem adorari ut deum instituit, cum reversus ex Syria non aliter adire ausus esset, quam capite velato, circumvertensque se, deinde procumbens”. —

6) Plut. Cam. 5: ὅστις ἱεμελοῖς ὕθρος, ἐπευξαμένοις καὶ προσκυνήσαντι ἐπὶ δεξιᾷ δὲξιόστροφον. — Plant. Caryl. 1. 1. 70. „quo me vertam nescio. — Si deos salutas, dextroversum censeo”. — Hue nequaquam pertinet edictum illud dei Aemulapli in inser. rom. servatum (C.I.Gr. 5980), quo Caecus quidam iubetur primum ad sacrum anggestum adorare, deinde ad laevam se vertentem circumire anggestum (ἀπὸ τοῦ δεξιόστροφον εἰς τὸ ἀριστερόν), deinde manum in summo anggestu ponere, manum tollere et ad oculos admove, videre. — Hinc homini enim minime abendum erat ex praesentia et conspectu dei.

7) Accedit quod apud Gallos etiam observabatur ritus circumversionis, sed nihil

Caesar supremo die Curiam intraturus sinistrorsum se verteret cum ab hostiis caesis discederet, tamquam pessimum omen tum ipsum a senatoribus observatum esse, tradidit auctor quo usus est Nicolaus Damascenus, ut supra ostendimus (p. 307 sq.). Plutarchus quidem conatus est, morem circumagendi corporis ita explicare ut dicat, cum templa Romanorum in Orientem essent directa, et precantes ab Oriente aversi starent, eos precatione peracta ad ipsum deum se convertisse; sed cum Plutarchus de templorum Romanorum directione erraverit (vid. supr. p. 297 n. 2) eius explicatio cadat necesse est. Minus etiam placent quae ex coniectura assecutus est Müller¹⁾: „man drehte sich nämlich, wenn man das Gesicht vorher gegen Mitternacht gerichtet hatte, zur glücklichen Morgenseite, und wandte den feindlichen Wesen der Abendseite, dem Veiovis und den Unterweltsgöttern, trotzend den Rücken zu“. Nam satis constat, precantes non versus Septentrionem directos fuisse, sed, si non obstaret templi situs, versus ipsum Orientem (supr. p. 297 n. 1 et 3). Itaque potius permanendum mihi videtur in ea explicatione quam protuli.

Sed ut demonstremus quid apud Romanos valuerint dextra et laeva pars, inprimis ratio habenda est eorum quae traduntur de vi quam apud Romanos ipsa auspicia et signa accipiant ex dextra aut laeva parte. De ea re autem inquiringibus statim apparet, tantum abfuisse ut omnia signa si a dextra manu conspicerentur vim funestam inde acciperent, ut in pauca quaedam tantum et augurali doctrina diligenter distincta signa hoc caderet, nempe in picum et cornicem, ut alia vero eiusdem generis, illis opposita, contrariam vim caperent ex illa parte, nempe corvum et parram; in his igitur neque laeva neque dextera per se fausta aut funesta, sed utraque pars bona modo signa sibi convenientia habeat.

certi ibi praescriptum erat de parte in quam se verterent abeuntis; ita enim explicandum esse videtur, id quod Posidonius statuerat, Gallos quoque ad dextram abire a venerationibus (Athen. p. 162d) tam praecise potuisse negari ab alio auctore ignoto (ap. Plin. 28. 26). Cum Posidonium, morum externorum diligentissimum observatorem, tum vero illum auctorem ignotum qui rem tanti faciebat ut Posidonium refutandum esse censeret, scripsisse crediderim quod ipsi in Gallia vidissent; itaque alios Gallos aliter fecisse.

1) Estr. 2 p. 144.

„Impetritum, inauguratumst: quovis admittunt aves.

Picus et cornix ab laeva, corvos, parra ab dextera

Consuadent: certum herclest vostram consequi sententiam”¹⁾.

Haec quattuor signa Romanis et Italicis fuerunt inter maxime usitata et volgata²⁾; cum frequentissime occurrerent, leviora aestimabantur quam signa rarius oblata, fulmen et aquila³⁾; in litteris Romanis saepissime memorantur binis etiam in paria sibi oppositis. „A dextera corvus, a sinistra cornix facit ratum”, ait Cicero; idem tradit, Panaetium hoc exemplo vanitatem signorum demonstravisse, requirentem „Juppiterne cornicem a laeva, corvum a dextera canere iussisset”⁴⁾. Hinc apparet, Horatii illud „parrae recinentis omen” (Od. 3. 27. 1) fuisse a laeva, et in versibus eiusdem:

„teque nec laevus vetat ire picus,
nec vaga cornix”

vocabulum „laevus” translate usurpatum esse pro „infaustus”, et „laevum” fuisse eum picum quod a dextera parte esset⁵⁾. — Haec omnia igitur demonstrant, nullam vim funestam in univ-
ersum fuisse in dextera manu. At alia indicia ostendunt, signa nonnulla antiqua et rariora inprimis tum fuisse fausta Romanis, si a dextera manu apparerent. Plinius ait, lupum, in medio cursu subito subsistentem, os humo ita replentem ut pleno ore humo vesci videretur, fuisse omen unum omnium praestantissimum eis qui iter facerent, si ad dexteram ab eis conspec-

1) Plaut. Asin. 259—261.

2) Cfr. Tab. Igav. VIa lin. 1—6; Bücheler p. 43 sq. sic vertit: „qui oscines observatum ibit, sic in tabernaculo sedens flaminem iubeto stipulari: observemne parram prosperam, cornicem prosperam, picum legitimum, picam legitimam, legitimas aves, legitimas oscines divinas? Flamen sic instipulator eas observari: parram — etc.” — Cfr. Fest. p. 197; Aufrecht Kirchhoff l.l. p. 25 et 27.

3) Serv. Aen. 8. 474: „si parra vel pious auspicium, et deinde contrarium aquila dederit, auspicium aquilae praevalet”.

4) Cic. div. 1. 39. 85; 1. 7. 12. — Cfr. Phaedr. 3. 18. 10 sqq.: „augurium corvo (datum est), laeva cornici omnia”. — Plaut. Aulul. 4. 8: „non temere est, quod corvos cantat mi nunc ab laeva mann” (scil. malum ominans). —

5) Hor. Od. 3. 27. 15 sq. — Eodem modo Verg. Ecl. 9. 14: „— nisi me quarumque novas incidere lites ante sinistra cava monuisset ab illice cornix”, cornix, signum prohibens, a dextera conspecta, „sinistra” dicta est pro „infausta”. Servius (ad h. l.), cum id non perspiceret, coniecit naturam prohibentem huius omnia esse deducendam ex *illice*.

tum esset¹⁾; quae interpretatio quin fuerit antiqua et Romana, nemo dubitaverit. Etiam apud Plautum (*Amphitr.* 1. 1. 177) „hinc enim dextra mihi vox auris ut videtur verberat“, „dextra“ significare videtur „boni ominis“; neque obstat quod id parum rebus eo loco narratis aptum est, cum ea verba aliunde petita et ridendi causa in comediam illata sint, ut ostendit magnus eorum sonus et iocus e voc. verberare deductus. Eodem fortasse pertinet Varro r. r. 3. 17. 10: „at strepitus ab dextera“, i. e. strepitus bonum praesagiens, quod significaret amicum esse aedilem factum. Eodem referenda sunt quae tradit Suet. Vitell. 9: „praemisso agmini laetum evenit auspiciū, siquidem a parte dextra repente aquila advolavit“, et Claud. 7: „evenit ut — praetervolans aquila dexteriore humero consideret. — Contra videmus etiam signa dira et prohibentia, si ad laevam partem corporis pertineant, eo funestiora haberi a Romanis; inter tristia omina, quae Tiberio Graccho obvenisse traduntur eo die quo periit (a. 133), hoc refertur quod: „domo exiens sinistro ad limen offenso pede decusserit pollicem“. — Sed ad praestantiam signorum caelestium quoque aliquid valebat dextera manus. Non ita quidem ut ipse locus quo apparerent a dextera manu esse deberet ei qui conspiceret; satis enim ostendimus, locum his signis faustum semper fuisse partem caeli Orientalem sive sinistram, funestam Occidentalem; verum ita, ut cursus et motus, quem in illa parte caeli ageret illud signum, esset a laeva ad dextram. Somnium praesagum quod apparuit Tarquinio Superbo, cum multa alia continebat, tum hoc, solem inverso cursu progredi ei videri, ut ipse narrat in Bruto Attii:

„exin prostratum terra, graviter saucium,
resupinum in caelo contueri maximum
mirificum facinus: dextrorsum orbem flammeum
radiatum solis liquier cursu novo“.

Auspices autem quos consultabat Tarquinius, ei respondebant de reliquis alia, de hac parte somnii vero, eam ipsi quidem

1) Plin. 8. 83: „Iupum in fame vesci terra inter auguria, ad dexteram commean-
tium praeciso itinere si pleno id ore fecerit, nullum ominum praestantius“.

esse tristis ominis, populo Romano vero faustam, cum in dextrum se movisset sol:

„— nam id quod de sole ostentum est tibi,
populo commutationem rerum portendit fore
perpropinquam. Haec bene verruncent populo! Nam quod
dexterum

cepit cursum ab laeva signum praepotens, pulcherrime
auguratum est, rem Romanam publicam summam fore”¹⁾.

Atqui idem, quod non de loco sed de cursu et motu valuit, etiam ad fulmen transtulerunt Romani. Optimum, et maxime „sinistrum” eis fuit fulmen, quod, in Oriente conspectum, in eo loco a laeva ad dextram se moveret, i. e. a parte Septentrionali versus Meridiem. Romani autem, quamvis ceterum nonnulla ab Etruscis didicerint, illud tamen de motu fulminis ab initio de se censuisse videntur, quod eo duceret dexteræ partis et dexteri motus praestantia naturalis. Recte Dionysius, cum loquatur, quod animadvertendum est, de fulminibus in templo aërio visis: *τίθενται δὲ* inquit *Ῥωμαῖοι τὰς ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ ἀστραπαῖς αἰσίους, εἴτε παρὰ Τυρρηνῶν διδασχθέντες, εἴτε πατέρων καθηγησαμένων*, et paulo post addit: *ὥς δὲ τινες ἰστοροῦσιν, ἐκ παλαιῶν τε καὶ πρὶν ἢ παρὰ Τυρρηνῶν μαθεῖν τοῖς Ῥωμαίων προγόνοις αἰετοὶ ἐνομίζοντο αἱ ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἀστραπαί. Ἀσκανίῳ γὰρ τῷ ἐξ Αἰνέου γεγονότι — μετ’ ὀλοφύρμου τὸν τε Δία καὶ τοὺς ἄλλους αἰτουμένῳ θεοὺς αἰετὰ σημεῖα τῆς ἐξόδου δοῦναι, Φασὶν αἰθρίας οὐσῆς ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἀστράψαι τὸν οὐρανόν*²⁾. — Revera enim de motu fulminis longe aliud quid censuerunt Etrusci, ut docet Plinius³⁾: „ideo cum a prima caeli parte (i. e. ab ea Sept. regione quae ad Orientem vergit) venerint et in eandem concesserint, summa felicitas portenditur”. Haec igitur Etrusca ratio fuit longe diversa; illa vero fuit antiqua ratio Romana. — Sed utramque rationem permiscuit Dionysius, in duplicem errorem incidens. Nam cum recte primum dixisset, Romanos plurimi facere solere fulmina *ἐκ τῶν*

1) Trag. latin. Reil. ed. O. Ribbeck (1862) p. 239.

2) Dion. 2. 5 p. 245 sq. Male Plutarchus, hunc locum Dionysii afferens, eius verba mutavit (Qu. Rom. 78): *Ἀσκανίῳ — ἀστραπῆς Ἐν ἀριστερᾷ νικηφόρου γενομένης*, et ad fulmen *sinistrum* ea rettulit.

3) Plin. 2. 144, et vid. supr. pag. 291 n. 3.

ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ se moventia, paulo post omisit et neglexit tria illa verba: ἐπὶ τὰ δεξιὰ. Quod supererat autem, fulmen ἐκ τῶν ἀριστερῶν, idem esse putavit quod illud „fulmen sinistrum” (revera Plutarchus, cum pro ἐκ τῶν ἀριστερῶν perperam substitueret ἐν τῇ ἀριστερᾷ, non aberravit a sententia Dionysii, vid. p. 317 n. 2); itaque inscius Dionysius transiit a *motu* fulminis ad *locum* quo appareret. Cum autem insuper teneret falsam opinionem illam, quam etiam acceperunt Iuba et Servius, fulmen faustum a Romanis *sinistrum* dici quod esset a laeva manu auspicantis, et fulmen *sinistrum* Romanorum esse idem quod fulmen Septentrionale Etruscorum, eo pervenit, ut statueret, sententiam Romanam qua plurimi fiebat fulmen ἐκ τῶν ἀριστερῶν (ἐπὶ τὰ δεξιὰ), eandem esse atque sententiam Etruscorum de praestantia fulminis in Septentrionem redeuntis, quod utraque sententia pertinere videretur ad fulmen a laeva manu conspectum. Nos autem supra (p. 298 sq.) satis refutavimus alterum illum errorem quem cum Iuba et Servio communem habet Dionysius; sed prior etiam error manifestus est. Dionysius non perspexit, cum omitteret vocabula ἐπὶ τὰ δεξιὰ, se omittere ipsam gravissimam huius formulae partem, cum Romani hoc fulmen magni facerent non quod oreretur a laeva manu, sed quod pergeret ad dextram. Nam verba illa Attii: „quod *dexterum* cepit cursum *ab laeva* signum praepotens”, clarissime ostendunt quomodo accipienda sit sententia Romana, optimum fulmen esse ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ; neque quidquam eam pertinere ad aliam sententiam Romanam optima esse fulmina *sinistra*, cum hoc valeat de *loco*, illud vero de *motu* fulminis¹⁾. Illud autem, quod ab Etruscorum disciplina alienum fuisse videtur, deduxisse Romanos manifestum est ex praestantia dextrae manus et vi fausta dextrationis, cui aequae ac Graeci plurimum tribuebant.

Ad demonstrandum, quid in signis et auspiciis dextrae manui

1) Itaque cavendum est ne illud „fulmen ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ” perperam referat quis ad caeli regiones, neve in hunc errorem inducatur formula Homeri longe diversa ἐκ δεξιᾶ ἀστράπτειν, quae est „fulmen iacere in Oriente” = laevum tonare, sinistrum fulmen odere, supr. p. 302. Quid intersit facile quisque perspiciet, si reputaverit fulmen non posse ex Occidente in Orientem abire, toto caelo peragrato, neque observari posse eiusmodi signam.

tribuerint Romani, denique supersunt voces: „bona scaeva, scaevola, obscaevare”.

„Scaeva” est omen¹⁾; et hoc sensu vocabulum adhibetur interdum a Romanis in utramque partem; non per se quidem, sed coniunctum cum adiectivis „bona” aut „mala”²⁾. Verbum quoque quod inde derivatur, „obscaevare”, i. e. „omen praebere” nonnumquam in bonam partem adhibitum legitur³⁾. At, cum constet vocabulum „scaevus” idem esse atque *σκαίδς*, „scaeva (res)” proprie est „res a laeva manu observata”, neque omnino ad omina pertineret, nisi vim aliquam propriam, aut bonam aut malam, acciperet e vi praesaga laevae manus, quae etiamsi nonnumquam occultata est liberiore loquendi consuetudine, in ipsa voce tamen ab initio infuit. Sed utram, bonam an malam? Immo malam, ut probatur his argumentis: 1° scaevola est fascinum, quod in bulla aurea inclusum aut loco suspensum in collo gestabant praetextati; hoc fascinum (sive praebia „a praebendo, ut sit tutus, quod sint remedia in collo pueris” Varro l. l. 7. 107) gestatum esse tradit Varro „bonae scaevae causa, ne quid obsit”, i. e., ut arceat fascinationem. Scaevola igitur dicta est ab eo, quod per eam arceri debebat, quemadmodum ipsa quoque fascinum dicta est a fascinatione — *βασκαυία* — quam arcere debebat; et cum absurdum sit, aliquid in collo gestari quod bona omina arceat, dubitari non potest quin scaeva sit proprie malum omen, et scaevola dicta sit quod scaevam per se malam redderet bonam. 2° Etiam ex eis quae statuit Varro, apparet scaevam proprie fuisse malum omen⁴⁾.

1) Plant. Cas. 810 sqq.: „hac lapi, hac canes; lupina scaeva fusti rem gerit. Hercle, opinor, usurpabo ego illuc nunc verbum vatus: Hac ibo, caninam scaevam spero meliorem fore”.

2) Plant. Stich. 5. 2. 24: „bona scaeva strenaque obviam occessit mihi”. — Pseudol. 4. 7. 39: „beus ego ab hoc praedatus ibo; novi, bona scaevast mihi”. Cfr. quae adnotavit Lorenz ad h. l.

3) Plant. Stich. 3. 2. 7: „aspicio hercle hodie ego optimo exii foras. Quom strenam mi obcaevavit, spectatum hoc mihiest (Ritschl: „bona strenam mi obcaevavit, quom spectrum mihiest); mastella murem ut abstulit praeter pedes. Nam ut illa vitam reperit hodie sibi, item me spero facturum, augurium ac facit”.

4) Varro ling. lat. 7. 96: „quare, quod dixi, scaevum omen est omen turpe”. — Totus locus valde depravatus huiusmodi est:

„Apud Matium:

Idem affirmat Festus, si recte suppletum est scholion, p. 325: „Scaevam, volgus quidem et in bona, et in mala re vocat: cum aiunt bonam, et malam [scaevam; at scriptores] in mala pone[re] consueverunt, ut] apud Graecos σκαίων invenitur positum].” Et Donatus (ad Terent. Ad. 4. 2. 8): „qui aliquid mali ominis scaevumque viderint”. — 3° verbum „obscaevare” a Plauto etiam adhibetur sensu proprio, qui est „malum omen afferre”¹⁾; 4° hoc verbum Nonius (p. 145) ita interpretatur: „obscaevavit, quasi scaevum, malum, attulit”. — Apparet igitur haec vocabula, quatenus a laeva manu aliquam vim propriam haberent, habuisse vim malam.

Quae collegimus satis ostendunt, Romanos semper cum Graecis consensisse. Non solum utrisque eadem stetit sententia, Orientalem regionem ad auspicia faustam esse, sed etiam consenserunt semper de vi prospera quam ex dextra manu recipere auguria.

Obscaeni interpres funestique ominis auctor

obscaenum dictum ab scaena Quare turpe ideo obscaenum, quod, nisi in scaenam, palam dici non debet. 97. Potest vel ab eo, quod puerulis turpicula res in collo quaedam suspenditur, ne quid obrit, bonae scaevae causa, scaevola appellata. Ea dicta ab scaeva, id est sinistra, quod quae sinistra sunt, bona auspicia existimantur. A quo dicuntur comitia aliunde quid sit dixi aut sinistra quae nunc est. Id a Graeco est, quod hi sinistram vocant σκαίων. Quare quod dixi scaevum omen est omen turpe. Quod unde dicitur? Omen, e quo S extritum”.

Illia verba quae citavi („quare, quod dixi” o. q. s.), quamquam in ea conspirant codices, in omnibus fere editionibus temere mutata leguntur, ob eam causam, quod editores crederent, ea repugnare verbis praecedentibus. At quidni potius, si mutatione opus est, mutantur verba ea praecedentia? Quae sunt haec: „ea dicta ab scaeva, id est sinistra, quod quae sinistra sunt, bona auspicia existimantur”. Certe haec repugnant illis, sed, cum de universa omnibus sermo sit, etiam per se ferri non possunt. Ego credo ex eis aliquid exeidisse; id inde apparet, quod postea Varro dicit se modo aliquid dixisse (scil. scaevam esse umen turpe), neque tamen id in hac sententia legitur. Facile fieri potuit ut oculi librarii aberrarint a verbis „sinistra, quod” ad alterum „sinistra, quod”. Itaque huius loci partem alteram ita restituisse velim:

„. scaevola appellata. Ea dicta ab scaeva, id est sinistra, quod est omen turpe. Sed in auspicanda fulmina dicuntur sinistra, quod quae sinistra sunt, bona auspicia existimantur; a quo dicuntur comitia, alio die augur ei dixit, auspicia sinistra, quae nunciat. Illud a Graeco est, quod hi sinistram vocant σκαίων. Quare, quod dixi, scaevum omen est omen turpe e. q. s.”

Inprimis confrenda sunt verba Festi (p. 351): „Sinistrum in auspicando significare ait Ateius Capito laetum et prosperum auspiciū” vid. aspr. p. 287 n. 4.

1) Plaut. Asin. 265 sq.: „sed quid illuc, quod exanimatus currit huc Leonida? Metuo quod illic opuscaevavit meae falsae fallaciae”.

Atqui quod in Graecis rebus supra conicere magis quam affirmare potuimus, praestantiam Orientalis regionis inprimis (ab initio certe) ab eis relatum esse ad signa caelestia et aëria, praestantiam dexteræ manus vero ad signa domestica, terrestria, propinqua, id in rebus Romanis multo clarius et certius apparet. Signa caelestia semper aestimaverunt Romani ex regione qua apparerent, aves in aëre volitantes oblativas semper ex regione in quam concederent; verum reliqua signa et auguria, cum aves tum alia (paucis exceptis, ut pico et cornice, quae a laeva manu habebantur prospera)¹⁾ a laeva manu vim funestam, a dextra vim faustam accipere censebant.

Sed ad naturam signorum quae ex regionibus aestimabantur, i. e. caelestium et aëriorum, et quae in templo aërio ex legum dictione aestimabantur, designandam, Romani usi sunt eisdem quidem nominibus, quae ad omnia signa Graeci, ad reliqua signa quae ex locis aestimanda erant, adhibebant ipsi, sed inverso ordine. Illa signa enim referebantur ad sententiam illam „Italicam” de sedibus deorum, ex qua etiam a Romanis nomina certa data sunt regionibus et caeli partibus, Graecis nominibus contraria. Signa domestica et terrestria igitur, si fausta erant, cum Romanis tum Graecis fuerunt secundum loca: δεξιὰ, dextra; si infausta: laeva, sinistra, ἀριστερά; verum signa aëria et caelestia, quae a Graecis etiam, si fausta erant, dicebantur: ἐπὶ δεξιὰ (Orientalia), si infausta: ἐκ' ἀριστερά, dicebantur a Romanis si fausta erant: laeva et sinistra (scil. in caelo, a deis), si infausta: dextra²⁾.

1) Nescio an liceat hoc ita ex coniectura explicare, ut statuamus, ab initio his avibus, sive cantu sive alia ac volatu auspiciū facerent, vim aliquam attributam esse prohibentem et malum caveri iubentem; hanc vim autem, si a parte infirmiore et infausta apparerent, negligere potuisse observatorem eum ab ea parte omnino nihil quod salutare esset ab eo posset expectari; sin vero a dextera apparerent hae aves admonentes et malum praesagientes, facere non potuisse observatorem quin ad se referret omen et caveret; hanc ob causam „liquidum” fuisse auspiciū si hae mali nuntiae in laeva parte se continerent, et melius etiam, quam si omnino non apparerent; vitium vero factum esse si a dextera interpellarent; hoc autem ita brevius dictum esse, ut ad usum quotidianum sufficeret, pium et cornicem a laeva fausti a dextera mali omnis esse.

2) Hoc vocabulū (*dextra* signa caelestia) eum ad signa caelestia et aëria *sine templo aërio* observata tantum pertineat (vid. sup. p. 288 sq.), eum vero rarissime

Iamvero ex hac nominum ac verborum latinorum differentia primum orta est, ut expectari poterat, repugnantia in explicationibus horum verborum quas praeberent grammatici et alii auctores. Sed facillime solvitur haec repugnantia, quae specie magis quam re continetur, modo recte distinguamus et singulas explicationes eo revocemus quo pertinent; non ita quidem, quod fieri solet, ut alteram partem earum reducamus ad rationem aliquam proprie Romanam, alteram ad rationem Graecam, sed ita ut alteram ad signa caelestia et aëria et quae legum dictioni convenient, alteram ad auguria terrestria referamus. Itaque de auguriis terrestribus, secundum laevam et dextram manum aestimatis, valent haec testimonia:

Fest. p. 74: „dextra auspicia prospera”. Non. p. 290: „dextrum dicitur felix, propitium”.

Ad signa vero aëria et caelestia et impetrata referenda sunt Fest. p. 351: „sinistrum in auspicando — laetum et prosperum auspiciū”, et quae praeterea citavimus supr. p. 287 n. 2 et 4, 288 n. 1, 290 n. 1, 298 n. 3. Vid. etiam p. 319 n. 4.

Haec autem iure ita distingui, egregie testatur Servius, ad Aen. 2. 693: „sinistrum, prosperum quia caeleste est, ut supra diximus”; et ibid. 2. 34: „sed sciendum *laevum*, cum de humanis rebus est, esse *contrarium*, cum autem de caelestibus, prosperum”. Haec etiam pluris facienda sunt, quod rei causam non perspexit Servius, ut ostendit ipse his verbis additis: „quia sinistra numinum, intuentibus dextra sunt”, ut supra etiam satis nobis apparuit (p. 298 sq.). Et facile ferimus, eum *caelestia* sola memoravisse h. l., cum manifestum sit hoc vocabulo ab eo comprehensas esse „aves sinistras”.

Sed maior sane perturbatio orta esset, si etiam ab utroque genere signorum et auguriorum ad ceteras res promiscue *trans-*

memorentur signa caelestia et aëria infausta sine templo aërio observata, rarissimus etiam est hic usus huius vocabuli apud Romanos. Nisi fallor, unicum exemplum est quod praebet Statius (Theb. 8. 496):

„Si prohibes, hic nocte moras, dextrisque profundum

Alitibus praetere diem”.

i. e. „excita tantam multitudinem avium in Occidentem abeuntium, ut altum caelum eis impleatur”. — De *die* pro *caelo* dicto cfr. Lucan. 8. 217 „mutare diem” pro „mutare caelum”, et Schol. Theb. 1. 201. — Vid. praeterea p. 298 n. 3.

lata essent haec vocabula dexter laevus sinister eisdem sensibus contrariis. Quod numquam factum est. Primum eiusmodi metaphora Cicero omnino abstinuit. Animadvertendum est, non solum vocabula laevus et sinister apud eum numquam per se poni pro funestus et malum praesagiens, dexter pro faustus (a signis oblativis terrestribus ad ceteras res translata), sed etiam apud eum numquam dici laevus et sinister pro faustus nisi ubi sermo fiat de auguriis quae ex regione caeli aut ex legum dictione aestimanda sint. Quod dicit (vid. supr. p. 287 n. 4) „quae bona sint, sinistra nos dicere etiam si dextra sint”, non longius pertinet quam ad haec signa, quae sola ab auguribus usurpabantur. Contendi non potest, alteram translationem fuisse Romanis ab initio usitatam, alteram peregre e Graecis litteris adsumptam, cum neutra utatur Cicero. — Reliqui auctores vero, cum in pedestri sermone tum in poetico, si metaphorice utebantur his vocabulis, numquam ex ea ratione id fecerunt, quae pertinebat ad signa caelestia et aëria, sed constanter ex altera. Itaque vocabula laevus et sinister, translate adhibita, semper apud Romanos significant malus, funestus, dexter semper prosper, secundus. Hoc paucis exemplis confirmabo.

Vocabulum dexter est „secundus, propitius”, laevus et sinister sunt „iratus, adversus”, ubi translate de deis usurpantur. Sic primum precantibus frequens est illud „dexter ades” ¹⁾; deinde formulae „deo dextro”, i. e. adiuvante, favente ²⁾, oppositum est illud „ira Iovis sinistri” ³⁾, „numine laevo” ⁴⁾. Dei cogitantur homini subvenire et favere, si a dextra parte appareant. Duo tantum sunt loci, qui an repugnent huic regulae dubitari possit. Alter est Arnobii (supr. p. 288 n. 1): „dei laevi et laevae, sinistrarum regionum praesides et inimici partium dexterarum (caeli)”. Sed hic locus revera non repugnat. Dubium quidem non est, quin Arnobius eos deos, quos laevos dicat, habuerit pro propitiis. Sed in ipsa voce „laevus” id nequaquam

1) Verg. 8. 302; Ovid. fast. 1. 6 et 67 et 69; Stat. Theb. 1. 716; 9. 548; cfr. Prop. 4. 9. 72; Quinct. 4 pr. 5.

2) Ovid. Trist. 5. 3. 57; Pers. 5. 114; Stat. Theb. 10. 131; 11. 50; 12. 461; Id. Silv. 1. 4. 66; Sil. Pan. 5. 660 sq.

3) Stat. Theb. 3. 538

4) Mart. 6. 85. 3. Cfr. Sil. Ital. Punic. 3. 94

ineest. Haec vox h. l. unice pertinet ad locum quem hi dei in caelo occupare dicuntur, qui est laevus a Iove; itaque h. l. non translate, sed proprie adhibetur hoc vocabulum. — Alter locus est Vergilii, Georg. 4. 7:

„— — at tenuis non gloria, si quem

Numina laeva sinunt, auditque vocatus Apollo”.

De huius loci interpretatione iam inter veteres grammaticos magnus fuit dissensus. Servius (supr. p. 288 adn. 1) censet, numina *laeva* h. l. *prospera* a Vergilio dici; Gellius vero ait (5, 12, 13): Vergilium „numina laeva in Georgicis deprecari”, eumque his versibus significare „vim quandam esse huiuscemodi deorum in laedendo magis quam in iuvando potentem”. — Itaque nobis optio libera relicta est. Ego autem quaerere velim, utrum magis probabile sit, Vergilium hoc dicere: „magnam gloriam ex illo negotio reportare potest aliquis, si Apollo vocatus eum audit et si dei illi *qui adversari et difficultates praebere solent, vim suam nunc semel cohibentes*, sinunt hoc opus ab eo perfici”; an vero illud eum dicere: „magnam gloriam reportare licet, si favet Apollo et si dei illi sinunt *qui propitii esse solent rebus humanis*”. Mihi haec consideranti videtur prior sententia multo melior esse. Nam deos *per se propitios* h. l. memorare nihil attinebat; hi semper quidlibet „sinunt”; dubium solum esse poterat in hoc negotio a Vergilio suscepto quid effecturi essent dei qui adversari solent rebus humanis, itaque eorum solorum ratio habenda erat et excipiendus erat ille eventus ut hi non passuri essent rem susceptam perfici. Hanc ob causam cum Gellio faciendum esse censeo.

Deinde dexter (secundus) et laevus (adversus) etiam translate dicuntur de rebus et personis faventibus aut malum futurum minantibus¹⁾. Praeterea haec vocabula eodem sensu etiam *translate* ponuntur de locis faustis et tristibus, nulla ratione habita veri horum locorum situs²⁾. Quin etiam *translate* usurpantur de ominibus et auguriis³⁾; inde fieri etiam potest

1) Plaut. Amphitr. 1. 1. 177 „dextra vox” (vid. supr. p. 316); Stat. Theb. 12. 211: „dexter haruspex”; id. Silv. 3. 4. 68 „sidere dextro edite”. Cfr. p. 310 n. 4.

2) Ovid. Trist. 5. 5. 30 „in loca dextra” i. e. „fausta”, ellito vs. 39 sq.; ibid. 5. 10. 14; ex Ponto 1. 4. 81; 2. 2. 2. Sed „laevus” *proprie* dicitur Trist. 1. 4. 19.

3) Ovid. Heroid. 2. 115 „avisus sinistris”; 13. 49 „omen sinistram”; Stat. Theb.

ut omen aliquod ex pico aut cornice viso acceptum — nam in has volucres solas hoc cadit — „laevum” vel „sinistrum” (i. e. malum) dicatur, quamvis vim malam suam ex ea ipsa re acceperit quod a dextra manu visum sit ¹⁾).

Ex his exemplis apparet, totum hunc usum petitum esse ex ea ratione, qua secundum laevam et dextram manum aestimari solebat vis signorum, ex altera ratione vero (ex regionibus caeli) numquam translate adhibita esse illa vocabula; secundum illam priorem rationem autem semper Romanis quoque boni ominis fuisse quod a dextra manu esset, mali quod a laeva. — Vocabulum sinister praeterea ex eadem ratione prorsus idem factum est quod „malus, molestus, gravis”, ut apud Vergilium ²⁾, Horatium ³⁾ et omnes alios, Tacitum inprimis, frequenter legitur, et omnino ita secutum est significationem vocabuli laevus (p. 310 n. 4), quocum in signis caelestibus et aëriis primum compositum fuerat, quod ibi sinister idem erat atque „laevus a deis”.

(Continuabitur.)

1, 634; Val. Fl. 1. 245 „omine dextro”; id. 6. 70 „laevo omine”; Val. Max. 4. 7. 2 „sinistris auspiciis”; Sil. Ital. Panic. 4. 708; Lucan. Phars. 5. 396; Apul. Met. 10. p. 247. 1 „laevum praesagium”.

1) Hor. Od. 3. 27. 15 sq.: „laevus picus”; Verg. Ecl. 9. 14: „sinistra cornix”. Cfr. *supr.* p. 315 n. 5.

2) Verg. Aen. 10. 110; 11. 347; Georg. 1. 144.

3) Hor. Epist. 2. 3. 452.

AD PLINII EPISTOLAS.

III. 15, 7. *Difficile est ut mihi de absente credas, quanquam credere soles omnia.* Nimiae credulitatis labem A. Reifferscheid sustulit post *quanquam* inserens *amicis*. Mihi potius post *omnia* omissum videtur *mea*.

VI. 16, 4. *Nonum Kal. Septembres.* Miror vitium hoc propagari, quum Schaeferus optime correxerit: *A. d. VIIII Kal. Sept.* Post *regebat* duae litterae a scribis neglectae sunt.

I. C. G. B.

DE PICTORUM HISTORIA APUD PLINIUM.

SCRIPSIT

A. E. J. HOLWERDA.

In historia pictorum apud Plinium (lib. XXXV, § 53—151) summa quadam vexantur interpretes difficultate. Legimus enim (§ 128) Euphranorem floruisse Olymp. CIV, ut aequalis fere fuerit Praxitelis, Euphranoris vero discipulum fuisse Antidotum, Antidoti Niciam (§ 131), atque hunc fuisse illum Niciam, qui Praxitelis opera in marmoribus summa cum auctoris approbatione circumleverit (§ 133). Iam hoc parum probabile videtur Niciam artificis opera circumlevisse, a quo tribus hominum aetatibus distaret.

Recte quidem animadvertit Brunn (*Kunstlergeschichte* II p. 165) discipulos a magistris haud raro minore annorum discrimine distare, quam filii soleant a patribus, ut nihil credere vetet Euphranorem satis adhuc iuvenem docuisse Antidotum, Antidotum vivente adhuc Euphranore, — vivente igitur simul Praxitele, — Niciam, Niciam vero, quamquam multo iuniorem, senioris Praxitelis opera circumlevisse. Omnino haec fieri poterunt. Sed videtur Brunn, quo tempore haec scribebat, non plane perspexisse, quam perplexa sit tota quaestio. Nam Euphranor refertur quidem a Plinio ad Olymp. CIV; alio tamen loco discipulus fuisse dicitur Aristidis Thebani (§ 111), quem idem Plinius dixit Apellis aequalem, Olymp. CXII. Quod si ita est, cum aetate praecesserit Praxiteles Aristidem hunc Thebanum, Aristides Euphranorem, Euphranor Antidotum, Antidotus

Niciam, nullo modo fieri potuit, ut Nicias Praxitelis opera circumlineret, a quo vel quatuor hominum aetatibus distaret. Cum tamen post ea, quae egregie disputavit Urlichs in diario Rheinisch. Mus. XXV 507 seq., nemo dubitet, quin plures Aristides fuerint, Kroker (Gleichnamige Künstler p. 30 seq.) praeunte Urlichsio difficultatem sic tolli posse credit, ut Euphranoris praeceptor Aristides fuerit Euxenidae discipulus, qui Euxenidas floruit circa Olymp. C, non Aristides ille multo iunior, Apellis aequalis. At etiamsi haec concesserimus, tamen disertis verbis idem dicit Plinius floruisse Euphranorem *post* Pausiam (§ 128), Pamphili, qui fuerat Apellis quoque praeceptor, discipulum (§ 123). Quodsi tamen post Pausiam, — Apellis, ut apparet, aequalem, — hic Euphranor floruit, non floruit Olymp. CIV, ac denuo eadem illa difficultas resurgit. Nam sic quoque credendum erit Niciam circumlevisse alicuius opera qui quatuor hominum aetatibus ante eum vixerit. Iam igitur apparet neque Euphranori posse vindicari Olymp. numerum CIV, nec Niciae Praxitelis operum circumlitionem, nisi cum Roberto Archaeol. März. p. 89 credamus a Plinio minus recte *post* Pausiam § 128 positum esse Euphranorem, de quo Plinius multo ante loqui debuerit, ut locum in tractatu occuparet, qui aetati eius, Ol. CIV, melius conveniret.

Videtur Roberto (l. c. p. 89) hic error cum illo quo iuniorem Aristidem pro seniore posuerit ita cohaerere, ut postquam semel Plinius falso crediderit Euphranorem fuisse discipulum illius Aristidis, qui fuerit Apellis et Pausiae aequalis, deinde, — cum alium locum in historia (post § 77) exigeret numerus Olympiadis, qua vixisse illum crederet, CIV, alium (post § 111) Aristidis, quem praeceptorem eius crederet, aetas (Olymp. CXII), — diu dubius haeserit, quonam loco Euphranoris mentionem insereret, ac tandem consilii inops posuerit Euphranorem loco prorsus falso post Pausiam. At primo non omittendum videtur quod Plinius dicit l. c. § 128 „eminuisse Euphranorem longe ante omnes“, floruisse, vixisse „*post* Pausiam“. Haud adeo igitur, — quod credere videtur Robert, — *Euphranoris mentio* loco parum idoneo inserta fuisset, sed potius *ipsius hominis aetas* contra omnem fontium auctoritatem ad falsum tempus, vero tempore multo posterius, fuisset redacta. Credere igitur

necesse esset Plinium, quia falso Euphranorem ad Olymp. CIV relatum esse putaret, suo iure retulisse eum ad tempus multo posterius, post Pausiam. At Plinius simul eum vixisse dicit post Pausiam, simul eum refert ad Olymp. CIV, numerum hunc ne verbo quidem improbens; dicit enim: *post eum* (Pausiam) *eminuit ante omnes Euphranor Isthmii Olympiade CIV, idem qui inter fictores dictus est nobis*¹⁾. Ac revera videtur ipse Plinius non animadvertisse, quam essent inter se contraria ét aetas illa post Pausiam (i. e. post Ol. CXII) ét numerus Olymp. CIV. Erat enim, ut notum est omnibus, in compilando satis negligens, imprimis tamen, ut videtur, hebes in chronologicis. Fortasse excusatio est, quod universa antiquitas in distinguendis temporibus minus accurata fuisse videtur, quam nostra aetas; fuit tamen eius incuria hac in re satis insignis. Sic v. e. in ipsa nostrorum pictorum historia, postquam narravit, — sive recte, sive falso, nam Plutarchus idem narrat de rege Ptolemaeo²⁾, — Niciam vendere noluisse quandam tabulam regi Attalo, qui regnavit ab anno 241 a. C. ad annum 197, hunc Niciam illum fuisse dicit, qui Praxitelis opera circumleverit, Praxitelis, qui vixit medio saeculi quarti. Neque errorem suum animadvertit, quamquam in alio fonte notatum viderat Niciam quemdam sub Olympiade CXII; dicit enim: *non satis discernitur, alium eodem nomine an hunc eundem quidem faciant Olympiade CXII* (§ 133). Quocirca non videtur Plinius suo errore posuisse Euphranorem post Pausiam, sed potius ex alio fonte petiisse Euphranorem post Pausiam ante omnes eminuisse, ex alio eum vixisse Olymp. CIV atque hunc numerum simpliciter mentioni illi Euphranoris post Pausiam florentis adiecisse, haud animadvertens quam parum tempora inter se congruerent. At si non suo errore posuit Euphranorem post Pausiam, cuiusnam igitur

1) Cum imprimis argentea latinitas praepositione *post* id indicet, quod alio dignitate inferius est (Draeger, hist. Synt. I p. 599), fortasse aliquis verba haec sic interpretabitur, ut omnium nobilissimus dicatur Pausias, post hunc tamen ceteris omnibus eminentior Euphranor. Sed vim facit haec interpretatio manifestae ipsorum verborum sententiae, nec fuit secundum Plinium Pausias is, qui artem ceris pingendi ad summam perfectionem perduxerit, sed simpliciter „primus in hoc genere nobilis“ (§ 127).

2) Non posse sanaviter vivi sec. Epic. 11, 2; Overbeek S. Q. 1814.

fuit error? Iam quaestio est, num omnino errore positus sit. Mirum enim quod viri docti, ut Euphranori numerum Olymp. CIV vindicent, erratum esse a Plinio contendunt et eo quod seniore Aristidem sumserit pro iuniore, et eo quod nulla fontium auctoritate permotus Euphranorem posuerit post Pausiam. Quidni contra in numero tantum Olympiadum erratum esse credamus, ut Euphranor fuerit Aristidis, Apellis aequalis, discipulus ac post Pausiam inter eos, qui encausta pingebant, celeberrimus, contra non vixerit Olympiade CIV, sed posteriore? Sic enim sine dubio omnis tollitur difficultas. Sed ut hac de re rite iudicari possit, accuratius examinanda erit tota pictorum historiae ratio, quod per se quoque hand inutile videri poterit.

Ordinatur inde disquisitio, ut tota pictorum historia in brevi proponatur conspectu.

Conspectus historiae pictorum.

In introitu vituperantur Graeci scriptores, quod incipiat apud eos pictorum historia ab Olympiade demum LXXXX (§ 53). Ipse Plinius plures recenset pictores, qui ante hanc Olympiadem vixerunt. Postquam ad hanc pervenit (§ 60), in hunc fere modum pergit; *agit primo de iis, qui penicillo pingebant.*

LXXXX Olympiade fuere Aglaophon, Cephisidorus, Herillus, Euenor.

Inter lumina artis primus refulsit Apollodorus Atheniensis **LXXXIII Olympiade**, qui primus species exprimere instituit, primusque gloriam penicillo iure contulit.

Ab hoc artis fores apertas Zeuxis intravit **Olymp. LXXXV (?)**, audentemque iam aliquid penicillum ad magnam gloriam perduxit (§ 61); reprehenditur tamen ceu grandior in capitibus articulisque (§ 64).

Aequales eius fuere Timanthes, Androcydes, Eupompus, Parrhasius (§ 64).

Parrhasius Ephesi natus et ipse multa contulit; primus symmetriam picturae dedit, primus argutias vultus, elegantiam capilli, venustatem oris, confessione artificum in lineis extremis palmam adeptus (§ 67).

Timanthi vel plurimum affuit ingenii (§ 73).

EUXENIDAS aetate Zeuxidis docuit ARISTIDEM PRAECLARUM ARTIFICEM, EUPOMPUS PAMPHILUM APPELLIS PRAECEPTOREM (§ 75), AC MELANTHII (§ 76).

Clari etiam CVII olympiade exstitere Aetion ac Therimachus (§ 78).

Verum omnes prius genitos futurosque postea superavit Apelles Cons Olymp. CXII; picturae plus solus prope quam ceteri omnes contulit (§ 79).

Aequalis Apellis fuit Aristides Thebanus (§ 98).

Simul cum Apelle et Aristide etiam Protogenes floruit (§ 101).

Eadem aetate fuit Asclepiodorus (§ 107).

His adnumerari debet Nicomachus, ARISTIDIS FILIUS AC DISCIPULUS (§ 108).

Nicomachus discipulos habuit Aristonem fratrem, Aristidem filium et Philoxenum Eretrium (§ 110).

His (Aristoni, Aristidi, Philoxeno) adnumeratur Nicophanes (§ 111), elegans et concinnus, ita ut venustate ei pauci comparentur; cothurnus et gravitas artis multum a Zeuxide et Apelle abest.

APELLIS DISCIPULUS PERSEUS huius fuerat aetatis.

ARISTIDIS THEBANI DISCIPULI FUERUNT FILII NIGEROS ET ARISTON, DISCIPULI ANTENORIDES ET EUPHRANOR, DE QUO MOX DICETUR (§ 111).

[Subtexuntur minoris picturae celebres in penicillo atque alia quaedam varii argumenti § 112—122].

Hucusque actum est de celebribus in penicillo. In sequentibus agetur de iis qui pinxerunt encausta. Pauca praeponuntur de novae huius pingendi rationis initiis (§ 122), deinde sic pergitur:

PAMPHILUS APELLIS PRAECEPTOR non pinxisse solum encausta sed etiam docuisse traditur PAUSIAM, primum in hoc genere nobilem (§ 123).

Post eum eminuit longe ante omnes Euphranor Isthmius Olympiade CIII (§ 128), qui primus videtur expressisse dignitates heroum et usurpasse symmetriam, sed fuit in universitate corporum exilior et capitibus articulisque grandior (§ 129).

Eodem tempore fuit Cydias (§ 130).

EUPHRANORIS DISCIPULUS FUT ANTIDOTUS, QUI HABUIT DISCIPULUM NICIAM ATHENIENSEM (§ 130).

Hic est Nicias qui opera Praxitelis circumlevit.

Non satis discernitur, alium eodem nomine an hunc eundem quidam faciant **Olymp. CXII** (§ 133).

[Huic Niciae comparari dicitur Athenion (§ 134). Esse nomen dicitur Heraclidi Macedoni (§ 135). Narrantur nonnulla de Metrodoro et Timomacho].

PAUSIAE FILIUS ET DISCIPULUS ARISTOLAUS FUIT. Sunt quibus et NICOPHANES RIUSDEM PAUSIAE DISCIPULUS placeat diligentia, quam intelligant soli artifices, alias durus in coloribus et sile multus (§ 137).

Sequuntur catalogi alphabetici pictorum minus celebrium.

Sic fere Plinius de pictoribus. Nemo, qui negligentem eius compilandi rationem cognoverit et imprimis confusam toreutarum historiam cum hac nostra pictorum comparaverit, — facile, puto, crediderit hanc satis aptam, quam hic deprehendimus, rerum dispositionem deberi illi scriptori, qui in ceteris haud ita accuratus, in hac artificum historia ipse saepius confitetur se res tantum raptim percurrere „quia talis exsecutio non sit operis instituti” (v. c. l. XXXV § 53). Nil igitur mirum si ipse ordinem, quem in rebus disponendis sequitur, — inserendo hic illic quae toti tractatus rationi non convenirent ac cum ceteris paene non cohaerent, — conturbavit. Quo ipse quodammodo demonstrare videtur ordinem illum non a se inventum esse. Iam haec, quae sic tractatui inserta sunt, in conspectu uncis inclusi. Fuit, — quod deinceps accuratius demonstrabitur, — divisio illa penicillo et cestro pingentium satis apta et egregio artis operum iudice dignissima. Spectat enim intimam artis rationem ac vere dicitur aetas cestri penicilli aetatem subsequuta esse. Plinius tamen postquam de aetate penicilli absolvit, non continuo ad subsequentem cestri aetatem transit, sed „sutexi par” iudicat „minoris picturae celebres in penicillo”. Quod, quamquam per se ineptum non est, divellit tamen ordinem vere historicum. Multo vero gravius est, quod postquam ex celebribus illis de uno tantum Piraeo egit, statim, quippe alienae prudentiae regimine liberatum se iam sentiens, in ingentem sibi compilandi libidinem prorumpit et agit paene sine ullo ordine 1) de tabula quadam contra quam expectaveris, —

de minore enim pictura agere instituerat, — pergrandi, 2) de tabulis re vera parvis, 3) de Ardeatis templi pictore, 4) de Padi aetate Augusti amoenissima quadam parietum(!) pictura, 5) de aliis pictoribus Romanis ét ante Augustum ét ipsius scriptoris aetate, 6) de fabula quadam circa Lepidum ad picturam quodammodo spectante. Sic § 134 nullam aliam ab causam ponitur Athenion post Niciam, nisi quod, — videlicet propter genus eius pingendi — „Niciae comparetur et aliquando ei praefertur”. Quid quod quae deinceps narrat de Heraclide, Metrodoro et Timomacho ne ullo quidem vinculo cum praecedentibus cohaerent. Habes hic exempla compilandi rationis vere Plinianae, quae a reliquae historiae pictorum concinnitate multum differt.

Sed etiamsi fuerit haec concinnitas satis egregia, tamen non fuit ubique sui similis et sine dubio pluribus ducibus debebatur. Non quaero universae de Plinii fontibus, sed de iis tantum, quibus ordinem in disponendis rebus debuisse videtur. Ac primum (I) quidem redeundum est ad historiae pictorum initium (§ 54), ubi Plinius scriptores Graecos castigat. Qui quinam fuerint, satis apparet. Queritur enim Plinius „sibi non constare *Graecorum* diligentiam multas post *Olympiadas* celebrando *pictores* quam statuarios ac *toreutas*, primumque Olympiade LXXX. Deinceps tamen postquam plura documenta edidit iam ante hanc Olympiadem fuisse pictores, hoc quoque addit institutum esse ante hoc tempus Corinthi ac Delphis certamen picturae, quod appareat ex Timagorae carmine vetusto „*chronicorum* errore haud dubio”. Graeci igitur illi, qui nullos celebrabant pictores ante illam Olympiadem, fuerunt *chronicorum* scriptores; nec dubium est, quin Plinius in componenda historia pictorum usus sit *chronicis* quibusdam Graece scriptis, in quibus singula pictorum, *toreutarum*, ut verosimile est, sculptorum quoque nomina ad suas *Olympiadas* referrentur. Ex hisce *chronicis*, ut apparet, in historia quoque *toreutarum* excerpta illa tabula *chronologica* est, a qua historia haec orditur (lib. XXXIV § 49—53). Initium fecisse videtur *toreutarum* enumeratio a Phidia Olympiade LXXXIII. Huc enim spectare videtur, quod dicit Plinius lib. XXXVI § 15 ¹⁾ statuariam, i. e. *toreu-*

1) Verba Plinii sunt: non omittendum hanc artem (marmore sculpendi sc.) tanto

ticam artem coepisse cum Phidia Olymp. LXXXIII; quemadmodum in tabula quoque illa primus est Phidias. Pictorum enumeratio, ut dictum est, incipiebat ab Olympiade LXXXX. Quid quod Plinius primam, quae in chronicis haece exstabat, pictorum mentionem totam videtur servasse. Dicit enim (§ 60):

LXXXX Olympiade (fuere) Aglaophon, Cephisodorus, Herillus, Euenor.

Longe tamen alia est ratio, qua Plinius chronicis his in historia toreutarum usus est, atque in historia pictorum. Nam in illa integram illam tabulam chronologicam ¹⁾ reliquae historiae praemisit, in qua tamen ipsa nusquam Olympiades indicantur; prorsus igitur ibi historia a chronologia est seiuncta. In historia contra pictorum chronologia reliquae historiae est inmixta.

vetustioreni fuisse quam picturam aut statuariam, quarum utraque enim Phidia coepit LXXXIII Olympiade.

Versatur Plinius hic in errore; nam ipse in historia picturae libro XXXV ad tempora longe antiquiora rettulit picturae initia. Videtur igitur libro XXXVI eorum oblitus fuisse quas libro XXXV scripserat. Tamen non plane oblitus fuit. Nam libro XXXV immerito ordiri historiam pictorum ab Olympiade LXXXX hoc probat argumento, quod Phidias ante hanc olympiadem pictor fuerit. Deinde tamen alios adiecit pictores, qui etiam Phidia antiquiores fuerunt. Libro igitur XXXVI eius tantum meminisse videtur argumenti quo initio probaverat artem pingendi esse Olympiade LXXXX antiquiorem, ceterorum erat oblitus. Talis sane error optime in Pliniam cadebat, qui e.g. — quod deinceps explicatius demonstrabitur, — in uno eodemque libro XXXV paragrapho 187 oblitus fuit se § III mentionem iam fecisse de Nicophane. In hac igitur re credere me fateor, quae a Roberto (Arch. Mäh. p. 25) plane incredibilia iudicantur.

1) Fuit autem haec fere:

Postquam dixit Plinius Phidiam ante omnes nobilitatam esse Iove Olympio facto ex ebore et auro, sic pergit:

Floruit autem (Phidias)

Olympiade LXXXIII, quo eodem tempore semuli eius fuere Alcámenes, Critias, Nesiotes Hegias; et deinde

Olympiade LXXXVII, Hageladas, Callon, Gorgias Laeon.

“ LXXXX, Polyclitus, Phradmon, Myron, Pythagoras, Scopas, Parelías.

Olympiade LXXXV, florere Naucydes, Dinomenes, Canachus, Patroclus.

“ CII, Polyelos, Cephisodotus, Lenchares Hypatodorus.

“ CIII, Praxiteles, Euphranor.

“ CVII, Aetion, Therimachus.

“ CXIII, Lysippus fuit, cum et Alexander magnus, item Lysistratus frater eius, Sthenis, Euphron, Eueles, Sostratus, Ion, Silanion.

“ CXXI, Eutyehides, Euthyrates, Laippus, Cephisodotus, Timarchus, Pyromachus.

In manibus habuisse videtur Plinius tabulam pictorum toreutarum tabulae similem; hanc tamen non integram caeteris praemisit, sed haud pauca inde in ipsam historiam transtulit. Sine dubio non omnes Olympiades, quae in pictorum historia occurrunt, ex illis chronicis desumptae esse debuerunt; neque omnes desumptae sunt, nam unius Zeuxidis duae commemorantur Olympiades (§ 63), LXXXV et LXXXIX. Sunt tamen — ut videtur — desumptae tantum non omnes. Desumpsit inde primum illam Olympiadem LXXXX, desumpsit quoque sine dubio Olymp. CVII (Aetion et Therimachus cf. § 78), desumpsit CIII (Euphranor cf. § 128), nam cum Aetion, Therimachus et Euphranor fuerint simul toreutae, nomen quoque eorum in tabula illa toreutarum sub eadem olympiade apparet. Praeterea, postquam absolvit de Zeuxide Olympiadis LXXXV pergit sic § 65: *aequales* eius et *aculi* fuere Timanthes, Androcydes, Eupompus, Parrhasius. Deprehenditur igitur hic nova chronicorum Olympias:

Olymp. LXXXV Zeuxis, Androcydes, Eupompus, Parrhasius.

Haud aliter in toreutarum tabula pro solita formula: „Olymp. LXXXIII Phidias, Alcamenes, Critias, Nesiotes, Hegias” dicitur: „floruit Phidias Olymp. LXXXIII, *quo tempore aculi* eius fuere Alcamenes etc.” Verosimile est Zeuxidis aequalibus appositum quoque fuisse Euxenidam (§ 74). Apelles praeterea memoratur Olymp. CXII (§ 79). Aequalis eius fuisse dicitur Aristides Thebanus (§ 98), simul floruisse Protogenes (§ 101), eadem aetate fuisse Asclepiodorus (§ 107), his „*adnumerari* debere” Nicomachus (§ 108). Haud multum igitur a veritate distabunt haec:

Olymp. CXII Apelles, Aristides Thebanus, Protogenes, Asclepiodorus, Nicomachus, Nicias.

Niciam cur (ex § 133) apposuerim, postea demonstrabitur.

Eadem praeterea formula *adnumeratur* Nicophanes Aristoni, Aristidi, Philoxeno Eretrio (§ 111). Horum fuisse aetatis dicitur Perseus (§ 111).

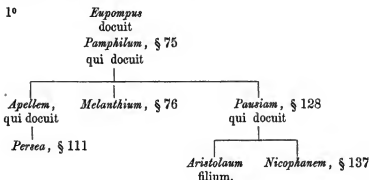
Eodem tempore, quo Euphranor, fuisse dicitur Cydinus (§ 130).

Iam videtur Plinius in componenda historia pictorum usus esse hac fere tabula, illi, quam integram historiae toreutarum praeposuit, haud dissimili:

Olympiade LXXXX	Aglaophon, Cephisodorus, Herillus, Euenor.
" LXXXXIII	Apollodorus.
" LXXXXV (?)	Zeuxis, Timanthes, Androcydes, Eupompus, Parrhasius, Euxenidas.
" CIII	Euphranor, Cydias.
" CVII	Aetion, Therimachus.
" CXII	Apelles, Aristides Thebanus, Protogenes, Asclepiodorus, Nicomachus, Nicias.
" ?	Aristo, Aristides, Philoxenus Eretrius, Nicophanes, Perseus.

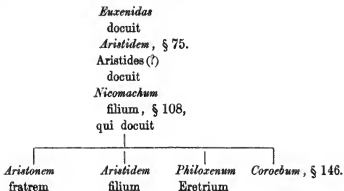
Verosimile est integram tabulam fuisse ampliorem, sed plura inde non desumpsit Plinius ¹⁾.

Praeter chronica tamen usus est Plinius alio fonte (II), cui debuit ordinem generis longe diversi, qui scilicet in notandis praeceptorum et discipulorum, imprimis filiorum, successionibus consistit. Notavit autem Plinius hasce:

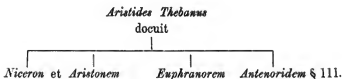

1) Me in iis, quae hic disputavi, satis magna ex parte congruere cum Roberto manifestum est; vid. imprimis Arch. März. p. 65.

2°

3°

De nomine patris et praeceptoris Nicomachi non plane constat. Libri enim manuscripti monstra praebeant, Bambergensis: Aristiacus, caeteri codices: Aristicheimi, Ariste... Aristechelmi. Sillig Bambergensis lectionem mutavit in Aristi-aeus, Urlichs¹⁾ multo verosimilius ex caeterorum codicum lectionibus elicuit nomen Aristidis. Sic enim nepoti Aristidi eiusdem nominis redditur avus. Vix dubitari potest, quin hic fuerit ille Aristides, quem ante § 75 Plinius dicit fuisse „praeclarum artificem” atque doctum esse ab Euxenida. Videntur enim „*Euxenides docuit Aristidem*” et „*Aristides docuit Nicomachum*” ad unam eandemque praeceptorum et discipulorum seriem pertinuisse, quam partim, ut solet, in alia historiae pictorum parte proposuit, partim in alia.

1) Cærest. Plin. p. 365; Rhein. Mus. 1870 p. 509.

Debuit Plinius has praeceptorum et discipulorum successiones sine dubio libro cuidam de pictura, in quo separatim de singulis pictorum scholis ageretur et in quaque schola semper a praeceptore ad discipulos transiretur. Intelligitur in libris quoque, qui talem ordinem non observabant, haud raro egregiorum artificum praeceptores aut discipulos fuisse nominatos, sed agitur hic de continuis artificum, ut verbo dicam, quo postea quoque utar, — genealogiis vel stirpibus, de industria compositis, ut de tota pictura distinctius ageretur. In historia quoque toreutarum hic illic discipuli et praeceptores commemorantur, sed nullae apparent, quae totam historiam comprehendunt, genealogiae. Praeterea tabulae toreutarum chronologicae nomina nonnulla discipulorum Polyeleti, Myronis et Silanionis inseruntur. Haec tamen simul cum tabula caetero tractatui plane otiose praemissa sunt. In historia vero pictorum genealogiae tanquam pro vinculo sunt, quod nunc hic nunc illic apparens, totam quodammodo historiam continet. Videtur Plinius haud aliter tabula aliqua genealogica usus fuisse ac tabula chronologica, haud aliter paene atque in aliis partibus operis indicibus illis alphabeticis, scilicet ut ordine quodam recenserentur artificum nomina, quibus, quae memoratu digna videbantur, apponerentur. Quemadmodum igitur Plinius modo a tabula chronologica recedebat, modo ad eam revertebatur, sic genealogiarum quoque indicium non quidem perpetuo, sed tamen identidem secutus est. Sunt et chronologiae et genealogiae historiae pictorum corpori tanquam pro *σκελετῶ*, sed hic illic nuda ossa apparent. Sic nonnumquam integrae Olympiades aut continuae aequalium series proponuntur, ut plerisque nominibus vel nihil apponatur (v. c. Ol. illa LXXX § 60; aut aequales illi „Timanthes, Androcycdes, Eupompus, Parrhasius” § 64); sic nominum quoque paene nudorum series ex genealogiis v. c. discipulorum Nicomachi (§ 110) et Aristidis Thebani (§ 111). Sed de ratione, qua Plinius tabulis his usus est, explicatius agetur. Fieri potest, ut nominibus tabulae genealogicae, qualem Plinius in componenda historia adhibuit, hic illic plura adscripta fuerint ex eodem fonte, unde nomina excerpserit, tamen probabile videtur tabulam hanc imprimis nominum causa ab eo compositam fuisse.

Vario litterarum typotheticarum genere in conspectu supra

proposito indicavi, quae referenda essent ad chronica, quae ad tabulam genealogicam. Tertio (III) litterarum genere, quae tertio fonti debentur, indicantur. Atque in his quidem statim agnoveris iudicia illa de vario variorum pictorum pingendi genere, quae Robert (Arch. März. p. 67) felicissime rettulit ad unum auctorem et quidem, — quod mihi quoque videtur verisimillimum, — ad Xenocratem. Recte animadvertit Robert iudicia haec notare quamdam progressionem, qua ars ab imperfectiore semper artifice ad perfectiorem, tandem ad perfectissimum procederet. Videtur tamen Robert progressionem hanc, qualis esset, non ubique perspexisse. Inepta enim paene videri possunt, quae dicuntur de Euphranore (§ 129) *hic primus videtur expressisse dignitates heroum et usurpasse symmetriam, sed fuit in universitate corporum exilior et capitibus articulisque grandior*. An igitur Euphranor, qui tot annis, — ut de artificibus antiquioribus taceam, — floruit post Phidiam, qui sine dubio floruit haud paucis annis post Zeuxin et Parrhasium, primus fuit pictor, qui dignitates heroum expresserit? Nihil igitur per centum saltem annos didicit pictura ab arte statuaria? Zeuxis, qui „magnificum pinxit Iovem“, „cuius in throno adstabant Dei“ (§ 63) cuius „cothurnus et gravitas artis“ laudatur (§ 111), Parrhasius qui pinxit, ut notum est, Mercurium, Thesea, Meleagrum, Herculem, neuter horum dignitates heroum exprimere potuit? Dignitates heroum primus omnium artifex expressit, qui vixit ea aetate, quae ab austera illa priorum temporum dignitatis divinae et heroicae veneratione iam procul aberat! Haud minus incongruum est, quod postquam Parrhasius *primus symmetriam picturae dedisse* (§ 67) dictus est, Euphranor dicitur *primus usurpasse symmetriam*. Primus igitur fecit Euphranor, quae ante eum iam fecerat Parrhasius! Nam parum verisimile est, — quod credere videtur Robert p. 69, — aliud esse „*primum symmetriam dare*“ picturae, aliud „*primum symmetriam usurpare*“; qui *usurpet* enim, impensius ei rei studere quae antea iam „*data sit*“. Quid enim aliud est usurpare symmetriam, quam adhibere?

Sed, quod sciam, videntur viri docti parum intellexisse, quam egregiae notitiae de picturae encausticae initiis colligi possint ex Plinio; atque hoc si intellexeris omnis, ut puto,

de Euphranore sublata erit difficultas. Initio pictura encaustica, ut ita dicam, in latebris vivebat. Pamphilus, — pictor eruditissimus et natura ad referendam artem ad scientiae quaedam fundamenta pronus (§ 76), — picturae generi quoque huic, — ut erat omnium, quae ad artem spectabant, valde curiosus, — operam quamdam dedit, sed praeter cestrum praecipue penicillo usus esse videtur; habebat eam igitur in artis, ut ita dicam, *παύρῳις*. Si quis discipulorum doceri eam cupiebat, docebat; docere tamen solebat veram, quae tunc indicabatur, pingendi artem, sc. penicillo. Sic v. c. penicillo usus est illustris eius discipulus Apelles, sic ut videtur, Melanthius quoque. Pausias contra hanc, quam a praeceptore tanquam in transitu perceperat, artem primus in lucem protraxit atque in superiorem artis gradum provexit; fuit „primus in hoc genere nobilis” (§ 123). Hinc cestrum aemulari coepit penicillo et inter utrumque orta est contentio. Iam audimus, quae Pausiae, praecipuo cestri vindici, adversarii obiecerint, scilicet „parvas eum pingere tabulas maximeque pueros”, eumque hoc facere „quoniam tarda huius picturae ratio esset”. Contra hos Pausias „novae picturae rationi et celeritatis famam dare” studens „uno die absolvit tabellam, quae vocata est hemeresios, puero picto”. Alteram tamen rem ei obiectam, quod parvas tantummodo tabellas pingeret, refellere non potuit. Nam quamquam fortasse ad irrisoris quandam exaggerationem referendum est, quod dicitur maxime pueros pinxisse, tamen omnes, quae Pausiae commemorantur, tabulae minoris picturae fuisse videntur praeter bovis illam immolationem, a Plinio commemoratam, in porticu Pompeii (§ 126). Hinc igitur, — quod tantum minoribus picturis apta videretur, — intelligitur, cur illustres Pausiae aequales, Apelles, Aristides Thebanus, alii, qui artis excelsiora appetebant, novam rationem plane neglexerint; nam per se haec multa sine dubio habuit, quibus se commendaret. Nonnumquam quidem Pausiae contigisse videtur, ut probabilem conficeret tabulam grandiolem, quemadmodum v. c. bovis illam immolationem, tamen post eum Euphranor demum grandiores ceris pinxisse videtur adeo egregias tabulas, ut tandem opinio praevaluerit cestro nullam materiam esse ampliorem. Sic in nobili Euphranoris tabula, quae erat Ephesi, apparebat Ulixes simulata

insania currui iungens bovem et equum, apparebant praeterea legati, quorum dux Palamedes, gladium condebat, quo petiturus erat Telemachum (Plin. § 123; Lucian. de domo § 30, Overb. S. Q. 1797). Sane ars sic longe ultra singulos pueros processit.

Sic igitur sublatis difficultatibus, quae a cestri usu detinebant, usus hic in dies increbuit. Habebat cestrum peculiare suum pingendi genus. Artis enim alicuius vel intima ratio ab instrumentis quoque pendere solet, quibus utitur artifex. Sine dubio infinitae cuiusque coloris varietates et levissimae extenuationes, quibus alter color alterum excipiebat, feliciter cestro exprimi poterant, quam penicillo¹⁾. Quae manus igitur cestro accommodata penicillo exprimere studeret, quae tantum cestri essent, multum, ut apparet, fallebatur. Sic audimus Pausiam in pingendo Thespiis parietes penicillo minus egregie rem egisse, „quoniam non suo genere certasset” (Plin. § 123). Quemadmodum igitur temporibus recentioribus pictura *a tempera* dicta ratione multum distabat a pictura, quae ope olei fit, sic antiquis illis temporibus pictura encaustica a pictura ope penicilli; itaque vere distingui potest inter aetatem penicilli ac cestri, quamquam, ut videtur, cestrum penicillum nunquam fugavit, atque in parietibus, ut apparet, nunquam penicillum dominari destitit. Post inventam picturam ope olei temporibus quoque nostris parietes *al fresco* pingere perrexerunt. Quemadmodum v. c. Raphael et Michael Angelus egregias simul oleo pinxerunt tabulas, egregias simul picturas *al fresco* in parietibus, sic Euphranoris quoque, qui picturam encausticam consummavit, magnificae in parietibus picturae commemorantur. Summi artifices variis instrumentis varie pingere optime norant.

Talis fere historiae oblitterata paene vestigia apud Pliniumprehendimus, qui festinanter excerpens, quorum vim ac rationem parum perspiciebat, saepe mutilata atque obscuriora reddidit, quae in fontibus integra et clarissima reppererat. Minime contendo Plinium omnia, quae de pictura encaustica, de Pamphilo, Pausia, Euphranore narrat, petiisse ex Xenocrate, tamen verosimillimum videtur pro magna parte inde eum haec petiisse. Videbatur Xenocrati pictura, quo tempore

1) Vide Uri. Chrest. Plin. p. 369.

encausta pingi coeperunt, tanquam ad artis incunabula rediisse, ut de integro a parvis initiis per eosdem fere gradus ad summam perfectionem promoveretur, quibus pictura penicillo. Proponamus in tabula quae de utroque genere fere dixit:

Historia penicilli

Apollodorus Atheniensis: hic primus species exprimere instituit primusque gloriam penicillo iure contulit. ab hoc artis fores apertas

Zeuxis Heracleotes intravit audentemque iam aliquid penicillum ad magnam gloriam perduxit reprehenditur tamen ceu grandior in capitibus articulisque.

Parrhasius Ephesi natus et ipse multa contulit. primus symmetriam picturae dedit, primus argutias vultus, elegantiam capilli, venustatem oris, confessione artificum in lineis extremis palmam adeptus etc.

Verum omnes prius genitos futurosque postea superavit *Apelles Coss*; picturae plura solus prope quam ceteri omnes contulit.

Historia cestri

Pausias Sicyonius: hic primus in hoc genere nobilis fuit.

Post Pausiam eminuit longe ante omnes *Euphranor Isthmius*. Hic primus videtur expressisse dignitates heroum et usurpasse symmetriam, sed fuit in universitate corporum exilior et capitibus articulisque grandior.

Cestrum, ut apparet, nullum habuit Apellem. Euphranor ante omnes eminuit. Intelligendum igitur: ante omnes qui encausta pingebant. Primus dignitates heroum expressit. Primus expressit cestro, penicillo iam diu ante eum expresserant alii; sed Pausias adhuc tantum minoris picturae tabulas pinxerat, pueros, mulierem Erota, Euphranor primus idem cestro assecutus est, quod alii ante eum penicillo, scilicet expressit, quae

essent artis excelsioris. Quid tandem est, quod dicit Euphranorem primum symmetriam usurpasse? Vix dubium esse potest, — imprimis post ea, quae egregie hac de re disputavit Robert, — quin iudicia apud Plinium de Phidia, Polyclito, Myrone, Pythagora et Lysippo, quae Iahn refert ad Varronem¹⁾, ab hoc desumpta sint ex Xenocrate. His quoque iudiciis indicatur artem identidem perfectiorem a praecedentibus successoribus traditam esse, ut tandem a Lysippo ad summum gradum perfectionis adducta sit. Fuit Xenocrates sine dubio Lysippi fervidus ac paene iratus assecla. Laudat eum ob symmetriam, qua definiebatur, quanta et corpus et membra et caput pro portione esse deberent. Iam videbatur Xenocrati Lysippi symmetria paene esse unica vera, ut quo magis huic appropinquaretur, appropinquari ipsius artis perfectioni crederet. Polycliti vero symmetriam, — quadratas eius figuras, — haud adeo aliam quandam putavit a Lysippea diversam, sed potius nullam, unde tanquam ab artis rudimentis, — licet in caeteris fuerit Polyclitus egregius artifex, — ad veram artem, — symmetriam Lysippi, — progressus factus sit. Sic igitur Myronem, quia in huius operibus non observatam viderat symmetriam Polycliti, emendasse Polyclitum credidit et artis cacumini, quod postea demum Lysippus occupavisset, proprius accessisse. Sic in pictoribus quoque, quo quisque quadratis Polycleiti figuris, grandioribusque eius capitibus articulisque prior, ita videbatur hac parte in arte rudior; sic Zeuxis Heracleotes „reprehenditur ceu grandior in capitibus articulisque”. Post hunc tamen Parrhasius primus „symmetriam picturae dedit”. Iam igitur videtur novum quoque picturae genus encausticum praescriptam hanc, qua omnes artes ad perfectionem procederent, viam secutum esse. Pausias, — sic igitur iudicavit Xenocrates, — symmetriam non observavit; „post Pausiam primus” eam „usurpavit” adhibuit, — in pictura scilicet encaustica, — Euphranor. Sed dixerit quis: quomodo credere potuit Xenocrates, Pausiam hac in re tanquam ad artis initia rediisse? Sine dubio in Pausiae figuris satis parvis symmetria qualiscumque fuerit, minus fuit conspicua, ac sic Xenocrates, qui minus ex ipsarum rerum

1) Secutus hic sum et in iis, quae proxime sequuntur, Robert l. c. pag. 30 seq.

contemplatione indicabat sed ubique progressionem ab artificibus, qui symmetriam non observassent, ad eos qui observassent, notare studebat, neglexisse Pausiam symmetriam credere potuit. Quod autem dicitur Euphranor „in universitate corporum fuisse exilior, capitibus articulisque grandior”, hoc quoque explicatu facillimum est. Sine dubio Lysippi aetate et post eum alii eius canonem propius sunt secuti, alii ex longiore intervallo. Sic audimus v. c. Tisicratem fuisse quidem Euthycratis Lysippi filii discipulum, sed tamen „Lysippi sectae propiorem” ut vix discernantur complura” Lysippi et Tisicratis „signa”. Sic igitur filius a patre longius distabat, quam servilis sectator aetatis posterioris. Audimus quoque Euthycratem „constantiam potius patris imitatum esse quam elegantiam” (lib. XXXIV § 66 et 67). In Euphranore igitur et ipso egregio artifice, qui et ipse de symmetria scripsit (§ 129), mirari non possumus si Lysippi exemplum aut paene non, aut partim tantum secutus est. A quadratis Polycliti figuris Euphranor longe recessit, fuit „universitate corporum exilior”, sed cum in capitibus et articulis Lysippi canoni non conveniret, his videri poterat Lysippi fervidioribus sectatoribus grandior. Valde notabile est Xenocratem fuisse illius Tisicratis, ut alii dicunt, Euthycratis, discipulum (lib. XXXIV § 83). In schola Sicyonia, ut apparet, summi praeceptoris canon aetate posteriore, quae mediocrium erat artificum, ambitiosius observabatur, quam aetate ipsius Lysippi. Nec mirum. Solet enim in tota artium historia summorum artificum sublimitas in imitatorum semper angustiores exilitatem exire. Suae aetatis praeclaris artificibus, ut Euphranori, profuit Lysippus, dominatus non est. Profuit sine dubio toti arti, quae post eum fuit, etiam extra scholam; schola tamen crescente in dies erga magistrum observantia, magis magisque tabescere coepit. Xenocrati scholae magistri veneratio omne pervertit sanum iudicium de omnibus quibuscunque aliarum scholarum artificibus.

Sed fuerit eius auctor Xenocrates, aut ne fuerit, praeter chronica et genealogias, tertio loco Plinius tractatum secutus est de pictura, in quo separatim agebatur de penicillo et cestro et quidem eo ordine, ut definiretur, quomodo ars ab imperfectiore gradu semper ad perfectiorem transiisset. Fuit hic ordo quoque,

ut apparet, historicus. Pictorum penicillo utentium series, qui in hoc fonte commemorabantur, fortasse fuit plurimum, certissime fuit Apollodori Zeuxidis, Parrhasii, Apellis; encausticorum pictorum saltem fuit Pausiae et Euphranoris; ut probabile est, plurimum. Plinius autem eorum quae ex hoc fonte excerpsit, rationem eo obscuriorem reddidit, quod Pausiam et Euphranorem quidem tanquam encausticos pictores ab iis, qui penicillo utebantur, disiunxit, haud tamen indicavit, eorum progressus, quos notavit, encausticam tantum artem spectare, non totam artem pingendi.

Haec hactenus. Iam accuratius videndum est, quomodo Plinius tribus his fontibus usus sit. Dubitari vix potest, quin Plinius libros suos sic composuerit, ut primo plures aliorum libros exciperet, deinde quae modo ex hoc, modo ex illo excerpto desumisset, quodammodo consueret ¹⁾. Quum igitur historiam pictorum componeret, Plinius et alia excerpta in manibus habuit et tria haecce, quae maxime in disponenda materia secutus est: 1° *tabulam chronologicam* ex chronicis illis excerptam, quae qualis fere fuerit, iam vidimus; 2° *tabulam genealogicam*, illi quam supra proposuimus simillimam, excerptam, ut videtur, ex libro quodam de pictura, qui qualis fuerit, demonstravimus; 3° Excerptum, ut probabile est, ex Varrone, quod Xenocratea continebat. Iam haec tria, qualiacunque fuerint, excerpta separata fuisse, ac Plinium, cum tres diversos duces sequeretur, saepius fuisse inconcinniores, hic illic ipsum ordinem, quem prius instituisset, deinde alio ordine assumpto perturbasse, plane erit intellectum, si breviter illam partem pictorum historiae, quam supra in conspectu proposui, ita perlustraverimus, ut quae cuique fonti debeantur, identidem notetur. Lectores iterum admonitos velim, ut discrimen hypotheticarum litterarum observent.

Sequitur Xenocratem in eo, quod primum agit de iis, qui utebantur penicillo. Tabulae chronologicae debuit primam Olympiadem („Aglaophon, Cephisodorus, Herillus, Euenor”). Xenocrati debuit Apollodori et Zeuxidis mentionem: apposuit tamen nu-

1) Furtwaengler Plinius u. s. Quellen p. 4 seq.

meros olympiadum, ut videtur, ex tab. chronologica. Tabulae huic iterum debuit nominum seriem: Timanthis, Androcydis, Eupompi, Parrhasii (Zeuxidis aequalium). Deinde non eodem hoc ordine singulatim de his agit, sed de Androcyde plane silet, de Eupompo agit deinde loco plane incommodo, primum agit de eo, qui in hac serie est ultimus, quemque apud Xenocratem quoque commemoratum invenit, de Parrhasio; Parrhasio adiungit fortuita oblata occasione Timanthem (§ 73). Ad tab. chron. rediisse videtur, ubi Zeuxidis aequalem Euxenidam commemorat (§ 74); ex tab. geneal. commemorat Euxenidae discipulum Aristidem et Eupompi discipulum Pamphilum. Nec tamen hic post commemoratos discipulos primum de his agit, sed agit de uno ex praeceptoribus, Eupompo, de quo suo loco, ubi Zeuxidis aequales commemoravit, siluit. Silet nunc et de Euxenida et de Aristide; agit de Melanthio. Ex tabula chron. commemorat Aetionem et Therimachum (§ 78).

Ordine nusquam perturbato agit de Apelle, Aristide Thebano, Protogene. Apellem saltem commemoratum invenit apud Xenocratem; Apellem et Aristidem et Protogenem, ut videtur, in tabula chron. Minus concinnus est in iis, quae sequuntur (a § 107). Asclepiodorum et Nicomachum commemorat ex chronicis, Nicomachi discipulos (Aristonem, Aristidem, Philoxenum) ex tab. chron.; iterum discipulorum horum aequalem Nicophanem. Fuit hic tamen Pausiae discipulus (§ 137), itaque sine dubio pictor encausticus. Tabulam igitur chronol. sequendo pictorem encausticum in tractatus partem de penicillo transtulit. Praeter Nicophanem tamen in chronicis Persea quoque cum Aristone, Aristide et Philoxeno ad eandem Olympiadem relatum vidit, quem tamen eundem Persea in tabula genealogica discipulum dari Apelli meminit. Sic ei in mentem venit, quemadmodum Nicomacho ita Apelli quoque et Aristidi Thebano, de quibus antea egerat, discipulorum nomina apponenda fuisse. Repetit igitur, quae praetermiserat, et mente rediens ad Apellem plusquamperfecto („fuerat”) usus, — quod valde notabile est, — commemorat illum Persea. Aristidis Thebani commemorat discipulos Nicerota, Aristonem, Antenoridem, Euphranorem, de quo tamen postea demum dicit se dicturum: ipse enim intelligit hunc omnium encausticorum celeberrimum inmerito commemorari in capite de penicillo (§ 111).

Sed immerito quoque, ut videtur, commemorantur ibi caeteri Aristidis Thebani discipuli et discipuli Apellis et Nicomachi qui fuerunt Euphranoris fere aequales, ut ad aetatem cestri pertinuerint. In his igitur divisionem suam Xenocrateam in capita de penicillo et de cestro pervertit eo quod tabulam genealogicam secutus est, quemadmodum in Nicophane, quod secutus est tabulam chronologicam.

Iam transit Plinius § 123 Xenocrate duce ad cestrum. Verosimile est Pausiam in genealogiis quoque inter discipulos Pamphili memoratum fuisse; Pamphilum tamen non pinxisse solum encausta sed docuisse Pausiam traditum fuisse videtur a Xenocrate. Saltem huic Plinius et Pausiae debuit mentionem et Euphranoris. Euphranori tamen ex tabula chronologica apposuit Olympiadem. Praebuit haec quoque tabula, ut videtur, Cydiam Euphranoris aequalem; praebuit discipulorum successionem Antidoti et Niciae tabula genealogica. Huic Niciae dubitat apponere suam Olympiadem CXII ex tabula chronologica. Postquam tamen ex tabula genealogica dedit Euphranori suos discipulos, quidni Pausiae quoque daret? Ac quemadmodum, tabula genealogica duce, post Nicomachum eiusque discipulos rediit ad Apellem, sic post Niciam ad Pausiam. Pausiae discipuli fuerunt Aristolaus et Nicophanes (§ 137). Hic igitur ex tab. geneal. affert nomen Nicophanis, quod supra attulerat ex tab. chron. (§ 111). Sine dubio oblitus fuerat se Nicophanem iam commemorasse. Fuerunt praeterea, quae utroque loco Plinius Nicophanis nomini apposuit ratione plane diversa, ut sine dubio ex fonte quoque diverso petita sint. Legimus enim § 111: *annumeratur his et Nicophanes elegans et concinnus, ita ut venustate ei pauci comparentur; cothurnus et gravitas artis multum a Zeuxide et Apelle abest*. Sunt haec sine dubio profecta a scriptore, qui perite de artis operibus iudicabat. Sunt enim artifices, qui plus specierum venustati studeant, quam rerum gravitates exprimant. Ex his fuisse videtur Nicophanes, qui propter hanc venustatem a iudice nostro perito inter egregios pictores refertur. Nil mirum tamen si artifices, qui minus gravia exprimere solent, aut gravia minus graviter, ab imperitioribus vituperantur. Exquisitae enim venustates exculto tantum quodam pulchri sensu percipiuntur; si quid deest eorum gra-

vitati, quae exprimuntur, omnes intelligunt. Ac revera tales artifices doctiores esse solent atque impensius artis argutias quaerere. Quod igitur legimus loco altero (§ 137): *sunt quibus et Nicophanes eiusdem Pausiae discipulus placeat diligentia, quam intelligunt solum artifices; alias durus in coloribus et sile multus. . . . Tales sunt eius cum Aesculapio filiae, Hygia, Aegle, Panacea, Iaso et piger, qui appellatur Ocnos, spartum torquens quod asellus arrodit*, hoc plane contrarium est illius hominis periti iudicio ac certe profectum ab aliquo illorum imperitiorum, qui artificum argutias atque absconditas venustates haud magnificiebant. Ipse omnia refert ad commune hominum iudicium, — fuisse igitur videtur periegeta; — Nicophanis diligentiam in venustate servanda intelligere ei tantum videntur artifices (qualis fuit noster vir peritus); ipse parum perspicit, cur Nicophanes his placeat. Placeat his, sic fere dicit, est tamen durus in coloribus et sile multus; ac iam citat plures eius tabulas, in quibus illud sil apparet. Hoc quale sit, facile intelligi potest. Delectatus fuisse videtur Nicophanes venusto quodam flavo colore, eoque frequenter (fortasse iusto frequentius) usus esse, quam-admodum v. c. egregius quidam ruber color in multis Rubenii tabulis redit. Huius coloris flavi pertaesum videtur virum, qui plures continenter Nicophanis tabulas viderat, atque quid artis interior ratio postularet, minus curabat. Si, quod credit Robert ¹⁾, iudex noster peritus fuit Antigonus Carystius, periegeta fuit Antigoni adversarius Polemo ²⁾. Habemus igitur hic Plinium duobus locis plane diversa de eodem artifice perhibentem. Alio loco alius fons (tabula chron. et geneal.) perduxit eum ad nominis commemorationem, alio loco alia ex alio fonte apposuit.

Haec de ratione, qua historia pictorum composita est, sufficiant. Ad Euphranorem ut revertar, in tabula chronologica refertur ad Olymp. CIV, in tabula genealogica fuisse Aristidis Thebani discipulus perhibetur, Xenocrates floruisse eum post Pausiam declarat. Tabula igitur genealogica et Xenocrates in eo congruunt, ut referant eum ad saeculi quarti finem, in tabula

1) Arch. März. p. 73.

2) Von Wilamowitz-Möllendorff, Antigonos von Karystos p. 8 seq.

chronologica refertur ad saeculum quartum medium. Iam quaestio est, quinam erraverint, Xenocrates et liber unde genealogiae sumptae sunt, an chronica. De quo ut iudicetur, de singulorum horum fontium hac in re auctoritate dicendum est.

Quod autem ad chronica adinet, saepius observatum est, quam exili arte chronologica artificum Olympiades definitae sint. Observabatur enim tantum, num quod opus eius artificis, de cuius aetate quaerebatur, iussu alicuius regis aut tyranni, aut publica aliqua occasione, de cuius tempore constaret, confectum esset, ut ad huius occasionis Olympiadem aut ad Olympiadem, qua rex aut tyrannus ille maxime floruisset, tota artificis vita referretur; his, quorum aetas sic definita erat, alii adiungebantur, quos constabat fuisse eorum aequales. Euphranoris autem aetas, quomodo definita sit, iam perspexerunt Sillig et Brunn (*Kunstlergeschichte* II p. 163). Pinxit in porticu aliqua Athenis Euphranor pugnam equestrem apud Mantineam, in qua Athenienses vicerunt (Paus. I, 3, 3; *Overb. S. Q.* 1791). Haec pugna pugnata est Olymp. CIV; ad hanc igitur Olympiadem Euphranoris quoque vita relata est. At fieri facile potest, ut pugna longe posterius picta sit, quam pugnata, quemadmodum v. c. Panaenus in Stoa poecile pugnam Marathoniam fortasse vel quinquaginta annis pinxit postquam erat pugnata. Quocirca quam parvae sit auctoritatis haec Euphranoris aetatis definitio, apparet. Aliud exemplum chronicorum artis chronologicae praebere videtur Nicias. Pictores aetatis Alexandri, quorum princeps fuit Apelles, referebantur ad Olympiadem CXII, qua Alexander maxime floruisse videbatur, quia tunc Persarum regnum subegit. Ad hanc Olympiadem Nicias quoque referebatur, ut verosimile est, quia Alexandrum pinxerat § 132. At Aristolaus v. c. Pausiae filius ac discipulus pinxit Epaminondam et Periclem, qui plus quam saeculo ante eum vixit (§ 137). Fuit sane Alexander magnus ex iis hominibus celeberrimis, qui diu quoque post obitum pingi solent. Quando vero Olympiades chronicorum tali fere modo definitae sunt, nil mirum si, — quod saepius observatum est, — tabula chronologica toreutarum errorum plena est. Idem affirmare licet de tabula chronologica pictorum, qua Plinius in componenda pictorum historia usus est.

Secundo loco de genealogiis simul dicendum est et de

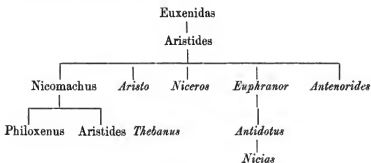
Aristidibus. Quot Aristides fuerunt? Sine dubio tres distinxit Plinius, Aristidem patrem Nicomachi, Aristidem Nicomachi filium et Aristidem Thebanum. Utrum recte an falso hos distinxerit, dubitari potest, distinxisse certissimum est. Nam, — ut demonstratum est, — postquam Plinius de schola Euxenidae absolvit, postquam ultimos eius sectatores Nicomachi discipulos, Aristonem, Aristidem et Philoxenum Eretrium commemoravit (§ 110), redit ad eos de quibus (§ 79 et 98) ante Aristidem et Nicomachum egerat (ad Apellem et Aristidem Thebanum), — redit igitur a duobus Aristidibus, Nicomachi patre et filio, ad Aristidem Thebanum antea commemoratum, i. e. hunc probe a duobus illis Aristidibus distinguit. Praeterea, ut vidimus, — qua in re secutus esse videtur chronica, — Aristidem Thebanum aequalem dicit Apellis et Nicomachi, Aristidem Nicomachi filium aequalem Nicophanis discipuli Pausiae ac Persei discipuli Apellis. Pictorum autem genealogias nemo credet Plinium ipsum confecisse. Minime enim Plinius is fuit, qui historicas, quae vere dicuntur, institueret disquisitiones, aut vel is, qui docte coniungeret, quae ex pluribus libris collegerat. Ipse confecit, ut probabile est, catalogos alphabeticos; catalogos chronologicos et genealogicos ex aliis libris excerpsit. Plinius simpliciter excerpebat libros, quos habebat: caetera parum curabat. Cum historiam toreutarum componeret, libri, quos in manibus habebat, non suppeditabant genealogias, neque excerpsit; cum conficeret historiam pictorum, suppeditabant et excerpsit. Quinam erant hi libri? Non apparet. Sed satis verosimile est genealogias deberi doctis studiis hominum Graecorum aetate diadochorum, — deberi, ut dixi, libro cuidam (aut pluribus libris) de pictura, in quo separatim de singulis pictorum scholis ageretur et in quaque schola semper a praeceptore ad discipulos transiretur; quae libri indoles rationi illius aetatis studiorum optime videtur convenire. Fortasse fuit Antigoni liber de pictura. In Antigoni enim personam, qualem Wilamowitzii studiis cognovimus, optime cadere videntur disquisitiones tales historicae, quibus etiam de artificibus minus illustribus statuebatur, quorumnam discipuli aut praeceptores fuissent. Praeterea si Euphranorem credimus fuisse Aristidis Thebani discipulum, necesse est eum vixisse circa saeculi quarti finem;

hunc secutus est Antidotus; hunc Nicias; fieri potest, ut revera hic tabulam vendere voluerit regi Attalo I (241—197 a. c.), non Ptolemaeo. Haec quoque narratiuncula memoriae prodita fuisse potuit ab Antigono, qui aetate Attali I Pergami vivebat. Praeterea quaerere licet, quidni a Plinio Omphalio quoque memoretur Niciae discipulus, quo genealogia longius protraheretur? Quia composita est, responderim, genealogia ab Antigono, qui historiam suam picturae in celeberrimo aequali Nicia, — aequali tamen, ut videtur, multo seniore, — terminavit, iunioris et obscurioris aequalis Omphalionis rationem non habuit. Sed sunt talia, ut apparet, incertiora. Certum tantum videtur ipsum Plinium genealogias non composuisse; potius integras eas ex fonte suo excerpit. Nec tamen, ut videtur, ex illo ipso libro Graeco, sed ex alio quodam aetatis posterioris, qui hoc usus fuerat, quemadmodum Xenocratea quoque excerpit ex Varrone.

Credebat Brunn (*Künstlergesch.* II p. 160) unum tantum fuisse Aristidem, duos distinxit Urlichs (*Rheinisch. Mus.* 1870 p. 507 seq.), ac post eum Kroker (*Gleichn. Künst.* p. 25 seq.). Sed vidimus Plinium tres distinxisse, ac mirum quod Urlichs et Kroker uulla argumentatione, sed quasi apud ipsum Plinium legeretur, Aristidem Thebanum filium praedicarunt Nicomachi, quamquam Plinius (aut potius eius hac in re auctor) eum a Nicomachi filio et patre — crediderit hos v. c. Athenienses, — diserte vel nomine ethnico, Thebano, videtur distinxisse. Sed hoc nostra parum hic refert. Nam si Aristides Thebanus non simpliciter fuit (ut legimus apud Plinium) Apellis et Nicomachi aequalis, sed fuit huius Nicomachi filius i. e. hoc multo iunior, difficilius certe explicatur, quomodo Euphranoris, qui Olymp. CIV floruerit, praeceptor fuisse potuerit, — minus certe genealogiae cum chronicis concordabunt. Ut concordantes redderet, Kroker, ut vidimus, duce Urlichsio, Aristidi Thebano ét filios ét discipulos ademit atque tradidit Aristidi Nicomachi patri, ipsius Thebani, ut Kroker et Urlichs credunt, avo. Animadvertit Kroker utrique Aristidi adsignari filium Aristonem; nam Nicomachus docuit fratrem Aristonem, qui igitur et ipse fuit Aristidis filius. Errore hunc Aristonem ab avo ad nepotem translatum putat, ac simul cum hoc alterum filium Nicerota ac discipulos Euphranorem et Antenoridem. At quaeritur, quo iure

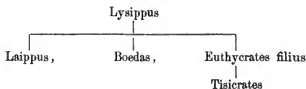
Aristidem Thebanum celeberrimum artificem duobus filiis ac duobus discipulis privemus, ac sine ullo filio aut discipulo relinquamus, ut avus habeat tres filios pictores, duos discipulos? Sane satis fortuito accidit, quod utrique Aristidi fuit filius nomine Aristo, sed fuerunt nomina Aristonis et Aristidis satis communia, ut res quidem suspicionem movere possit, per se tamen nihil probetur. At fuerit Aristo falso ab avo ad nepotem translatus, cur tres quoque caeteri discipuli, Niceros filius Euphranor et Antenorides? Aristidis, dixeris, discipuli una serie simul recensebantur, tota series ad Aristidem Thebanum translata est; Aristo caeteros trahebat. At cur non traxit Nicomachum, qui nusquam, ubi recensebantur Aristidis discipuli, deesse potuit? Dicere possis nullum non errorem humanum esse, sed quomodo sic errari potuerit vix intelligitur. At iam quaeritur, cur sic erratum esse credamus? Scilicet ut Euphranori servetur illa Olympias CIV. At cur servaremus, quandoquidem, ut vidimus, optime explicari potest, quomodo in hoc numero erratum sit, quomodo in discipulis illis Aristidis, vix potest?

Imprimis tamen translatio haec discipulorum explicatu difficillima est, si recte creditur non Plinium ipsum, aut aliquem aetatis posterioris scriptorem has genealogias composuisse, sed doctos illos homines Graecos, qui ipsi ab aetate pictorum illorum haud longe distarent. Fuerit enim alia genealogia ex alio libro excerpta, in uno eodemque libro tractatam fuisse totam Euxenidae scholam, verosimillimum est. Hic igitur liber hanc continuisset genealogiam:

Quam tamen genealogiam credere necesse esset deinde errore Plinii aut alius alicuius posterioris aetatis scriptoris in duas illas scholas, alteram Euxenidae, alteram Aristidis Thebani esse divisam, discipulis quatuor Aristidis senioris cum Euphranoris successoribus ad Aristidem Thebanum, qui nullos haberet discipulos, translatis. Quanto verosimilius est genealogiam Euxenidis, ad quam pertineret Aristides senior, quemadmodum a Plinio, sic quoque ab iis, qui genealogias condiderint, distinctam fuisse a genealogia Aristidis Thebani, ad quam pertineret Euphranor. Compilatores enim incuria potius hic illic singulatim peccant, quam plane quae ab aliis perceperunt, consulto paene distorquent.

Sed sint haec incertiora, illud restat errorem in discipulis Aristidis difficiliorem esse explicatu, quam errorem in numero Olympiadis Euphranoris. Tertio loco Plinius usus est fonte, qui eum docebat *post* Pausiam, Aristidis Thebani fere aequalem, Euphranorem artem ceris pingendi excoluisse, scilicet artem hanc primum grandioribus tabulis adhibuisse. Sane verosimillimum hoc perhibebatur. Revera enim, ut vidimus, Pausias minores tantum composuisse videtur tabulas. Quodsi tamen, ut verosimile est, ipse Xenocrates *post* Pausiam vixisse testatur Euphranora, de re plane dubitari non potest. Xenocrates quidem non is fuit, qui docte in artificum aetates inquireret, erat ipse artifex ac quo quisque pictor aut toreuta in arte provectior, ita quoque aetate ei posterior videbatur. Qua in re, ut notum est, hic illic erravit; sic v. c. Myronem et Pythagoram posuit *post* Polyclitum. Sed in ea parte historiae toreutarum, quam Robert¹⁾ rectissime, ut videtur, adtribuit Xenocrati, una tantum profertur genealogia et quidem ea ad quam ipse Xenocrates pertinet (lib. XXXIV § 66):

1) I. c. p. 38.

Xenocrates autem aut Euthycratis aut Tisicratis discipulus fuit (lib. XXXIV § 83), fortasse utriusque. Si tamen Euphranor floruit post Pausiam, floruit post Lysippum Pausiae aequalem atque haud multo plus, quam una duobusve hominum aetatibus ab eo distat Xenocrates, qui Lysippi filii Euthycratis aut huius discipuli Tisicratis discipulus fuit. Quis igitur crediderit Xenocratem, qui ipse Sicyone vivebat prope ab Isthmo Euphranoris regione natali, errore hunc Euphranorem, celeberrimum artificem, ad patris aut avi aetatem retulisse quamquam Olymp. CIV i. e. vel quinquaginta annis ante hos vixerit?

Fuit igitur Euphranor artifex, qui vixit saeculo quarto exeunte, ineunte saeculo tertio; discipulum habuit Antidotum. Huius discipulus Nicias, sive paucioribus sive pluribus annis praeceptore iunior erat, vixit saeculo tertio. Tabulam vendere noluit sive regi cuidam Ptolemaeo, sive Attalo I. In chronicis falso referebatur Euphranor ad Olymp. CIII, Nicias ad Olymp. CXII. Plinius praeterea in libro quodam legerat de quodam Nicia, qui Praxitelis opera circumleverat. Errore credit Plinius hunc esse eundem ac celeberrimum pictorem. Minime probabile est celebres pictores solitos fuisse circumlinere sculptorum opera. Fuit, — ut suspicari licet, — hic Nicias peritissimus aliquis operarius, qui summi artificis in officina egregius administer opera eius illinebat. Fuit nomen Niciae apud Athenienses satis commune.

Unum addam de chronicis. Perhibetur is qui tabulam toreutarum primus condidit, librum Xenocratis cognovisse. Omnino fieri potest. Tamen observandum est in Euphranoris aetate Chronica et Xenocratem discordare.

Scribam Lugduni Batavorum
mense Decembri anni MDCCCLXXXVIII.

AD TACITI LIBROS POSTERIORES.

SCRIPSIT

C. M. FRANCKEN.

Mediceum alterum, qui continet Annalium libros posteriores cum Historiis, Langobardicis litteris scriptum, ante hos quinquaginta annos tanta diligentia et sollertia post Baiterum contulit FR. RITTER, ut nemo post operæ pretium habuisse videatur codicem rursus conferre et solidum fundamentum ad quod verba scriptoris exigent invenerint NIPPERDEY, HALM, IO. MÜLLER. Mediceus 2 scatet omne genus vitiis, potissimum male conglutinatis et distractis vocabulis, et lacunis non notatis. Est etiam, quod in tanta brevitate mireris, ubi quaedam sint nimia et oratio interpretamentis sit interpolata. Utriusque generis quaedam invenientur in eis quae subiunxi.

Ann. XIII. 15. Saturnalibus Nero et Britannicus cum aequalibus βασιλινδα ἑπαιζον: „festis Saturno diebus inter alia aequalium ludicra regnum lusu sortientium evenerat ea sors Neroni.”

Tolle: *ea sors*. Regnum evenerat Neroni lusu sortientium. In vulgata *regnum* pendet a *sortientium*, et id rursus a *lusu*, insolenti collocatione verborum, et inutile est *ea sors*.

Ib. „Igitur ceteris diversa nec ruborem allatura; ubi Britanico iussit, exsurgeret progressusque in medium cantum aliquem inciperet, irrisum ex eo sperans pueri sobrios quoque convictus, nedum temulentos ignorantis, ille constanter exorsus est carmen”, rell.

Oratio admodum intricata et vitiosa. Prima sententia „ceteris — allatura”, ut nunc est, supplenda est verbo (*iussit*), quod in altera est in *membro secundo*: „ubi Britannico iussit”, quod ut per se durum, alio Taciteo exemplo non defenditur. Si non *iussit* sed generale aliquod verbum, velut *proposuit*, ad prima omisum esse statuimus, concinnitas postulat, ut ad *Britannico* similiter desit verbum; nunc sententia male structa est, dum obscuratur oppositio („ceteris — Britannico”) et alterum eius membrum („Britannico”) distrahitur et novae sententiae adhaeret. „Iubere alicui ut” insolens est et aegre defenditur Ann. XIII. 40 coll. IV. 72 et aliquot Curtii et Statii exemplis. Lenissimum remedium est transpositio: „igitur ceteris diversa nec ruborem allatura ubi iussit, Britannico, exsurgeret progressusque in medium cantum aliquem inciperet — ille constanter”, i. e. Britannico autem (dixit) exsurgas, rell. Iubere alicui aliquid ut „imperare” dicitur, et alibi apud Tacitum est Ann. IV. 72, Sall. Iug. 84. 1. Verbum *iussit* forte omisum alieno loco (post *Britannico*) est insertum.

In proximis Acidalius *inbere* ante *caedem* recte expellit: „quia nullum crimen neque caedem fratris palam audebat”, et c. 16 Ritterus *Britannicus* secludit in his: „ille (Nero) ut erat reclinis (in lectulo, dum Britannicus concidit) et nescio similis, solitum ita ait per comitalem morbum, quo prima ab infantia afflicta-retur *Britannicus* et redituros paulatim visus sensusque”. Nomen illud si voluisset addere Tacitus, positurus fuit post *ait*. Omissio subiecti in verbis Neronis habet contemptum: „ita solet, redibunt visus”. Ad pluralem visus cf. VI. 50 et XI. 34. Alibi quoque XII. 67 interpretamentum irrepsit. Non quidem dubium quin vere „delectabili cibo leto” sit emendatum „delectabili cibo *bo*leto” (cf. Heraeus, *Studia* p. 51), sed *boleto* non pertinet ad Taciti verba, sed, ut iam viderat Orellius, est interpretamentum vetustum; de *boleto* Claudii „post quem nihil amplius edit” e Martiale et Iuvenale res erat lippis atque tonsoribus nota, ut non superet captum librarii tale quid scire. Tacitus si de delectabili cibo loqueretur, securus esse poterat de prudentia lectorum suorum.

Filia et *familia* non uno loco apud Tacitum confunduntur, quare nolim XII. 12 *familiam* defendere. Narcissus commendat

Claudio matrimonium cum Paetina, ex qua olim filiam Antoniam susceperat: „vetus matrimonium, familiam communem (nam Antonia ex Paetina erat), nihil in penetibus eius novum disserebat”. Quod Nipperdeius affert (familiam scheint vom Verhältniss zur Tochter einerseits des Vaters, andererseits der Mutter verstanden werden zu können) ad *familiam* defendendum, quasi filia sit familia patris et familia matris et per filiam coniuges communem familiam habeant, non multos probare credo. Waltherus communem familiam intellegit Antoniam cum Fausto Sulla marito et liberis. Sed Sulla non erat tam nobilis aut potens, ut eius affinitas magnam Imperatori commendationem habere posset. Rem conficit explicatio Taciti, qui si de familia locutus esset, requirebatur mentio mariti et liberorum, veluti: „nam Antonia Sullae nupserat”, aut simile quid, non „nam Antonia ex Paetina erat”, quibus manifesto *filiam* explicatur, non *familiam*. Ut hoc loco sic XVI. 26 consensu paene (Ritterus excipiendus) *filiam* scribunt editores pro codd. *familiam*. Infra XII. 6 „nova nobis in fratrum filias coniugia” sine exemplo dicitur; ipsa parium subiectorum consociatio quae est in „*coniugium*” parum convenire videtur cum *in* et accusativo; hostilem habent significationem aut studii voluntatisque pleraque nomina, quae Tacitus cum *in* coniungit, vid. Gerber-Greef p. 589 b. At *conubia*, vocabulum abstractae significationis, more Taciteo videtur cum *in filias* iungi posse, et sic fortasse legendum. Non minus insolens est XII. 25: „adoptio in Domitium — festinatur”. Fortasse: „in domum principis Domitio — festinatur”. Similitudo litterarum in domum et Domitium effecit ut aliquot interirent syllabae.

Paulo ante in pomerii descriptione c. 24: „inde certis spatiis interiecti lapides per ima montis Palatini” legendum: „interiectis lapides” (sc. sunt = inveniuntur). Spatia enim intericiuntur antequam singuli lapides collocentur. Saepe: interiecto spatio, interiectis diebus, alia constanti usu.

XII. 57: „Incuria operis manifesta fuit, haud satis depressi ad lacus ima vel media”. Iure Io. Müller non obtemperavit Nipperdeio *vel media* secludenti, quae verba sane necessaria non sunt, sed rem eis lectoribus magis perspicuam faciunt, qui,

ut vulgo, mediam partem lacus aut canalis reliquis depressiorem sibi fingunt. In sequentibus Tac. narrat supra ipsum emissarium lacus Fucini, cum iterum aqua emitteretur, convivium a Claudio esse celebratum. Puta trabes asseresque partim supra effluvium positos, partim ulterius. Aqua emissa tanta vi prorumpit, ut quae supra effluvium sint abstrahantur; ulteriora sub pedibus convivarum convelluntur, vehementer quassantur. „Quin et convivium effluvio (abl. loci cf. Draeger² Syntax u. Stil p. 27, Nipp. ad Ann. III. 61) lacus appositum magna formidine cunctos affecit, quia vis aquarum prorumpens proxima trahebat convulsis ulterioribus, aut fragore et sonitu exterritis”. Vix recte dicitur: loca exterrentur, si homines ibi morati terrentur. Cum I. F. Gronovio legendum *exterritos*. Verba sic cohaerent: „cunctos f. affecit, exterritos quia vis trahebat, aut fragore et sonitu”, variata constructione, dum post *quia* ablativus causae sequitur. Similes structuras vide Ann. IV. 24: terrore nominis Romani et quia Numidae — nequeunt, solvit obsidium. Ib. 15: ob quam ultionem et quia — vindicatum erat, decrevere. Ceterum non necesse est credere Tacitum aut repetivisse, quae superiore, aut praecepisse, quae insecuto anno facta sint; si enim post priorem emissionem non totus specus, qua longus erat, altius esset excavandus, sed pars tantum Fucino proxima (reliqua ad Lirim depressiora), intra annum labor finiri potuit; altera emissio sub finem anni facta est, quo loco tota narratio inseritur. Insequenti capite ad annum 53 transitur. Claudius coepit imperare d. 23 Jan. a. 41, cf. Dio 59.30, coll. 58 fin., opus aliquanto post regni initia susceptum absumsit undecim annos (Suet. Claud. 20), finitum est anno 52.

Inter prodigia XII. 64: „biformes hominum partus, et suis fetum editum, cui accipitrum ungues inessent”. Correxerit Io. Müller: *fetu*, partu editum aliquid, monstrum, cui —. In sequentibus tam pluralis *accipitrum* ante *ungues*, quam *inessent* offendit. Propono: „cui accipitrini ungues essent”. In alieno loco est insertum ante *essent*, cum INI in margine scriptum ad *accipitr* . . , supplendum pro IN habitum esset.

XII. 65: „(Narcissus) Agrippinam magis magisque suspectans

prompsisse inter proximos ferebatur, certam sibi perniciem, seu Britannicus rerum, seu Nero poteretur; verum ita de se meritum Caesarem (scil. Claudium), ut vitam usui eius impenderet" i. e. instare sibi mortem, sive Britannicus rerum poteretur, quod eius matrem Messalinam olim indicio suo perculerat, sive Nero, quod Agrippinae infensus erat; ceterum morte utique proposita, malle se vel cum propiore vitae periculo Claudio domino suo servire. „Convictam Messalinam et Silium; pares iterum accusandi causas esse, si Nero imperitaret; Britannico successore nullum principi *meritum*; at novercae insidiis domum omnem convelli maiore flagitio quam si impudicitiam prioris coniugis reticuisset". Pro *si* interpolato lege *NE*, quod ante *Nero* excidit, pro *meritum* cum Ferrario *metum*; interpretor: nunc aequae deferendam esse Agrippinam atque olim Messalinam, ne Nero in imperium succederet; si Britannicus successor designaretur, nullum Claudio esse periculum; sed Agrippinae Neronem foventis successu, e. q. s. Consilium accusandae Agrippinae non executus est Narcissus adversa mox valetudine impeditus. Vid. finis capitis. Gronovio traditam lectionem tuenti merito restitit Ernestins; Nipperdeius duobus locis aliquot verba sine probabilitate eiecit et *principi meritum* male interpretatur: meritum in principem; Madvigii ratio (cf. Adv. II. 552) eo premitur, quod *imperitaret* coactus est accipere pro: si ei successio daretur.

Emendatio tam simplex quam vera, qua H. D. Darbshire Ann. I. 32 in Museo Rhenano nuper sanavit „prostratos verberibus mulcant, sexagenis singulos, ut numerum centurionum adaequarent" (pro *sexageni*), similis loci admonet XIII. 4. Nero imperium suscipiens in senatu promittit se ea potissimum omisurum, quae sub decessore invidiam movissent, „non enim se negotiorum omnium iudicem fore, ut clausis unam intra domum accusatoribus et reis paucorum potentia grassaretur". Quaeritur, quae, praeter imperatoriam, domus continuerit intra parietes iudicia; curia, basilica, tribunal, in quibus ins dicitur, non sunt domus. Opposita esse debebant *una* domus et *plures*, de quibus cogitari non potest. Desiderabam „*suam* intra domum" repetita & superioris vocabuli *clausis* (*suam*, *nam*, *nam* = *unam*). Melius nunc esse videtur accipere *unam*

sine emphasi positum pro: aliquam, unam e multis. Notus usus ex Catullo, Cicerone, Horatio a Tacito alienus, sed huic loco aptus et fortasse ipsi Neroni debetur, quem in capessendo imperio decebat modestia. Prima verba imperantis facile omnium animis haerent.

XIII. 17: „(Britannicus) sepultus est adeo turbidis imbribus, ut vulgus iram deum portendi crediderit adversus facinus, cui plerique etiam hominum ignoscebant, antiquas fratrum discordias et insociabile regnum aestimantes”. Effici ex postremis minime potest, Tacitum haec hominum iudicia probasse; nec facio cum Nipperdeio propter hoc testimonium Tacito adscribente eine etwas laxe Moral, Einl. z. d. Ann. I⁸ p. 33. Fuisse inter aequales T. dicit, qui conniverent in tanto scelere, non novo et sane condonabili; istiusmodi homines significantur qui ad Atreum et Thyestem, Eteoclem et Polynicem, alios provocantes propter regnum caedem admittendam putent. Ipse de his nihil, sed stultitiam vulgi perstringit, quod crediderit, si homines, quos humana tangant, haec subinde parvi faciant, deos, quibus incuria est erga bona et mala facinora (XVI. 33), haec curaturos; male vulgus putabat deos irasci; hi talia non curant; etiam ipsi homines saepe (ut tum) ignoscunt. Ita si locus accipiat *etiam* („plerique [= permulti] etiam hominum), pro quo Ritterus *iam*, Io. Müller cum Heinsio *tamen* substituunt, non est sollicitandum.

Ann. XIV. 11: „aut (quis crederet) a muliere naufraga missum cum telo unum, qui cohortes et *classes* imperatoris perfringeret?” Post naufragium non erat Agerino percussori classis timenda, in mari perfringitur (perrumpitur) classis. Ne classiarii quidem, forte in littore tendentes ne inter mille armatos unum aliquem cum telo tanquam suspectum prehenderent. Suspiscor scribendum *clusa*. Cunctos aditus domus imperator clauserat custodibus, ut solebat; excubias primum transire, tum fores effringere necesse erat. *Clusa* substantive ut multa apud Tacitum: aperta, operata, secreta et alia. Apud Lucretium: clausa domorum. Sall. Iug. 12: clausa effringere.

Ann. XIV. 4: Nero „prosequitur (Agrippinam) abeuntem, artius oculis et pectori haerens". I. F. Gronovius inter alia: in ipso digressu oculos et ubera eius dissuaviatus est ultra modum verae affectionis. Suetonius (34, med.): „atque in digressu papillas quoque exosculatus". His dativus *oculis* non defenditur; haerere pectori intellegitur, sed constanti usu „oculis alicuius haeret" is qui adspicitur, non is qui alterum adspicit; is cuius imago perpetuo alterius oculis etiam nolentis obversatur haeret in eius oculis, mente, simm. Non haerebat in oculis eius, sed oculis suis (abl. instr.) in ea, matre. Scribendum *pectore*. Verg. Aen. I. 717: reginam petit, haec oculis, haec pectore toto | haeret. Oculis et pectore haerens Tacito nihil est nisi intuens et amplectens.

XIV. 56. Verba sunt Neronis ad Senecam: „quin si qua in parte lubricum adulescentiae nostrae declinat, revocas ornatumque robur subsidio impensius regis?"

Tam proprium est „revocare errantem", ut hoc sub verbis corruptis latere putem: „revocas errantem <meum>que robur subsidio impensius regis?" Respicitur his ad verba Senecae c. 54: „superest tibi robur". Lautius, liberalius, suppeditare debebat Seneca subsidium suae sapientiae et quamvis robusto, adulescenti tamen principi opitulari. Mutatio non est magna; ex *errantēmeūque* factum est *ornatumque*, cum per errorem scriberetur *errantēcūque*. Probato *errantem*, ut mihi probandum videtur, necessario fere altera emendatio consequitur, si *que* retinendum et *robur* sine additamento damnandum est. Demonstrandi autem *ornatum* esse corruptum otium mihi fecit amicus collega CORNELISSEN Mnem. XII p. 222, ubi multa de Tacito acute inventa exstant.

XIV. 60. Octavia pulsa in Campaniam et militari custodia cohibita est. „Inde crebri questus nec occulti per vulgum, cui minor sapientia <et> ex mediocritate fortunae pauciora pericula sunt; his quanquam Nero penitentia flagitii conjugem revocavit Octaviam". Sic Mediceus. Locus lacunosus. De sententia ante omnia debet constare. Secundum Ritterum et Io. Müller Nero revocavit Octaviam, contra statuit Nipperdey; ut mihi quidem videtur, recte. Falso *credidit* plebs revocatam esse, in Palatium

scandunt principi gratias acturi; ille vero immittit militum globos. Cur tandem, si laudem oblatam accipere potuisset? Gratulantes non solent verberibus et intento ferro excipi. Tum metu atrox Poppaea, quae principi adstat, ne aut vulgi acrior vis ingrueret aut Nero *inclinacione populi mutaretur*, ad principem se convertit. Poppaea nullam animi mutationem metuere tunc poterat nisi illam qua Octavia rursus in gratiam imperatoris rediret; ipsa Poppaea etiamtum Neroni dominabatur. Denique consuleret, inquit sub finem c. 61, princeps securitati iusta ultione (nece Octaviae). „Et modicis remediis”, verberibus et intento ferro, „primos motus consedissee, at si desperent uxorem Neronis fore Octaviam, illi maritum daturus”, qui futurus erat dux contra principem. Erant etiamtum secundum Poppaeam qui principis constantiam in dubium vocarent; his spes praecisa foret Octaviae morte. Non ex his apparet „Octaviam revocatam tum in urbem quidem esse, sed non in matrimonium”, ut opinatur Müller. Si recte Tacitum intellexi, non possunt probari lectiones in codice Agricolae: „his motus Nero an paenitentia flagitii” (cf. Lipsius), Ritteri: „his commotus, quamquam nulla paenitentia flagitii, coniugem revocavit Octaviam”, Mulleri „his Nero, tamquam paenitentia flagitii, coniugem revocavit Antoniam”. Vere igitur Nipperdeius excidisse aliqua putat; exempli causa, ut appareat quam sententiam desiderem, tento: . . . pauciora pericula, sed (pro *sunt*, *ē*) his <finis fuit, ut rumor pervadit,> tanquam Nero paenitentia flagitii coniugem revocarit”. Unus versus excidit, non maior quam in antiquissimis Ciceronis et Livii libris (cf. Mnem. XIV 69), litterarum 15—25. In antiquioribus libris iam *sunt* compendio scribitur quo *sed*, nempe f cum parvo compendii indice aut cum linea supra scripta. Cf. Arndt tab. 44 b anni 896 et Wattenbach Anleitung* p. 71. *Tanquam* Tacitus saepe usurpat ut Graeci *ὡς*, de re non dubia per se, sed tradita simpliciter. Ann. III 12: differrique etiam per externos, tanquam veneno interceptus esset”. Multa similia apud Ritter. Hist. I. 7.

Ann. XV. 38. In incendio urbis „quidam amissis omnibus fortunis diurni quoque victus, alii caritate suorum, quos eripere nequiverant, quamvis patente effugio interiere”.

Multis locis, quibus in Med. 2. aliquid excidit, hic quoque adnumerandus, sed perversum est *copia* post *victus*; nullum aptius nomen quam *penuria*, quod saepissime cum genetivo iungitur. „Fortunae diurni victus” cum Ernestio Latinum esse nego.

Paulo ante in Med. turbatum est: „ad hoc lamenta paventium feminarum, fessa aetate aut rudis pueritiae aetas — cuncta impediabant”. Multa tentamina facta sunt, cf. Nipperdey in ed. critica (Io. Müller: fessorum aetate aut rudis pueritiae anxietas), sed quod simplicissimum omissum: „fessa aetas aut rudis pueritia [aetas]”. Nempe postremum vocabulum correctio est superioris *aetatis*, quo suum in locum restituto restat *pueritiae* pro *pueritia*, quae corruptio ante *aetas* facile explicatur. „Fessa aetas” saepius Tacito usurpatum (XIV. 33 imbelles sexus aut fessa aetas), hoc loco pro senibus ipsis.

Cap. 40 in descriptione incendii scribitur partim ex Iacobii, partim ex Halmii emendatione: „necdum *positus metus et rediit haut levius* rursum grassatus ignis, patulis magis urbis locis” pro „*post metus aut rediebat levis*”. Et pro *cum* „inverso” huic loco minus aptum, et perfectum *grassatus* vitiosum. Malim, partim cum Bezzenbergero: „necdum positus metus (= et nondum pos. m.) rediit, haut levius rursum grassatis ignibus, patulis magis urbis locis”. De similitudine terminationum cf. Nipperdey.

XV. 48: „Namque facundiam tuendis civibus exercebat, largitionem adversus amicos et ignotis quoque, comi sermone et congressu”. Müller: „amicos, et ignotis quoque c. s.”

Leg.: „... amicos, ignotis quoque comis sermone et congressu”. Ablativus qualitatis Tacito frequens hoc tamen loco, accedente dativo (ignotis comi sermone), non est ferendus, praesertim cum corruptelae causa in promptu sit. Durius Nipperd. *ignotis* cum *exercebat* iungit.

In fine libri rursus, quod tam saepe in Med. 2 factum, vocabula aliquot omissa puto, quod in extremo volumine minus mirandum. Cum Nero e coniuratione Pisonis salvus evasisset, censuit consul designatus Cerialis Anicius templum Neroni po-

nendum. „Quod quidem ille decernebat tanquam mortale fastigium egresso, at (et?) venerationem hominum merito *quorundam ad omina dolum sui exitus verteretur*. Nam deum honor principi non ante habetur quam agere inter homines desierit”. Non mutanda sed supplenda multa sunt:

merito, <sed vocibus> quorundam
ad omina <trahebatur, quasi per>
dolum sui exitus <admoneretur>
<idque ei in perniciem> verteret.

Per dolum = subdole. Lacunam agnoverunt I. F. Gronovius et Halmius, sed eorum supplementa non sine magna reliquorum facta sunt mutatione. Ipsa sententia Cerialis iam mali ominis erat, nec avertit illud Nero non accepto honore (Halm: „sed ipse prohibuit ne verteretur”). Cerialis proximo anno mori compulsus, cf. XVI. 17.

NERONIS ORATIO AD GRAECOS.

Oratio a Nerone pronuntiata Corinthi ut Graecis libertatem et immunitatem daret nuper a Maur. Holleaux Aeraephiis (Karditza) prope lacum Copaidis inventa (Bulletin de correspondance Hellénique XII, 1888 p. 511, sqq.) demtis quibusdam apertis orthographiae mendis sic se habet:

(Συνελθόντων τῶν ὁχλῶν ἐν ἐκκλησίᾳ προσεφώνησε τὰ ὑπογεγραμμένα·)

Ἀπροσδόκητον ὑμῖν, ἄνδρες Ἕλληνες, δωρεάν, | εἰ καὶ μηδὲν
παρὰ τῆς ἐμῆς μεγαλοφροσύνης | ἀνέλπιστον, χαρίζομαι τοσαύτην,
ὅσῃν οὐκ ἐχωρήσατε αἰτεῖσθαι. Πάντες οἱ τὴν Ἀχαΐαν καὶ τὴν
ἕως | νῦν Πελοπόννησον κατοικοῦντες Ἕλληνες | λάβετε(ε) ἐλευθερίαν 5
ἀνεισφορίαν <θ'> ἣν οὐδ' ἐν τοῖς εὐτυχεστάτοις ὑμῶν πάντες χρό-
νοις ἔσχετε, | ἣ γὰρ ἀλλοτρίοις ἢ ἀλλήλοις ἔδουλεύσατε. | Εἴθε
μὲν οὖν ἀκμαζούσης τῆς Ἑλλάδος παρειχόμεν ταύτην τὴν δωρεάν, 10
ἵνα μου πλείονες ἀπολα(ύ)ωσι τῆς χάριτος, διὸ καὶ μέμφομαι
τὸν αἰῶνα, | προδελπνήσαντά μου τὸ μέγεθος τῆς χάριτος. | Καὶ
νῦν δ' οὐ δι' ἐλέου ὑμᾶς ἀλλὰ δι' εὐνοίαν εὐεργετῶ, ἀμείβομαι δὲ
τοὺς θεοὺς ὑμῶν ὧν καὶ διὰ | γῆς καὶ διὰ θαλάττης αἰεῖ μου προ- 15

νοουμένων πειράσθαι, ὅτι μοι τηλικαῦτα εὐεργετῆν παρέσχον. | Πόλεις μὲν γὰρ καὶ ἄλλοι ἡλευθέρωσαν ἡγεμόνες, <Νέρων δ' ὅλην τὴν> ἐπαρχίαν. (Sic lacunam supplet Holleaux.)

Promulgat haec in pariete templi Epaminondas ἀρχιερεὺς, sacerdos Augustorum et Neronis. Sequitur eius edictum, quo refert se ad senatum populumque tulisse de statua et ara Neroni consecranda Διὶ ἐλευθερίῳ <Νέρωνι>, in quo Nero appellatur δημοκρατικῆς ἐξουσίας τὸ τρίτος καὶ δέκατος ἀποδοδεγμένος et quaedam sunt de libertate Graeciae propria, de quibus infra. Nomen Neronis consulto ubique in lapide deletum.

Nihil est in hac oratione, quod a Graeca lingua alienum Romanum hominem sapiat: χωρεῖν v. 3 rariore usu est: *audere*; ne sperabant quidem Graeci tantam liberalitatem (μεγαλοφροσύνην, magnitudinem animi Tac. XIII. 50), magnitudinem doni animo concipere non potuerant; προδωπανῶν v. 12 pro *praecipere* recte delectum est nec latine est quod plane respondeat; καὶ διὰ γῆς καὶ διὰ θαλάττης pro usitato κατὰ γῆν κ. κ. θάλατταν quamvis insolens, non refert tamen consuetudinem Latinam (terra marique), neque igitur propterea esse videtur, cur ab ipso Nerone haec composita esse negemus.

Neronem Tacitus narrat in componendis orationibus Senecae auxilio usum esse. Ubi Claudium in funere laudabat, nemo risui temperare, „quamquam oratio a Seneca composita multum cultus praeferret, ut fuit illi viro ingenium amoenum (i. e. luxuriosum et elegantiae plenum) et temporis eius auribus accommodatum”. Tac. XIII. 3. Ib. 11: „(Nero) clementiam suam obstringens crebris orationibus, quas Seneca, testificando, quam honesta praeciperet, vel iactandi ingenii, voce principis vulgabat”. Constat nimirum apud senatores, Senecam esse, qui voce principis loqueretur; spargebat ille sententias et flosculos suos, principis orationibus et lectis vulgo et auditis a senatu. Superiores imperatores (vid. c. 3) quantum satis erat valebant eloquendo, Augusto gravis erat sermo, „Tiberius artem quoque callebat, qua verba expenderet”, eoque artificioso delectu verborum modo graviter feriebat, modo, si ita placebat, erat ambiguus. „Nec in Claudio, quotiens meditata dissereret, elegantiam requireres. Nero puerilibus statim annis vividum animum in alia detorsit” (scil. non in studia rhetorica), „caelare, pingere,

cantus aut regimen equorum exercere; et aliquando carminibus pangendis inesse sibi elementa doctrinae ostendebat". Iudicia haec erant aequalium tum cum Nero m. Octobri a. 54 in imperium succederet, nondum 17 annis expletis, natus d. 15 Decembris 37 (cf. ad XII. 58), a quo iam requirebatur non solum ut sensa animi diceret sed „cultum rhetorum praeferret". Non consequitur autem ex his, Neronem si quando ad senatum referret, semper alienis verbis usum esse; neque enim credi potest is, cui „vividum" esset ingenium, ut tales versus cum Lucano III. 261 concertans fingeret:

Quique pererratum subductus Persida Tigris

Deserit, et longo terrarum tractus hiatu,

Reddit quaesitas iam non quaerentibus undas ¹⁾,

tanta infantia fuisse, ut ne necessaria quidem verba succurrerent. Nec semper Seneca praesto erat; cf. XV. 73, XVI. 7, XIII. 27, XIV. 59, XVI. 6. Declamabat saepius et latine pro Bononiensibus dixit Suet. 7. Accedebant studia Graeca. Si rhetoricam Latinam iure sperneret, effici hinc non debet, eum a Graeca alienum fuisse. Qui primum in senatu pro Rhodiis et Iliensibus Graece gratias egit, dum urbs conflagrabat suam *ἄλωσιν Ἰλίου* recitavit, citharoedus personas Graecas egit ex fabulis Graecis sumtas, hunc apparet, cum simul eloquentiam Latinam neglegeret, sibi semigraecum visum esse. Idque sane efficere potuit, ut aliquot sententias consarcinaret, quibus recitatis Graecis adulatoribus et sibi ipse deus aliquis Graecus videretur. Nec erat is, qui sine causa alienam peritiam imploraret. Cum poetis quidem certabat peritia, quantusque sibi in arte videretur, postrema vox eius docuit; aemulus non discipulus esse voluit.

Graeculum certe aliquem haec non scripsisse apparet etiam ex sententia verborum; dicit princeps Graecos olim *ἢ ἀλλοτρίοις ἢ ἀλλήλοις δουλεῦσαι* (v. 8), quae non valde erant Graeciae honorifica; neque illa *λάβετε ἐλευθερίαν ἀνεισφορίαν* (θ') *ἣν οὐδ' ἐν τοῖς εὐτυχιστάτοις ὑμῶν πάντες χρόνοις ἴσχετε* grata esse potuerunt. Itaque Graecus Epaminondas pronuntians Imperatoris beneficium popularibus suis ita commendat, ut

1) In Voss. 2 nulla varietas, in V. 1 Tygris, reddiditque sitis.

magnifice et verbose dicat: τὴν ἀπὸ παντὸς τοῦ αἰῶνος αὐθιγενῇ καὶ αὐτόχθονα ἐλευθερίαν πρότερον ἀφαιρεθεῖσαν τῶν Ἑλλήνων εἰς καὶ μόνος [Νέρων] ἔδωκεν. Facile hanc gloriolam Graecis condonamus; humili et afflictæ Helladi licebat in solatiolum sui doloris magnifice loqui; at Romanus libertatem civis Romani propriam ratus illam transmarinam in re publica licentiam non extollit. Non erat Neroni, qui in præscripto (ap. Holleaux ante verba supra descripta) dicit τῆς εἰς μὲ εὐνοίας τε καὶ εὐσεβείας ἀμείψασθαι θέλων τὴν εὐγενεστάτην Ἑλλάδα, propositum ut Graecos offenderet, sed Romanus et in summo potestatis fastigio collocatus parum cogitavit quam vulnerabiles sint animis homines subiecti et prostrati. Negat se misericordia motum v. 13: καὶ νῦν δ' οὐ δι' ἔλεον ὑμᾶς ἀλλὰ δι' εὐνοίαν εὐεργετῶ, sed ipsum misericordiae vocabulum miseros sui status afflictī in memoriam reducit.

Non talia Epaminondas, quem cum orationem sui Iovis Liberatoris (quem appellat Neronem) parietibus templi sui insculperet, potius crediderim mitigasse eius orationem uno verbo addito. Scilicet in sententia modo descripta (v. 7) ἦν οὐδ' ἐν τοῖς εὐτυχεστάτοις ὑμῶν πάντες χρόνοις ἴσχετε, bis peccat vocula πάντες, primo propter locum, deinde propter sententiam, quæ requirebat ἅπαντες. Optimis Graeciae temporibus omnes civitates liberae fuerant sed non ἅπασαι, non omnes simul. Nulla erat civitas, quin aliquamdiu optimo tempore fuisset libera. Ergo dicendum erat ἅπαντες idque post χρόνοις. Quo loco nunc πάντες est egregie debilitat et restringit sententiam. Sed magnifice Epaminondas et gloriose Libertatum Graeciae tanquam indigetem dicit, ad tempus tantummodo iis praereptam.

Difficultas quæ est in computandis tribunatibus Neronis (cf. Henzen, Hermes II p. 49 sqq., Mommsen, Staatsrecht II³ p. 775) non tollitur novo invento. Nam Nero d. 28 (τῇ πρὸ τεσσαρῶν καλανδῶν δεκεμβρίων), in quem diem Graecos imperator convocat, dicitur esse designatus tribunus, cum hodie statuantur comitia tribunicia sub imperatoribus habita esse d. 4 Dec., ut designati tantum intra dies 4 et 10 Dec. esse potuerint; maius autem est quod Imperator dicitur ab Epaminonda δημοκρατικῆς ἐξουσίας τὸ τρίς καὶ δέκατον ἀποδεδιγμένος anno 67 m.

Novembri, sub finem anni simul et itineris, paulo ante eum annum (68) qui fuit ei fatalis (cf. Suet. Nero, 24 fin.). Nero imperium suscepit m. Oct. a. 54; annus 67 erat imperii 14us, aut 13us si per plenos annos kalendares computatur (55—67). Requirebatur igitur *δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ τρις καὶ δέκατον, ἀποδειγμένος* ΤΟ ΙΔ. Ea computatio conveniret cum Actis Arvalibus a. 59 et nummis Cohen 29, 30, ex quibus 1/3 Jan. 59 p. C. = trib. pot. V, unde 60 p. C. = tr. p. VI, 65 = tr. p. XI, 67 = tr. p. XIII. Quadratarius fortasse ΤΟ ΙΔ omisit. Ceterum annum 59 substituere potuerunt pro quinta tribunicia potestate, adaequato anno tribunali 4 Dec. 54/55 cum consulari 1 Jan.—31 Dec. 55. Primus annus tribunicius post initia Neronis (13 Oct. 54) incipiebat d. 10 m. Decembris 54.

Denique animadverti velim imperatorem v. 4 *οἱ τὴν Ἀχαΐαν καὶ τὴν ἔως νῦν Πελοπόννησον κατοικοῦντες* dicentem reprehendere videri consuetudinem loquendi, quasi Peloponnesus provincia per se esset nec pars Achaiae. Voluisse illum Peloponnesum a nomine suo appellari, non credo; si voluisset factum esset.

Traiecti, mense Aprili 1889.

AD PLINII EPISTOLAS.

VIII. 34. Quum audiret se versus male legere, Plinius eos a liberto quodam suo recitari volebat. Elegit igitur, quem nondum expertus erat an omnino bene legeret, sed quem poterat suspicari melius lecturum esse, quam ipse posset. Hoc declarat verbis: *elegi non bene sed <me> melius lecturum*. Male abest *me*.

I. C. G. B.

NOTULAE CRITICAE AD SILIUM ITALICUM.

SCRIPSIT

J. S. VAN VEEN.

(Continuantur ex Vol. XVI pag. 292.)

III. 23: — — — — — nec *discolor* ulli

Ante aras cultus: velantur corpora lino,

Et Pelusiaco praeifulget stamine vertex.

Ernestius et Rupertius interpretantur: *nec discolor* = unus idemque, Marsus (Ven. 1483): *albus*. Mihi *discolor* h. l. idem significare videtur atque *varius*, *multicolor*. Cf. Verg. Aen. VI. 204:

Discolor unde auri per ramos *aura* refulsit.

29: Irrestincta *focis* servant altaria flammae.

Olim putabam *foci* esse Sili, quod posthac vidi et Blassium voluisse. Sed meliorem emendandi viam ingressus est Bothius, qui *flammas* legit. Bauerus (Neue Jahrb. 1888. p. 202) vulgatam defendit, quod ne parum ei cesserit vereor. Vult *flammae* esse genetivum e participio *irrestincta* pendentem atque *sacerdotes* subintellegendum esse.

35: Ast *Stygias*, saevis terrens latratibus undas

Ianitor, — —

Burmamnus: Ast *Stygias* saevis terrens latratibus *undas*. Recte opinor. Namque *Stygiae undae* locutio usitatissima est, *ianitor* autem saepe sic nude pro *Cerbero* ponitur, ut Verg. Aen. VI. 400: licet ingens *ianitor* antro Aeternum *latrans* exsanguis *terreat umbras*.

- 97: — — at contra Cirrhaei sanguis Imilce
Castalii, cui materno de nomine dicta
Castulo *Phoebei* servat cognomina *vatis*,
Atque ex sacrata referebat stirpe penates.

Locus haud uno nomine obscurus. Quod cum intellexisset Rupertius, quo sensus corrigeretur, adnotavit legi posse pro *vatis* aut *nati* aut *fontis*, quorum hoc, nisi nimis a vulgata abhorreret, probari posset. Sicut enim nunc locus legitur, vix credo quemquam sensum tolerabilem eruere posse. Quis enim, quaeso, Phoebus ille vates est, cuius nomen urbs Castulo servasse dicitur? Castaliusne an Castulo? Sed tunc utique legendum esset *Phoebeae* — *vatis*. Quarum rerum ratione habita, litteram adhuc sub iudice esse arbitror. Praeterea verba: „*atque* ex sacrata referebat stirpe penates”, quae manifesto ad Imilcen pertinent, male cum ceteris cohaerent. Fortasse pro *atque* rescribendum est *et quae*. Cf. Sil. 1. 295 et quae adnotavi ad eiusdem libri vs. 289 (Mnem. Vol. XVI p. 289).

- 101: Tempore quo Bacchus populos domitabat Iberos,

- 104: Milichus indigenis late *regnarat* in oris.

Ni fallor, reponendum est *regnabat*, quod loci sensus postulare videtur. Haud semel litterae *b* et *r* permutantur, ut Liv. XXV. 24. 14: *absura* et *arsura*; XXIX. 17. 10: *ire* et *ibi*; Verg. Georg. II. 439: *ornoxia* pro *obnoxia*; Aen. IX. 158: *procubate* pro *procurate*, quae exempla desumo e G. Heraei dissertatione: Quaest. crit. et palaeogr. de vetustissimis Codd. Livianis p. 98.

- 134: Et pace et bello cunctis stat terminus aevi

Extremumque diem primus tulit. — — —

Mea qualicumque sententia horum verborum sensus parum recte ab interpretibus acceptus est. Poeta exprimere voluisse videtur statim homine nascente fato constitui, quo die moriturus sit ideoque periculorum timorem omni causa ac ratione carere.

- 147: *Et* nobis *est* lucis honos gaudetque senecta

Gloria, cum longo titulis celebratur in aevo.

Cum verba: „gaudetque senecta gloria” tum ea, quae praecedunt (vss. 144 sq.) satis superque evincere videntur Silium scripsisse: *Est* nobis *et* lucis honos.

204: *Bella vides optata tibi: te maxima bella*

207: — — — — — *sequuntur.*

Quamvis alterum *bellum* quodammodo langueat, tamen fortasse Sili est. Sed vix dubito, quin pro *sequuntur* legendum sit *sequuntur*. Cf. vs. 212: *involve*, 213: *prosterne*.

224: *Et quas indomitis urbes armarit Iberis*

Quasque Paraetonio glomerarit litore turmas

Ausa sibi Libye rerum deprecere frenos.

Sicut haec verba nunc leguntur, Libye urbes militibus armavisse fingitur, quod parum arridet. Rupertii in hoc loco expediendo ratio contorta est. Haud ita violenta mutatione legere malim:

Et quas indomitus turbas armarit Iberus (pro tota Hispania).

Sic simul significatur Hannibalis exercitum et ex Afris et ex Hispanis constituisse.

262: *Ducit tot populos ingens et corpore et armis,*

Herculeam factis servans ac nomine famam

Antaeus.

Quomodo Antaeus suis factis, quae praeterea etiamtum peragenda erant, Herculis gloriae memoriam servare potuerit, parum assequor. Quodsi *nomine* tantum posuisset, omnia recte se haberent. Quocirca suspicor in verbo *factis* mendum latere, quod corrigi posse videtur, cum scribimus *facie*. Littera *s* propter illud, quod sequitur, *servans* nasci potuit, litterae autem *i* et *t* atque *i* et *e* sescenties confunduntur. *Facie* cum legimus, poeta dicit Antaeum et *nomine* et *facie* (e vs. 262, 264 perspicimus eum ingenti corpore fuisse celsumque caput super agmina sustulisse) memoriam praeclarae illius Herculis pugnae cum Gigantibus, quos Afrorum dux aequiperabat, revocasse. *Facies* autem pro *statura*, *forma* saepe occurrit.

379: *Hic adeo, cum ver placidum flatusque tepescit,*

Concubitus servans tacitos, grex perstat equarum.

Vel invito libro Coloniensi, cuius auctoritatem maior editorum pars secuta est, lectionem vulgatam *prostat* retinendum censeo. *Prostare* in hac re verbum sollemne est. Quod N. Heinsius laudat Sil. VI. 384, ubi pari modo *servare* et *perstare* iuncta esse dicit, nihili est.

385: — — — hinc venit in arma

Haud aevi fragilis sonipes, crudoque vigore

Asper frena pati, aut iussis parere magistris.

Aut librariis imputandum arbitror. Disiunctivae particulae hic locus non est, sed requiritur *et*, ut apud Verg. Georg. III. 208 (unde hic locus desumptus videtur):

— — — prensique negabunt

Verbera lenta pati *et* duris parere lupatis.

Cf. Sil. III. 659, ubi L. Bauerus (Neue Jahrbücher. 1888 p. 214) idem emendavit.

417: Pyrene celsa nimborum verticis arce

Divisos Celtis late prospectat Iberos,

Atque aeterna tenet magnis divortia terris.

Tenere divortia parum aptum videtur. In mentem mihi venit Silium scripsisse *facit*. Quamquam mireris a librariis verbum notissimum in locutionem minus usitatam esse mutatum. Fortasse etiam vulgatam tuetur Sil. XIV. 18:

— servans rapidus divortia Nereus

Saevo dividos coniungi pernegat aestu.

452: — quem (sc. Ararem) gurgitibus complexus anhelis

Cunctantem inmergit (sc. Rhodanus) pelago, raptumque per arva

Ferre vetat *patrium* vicina ad litora nomen.

Patrium nomen de flumine dici parum probabile videtur. Suspicio Silium scripsisse *proprium*.

479 (de Alpibus):

Cuncta gelu canaque aeternum grandine tecta

Atque aevi *glaciem cohibent*: riget ardua montis

Aetherei facies.

Locus sine dubio spurius variisque modis a viris doctis temptatus. Bothius legebat: *glacies cohibent*, ut *glacies* sit numerus pluralis (ut apud Verg. Georg. IV. 517; L. Bauerus (l.l. p. 213) conicit *glacie cohibet*, ut *gelu* sit subiectum. Leniore etiam mutatione huic loco medicina adhiberi posse videtur, cum scribimus: Atque aevi *glacie cohibens* riget ardua montis

Aetherei facies. —

525: Aut *rursum* immani stridens avulsa procella
Nudatis rapit arma viris.

N. Heinsius coniecit *rursum*, quod et mihi olim placebat. Sed nihil mutandum nunc censeo. Cum enim *rursum* reponitur, idem dicitur quod sequenti versu (527):

Contorto rotat in *nubes sublimia* flatu.

552: Nec pestis *lapsus* simplex: — —

N. Heinsius mavult *lapsu*. Addit: „Sensus Sili est, ex eo, quod iumentorum ungulae confossis pruinis deprensae haeserint, non illud solum malum ortum esse, ut caderent, verum etiam saepe evenisse, ut rigida glacie pedes et crura abscinderentur”. Quae quamvis verissima sint, tamen minime necesse est *lapsus* in *lapsu* mutari. Quid enim impedit, quominus *lapsus* aut pro genetivo, qui explicativus appellatur, aut, quod haud minus bonum est, pro apposito verbi *pestis* accipiamus?

590: — — — — iamque *ipse* creatus

Qui Poenum revocet patriae. — —

Ni fallor, pro *ipse* poeta scripserat *illo*. Haec duo verba saepissime confunduntur, ut XI. 112; XII. 559; Ovid. Ep. XIV. 95; Met. III. 229; Prop. III. 20. 6. Pari modo emendare conatus sum Sil. III. 181; Gell. III. 3. 4.

634: — — — — sed prona minaci

Praerupto turbant, et *cantibus obvia* rupes.

Praeruptum h. l. nomen est. Saepius quidem *praerupta* cum genetivo iunctum occurrit atque optime dicitur *praeruptum* loci, ut Sil. I. 489, sed nusquam *praeruptum* sic nude positum reperire potui. In mentem mihi venit *praeruptu*, quod apud Orosium III. 5 legitur. Neque verba *cantibus obvia* vitio carere videntur. Aliter alii emendare conati sunt; quae omnia enumerare cum longum sit, contentus ero lectores admonuisse, quid Withof coniecerit. Pro *cantibus* legere vult *cuntibus*. Cf. Sil. III. 481, 530; Ovid. Met. III. 91: dum retro quercus *cuntis* obstat.

IV. 32: Sic *vulgus* traduntque metus, nec poscitur auctor.

Withof explicat: Sic *vulgus* (sc. facit); traduntque metus, quae

ratio mihi non probatur. Potius crediderim Silium scripsisse: Sic *vulgant* traduntque metus. Cf. Sil. IX. 59: *vulgare* furores; Verg. Aen. X. 64: *vulgare* dolorem.

53: Ingentesque duces, pelagi terraeque laborem
Diversum emensi, *propiora* pericula vallo
lungebant, magnaëque aderant primordia cladis.

Quae sint *propiora pericula* parum intellego. Fortasse scribendum est *propiore* — *vallo*. Cf. vs. 56: *collatis* — *castris*.

170: — *renovasque* viros ad vulnera cantu.

Durior haec locutio esse videtur. Recte quidem dicitur *renovare proelia*, ut apud Ovid. Met. V. 156, sed *renovare milites* ad vulnera infligenda vix credo usquam occurrere. Rescribendum videtur *revocasque*. Verba *renovare* et *revocare* saepius permutantur, ut Sil. IV. 15; X. 634; XI. 8; XIII. 123.

288: — ferre haec umbris proavoque memento,
Quam procul occumbas Tarpeia sede, tibi
Haud licitum *sacri* Capitolia cernere montis.

Ni vehementer fallor, Silio reddendum est: *sacros* — *montes*. Passim sic occurrit appositum. Cf. vs. 368: *nobile* Amyclae *nomen*.

305: Dum *tacitas* vires et flammam colligit ignis.

Vide scripseritne Silius *tacitus*. Cf. IV. 824, 826; XI. 391: *tacitas* in pectora mittere flammam; Ovid. Remed. 105.

308: Mox subita in *tanto* lucent incendia monte.

Sic Cod. Colon. Recte *vulgatam* lectionem *toto* revocasse videtur Bothius. Cf. Verg. Georg. II. 308: et *totum* involvit flammis *nemus*.

339: Hic ope cornipedis *totis* ferretur *habenis*.

Locus fere similis legitur apud nostrum XV. 724: *totas* largitus *habenas*. Vide praeterea Ovid. Met. I. 280: Fluminibus vestris *totas* innittite *habenas*; Lucan. Phars. II. 500: — *levis* *totas* accepit *habenas* In campum sonipes. Ad hunc locum ad-

notat Burmannus: „nova ratio loquendi, ut equus dicatur accipere *totas* habenas pro *laxas*”. Olim putabam h. l. apud Silium *laxis* esse scribendum, quod in tali re verbum sollemne est (vid. Verg. Aen. I. 63; Georg. II. 364; Ovid. Am. III. 4. 16) et si soli essent loci, qui leguntur apud Sil. XV. 724 et Ovid. Met. II. 280, non dubitarem *laxis* reponere. In verbis enim *largiendi* et *inmittendi* inest notio *laxandi*, quae in verbo *ferendi* desideratur. Sed locus apud Lucanum supra laudatus vulgatam lectionem defendere videtur.

438: — — frenisque operata regendis

Quadriungos *atro* stimulat Bellona flagello.

Verbum *atro* displicet, et quod paulo ante occurrit (vs. 430) et quod flagelli parum aptum attributum videtur. Rupertius explicat: „sanguineo”, quod num rectum sit dubito. In mentem mihi venit *saevo*. Cf. Lucan. VII. 569: *saevo verbero*. Possis etiam legere *torto* (cf. Tib. I. 6. 46; Ovid. Ibis 159; Val. Flaccus VIII. 20), sed illud praestare videtur.

480: Candebat noctem devexo Cynthia curru

Fraternis adflata *rotis*. — — —

Ut recte dicatur Cynthia adflata Phoebi *rotis*, vereor. Frustra Rupertius laudat Sil. I. 578:

Ac rutilus primis sonipes hinnitibus altos

Adflarat montes.

Vix credo *rotas*, ut pro curru, ita etiam pro equis poni posse. Ni fallor, Silius scripserat: *Fraternis radiis adflata*. Cf. Verg. Georg. I. 396: *Nec fratris radiis obnoxia surgere luna*.

483: At consul *tristis*, campos Poenisque secundam

Planitiem metuens, Trebiam collesque petebat.

Quamquam vulgata ipsa per se damnanda non est, tamen arbitrator concinnitatem magnopere augeri, cum legimus: At consul *tristes* campos cett. Cf. Lucan. I. 249.

520: Ut torrens *celsi* praeceps e vertice Pindi

Cum sonitu ruit in campos.

Praestat, opinor, *celso*. Cf. Sil. IV. 743; Verg. Aen. III. 679; VI. 805: *celso* Nysae de vertice.

533:

Tritonis *niveo* te sacra, Phalante, profundo (sc. miserat).
 Pro *niveo* N. Heinsius suspicatur *Libyco*, quod iure suo Rupertius nimis a litterarum ductu recedere censet. Genuina lectio restitui videtur, cum scribimus *vitreo*. Cf. Sil. IV, 344 (ubi N. Heinsius *vitreo* mavult quam *viridi*); Verg. Georg. IV. 350: *vitreisque* sedilibus omnes obstipuerunt; Aen. VII. 759: *vitrea* Ticinus unda; Hor. Carm. I. 17. 20; IV. 2. 3; Sil. V. 47; VII. 413: *vitreis* e sedibus antri. Accedit etiam quod decem tantum versibus post idem verbum haud ita usitatum iterum occurrit.

540: — — intorquens directo turbine robur

Et dirum *tota* tramittit cuspide lumen.

Dubito an forte scripserit Silius *torta*. Idem verbum hac ratione haud semel repetitur, quo sententiae vis augeatur. Verba *totus* et *tortus* permutari solere nos docent Drak. ad Sil. VII. 412, Burmannus ad Luc. V. 426. 600, VII. 569, quibus exemplis plura etiam addere possim.

569: Obvia tum medio sonuere spicula corde

Incertumque fuit, letum cui *cederet* hastae.

Ed. Marsi habet *cedent*, Ald. *caederet*, utrumque vitiosum. N. Heinsius, probante Drakenborchio, legit *crederet*, quod quid sibi velit, non intellego. Ernestius adnotat *cedere* h. l. idem significare quod *succedere*; recte fortasse. Cf. Verg. Aen. XII. 148.

616: — — immensosque per artus

Et laterum extensus venit *atra* cuspide vulnus.

Cum in proximo versu legatur *nigra*nti, neque verba *atra* et *cuspis* usquam iuncta reperire potuerim, suspicio orta mihi est verbum *atra* corruptum esse. Fortasse Silius scripsit aut *acta* cuspide (ut Sil. XII 240) aut *atrum* cuspide *vulnus* (ut Sil. VI. 68; Verg. Aen. IX. 700). *Acta* video et Schraderi placuisse, qui praeterea monet *arta* haud minus bene reponi posse, quod mihi minime arridet.

651: *Arduus adversa mole* incurrentibus undis
Stat ductor.

Verba *adversa mole*, ut interpretes sine ulla varietate confirmant, ad Scipionem pertinent. Sed multo melius, opinor, ad verba: *incurrentibus undis* referri possunt, ut sit ablativus modi, qui dicitur, et *moles* significet h. l., ut saepe alibi, *vim* atque *impetum* fluminis.

687: — — — — — *horrida* late

Scinditur in rimas, et hiatu rupta dehiscit
Tellus, ac stagnis altae sedere favillae.

Verbum *horrida*, quod de *colore* atque *acstu* poni posse vix credo, saepissime contra de frigore ponitur (ut Sil. IV. 741), corruptum esse videtur. Emendandi viam monstrari arbitror loco Ovidiano, huic simillimo, qui legitur Met. II. 210:

Corripitur flammis, ut quaeque altissima, *tellus*

Fissaque agit rimas, et sucis *arct* ademptis.

et duobus versibus post, 213:

Materiamque suo praebet seges *arida* damno.

Cf. eiusdem libri vs. 238 et Luc. IV. 629. Quorum locorum ratione habita Silio reddendum videtur: *arida* — *tellus*.

Saepe ita peccarunt librarii, ut Claud. in Ruf. II. 130; Val. Fl. VI. 277; Ovid. Met. XV. 298, ubi *horror* et *error*; Sil. XV. 373; XVI. 209, ubi *habere* et *avere*; IX. 230, ubi *haucit* et *auxit* confunduntur. His locis permulta alia cum ex ipso Silio tum ex aliis auctoribus addere possim, sed haec sufficere videntur.

722: Nec regem Afrorum *noscenda* ad coepta moratur

Laude super tanta monitor Deus: — —

Ed. Basil. habet *noscenda*, N. Heinsius *pascenda*, Thilo *haec noscens*, Buchwaldius *navanda*, Rupertius *molienda*, Osiander *poscenda*, Bothius *poscens*. L. Bauerus, qui (l. l. p. 194) vulgatae lectionem defendere conatur, monet coepta Iunonis intelligenda esse. Equidem vix dubito, quin horum omnium Bothius proxime veritatem venerit. In verbo *noscenda* participium quoddam latere persuasum mihi est, quod autem non ad Deum,

sed ad *regem Afrorum* referendum videtur, ut *venientem, vertentem, properantem* vel simile quid.

751: Iamque ducis nudus *tanta* inter *inhospita* vertex
Saevitia quatitur caeli.

Pro *tanta* Bothius legit *tenta*, quo infelicius vix quicquam cogitari possit; haud multo melius Schraderus conicit *saxa*. Sed vs. 748 sq. legimus iuga superata iam esse Hannibalemque in planitiem descendisse. Vulgata retinenda videtur, quippe quam tueatur, quod Plautus habet: *tanta mira* (Cas. III. 5. 5).

758: Satque putat lucis, Capitolia cernere victor
Qua queat, atque Italum *feriat* qua comminus hostem.

Ferire hostem oculis subridiculum videtur, quare vix dubito quin hoc verbum spurium sit. Fortasse vera lectio est *servet*, quod verbum pro *observare* passim posuit noster. Cf. III. 380; V. 45; VII. 522; XVI. 317: atque fores *oculis* et limina *servat* equarum. *Comminus* cum verbo videndi iunctum occurrit apud Ovid. Pont. I. 5. 74 et Tac. Hist. I. 41.

778: Ergo inter Tyrias, facibus ceu *subdita*, matres
Clamat: — —

Burmamnus, et cum eo Rupertius, putat pro *subdita* legendum esse *concita* vel simile quid, „quod in vulgata lectione, quocumque te vertas, duri quid insit“. Quod quamquam minime negaverim, tamen vulgatam retineo, quam tueri videtur locus apud Ovid. Met. IV. 634:

— — — qui (sc. pontus) Solis anhelis

Aequora *subdit* equis et fessas excipit axes.

Cf. praeterea Sil. VII. 223: *flagrasset subdita laedis* Carthago.

DE THEOCRITI CARMINE XVI.

SCRIPSIT

K. KUIPER.

Alexandrinorum temporum rationes post Ritschelii studia multi scriptores illustrarunt, quae incerta manebant melius constituerunt, poetarum quoque vitas, modo biographorum testimoniis inter se comparatis, modo in carminibus sedulo omnibus conquistis, quae ad vitarum tempora melius constituenda prodesse possent, ita enarrarunt ut nonnunquam vix sentire nobis videretur, maxima testimoniorum inopia laborare, quicumque de poetis Alexandrinis scribat. Itaque hodie in Theocriti vita multa aliquanto melius quam antea probata, multaque certius constituta sunt, et post multorum scriptorum investigationes hoc quidem constare inter plerosque¹⁾ videtur, poetam nostrum non in insula Co natum esse (quae e. g. Fritschii erat opinio) verum in Sicilia; per aliquod tempus eum auditorem fuisse Philetae; multos annos eum Alexandriae in magna Ptolemaei gratia vixisse. Sed plura controversa sunt. Quando natus sit, quot annos in insula Co habitaverit, utrum ibi Philetam audiverit an Alexandriae, quo doctus ille poeta a Ptolemaeo Lagi filio arcessitus postea se contulit; deinde quo vitae anno in Philadelphi aulam receptus sit, alia etiam complura incerta adhuc videntur. Mihi

1) Constantium dico, cuius praecclarus est liber de poesi Alexandriae, Hillerum, qui Fritschii editionem alteram curavit, Hemplium in dissertatione de Theocrito (Kiliae 1881), Gerckium in Museo Rhemano, vol. 42; alios. Antiquiores enim indicare vix opus est.

vero consilium non est, hoc loco exponere, quibus argumentis viri docti eas controversias tollere conati sint; unum tantum carmen est, de quo nunc paucis agere velim. Vir doctissimus enim Alfr. Gericke, cum in tanta rerum obscuritate haud paucis locis lucem attulit ex accurata comparatione Callimachi carminum cum Theocriteis ¹⁾, multa aliquanto melius disposuit, quam antea factum erat, nonnullaque nova sagacissima disputatione probavit, verumtamen unum est, quod, si modo recte disputavit vir doctissimus, prorsus eversurum est quod hodie de Theocrito omnes fere scriptores constare opinati sunt. De hac re igitur operae pretium videtur paulo accuratius disputare. Gerickeus enim postquam certis, ut mihi quidem videtur, argumentis effecit anno fere 273 ante nostram aeram Theocritum elogium Ptolemaei (c. XVII) scripsisse (l.l. p. 606), contendit carmen ad Hieronem a poeta nostro scriptum esse anno 269—266, itaque *postquam* minore quam antea regis benevolentia usus Alexandria abire Theocritus constituisset.

Quae de annis Alexandriae peractis Gerickeus scripsit, quamquam exempla, quae protulit mutati in Theocrito erga Ptolemaeum amoris, vix probatura videntur quod probare voluit V. D., nunc in certamen non vocabo. Verum de tempore quo scriptum sit carmen XVI etiamnunc post multorum scriptorum studia quaedam liceat in medium proferre; postquam de tempore disputatum erit de toto carmine dicendi copia sit.

Versus, qui ipsam temporum rationem spectant, sunt vs. 75—100. Dixerat poeta se quaerere quendam cui gratus sit carmina sua offerens. „At”, ita pergit, „iam exorietur ille, qui me praecone egebit, talibus rebus aliquando gestis, quales Achilles, maximus heros, et fortissimus Aiax,

ἤδη βαστάζουσι Συρακούσιοι μέσα δούρα
ἀχθόμενοι σάκτεςσι βραχίονας λτείνουσιν·
ἐν δ' αὐτοῖς Ἴερων πρότερος ἴσος ἡρώεσσιν
ζώννυται, ἵππικαι δὲ κύρην σκεπάουσιν ἰδεῖραι.

Itaque tunc temporis Hiero apud Syracusanos summus erat dux et imperator; nondum rex creatus. Non enim, opinor, titulum regium omissurus fuit poeta, si id ageret ut *regis* Hieronis gra-

1) Mus. Rhen. vol. 42 p. 262—275; p. 590—626.

tiam sibi pararet. Cum vero cum aliis Gerckius demonstrare conatus sit, non ante annum 265 Hieronem factum esse regem, itaque anno 269—266 carmen nostrum editum esse (l. l. p. 267 sqq.), iam quaerendum est, quid de ea re ex scriptoribus antiquis constet. Disertum est in hac causa Polybii testimonium, licet breviori narratione haec omnia raptim exposuerit promerii loco; Mamertinos narrat (Pol. I. 8), postquam militum Romanorum qui Rhegium occuparent auxilio coepissent carere, *συγκλεισθέντων τῶν τὸ Ῥήγιον κατεχόντων εἰς τὴν πολιορκίαν* (quod factum est anno 271 a. C., Pyrrho ex Italia expulso — vid. Polyb. I. 6. 8; Liv. epit. XV) statim a Syracusanis oppugnatos esse. At vero χρόνοις οὐ πολλοῖς ὕστερον, gravibus discordiis ortis inter cives Syracusanos et exercitum, qui extra urbem castra habebat, milites *κατέστησαν ἐξ αὐτῶν ἄρχοντας Ἀρτεμίδωρὸν τε καὶ τὸν μετὰ ταῦτα βασιλεύσαντα τῶν Συρακοσίων Ἰέρωνα, νέον μὲν ὄντα κομιδῆ . . .* etc. Extemplo clam venit in urbem Hiero, *κύριος γίγνεται τῶν ἀντιπολιτευομένων*, et mox tantum gratia apud populum valet ut cives, quamvis decretis militum obtemperare minime soliti, tamen constituerint *εὐδοκῆσαι ὁμοθυμαδὸν στρατηγὸν αὐτῶν ὑπάρχειν Ἰέρωνα*. Haec facta esse statim postquam Pyrrhus ex Italia abiit eis testimoniis efficitur quae Holmius affert in Historia Siciliae (II. p. 492 cl. de Gaai Fortman in praefatione dissertationis de Hierone Hieroclis filio p. 4 sqq.): Paus. VI. 12. 2 *„τὴν ἀρχὴν εἶχεν ἰτεῖ δευτέρῳ τῆς <ἐκτῆς> Ὀλυμπιάδος ἐπὶ ταῖς εἴκοσι καὶ ἑκατόν* (de addito numero VI cf. Droysen III¹ 269 not.); eadem narrat Iustinus, quem a Timaeo pendere iam Fortman monuit: ille enim Phil. XXIII. 4 haec scribit: „Post profectionem a Sicilia Pyrrhi magistratus Hiero creatur” (cf. Zonar. VIII. 6). Haec facta sunt anno 275 vel 274 a. C. n. Rex autem Hiero creatus est teste Polybio postquam pugna apud Longanum commissa graviter Mamertinos afflixit. Iam quaeritur, quonam anno. Plerique scriptores conveniunt (Holm. Droysen alii) pugnam anno 269 esse factam, Gerckius vero, qui sequitur Haakhium in Paulii libro III. 1301 de Hierone disserentem, expeditionem contra Mamertinos cuius finis fuit proelium ad Longanum flumen anno adscribit 265. „Cum enim”, ea fere disputandi ratio est qua vir doctissimus nititur, „Mamertini apud Longanum

victi essent, statim (nam ita est in Polybii narratione) Romanos auxilium rogaturi adiisse videntur. Fac igitur iam anno 269 pugnam ad Longanum commissam esse, iam concedas oportet eodem anno Carthaginienses in arcem esse receptos. At tum nemo dicat, quare Romani, iam anno 269 accessiti, non ante annum 264 advenerint Messanam! Contra — „Alles ist in der Ordnung wenn man den Feldzug gegen die Mamertiner 265 setzt, in den Herbst die Gesandtschaft nach Rom, in den folgenden Sommer den Ausbruch des Punischen Krieges“.

Fatendum est haec rectissime disputata videri si nihil nisi Polybii narrationem spectes. Primum vero hoc omittendum non est, breviter haec omnia indicasse potius quam enarrasse Polybium Romanorum non Siculorum res gestas describentem, nec tamen eum esse qui sibi contraria dicere solitus sit. Quod fecerit sane si cum Gerckio pugna apud Longanum anno adscribenda erit 265. Quid enim? Scripsit Polybius (I. 9. 13): „Hiero postquam Mamertinos apud Longanum vicit, παραγενόμενος εἰς τὰς Συρακούσας βασιλεὺς ὑπὸ πάντων προσηγορεύθη τῶν συμμάχων“: idem vero Polybius libro VII c. 8 memorat Hieronem (quem anno 216 diem obiisse supremum constat) βασιλεῦσαι ἔτη ν' καὶ δ'. „Soll man annehmen“, Gerckius ait, „Polybius habe hierbei Hierons erste Regierungszeit nicht mit gerechnet, weil derselbe damals den Königstitel noch nicht angenommen?“ Ita — opinor — quamvis refragante viro docto, omnium maxime putandum est ¹⁾. Quis enim credat tam neglegenter Polybium scripturum fuisse de hac re libro VII, qui accuratissime discrimen fecerit libro I, ubi Hieronem imperatorem creati narrat „τὸν μετὰ ταῦτα βασιλεύσαντα τῶν Συρακοσίων“. Pausaniae autem testimonium vix satis accurate vertit, ni fallor, vir doctissimus, cum hunc in modum verba „τὴν ἀρχὴν εἶχε“, quae supra laudavi, illustrat: „Also muss Hieron mit 32 Jahren bereits einmal Archont gewesen sein“. Qui totum Pausaniae locum perlegerit, concedet de continuo imperio haec dicta esse, non vero de annuo magistratu, quem legitimo peracto tempore deposuerit Hiero. At hoc mitto: maioris enim momenti est quod Diodorus, quem uberius de hisce temporibus egisse ex eis quae

1) Et ita putaverunt Fortman, Holm, Droysen, alii.

supersunt apparet, minime favet eorum opinioni, qui statim post pugnam ad Longanum Mamertinos Romanorum auxilium petivisse contendunt. Desunt in libro Diodori XXII ea capita quibus dixerat de prioribus annis statim post Pyrrhi in Italiam reditum, capite vero 15 (13 Wess.) alia et plura quidem quam Polybius scribit de expeditione — an expeditionibus? (cf. Holm l. l. Fortman p. 29 et 93) — cuius finem fecit pugna ad Longanum, quod flumen solita in Diodori libris negligentia *Λολτανος* dicitur. At postquam exposuit, id quod in Polybio non legitur, dolo usum Hannibalem Carthaginiensium ducem, qui ad Liparam in statione erat, Hieroni, antequam Mamertini deditionem facerent, persuasisse ut Syracusas rediret, narrat eundem Hannibalem collocasse milites Carthaginienses in arce. Tum pergit Diodorus: „οἱ δὲ Καρχηδόνιοι καὶ Ἱέρων ἀποπειπτακότες τῆς Μεσσήνης συνῆλθον κ.τ.λ.” Cuius rei causam quamquam frustra in Diodori fragmento quaesiveris, tamen hoc unum, opinor, eius testimonio probatur, eo quidem anno nondum Carthaginienses arcem obtinuisse (*ἀποπειπτώκεσαν* enim τῆς Μεσσήνης) itaque necdum eo anno de Romanis cogitasse Mamertinos. Et firmatur haec opinio, nam Polybius de his annis prorsus silet graviora tantum in belli Punici proemio mentione digna ratus, excerptis ex libro XXIII Diodori. Ibi enim narrat aliquanto post aliam classem Carthagine missam esse duce Hannone Hannibalis filio, quem ad Lilybaeum copiis contractis Agrigentinos socios sibi adscivisse, deinde per legatos cum Hierone de communi expeditione contra Meessanam egisse. Facile autem intelligitur ex eo ipso consilio tunc quidem non amplius eos Carthaginiensium milites in arce Mamertinorum fuisse quos Hannibal in urbem introduxerat. At eo tempore factum est, cuius in Diodori excerpto mentio non fit, sed habet Polybius (I. 10. 1); ut pars Mamertinorum Hannonem in arcem reciperet („οἱ μὲν ἐπὶ Καρχηδονίους κατέφευγον καὶ τοῦτοις ἐνεχείριζον σφᾶς αὐτοὺς καὶ τὴν ἔκραν”), quae fuit causa belli Punici.

Si vero haec recte disputata sunt, iam certum est nondum statim post pugnam ad Longanum Romanos a Mamertinis accessitos esse; neque ulla causa superesse videtur ut contra Polybii auctoritatem cum illis faciamus qui anno 265 eam pugnam adscribant.

Carmen itaque nostrum inter annos 275—269 scriptum esse necesse est. Neque ullum tempus tam aptum videtur cui tribuatur quam ipse primus imperii annus. Ut enim omnes Syracusani ita poeta noster optime de Hierone sperabat. Neque tamen ultra spem progreditur Theocritus: omnia prospere et praeclare Hieronem gesturum vates praedicit: „ἔσσεται οὗτος ἀνὴρ —“, at quidquam adhuc perpetravisse non memorat. Num verisimile est, siquid memoria dignum factum esset, id poetam omisisse? Quid enim memorat?

ἤδη νῦν Φοίνικες ὑπ' ἡελίῳ δύνοντι 76

οἰκεῦντες Λιβύης ¹⁾ ἄκρον σφυρὸν ἔρριπασιν.

ἤδη βαστάζουσι Συρακοῖσι μέγα δοῦρα κ.τ.λ.

Nihil igitur nisi arma parat, cives exercet, quod ineunte magistratu eum fecisse et per se necesse est et constat ex Polybii testimonio.

Scriptum est ergo carmen nostrum circa ann. 274 itaque antequam Theocritus Alexandriam se contulit. Et huius temporis aliud indicium est: prorsus enim absunt in „Gratiis“ vestigia illius consuetudinis, quam valuisse inter Alexandrinos poetas notum est, ut alter alterum imitaretur modo modo corrigeret. Cuius consuetudinis cum plura exempla attulit Gerckius ex aliis Theocriti carminibus, quae cum Callimacheis praecipue

1) Ant fallor aut vitium alit versus. Nam supervacaneum est quod Carthaginienses dicuntur „sub sole occiduo *extremam calcem* Libyae habitare“, neque satis accurate dictum videtur cum magnam partem Libyae occuparent. Multo magis versus placeret si Syracusani in Siciliae parte orientali arma parantibus hostes opponerentur in ipsa insula adversam partem occupantes. Cum autem constet Pyrrhum, postquam Carthaginienses ceteris locis cedere coegit, Lilybaeum frustra oppugnasse, eamque urbem in Punicorum potestate mansisse eo anno quo carmen dedicatum videtur, dubito an legendum sit Λιβύης ἄκρον σφυρὸν: „nunc verni Phoenices qui occidentem et Lilybaei arcem tenent (Pyrrho interriti resistere ausi) horrent Syracusanorum strepitum armorum audientes.“ Ad formam Λιβύης quod attinet (quae dicitur apud Apollonium Rhodium IV 919 Λιβυῖς ἄκρη) apte huc vocari possunt versus Dinysii Periegetae, seduli Alexandrinorum imitatoris (467 sqq.):

Τριανίη δ' ἐπὶ τῇσιν ὑπὲρ πέδον Λιβονίην

ἐκτίταται, πλουρῆσιν ἐπὶ τρισὶν ἰσθηκυσία,

ἄκρα δὲ οἱ Πάχινος τε Πειλῆς τε Λιβύης τε.

Conjecturam commendare potest meam, quod ad hos versus adnotat Bernbardy: „vs. 769 Λιβύη omisso τέ D (marg. γρ. Λιβύη τε) at huius oomes perpetuus Viad. I Λιβύη τε marg. Λιβύη“. — Ceterum eodem modo Theocr. I 24 Λιβύατε legendum esse, ubi scriptum est Λιβύατε, monet me V. Cl. S. A. Naber.

comparavit, multis locis rem egregie illustrat. In carmine autem de quo nunc agimus unum exemplum eius studii repperisse sibi visus est, in quo mihi quidem minime persuasit: cum Theocritus vs. 29 poetas vocat *Μουσῶν ἱεροῦς ὑποφῆτας*, horum verborum causam et originem tam nostro loco quam c. XVII. 115 nusquam alibi quaeri oportere censet vir doctissimus (l. l. p. 599) nisi in ipso Callimacho. Nam Aetiae Callimacheae inde initium sumunt (id quod ex Anth. epigr. VII. 42. 7 constat) quod Poeta in somnio sibi videbatur in Heliconem translatus ex Musis quaerere quae de antiquissimis temporibus et de causis rerum scire cuperet. Ut igitur Callimachus ducibus Musis vaticinari se fingebat, ita Theocritus omnes poetas eo praeeunte vocasse videtur *μουσῶν ὑποφῆτας*. — Longe requisita videtur haec explicatio eoque minus se commendat quo magis incertum est qua aetate Callimachus Aetias scripserit. Res ipsa vero haud insueta est; vaticinari poetae Musa duce a quovis dicuntur, et si exemplum quaeritur possumus monere Platonem in Republica (II. 366 B) poetas vocasse *θεῶν παῖδας* et *προφῆτας τῶν θεῶν*, eundem iocose in Phaedro (p. 262 D) cicadas dixisse *τοὺς τῶν Μουσῶν προφῆτας τοὺς ὑπὲρ κεφαλῆς ῥόδους*. Parum vero aut nihil differre sensum verborum *προφῆτης* et *ὑποφῆτης* vix est quod moneam ¹⁾.

Sed quamvis parum insuetum sit poetas Musarum sacerdotes dici sive antistites, tamen alium testem citabo Pindarum, eum enim et hoc versu et per totum carmen Theocrito ante oculos fuisse vix dubium mihi videtur. Neque mirum hoc est. Quemnam enim potius sequatur cum laudibus celebraturus sit Hieronem, quam illum poetam qui praeclare et Hieronem maiorem et ceteros Siciliae principes viros olim cecinerat. Itaque non omittendum puto, iam Pindarum invocasse Musam his verbis *„μαντεύσο Μοῖσα, προφατεύσω δ' ἐγώ”* (fr. 150), iam illum (Pyth. I. 5) magnifice describentem Musarum coetum ducemque Apollinem hoc addidisse *„πείθονται δ' αἰοῖδοι σάμασιν”*. Leve hoc fortasse videtur; et esset sane si hoc vellem exemplis pro-

1) Hesych. et Suid.: *ὑποφῆται: ἱερεῖς προφῆται χρησμολόγοι*; quae vero apud Suidam sequuntur interpolata ex Zonara, de differentia horum vocabulorum, etiam si recta sint, ad nostrum locum tamen nihil attinent.

bare, Pindari imitatore fuisse Theocritum. Verum non imitatus est Theocritus poetam Thebanum, centones Pindaricos numquam composuit, at diligenti studio legit, et suo modo imagines sententiasque, quas ille splendide ornaverant et sublata, exprimere conatus est. Huius studii ut exempla quaedam afferam, raptim carmen percurram. Et iam statim monuerim, in eo Theocritum Pindarum sequi quod suum carmen *χάρισιν* comparaverit, Simonidia enim *κιβώτια* frustra huc traxit scholiasta (etsi Theocritus in parte carminis eum poetam ante oculos habet), Pindarus vero haud semel tantum aut bis carmina sua vel Gratiis tribuit, vel ipsa carmina gratias vocat, qui Olymp. IX. 27 dixerat se Gratiarum colere hortos, Ol. XIV in gratissimo hymno Gratias invocaverat Orchomenias (cf. Theocr. XVI. 104), et carmen suum *χάριν* dixerat Isthm. I. 6.

Versu quinto „Quis est” exclamat Theocritus, „qui . . . ἀμετέρας χάριτας πετάσας ὑποδέξεται οἶκον;” Hospitalitatem quam frustra se sperasse indicat noster olim eadem imagine laudaverat in principe Aetnaeo Pindarus, cum Nem. IX. 4 de Chromii domo caneret „ἐνθ’ ἀναπεπταμέναι ξείνων νενίκανται θύραι. Quae vero in nostro carmine sequuntur de Gratiis post inane iter redeuntibus ad Theocriti domum, haec apud Pindarum frustra quaesiveris, non nisi summa pietate Gratias invocantem.

Vs. 22. „Quid prodest immensa auri copia, domi recondita etc.” Persaepe haec sententia in Pindari hymnis recurrit: indicabo tantum Isthm. I. 67: „εἰ δέ τις ἔνδον νέμει πλοῦτον κρυφῶν . . . ψυχὰν δ’ Αἴδα τέλειον οὐ φράζεται δόξας ἀνελθόν. Ultima verba eandem sententiam habent quam legis Theocriti versu 31. Verum in tota hac carminis parte multa insunt quae scribentem poetam nostrum Pindari memorem fuisse suspicieris. Divitias enim vs. 24 monet Theocritus, „partim genio dari decere, partim comitibus; affinibus beneficia donari, deis debita reddi oportere”. Id ipsum vero est ad quod Pindarus Hieronem ceterosque Siciliae principes adhortari nunquam desierat. Ut v. c. Ol. IV. 17 Psamin Camarinensem laudabat, quod gauderet *ξενίαις πανδόχοις*, et Ol. III. 40 (cl. Ol. V. 10) quod et Dioscurus liberalissime coleret et duodecim deorum aras „illustrissimis festis ornasset diebus”, ita idem Hieronem maiorem incitare ad liberalitatem studet Pyth. I. 90 „μὴ κάμνε λίαν δαπάναις”, sed

laudibus effert eum Pyth. III. 71: „erga cives clementem et benignum, bonis minime invidentem, hospitibus vero tamquam patrem liberalissimum.” Haec iam cum Theocriteis aliquantum similitudinis habent, tamen, si quis quaesiverit quae accuratius etiam cum praecedentibus Theocriti versibus congruant, is, quaeso, adeat — quae hic describere longum est, Nem. I; (consulto enim ea praecipue carmina laudavi quae in Sicularum hominum honorem cecinit Pindarus). Quae ibi de Chromide usque a versu 19 leguntur, huc vocare licet, sed imprimis cum Theocriti vs. 22 sqq. comparandi sunt vs. 31 sqq. „οὐκ ἔραμαι πολλὸν ἐν μεγάρῳ πλοῦτον κατακρύψαις ἔχειν, ἀλλ' ἰόντων εὖ τι παθεῖν καὶ ἀκούσαι φίλοις ἐξαρκέων” (vide quoque Isthm. II. 39). Iam dixi de Musarum ὑποθήταις. Addi oportet Pindarum quoque principibus saepius liberalitatem praecipue erga poetas commendasse (cf. Nem. IX. 49). Causa in aperto est: quam dat rationem Theocr. vs. 30 *ὁφρα καὶ εἰν Ἀῖδα κεκρυμμένος ἰσθλὸς ἀκούσῃς*: gravius idem Pindarus (Ol. VIII. 95) „*Ἀῖδᾳ τοι λάθεται ἄρμενα πράξαις ἀνὴρ*.” At non nisi poetarum praeconio hanc gloriam adepti sunt. Etenim (vs. 40) „qui semel evacuarunt animam in latam Acherontis navem” oblivione sepulti iacerent nisi eos celebrassent poetae: ita Theocritus, et olim Pindarus (Ol. X 91) „*καὶ ὅταν καλὰ ἔρξαις ἀοιδᾶς ἄτερ, Ἀγρησίδαμ', εἰς Ἀῖδα σταθμὸν ἀνὴρ ἵκηται κενὰ πνεύσαις ἔπορε μόχθῳ βραχὺ τι τεῖπνόν*.” Exemplis sententiam illustrat uterque: Simonidis memor Theocritus dicit Scopadas et Aleuadas, vs. 46 ipsum Pindarum spectare videtur cuius laudes in Pherebicum Hieronis equum notissimae sunt, post vero, cum exempla eorum affert quos Homerus et Homericidae aeterna gloria ornaverunt, Lyciorum principes, Priamidas, Cycnum, iam comparari potest cum eis quae Pindarus Isthm. V. 26 Pyth. III. 112 dixerat. Quod autem dicit Theocritus ne Ulixem quidem innotuisse nisi Homerus fuisset, in eo quoque praeuntem habuit poetam Thebanum Nem. VII. 20.

Ex his igitur exemplis, quae facile augeat quicumque Pindarum accurate perlegit ¹⁾, hoc efficere licet, Theocritum eo tem-

1) In calce addam Theocr. XVI. 99 comparari posse cum Pind. Isthm. VI. 23; Theocr. XVI. 60 c. Ol. XIII. 65; Theocr. 69 *ὁδοὶ ἀοιδῶν* c. Ol. I. 110 *ὁδὸν λόγων*; Theocr. 108 c. Ol. IX. 41. Nec solum in nostro carmine sed in epicis quoque Theocritum sequi Pindarum, testatur Theocr. XXIV cum Nem. I. comparatum.

pore, quo Alexandriam nondum profecturus sed in Sicilia degens carmen XVI Hieroni dedicaret, artis severioris exempla inprimis coluisse. Bucolices vero viam, qua aeternam sibi gloriam paravit, postea demum ingressus est. Nam, ut mihi quidem videtur, inmerito ea Theocriti carmina, quae antiquae artis ingenium habent, inprimis epicae narrationes, recentiori quam bucolica carmina temporis adscripta sunt, quod e.g. Carolus Brinckius ¹⁾ fecit.

Frustra vero de Hieronis gratia bene sperasse poetam carmen ad Ptolemaeum (XVII) biennio post scriptum declarat.

1) In diss. de Theocriti vita carminibusque subditiis Rostochii 1884 p. 13.

Scrib. Haarlemi mense Februario.

LOCUS TULLIANUS DE POEMATE LUCRETIANO.

ad Quint. fr. II 9. 3.

Memorable Ciceronis effatum de opere Lucretiano CORNELISENUS nuper in hac ipsa Bibliotheca p. 128 ita edendum esse censuit: *Lucretii poemata, ut scribis, ita sunt, multis luminibus ingenii. Multae tamen artis si conviceris, virum te putabo, pro vulgato: ingenii, multae tamen artis. Sed cum veneris.*

Videtur mihi rem acu tetigisse et in eo quod divisit sententias post *ingenii*, et in corrigendo *si pro sed*. At dubito de *v. conviceris* et num latine dicatur in bonam partem *convincere aliquem artis*, ut dicitur in malam *c. al. fraudis* vel potius *c. alicuius fraudem*.

Solebam autem discipulis lectionem huius loci commendare, quam in hoc uno quidem verbo diversam, at in reliquis tamen satis similem esse emendationi collegae, satis nunc gaudeo, hanc: *multis luminibus ingenii; multa tamen artis si tu inveneris, v. l. p.* — Utra lectio praestet alii viderint.

H. T. K.

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER S. A. FIL.

(Continuantur ex pag. 127).

III.

AD EDICTUM DE PROCURATORIBUS.

Censet Lenel¹⁾ in Edicto Perpetuo extitisse clausulam eiusmodi: *ei cui mandatum non erit, alieno nomine agendi invito adversario potestatem non faciam, nisi pro parente patrono* etc. (supplenda enumeratione personarum quae excipiuntur ex l. 1 § 11, l. 3 pr. D. 3. 1). Quod verum esse non posse, paucis demonstrabo. Si vera esset Ottonis Lenel Edicti restitutio, competeret ius alieno nomine agendi illi cui mandatum esset. Is autem, qui mandatum nullum haberet, ipsius Praetoris definitione ab actione instituenda arceretur. At in utroque erratur. Competit ius alieno nomine agendi non illi cui mandatum est, sed procuratori (Gai. IV § 82), procurator mandato indigeat necne, apud veteres iureconsultos dubitabatur (Gai. IV § 84). Inde necessario sequitur Praetorem èt nihil expressisse de mandato exigendo, èt procuratoribus nominatim ius alieno nomine agendi tribuisse. Sic denique ratio reddi potest, quare èt Pomponium et Ulpianum de procuratore recte definiendo

1) *Das Edictum perpetuum* p. 78.

sollicitos videamus (l. 1 pr., § 1 D. 3. 3). Quippe Praetor quum de procuratore generaliter edixisset, iureconsultorum erat patofacere, hoc nomen ad quas personas pertinere videretur.

Neque novum aut inauditum est, in ipso Edicto procuratores sic nude appellari, interpretatione, quid sibi vox ea vellet, prudentibus relicta. Alterum exemplum occurrit in vetere forma interdicti *unde vi*, quae superest apud Ciceronem in oratione pro Caecina c. 19 § 55 (*unde tu aut familia aut procurator tuus*). Ipsa quoque lex Hostilia hac voce usa fuisse videri potest. Scimus enim ex pr. Inst. IV. 10 dicta lege permissum fuisse *furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent aut rei publicae causa abessent quive in eorum cuius tutela essent*. Legimus apud omnes, qui hanc rem hucusque tetigerunt, de lege Hostilia praeter hunc locum nihil supervivisse; mihi vero persuasum est, respicere ad hanc legem Ciceronem in oratione pro Caecina c. 20 § 57, cum scribat *legitime procuratorem dici qui sit omnium rerum eius qui in Italia non sit absitne rei publicae causa, quasi quidam paene dominus hoc est alieni iuris vicarius*. Extra Italiam esse nimirum idem valet ac apud hostes esse, nam hostes vetere lingua sunt, qui postea dicebantur peregrini. *Legitime* autem is procurator dicitur, qui ita procurator est, ut credibile sit de eo legis latorem sensisse, cum procuratorum generaliter meminisset. Tribuerat igitur lex Hostilia furti actionem procuratoribus eorum qui apud hostes, id est extra Italiam essent, quive intra Italiam reipublicae causa Roma abessent; procuratoribus dico, non τῷ βουλευμένῳ, uti fabulatur Theophilus in Paraphrasi Graeca. Prudentibus autem placuerat legis latorem non sensisse de omnibus illis, qui procuratores appellabantur, sed tantummodo de illis, qui procuratores omnium rerum essent. Sic quoque lex agraria inscripta (v. 69), nihil addito de vocis significatione, procuratori eius qui agrum publicum mercatus sit, idem ius tribuit quod domino competeret. Lex quoque municipalis (v. 36) aut domino aut procuratori denuntiandum decernit, quasi vocis illius usurpatio nihil dubii relinqueret. Exemplum legis Hostiliae Praetor secutus est, quum procuratoribus generaliter alieno nomine agendi ius permetteret.

Nec me praeterit ipsum Gaii locum, qui est IV § 84 quibusdam suspicionem dedisse, quasi postea interpolatus esset.

Addita neque genuina esse Eisele sibi videri scripsit ¹⁾, omnia quae sequuntur inde a voce *quia* (*quia saepe mandatum initio litis in obscuro est et postea apud iudicem ostenditur*). Quod utrum verum an falsum sit, nunc nihil moror, nam ut comprobetur inter veteres iureconsultos non constituisse, quis esset procurator habendus, satis testimonii mihi adfert id quod praecedit: *quin etiam sunt qui putant eum quoque procuratorem videri, cui non sit mandatum* etc., quae verba nemodum interpolata dixit. Ex iis apparet Praetorem mandatum non exigere, nam si exegisset, res in dubium venire non poterat. Item apparet, eum generaliter procuratorem desiderare, nam, nisi desiderasset, otiosum fuisset de huius vocis vero sensu tam studiose quaerere, uti cordi fuisse prudentibus èt ex Gaio IV § 84 et ex l. 1 pr. § 1 D. 3. 3 videre est.

Edixit igitur Praetor his fere verbis: *alieno nomine agendi potestatem faciam procuratori cuinsque*, quibus restituendis ansam praeberunt Edictalia verba, quae servata sunt nobis in Fr. Vat. § 322: *alieno nomine item per alios agendi potestatem non faciam in his causis, in quibus ne dent cognitorem neve dentur edictum comprehendit*. Prius edictum regulam, posterius exceptionem continet. Necessarium autem erat tale edictum praemittere, ut appareret legis Hostiliae angustias sublatas esse, quippe quae non prospiciebat nisi iis qui aut rei publicae causa abessent, aut extra Italiam profecti essent et tantummodo in actione furti locum habebat. Et hoc vel satis est, ut planum fiat Ottonis Lenel restitutionem edicti nostri non sufficere. Praetori edicendum erat non tantum quibus personis potestatem alieno nomine agendi denegaturus esset, sed primo loco id ponendum, ex quo colligeretur actionem quamcumque datum iri, si quis alieno nomine postularet non exceptis nisi iis causis de quibus specialiter excipiendum esset. Apparet autem hoc edictum nondum extitisse a. u. c. 678 ex Ciceronis oratione pro Q. Roscio c. 18 § 53: *alteri nemo potest (petere) nisi qui cognitor est factus*, at contra prodiisse ante a. u. c. 708, cum Cicero in Bruto c. 4 § 17 procuratoris alieno nomine petentis meminerit iis verbis,

1) *Cognitor und Procurator* p. 143.

ut de actione furti nemini in mentem venire possit. Iam tunc igitur legis Hostiliae praeceptum generaliori Edicti clausulae cessisse arbitror.

Quaeri potest, an cognitoribus eodem modo prospexerit Praetor quo prospexit procuratoribus. Quod eo redit, an ita scriptum esse Edictum credendum sit: *alieno nomine agendi potestatem faciam cognitori procuratorive cuiusque?* Sed contrarium docent Vat. Fr. § 322, quem locum modo exscripsi. Nam ibi opponitur is, qui cognitor datus est, iis personis quibus Praetor alieno nomine ut agant permittit. Cognitor igitur non est referendus inter eas personas quibus Praetor alieno nomine agendi facultatem tribuerit. Itaque dixeris cognitori hanc facultatem ipso iure Quiritium competere. Clausula vero nostra ut cognitoribus non prospexerit, prospexit tamen non solis procuratoribus. Enimvero docet Ulpianus l. 3 § 5 D. 46. 7 tutoribus quoque ius pupillorum nomine agendi hac parte Edicti concessum fuisse. Scribit enim: *edicto praetoris illi tutori agendi facultas datur, cui a parente, maioreve parte tutorum eove*¹⁾ *cuius ea iurisdictio fuit, tutela permessa fuerit.* Facultas igitur qua de agitur tutori gerenti, non honorario datur, neque vox *tutorum* cum Ottone Lenel²⁾ pro interpolata habenda est, nam tutor gerens aut a parente aut a maiore parte confutorum aut a Praetore eligitur. Edictum igitur ita conceptum fuit: *alieno nomine agendi potestatem faciam procuratori cuiusque, tutorive cui a parente, maioreve parte tutorum eove cuius ea iurisdictio fuit tutela permessa fuerit.* Sunt et aliae personae, quibus Praetor alienam actionem instituere permittit. Iterum provoco ad Ulpianum l. 3 § 3 D. 46. 7, *sed et si forte ex liberis vel parentibus aliquis interveniat vel vir uxoris nomine, an committatur stipulatio*³⁾ *quaeritur magisque erit, ne committi debeat , quod enim eis agere permittitur edicto praetoris non facit eos procuratores.* Liberi igitur et parentes et vir uxoris nomine, etsi non sint procuratores, tamen ex Edicto agendi facultate praediti sunt.

1) Libri: *corumve*.

2) *Das Edictum perpetuum* p. 79.

3) Nempe ea quae dicitur indicatum solvi.

Sed apparet ex l. 35 pr. D. 3. 3. *fratres et adfines et libert(os)* eodem iure censi, liberos autem admitti, *licet sint in potestate*. Nequid igitur desit tota clausula sic fere restituenda erit: *alieno nomine agendi potestatem faciam cuiusque liberis licet sint in potestate, parentibus, fratribus, adfinibus, libertis, procuratoribus, tutoribus, quibus a parente maioreve parte tutorum eove cuius ea iurisdictio fuit, tutela permissa fuerit*. Maritum si quis hac serie praetermissum putet, responsio in promptu est. Adfinibus enim ipse quoque continetur (Vat. Fr. § 302). Notatu dignum est, non omnes Edicto enumerari, quibus tamen novimus aut suspicari possumus a Praetore facultatem alieno nomine agendi indulgeri. Desunt ii tutores, qui neque honorarii sunt neque ad gerendum electi; desunt curatores omnes (Gai. IV § 82); desunt actores pupillorum eorumve, qui in curatione sunt (c. 11 C. 2. 12 (13); l. 6 D. 26. 9). Nam de actoribus municipum nominatim cautum fuisse scimus (l. 7 pr. D. 3. 4), sed sub alio titulo, nempe: *quod cuiuscumque universitatis nomine vel contra eam agatur* (R. D. 3. 4).

Quum constet de Edicto, modo videamus de eius interpretatione.

Liberos et parentes ceterasque his coniunctas personas non esse procuratores, etsi facultatem alieno nomine agendi Praetor eis tribuat, Ulpianus docet in l. 3 § 3 D. 46. 7. Ideoque constat interpolatum esse eiusdem Ulpiani fragmentum, l. 35 pr. D. 3. 3: *sed et haec personae [procuratorum] debebunt defendere, quibus sine mandatu agere licet, utputa liberi licet sint in potestate, item parentes et fratres et adfines et liberti*. Defendere debent eum, cuius nomine actionem dari sibi postulaverint, et quidem adversus omnes, propter generale praeceptum, quod servavit l. 33 § 3 D. 3. 3, *cuius nomine quis actionem dari sibi postulaverit, is eum boni viri arbitrato defendat*. Mandato eos non indigere certum est, quod videre est l. 35 pr. D. 3. 3; l. 7 (8) pr. D. 3. 5; l. 3 § 3 D. 46. 7 et c. 12 pr. C. 2. 12 (13).

Procuratores qui recte dicantur, inter iureconsultos haud aequè convenit. Quaerebatur an procurator esset, qui ad unam tantum rem datus esset; item an mandato opus esset, ut recte quis procurator diceretur. Eo sane tempore, quo Cicero orationem pro Caecina habuit, lege adhuc Hostilia vigente, credebatur

legislatorem de eo tantum procuratore sensisse qui omnium rerum esset vicarius; item eo tempore quo Brutum scriberet, edicto iam ad omnes actiones procuratoribus aditum faciente, mandato opus esse nondum placuerat. Nam si mandato opus fuisset, neque Brutus dicere potuisset: *fortasse ego a te huius voluntarius procurator petam, quod ipse cui debes, incommodo (se tuo) exacturum negat*, neque in Topic. 10 § 42 procuratorem Cicero ei opponere potuisset, *cui mandaris*. Imperatoria aetate de utraque quaestione in partes diversas ibant. Pertinet ad priorem Ulpiani fragmentum l. 1 § 1 D. 3. 3: *procurator autem vel omnium rerum vel unius esse potest, . . . quamvis quidam ut Pomponius libro XXIV scribit, non putent unius rei mandatum suscipientem procuratorem esse . . . Sed verius est eum quoque procuratorem esse qui ad unam rem datus sit*. Paulus quoque notat (Sentent. I. 3 § 2) procuratorem ad litem dari posse, unde sequitur procuratorem et illum dici, qui non sit omnium rerum procurator. Ad alteram quaestionem, nempe an mandatu opus sit, pertinet Gaii locus, qui est libri IV § 84: *sunt qui putant eum quoque procuratorem videri cui non sit mandatum* rel., cui sententiae Paulus accessisse videtur propter fragmentum, quod servavit Consultatio III § 6: *voluntarius procurator, qui se negotiis alienis offert* (i. e. cui nihil mandatum est) *rem ratam dominum habiturum cavere debet*. Contrarium Ulpiano placuisse constat ex l. 1 pr. D. 3. 3: *procurator est qui aliena negotia mandatu domini administrat*. Negat igitur negotiorum gestorem, id est, eum quem Paulus voluntarium procuratorem adpellat, ullam actionem intendere posse (l. 5 (6) § 14 (12) D. 3. 5). Dirempta quaestio est constitutione Gratiani, quam in suos Codices receperunt et Theodosius (c. 3 C. Th. 2. 12) et Iustinianus, c. 24 C. 2. 12 (13). Extat praeterea in Consult. III § 13. Haec vero omnes sciunt. Sed nisi fallor omnes latuit, quod Iustinianus rursus Pauli opinionem amplexus est, quasi non obstaret Gratiani decisio. Nam ita legitur in c. 2 § 5 C. 2. 58 (59): *hoc etiam huic legi addendum esse sancimus, ut, si quis pro alio litem movere voluerit, nullo mandato prolato* etc., unde apparet ex huius legis sententia mandato rursus opus non esse, nisi credas, quod imperator tamen non significat, ad liberos ceterasque his coniunctas personas tantum hanc legis partem pertinere.

Cetera de procuratoribus persequi non est in animo, quia id tantum mihi proposui, ut, quoad fieri posset, edicti clausulam quae ad illos pertinet restituerem, quum Ottonis Lenel restitutio vera mihi esse non videretur. Alii videant, quid meum restituendi consilium utilitatis adferre possit ad rem procuratoriam item cognitoriam melius intelligendam quam hucusque contigit.

IV.

DE MANCIPATIONIS UTILITATE.

Contendit Gradenwitz, (*Zeitschrift der Savigny-Stiftung* VI p. 64 sq.) et me iudice recte contendit, eo tempore quo Ulpianus et Paulus iura conderent ordinarium fuisse res Mancipi per Mancipationem abalienare. Quod primo obtutu mirum potest videri. Etenim re Mancipi simpliciter tradita, tamen iure honorario accipienti subveniebatur. Nam iudicio Publiciano proposito Praetor accipientem ita tuebatur, acsi usucapione impleta ex iure Quiritium dominus factus esset. Neque hoc iudicium iis temporibus ita nova res erat, ut dixeris Mancipationem nondum dediscere potuisse Romanos. Nam ex Edicti Perpetui ordinatione ad Ulpiani Paulique tempora sexaginta fere anni, ut minimum, decucurrerant. Neque facile credetur, id quod de duplici dominio Praetorem statuuisse novimus, tum demum cum Iulianus opus suum absolveret, quasi novum aliquod in Album receptum esse. Cur non igitur Mancipatio per tantum temporis spatium id perpessa est, quod de iniurecessione Gaius tradit? *Plerumque tamen, ait, et fere semper Mancipationibus utimur. Quod enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, non est necesse cum maiore difficultate apud Praetorem aut apud Praesidem provinciae agere* (II § 25). Mancipatio autem, ut est facillior actio quam iniurecessio, traditioni ipsa in hac parte cedit. At cui res Mancipi tradita fuerat, is dominus dici non poterat, in bonis tantum rem habebat. Ita est. Sed quis credat, Romanis magnopere cordi fuisse, ut essent ex iure Quiritium domini, cum Praetor tamen illis qui rem tantum in bonis

haberent, acsi essent domini, opitularetur? ¹⁾ Aboleri igitur mancipationem et ex hominum usu recedere, ut ipsi cesserat iniurecessio, post receptam iure honorario rerum mancipi traditionem, quis non expectavisset? Quod tamen factum non est, si standum erit Ottonis Gradenwitz sententia. Quae quam vera sit, ut omnibus planum fiat, viri de nostra arte optime meriti argumenta subiiciam, de meo paucis adiectis.

Caput autem totius rei hoc est, quod veteres iurisconsulti, ubicumque aliquid monendum sit, quod ad omnes adquirendi aut alienandi modos pertineat, semper aut omnium vice aut certe primo loco mancipationem nominare solent, ceteris omnibus tacite intelligendis, nisi forte unus aut alter exempli gratia adiiciatur. Eodem modo fit, ut stipulatio stet pro omnibus contractibus, ubi uno verbo omnes comprehendere necesse sit. Cuius rei quasi testes Gradenwitz adduxit:

I. Gaium II § 87 *quod servi nostri mancipio accipiunt vel ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur vel ex aliqua libet causa adquirunt, id nobis acquiritur;*

II. eund. III § 166—167a *etsi nominatim ei dari stipulatus fuerit servus, mancipiove nomine eius acceperit, quod in sequentibus bis repetitur;*

III. Ulpianum XIX § 18, *acquiritur autem nobis etiam per eas personas, quas in potestate manu mancipiove habemus. Itaque si quid eae mancipio puta acceperint, aut traditum eis sit, vel stipulatae fuerint, ad nos pertinet;*

IV. Fragm. Dosith. § 5, *sive quid stipulabatur vel mancipio accipiebat, vel ex quibuscumque causis aliis adquisierat, domini hoc faciebat;*

V. Vat. Fr. § 89, *si fugitivus, in quo ususfructus meus est, stipuletur aliquid vel mancipio accipiat.*

Vides mancipationem numquam deesse, traditionem saepe omitti. Sed addere potuerat et debuerat Gradenwitz:

1) Eiusdemmodi est quod legitur apud Paulum II 17 § 3, ut venditor auctoritatis nomine obligetur opus esse mancipatione, nam re simpliciter tradita stipulatio de evictione fingitur intercessisse (ibid. § 2), quod eodem redit. Ne id quidem multum refert, quod de legato per vindicationem tradunt Gaius (II § 196) et Ulpianus (XXIV § 7) propter Senatusconsultum Neronianum, de cuius interpretatione conferendus est Bruns (Quid conferant Fr. Vat. ad melius cognosc. I. R. p. 110 sq.)

VI. Paulum I. 7 § 5, *si aliquis, ut se de vi latronum vel hostium vel populi liberaret aliquid mancipavit, vel promisit, ad metum non pertinet*, § 8, *qui quem in domo inclusit, ut sibi rem manciparet vel promitteret, extorsisse mancipationem (promissionemve) videtur*;

VII. Gaium II § 63, *docentem praedium dotale mariti esse, vel mancipatum ei dotis causa vel iniurecessum vel usucaptum, quum tamen non sit dubium, quin et traditio dotis causa recte fiat* (I. 3 § 1 D. 6. 2);

VIII. iurisconsultum, *quisquis fuerit, cui debemus Vat. Fr. § 268, respondi, si neque mancipatio neque traditio secuta est, solis actis dominium non transiisse*.

IX. exceptionem, quam tenemus in Vat. Fr. § 310, *si non donationis causa mancipavi vel promisi me daturum*.

X. imperatoris Alexandri constitutionem (Vat. Fr. § 266 a), *cum neque mancipationem neque traditionem subsequutam esse dicas*;

XI. constitutionem Diocletiani et Maximiani (Vat. Fr. § 285), *si filiae tuae possessiones de quibus agitur neque mancipasti neque tradidisti*.

XII. eorundem imperatorum constitutionem (Consult. VI § 10), *singulae res nominari (debent), quae donationis causa mancipatione vel iniurecessionem transferuntur*.

Apparet èt apud iurisconsultos èt apud imperatores usque ad tertii saeculi finem perpetuo mancipationem inter acquirendi genera primum locum obtinere, traditionem haud raro omitti, ubi non omittatur, secundo loco collocari. De uno tantum fragmento excipiendum est nempe Paul. I. 13 a § 4, *si id quod emptum est neque tradatur neque mancipetur, venditor cogi potest ut tradat aut mancipet*. Enimvero recte se habet id quod legitur Vat. Fr. § 313, *traditione atque mancipatione*, nam post atque id collocari debet quod maius est. Quin etiam in Codice Theodosiano plerumque traditioni mancipatio anteponitur (c. 4, c. 7 C. Th. 8. 12), nec plus semel ordo intervertitur (c. 5 C. Th. 8. 12). Itaque haud difficulter interpolatio detegitur in celeberrimo Diocletiani et Maximiani rescripto (c. 20 C. 2. 3), *traditionibus et usucapionibus non nudis pactis dominia rerum transferuntur*. Quaesitum fuerat, quid opus esset praeter pactum, ut dominium transferretur. Respondendum igitur erat, dominia

transferri aut mancipatione aut iniurecessione aut traditione. Id quod est *usucapionibus* ferri nullo modo potest, usucapio enim non ad pactum sed ad possessionem accedere debet, ut quis dominus fiat. *Traditionibus* interpolatum esse, verisimillimum est propterea quod traditioni primus locus tribui non soleat. Pro *traditionibus* igitur reponendum esse videtur *mancipationibus*; pro *usucapionibus*: in iure *cessionibus*, etsi potuerit quoque fuisse *traditionibus*, sed prius magis placet propter similitudinem eorundem imperatorum constitutionis, quam modo exscripsi ex Consult. VI § 10. Itaque scriptum fuisse arbitror: *mancipationibus et iniurecessionibus non nudis pactis dominia rerum transferuntur.*

Necdum argumentorum seriem absolvimus. Nam enumerando acquisitionum genera Ulpianus (XIX § 7) traditionem appellat *propria(m) alienatio(nem) rerum nec Mancipi*. Quod quidem recte se habet, si tantummodo ius Quiritium spectes; quod ad ius honorarium attinet, iurisconsultus eo contentus esse poterat quod (I § 16) de duplice dominio quaedam praemonuerat. Sed credisne ita scripturum fuisse Ulpianum, de Mancipi rerum traditione ne verbo quidem addito, nisi raro contigisset ut res Mancipi per traditionem dominum mutarent? Non habet ipsum per se Ulpiani fragmentum id quod quaestionem dirimat. Cum ceteris iunctum animos labantes an impellere possit, nescio. Denique negligendum non est novum fragmentum de actione Faviana, quod post alios publici iuris nuper fecit Krüger (*Zeitschrift der Savigny-Stiftung* IX p. 148 sq.); nam ibi quoque mancipationis exemplo omnis alienatio demonstratur.

Obstare Ottonis Gradenwitz sententiae duo potissimum fragmenta videri possunt, nempe Vat. Fr. § 263 et Paul. II. 17 § 14 (15); nam de Paul. I. 13a § 4 et de Vat. Fr. § 313 supra iam docui. Quae nunc fragmenta inspicienda sunt, eorum prius ita se habet: *eam quae bona sua filiis per epistulam citra stipulationem donavit, si neque possessionem rerum singularum tradidit, neque per mancipationem praediorum dominium transtulit nihil egisse placuit*. Nudis enim pactis dominia rerum non transferuntur. Ceteroquin notandum est, ut hoc fragmentum recte intelligatur, praediorum mancipationem a ceterarum rerum mancipatione distare. Nam cum mancipationi

plerumque traditio inesse debeat, *adco quidem ut eum (qui) mancipio accipit, apprehendere id ipsum quod ei mancipio datur necesse sit* (Gai. I § 121), in praediis secus est. Possunt enim diversis temporibus mancipari vel tradi (Gai. IV § 131 a). Recte igitur, si praedia excipias, mancipationem Cicero (Topic. c. 5 § 28) *traditio(nem) ueru*, id est per aes et libram, appellat. Nam negotium est quod per aes et libram geritur, cui tamen rerum mobilium traditio inest. Scio sane Georgium Fridericum Puchta (*Cursus der Institutionen* § 238, o) contrarium statuere, scribentem ne rerum mobilium quidem mancipationi traditionem inesse. Sed inprimis ex ipso fragmento, quo de agitur, dico Vat. Fr. § 263, apparet mancipationem a traditione separationem non recipere, nisi in solis praediis. Nunc videamus quare hoc fragmentum cum nostra et Ottonis Gradenwitz sententia pugnare videri possit. Legitur ibi, ut dominium transferatur semper traditionem requiri, nisi praedium sit quod transfertur, tunc enim aut traditione aut mancipatione, prout placuerit, uti possumus. In ceteris vero rebus, etsi mancipio dentur, traditionem tamen intervenire necesse est, quum sine illa mancipatio expediri non possit. Diceret quis hoc fragmentum cum Ottonis Gradenwitz sententia haud facile conciliari posse, nam traditio primum locum obtinet, mancipatio quasi singulare aliquod subiungitur. Sed videamus de fragmenti ratione. Quaeritur quid, ut minimum, desideretur, ut aliquid egisse donatrix dici possit. Respondetur, traditione opus esse, nam mancipationis sollemnia, etsi plerique haec non negligere solebant, tamen praetermitti poterant. In praediis vero nec traditione opus esse, nam aut hac aut mancipatione contentos esse licet. Respondendum si fuisset, quid ordinarium esset agere, iurisconsultus primum mancipationi locum tribuisset, traditionis fortasse ne meminisset quidem, uti fecerunt imperatores in Consult. VI § 10, — quum respondendum esset, quid ut minimum desideraretur ad perficiendam donationem, traditionem nominavit.

Alter locus, quem ob stare diceret, in haec verba conceptus est: *fundus eius esse videtur, cuius nomine comparatus est, non a quo pecunia numerata est: si tamen fundus comparatori sit traditus*. Fundus cum sit mancipi, mancipationem expectavisses. Est autem in hac causa praecipua ratio, cur traditionis mentio fiat. Species

enim est huiusmodi. Emit quis fundum alieno nomine, id est ut non ipsi qui emeret, sed alteri dominium acquireretur. Quid opus sit, quaeritur, ut secundum contrahentium voluntatem dominium adquiratur ei cuius nomine emptus sit? Et recte Paulus, opus esse ut comparatori, id est ei qui alieno nomine comparavit ¹⁾, res tradatur; etenim si ei mancipetur, alteri acquirere non potest. Itaque èt hic locus èt ille nostrae sententiae minime adversantur.

Constat igitur mihi quidem, et lectoribus quoque constaturum spero, Ulpiani Paulique temporibus, quin etiam sub Diocletiano Maximianoque, ordinarium fuisse res Mancipi per mancipationem transferre, raro emptores traditione contentos fuisse. Nam facio cum Ernesto Eck (*Die Verpflichtung des Verkäufers zur Gewährung des Eigentums* p. 25), scribente emptorem cogere posse venditorem, ut rem Mancipi non tantum tradat sed et Mancipet. Quod ille firmat adductis Gaio (IV § 131a) et Paulo (I 13a § 4); firmare potuisset praeterea testimonio Ciceronis (*Topic.* 26 § 100), ubi se orator venditori similem dicit, debuisse enim librum perscriptum Trebatio *quasi Mancipio dare*. Qui locus fortasse veram esse sententiam, quam Eck tuetur, iis persuadebit, quibus Gaius Paulusque nondum persuaserant. Quod si contigerit, et Ernesto Eck et mihi manus dabunt, interpolatum fuisse celeberrimum Ulpiani fragmentum, quod est l. 11 § 2 D. 19. 1, *et inprimis ipsam rem praestare venditorem oportet id est tradere (leg. Mancipio dare aut in iure cedere possessionemque tradere; si nec Mancipi sit, sufficit si tradiderit, cf. Gai. II § 204)*. Quaestio autem remanet, quamobrem mancipationem emptores desiderare consueverint; dicendum, quid praecipui Mancipatio habuerit, ut traditione vix ullus emptor contentus esset; si supervixit sua utilitate Mancipatio, utilitas illa eruenda est. Quod quale sit, an ostendere possim, videamus.

Esset autem res expedita, si adsentiri possem coniecturae Rudolphi Ihering, quam proposuit in libro qui inscribitur, *Geist des Römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung* (II. 2 p. 541 sq.). Contendit enim, res ubi Mancipio

1) Cf. l. 2 D. 44. 6, *magis est ut scientia inspicienda sit eius, qui comparavit, non eius cui acquireretur.*

detur, dominium transire etsi pretium nondum solutum necdum pro eo satisfactum sit, cum sciamus in traditione alterum utrum requiri, nisi forte venditor emptoris fidem secutus sit. Sed hanc opinionem falsam esse, hodie constare potest ex duobus fragmentis quorum interpolationem Gradenwitz detexit, etsi non vidit quanti pretii interpolatione detecta futura essent ad Rudolphi Ihering errorem refutandum. Sunt autem l. 12 § 5 D. 7. 1 et l. 25 § 1 eod. Eundem casum fragmentum utrumque continet. Sermo fit de servo fructuario id est de eo servo in quo alterius proprietas, alterius ususfructus est. Est autem in servo eiusmodi talis regula comprobata, ut quidquid ex re fructuarii vel ex operis suis adquirat, fructuarii sit, quod vero extra eas causas id ad dominum proprietatis pertineat. Hoc scire oportet ut intelligamus quid sibi velit l. 25 § 1 D. 7. 1 (nam alterum utrum fragmentum describere satis est), his verbis: *interdum tamen in pendenti est cui adquirat iste fructuarius servus: ut puta si servum emit et per traditionem (leg. mancipio) accepit, necdum pretium numeravit, sed tantummodo pro eo fecit satis, interim cuius sit, quaeritur. Et Iulianus libro XXXV digestorum scribit in pendenti esse dominium et numerationem pretii declaraturam cuius sit: nam si ex re fructuarii, retro fructuarii fuisse.* Dominium igitur tunc acquiritur cum servus pretium aut numeraverit aut pro eo satis fecerit; at cui adquiratur, in pendenti est antequam ex alterius utrius re pecuniam numeraverit. Nam ubi tantummodo satisfecerit, tam fieri potest ut ex re fructuarii pretium deprobat, quam ut ex re proprietarii. Verum ut res adquiratur non sufficit mancipatio, sed accedat oportet aut pretii numeratio aut satisfactio. Legimus enim post satisfactionem dominium in pendenti esse; ante satisfactionem penes venditorem remanet. Nunc videamus an de interpolatione constet. In Digestis est: *per traditionem accepit*; Ulpianum scripsisse *mancipio accepit*, cum Ottone Gradenwitz ego quoque contendo. Tota res in eo vertitur, an hanc opinionem lectori probare possimus.

Obtinuerimus, si constiterit *per traditionem accipere* semper in Digestis successisse pro *mancipio accipere*, neque umquam veteres iuris conditores illud dicendi genus usurpavisse. Hoc igitur duce Ottone Gradenwitz, efficere conabor. Occurrit autem *per traditionem accipere* his locis: § 3 Inst. III. 28; l. 12 § 3, 5, l. 25 § 1

D. 7. 1; l. 14 pr., l. 20 D. 7. 8; l. 22 § 9 D. 17. 1; l. 12 D. 26. 8; l. 45 § 4 D. 29. 2; l. 86 § 2 D. 30; l. 27 § 1 D. 36. 1; l. 33 § 2, l. 37 § 3, 4, 5, l. 39, l. 63 § 2 D. 41. 1; l. 16 D. 44. 7; l. 6 D. 45. 3; l. 15 § 3 D. 49. 17, omnibus quibus locis pro *per traditionem accipere* restituendum esse *mancipio accipere*, primus Gradenwitz recte vidit. Quod autem attinet ad § 3 Inst. III. 28 et ad l. 12 § 3 D. 7. 1 interpolatio manifesta est, nam tenemus ipsa iurisconsultorum verba, ex quibus haec desumpta fuerunt. Priori loco respondet Gai. III § 167, alteri Vat. Fr. § 89. Nec magis dubitari potest de l. 14 pr. D. 7. 8, l. 45 § 4 D. 29. 2; l. 86 § 2 D. 30; l. 27 § 1 D. 36. 1; l. 33 § 2, l. 37 § 3, l. 39, l. 63 § 2 D. 41. 1; l. 15 § 3 D. 49. 17, secundum supra relatam observationem, acquisitionum omnium vice mancipationem fungi non traditionem. Usu praeterea venit in scriptis veterum genuinis numquam legi *per traditionem accipere*, quin immo ubi expectari poterat studiose evitari. Nota est actionis Publicianae formula: *si quem hominem Aulus Agerius emit isque ei traditus est anno possedisset* (Gai. IV § 36). Quanto simplicius fuisset dicere: *si quem hominem Aulus Agerius emit* et per traditionem accepit *anno possedisset*, si modo ita dicere licuisset! Pertinent huc quoque Gai. II § 87 et Ulp. I § 16, XIX § 18. Traditur nobis et nanciscimur ex traditione, numquam per traditionem accipimus. Dubium igitur non est, quin et omnibus locis quos supra enumeravi eadem interpolatio subsit, et ad mancipationem pertineant inprimis l. 12 § 5 et l. 25 § 1 D. 7. 1, quibus ostenditur haud magis mancipatione quam traditione dominium transferri, nisi aut pretium adnumeratum sit aut pro pretio satisfactum.

Quamobrem autem emptoris potissimum interesset, rem emptam non tradi tantum, sed *mancipio* quoque dari, eiusmodi fuisse mihi videtur. Primo loco ponam, quod is cuius servus non sit ex iure Quiritium, manumittere servum quidem possit, sed civitate eum donare non possit. Nam pro cive Latinum manumittendo facit (Gai. I § 17; Ulp. I § 16). Dici potest id servo potius quam domino nocere. Sed dominum tamen movere potest, quod eiusmodi liberti tutelam nactus non sit, quod suam habet molestiam, praesertim in liberta (Gai. I § 167;

Ulp. XI § 19), quia per totam vitam eo iure tenetur. Accidere potest praeterea ut invitus cadat de iure patronatus, iteratione aut quovis alio modo Latino ad civitatem perducto. Scimus enim, etsi mortui bonorum possessio ei detur, donec vivat libertus, operis et honore priorem manumissorem cariturum esse (Gai. I § 35). Multum igitur emptoris refert praesertim in servis rem sibi potius mancipari quam tradi.

Eandem autem ob causam, quampropter emptoris interest, eius refert, cui servus noxae dandus est. Pertinet eo l. 32 D. 9. 4: *is qui in aliena potestate est si noxam commississe dicatur, si non defenditur ducitur, et si praesens est dominus tradere eum et de dolo malo promittere debet*. Reponendum esse pro *tradere*: *mancipio dare* duplici ratione efficitur. Ducendo actor in bonis servum habere coepit (l. 2 § 1 D. 2. 9; l. 26 § 6 D. 9. 4); traditio igitur supervacua erit. Rursus ex traditione non consequitur id quod eum consequi debere legimus l. 29 D. 9. 4, nempe ut prior dominus *ius suum* in ipsum transferat. Ut ne quid iuris apud priorem dominum remaneat, uti vidimus, mancipatione opus est. Eius quoque rem mancipari interest, cui iussu iudicis restituitur, si post litem contestatam rem possessor usucepit; apparet igitur interpolatione foedari l. 18 D. 6. 1, *si post acceptum iudicium possessor usu hominem cepit, debet eum tradere eoque nomine de dolo cavere*. Quum pronuntiaverit index actori hominem restituendum esse, possessor necessario actori eum hominem tradere debet, hoc enim est restituere. Sin vero usuceperit pendente iudicio non satis est ut hominem tradat, mancipare debet, ne quid iuris apud eum remaneat. Et hic igitur duplici ratione de interpolatione constat. Mancipatio desideratur, ne abundant verba, *si post acceptum iudicium usu hominem cepit*; tradere non sufficit, ut omne ius suum ad peti- torem possessor transferat. Eandem ob rationem l. 20 eod. pro *traditio* reponendum est *mancipatio*. Praeter emptorem et eum cui noxae datur et eum cui res post usucapionem restituitur, eius quoque qui metus causa rem mancipaverit, ut sibi reman- cipetur, interest. Inde emendare possumus l. 9 § 5, § 7 D. 4. 2, *Julianus libro III digestorum putat, eum cui res metus causa tra- dita est, non solum reddere, verum et de dolo repromittere debere...* *Ex hoc edicto restitutio talis facienda est* [id est in integrum

officio iudicis], *ut si per vim res tradita est, retradatur et de dolo sicut dictum est repromittatur, ne forte deterior res sit facta.* Faciat quis mihi restitutionem, non retradendo; hoc monere opus non erat, sed illud, *mancipatio ubi per vim intercesserit, in restitutionem remanicipationem quoque venire.* Ut igitur aliquid dixisse Ulpianus videatur, necessario pro *tradita: mancipata* et pro *retradatur: remancipetur* reponi debet ¹⁾. Eius quoque rem sibi debitam mancipio dari interest, qui fundum aut hominem dari stipulatus sit. De eo autem scripta est l. 4 pr. D. 22. 1, quae et ipsa interpolationem passa est. Ecce verba fragmenti: *si stipulatus sis rem dari vacuumque possessionem tradi fructus postea captos actione incerti ex stipulatu consecuturum te ratio suadet.* Stipulatio qua de agitur duas clausulas comprehendit *rem dari* (haec sunt *verba superiora*) et *vacuum possessionem tradi* (haec sunt *verba inferiora*). Inferior clausula suam habet utilitatem, nam consequetur propter hanc petitor fructus quos percepturus fuisset, si res continuo ei tradita fuisset. Nam, sicuti legimus in l. 52 § 1 D. 45. 1, *si quis vacuum possessionem tradi promiserit, non nudum factum* (tradendi, puta) *haec stipulatio continebit, sed causam bonorum* (l. omnem). Contrarium quidem legitur in l. 3 § 1 D. 19. 1, *si emptor vacuum possessionem tradi stipulatus sit et ex stipulatu agat fructus non venient in eam actionem.* Sed novimus prudentium responsa saepissime discrepare. Pergit l. 4 cit.: *an idem de partu ancillae responderi possit, considerandum est. nam quod ad verba superiora pertinet, sive factum rei promittendi sive effectum per traditionem dominii transferendi continent, partus non continetur.* Factum rei promittendi, quod continetur verbis superioribus (*rem dari*) non potest non esse mancipatio, nam de traditione verbis inferioribus cautum est, et prorsus inutilia videri debent superiora verba, nisi pro *traditionem* reposueris *mancipationem*; quam superiora propter verba exigere posse constat per l. 3 § 1 D. 19. 1, *qui fundum dari stipularetur vacuum quoque possessionem tradi* [oportere] *stipulari intellegitur, id est inprimis rem mancipio*

1) Interpolationem l. 32 D. 9. 4 Lenel quoque vidit (*des Edictum perpetuum* p. 130²); l. 18 D. 6. 1, l. 9 § 7 D. 4. 2 Gradenwitz. Sed argumenta neuter protulit.

dari stipulatus esse creditur. Sequuntur quaedam de quibus mox videbimus, quae quasi in parenthesi dicta sunt, deinde his verbis solutio: *sed tamen propter illa verba vacuumque possessionem tradi potest dici partus quoque ratione*¹⁾ *committi incerti stipulationem*²⁾. In ipsa parenthesi quaestio tractatur, quando reus stipulandi factum mancipandi, non effectum dominii per mancipationem transferendi, stipulatus videri possit; is enim qui fundum aut hominem dari stipulatur, id stipulari videtur ut rei *dominium omnimodo efficiatur stipulatoris* [quoquo modo] (l. 75 § 10 D. 45. 1). Idque praecipue interest inter eum, qui fundum aut hominem emit, et eum qui dari stipulatus est; alter enim factum alter effectum consequi debet (l. 25 § 1 D. 18 1). Sed fieri potest ut emptor a venditore novandi animo stipulatus sit; et sic fiet ut in stipulationem effectus non veniat. Docet illud parenthesis nostri fragmenti: *verum si emptor a venditore novandi animo ita stipulatus est, factum [tradendi] stipulatus intellegitur, quia non est verisimile plus venditorem promississe quam iudicio empti praestare compelleretur*. Rem mancipatione transferri, eius quoque interest, cui quid per damnationem legetur; heredem autem compelli, ut non tantum tradat, sed et mancipet, Gaius (II § 204) docere potest.

Verum ut res non tantum tradatur quin et mancipio detur omnium maxime ei optandum est, cui donatur, scilicet propter interpretationem legis Cinciae, quia inter personas lege non exceptas sola traditione mancipi rerum donatio non perficitur. Itaque nihil obstat, quominus rem donationis causa traditam, usucapione nondum impleta, ex poenitentia suam esse donator vindicet, exceptione rei donatae et traditae per replicationem legis Cinciae aut etiam in factum elisa (Vat. Fr. § 313, 293, 259).

Alienantis quoque interesset, rem potius mancipio dari, si verum esset quod legimus in Vat. Fr. § 47, usumfructum deduci non posse, ubi res simpliciter tradatur. Deduci enim ut possit mancipatione aut iniurecessionem utendum esse, *civili enim actione constitui (posse) non traditione quae iuris gentium est*. Hoc vero ad nudum ius Quiritium pertinere, at Praetorem et

1) Libri: *rationem*.

2) Libri: *stipulatione*.

illum tueri qui per traditionem usumfructum sibi receperit, quamvis ipso iure nihil egisse videatur, comprobatur imprimis Vat. Fr. § 313 — Diocletiani et Maximiani constitutio est, — ubi ita legitur, *donatio praedii quod Mancipi est inter non exceptas personas traditione atque mancipatione perficitur: eius vero quod nec Mancipi est traditione sola. Si igitur patrona tua supradicto iure* (id est sive traditione atque mancipatione, sive traditione sola, nisi fallor) *ex causa donationis, retento tibi usu-fructu, ad te eundem fundum transtulit* etc. Et tunc igitur ususfructus detrahi potest, cum res non Mancipio detur, sed simpliciter tradatur. Confirmant, ut ita sentias, Vat. Fr. § 251 (secundum restitutionem Philippi Eduardi Huschke) et § 265, ex quibus constat in usu et in habitatione idem ius fuisse. Neque vero ab eorum causa ususfructus facile separari potest ¹⁾.

Superest, ut moneamus in praediis hanc propriam utilitatem mancipationem habere, quod a traditione separationem recipiat. Ideoque Mancipio dando fundum transferre potest, qui non possideat, quod in traditione secus est. Nam tradere non potest nisi possessor ²⁾. Id vero ad praedia tantum pertinet, nam in rebus mobilibus traditionem mancipationi semper inesse, supra docuimus. Ad eam praediorum translationem, quae Mancipando fit a non possidente, pertinet imprimis Gai. IV § 117 a, *si fundum litigiosum sciens a non possidente emeris cumque a possidente petas, opponitur tibi exceptio per quam omnimodo submoveris*. Qua exceptione opus non esset, nisi constaret nuda mancipatione vindicationem quaeri, etsi is qui Mancipio dederit, possessionem neque tradiderit, neque tradere potuerit ³⁾. Eodem pertinet l. 16 § 1 D. 46. 8, *si procurator fundum petisset et eavisset, uti adsolet, ratam rem dominum habiturum, deinde dominus postea fundum vendidisset cumque emptor peteret, stipulationem ratam rem*

1) Interpretatio huius fragmenti (Vat. Fr. § 47) Georgii Bruns est. Argumenta mea sunt.

2) De l. 21 § 1 D. 41. 1 item l. 21 pr. D. 41. 2 id valet quod Celsus scribit, *celeritate coniungendarum inter se actionum unam actionem occultari* (l. 3 § 12 D. 24. 1). Nam is cui traditur ministerio suo eum qui traditurus est possessorem fecisse credendus est (cf. l. 18 pr. D. 41. 2). Traditur igitur etiamtunc a possessore.

3) Ita recte hunc locum interpretatur Vangerow (*Lehrbuch der Pandekten* § 160. V 3; 6te Aufl. p. 288).

haberi committi Iulianus scribit. Dominus hic non idem est atque possessor, nam possessor is fuit, a quo primum procurator mox emptor fundum petivit; vides igitur et hoc loco vindicationem nuda mancipatione quaeri. Tertius locus ¹⁾ est l. 5 § 2 D. 44. 4, si donavi alicui rem nec tradidero, et ille cui donavi non tradita possessione in eo loco aedificaverit me sciens, et cum aedificaverit, nactus sum ego possessionem, et petat a me rem donatam, et ego excipiam, quod supra legitimum modum (leg. quod contra legem Cinciam donatio) facta est: an de dolo replicandum est? dolo enim feci, qui passus sum eum aedificare et non reddo impensas. Vides ei cui donabatur nuda mancipatione vindicationem quaesitam, nam nisi recte vindicet exceptione opus non erit. Quare autem exceptio danda fuerit docent Vat. Fr. § 310, perficitur donatio in exceptis personis sola mancipatione, . . . quoniam neque Cinciae legis exceptio obstat, neque in factum: si non donationis causa mancipavi. Fuit igitur lege non excepta persona, qua de agitur l. 5 § 2 D. 44. 4. Enimvero huc non pertinet, etiamsi traditionis mentio non fiat, l. 26 § 2 D. 20. 1, Lucius Titius praedia et mancipia, quae in praediis erant obligavit: heredes eius praediis inter se divisit illis mancipiis defunctis alia substituerunt; creditor postea praedia cum mancipiis distraxit. Quaeritur, an ipsa mancipia, quae sunt modo in praediis constituta [hoc est in hypothecis] emptor vindicare recte possit. De nuda mancipatione cogitare, vetat nos mancipiorum adiectio, nam nuda mancipatio ultra praedia porrigi non debet. Quaestio igitur non in eo vertitur, an emptor nuda mancipatione dominium adeptus sit, sed an creditor ad eum dominium transferre possit, iis dumtaxat modis quibus id fieri oporteat. Vindicatio enim pro dominio collocatur et hic et in l. 7 § 3 D. 10. 3. Neque sine exemplo est traditionem, quamvis necessariam, verbis non exprimi; nam nec mancipatio verbis exprimitur apud Gaium IV § 117 a, et in l. 5 § 2 D. 44. 4; l. 16 § 1 D. 46. 8; et ipsa stipulatio tacite intelligitur in l. 41 § 2 D. 22. 1 (cf. Paul. II. 14 § 1).

Haec autem utilitas mancipationis etiam latius patet, quam ut non possidens suae rei dominium ad alium transferre possit.

1) Quem debet viro clarissimo Dans *Lehrbuch der Geschichte des römischen Rechts* II. § 154 p. 73.

Nam etiamsi maxime venditor possederit, tamen emptori prodest, quod nuda mancipatione fundi dominus extiterit, neque ad traditionem ut de iure suo doceat provocandum ei sit. Dicam quam ob rem. Tradita sitne vere possessio, plerumque dubium est, neque ea quaestio facile dirimi potest, uti significatur, Vat. Fr. § 314, a Diocletiano et Maximiano. *In filium a patre donationum conscriptis instrumentis, si eum in vacuum inductum possessionem horum lectio manifestet, ceterum de dubia facti quaestione divus Titus Antoninus parens noster, necessarii sanguinis rationem eius consortii, quod nascendi tempore liberis et parentibus datur cogitans non admitti scrupulosam inquisitionem statuit.* Pertinet huc quoque Frontini locus notissimus, quem describam ex Georgii Bruns Fontibus I. R. A. p. 415, *de loco si possessio petenti firma est, etiam interdicere licet, dum cetera ex interdicto diligenter peragantur: magna enim alea est, litem ad interdictum deducere, cuius est executio perplexissima,* nam vera mihi videtur acutissima observatio hominis nostratis Kappeyne van de Coppello (*Abhandlungen* p. 163), ideo magnam aleam diei interdicti executionem, quia non ita facile comprobari potest, possessionem cuiusque firmam esse. Frontinus enim interdicti ambages arguit, quum arguere debuisset, ipsam quaestionis de possessione naturam. Quod homini in iuris disciplina rudi condonandum est. At si propter probationis difficultatem interdicto certare magna alea videri possit, de iudicio Publiciano idem statui oportet. In hoc enim iudicio id imprimis probandum est possessionem vere emptori traditam fuisse, quod quam sit anceps vidimus. Contra de mancipatione facillime constare potest. Res enim certis verbis coram testibus agitur, et *si quis negat (mancipationem) recte factam probationem (ipse) praestare (debet).* Quod didici ex l. 5 § 1 D. 22. 3, ubi legitur quidem *emancipationem*, sed aut *mancipationem* reponendum est, aut certe de mancipatione idem existimandum. Sufficit igitur apud iudicem tale instrumentum ostendere ac videre est apud Georgium Bruns in Fontibus I. R. A. p. 261: *Andueia Batonis emit mancipioque accepit domus partem dimidiam intransibus partem dextram* etc. At si tale instrumentum prolatum fuisset: *Andueia Batonis emit domus partem dimidiam intransibus partem dextram, et ei tradita fuit,* adhuc ut aiunt imperatores dubia facti quaestio

remaneret, magis etiam dubia futura, si non de aedibus sed de fundo agatur tradito. Et hoc est quod scribit Frontinus: *si vero possessio minus firma est, mutata formula iure Quiritium peti debet proprietatis loci*. Nam quod ille de interdicto scribit, ad Publicianam porrigendum esse vides. Dubiam facti quaestionem emptor evadet, si se simpliciter ad mancipationem fundi sive aedium retulerit.

Mancipationem ex usu recessisse post annum 355 novimus ex c. 7 C. Th. 8. 12. Quaeri potest, an tunc temporis utilitate, quam exposui, carere coepisset. Primum igitur videamus de iure patronatus, cuius gratia dixi emptorum interfuisse ut servos pleno iure subiectos sibi haberent. Interesse desiit, quando Latini Iuniani civibus Romanis permisceri coeperint. Quod ante sua tempora admissum Iustinianus significat (§ 3 Inst. I. 5), nam hoc est nisi fallor: *nomen (eorum) non (frequentari)*. Idem efficitur ex c. un. § 1a C. 7. 6, ubi legimus legis Iuniae et Largiani Senatusconsulti necnon Edicti divi Traiani *plena(s) quidem fu(isse) nostra(s) leges, non autem in rebus (fuisse) eorum experimentum*, id est, in ipsis rebus gerendis non distinguebantur Latini a civibus Romanis. Negligi autem hanc distinctionem coepisse post Constantinum Magnum argumento est, quod hic ultimus de Latinis edixit (c. 1 C. Th. 2. 22; c. 3 C. Th. 4. 9; c. 1 C. Th. 9. 23). Itaque sub iunioribus principibus Latinorum proprium ius desuetudine oblitteratum fuit. Consequens est dicere, hanc utilitatem, quam olim habuerat, mancipationem perdidisse, nempe servum ut emptor ad plenam libertatem] perducere posset. Item propter legem Cinciam mancipationem iam non curabant, ipsa lege Cincia ante Iustinianum dudum sopita (Nov. 162 c. 1 pr.).

Id vero, quod praediorum proprium fuisse dixi, nempe nuda mancipatione haec transferri posse, postea cessavit quam placuit in praediis quoque transferendis semper traditione opus esse. Id autem placuisse scimus ex c. un. § 2 C. 4. 3 = c. 2 § 2 C. Th. 2. 29 (ann 394), *quod si praedia rustica vel urbana placitum (suffragii, scilicet) continebit, scriptura, quae ea in alium transferat, emittatur, sequatur traditio corporalis et rem fuisse completam gesta tententur; aliter enim ad novum dominium transire non possunt*. Quam constitutionem Cuiacius quidem scribit tunc tantum locum habere, quum ex causa suffragii dominium transferatur. Sed

magis est, ut videatur ad suffragii causam generalis regula adplicari, nam id suadet vox *enim* in hac parte constitutionis; in praecedentibus, quae non exscripsi, idem suadet vox *quoniam*. Vides igitur iam quarto saeculo id introductum fuisse, quod posterius dixerunt: *donner et retenir ne vaut*. Cui novo iuri ut conveniret c. 13 C. 8. 27 (28) interpolationem passa est. Id quod nunc extat, *qui praedium obligatum a creditore comparavit si in vacuum possessionem inductus non est, nullam in rem actionem habet*, quia tertio saeculo haec constitutio prodiit, olim fuisse debet: *si neque mancipio accepit neque in vacuum possessionem inductus est*, novimus enim tunc temporis nuda mancipatione vindicationem quaeri. Eandem ob causam quod scripsit Callistratus, l. 50 pr. D. 6. 1, *si ager ex emptionis causa ad aliquem pertineat, non recte hac actione agi poterit antequam traditus sit ager tuncque possessio eius amissa sit*, scriptum non fuit de rei vindicatione sed de Publiciana, quod Ottonem Lenel quoque statuuisse video (*das Edictum perpetuum* p. 129¹⁰). Mirum est quod ipse Iustinianus huius rei oblitus sit interpolando constitutionem quandam Constantini Magni — est autem c. 2 C. 8. 36 (37) — quam integram servavit Theodosianus Codex. Scribit enim, *res, pro quibus actor a reo detentis intendit, in coniunctam personam vel extraneam minime transferri ab eodem actore liceat*. Itaque id fieri vetat, quod, nuda mancipatione sublata, fieri iam nullo modo poterat.

Unum restat. De suis temporibus Iustinianum praedicare potuisse, id quod legitur c. un. C. 7. 25, *ex iure Quiritium nomen nihil aenigmate discrepare*, vidimus. Quod vero ad pristinum ius trahendum non est. Nam tertio quoque saeculo *ex iure Quiritium* inane nomen non erat, quamvis Puchta (*Cursus der Institutionen* § 236 dd.) hanc opinionem tantum non amplectatur. Nam èt in servis èt in praediis magnam utilitatem mancipatio habebat. Alias videbimus an traditionis quoque iis temporibus, quum adhuc mancipatio in usu esset, aliqua propria utilitas demonstrari possit.

Scribebam Traiecti ad Rhenum, mense Martio 1889.

AD HORATII SAT. L. I vv. 9 ET 17.

SCRIPSIT

J. B. KAN.

Liberius si

Dixero quid, si forte iocosus, hoc mihi iuris
Cum venia dabis.

Hor. Sat. I. 4. 103 sqq.

Agit J. S. SPERJER v. cl., nuper in Universitate Amstelodamensi sanctae Indorum linguae professor extraordinarius, nunc defuncti AEM. BAEHRENS, viri Latinis litteris egregie docti, in urbe mea patria successor, orationis inauguralis p. 19 sqq.¹⁾ de arte critica, quae coniecturalis dicitur, affirmatque suo iure paucos, quos aequus amaverit Iuppiter Dis genitos, quorum coniecturae a philologis felices, divinae, palmariae vocentur, summorum criticorum nomine ornatos celebrari.

Profert autem orator ex suis scriniis, in quibus nonum in annum pressae latuerint, emendationum par, quod Hor. l. I Sat. 6 relegens sive forte fortuna sive divino spiritu instinctus (cf. p. 24) mente viderit, neque dubitat quin duabus tantum litterulis mutatis, non solum quae vitia irrepeissem nobis auctor est declaraverit, verum etiam sanas lectiones restituerit.

Emendasse scilicet sibi videtur v. 9 et 17 sqq. huius satirae, ratus illic,

Ante potestatem *Tilli* atque ignobile regnum;

1) Oratio inscribitur: *De Latijnsche taal en hare betrekking tot de Linguïstiek* etc. (Lugd. Bat., E. J. Brill, 1889).

hic,

Qui stupet in titulis et imaginibus, *quod* oportet

Nos facere a vulgo longe longeque remotos.

legi oportere.

Verum enimvero cum utraque emendatio mihi displiceat, rationes redditurus sum cur oratorem lima mordacius usum atque Horatium nostrum ab eiusmodi iniuriis vindicandum censeam.

Oratori poetam ad intellegentiam docti vulgi accommodanti v. 1—7 in patrium sermonem vertenda erant — prosperene res ei cesserit iam non quaero —: mihi in Philologicis commentariis coniecturas in controversiam deducendi, antequam ad disputationem aggrediar, rationes ab auctore allatas quam brevissime potero latine memorasse satis erit.

Ordine inverso prius de versu 9, quem v. 1—17 vertens, utpote male adhuc ab interpretibus intellectum (vid. not. p. 23) omiserat, in appendicula p. 31 et 32 tractato dicturus sum.

Quattuor argumenta profert v. cl. quibus demonstret *re* Tulli *re* Tulli loco cedere oportere.

I^{um} Hic agi de honoribus a populo delatis, penes quem anti-quissimis regum temporibus haec vis atque potestas non fuerit.

II^{um} Quodsi significaverit poeta regem Tullium, quid tandem sibi velit gradatio (climax) illa „potestatem . . . regnum”?

Honores hos mirum in modum inter se conexos aptosque esse, quam rem in quovis alio scriptore Romano facilius feras quam in Horatio, qui in omni sermone elegans atque subtilis probe sciat quid sit inter nimium et parum.

III^{um} Livio auctore (l. c. 41) „Servius praesidio firmo munitus primus iniussu populi voluntate patrum regnavit, quod regnum a rege sibi vindicatum postea demum populus ratum effecerit.”

III^{um} Tulli regis nomen ne hac quidem de causa nostro loco aptum esse quod cum Tarquini Prisci Lucumonis servus ex ancilla natus esset (Comm. Cruq.) Maecenas hic agat de ingenuo libertino patre nato (cf. v. 8).

Simplex veri sigillum esse aiunt. Modo regis Servi Tulli a Bruto nostro per unam litterulam mutatam in exilium pulsus regnum diademaque tutum Tullio dederis, omnia sana erunt!

Huius hominis nomen bis ab Horatio memoratur. Sumpsit depositum clavum et tribunus factus est (v. 24 et 25) et

sordes ei obiciebant cum Tiburte via praetorem quinque pueri sequerentur lasanum oenophorumque portantes (v. 107—109). Haec ex Satira ipsa desumpta.

Atqui Tillio tanquam argumento ad hominem poetam uti professor Groninganus ait, quotiescunque quid in honoribus minus probandum sit significare velit, qua re adducitur ut credat eum a Maecenate Horatio, cum hortaretur ut mobiliū turba Quiritium tergemini honoribus tolli studeret, exemplum ad imitandum esse propositum atque si rem ita spectaveris, satis apparere cur Horatius contentus vita secūra, quam privatus degat, vanae Tilli, genere sibi parī, gloriā non invidet.

Quae si recte disputata sint, versum 9 id sibi velle ut Tillius non primus civis sit qui humili loco natus propter honores magna cum dignitate vivat¹⁾.

Denique *regnum* et *regnare* (de *rege* siletur) hoc sensu usurpari, satis superque notum esse contendit.

Cum Speyero, ingenii acie hunc regem iugulante, manum collaturus animum inducere non possum non praemonere, his diebus denuo luce clarius patuisse quam considerate cauteque in nominibus propriis Horatianis mutandis viros doctos versari oporteat²⁾.

Omnes memoria tenemus illud poetae nostri carmen hominum saeculis perennius:

Pindarum quisquis studet aemulari,
Iule, cet.³⁾

Atqui „Iule” non ab Horatio profectum esse iam Peerlkampius sibi aliisque persuaserat, de Comm. Cruq., si quid video, acutius quam verius, ut solet, disputans, quo facilius suum „Ille” tueretur.

Praeter alios Mommsenius rei fidem addiderat (Röm. Forschungen I. p. 35. n. 54) demonstrans homini, quem poeta compellaverat, Antoni Illviri filio, Iulium, non Iulum nomen fuisse.

1) Sermone nostro sic expressit: Tillius is niet de eerste nederige burger, die een cerambt kreeg en een groote mijnsheer werd.

2) Optime de crisi Horatiana disputasse mihi videtur Luc. Mueller in praef. ed. min. Teubn. p. VI seqq.

3) L. IV. c. 2.

Iam vero innotuit ex „Notizie d. Scavi, m. April. ai 1888 p. 224 tabulae cuidam publicae, ut annus indicaretur, Coss. Iullum Antonium, Africanum Fabium esse inscriptos¹⁾.

Tillium Horatianum, perinde atque Horatium ipsum, libertini filium fuisse ait Speyerus nullis rationibus allatis: equidem nego meliora ab interpretibus edoctus.

Immo satis constat hunc hominem non libertino patre natum sed fratrem istius L. Tilli²⁾ Cimbri fuisse qui Id. Mart. anni 44 A. C. N. ad Caesarem „quasi aliquid rogaturus propius accessit”.

Haec Suetonii (vit. Caes. c. 82 in.) illustrantur Plutarchi verbis (vit. Caes. c. 66 med.) οἱ δὲ (coniurati) ἀπήντησαν ὡς δὴ Τίλλῳ Κίμβρῳ περὶ ἀδελφοῦ Φυγάδος ἐντυγχάνοντι συνδεσόμενοι.

Operae pretium est animadvertere iam Porphyryonem ad v. 24 adnotasse: „Recepit (Tillius) post Caesarem occisum (depositum clavum). nam pulsus ante senatu fuerat” et patrem, qui inter τυραννοκτόνους erat, non solum Bithyniae proconsulem verum etiam Caesaris familiarem fuisse satis constat³⁾.

Nil nisi opinionis commentum quemquam eo facile deduxerit ut neget regem Tullium, quem omnes noverant, hic significari, cum vv. demum 24 et 107—109 paucis Tilli clavum resumptum et tribunatum attingat praetorique sordes obiciat.

Huiusce hominis *vel ignobile* regnum v. 9 intellegi voluisse scriptorem nostrum quis tandem est qui credat?

Nisi quis in sole caligare malit, incorrupte atque integre iudicanti regis regnum esse patebit si inter se comparaverit versum nostrum cum iis quae leguntur in v. 12 et 13 „Valeri genus, unde Superbus Tarquinius regno pulsus fugit”.

1) Vid. Rhein. Mus. für Philologie 1889 vol. 44. part. 2, p. 317 sq. Mentionem iniicere libet nihil quicquam Speyero mutandum fuisse, modo lectionem Comm. Crag., Codd. Berol. 5 et 269 atque editionis Schrevelianae (Lugd. Bat. 1663) secutus, v. 24 Tulli legere voluisset. Cf. Keller, Epilegomena zu Horaz ad v. 24. Sic altera quoque emendatio (*quod pro quid*), de qua mox pluribus, iam reperitur in ed. Hor. Jac. Locheri (Argentorati 1498).

2) Idem Tulli nomine subinde occurrit.

3) (ΤΗ) ἐκ τῶν αὐτοῦ φίλων Καίσαρος. Vid. Appian. de bell. civ. l. II c. 113 extr. cll. Plat. in Brut. c. 17 et 19; interpret. ad Suet. l. l.; Ernesti clav. Cic. v. L. Tillius Cimber, et de nomine Tilli, iam antiquitus depravato Jac. Perizon. Animadv. hist. p. 429 (ed. ai 1685).

Quod primo loco contra disputat v. cl. mihi uno asse pluris non licet. Omne, ut aiunt, simile claudicare non meminerat cum Horatium hic de honoribus a populo delatis loqui affirmaret. Longe secus rem sese habere vel ex v. 10 apparet, ubi legitur

Multos saepe viros nullis maioribus ortos
et vixisse probos, amplis et honoribus auctos.

Est sane verum quod asseverat, Maecenatem negare referre, quali sit quisque parente natus dum ingenuus, et Horatium ingenuum fuisse, quamvis libertino patre uteretur, sed quid hoc ad rem nostram? Nonne ut Servius sic quoque Venusinus noster nullis maioribus ortus erat?

Non magis Flacci quam Tulli avus pater patruusque quaestor fuerat ¹⁾.

„Atqui honores priscorum regum aetate deferre non solebat populus.”

Populusne an rex honoribus magistratibusve ornaverit, hic non quaeritur. Id tantum agitur ut probos honestosque homines (sunt qui „ingenuus” v. 8 eodem sensu accipiunt) quamvis tenuissimo loco ortos, auctoritate floruisse pateat.

Nos hodie cum aliunde tum ex Antiquitatum Romanarum enchiridiis novimus honores ea aetate a populo mandari non solere ²⁾ sed Horatium id non ignorasse quis est qui affirmare ausit?

Viri docti transrhenani, qui omnia perscrutantur, libertini filio, quem pater in ludum Venusinum mittere noluisset, iamdudum historiae Romanae ignorantiam exprobaverunt.

Ne longus molestusque sim, perpauca exempla afferam.

Censorem Appium Caecum v. 21 nostrae satirae ante oculos habere, arrogantia et fastu infamem, v. 12 Valerios Laevinos et Publicolas confundere et perturbare, veri simile tantum est, at

1) V. 131 huius Sat. Ceterum unde natus esset Servius Tullius iam antiquitas incertum diversitas tradentium fecit. Tu, si Livius (l. I c. 39 § 5) dubitationem non exemerit, inspice Dion. Hal. l. IV c. 1 et Cic. de re publ. l. II c. 21 § 37 ibique scriptores ab Angelo Maio laudatos.

2) Quamquam in Antiq. Rom. Fuvianis (Leodii, 1886) § 186 haec legantur: Praeter regem magistratus sub regibus occurrunt Tribuani Celerum, (si magistratus hic dicendus) Praefectus urbi, Quaestores et extraordinarius magistratus, Interrex.

constat, si quid video, Scipionem Africanum minorem, auctore poeta nostro temporibus errante, laudibus Ennii, qui anno 169 a. Chr. n. diem obiit supremum, propter Carthaginis incendia inclaruisse ¹⁾).

Neque multum multas fabulas, quae de antiquissimis regum temporibus apud aequales circumferebantur, curasse Horatium quis nostrum est qui neget? Ceterum fieri potest ut Venusinus vel doctore undevicesimi post Chr. n. saeculi doctior fuerit, ita ut Livii testimonio improbato Ciceroni fidem habere mallet qui memoriae tradidit „Servium regnare coepisse non iussu sed voluntate atque concessu civium . . . non commisisse se patribus sed Tarquinio sepulto populum de se ipsum consuluisse iussumque regnare legem de imperio suo curiatam tulisse” ²⁾ aut Dionysio eiusve auctoribus omnia alia docenti: *Ἀπάσαις δὲ ταῖς Φράτταις κριθαῖς τῆς βασιλείας ἄξιος χαίρειν τῇ βούλῃ Φράσας, ἣ οὐκ ἤξιωσεν ἐπικυρῶσαι τὰ τοῦ δήμου κρίματα* ³⁾).

Magistratus et honores apud Romanos scriptores inter se permutantur neque quicquam interest populusne regem creaverit, senatusne interregem prodiderit, consulne dictatorem dixerit, dictatorne magistrum equitum cooptaverit: quoquo tandem modo creati elective *honores* nacti esse dicuntur. Id tantum ad rem nostram facit fueritne quispiam vita et pectore purus, neutiquam puto paterne libertinus an praeclarus ⁴⁾).

1) Vid. C. IV. 8. 17 sq. Versus hos iam a Bentleio et Peerikampio spurios habitos esse parum curio.

Hic ingenio suo, ut solet, indulgens a coniectura ad nostrum locum non abstinuit. Quamohrem „Ante potestatem Tulli atque ignobilis *Auci*” in textum reponi voluit. Rationes cum Speyerianis omnino conferendae sunt.

De Horatio historiae Romanae parum gnaro cf. scriptores II. a Tenfelio, Röm. Lg. (ed. 4a Schwabe) § 235 not. 6.

Sic quas nugae poeta nostro Scipiadae Minori tribuit (Sat. I. II. 1. 72 sqq.) Maioris esse patet ex Cic. de off. I. I a. I § 2.

2) De re publ. II. 21. 38.

3) L. IV c. 12. De variis veterum testimoniis videatur porro Schwegler, Röm. Geschichte Tom. I. p. 721 sqq.

4) De quibusdam magistratibus apud veteres quoque sub iudicio litem foisse testatur hic Ulpiani locus (L. I ff. de off. quæst. L. I. tit. 18) „Gracchanus denique Iunius I. VII de Potestatibus, etiam ipsum Romulum et Numam Pompiliū binos quæstores habuisse quos ipsi non sua voce sed populi suffragio crearent refert”.

Apud Dion. Hal. Ant. Rom. I. II c. 14 legitur τῶ δὲ δημοτικῇ πλάθει . . . ἐπέτρεψεν (δὲ ῥωμαῖος) ἀρχαιρεσιάζειν κ.τ.λ. Cf. IV. 20 Εἴρηται . . .

Is sane reprehensionis ansas dabit qui contenderit omnia quae porro afferantur prorsus quadrare oportere in res Horatianas atque Tillium (v. 25) immemorem illius „Cui dolet meminit” cum depositum clavum resumpsisset, tribunum militum, non vero plebis, factum esse¹⁾, quod Horatio olim legio Romana paruisset (v. 48). Eodem enim iure ex Carm. l. III. 29. 49 sqq.

Fortuna

transmutat incertos honores
nunc mihi nunc alii benigna,
effeceris Horatium honoribus functum esse.

At omnia sane consilia frigere mihi videntur, si quis eo confugerit ut honorum petendorum Maecenatem amico auctorem extitisse nobis persuadere studeat.

„Dissimile hoc illi”²⁾ Speyero poeta redivivus responderet, „neque is fuit Maecenas qui me ad honores capessendos incitaret, nam non isto illic, quo tu rere, vivebatur modo”³⁾.

Denique, ut plura paucioribus complectar, hoc „multos probos ante Tulli regnum vixisse” eodem fere redire mihi videtur atque illud

Vixere fortes ante Agamemnona
Multi⁴⁾ cet.

Sed redeo ad verba ipsa „Potestatem Tulli atque ignobile regnum” ut impetum Groninganum eludere pergam. Quae de his animadvertit v. cl. tam longe absunt ut me moveant ut mihi quidem nodum in scirpo quaerere videatur⁵⁾.

Neque *regnum* neque *regnare* — de *rege* iam sileo — apud Horatium id sibi volunt quod Sp. omnibus lippis tonsoribusque inter eruditos notum esse contendit. Unum tantum locum, ubi poeta morem Romanum secutae „regna vini” memoravit⁶⁾, si

1) Primus Nipperdeus vidit non de tribuno militum a populo creato sed de tribuno plebis sermonem esse; illos enim senatorii ordinis non fuisse. Cf. A. Kieseling (in ed. a. 1886) ad h. l.

2) V. 29 h. s.

3) Vid. Sat. I. 9. 48 sqq. cl. Sat. II. 6. 40 sqq.

4) C. IV. 9. 25.

5) Est fortasse qui idcirco ignobile Servi regnum fuisse existimet quod, Dionysio auctore, creatus a populo patrum auctoritatem implorare neglexerit.

6) C. I. 4. 18.

excipias, et substantivum et verbum nil aliud est nisi Graecorum βασιλεια et βασιλεύειν¹⁾.

Potestas autem atque regnum optime iunguntur: potestas enim Servio delata erat regnum. Is honos homini nullis maioribus orto propter virtutem debebatur a populo. *Ignobile regnum* dicere potuit eodem iure quo „quietum Pompili regnum“, „superbos Tarquinii fasces“, „beatas Arabum gazas“ dixit²⁾.

Ne in re pervulgata multus sim: particula *atque* gradationem significans duas notiones iungit, quarum alteri minor alteri maior vis inest, ita ut illa vox latius patens hac accuratius designetur³⁾.

Schola philologica nostra hodie apud Germanos haud immerito male audire videtur quod parum caute ac circumspecte veterum operibus nonnunquam violentas manus inferat.

Peerlkampius exemplo sit, quem de Horatio bene meruisse equidem non diffiteor, quippe qui amici poetae vitia amatores decepsisse multaue caecos dilexisse nec vero intellexisse, quasi digito monstraverit, at in editionibus nostris iam prope est oblitterata memoria versuum a censore nostro perfecti imaginem poetae adumbrante notatorum electorumque, quos melius explicatos vel omni ignominia levaverunt interpretes vel excusantes in poetam non virus acerbitalis effuderunt, haud immemores ipsum vere monuisse „ubi plura niteant in carmine, non paucis quemquam maculis offendi oportere quas aut incuria fuderit aut humana parum curaverit natura“⁴⁾.

(Continuabitur.)

1) Ne Doeringi Ritterive locupletissimos indices compilare videar, pluribus haec persequi opus non est.

2) C. I. 13, 33; 29, 1.

3) Cf. praeter alias Gramm.: R. Kuehner, Ausführl. Gramm. der Lat. Spr. (Hannover, 1878) Vol. II § 153. 4. De usu Horatiano ut constet, paucos locos ex Satiris adscribere iuvat: 1. 3, 3, 51, 109; 3, 12. 4, 8, 7, 1. 8, 13. 11, 5, 39. 6, 3, 7, 103.

4) A. P. v. 351 sqq.

DE MODIS AUSPICANDI ROMANORUM.

SCRIPSIT

I. M. J. VALETON.

(Continuantur ex huius Vol. pag. 325).

II.

§ 1. DE DIVISIONE SIGNORUM ET DE MODIS AUSPICANDI.

Quid de generibus auspiciorum et de modis auspicandi tenuerint antiqui, apud nullum auctorem, cuius quidem nobis servatum sit opus, diligentius indagatum et plenius expositum invenimus quam in adnotationibus Servii, quae dicuntur, ad carmina Vergilli; quamquam sententiae breves et abruptae quae per eas adnotationes dispersae nobis relictæ sunt, neque per se perspicuae sunt omnes neque apte cohaerent. Sed ob eam causam a definitionibus et divisionibus, quas Servius proposuit, initium mihi faciendum esse arbitror; cum vero ratio huius rei duplex sit, et fieri possit ut qui recte quidem diviserit, idem tamen perperam definiverit et adversus usum loquendi vulgatum nomina rebus indiderit, simul quaerendum nobis esse videtur num ratione quadam vera et naturali nitatur eius divisio possitque ob eam causam a nobis probari, simul vero num de usu vocabulorum, quem adhibeat Servius, consentiant reliqui auctores. Ratio autem qua nititur divisio, huiusmodi est:

Quae in rerum natura accidunt, ad religionem non pertinere manifestum est si aut non observantur, aut observantur ab aliquo homine qui nihil habere sibi videatur, cur ad certam rem

referat quod viderit; fulmen vel avis vel aliquid eiusmodi tum demum auspicium esse coepit, cum observetur ab aliquo qui ea re utatur ad voluntatem deorum de certa quadam re cognoscendam; i. e. qui interpretetur quod viderit. Itaque iam statim apparet, aliud esse observare fulmen vel avem, aliud observare auspicium de caelo vel ex avibus. Iamvero cum hoc modo iam ab initio cogamur, quaerentes quid sit auspicium, responsum petere non ex specie rerum observatarum, sed ex consiliis eius qui observat, consentaneum est ut etiam longius pergamus, et ipsa auspicia diligentius distinguamus secundum condicionem qua versetur is qui observat. Fieri enim potest, ut signum inexpectatum superveniat homini alicui alia omnia eo tempore agenti, qui tum demum a deis admonitus coeperit in animo suo referre id quod observavit ad rem quam meditetur; tum id quod accidit, auspicium quidem est, sed non petitum et fortuito conspectum, sive ultro a deis oblatum. Fieri vero etiam potest, ut signum conspiciatur ab eo qui antea deos de certa re interrogare instituerit, quique signum sibi oblatum accipiat tamquam responsum a deis missum. Atqui Servius statuit, illa quae petita non sint, proprie et unice auspicia dicenda esse, eumque qui ea fortuito observet, auspicari; haec vero, quae a deis offerri credantur ut ad interrogationem respondeant, auguria dicenda esse, et eum qui interrogando exquirat voluntatem deorum, augurium agere. Locos quibus haec exposuit Servius, adscribam.

1° ad Aen. 4. 341: *in iure augurali, auspicium dicitur, quod non petentibus nobis, ad ea quae in animo habemus, iure ominis offertur* 1).

2° ad Aen. 3. 375: *auspicium autem est volatus avium, qui indicat agendum vel omittendum esse quod quis coeperit.*

3° ad Aen. 3. 20: *sed auspicia omnium rerum sunt, auguria certarum. Auspicari enim cuivis, etiam peregre, licet, augurium agere nisi in patriis sedibus non licet.* — Ad hunc locum adnotandum est, vocabula auspicia et auguria h. l. ut saepe (cfr.

1) Isidorus quoque (Or. 8. 9) videtur voc. *auspicium* referre ad observationes quas dicit improbias hominibus occurrentes, cum statuit: *nam auspicia sunt, quae iter facientes observant.*

ad Aen. 1. 393, et infra sub 4° et 5°) a Servio adhiberi sensu artiore, quo ad signa ex caelo et ex avibus sola referantur; signa ex pullis, quae alibi (ad Aen. 3. 91 et 6. 198) ad auguria referuntur, et ex extis, h. l. non comprehendit illis vocabulis. Discimus autem ex hoc loco, Romanis in agro peregrino etiam licuisse interpretari signa ex caelo et ex avibus quae fortuito observata essent, non vero his signis petitis interrogare deos, quod revera ab auguribus et magistratibus numquam factum esse extra agrum Romanum satis constat.

4° ad Aen. 2. 703: *augurium, exquisita deorum voluntas, per consultationem avium aut signorum.*

5° ad Aen. 3. 89: *augurium enim est exquisita dei voluntas, per consultationem avium aut signorum. Quod tunc peti debet, cum id quod animo agimus per augurium a deis volumus impetratum, ut in hoc loco Aeneas, postquam omnia quaeolvebat animo petiit, ait: da pater augurium.*

6° ad Aen. 1. 398: *multi tamen asserunt, cygnos inter augurales aves non inveniri, neque auguralibus commentariis eorum nomen illatum. Sed in libris reconditis lectum esse, posse quamlibet avem auspiciū attestari, maxime quia non poscatur. Hoc enim interest inter augurium et auspiciū, quod augurium et petitur et certis avibus ostenditur, auspiciū qualibet avi demonstratur et non petitur; quod ipsum tamen species augurii est.* — Novissima parte huius sententiae male conformata Servius statuit auspicia esse signa non petita, et contineri avibus quibuslibet, augurii vero duas esse species, quarum altera contineatur certis avibus in legum dictione nuncupatis (impetrativis), altera vero praebetur avibus quibuslibet, si ab eo qui deos interroget legum dictio nulla est proposita.

7° ad Aen. 3. 375: *Ergo (auspicia) maiora sunt, quibus praeter tripudium auspicari ius sit; neque precatio adhibetur, sicut hoc loco nullum deum precatur Aeneas Auspicia maiora, aut maioribus, dicuntur, quibus augurium avium aliarumque rerum eripitur: ut puta si parra vel picus auspiciū, et deinde contrarium aquila dederit, auspiciū aquilae praevalet. Ergo, quia notum est esse apud augures auspiciorum gradus plures, et augur loquitur auguriorum perita, ideo maioribus auspiciis dirit.* — Confitendum est, his verbis parum sibi constare Servium, si-

quidem tamquam exemplum *augurii* erepti affert *auspicium* quod dederit parra vel picus. Sed recte se habere videtur quod dicit, auspiciorum, non vero auguriorum, esse gradus diversos. Nam si quis deus interrogavit, pro responso deorum ab eo accipitur id quod primum observavit, et interrogare statim desinat necesse est quia responsum accepit; sin vero interrogandi nondum finem fecit, responsum nondum accepit quod eripi possit. Itaque si quid post responsum acceptum ab eodem insuper observatur quod contrarium sit ei quod antea vidit, id necessario pertinet ad ea quae fortuito conspiciuntur, quae a Servio *auspicia* dicuntur. His convenit alius locus (8° ad Aen. 2. 693: de caelo lapsa; *hoc auspicium cum de caelo sit, verbo augurum maximum appellatur*); de signis petitis enim (quae auguria dicit Servius) inter se maioribus aut maximis aut minoribus omnino sermo esse non potest. — Quod autem ad priorem partem sententiae quam sub 7° posui attinet, Servius dicere videtur, ducibus Romanis extra agrum Romanum degentibus, ius non fuisse signa (auguria) petere ex avibus, praeterquam ex pullis; signa autem maiora, quibus praeterea in agro peregrino uti eis liceret (cfr. ex. gr. Obseq. 65, a. 48), quae eripere possent signa aut antea in urbe visa, aut nuper in castris ex pullis accepta, necessario fuisse non petita, i. e. auspicia.

Divisionem signorum, quam his locis proposuit Servius, veram esse et prorsus necessariam satis apparuit. Sed antequam pergamus exponere reliquas divisiones ab eo illatas, quaerendum esse videtur quid tenendum sit de eius definitione vocabulorum *auspicium* et *auspicari*, *augurium* et *augurium agere*. Quod contra eam arguerunt nonnulli viri docti, Servium in reliqua parte divisionis ipsum ab ea aberravisse¹⁾, id minus recte, opinor, contenditur, ut infra etiam apparebit. Constanter etiam eam servavit Servius cum aliis locis, tum ubi formula utitur „auguria captare”, non vero „auspicia captare”, cum signa quae captentur secundum eum non sint auspicia²⁾. Confitendum etiam est, hanc distinctionem utriusque vocabuli ab etymo haud displicere, siquidem licet, sicut *auspicium* a spi-

1) Rabino Untera. p. 45. n. 1. — 2) Serv. Aen. 1. 92; 2. 178; 6. 191; 198; 777; 779; 9. 4; 448 et passim.

ciendo, ita augurium a gerendo derivare¹⁾. Neque facile aliam distinctionem ei substitueris, quae sufficiat; minime certe placet distinctio quam tentavit Rubino (adn. 1): „in der ersten Eigenschaft (als auspex) beobachtete, in der zweiten (als augur) deutete (dieselbe Person) die Zeichen, was häufig zusammenfiel“; nam signum aliquod quatenus observatur tantummodo necdum refertur ad certam rem, neque auspiciū est neque augurium. Revera illam distinctionem non a Servio fictam esse, sed vero aliquo niti crediderim; fieri potest ut eam servare soliti fuerint augures. Sed tamen nobis eam servandam esse non censeo. Nam vulgata consuetudo loquendi Romanorum eam prorsus omisit. Sunt quidem loci aliquot qui non repugnent, cum ibi „augurium“ et „auspiciū“ iuxta posita sint, et liberum fere sit cuique ea vocabula distinguere quemadmodum placeat²⁾. Sed praeterea neque in vocabulo „augurium“, quod vulgo adhibetur sensu latissimo, ut fere complectatur omen quodvis, quin etiam „rerum omnium coniecturas prudenter ac diligenter factas“ (Non. p. 429), neque vero in formulis huiusmodi „auspiciis operam dare“, „auspicia habere“, „alicui in auspicio esse“ et multis aliis, illius distinctionis ullum vestigium comparet. Ipsum suum Vergiliū laxè usum esse vocabulo „augurium“ adnotat Servius ad Aen. 3. 5; quae de „auguriis“ scribit, saepissime non recte ab eo referuntur ad signa apud Vergiliū descripta, quae cum magna ex parte essent fortuito aut peregre conspecta, auguria a Servio dici non debuerant. Apud alios auctores quoque multa inveniuntur quae repugnent distinctioni Servii; sic apud Ennium; et apud Varronem „locus augurii aut auspicii causa finitus“³⁾. Quod autem „augurium agere“ dicit Servius, saepissime apud alios dicitur „auspicari“⁴⁾. Has ob causas non solum omitto quaerere numquid inter vocabula „augurium“ et „auspiciū“ interesse voluerint ei auctores, qui utroque vocabulo iuxta posito utantur, quia id frustra quaeri credo⁵⁾; sed etiam ipse nulla differentia servata his vocabulis promiscue utar.

1) Fest. p. 2; Serv. Aen. 5. 523. Contra dicunt Lange R. A. 1. p. 332 sq., Nissen Templum p. 5. n. 1; tacetur Mommsen St. 1^a. p. 104 n. 4. — 2) Ex. gr. Cic. div. 1. 15. 28; 1. 47. 106; Liv. 26. 41. — 3) Enn. Ann. 1 fr. 59 vs. 74; Varro supr. p. 278 n. 1. — 4) Ex. gr. Cic. div. 2. 35. 74. — 5) Etiam non tanti esse

Quod vero ad voc. „auspicari” attinet, id eo sensu solo adhibere praestat, credo, quo „augurium agere” dicit Servius; quod a Servio dicitur „auspicari” (fortuito observare et interpretari auspiciū aliquod non petitum), ab eo vocabulo secludendum esse arbitror; auspicari vulgo non dicitur qui alia omnia agens subito admonetur auspicio non petito, sed qui caerimoniam certam peragit qua deos consulat¹⁾. Deiotarus cum ex tali signo efficeret voluntatem deorum, a Cicerone „auguratus esse” (i. e. coniectasse) dicitur quidem²⁾, non vero „auspicatus esse”. Auspicari ad eos solos referri, qui data opera exquirunt voluntatem deorum, etiam hoc exemplo confirmatur. Fulmen enim, a privatis observatum, ab eis adhiberi potuit tamquam auspiciū, et licuit eis si id inter comitia observaverant nuntiare magistratui comitia habenti, licuit si nuptias ipsi acturi erant, propter hoc auspiciū eas differre³⁾; atqui notum est, privatis per legem non licuisse „de caelo auspicari”⁴⁾; inde apparet eos qui auspiciū de caelo fortuito observent, hac lege non dici de caelo auspicari.

Superest divisio signorum petitorum. Qui deos interrogat, duos modos habet quibus utatur; potest aut, legum dictione adhibita, certa signa nuncupare quae sibi mitti velit; aut vero de signorum genere nihil praecipiens, precatione sollemni tantum deos invocare potest et signa quaelibet rogare, ex sui animi sententia interpretaturus quidquid sibi oblatum erit. Illa signa autem impetrativa dicit Servius, haec vero oblativa. Recte autem auguriorum (signorum petitorum) duas species has esse statuit; nam etsi voc. „oblativus” etiam cadit in signa fortuito conspecta, aequae tamen pertinet ad alteram speciem signorum petitorum, et haec quoque oblativa sunt quatenus ipsa deis eligenda relictā sunt. Eo pertinent hi loci:

putavi exponere quibus locis et quam crebro *auguria* dicantur ea quae ab *auguribus* observantur et sunt, *auspicia* quae a *magistratibus* (cfr. Liv. 1. 36. 6, Cato Orig. VII fr. 2 Jordan p. 27, et passim), quia ne ea quidem distinctio ubique servata est. — 1) Veluti in hac sententia Macrobi (1. 8. 7): „magistratus, quando uno die eis et auspicandum est et id agendum super quo processit auspiciū, post mediam noctem auspicantur et post exortum solem agunt auspicatque (esse) et egisse eodem die dicuntur”. — 2) Cic. div. 1. 15. 27. — 3) Serr. ad Aen. 4. 339; 4. 166. — 4) Varr. ap. Non. p. 92.

9° ad Aen. 3. 89 (antecedunt ea quae supr. sub 5° posui) *et est species ista augurii quae legum dictio appellatur, et q. s., vid. supr. p. 285 n. 2.*

10° ad Aen. 1. 398: *hoc enim interest inter augurium et auspicium, quod augurium et petitur et certis avibus ostenditur, auspicium qualibet avi demonstratur et non petitur; quod ipsum tamen species augurii est.* — De hoc loco vid. supr. sub 6°.

11° ad Aen. 6. 190: *auguria aut oblativa sunt, quae non poscuntur, sed casu eveniunt, aut impetrativa, quae optata veniunt. Hoc ergo quia oblativum est, ideo (Vergilius) dixit forte. Bene autem a columbis Aeneae datur augurium . . . nam ad reges pertinet columbarium augurium, et q. s. Signa precatione petita, si impetrativa non sint, recte h. l. dici „casu“ evenire, supra monui. A parte deorum enim nihil casu evenire dici potest, ne signum fortuito conspectum quidem, quia omnia reguntur deorum voluntate; a parte eius vero qui observat, aquila aequae „casu“ apparet si nullum signum rogatum est, aequae si signum rogatum est sine definitione.*

12° ad Aen. 12. 246: *namque hoc augurium non oblativum est nec impetratum, sed immissum factione Inturnae; quod carere fide, indicat sedes negata.*

13° ad Aen. 12. 260: *nam in oblativis auguriis in potestate videntis est, utrum id ad se pertinere velit, an refutet et abominetur.* De hoc loco infra videbimus.

His locis autem non solum divisionem optime se habere iam satis apparuit, sed etiam de vocabulorum definitione nullum dubium esse potest. Etenim, quamquam *rem* vel *actionem* impetrare recte dicitur quicumque prospera auspicia accipit, et *res* impetrari potest cum ex signis impetrativis tum ex oblativis, cuius locutionis sunt multa exempla ¹⁾, *signa* tamen impetrare ²⁾ is solus dici potest, qui certum signum in legum dictione nun-

1) Cic. div. 1. 15. 28: „nam ut nunc extis, sic tam avibus magnae res impetrari solebant“. — Liv. 27. 23: „per dies aliquot hostiae maiores sine litatione caecae, diuque non impetrata pax deorum“. — Plaut. Asia. 259: „impetritum, inauguratum, quovis admittunt aves“. — Schol. Stat. Theb. 10. 610: „litare est per immolationem hostiarum impetrare quod postulas“; hoc aequae cadit in hostias consulatorias, ubi signum est impetritum, aequae in honorarias, ubi signa sunt oblativa. — 2) De *signis* impetrativis praeterea etiam mentionem facit Serv. ad Aen. 12. 159.

cupavit; quodsi verum est, consentaneum est ut reliqua omnia, sive fortuito conspecta sunt, sive precatione rogata et sedulo quaesita, oblativa dicamus.

Quod autem attinet ad signa impetrativa, primum animadvertendum est ea necessario prospera fuisse si observarentur. Non quod per se cogitari non possit, in legum dictione etiam nuncupari signa certa *prohibentia*, quae si observaverit se in adversam partem interpretaturum esse dicat auspicans. Sed primum exemplis constat hoc alienum fuisse a consuetudine veterum¹⁾; deinde haec signa *impetrativa* dici non possent; nomen ipsum ostendit, sola nuncupata esse signa quae quis mitti vellet et precibus excitare conaretur, non vero quae mitti nollet. — Deinde animadvertendum est, eis qui de avibus vel de caelo quaererent signa impetrativa (quod Italicos solos fere fecisse infra ostendam), necessario faciendum et deis monstrandum fuisse templum aërium i. e. locum finitum in caelo et aëre et terra, quo signa expectarent. Id non item cadit in eos qui ex pullis vel extis auspicantur, horum signorum vis enim non pendet ex locis. Sed qui ex avibus vel de caelo auspicaturus signum certum posceret, si loco non definito in universum rogaret avem certam vel fulmen quodlibet, prorsus aberraturus esset ab interpretatione naturali horum signorum, quam, ut antea ostendi, fere totam e loco et regione pendere ducebant antiqui; id autem non committendum esse putaverunt Romani, neque tam arbitrarie cum deis agere sibi licere, ut in legum dictione temere neglegerent vim quam signis deos ipsos attribuisse scirent. Hoc in pico et cornice, in corvo et parra, diligenter observatum esse, ne in legum dictione aliter nuncuparentur quam sineret disciplina auguralis, et picum in legum dictione semper a laeva manu videndum, parram a dextra, petitum esse, constat. Itaque in fulmine aequè id valuerit necesse est; qui fulmen in legum dictione postulat, non aliud poscere potest quam fulmen Orientale, quia id solum sinistrum est. Sed ob eandem causam etiam omnia signa ex avibus sinistra (prospera), cum picus et parra, tum aquila vel avis

1) Cfr. Liv. 1. 18. 9: „tam pergit verbis auspicia, quae mitti vellet“; et observationes auspiciorum in tabulis Iguvinis descriptae.

quaelibet, ita postulata sint necesse est, ut ab Orientali parte in caelo et aëre et terra viderentur, quia ibi solum signa sunt „laeva” (a deis), et ita unice factum esse potest ut vocabulum sinister (prosper) idem significare coeperit quod vocabulum „laevus” (a deis), i. e., Orientalis. — Atqui, ut signa Orientalia (sinistra) impetrentur, templo aërio et certa directione opus est.

Quod vero ad oblativa attinet, Servius docere videtur, eis qui precatione dicta, auspicandi caerimonia inita, signa observarent quae oblaturus esset deus, etiamsi certa signa non poscissent, tamen secundum disciplinam Romanam aequè licuisse quidem omnibus signis quae acciperent uti, aequè vero etiam licuisse ex eis signis quae conspicerent nonnulla reicere, quod ea ad ipsos non pertinere praeciperet doctrina auguralis; quod non item liceret eis qui alia omnia agentes auspicia fortuito observassent. De his enim regulam valere (supr. sub 6°): *posse quamlibet avem auspicium attestari maxime quia non poscatur*, de illis vero qui auspicandi caerimoniam peragerent alteram regulam (supr. sub 13°): *in oblativis auguriis in potestate videntis esse utrum id ad se pertinere velit an refutet et abominetur*. Huc igitur pertinere videtur:

14° ad Aen. 1. 393: *nec omnes (aves) nec omnibus dant auguria: ut columbae non nisi regibus dant; quia numquam singulae volant, sicut rex numquam solus incedit . . . ; item cygni nullis dant nisi nautis*¹⁾. — Cum autem satis parvus fuerit numerus avium, quarum mentio fieret in disciplina augurali Romana²⁾, cum ex. gr. cygni omnino „neque in praepetibus neque in oscinibus nominata fuerint”³⁾, civi Romano auspicia captanti licuisse videtur, si cygnos conspiceret vel columbas vel alia nonnulla, haec signa reicere si mallet quod ad ipsum non pertinerent, licuisse vero etiam eis uti si ea interpretando ad se recte referre posse sibi videretur, quemadmodum apud Vergilium (Aen. 1. 393 sqq.) cygnorum augurio Aeneam usum esse statuit Servius. Haec autem, etsi magna ex parte pertinent ad prae-

1) Cfr. ad Aen. 6. 190: „bene autem a columbis Aeneae datur augurium, et filio Veneris, cui columbae sunt consecratae, et regi, nam ad reges pertinet columbarium augurium, quia numquam solae sunt.” — 2) Cic. div. 2 36. 76: „omnibus fere avibus utantur (externi), nos admodum paucis”. Cfr. Plin. 10. 37. — 3) Serv. Aen. 1. 398, cf. 1. 398 supr. sub 6°.

cepta illa recondita disciplinae auguralis, quae ego, si omnino fieri possit, certe h. l. perscrutari nolim, tamen una ex parte a nobis diligenter attendi debent, quia copiam praebent explicandae rei ceteroquin obscurae, ad auspicia publica Romana pertinentis. — Tribunos plebis enim saepe de caelo auspicatos esse novimus, ut haberent quo obnuntiarent conciliis aut comitiis cum leges ferrentur. Ea fulmina autem, a tribunis pl. observata, impetrata non fuisse constat, primum quod prohibentia erant signa, deinde quod signis impetratis uti non licebat tribunis pl.; fuerunt igitur oblativa. Nihilominus, cum auspicarentur tribuni, solorum fulminum ab eis rationem habitam esse constat; quod quomodo licuerit, per se minime clarum esse videtur. Nam qui coepit auspicari, deos precatus ut signa mitterent quibus voluntatem suam de actione futura declararent, legum dictione non recitata, qua deos edoceret de signis quae mitti vellet, is, si signum quodcunque, quod primum observaret, pro deorum responso haberet necesse esset, statim eo contentus auspicandi finem facere deberet; absurdum esset credere, ei licuisse primo responso spreto, expectare responsum secundum, deinde tertium et ita deinceps, donec observasset signum maius prohibens quod animo meditaretur, fulmen; hoc ne a tribunis pl. factum esse crederent, opinor, fuerunt qui statuerent ea fulmina fuisse impetrativa, quamquam id ipsum nullo modo approbari potest ob illas causas quas dixi. Sed solvitur difficultas, cum a Servio discamus, eos qui auspicarentur ex signis oblativis in potestate sua habuisse ea signa refutare et abominari quae ad se pertinere nollent. Ita clarum est, tribunum plebis auspicantem, quamvis fulmen minime posceret, tamen omnia signa alius generis, quae post precationem dictam forte conspiceret, reicere potuisse quod ad se non pertinerent, et potuisse fulmen expectare. Omnino hac ratione demum explicatur, qui fieri potuerit ut aliquis, cum signa oblativa sine definitione rogasset, tamen de caelo et avibus solis auspicaretur si vellet; licuit enim, si qua alia signa interea forte ab eo observabantur, haec omittere, et de ea re etiam antea deos certiores facere potuit, cum tamen impetrativa non nuncuparet.

Redeuntes ad divisionem signorum, statuimus, tria fuisse genera auspiciorum haec: fortuito conspecta, oblativa

quaesita, impetrata. Itaque superest ut videamus, quot fuerint modi observandi et auspicandi.

Non omnes enim auspicari, qui auspicia observent, iam supra monui (p. 423). Primum nemo auspicatur, qui non ipse quod visum vel nuntiatum sit referat ad certam rem vel actionem. Huic enim id quod vidit *auspicium* non est factum, sed fulmen vel avis mansit. Deinde nemo auspicatur, qui non certa caerimonia rite inita, deos precatus, data opera signa conquirat de certa quadam re (quod etiam *auspiciis operam dare* dicitur). Has ob causas non auspicatur is qui ab auspicante tamquam auxiliarius vel administer adhibetur, ut „in auspicio ei sit”, i. e. ut nuntiet quidquid observat; quod ab eo nuntiatur, tum demum auspiciū fit, cum nuntiatio accipiat ab auspicante. Sic pullarius qui auspiciis adest, si nuntiat „aquilam vel fulmen visum esse”, „pullas pasci”, „exta contraria esse”, non auspicatur; sed auspicatur magistratus cui nuntiat. Sic augur qui in ipsis actionibus publicis magistratuum nonnullis (veluti in comitiis et conciliis et senatu et censu habendis) in auspicio est, si aut ipse observavit aliquid aut a magistratu vocatus vel ab alio homine certior factus aliquid factum esse cognovit, si voce edita „alio die” nuntiat magistratui id quod factum sit vitiasse eius auspicia, tamen non est auspicatus. Denique privati, si in comitiis, tonitru audito vel vi morbi comitialis aliquo correpto, acclamatione testantur et referunt quod accidit, non magis auspicantur, neque vocem edere possunt: „de caelo servavi” (i. e. de caelo auspicatus sum), sed nuntiant; quamquam eorum nuntiatio etiam ipsa ita differt a nuntiatione administri in auspiciis et auguris in actione, ut haec sit „nuntiatio cogens”, illa vero sperni possit. — Verum ob easdem causas etiam omnia signa et auspicia fortuito conspecta ex auspicandi genere excludenda sunt. Nobis quoque de hac observatione auspiciorum fortuita, praeter ea quae supra attulimus de praestantia Orientalis regionis et dextrae partis (p. 292—325), in hac quaestione diligenter agere propositum non est. Eius ratio omnium longissime pertinet; quam qui persequi voluerit, multam operam navare debet in colligendis indiciis quae per omnes litteras antiquas sparsa iacent. Is etiam, exemplis collatis, quaerere debet numqua libertas cuique concessa fuerit, cum fortuito signum

conspiceret, huius signi aut ad ipsius res referendi aut abominandi; quae libertas abominandi mihi quidem nulla fuisse videtur — nam ad auspicia fortuito conspecta non pertinere verba Servii supra sub 13^a allata, ostendi pag. 426, et omen *avertere* sive *detestari* non in hominum, sed in deorum potestate est, quamquam homines, si precatione a deis petunt ut hi omen avertant, tum etiam „omen detestari” ipsi dicuntur ¹⁾; omen „accipere” vero nihil aliud est quam „observare” ²⁾ —; exponere debebit, quantum in hoc genere valeat nuntiatio, et alia huiusmodi quaeret. Nobis h. l. mentio facienda est de loco notissimo Plinii: *haec satis sint exemplis ut appareat ostentorum vires et in nostra potestate esse ac prout quaeque accepta sint ita valere. In augurum certe disciplina constat, neque diras neque ulla auspicia pertinere ad eos qui quamque rem ingredientibus observasse ea negaverint, quo munere divinae indulgentiae minus nullum est* ³⁾. Credemusne, ei qui neget se aliquid observavisse, si nihilominus ex sua observatione noverit id accidisse, licere id pro arbitrio spernere? Plinium, cum deridendi causa illa scriberet, hoc revera significare voluisse credo. An vero credemus, legem auguralem quam consulto ambiguus verbis attulerit Plinius, hanc fuisse, ei qui ex nuntiatione aliena de aliqua re certior factus esset, si negaret se illud observavisse, id spernere licuisse? Manifestum mihi videtur, hoc verum esse, cum si alterum verum esset, ad absurdum redigeretur tota ratio observationis dirarum et ominum. Itaque locus ita interpretandus est ac si legatur:.... *neque diras neque ulla auspicia quae nunti-entur pertinere ad eos qui.... observasse ea negaverint*. Auspicantibus quoque licuisse, nuntiationem (quae sine mandato fieret) spernere, ostendit Cato apud Fest. p. 234: *domi cum auspiciamus, honorem me deum immortalium velim habuisse. Servi, ancillae, si quis eorum sub centone crepuit, quod ego non sensi, nullum mihi vitium facit. Si cui ibidem servo aut ancillae dormienti evenit, quod comitia prohibere solet, ne id quidem mihi vitium facit*. Hunc locum quoque ad nuntiationem pertinere patet. — Aliud rursus est, quod ei, qui metuit ne auspici-

1) Cic. Phil. 4. 4. 10; 11. 5. 11; Vatln. 16. 89. — 2) Cic. div. 1. 46. 108; Liv. 38. 18. 10; 1. 7. 11. — 3) Plin. n. h. 28. 17.

adversum fortuito observet, licet aliquid facere quo se ipse prohibeat ne id observet si forte accidat, cuius rei exempla praebet Cicero, div. 2. 36. 77; eo pertinet etiam tibicen ad sacrificia adhibitus, *ne quid aliud exaudiretur* ¹⁾.

Supersunt autem duo auspicandi modi, de quibus mox accuratius nobis videndum erit. Alter est ex oblativis, alter ex impetrativis sive ex legum dictione. Ad utrumque adhiberi possunt signa ex avibus et ex caelo (quae si impetrativa sunt, indigent templi aërii) et signa ex extis; qui hostiam consultatoriam caedit, auspicatur ex impetrativis, qui hostia honoraria deos mactat, si exta inspicit, auspicatur ex oblativis ²⁾. Quae signa unice impetrativa fuerint, infra videbimus, ad ea pertinent signa ex pullis. — Sed cum signa impetrativa, ut dixi, prospera sint, duplex esse potest ratio eorum observationis. Si quis *solis* impetrativis uti sibi proposuit, neque ullam rationem habet eorum quae praeterea forte observet, auspicia prospera sunt si illa impetrantur, adversa si non comparent; sin vero etiam ratio habetur oblativorum, haec multum valere possunt ad eventum auspicio- rum. Sed apud antiquos illud raro aut numquam factum est. Qui ex legum dictione auspicabantur, semper insuper observabant oblativa, ea certe quae ad genus impetritorum quo utebantur aliquatenus pertinere videbantur. Sic in hostiis caedendis, si hostia ab ara effugit, vel percussa mugitum dedit, vel in aliam partem corporis quam

1) Plin. n. h. 28. 2. 11; cfr. Mommsen Staat. 1. p. 87 n. 4. — 2) Val. Max. 1. 1. 1: „rebus divinis opera datur, cum aliquid commendandum est, precatione; ... cum inquirendam vel extis vel sortibus, impetrato; cum solemniter ritu peragendum, sacrificio”. — Auspicari vero recte dici eum qui exta consulat, inprimis probatur duobus locis, quibus agitur de consultatione extorum quam faciebat is qui senatum habiturus erat; quorum alter est Varronis apud Gell. 4. 7. 9: *immolare prius auspicarique debere qui senatum habiturus esset*; alter Cic. fam. 10. 12. 3: *non satis diligenter praetorem auspiciis operam dedisse*; cfr. Serv. Aen. 1. 446: *auspicato ... senatus haberi*, et App. 2. 116: *claviferae*. Nam cum omnes auctores, qui de interitu Caesaris et auspiciis ab illo supremo die in Curia captatis diligenter agunt, ostendant alia auspicia praeterquam ex extis non esse observata ab eo qui senatum vocasset (quod recte monuit Mommsen Staat. 3. p. 936 n. 2; cfr. Willems Sénat. 2. p. 173, Lange R. A. 2. p. 375), apparet, *immolare et auspicari* a Varrone dictum esse pro: *immolare et exta inspicere, auspiciis operam dare* vero a Cicerone dictum esse eum qui exta consulere. — Auspicia vero dicta esse signa in sacrificiis observata (piscularia, pestifera), affirmat Festus p. 344.

oportebat cecidit, ea hostia non litatur, et auspicia habentur adversa ¹⁾). Etiam cum ex pullis auspicarentur Romani, *silentium* observatum esse videtur ²⁾), i. e. absentia omnium signorum prohibentium; cum vero auspicarentur Romani ex avibus aut de caelo, semper praeter impetrativa etiam oblativorum ratio habebatur diligentissima. Quatenus autem oblativa prohibentia etiam praevaluerint postquam impetrata iam erant signa rogata, quatenus vero etiam prospera ducta sint auspicia si silentium servatum esset quidem sed signa rogata non comparerent, infra etiam videbimus. Nunc singulas observationes auspiciorum per-censebimus, ut ostendamus ad utrum auspicandi modum referendae sint.

§ 2. DE MODIS AUSPICANDI GRAECORUM ET ETRUSCORUM.

Graecis minime ignota fuit ratio auspiciorum impetritorum, ut ostendunt auspicia ex extis saepissime ab eis usurpata. Sed signa ex avibus et caelestia semper eis fuerunt oblativa; templum aërium non adhibuerunt.

Quod antequam paucis exemplis confirmem, mentio facienda est unius caerimoniae Atheniensis, quae memoriae tradita est, qua ex caelo ita auspicabantur quidam ut ad rationem Romanam proxime eos accessisse confitendum sit. Pythaistae enim, sacerdotes Athenienses, cum Delphos profecturi essent ad sacra Apollini facienda, iter tum demum inire solebant, cum stantes ad aram Iouis Fulminatoris observassent fulgur super montem Harma, ἀστραπήν δι' Ἄρματος; huius auspicii observationi destinati erant terni dies totidemque noctes primi mensis, deinde secundi mensis, si opus erat, totidem dies et noctes, denique totidem tertii mensis; postquam fulmen visum erat, iter inibant ³⁾). Huius caerimoniae ratio cognata est rationi templi aërii Romani; hoc fulmen certe impetrativum dicendum est, et in certam partem caeli directi erant qui observabant; fortasse, si amplius hanc rationem adhibere et ceteris fulminum, deinde

1) Fest. p. 244; Plin. 8. 183; Liv. 21. 63. 13 sq.; cfr. loc. quos coll. Marquardt Staatv. 3. p. 180 n. 6. — 2) Cfr. Cic. 2. 34. 72; Liv. 10. 40. 2; Schol. Sabid. Verg. Aen. 10. 241. — 3) Strabo p. 404.

avium, observationibus etiam eam applicare placuisset Atheniensibus (nam, quantum novimus, illa caerimonia fuit sola ad quam ea ratio adhibita sit) ex ea paulatim pervenire potuissent ad templum aliquod aërium Romano simile; sed ipsa haec ratio Pythaistarum qualis revera fuit, longe etiam distat a ratione Romana. Primum templum a Pythaistis factum esse, lineis et planis ductis per caelum et terram, non accipimus; deinde causa cur versus certam regionem se verterent non fuit praestantia universa illius regionis, sed alia aliqua res fortuito accedens; si quid conicere licet, via qua legati Delphos ire solebant fortasse fuit via Thebana quae per Acharnas et Phylon in Boeotiam ducebat, quod si verum est, in ea re inesse potest causa directionis illius, quod deus in ipsa illa via signum eundi excitaturus esse credebatur qua ituri erant sacerdotes, nam Harma mons est pars occidentalis Parnetis iugi, et imminebat castello Phylae quod in illa via situm erat; nisi forte praestat suspicari, fulgura vespertina et nocturna, quae Athenis aestate creberrima conspiciuntur, crebro inprimis visa esse e regione Septemtrioni adiacente, supra hunc montem, in quo etiam propter imbres frequentes dedicatum erat sacellum Iovis Pluvii, et eam ob causam hunc montem aptissimum visum esse unde fulmen quaererent; quidquid id est, ad templi aërii Romani rationem etiam hac in re certe non pervenerunt Graeci. — Aliud exemplum observationis signi caelestis, in qua tempus quidem et signi genus ab hominibus constituebatur, locus vero deis liber relinquebatur, praebet caerimonia notissima qua ephori Spartani decimo quoque anno deos interrogare solebant, num oporteret reges, quod aliquid ex patrio ritu casu negligentiae praetermisissent, imperio se abdicare, ut renovarentur sacra et auspicia; hoc deis ita visum esse et de ea re accuratius sibi inquirendum esse apud oracula publica censebant Spartani, si ephoris nocte illuni et innubi totum caelum hoc consilio perscrutantibus stellam labentem monstravisset deus¹⁾. Haec caerimonia etiam longius distat a natura rationis Romanae.

Sed ceteroquin ratione prorsus libera semper usi sunt Graeci in avibus et fulminibus observandis. Sic neminem fugiet, cum

1) Plat. Agid. 11.

inspiciat versus Sophoclis, auspicia quae ex avibus observavisse tradatur Tiresias, non fuisse ita ab auspice rogata ut de genere avium cum deis pepigisset, sed ultro a deis ei fuisse oblata cum ex certo consilio observare coepisset quid dei sibi monstraturi essent, et ex ipsius disciplina, non vero ex legum dictione ei fuisse interpretanda auspicia quae videret ¹⁾. — Deinde agendum nobis est de versibus notissimis Statii, qui sunt Thebaid. 3. 450—569. Eos ad ritum auspicandi Romanum illustrandum hodie fere adhibere solent viri docti, sive quod credant ibi poetam verbis suis executum esse ritum Romanum, sive quod putent omnino nihil interfuisse inter Romanum et Graecum; nobis demonstrandum est, primum eos ad Graecum ritum referendos esse, deinde observationem ibi descriptam longe diversam esse ab observationibus quae Romae a magistratibus de templo aërio haberi solerent. Primum quod vocabula Graeca *δεξις* (Orientalis) latine per „laevus”, *ἀριστερὸς* (Occidentalis) latine per „dexter” expressit poeta, id recte fecit cum latine scriberet, et eodem iure fecit quo pro „*Ζεύς*” posuit „Iupiter”. Ceterum omnia in his versibus Graeca sunt, quod maxime apparet cum duo auspices, Melampus et Amphiaraus, Graeco more coronati et vittati agant (vs. 466 et 566), non vero capitibus velatis ut solebant Romani. Deinde auspicandi ratione prorsus libera utuntur. Hoc primum apparet ex loco. Nam in loco profano, in summo monte, sub divo considunt; tabernaculum non faciunt. Deinde precantur quidem Iovem, et signa rogant; sed non certa signa certo loco videnda poscunt, neque solum fausta ab Oriente, sed *etiam*, si deis ita placeat, *prohibentia* ab Occidente; vs. 490 sqq. (cfr supr. p. 321 n. 2):

„Si datur

Signa feras *laevusque* (*ἀριδείξια*) tones; tunc omnis in astris
Consonet arcana volucris bona murmura lingua.

Si prohibes, hic necte moras, *dextrisque* profundum

Alitibus praetexe diem”.

Atqui signa *prohibentia* in legum dictione rogari, signa dextra de templo aërio observari non possunt, vid. supr. p. 288. — Duo versus vero qui a nonnullis viris d. citantur, ut demon-

1) Soph. Antig. 999—1022.

strent auspices Statii e more Romano templum aërium fecisse, nihil valere facile ostendam. Alter est 486; poeta ibi quaerens cur avibus data sit facultas praesaga, dicit eas fortasse olim fuisse homines, in aves transformatos, qui „nostraque ab origine, versis corporibus, subiere Notos”. Ad hunc versum Weber adnotat: „*Notos*: ad meridiem enim augur Romanus obtutum dirigebat”. Sed satis patet, *Notos* h. l. pro aëre universo positos esse. — Alter versus est 459:

„ire tamen, vacuoque sedet petere omina caelo”.

Hunc versum Marquardt¹⁾ attulit, cum diceret „sedere” esse verbum sollemne auspicantium, et id vocabulum rettulisse videtur ad auspices Romanos „immos sedentes”. Sed sufficit parvulum errorem viri clarissimi indicare; „sedet” enim h. l. est pro „stat vel sedet sententia” (cf. Stat. 1. 324 et 3. 491), neque pertinet ad sessionem auspicii. Quamquam longe abest ut contendam, non sedisse auspices Graecos; Tiresiae *παλαῖν θᾶκον δριδσκοπῶν* memorat Sophocles (Antig. 999); sed cavendum erat ne ex vocabulo latino „sedere” perperam in hos versus inducto efficeretur Graecos quoque *immos* sedisse. Revera in his versibus Statii auspices Graeci minime immoti sedent; immo totius „templi caelestis” rationem habent, et in omnes partes circumspiciunt (vs. 498—500 „postquam rite diu partiti sidera *cunctas* perlegere animis oculisque sequacibus auras”); tandem ad Orientem eos vocat (vs. 524 „huc adverte animum”) adventus agminis cygnorum qui ex Oriente advolant, „clara regione profundi aetheros”, quos frustra aggrediuntur septem aquilae; ex hoc omine deducunt, socios Amphiarai frustra adorituros esse Thebanos. Haec omnia igitur a templo aërio et certa directione quam maxime aliena sunt. Denique ipsum genus avium quod conspiciunt ostendit, auspicia ab eis visa non esse Romano more rogata neque legum dictione impetrata. Servius enim diserte tradit, Romanos ex cygnis, si forte apparerent auspicantibus, augurium quidem petere potuisse oblativum nisi forte eos abominari mallent, sed cygnos non fuisse inter aves augurales quas legum dictione poscere solerent Romani auspicantes; atqui aves quarum apud Statium diligentissime rationem habent

1) Marq. Staatsverw. 3^a p. 404 n. 3; cfr. Mommsen Staatr. 1^a p. 105 n. 4.

auspices, sunt cygni¹⁾. Apparet igitur rationem auspicandi Graecam, cuius exemplum praebeat Statius, prorsus liberam fuisse ab omnibus illis praeceptis et cautionibus quae adhibuerunt magistratus Romani de templo aërio ex legum dictione auspicantes.

Iamvero de hac liberiore auspicandi ratione qua Graeci usi sunt, quod praeterea addam non habeo; cum brevi percurrerem narrationem Statii, qua nulla quantum novi amplior neque plenior apud auctores veteres extat, res praecipuas simul tetigi. Hoc unum etiam animadverto: auspices Graeci antequam observandi initium faciebant, regiones (quattuor, ut videtur) determinare solebant. Apud Statium sidera adhibentur ad constituendos fines regionum in caelo (vs. 498: „rite diu partiti sidera”). Graeci igitur, cum auspicantes in omnes has regiones vicissim obtutum dirigerent, usi sunt illo „templo caelesti” quod est ipsum caelum, cuius partes apud Romanos anticam sinistram posticam dextram idcirco dictas esse tradit Varro, quod Romani crederent deos in septentrionali regione habitare (supr. p. 290). — Praeterea animadverto, etiam auxilios sive administros ad auspicia adhibuisse Graecos, quorum nuntiatione uterentur, ut ostendunt quae de Tiresia leguntur apud Sophoclem.

Illis autem quae de ritu Graeco a Statio didicimus statim uti nobis licet ad explicandum errorem Plutarchi, qui describens inaugurationem illam Numae regis a Livii narratione deflexit. Livius enim, ut supra ostendi (p. 283 sq.), tradidit augurem in Orientem se direxisse, et templum aërium sive prospectum certum determinavisse in quo signa observaret („intra eos fines quos feci”). Plutarchus vero: *περιεσκόπει*, ait, *τὰ παρὰ θεῶν ἐν οἰωνοῖς ἢ συμβόλοις προφαινόμενα, πανταχόσε τὰς ὄψεις περιφέρων*²⁾. Is igitur in errorem incidit; sed errorem quem alioquin mirari tantum possis, nunc ratione Graeca cognita facile ignoscas homini Graeco; Plutarchus enim pro ritu Romano substituit auspicandi modum Graecis vulgatum, et eam ob causam quidem, ut videtur, quod ignorabat ritum Romanum.

Verum Dionysius quoque, quamvis ritum Romanum melius

1) Supr. p. 420 sqq. sub 6° et 14°. — 2) Plat. Num. 7.

exsecutus sit quam Plutarchus, tamen in simili re etiam in similem errorem incidit, is quoque ritus Graeci nimis memor ut videtur. Nam cum narret auspicia a Romulo regnum ineunte capta¹⁾, ita narrationem incipit: *ἐπειδὴ καθῆκεν ὁ χρόνος ἀναστάς περὶ τὸν δρόρον ἐκ τῆς σκηνῆς προῆλθε· στάς δὲ ὑπαίθριος ἐν καθαρῷ χωρίῳ* — εὐχέτο κ. τ. λ. H. l. recte *tabernaculi* mentio fit; recte quoque in eo cubuisse, et e lectulo surgens auspicia cepisse narratur rex; sed non attendit Dionysius, ipsam quoque observationem a *sedente* in *tabernaculo* factam esse, et perperam e tabernaculo regem processisse tradit, in errorem inductus, ut videtur, more Graecorum, qui semper sub divo auspicabantur.

De ratione qua usi sint Etrusci, duas res animadvertisse sufficiat. Primum cum multas disciplinas ad sacra pertinentes quas coluerunt Romani, etiam ratione haud absimili sed magis subtili, artificiosa, implicata, superstitiosa ab aruspibus Etruscis cultas esse sciamus, veluti extispicium, artem fulguralem, procurationem fulguritorum, artem ex avibus auspicandi, disciplinam templi caelestis sive regionum caeli, limitationem cuius prima origo ad aruspices refertur, non aequè id cadit in disciplinam templi aërii; nusquam apparet Etruscos, quos fere omnis reliquae religionis peritissimos habuerunt Romani, ab eis um-

1) Diunys. 2. 5. — Quae de hoc loco nuper scripsit Regell („Zu Diunysios“, in Jahrb. f. Phil. 1888 p. 544—548), silentio praetermittere non licet. — Dionysius narrat *auspicia a Romulo regnum ineunte capta*, quibus regem *διαμαντεύσασθαι περὶ τῆς ἀρχῆς* recte dicit; si Dionysius narrasset *inaugurationem* Romuli, repugnasset traditioni vulgatae, quae collegium augurum postea demum a Romulo aut a Numa institutum esse fert. Livius autem (l. 18) et Plutarchus (Num. 7) narrant inaugurationem *Numae* („rex de se quoque deos consuli iussit“). Utramque narrationem nulla rerum perantiquarum memoria niti, sed eum fide deductam esse ex institutis recentioribus, et alteram quidem (a Dionysio) ex *primis auspiciis consulum* quae libera republica quattuordecim sine ulla augurum opera haberi solebant, alteram vero (a Livio et Plutarcho) ex inaugurationibus sacerdotum, quae per angurem fiebant, hodie apud omnes constat. — Has duas narrationes ita componere aequum censuit Regell, ac si *ad eandem rem* pertinerent; deinde prolixè ostendit, eas toto caelo differre; denique rectissime concludit, non ad eandem rem eas pertinere, et quam narret Dionysius, nunquam non esse inaugurationem; revera Dionysius id diserte dicit, Romulum non inauguratum esse, sed consulum mare *διαμαντεύσασθαι* ipsum *περὶ τῆς ἀρχῆς*. Nihilominus tenendum censet Regell, Dionysium illa loco vulgasse *inaugurationem* describere, et eam ubi causam eum „imperitiae rerum auguralium“ praeclarum testimonium dedisse sine ulla causa statuit.

quam esse magni aestimatos tamquam huius disciplinae peritos; iam hoc suspicionem movet, ea disciplina caruisse Etruscos ¹⁾. — Deinde, cum omnia signa aëria et caelestia, cum alites ²⁾, tum fulmina ³⁾, propriae regioni attribuire solerent Etrusci, non solius *Orientalis* regionis (quae sola in templo terrestri observari potest), sed *omnium* caeli regionum (quas sedecim habebant) aequae ab eis in auspicando ratio habita sit necesse est; atqui haec ratio observandi et aestimandi signorum secundum regiones diversas, excludit notionem et usum templi aërii. Itaque quamquam confitendum est, disciplinam haruspicum tam parum plene nobis notam esse, ut vix quidquam in universum affirmare liceat, statuimus tamen nullum apud eos templi aërii vestigium inveniri, et ea quae de eorum disciplina et ritu nobis tradita sint eiusmodi esse, ut repugnent naturae templi aërii.

§ 3. DE AUSPICIIIS ROMANIS PRIVATORUM ET SACERDOTUM.

Romani non solum multum semper tribuerunt signis oblativis fortuito conspectis, cum aliis, tum ex avibus et de caelo, de quibus etiam praecepta nonnulla extitisse apparet in libris reconditis augurum Romanorum ⁴⁾; sed etiam utramque auspicandi rationem ab eis adhibitam esse constat.

Sed apud Romanos primum invenimus quod fortasse etiam apud Etruscos et Italicos fuit, cuius apud Graecos vero nullum vestigium apparet, ius quoddam auspicandi, quo alii careant alii utantur. Quaescentes autem, *cur* Romae certi iuris limitibus circumscripta sit potestas auspicandi quae apud Graecos omnibus erat qui periti esse sibi videbantur, et *quomodo* ea potestas facta esse possit ius, quae natura omnibus mortalibus communis esse videatur, responsum facile invenimus. Primum enim, cum auspicia Romana sola pro iustis auspiciis haberen-

1) Cic. nat. deor. 2. 4. 11; div. 2. 85. 75; cfr. Rubino Untere. p. 40 n. 4. —

2) Liv. 1. 34. 9. — 3) Dion. 9. 6 (p. 1752): *οἱ τε μάντιες ἀκριβέστερον τῶν ἑλλοδί που δεκοῦντες ἐξητακίμαι τὰ μετάρσια, πόθεν τε αἱ τῶν κεραυνῶν γίνονται βολαὶ καὶ τίνες αὐτοὺς ὑποδέχονται μετὰ τὰς πληγὰς ἀπύοντες τόποι, θεῶν τε οἷς ἱκετοὶ ἀποδίδονται καὶ τίνων ἀγαθῶν ἢ κακῶν μνησταί...* — 4) Serv. Aen. 1. 398 vid. sup. p. 420 sub 6°; Cic. div. 2. 35. 73.

tur, potestatem *iuste* auspicandi non longius quam ad cives Romanos pertinere suo iure statuerunt Romani; observationes quas habere sibi videbantur peregrini, quamquam eae *nobis* certe auspicia dicenda sunt, a Romanis non dicebantur auspicia, et eos qui haberent potestatem observandi, si cives Romani non essent, ius auspicandi habere negabant. Deinde potestatem observandi, qua revera nemini interdici poterat, inutilem et vanam et ob eam causam nullam esse duxerunt Romani, nisi observatio ita referretur ad actionem aliquam privatam vel publicam, eodem die peragendam, ut per eam effectum adipisceretur cum eam aut fieri sineret aut prohiberet, aut nisi ad totum statum reipublicae ita referretur, ut effectum caperet cum publice extra ordinem aliquid decerneretur. Id cum duobus modis accidere possit, ut effectum capiat observatio auspiciorum, aut si ei qui auspicatur ipsi agendum est, aut si eum qui auspicatur consultit is qui acturus vel decreturus est et ex eius responso actionem suam vel decretum pendere patitur (quod facere potest aut sua voluntate motus aut lege aliqua coactus), ea sola auspicia esse dicebant Romani, quae observaret aliquis aut *agendi causa*, aut *respondendi causa*. Quodsi de prioribus primum videmus, manifestum est potestatem auspicandi *agendi causa* vanam et irritam, i. e. nullam esse, sine potestate agendi; haec vero cum penderet ex iure agendi, etiam potestatem auspicandi agendi causa eodem hoc iure contineri arbitrati sunt Romani, et eos qui ius civiliter aut publice agendi non haberent, iure auspicandi agendi causa carere dixerunt. Ex. gr. si quis iure matrimonii legitimi carebat, is etiam iure auspicandi, iusti matrimonii contrahendi causa, carere dicendus esse videbatur. Servi vero et peregrini, qui *nihil* civiliter aut publice Romano iure agere poterant, etiam hanc ob causam iure auspicandi agendi causa carere dicebantur. — Potestas vero *ex auspiciis respondendi*, quam habebant omnes qui consulebantur aut privatim aut publice ab aliquo qui agere vel decernere poterat, tamen ad *auspicia* (Romana) non pertinere videbatur, neque esse ius ex auspiciis (Romanis) respondendi, si deferbatur ad servum vel peregrinum aliquem. Quodsi autem forte alicui placebat, seposito omni consilio civiliter aut publice agendi, et carenti omni iure ex auspiciis Romanis respondendi,

exquirere voluntatem deorum de re quae ad ipsum pertineret aut de re aliena, non eum prohibebat ius sacrum quominus observaret quod vellet, et is *nobis* quoque auspicari dicendus est, quamquam auspicari non dicebatur in iure sacro. Id facere poterant servi et peregrini, sua negotia agentes, si suae peritiae confidebant, vel de negotiis alienis, si cui eos consulere libebat. Sic apud Plautum crebro videmus servos aliquam auspicandi speciem adumbrantes, qui tamen ius auspicandi exercere dici non possunt; et peregrini Etrusci (haruspices), si de aliqua re aut privatim aut publice consulebantur, si forte observatione signorum eis opus erat ut ad consultationem responderent ¹⁾, de ea re auspicati esse nobis quidem dicendi sunt, sed tamen iure auspiciorum nullo utebantur. Privatim autem ex auspiciis consuli et respondere poterant omnes cives Romani qui ius auspiciorum habebant; sed publice, i. e. a potestatibus publicis, senatu, magistratibus, sacerdotibus, soli augures consulebantur de voluntate deorum ex auspiciis exquirenda, et his solis fuit ius ex auspiciis publice respondendi, partim perpetuum et legitimum, cum leges praescriberent magistratibus et sacerdotibus de certis quibusdam actionibus eos consulere, partim vero repentinum, cum aliqua publica actio vel res aut Sen. Cto aut voluntate magistratus alicuius ad eos referretur ut de ea ex auspiciis responderent.

Ius auspicandi autem, quod ex iure civiliter aut publice agendi pendebat, olim eis civibus Romanis solis concessum erat, qui erant gentium patriciarum. In iure sacro enim ius auspiciorum, ut iura civilia, aut natalibus aut privilegio (cooptatione inter patricos) acquiri credebatur; cum vero plebei, qui ex civibus oriundi non erant, ad iura civilia admissi quidem essent a iure publico, sed non ex omnibus partibus cum patriciis aequiparati (inter patricos cooptati) essent, ius sacrum aliquamdiu non agnovit eorum ius auspicandi et auspicato agendi. Plebei non impediabantur quidem, quominus peragerent sollemnia sua quae aut imitando a patronis avitis sumpserant, aut a maioribus suis latinis didicerant; sed pontifices et augures, patricii omnes, cum essent soli legitimi interpretes omnis iuris sacri,

1) Cfr. Gell. 6. 1. 3, ubi haruspices Scipioni respondent *sacrificio facto*, et passim

suo iure tenebant, ea auspicia non esse; et valebat ea doctrina, in iure sacro orta, quamdiu non placebat iuri publico eam diserte tollere aut aliqua ex parte ei derogare. Verum cum a. 449 et deinceps ius publicum coepisset, utilitatis publicae causa, ad ipsa auspicia publica aliqua ex parte admittere plebeios, vis universa illius doctrinae necessario peribat. Doctrina ipsa quidem numquam diserte sublata est, cum id necessarium non esse videretur; Romani enim semper quantum fieri poterat se abstinuerunt a regulis iuris sacri radicitus evertendis; gravissimae reliquiae eius haud paucae remanserunt in iure publico et semper valuerunt, cum id pateretur ius publicum, quarum fuit haec: „in interregno ad patricos solos redire auspicia publica magistratuum”, et haec: „senatores plebeios non posse participes fieri Patrum Auctoritatis, i. e., non posse auctores fieri legi auspicato factae”, et haec: „tribunos plebi non posse ex impetrativis signis publice auspiciari”; sed tamen multae aliae res, quae aequè nitebantur illa doctrina iuris sacri, singulae ordine a iure publico sublatae sunt, quarum erat haec „plebeios non posse ad connubium cum patriciis et ad honores et sacerdotia admitti”; et iam a. 449, cum ius auspiciandi publice ex oblativis conciliorum causa daretur tribunis plebi, facto pronuntiatum est a iure publico, auspicia plebeiorum esse iusta et Romana; et recte irascebantur plebei cum ad illam doctrinam postea etiam provocarent patricii ut commoda sua tuerentur specie iuris sacri; ab a. 449 certe ius auspiciorum Romanorum revera pertinuit ad omnes cives Romanos.

Ius auspiciorum Romanorum autem, quod omnibus civibus commune fuit, dicitur *spectio*; qui eo utitur, dicitur *specionem, auspicium, auspicia habere*. Spectio enim, quae proprie est omnis observatio auspiciorum consulto facta¹⁾, quae vero apud Romanos eis solis esse dicebatur, ut diximus, qui iure suo cum effectu de aliqua re auspiciari poterant, inde facta est *ius exquirendae voluntatis eorum ex auspiciis oblativis aut impetritis*²⁾; idem valet de vocabulo *auspicium*, quod prorsus idem est³⁾.

1) Fest. p. 333: „spectio in auguralibus ponitur pro aspersione”. — 2) Varro l.l. 6.82: „in auspiciis distributum est, qui habent specionem, qui non habeant”. —

3) Fest. p. 2; Serv. ad Aen. 3.375, supr. p. 419 sub 2°.

Illo sensu utrumque vocabulum adhibitum esse videtur loco quodam Festi, ubi legamus necesse est: *privatis* (pro: satis) spectio sine nuntiatione data est, ut ipsi auspicio rem gererent, non ut alios impedirent nuntiando" ¹⁾).

Sed aliae actiones privatim omnibus civibus permissae sunt; aliae sacerdotibus; aliae vero magistratibus solis; eadem ratione igitur divisa sunt auspicia et ius auspicandi. De actionibus privatis omnibus privatim agendi causa auspicari licet; de sacerdotum actionibus vero nemini nisi sacerdotibus; de magistratuum, actionibus nemini nisi magistratibus; praeterea, ut supra dixi, auguribus etiam licet de omnibus rebus publicis sive sacris sive profanis auspicari respondendi causa si a senatu vel magistratu vel sacerdote consuluntur. Omnes observationes his regulis repugnantes, quas habere placeat cuiquam, ex. gr. si privatus se auspicia captasse dixerit de actione consulari, vel consul de actione aliqua pontificis, vel augur de actione aliqua consulis, de qua consultus non est a consule ipso qui acturus est, irritae et vanae et ob eam causam iure nullae sunt; augures, quatenus consulti non sunt, et reliqui sacerdotes, carent iure de actionibus magistratuum auspicandi, quia eis pro magistratu agere non licet; magistratibus vero non licet auspicari de actionibus sacerdotum, quia pro sacerdote nihil agere possunt. Eatenus igitur spectione, quam omnes cives habuisse novimus, omnes cives *carere* dicendi sunt, quatenus sermo est de genere aliquo actionum, quas aut peragere non liceat cuique, aut quas non consulendi causa ad quemque rettulerit senatus vel magistratus vel sacerdos. — Actiones sacerdotum autem, et auspicia quae de eis actionibus a sacerdotibus captari possunt, quin *publica* esse dicamus, nullum dubium est. Hoc vocabulum enim comprehendit quidquid ad rempublicam pertinet. Sic sacerdotes ipsi dicuntur *publici* vel *populi Romani* ²⁾; ius de sacerdotibus constitutum dicitur pars iuris publici ³⁾; ipsa sacra dicuntur *pu-*

1) Fest. p. 333. Pro *satis* Mommsen legendum esse coniecit *at his* (scil. *magistratibus*). Sed magistratus non caruisse nuntiatione, cum aliunde notum est, tam apparet ex verbis Ciceronis a. 44 dictis Phil. 2. 32. 81: „nos (augures) nuntiationem solam habemus, consules et reliqui magistratus *etiam* spectionem". Ceterum de loco Festi alibi accurate mihi agendum est. — 2) Sac. publ.: Liv. 26. 23. 7; 42. 28. 10; Cic. leg. 2. 8. 20; 2. 15. 37; Sac. Pop. Rom.: Cic. dom. 1. 1. — 3) Ulpian. Dig. 1. 1. 1. 2;

blica¹⁾; secundum hanc rationem etiam sacerdotes *publice auspicari* dicuntur²⁾. Itaque *auspicia publica*, quae *privatis* opponuntur (quamquam eius distinctionis rarissime mentio fit)³⁾ etiam comprehendunt auspicia a sacerdotibus captata. Sed cum multum interesset inter actiones sacerdotum et magistratum, cum magistratibus, qui soli auspicia semper a *populo* accipiebant⁴⁾, solis etiam (praeter pontificem maximum) ius esset administrandae reipublicae, iubendi, coercendi, cum populo et patribus agendi, saepe etiam opus erat distinguere horum auspicia, quae sola reipublicae administrandae et iussorum publicorum faciendorum causa captari poterant, ab auspiciis sacerdotum. Ad eam distinctionem faciendam minime aptum erat vocabulum *publicus* quia id ad utraque auspicia pertinebat; itaque hoc vocabulum omnino raro adhibetur; sed vulgo vocabulum *auspicia*, artiore sensu adhibitum, nude poni solet pro eis quae sunt *auspicia magistratum*⁵⁾. Cicero duobus locis quidem illi vocabulo adiungit verba: *populi Romani*, quae ancipitia essent, nisi eius verba ipsa satis declararent, quatenam essent auspicia de quibus cogitaret⁶⁾; sed vulgo idem aequae ac reliqui auctores, omni definitione omissa, *auspicia* dicit pro *auspiciis magistratum*, exclusis auspiciis privatorum et sacerdotum⁷⁾; itaque ex

Instit. 1. 1. 4; Isidor. Orig. 5. 8: «(iuris) studii duae sunt positiones, publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem... publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit». — 1) Liv. 2. 2. 1; C. I. L. 10. 797; Asc. p. 18. — 2) Fest. p. 18: «auguraculum appellabant antiqui, quam nos arcem dicimus, quod ibi augures publice auspicabantur». — 3) Liv. 4. 2. 5: «perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque afferre». Dio 38. 13. 3: ἡ μαντικὴ ἢ θυμορία. — 4) Cic. div. 2. 36. 76. — 5) «Auspicia magistratum» legitur apud Censorin. d. u. 23. 4; cfr. Gell. 13. 15. 4 (Messalla): «patriciorum (magistratum) auspicia». — 6) Cic. dom. 14. 38: «auspicia populi Romani, si magistratus patricii creati non sunt, intereant necesse est»; hoc loco sola auspicia magistratum significari manifestum est. Altero loco, deor. nat. 2. 4. 11: «an vos Tusci ac barbari auspiciorum populi Romani ius tenetis», omnia auspicia Romana, cum privata tam publica significantur. — 7) Cic. div. 2. 36. 76: «a populo auspicia accepta habere»; ibid.: «proconsules auspicia non habent»; nat. deor. 2. 3. 9: «auspicia ponere»; leg. 3. 12. 27; leg. 3. 3. 9: «auspicia patrum sunt» (quo loco significari auspicia quae *privatim* caperentur, perperam statuit Rubino, Unters. p. 87 n. 1, his enim *semper* atuntur patricii); Liv. 5. 46. 11: «neo nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere». Praeterea ubi leguntur formulae: «auspicia bellica habere», «suis vel alienis auspiciis rem gerere», nunquam significantur auspicia quae quis tamquam civis Romanus habet, neque quae tamquam sacerdos habet si forte sacerdotio fungitur, sed quae tamquam magistratus observare potest.

sententia verborum efficienda semper est vis huius vocabuli, cum eodem vocabulo nude posito etiam utantur auctores ad designanda auspicia privatorum et sacerdotum ¹⁾. — Verum ius auspicandi de actionibus magistratuum, i. e. ius auspicandi reipublicae administrandae et iussorum publicorum faciendi causa, in usu loquendi Romanorum suum vocabulum accepit; hoc solum semper dicitur *auspicium* ²⁾. Pro eo Cicero semel eodem sensu artiore adhibuit voc. q. e. *spectio* ³⁾. Vocabulum *auspicium*, quamquam dubium non est quin ab etymo significet omne ius auspiciorum, quo sensu semel etiam adhibetur ⁴⁾, tamen ceteroquin constanter ab omnibus adhibitum est eo sensu artiore, quo significet ius magistratuum auspicandi reipublicae gerendae causa, neque umquam ambiguum est ⁵⁾.

Agendum nunc est de ratione, qua iure suo auspiciorum usi sunt privati et sacerdotes. — De observationibus privatorum brevissime agam; omittam totum genus sortium et extispicii, neque quaeram quales fuerint actiones quas auspicato gerere solerent; sed quid in observationibus antiquo ritu privatim habitis valuerint oblativa, quid impetrata, brevi indicabo. Videntur autem privati, quantum pro certo aliquid statuere nos patitur testimoniorum inopia, si ipsi observabant, impetrata non quaesivisse; sed praeterea saepe, si impetritis opus esse videretur, consuluisse videntur viros peritos, auspices, per quos auspicia captarent, i. e., qui *pro se* respondendi causa auspicia captarent. Illud apparere videtur ex loco Ciceronis notissimo, quo describitur observatio a muliere privatim habita, non nuptiarum causa, sed cum vellet eo die sororis suae filiam viro despondere ⁶⁾.

1) Liv. 4. 6. 2; 6. 41. 6 et 7; 10. 8. 9. — 2) Cic. leg. 3. 4. 10: „omnes magistratus auspicium — habent”; Liv. 5. 46. 6; 10. 7. 7; 10. 8. 9; 22. 1; 28. 9. 10 et passim; praeterea in formulis frequentissime adhibitis: „auspicium et imperium”, et „auspicio alieno aut suo rem gerere”. — 3) Cic. Phil. 2. 32. 81: „nos (augures) nuntiationem solam habemus, consules et reliqui magistratus etiam spectationem”, i. e., auspicium, cfr. adn. 2. — 4) Fest. p. 338, supr. p. 441 n. 1. — 5) Memorabilis est locus Liv. 10. 8. 9: „penes vos *auspicia* esse, vos solos gentem habere, vos solos iustum imperium et *auspicium* domi militiaeque”. — 6) Cic. div. 1. 46. 104: „L. Flaccum, flammam Martialem, ego audiivi cum diceret Caeciliam Metelli, cum vellet sororis suae filiam in matrimonium collocare, exisse in quoddam sacellum, omnis capiendi causa, quod fieri more veterum solebat. Cum virgo staret et Caecilia in

Observatio fit in sacello; mentio nulla fit finium intra quos expectentur signa, nulla signorum *sinistorum* quibus res decerni debeat. Mulier quae auspicatur sedet quidem, sed minime immota sedet. Denique vocabulum „omen capere“, quo utitur Cicero (Val. Max. scripsit „nuptiale omen petere“, cfr. Stat. Theb. 3. 459), ipsum excludit signa impetrata. Quaesitum esse videtur silentium (eodem ducunt verba Catonis ap. Fest. p. 234, supr. p. 429), et praeterea expectata esse videntur signa oblativa, partim fortasse ex avibus, partim ex aliis rebus, vocibus, sonis; quae si non occurrebant, silentium aliquamdiu servatum sufficiebat; si occurrebant, utrum prospera an adversa essent, perpendendum erat. — Hoc vero, de certis quibusdam rebus privatos non ipsos auspicatos esse, sed advocavisse auspices privatos, qui respondendi causa impetrarent signa, ex aliis locis Ciceronis et Varronis apparere videtur¹⁾; etiam in eo carmine Horatii, in quo memoratur legum dictio in rebus privatis, non ipsa Galatea, sed pro ea ipse poeta tamquam „providus auspex“ avem sinistram poscere fingitur²⁾. Eodem modo respondendi causa a privatis saepe adhibiti sunt haruspices, qui exa pro se consulerent ritu peregrino; saepe etiam ab ipsis hostiae auspicandi causa caesae sunt³⁾.

Non omnia auspicia Romana privatis utenda concessa erant. Pullos privatim consulere fortasse licebat, sed pullarii opera non magis uti licebat privatis, quam lictores habere, cum ea essent insignia imperii⁴⁾. — Praeterea de caelo auspicari lege prohibebantur⁵⁾. Id factum est quia fulmen solum auspicium erat quod tantam vim haberet, ut semper, quaecumque fuerat

sella sederet neque diu ulla vox extitisset, puellam defatigatam petisse a matertera ut sibi concederet, paullisper ut in eius sella requiesceret; illam autem dixisse. Vero, mea puella, tibi concedo mea sedes“. Quod omen res consecuta est. Ipsa enim brevi mortua est, virgo autem nupsit cui Caecilia nupta fuerat“. — Val. Max. 1. 5. 4 idem referens addit observationem hanc factam esse „nocte concubia“. — 1) Cic. div. 1. 16. 28: „nihil fere quondam maioris rei nisi auspicio ne privatim quidem gerebatur, quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant, qui re omisso nomen tantum tenent. Nam ut nunc extis, quamquam id ipsum aliquanto minus quam olim, sic tunc avibus magnae res impetrari solebant.“ — Serv. Aen. 4. 46: „Varro de pudicitia ait, auspices in nuptiis appellatos ab auspiciis, quae ab marito et nova nupta per hos auspices captabantur in nuptiis.“ — 2) Hor. Od. 3. 27. 7—13. — 3) Cfr. Cic. div. 2. 17. 39. — 4) Cic. leg. agr. 2. 13. 33. — 5) Varro ap. Non. p. 92: „eo die cis Tiberim rodeundum est, quod de caelo auspicari ius nemini sit praeter magistratum“. Cfr. supr. p. 423.

actio de qua aliquis aliquo die id observaverat auspicans, satis valeret, si nuntiatio acciperetur, ad efficiendum ut is dies inutilis fieret comitiis habendis, ad quae sola semper prohibens erat¹⁾. Vis illius legis certe alia non erat quam haec, ut prohiberentur privati ante initium comitiorum adire templum magistratus et diem vitare voce edita „de caelo servavi”.

Quod a multis asseveratur, olim vix quidquam maioris negotii Romae gestum esse de quo non consulerentur auspicia²⁾, id in sacerdotes Romanos aequè cadere, neque inauspicato ad actiones suas accessisse pontifices, xviros sacrorum, ceteros sacerdotes, omnium maxime verisimile est, et adeo quidem, ut inauspicato eos egisse prorsus incredibile esse videatur, sed tamen, quod mirum est, non tanta testimoniorum copia confirmari potest quam expectaveris. Huius rei tres causae esse videntur. Prima, quod caerimoniae sacerdotales Romanae parum plene memoriae traditae ad nos pervenerunt. Apud Umbros, quorum sacrorum pars haud spernenda nobis servata est, quomodo auspicia ex avibus ceperit sacerdos, qui arcem vel populum lustraturus esset, accurate persequi possumus; apud Romanos vero, quorum caerimoniae sacras summatim tantum cognovimus, auspicia in sacris capta esse exiguis tantum indiciis monemur. Secunda causa haec est, quod haud raro a sacerdotibus adhibiti sunt augures, ut hi, auspiciis *respondendi causa* captis, de voluntate deorum certiores facerent eos qui acturi erant; itaque multa sacra non facta sunt *auspicato*, quia *inaugurato* fiebant. Sic novimus inaugurato facta esse cum sacrificium illud annuum quod „ante fruges novas captas, piaculi gratia” Cereri immolabatur, quod dici solebat „feriae praecidaneae”³⁾; tum aliud sacrificium quoddam, quod „ad placandum caniculæ sidus” quotannis pro frugibus fiebat, *canarium* dictum; id enim in commentariis pontificum dictum erat „augurium canarium”, quod nomen ostendit, sacerdotem non ipsum de eo auspicatum esse,

1) Dio 38. 13. 3: τὰ μὲν ἄλλα εὐαρίσματα πολλὰ καὶ κατ' ἐκάστην πρᾶξιν (valere de singulis actionibus de quibus observata essent), ἐκείνη δὲ (τὸ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ) ἐσάπαξ ἐν πάσῃ τῇ ἡμέρᾳ γίνεσθαι. — 2) Cic. div. 1. 2. 3; 1. 16. 28; Val. Max. 2. 1. 1; Serv. Aen. 1. 346; 4. 341; Liv. 5. 52. 15; 6. 41. 4. — 3) Gell. 4. 6. 7—10.

sed augure respondendi causa adhibito inauguravisse hoc sollemne¹⁾; itaque de compluribus aliis caerimoniis idem factum esse haud temere suspicari mihi videor. Tertia causa vero hanc esse credo, quod in sacris omnium creberrima fuerint auspicia *ex extis*, et ob eam causam de *auspiciis* captis raro nominatim mentionem fecerint auctores nostri, quia hoc vocabulum ab etymo minus aptum videretur illi generi auspiciorum, quamquam constat hoc genus cum in *nomen* auspiciorum Romanorum esse receptum (supr. p. 430 n. 2), tum *re* ad ea signa pertinuisse quibus recte exquiri posset voluntas deorum.

Quaerentibus enim de generibus signorum quibus usi sunt sacerdotes, primum nobis occurrit ingens multitudo caerimoniarum et sollemnium in quibus ineundis hostiam immolatam esse novimus²⁾. Dubium non videtur quin, si forte tali hostia non litaretur, reliqua caerimonia aut dilata aut omissa sit; sic etiam fratres arvales „hostiae litationem inspiciunt”³⁾; quin etiam in promptu est conicere eas hostias, cum illas quae proprie „praecidaneae” dicerentur⁴⁾, tum alias quae ad caerimoniam praeparandam immolarentur, semper fuisse *consultatorias*, ex quibus cognosceretur voluntas deorum. Ea res incerta quidem est; sed fortasse Dionysius (1.88), ubi narrat Romulum Parilibus antequam sulcum sub Palatino duceret, *προθύσαντα τοῖς θεοῖς καὶ τοὺς ἄλλους κελεύσαντα κατὰ δύναμιν τὸ αὐτὸ δρᾶν*, *ὄρνιθας μὲν πρῶτον αἰσίου λαμβάνειν* —, vocabulo *ὄρνιθας* designavit auspicia *ex extis* a Romulo quaesita, ut redderet latinum illud „immolare et auspicari”, quod etiam Varro eodem sensu usurpavit (supr. p. 430 n. 2). — Festus quidem (p. 260), ubi enumerat *quinque genera signorum quae observant augures*, omisit signa *ex extis*; sed ea omisisse videtur non quod eorum observatio aliena esset ab auguribus, sed quod de extispicio nulla certa praecepta in libris suis haberent augures; id solum enim a Festo respici, apparet cum memoraverit signa *ex tripudiis* et *ex caelo*, quorum sane rationem habuit auguralis disciplina, ex quibus tamen

1) Fest. p. 45. p. 285; Plin. 18.14; cfr. „augurium Salutis”. — 2) Ex gr. in Argeis: *προθύσαντες ἑρὰ τὰ κατὰ τοὺς νόμους* Dionys. 1.38; in Lupercalibus Serv. Aen. 8.43; kalendis in Curia Calabra Maer. 1.15.19; et multa alia eiusmodi. — 3) Willmanns 2879. — 4) Gell. 4.6.7: „quae ante sacrificia sollemnia pridie caeduntur”; quae cur *piculares* fuisse statuerit Marquardt (Stattov. 3 p. 180) non video.

augures auspicatos non esse satis constat¹⁾; itaque aut locus Festi reiciendus est, aut quod dixit: *signa quae observant augures*, interpretari debemus quasi esset: *signa de quibus praecepta quaedam servant augures*. — Sed ab auguribus ipsis minime alienam fuisse observationem extorum, ostendunt verba Livii: „(augur) conspicitur cum capide ac lituo, capite velato *victimam caedit auguriumve ex arce capit*”²⁾. Cfr. Fest. p. 16; Serv. A. 3. 265. — Dionys. et Cic. tradunt, antequam Numa, *quinque* auguribus creatis, et *auspiciis maioribus inventis*, ordinasset officium collegii³⁾, iam sub Romulo *tres* fuisse augures, quos sibi cooptavisset Romulus, augur summus, ut in auspicio sibi essent⁴⁾; hos non *avibus observandis*, sed *extis inspiciendis* (παρεῖναι τοῖς ἱεροῖς) destinatos fuisse tradit Dionysius, neque *οἰωνοπόλους* eos fuisse sed *ἱεροσκόπους*, qui hodie *ἀρούσπικες* a Romanis dicerentur⁵⁾; *οἰωνοπόλους* vero eos postea demum, Numa regnante, factos esse cum inventa essent auspicia maxima. Haec ficta quidem sunt; sed cum ficta sint a Romanis, quibus plenius quam nobis cognita erant officia sacerdotum Romanorum, eis probari potest augures extispicium minime neglexisse. Omnino, quamquam verisimile est haruspicinam Etruscam aliquando apud privatos inprimis permultum valuisse, et praelatam esse disciplinae Romanae, quod partimtribuendum est subtilitati qua excellebat disciplina Etrusca, e qua etiam nonnulla praecepta antea Romanis ignota in ritum Romanum recepta esse videntur⁶⁾, partim arti divinandi superstitiosae quam cum extispicio coniungebant Etrusci, tamen disciplinam Romanam perantiquam nullam fuisse cave ne credas. Inspectio extorum ab antiquissimis temporibus usitata fuit Romanis; eius rei vestigia haud pauca sunt in omnibus rebus publicis, cum extispicium adhiberi videamus in castris, ad senatum auspicato habendum, a novis magistratibus, in multis aliis rebus⁷⁾; sed nusquam plus

1) Cic. div. 2. 35. 73; 1. 15. 28. — 2) Liv. 10. 7. 10. — 3) Cic. rep. 2. 14. 26; Dionys. 2. 64. Secundum Livium augures non fuerunt ante Numam, Liv. 4. 4. 2 et 1. 18. 6. — 4) Cic. rep. 2. 9. 16; Dion. 2. 22; cfr. Cic. div. 1. 2. 3; 1. 17. 30; 1. 40. 89. — 5) Dion. 2. 22. — 6) Eo pertinere videtur quod tradit Plin. 11. 186, a. 275. — 7) Liv. 7. 8. 5; 8. 9. 1; 9. 14. 4; 25. 16. 1 sqq.; 38. 26. 1. — Gell. 4. 7. 9; Cic. fam. 10. 12. 3. — Liv. 41. 14. 7; Dio fr. 102, 12 et 45. 17. — Liv. 27. 23. 1; Obsequ. 17 (a. 154); 55 (a. 90); 69 (a. 43). — Cic. div. 1. 16. 28. Ovid. F. 4. 936.

videtur valuisse quam in sacris, et ibi exquirendae deorum voluntatis fons praecipuus fuisse videtur.

Sed haud raro etiam *ex avibus* auspicatos esse sacerdotes Romanos constat. *Sodales Titios* dictos esse tradit Varro (l.l. 5.85) *ab Titiiis avibus quas in auguriis certis observare solebant*. De avibus cogitandum esse videtur, ubi auctores vocabulum *auspicari* ad sacerdotum caerimonias adhibent; sic *posimerium* ait Fest. p. 248 *pontificale pomerium, ubi pontifices auspicabantur*. Auspicato egisse traduntur ei sacerdotes (pontifices ut videtur), qui cum arborem Iovi fulguri consecrarent, agebant *capillorem* qui dicebatur, speciem augurii stativi¹⁾. Augures in arce *publice auspicabantur* (supr. p. 442 n. 2); cfr. Cic. Off. 3.16.66: *in arce augurium augures acturi*, et supr. p. 447 n. 2. Eidem videntur, cum locus publicus inaugurandus esset, antea in arce de ea caerimonia auspicia observavisse²⁾. Inprimis ubi augures auspicia respondendi causa consulebant, veluti in inaugurationibus quae dicebantur, aves semper ab eis observabantur et eae quidem impetritae³⁾. De harum observationum tempore loco ritu infra etiam agemus. Signa caelestia vero ea quae fortuito se offerebant, observare quidem non solum licebat auguribus — quod revera nemo vetare poterat — sed etiam saepe, veluti inter comitia, observare eos oportebat; sed tamen *ex caelo auspicari* lege aequae prohibebantur sacerdotes atque reliqui cives omnes, et ob eandem causam quidem; haec signa utique magistratibus reservata fuerunt (vid. supr. p. 444 sq., et p. 423). *Pullariis* uti non magis licebat sacerdotibus.

De consilio quo publice auspicati sunt sacerdotes⁴⁾, in univ-
ersum valet quod supra diximus, eos omnes auspicatos esse

1) Serv. Aen. 10.428. — 2) Varro l.l. 5.47: „Sacra Via per quam augures *ex arce profecti* solent inaugurare”. — 3) Plut. Num. 7 (cfr. supr. p. 283); Liv. 4.18.6; Dio 37.26.1; Obseq. 65. a. 43. — 4) Quod hodie a multis v. d. contenditur, sacerdotes Romanos omnino publice non esse auspicatos, quia omnino nihil publice *agere*, neque publice aliud facere quam *obedire*, possent, quasi lictoribus et pullariis pares essent, brevius et melius refutari non potest (praeter ea quae supra attuli quibus apparet, tali coniectura minime opus esse) quam testimonio Ulpiani (supr. p. 441 n. 3), qui dicit publicum ius non totum in magistratibus, sed partim etiam in sacerdotibus consistere, et testimonio Festi (supr. p. 442 n. 2), qui docet, sacerdotes nos privatum, sed publice esse auspicatos.

agendi causa, de suis actionibus, ut eas *auspicato* peragerent, augures vero etiam *respondendi causa*, ut sacerdotes aut magistratus a quibus consulebantur edocerent de voluntate deorum. Ius auspiciorum observandi, publice respondendi causa, etiam ad ipsas actiones magistratuum nonnullas (veluti ad comitia) adhibere potuerunt augures, cum ius nuntiationis cogentis eis datum esset; praeterea etiam ad observationes perpetuas eo usi sunt, ut senatum sponte aut consulti certiore facerent de voluntate deorum quae ad totum reipublicae statum attineret, veluti si forte aut in civitate aliquid vitii esse ex auspiciis apparuisset, quo lustratione populi opus esset, aut in consulibus, quo auspicia essent renovanda, aut si alia extra ordinem decernenda viderentur. Ea nunc mitto. Sed in eis auspiciis quae *agendi causa* captabantur a sacerdotibus, aliquid animadvertimus quod nusquam alibi nobis occurrit, quod sacerdotibus proprium fuisse videtur. Non semper enim hoc auspiciis exquirebant, utrum actio quam meditarentur posset peragi volentibus deis necne, sed nonnumquam etiam auspicia adhibebant ut scirent *quo* modo, praesertim *quo* loco aliquid faciendum sibi esset; deos interrogabant, postquam complura loca eis ostenderant, quemnam locum maxime probarent, et eum ut auspiciis indicarent, a deis petebant. Hoc genus auspicii dicitur *stativum*¹⁾. Eius speciem, *capillorem*, modo tetigi (p. 448 n. 1). — Aptissime autem a viro d. Regell cum hoc auspicio stativo comparata est fabula notissima quae fertur de observatione quadam ab Attio Navio habita²⁾. In ea fabula Attius Navius, iuvenis disciplinae auguralis peritus, auspicia adhibuisse traditur ut uvam inveniret quae maxima esset in vinea quadam. Itaque operae pretium est de ea h. l. agere, cum praesertim ostendere posse mihi videar quo pertineat fabula. Duo loci quibus legitur, quos infra adscribam, sunt alter Ciceronis³⁾, alter Dionysii⁴⁾. Cicero tradit,

1) Serv. ad Aen. 3. 84: quo „consideratur quo in loco auguria peragi debeant“.

2) Regell, die Schautempia der Augurn, Jahrb. f. Phil. 1881 p. 617. — 3) Cic. div. 1. 17. 31: „Quid? multis annis post Romulum, Prisco regnante Tarquinio, quis veterum scriptorum non loquitur, quae sit ab Attio Navio per lituum regionum facta descriptio? Qui cum propter paupertatem suae puer pasceret, una ex eis amissa, vocata dicitur, si recuperasset, uvam se deo daturum, quae maxima esset in vinea; itaque suae inventa ad meridiem spectans in media vinea dicitur constitisse, eumque

Navium „ad meridiem spectantem in media vinea constituisse, eumque in quattuor partes vineam divisisse”, et eam descriptionem regionum lituo ab eo factam esse. Dionysius de lituo et de descriptione regionum tacet; hanc certe sine magno detrimento omittere potuit. Cur autem ad *meridiem* se direxisse dicemus Navium, cum regiones descripturus esset? Sane, ut *solem* aspiceret, e quo solo regiones ab eo constitui poterant. — De ipsa observatione brevissime deinde agunt Cicero et Dionysius, sed minime sibi repugnant. Secundum Dionysium, Navius, immotus prospiciens, legum dictionem recitavit, et signa proposcit, quae, si a dextra manu sibi apparitura essent, de tota dextra parte dimidia vineae essent valitura, si a laeva, de laeva parte. In quamnam regionem immotus prospexerit, non additur, credibile est, in Meridiem eum primum se direxisse, cum iam eo se vertisset ad regiones describendas; ita laeva ei erat pars dimidia vineae Orientalis, dextra Occidentalis. Deinde cum signa rogata ab altera parte (veluti a laeva) non comparerent, ab altera vero comparerent (Φανέντων ἐπὶ θατέρου μέρους ὀρνίθων οἶων αὐτὰς ἐβούλετο), duae quartae partes abdictae erant, et sciebat quonam nunc se vertere deberet. Itaque in eam dimidiam partem quae addicta erat se convertens (ut sumimus in Occidentalem), denuo alteram huius dimidia dimidiam avibus certis abdicendam, alteram addicendam curavit; ita supererat quarta pars una, ut sumimus inter Meridiem et Occidentem. De his omnibus nihil aliud scripsit Cicero quam „cum tres partes aves abdixissent”.

in quattuor partes vineam divisisset tresque partes aves abdixissent, quarta parte, quae erat reliqua in regione(s) distributa, mirabili magnitudine unam, ut scriptum videmus, invenit”. — 4) Dionys. 3.70: ... οὐχ εὐρίσκων τινὰς τῶν ὄων ... ἔπειτ' ἔλθων ἐπὶ τὴν καλιὰν τὴν ἐν τῇ χωρίῳ καθιδρυμένην ἡρώων (i. e. ad compitum proximam larum) ἤξου τοὺς ἡρώας συνεξευρεῖν αὐτῇ τὰς ὄς, γινόμενου δὲ τούτου θύσειν αὐτοῖς ὑπέσχετο τὸν μέγιστον τῶν ἐκ τοῦ χωρίου βοτάνων. εὐρὴν δὲ μετ' ὀλίγον τὰς ὄς ... ἀνημονῶν δ' ἐπὶ τῇ πράγματι τοὺς θεοὺς ἤξου δι' οἰωνῶν φανερὸν αὐτῇ ποιῆσαι τὸ ζητούμενον. ἔπειτ' ἐπελθὼν αὐτῇ κατὰ δαίμονα διχρὶ νέμειν τὸν ἀμπελῶνα, θάτερα μὲν αὐτοῦ λαμβάνων ἐκ δεξιᾶς, θάτερα δ' ἐξ ἀριστερᾶς, ἔπειθ' ὑπὲρ ἑκατέρου τῶν μερῶν τοὺς παρακειμένους οἰωνοὺς ἐσκόπει. φανέντων δ' ἐπὶ θατέρου μέρους ὀρνίθων οἶων αὐτὰς ἐβούλετο, πάλιν ἐκείνῳ διχρὶ διήρει τὸ χωρίον καὶ τοὺς ὀρνίθας διέκρινε τοὺς παραγιγνομένους κατὰ τὸ αὐτό. ταύτῃ χρόμῳ τῇ διαίρει τῶν τόπων καὶ τὴν ἐσχάτην ὑπὸ τῶν ὀρνίθων ἀποδειχθεῖσαν ἔμπελο ὑπελθὼν εὐρίσκει βέτμος ἡπιστὸν τι χρέμα καὶ αὐτὸν φέρων ἐπὶ τὴν καλιὰν τῶν ἡρώων ὄρναι πρὸς τοῦ πατρὸς.

Quid deinde fecerit Navius ad locum etiam accuratius definendum, parum clarum est; Dionysius nihil de ea re dicit, apud Ciceronem lectio non prorsus constat. Si cum Lambino legimus „quarta parte quae erat reliqua in regiones distributa”¹⁾, tamen dubium est utrum id ita intellegendum sit, ut Navius, eadem statione in media vinea servata, ad Meridiem Occidentalem (id enim sumpsimus) conversus, primum optionem fecerit inter Meridiem Occidentalem a Meridie et Meridiem Occidentalem ab Occidente, deinde, si haec regio addicta erat, inter duas partes dimidias Meridiei Occidentalis ab Occidente (Etruscos enim omnibus his sedecim regionibus usos esse constat, neque ignota erat ea divisio Romanis), an vero ita, ut in quarta parte vineae addicta (quam viis vel semitis ductis satis ab reliquis tribus distinctam fuisse credibile est) novam stationem quaesiverit, et in media hac quarta parte consistens, iterum cum ea egerit quemadmodum antea cum tota vinea egerat. Utrum verum sit, ex auctoribus cognosci non potest, mihi magis placet quod secundo loco posui. — Ceterum quaeritur quo pertineat haec narratio. Utique insulsa est; sed insulsissima esset me iudice, neque omnino ferenda, si nihil haberet in ritu sacrorum Romanorum, quo referri posset tamquam aliquod exemplum mythicum sive, ut nunc dicunt, fabula aetiologica. Talem caerimoniam autem in sacris Romanis facile invenimus; est caerimonia qua quotannis Flamen Dialis *vindemiam auspicari* solebat. Quotannis enim, die Vinalium rusticorum, a. d. XIV kal. Sept.²⁾, sub id tempus quo vindemiam facere oportebat agrestes Latinos, flamen dialis se conferebat ad vinetum aliquod suburbanum, quod huic rei idoneum esse videbatur. Eo cum venisset, agnam Iovi caedebat; dum exta coquebantur, antequam porricerentur, uvam quarebat quam abscideret, ut hac sollemni actione vindemiam auspicaretur et boni ominis causa quasi degustaret. Tum pronuntiabat, vindemiae tempus adesse in agro Romano et vinum legi posse. Eadem caerimonia peragebatur in ceteris

1) Lectionem codicis ita interpretari possis: „quarta parte, quae erat reliqua in regione (i. e. quae erat in reliqua regione), distributa”; sed hoc minus placet. — 2) Fest. p. 265; Varro l. l. 6. 20. — Novam vinum autem sacerdotes Iovi libaturi erant Vinalibus prioribus, a. d. IX kal. Mai, Fest. p. 374, Marquardt Staatsv. 3 p. 333.

civitatibus Latinis a sacerdotibus publicis ¹⁾. Quemadmodum autem indicaretur uva illa, quam primam legeret flamen, diserte traditum non est; sed maxime verisimile est (et eodem ducit *nomen* huius caerimoniae), id temere factum non esse, sed locum illius uvae auspiciis esse quaesitum; quod si verum est, dubitari nequit quin observatio quae Navio adscribitur adumbrata sit ad exemplum huius caerimoniae, quemadmodum inaugurationis Numae adumbrata est ad exemplum inaugurationum sacerdotum, et multa alia. — Fortasse licet conicere, flaminem Dialem virga sua (commetaculo) ²⁾ usum esse ad regiones describendas, quod lituo Navium fecisse tradit Cicero. Ceterum cavendum fuit Flamini, cum adiret locum auspiciis indicatum, ubi uvam legere deberet, *ne propagines e vitibus altius praetentatas succederet* ³⁾; haec regula enim ad illam caerimoniam maxime pertinere videtur; itaque non diu quaerendum ei erat, sed uva aliqua abscidenda erat quam e via facile attingere posset. Itaque coniectura assecuti sumus, quo referenda esset illa fabula. Utique constat, fabulam Navii nihil commune habere cum eis observationibus, quae fiebant ut sciretur utrum deus actionem permitteret an minus; in illa templum aërium non potuit in certam regionem dirigi, et legum dictionis formula singularis adhibenda erat. Itaque tollitur levissimum vestigium testimonii, quod antea afferre solebant viri docti ad probandum, Romanos auspicantes in Meridiem se direxisse (vid. supr. p. 277), et id ipsum quidem, e quo totus is error natus est.

(Continuabitur).

1) Varro l. l. 6. 16. — 2) Fest. p. 64 et 56. — 3) Gell. 10. 15. 13; Plut. Qu. Rom. 112.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA quater in anno prodibit Calendis
Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 5.25.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

- M. T. Cicero. Commentarii rerum suarum sive de vita sua, accesserunt Annales Ciceroniani in quibus ad suum quaeque annum referuntur quae in his commentariis memorantur; utrumque librum scripsit W. H. D. Suringar. 1854. 2 part. 1 vol. 8°. f 8.50
- C. G. Cobet, Variarum lectionum, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 1873. 8°. f 7.—.
- Miscellanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. 1876. f 7.—.
- Collectanea critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 1877. 8°. f 7.—.
- Hyperidis Orationes duae Ὁ ἘΠΙΤΑΦΙΟΣ ΛΟΓΟΣ et Ἡ ΠΕΡΙ ΕΥΧΕΝΗΠΠΟΥ. Editio altera auctior et emendatior. 8°. 1877. f 1.50.
- Observationes criticae et palaeographicae ad Dionysii Halicarnassensis antiquitates Romanas. 1877. 8°. f 3.50.
- De Philostrati libello ΠΕΡΙ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗΣ. 1859. 8°. 1.25.
- Cornelii Nepotis vitae excellentium imperatorum. In usum scholarum. 1881. kl. 8°. f 0.60.
- Lysiae Orationes et fragmenta. Edit. sec. emend. 1882. 8°. f 1.20.
- Xenophontis Expeditio Cyri. Editio quarta emend. 1886. 8°. f 1.20.
- Historia Graeca in usum scholarum. Editio tertia emendatior. 1887. 8°. f 1.20.
- J. J. Cornelissen, Oratio inauguralis. 1879. 8°. 0.45.
- Coniectanea Latina. 8°. 0.60.
- Cornelii Taciti de vita et moribus Iulii Agricolae. 1881. 8°. 0.75.
- Opus idem. In usum scholarum. 1881. kl. 8°. 0.30.
- Minucii Felicis Octavius. 1882. kl. 8°. 0.90.
- H. van Herwerden, Lectiones Rheno-Trajectinae. 1.50.
- Dr. H. T. Karsten, De inkomsten en uitgaven van den Romeinschen Staat. Antiquarische schets. 1e stuk: De Republiek. 1880. 8°. f 0.80.
- Spicilegium criticum. 1881. 8°. 0.80.
- H. W. van der Mey, Studia Theognidea, accessit collatio codicis Mutinensis tantum non omnis. 1860. 8°. f 0.75.
- E. Mehler, Luciani dialogi quattuor. Graeco. (Timon, Philopseudes, Verae historiae, Gallus). In usum scholarum f 1.90.
- Dr. J. S. Speijer, Latijnsche spraakkunst:
1ste stuk. Flexie en etymologie. 2de druk. 1883. f 1.90.
2de stuk. Syntaxis. 2de druk. 1884. 1.90.
- Mnemosyne. — Bibliotheca philologica Batava. Edid. C. G. Cobet, T. J. Halbertsma, H. G. Hamaker, E. J. Kiehl, etc. 1852—62. 11 vol. et Appendix ad vol. 2—7. 8°. (f 56.50) f 30.—.
- Nova series scripsit C. G. Cobet, C. M. Francken, H. van Herwerden, S. A. Naber, W. G. Pluygers, J. J. Cornelissen, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valetton, alii; Vol. I—XIV colleg. C. G. Cobet, H. W. van der Mey, Vol. XV—XVII colleg. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valetton. 1873—89. 8° pro vol. f 5.25.

Widener Library

3 2044 098 629 389